

НАУКОВІ ПРАЦІ НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 48

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2019

Рецензенти:

О. В. Кульбабська, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича;

Г. С. Мазоха, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 6 від 23.05.2019 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С.Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **І.С. Беркещук**, кандидат філологічних наук, доцент; **О.С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **О.В. Галайбіда**, кандидат філологічних наук, доцент; **В.О. Казимір**, кандидат філологічних наук, доцент; **О.В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Б.О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар); **Н.Д. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **В.С. Кшевецький**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажець**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **А.А. Марчишина**, кандидат філологічних наук, доцент; **Л.М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г.Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **А.С. Попович**, доктор педагогічних наук, доцент; **О.А. Рарицький**, доктор філологічних наук, доцент; **П.Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словаччина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А.В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б.П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристіна Мажець**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І.В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **О.С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В.І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н.М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О.О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словаччина).

НЗ4 **Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 48.** – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. – ___ с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80:001(045)

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 820 від 11.07. 2016 року)

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ №14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

Збірник наукових праць «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки» проіндексовано у міжнародних наукометричних базах:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKY
IVAN OHIYENKO
NATIONAL UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 48

Kamianets-Podilsky
«Aksioma»
2019

Reviewers:

N. M. Kostusiak, Doctor of Philology, Professor, Professor of Department of the Ukrainian language of Lesia Ukrainka Eastern European National University;

V. I. Pakharenko, Doctor of Philology, Professor of Department of the Ukrainian Literature and Comparative of Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy.

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
(protocol № 6 of 23.05.2019)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; **O.S. Volkovynskiy**, Doctor of Philology, Professor; **O.V. Halaibida**, Candidate of Philology, Associate Professor; **V.O. Kazymir**, Candidate of Philology, Associate Professor; **O.V. Keba**, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); **B.O. Kovalenko**, Candidate of Philology, Associate Professor; **M.H. Kudriavtsev**, Doctor of Philology, Professor; **V.S. Kshevetskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **Arkadiusz Marzec**, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); **Yu.O. Markitantov**, Candidate of Philology, Professor (Assistant Editor); **A.A. Marchyshyna**, Candidate of Philology, Associate Professor; **L.M. Marchuk**, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); **H.I. Nasminchuk**, Candidate of Philology, Professor; **A.S. Popovych**, Candidate of Philology, Professor; **O.A. Rarytskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **P.L. Shulyk**, Candidate of Philology, Professor; **Emilia Yanihora**, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urszula Gruca-Miqsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in University of Rzeszów (Poland); **A.V. Zhukov**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); **B.P. Ivaniuk**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); **Danuta Marzec**, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); **I.V. Ostapenko**, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskyi national University (Simferopol, Ukraine); **V.I. Sylantieva**, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); **N.M. Solohub**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **O.O. Taranenko**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **Anton Fabiiian**, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohienko National University: Philological Sciences. Issue 48.** – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2019. – ___ p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80:001(045)

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as
«The scientific papers of Kamianets – Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

The collection is put on the List of Ukrainian scientific professional editions in philological sciences
(The Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 820 from 11.07.2016)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

The collection of research papers «Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University: Philological Sciences» is indexed in the following international scientometric databases:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.1

С. Д. Абрамович

МУЗЫКА РАЗОРВАННОГО МИРА (НЕИЗВЕСТНОЕ СТИХОТВОРЕНИЕ МАРИИ ТИЛЛО «РЕМИССИЯ»)

Это стихотворение не вошло в «Сочинения» М. Тилло (К., 2017), так как рукописный текст его был обнаружен уже после выхода книги.

РЕМИССИЯ

В черных одеждах ночного неба
Я стараюсь найти свои сны. Но нелегко
Искать в мрачной яме того, чего нет.
Загадочный, неумолимый свет
Двигается слепо.

Я наказан. Я у себя в плену.
Но почему? Как понять свою вину?
В размашистых мыслях застыла идея;
Она и есть эта слепящая фея,
Которая сну

Подбирает могилу. В ее объятьях
Мир остается зачем-то сзади.
Каменный дождь устремляется вниз,
Но в лужу с любовью смотрит Нарцисс.
Ремиссия. Чего ради?

Гибнет песня, когда спет припев.
Прикрой пасть лапой, уставший лев.
Зевает сладко, убив живое.
Ночь переполнена мертвым воем,
Но тянется вой нараспев.

29.05.1999

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Стихотворение трагично по звучанию, мир предстает бесповоротно деструктурированным, гибнущим. Но сама эта хаотичность становится материалом для построения новой цельности – а именно, данного стихотворения. Весь его интонационно-ритмический рисунок и, особенно, внезапное переключение тональности в последнем стихе заставляют предположить определенную конфликтность лирического сюжета. При недостаточной исследованности у нас ритма, темпа и тона литературно-художественного произведения, анализ подобных структур способен дать нечто для теории литературы, а осознание авторской концепции мира и человека существенно расширяет представление о не-простоте человеческой экзистенции.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Стихотворение трагично по звучанию, мир предстает бесповоротно деструктурированным, гибнущим. Но сама эта хаотичность становится материалом для построения новой цельности – а именно, данного стихотворения. Весь его интонационно-ритмический рисунок и, особенно, внезапное переключение тональности в последнем стихе заставляют предположить определенную конфликтность лирического сюжета. При недостаточной исследованности у нас ритма, темпа и тона литературно-художественного произведения, анализ подобных структур способен дать нечто для теории литературы, а осознание авторской концепции мира и человека расширяет представление о человеческой экзистенции.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Рассмотрим взаимодействие ритма и темпа текста как определяющую характер его образной системы, которая выдержана в макабристическом колорите, однако несет в себе энергию борьбы и преодоления.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

В исследованиях поэзии М. Тилло внимание уделяется обычно именно философичности ее лирики. Ведь «о грядущей смерти своей она в основном писала. Ранняя, необычайно ранняя зрелость» [1, с. 184]. Само название стихотворения «Ремиссия» – медицинский термин, означающий временное ослабление хронической болезни, и его холодная бесцветность призвана оттенить бездну

емоционального смятения, в которую повергает человека борьба с Роком; вместе с тем, эта крупица латыни сразу же создает, если угодно, отблеск старинного «высокого стиля», настраивает на определенное философское звучание.

Обычное психическое состояние обреченного болезнью человека – духовное разрушение ценностей окружающего мира. Это та война, в которой все обречены на поражение. Но европейца долго приучали не думать об этих вещах и утешаться радостями гедонизма; не в последнюю очередь порожден многолетним диктатом материализма, установкой на разрушение патетического «вопрошания к Богу», и постмодернистский деконструктивизм. «Постмодернистская поэзия, к которой поэзия Марии Тилло в чем-то явственно примыкает, предполагает игру со словом, игру с грамматикой, игру с культурным наследием – это непрекращающийся карнавал с его распадом границ, разрушением традиционных табу <...> Но постмодернистское мироощущение в корнях своих неразрывно связано с идеей «смерти Бога», сформулированной в нигилистической философии Ницше. Хайдеггер в своем эссе «Зачем нужны поэты?» говорит, что там, где боги исчезли, поэзия становится единственным путем обрести «путь богов, которые убежали» <...> Маша же искала не богов – а Единственного, Бога Библии, Доброго Отца» [1, с. 186]. Эта мысль находит подтверждение в наблюдениях других исследователей: «Поетеса прагне осмислити сенс буття, її кредо: створити гармонію власного всесвіту, свого «я». Вона витворює індивідуальний міф, поєднуючи особисті почуття і переживання з колективною, біблійною прапам'яттю, що постає з глибин підсвідомості» [6, с. 86]. При этом отмечалось, что особую роль в данной ситуации играет образ Неба: оно тут выполняет ту же функцию, которую в архитектуре выполняет аграф, замковый камень в арке: «Небесный топос является в поэзии М. Тилло едва ли не самым разработанным: если земное пространство часто словно развоплощается, рассыпаясь на осколочные картины отражений в лужах <...> то пространство неба четко структурировано и предметно наполнено. Иными словами, если по прочтении основного корпуса лирики М. Тилло земной мир представляется читательскому сознанию в виде «броуновского движения» отдельных частиц (вполне в соответствии с постмодернистской ризоматической картиной мира), то «на воздушном океане» все выглядит едва ли не более драматично, однако гораздо более организовано» [3, с. 32–33].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Но все эти определения характеризуют в первую очередь духовную доминанту общей панорамы поэтического наследия Тилло. Здесь же ситуация предстает в неожиданном ракурсе. Тут Небо – вовсе не благостно, оно зловеще облачено в «черные одежды». Оно рождает «загадочный, неумолимый свет», который «движется слепо». Во-вторых, эта странная, неразделимая в космическом масштабе, дихотомия мрака и света, уже сомкнувшая было свои объятия вокруг лирического героя (вторая странность: лирический монолог вложен не в женские уста), вдруг ослабляет хватку и отпускает на свободу – в ремиссию – полумертвое сознание, собирающее самое себя, что называется, по крохам. Если сказать проще – это борьба со смертным мраком, на какой-то момент отступившим. И тут на первый план выступает дискретность, относительность Времени, которое есть атрибут материи, но поскольку, по Библии, материя не вечна, не вечно и связанное с ее бытием время («стрела Августина).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Все эти вещи М. Тилло, читавшая вузовский курс культурологии в соответствии с учебным пособием, в создании которого принимала посильное участие [2], теоретически знала весьма хорошо. Но когда человеку приходится в какой-то момент физически ощутить исчерпанность, конечность своего, отпущенного судьбой, времени, логики недостаточно. Она, помню, очень любила повторять строку Бродского «Время больше пространства. Пространство – вещь». И, написанное в 1999 году, в атмосфере *fin de siècle*, исполненной, что бы там ни говорили люди ученые, массового тревожного ожидания Миллениум'а, данное стихотворение зафиксировало не только личные переживания, но и, в определенном смысле, общественное настроение, порожденное постоянно подавляемым чувством греха и богооставленности на уровне коллективного бессознательного. И очень верно сказано: «Ідейна домінанта багатьох творів, написаних на початку ХХІ ст., – осягнення часу як буттєвої категорії і себе в часопліні. Поетичне бачення минулості усього сущого, в тому числі людини, знаходить тут особливо повний і художньо довершений вияв» [4, с. 94]. Важно и такое замечание: «В ее поэзии нет обычного понимания пространства и времени, нет обычного понимания хронотопа. А может и хронотопа нет? А есть внепространственность и надвременность? Ведь ей удалось увидеть, что «Вечность не меняет стрелки» («Карусель»)» [7, с. 91–92].

Существование физической Вселенной – что по Библии, что по современным астрофизическим представлениям (теория Большого Взрыва) – началось с отделения света / фотонного поля от тьмы. Со светом у произносящего лирический монолог связано ощущение бытия как такового. Однако свет

не становится точкой опоры и сосредоточения: *«Я стараюсь найти свои сны. Но нелегко / Искать в мрачной яме того, чего нет./ Загадочный, неумолимый свет / Двигается слепо».* «Найти свои сны» означает, в духе традиционной романтической стилистики, найти в реальности подтверждение своим изначальным надеждам. Но Живущего (наверное, именно отсюда форма мужского рода: человек изначально репрезентирован Адамом, а не Евой) постигает то самое «наказание ни что», против которого так бурно восставали герои Софокла и которому кротко подчинился библейский Иов, надеясь, что оживет, как срубленное дерево, поставленное в воду (Иов, 14:7): *«Я наказан. Я у себя в плену. / Но почему? Как понять свою вину?»*

Особенно тревожен, труднопостижим и загадочен следующий фрагмент, представляющий собой нагромождение образов, построенных явно не на мимезисе: *«В размашистых мыслях застыла идея; / Она и есть эта спящая фея, / Которая сну / Подбирает могилу. В ее объятиях / Мир остается зачем-то зади».* Но «размашистые мысли» – единственно возможный масштаб для сознания, уничтожаемого припадком, временной смертью. Идея, «застывшая» в них в этот ужасающий момент, уподоблена «спящей фее», призванной похоронить всякий «сон надежд», и состоит она в том, что единственно знакомая доселе форма физического бытия – мир земной – «остается зачем-то зади». Здесь *спящая* означает не *светоносная*, а именно *ослепляющая*, ибо *фея* – это последний взрыв лихорадочной работы *мозга*, обреченный могиле, как и все сны-надежды вообще. Как бы побеждает чувство безнадежности и безвыходности, но важно то, что могильная яма, пожирающая и тело, и его сны, «остается зачем-то зади».

Ослабление «хватки смерти» дает возможность охватить вмиг, как при блеске молнии, вырванные из тьмы узловые моменты лирического сюжета. *«Каменный дождь устремляется вниз»* – явственная реминисценция из Апокалипсиса: «И войдут [люди] в расселины скал и в пропасти земли от страха Господа и <... > и скажут они горам: «покройте нас», и холмам: «падите на нас» (Откр., 6:16). Тем не менее ,человеку и в такой ситуации свойственно утробное стремление «окопаться в своей яме», зацепиться за беглое отражение себя в мире исчезающих форм: *«Но в лужу с любовью смотрит Нарцисс».*

Зачем же возвращено сознание, на миг затемненное припадком: *«Ремиссия. Чего ради?»* И тут возникает тема «погибшей песни» – обреченной индивидуальной судьбы, сравниваемой с жертвой хищного льва, двойника смерти: *«Гибнет песня, когда спет припев. / Прикрой пасть лапой, уставший лев. / Зевает сладко, убив живое».*

Остается последний, заключающий стих: *«Но тянется вой нараспев».* Он кажется странным, даже «случайным», не связанным ни по смыслу, ни интонационно, с основным звучанием. Но хочу засвидетельствовать, что когда Мария, будучи еще ребенком, осваивала искусство сложения стихотворения, у нас с нею была беседа об особенной роли заключительной строки, которая должна звучать более весомо, чем прочие, и как бы конденсировать в себе основной смысл; с тех пор она этот прием часто использовала. Вот и здесь сниженное по стилистике слово *вой*¹ обретает признак пения, а пение в культуре – победа над хаосом; пастушок Давид играет и поет перед бесноватым Саулом, и безумие царя ослабляет хватку. Такое внезапное переключение тона схоже с *pointe* – неожиданным финалом новеллы или заключительной фразой в «языковой игре» (термин Л. Витгенштейна, который обыкновенно относят к текстам комического характера). Такая модель наблюдается в некоторых классических музыкальных структурах; так, fuga И.-С. Баха бывает строго выдержана в минорной тональности, но в финале вдруг заканчивается яркой мажорной нотой. И в стихотворении М. Тилло интересна типологически такая же ротация трагически-минорного и мажорного, что можно трактовать как особую, *третью* разновидность *pointe*, связанной с категорией трагического. Это и есть ключ к творимому здесь поэтическому мифу.

Синкопический, разрушающий ритм, словно мерцательная аритмия, как бы постоянно сбивает голос певца, но искусство состоит здесь в том, что из материала, который материалистическая эстетика обычно трактует как нечто *безобразное, низменное и ужасное*, все-таки возникает мелодия – как последний вызов мертвящему хаосу.

«В поэтико-строфической особенности стиха Марии Тилло мы как будто слышим неровное биеие ее пульса, ощущаем ее неизбывное внутреннее беспокойство, непреходящую тревогу, неутоленную печаль, поводом для которых для поэтессы по сути является все: любовь, природа, бег времени, само бытие – и даже надежда на счастье» [8, с. 30]. Но все это не прочитывается с первого раза. Верно сказано: «Поезія Марії Тілло – це поезія високоінтелектуальна, поезія високої емоційної напруги. Її треба читати вдумливо, треба дошукуватися до закладеної в неї суті. Крізь густу метафоричність письма прочитуються її життєві принципи, філософія її душі, її кредо» [5, с. 43].

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямку.

Стихотворение является одним из ключевых произведений поэта, поскольку здесь отчетливо предстает неповторимая личностная система авторского мировосприятия, поэтическая танатоло-

гия, сотканная на грани сопряжения античного мифа и Библии, воплощенная в смелом словесном поиске и глубоко своеобразной ритмике.

ПРИМЕЧАНИЕ

- ¹ У нее (т. е., у автора) с ранних лет было на устах присловье «Иногда мне хочется выть», что было чаще всего свидетельством плохого самочувствия или хандры. Впрочем, подчас этот «вой» как бы проступал наружу и оказывался эквивалентом того «бормотания», в котором многие поэты определяют – еще до появления слов – ритмику будущего текста («жужжание Ахматовой, «гул» Маяковского и т. п.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С. «... умирающий и беззащитный сад объятых ужасом предчувствия растений...» // Мария Тилло. Лирика. К. : Издательский Дом Дмитрия Бурого, 2006. С. 181–195.
2. Абрамович С. Д. Культурологія : навч. посіб. / С. Д. Абрамович, М. С. Тілло, М. Ю. Чікарькова. К. : Кондор, 2003. 320 с.
3. Пахарева Т. Небесный топос в поэзии М. Тилло // Научно-поэтические чтения памяти Марии Тилло. В. 2. К. : Издательский дом Д. Бурого, 2008. С. 32–35.
4. Прокофьев И. Медитативные интенции в поэзии М. Тилло // Научно-поэтические чтения памяти Марии Тилло. В. 3. К. : Издательский дом Д. Бурого, 2010. С. 93–95.
5. Сохацька Є. Диво-душа // Научно-поэтические чтения памяти Марии Тилло. В. 4. К. : Издательский дом Д. Бурого, 2011. С. 42 – 45.
6. Ткачук М. Экзистенциальное осмысление бытия людини в лирике Марии Тилло // Научно-поэтические чтения памяти Марии Тилло. В. 3. К. : Издательский дом Д. Бурого, 2010. С. 84–87.
7. Шулик П. Жизнь, не имеющая конца // Научно-поэтические чтения памяти Марии Тилло. В. 3. К. : Издательский дом Д. Бурого, 2010. С. 91–92.
8. Якушева Г. «Слишком много счастья – это скучно. Слишком много счастья – это страшно...» (о стихах Марии Тилло) // Научно-поэтические чтения памяти Марии Тилло. В. 2. К. : Издательский дом Д. Бурого, 2008. С. 29 – 31.

Анотація. У статті розглядається ритміко-тональна структура і мітопоетична концепція невідомого досі вірша М. Тилло «Ремісія», створеного на, здавалося б, абсолютно деструктивному матеріалі «розпаду свідомості», але в кінцевому підсумку тут спостерігається народження духу музики і протиставлення смерті.

Ключові слова: деконструктивізм, поетична танатологія, ритм, тон, мажор/мінор, *pointe*.

Abstract. The article examines the rhythmic-tonal structure and the mythopoetic concept of the hitherto unknown poem by M. Tillo “Remission”, created on the seemingly completely destructive material of “decaying consciousness”, but ultimately there is the birth of the spirit of music and the confrontation of death.

Key words: de-constructivism, poetic tandatology. Rhythm, Tone, Major / Minor, *Pointe*.

УДК 82

Yujetash Erjan Aziz
post-graduate student of Baku Slavic University
(Baku, Azerbaijan)
e-mail: sevinc.n@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1429-5359

CHRONOTOPES AND CHRONOTOPIC VALUES IN THE EPIC “KITABI DEDE GORGUD”

Аннотация. Юджеташ Эрджан. Хронотопы и хронотопические ценности в эпосе «Китаби-Деде Коркут».

Статья посвящена тюркскому эпосу средневековья «Китаби-Деде Коркут». Рассматриваются хронотопы и хронотопические ценности в «Китаби-Деде Коркут». Автор проводит параллели между хронотопами и системой образов, которые выражают особенности художественного жанра, соединяющие в себе различные сюжеты, мотивы. Данные хронотопы определяют эстетическое мышление тюркского человека.

Ключевые слова: стереотип, коммуникация, значения, семантика, мотивы, сюжетные блоки, особенности, сюжет

Summary. *Yujetash Erjan. Chronotopes and chronotopic values in the epic “Kitabi Dede Gorgud”.*

The article is devoted to the Turkic epic of the Middle Ages “Kitabi-Dede Gorgud”. Chronotopes and choronotopic values are considered in “Kitabi-Dede Gorgud”. The author draws parallels between the chronotopes and the system of images that express the features of the artistic genre, combining various plots and motifs. These chronotopes determine the aesthetic thinking of a Turkic person.

It is noteworthy that the mythological-ritual substrate of the epics has attracted even more attention to folklore artists, especially those of the epic of the Dede Gorgud and the archeological rituals. “Kitabi - Dede Gorgud” is a phenomenon with different semiotic codes and structures. Therefore, the explanation of the mythological and historical structures, including the types of hero, which shapes different world models, and different semiotic codes, require different approaches.

The analysis of the archeological structure, historical-mythological roots of the Azerbaijani epics shows that epic memory carries the ethnic “history” in its own “shirt”.

The category of heroism is the main indicator of the ethnic-cultural system. Hero types and images are the main category of saga’s poetry. Since the protagonist of the epic is a multifaceted and celestial character, its function contains the typical features of the epic tradition.

But today, in most investigations, there is a desire to find the true prototypes of epic heroes. The main reason for this is to explain heroes to a certain historical reality and to explain it to the historical and ethnographic models of the Middle Ages without paying attention to the uniqueness of the epic world model.

The characters of the epic hero are closely linked with the people’s mythopoetic thinking, the belief-value world and ethnic-historical memory, the art of singing and discourse. After all, every epic hero (personaj) is definitely a carrier of any discourse.

The analysis of the archeological structure, historical-mythological roots of the Azerbaijani epic “Kitabi - Dede Gorgud” shows that epic memory carries the ethnic “history” in its own “shirt”. The category of heroism is the main indicator of the ethnic-cultural system. Hero types and images are the main category of saga’s poetry. Since the protagonist of the epic is a multifaceted and celestial character, its function contains the typical features of the epic tradition.

Key words: *stereotype, communication, meanings, semantics, motives, plot blocks, features, plot.*

Problem statement. Epos hero can be characterized in different contexts. Chronotop should be a means of analyzing artistic reality, which allows the aesthetic depth of the text, the ability to understand or interpret the artistic reality. One of them is the concept of chronotopic or chronotopic values brought by the great literary critic M.M. Bakhtyn to the humanitarian and philological thought space [1, p.147].

The Azerbaijani and Turkish scientists conducted valuable research on the poetics of the dastan. However, the epic images and archaic plots in the epics have nothing to do with the ritual semantics of the system. Especially heroic epics are important sources for the study of various rituals, ritual symbols. The memories of the epos retain the features of the archaic ritual, and in this respect the ritual is of interest as a plot and mysterious mechanism of Turkish culture.

Relevance of research. The ritual behavior of the heroine in the epic can be characterized in different contexts. Chronotope must be a means of analyzing the artistic reality, allowing the aesthetic depth of the text, the understanding and interpretation of the artistic reality. The chronotte regulates the style of behavior of the hero. If Muhammad’s ideas on chronotopics are applied to Azerbaijani and Turkish epics, we find that some of the major ritual chronos (chronicle chronos, war chronotopes, hunting chronos) are closely related to the plot.

The stereotype of behavior is an expression of mythical beliefs about the immutability of Turkish epic heroism. All social and spiritual relations, ritual actions, ritual communications occur in the center of the saga. The ritual ceremony of the chronotop collects the high Oguz elite. Marking is one of the factors determining the functionality of epic characters. Violation of the flag mark on the sofa Bayyindir Khan could lead to the destruction of public order in Oguz. Kazan Khan finds its authenticity in the space of the inscriptions between the Khan and the Oguz Bay, or between fathers and sons.

The purpose of the article is to analyze chronotopes and chronotopic values in the epic “Kitabi - Dede Gorgud”.

The object of the research is features of chronotopes and chronotopic values. **The subject** of the study is the Turkic epic “Kitabi - Dede Gorgud”.

Material of research. “Kitabi – Dada Gorgud” is a phenomenon with various semiotic codes and structures. Therefore, to explain the mythological and historical structures, including the types of heroes that form different models of the world, and different semiotic codes, different approaches are required.

Presenting main material. “Kitabi Dada Gorgud” is not just a saga, it is an epic narrative of various styles, motifs, expressing aesthetic thinking of Turkish people. The motifs and images that make up the saga potential are closely related to the chronotopic value of the Oghuz people and allow them to identify the type of epic hero.

The chronotop regulates the style of behavior of the hero (hero). If you use Mathieu's chronotopic considerations on *Kitabi Dada Gorgud*, we find that some of the major ritual chronos (intertwining chronos, chronotopes, hunting chronotopes) are closely interconnected within the plot. R. Kamal, who touches on his chronotopic aspect in *Epos*, writes: "An epic converts narrative chronotopes to one another, conditioning the transition of chronos to each other. Even the ozan (chronicler) chronotopes are among the chronotopes. These chronotopes combine the same emotion, the same outlook and faith" [3, p.147].

The category of heroism is the main indicator of the ethnocultural system. Types of heroes and images - the main category of the poetic saga. Since the main character of the epic is a multifaceted and heavenly character, its function contains typical features of the epic tradition.

In the heroic and love epic of Azerbaijan, the name of the hero has always been the subject of research: the name of the hero can be considered as one of the key elements of the cultural background of the historical period, for example, a certain ethnocultural code symbol. Names are ethnic and cultural in nature and are based on mythological principles and folklore laws. Mythical, epic, contains images and mythological riddles.

The codes on I, III, VIII pages of *Kitabi Dada Gorgud* are described either as one label or as a direct goal or a transformation of a goal whose goal is to obtain hero status (neophytin) as a social status: Names that are names and names are directly related to opposites that are directly "socially fundamental", "self-centered", "dead" and "Muslim-kuffar" confrontations.

Just chronotopic values define the essence of the art genre-motivation and image system, with a high rhetoric such as "*Kitabi Dada Gorgud*". In epic text, motifs are defined by their semantics, the chronotypical value of the character (hero).

For example, get name, plowing, falling from the ruler, marriage, flowing over the caves (warhead), war chronotope, etc. such motifs are the main plot blocks and chronotopic values of the rich.

Ritual labeling is the basis of chronotope obsolescence. Communicative relationships, generosity tags, and stereotypes of the chronotope are also realized. In this chronotope, the behavior of the Oguz bay is subject to special tactics: "In her epic heroes behave according to label standards, which is a stereotype of certain aspects of the moral code" [3, p.111].

The Bayandur Khan, the puppets spent by Kazan Khan (banquets) are the center of the Oguz epic world. All social-spiritual relationships, poetry, ritual communication take place in this epic center. The ritual-label ceremony chronotope collects a high Oguz elite.

For Oghuz gentlemen, the symbol of order (space), the "space" – the unbelieving state – is a symbol of irregularity – chaos. The conflict of "own – a mixed" is thought to be a clash of space and chaos in the traditional mythological thought. "Other" is always on the same side of the border. Therefore, it is regarded as a "source of death" and a synonym of danger. Oghuz bays flocking to the border crossing, the Duzmurd and Alinja fortresses themselves become symbolic "hunting targets". At the border, the protection by the unbelievers is the result of captivity of the Oghuz brigades.

The first hunting experience is important for the young owl, and it is important: to fight infidels, to get to know the disbelievers, to gain a social reputation. "In addition, the heroic appreciation of the first epic culture of the Turkish epic culture, the loss of blood and the blood shedding the ritual – mythological hunting paradigm value-added". Therefore, Kazan khan takes his son Uruzu to the battlefield for his military experience [6, p.56].

The first hunting is part of the neophytes induction act. Therefore, it is held in honor of the young hunt. "Dirse xanın xatını oğlanlığının ilk avıdır,- deyü, atdan- ayğırdan, dövədən buğra, qoyundam qıç qırdırdı. Qanlı Oğuz bəylərini toylayayım", – he said.

It is one of the main symbolic ceremonial acts in adjective initiations at "*Kitabi-Dede Gorgud*". Oghuz young man's name; Symbolically, the neophyte testing is a matter of social status. Dede Gorgud, the chief executive of the epic sacral adverb ceremony. Dede Gorgud is coming and gives her a name that regulates her future behavior and wishes to be blessed with this name by praying in the hands of Qalin Oguz bey. Because the name and the story have come to each other, and that name is identical to the person and reflects its essence. Because of the essence, the character of the hero is in harmony with the name given to him [5, p.32].

It is closely related to adjective age initiative in *Kitabi Dada Gorgud*. The fifteen-year-old son of the Dirse khan gains the title "Bugaj" because he has won the war with the bull. Dede Gorgud Dirse Khan says: "This boy called in the white square of Bayan Khan. As a rule, the young boys, who have reached the age of fifteen, have to "cut their heads, shed blood and show their dexterity" so that they can now become elders. Dede Gorgud praises and honors those who have passed the epic initiative, giving them names.

To get name in "*Kitabi-Dede Gorgud*" is one of the main components of epic textual plotting, and expresses "the power of myth". "One of the most powerful aspects of the myth is related to the famous

adjective process. It is understood from the era that the names of the heroes are not given from the day they were born. You need to win the title. Occasionally, the struggle for winning is conditioned by the appearance and formation of the neck. The name gives them a specific action program for the future [4, p.34].

One of the important rings of Dastan's episodes are the birth, wedding, and mourning ceremonies. Judicial stages on the occasion of marriage require certain behavioral actions. The personalities of the dastan undergo certain physical and social changes during the ritual moments of the transitional phase. Mythological transformations and changes in contributions correspond to the corresponding ceremonial acts.

In addition to the traditional model, the names of the heroes in the "Kitabi Dede Gorgud" are presented in conjunction with names of their ancestors (Gali Ganjan Selig oghlu Dali Dondar, Garaguna oghlu Garabudak, Gafat Goka oghlu Şir Şemsettin, Gazi Gazanlık Jane, Elin Goca oghlu Alp Eren) can be associated with the existence of the Father's archetype.

One of the key of chronotopes that make up the subject of the rich is the war chronotope. The war chronotope defines the essence of the Oguz hero. The war chronotope is a continuation of epic or hunt chronotope, sometimes as a metaphor for hunting. The war chronotop allows young oghuzs to pass through initiation, show their skills, and win the title.

The idea of the Alpine keeps its relevance in medieval Turkish war culture, gazebat, conquest. "The alpine belongs to the Oguz gang that fights with the idea of futuristic. The main idea of the hero who fights for capture the world is the sole god, or the idea of a single God. Unified One is the beginning and the ruler of all creation according to God. The Oghuz rulers perceived that the world was ruled by a single God, and that the countries were governed by a single ruler as a mission of God. This idea gradually develops and then forms a sacred struggle for the spread of religion. The sacral essence on the new idea is intensified [8, p.57].

In this case, the alpine type of the hero turns into an alien when changes occur. Alpine nations are conquering to spread the idea of a single God. The hero of this battle is always a success. These are also called poisonous ones.

Gazi is a symbol of Islamic religion, Islamic thought, unity of the warrior culture of Turkic (oguz) warrior culture.

The epic "Dada Gorgud" (and "Book") is, first of all, translated into the epic of the war veterans struggling for the spread of Islam, which is not only the idea of the monument but also a poetic form. Indicators also confirm.

The excellence of the alpine is the highest honor and dignity of the alpine: "Turks, who aim at gaining dominance from the earliest times, have brought together a synthesis of Islam and its cultures in this area, giving them fine works in this area. The most important of these is the type of alpine type that is rising in the ancient Turkish epics" [9].

The study of the mythological and ritual semantics of the Turkish epics is one of the promising areas of folklore poetics and historical poetics. In epic texts, archetypes are the basis of ritual thinking. Creating an epic arbitrariness is directly related to the separation from the mythical ritual or the loss of contact with the ceremony.

The martial law have defined the ideological line (and idea) of the Book and has shaped it as a whole a system of moral values. Oghuz signals show that there is a great temple idea in the oghuz bay, who crashed into the caves and left mosques. The mosque is a sacred place for poisonous people – churches (kings) are one of the profane spaces. Therefore, acts of "swinging" are treated as sacral values.

The stereotype of behavior is an expression of mythical beliefs about the immutability of Turkish epic heroism. Meetings of Bayandyr Khan and Kazan Khan are the center of the Oguz epic world. All social and spiritual relations, ritual actions, ritual communication occur in this center. The ritual ceremony of the chronotus collects the high Oguz elite. Marking is one of the factors determining the functionality of epic spaces. Violation of the flag on the sofa Bayandyr Khan could lead to the destruction of public order in Oguz. Kazan finds its place in the label between the Khan and Oguz beys, as well as in the social and communicative relations between fathers and sons.

The epic text that begins with the Sacral time is completed by the end of the age. In the "Book", the cult has a powerful influence on the ideological and moral environment of the Middle Ages. Just because of the influence of this ideology, the bridegroom is transformed into the image of the victims.

Any episode of the life of the Oghuz beys is coordinated with the flow of the accident. One of the main events of the war chronotope is to crash. Their behavior is in the context of an accident.

Going out to the unbelieving people, the flow is the philosophy of life, and it plays an important role as a religious ritual in their lives. The fence is the essence of Oguz archetypal war. Their trust in God, their desire for God to seek God, and the destruction of God were at the heart of the archetypal oghliness

of man. The thought of the Ghazavat was at the heart of this people. From this point of view, it is not excluded that the first Turks will create epics about accidental heroes" [10].

The casket is an integral part of the flow chronotope on the infidels. "Kitabi – Dede Gorgud" is the epic of struggling for the sake of Islam, the epics of the battles and the streams, which confirms itself in the rhetoric of the monument.

REFERENCES

1. Бахтин, М.М. (1975). *Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет*. М.: Художественная литература, 505 с.
2. Путилов, Б.Н. (1988). *Героический эпос и действительность*. Л.: Наука, 223 с.
3. Расулов, К.Р. (2013). *Коммуникативное пространство в эпосе «Китаби-Дедэ Коркут»: мифоритуальный аспект*. Баку: "Elm və təhsil", 213 с.
4. Abdulla, K. (2009). *Mifdən yazıya və yaxud Gizli Dədə Qorqud*. Bakı: Mütərcim, 376 s.
5. Bəydili, C. (2001). Qorqud Atanın advermə funksiyası haqqında // *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər*. Bakı, Səda, s.29-39.
6. Bayat, F. (2006). Türk mifoloji təfəkküründə ov və ovçuluq iyəsi // *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər*. Bakı: Səda, s. 52-61.
7. Насиєв, Т. (2014). *"Дədə Qorqud kitabı": tariximizin ilk yazılı dərslisi*. Bakı: Elm və təhsil, 41s.
8. *"Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası"*. (2000). 2 cildə. II c. Bakı: Yeni Nəşrlər Evi, 57 s.
9. Kaplan, M. (2011). *Türk Edebiyatı üzerine araştırmalar, tip tahlili*. İstanbul: Dergah yayınları, 118 s.
10. Əsgər, Ə. (2013). *Oğuznamə yaradıcılığı*. Bakı: Elm və təhsil, 340 s.

УДК 82

Mammadli Ayten
post-graduate student of Baku Slavic University
(Baku, Azerbaijan)
e-mail: sevinc.n@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1962-1600

TYPICAL FEATURES OF DAVID MITCHELL'S STYLE

Аннотация. Мамедли Айтен. *Типические особенности стиля Дэвида Митчелла.*

Статья посвящена раннему творчеству Дэвида Митчелла, его роли в английской литературе, художественной литературе. Дэвид Митчелл – английский писатель, чьи романы известны своим лирическим стилем прозы и сложными структурами. Дэвид Митчелл является автором таких романов, как «Призрачный», «Облачный атлас», «Зеленый лебедь», «Слейд-хаус», «Костяные часы».

Ключевые слова: Дэвид Митчелл, художественная литература, проза, стиль, лирика

Summary. Mammadli Ayten. *Typical features of David Mitchell's style.*

The article deals with the early life of David Mitchell, his role in English literature, his fiction. David Mitchell is an English author whose novels are noted for their lyrical prose style and complex structures. David Mitchell is the author of the novels such as "Ghostwritten", "Cloud Atlas", "Black Swan Green", "Slade House", "The Bone Clocks".

His novels, "Number9dream" and "Cloud Atlas" were shortlisted for the Booker Prize. However, nearly two decades after the publication of his first novel, Ghostwritten, in 1999, David Mitchell is now widely acclaimed as one of the leading voices in contemporary British writing. His literary accolades include two Booker Prize shortlists and three longlists, the John Llewellyn Rhys Prize, a World Fantasy Award, the Geoffrey Faber Memorial Prize and the Commonwealth Writers' Prize. He has also featured in TIME magazine's list of the 100 most influential people in the world.

This is an author whose works are now taught and researched in universities across the globe – as they are simultaneously read in train carriages and book clubs. Yet to say that Mitchell's writing enjoys both literary acclaim and widespread popularity doesn't quite capture it. He was named one of the 100 most influential people in the world by Time magazine in 2007. Ghostwritten is a sprawling and eerily well-crafted relief map of the modern world. In 2003 David Mitchell was selected as one of the Best Young British Novelists by Granta. Ghostwritten was awarded the Mail on Sunday/John Llewellyn Rhys Prize for the best book by a writer under thirty-five.

David Mitchell one of the best English authors whose novels are noted for their lyrical prose style and complex structures. Mitchell's first published work was Ghostwritten, a collection of interconnected

narratives that take place in a variety of locations throughout the world. While criticized by some as derivative of the novels of Murakami Haruki, the book is nevertheless noteworthy for its plotting and realistic characterizations, which are unusually sophisticated for a first novel.

Keywords: David Mitchell, fiction, prose, style, lyrics.

Problem statement. Mitchell was born in Southport in Lancashire, England, and raised in Malvern, Worcestershire. He was educated at Hanley Castle High School and at the University of Kent, where he obtained a degree in English and American Literature followed by an M.A. in Comparative Literature. Mitchell lived in Sicily for a year, then moved to Hiroshima, Japan, where he taught English to technical students for eight years, before returning to England, where he could live on his earnings as a writer and support his pregnant wife [3].

Relevance of research. David Mitchell is the award-winning and bestselling author of *Slade House*, *The Bone Clocks*, *The Thousand Autumns of Jacob de Zoet*, *Black Swan Green*, *Cloud Atlas*, *Number9Dream* and *Ghostwritten*. Twice shortlisted for the Man Booker Prize, Mitchell was named one of the 100 most influential people in the world by Time magazine in 2007. With KA Yoshida, Mitchell translated from the Japanese the internationally bestselling memoir *The Reason I Jump*. He lives in Ireland with his wife and two children [1, p.296].

Purpose of the article is to analyze typical features of David Mitchell's style.

The object of the research is the works of David Mitchell. **The subject of the study** is the images created by David Mitchell.

Material of research. Mitchell's first novel *Ghostwritten* (1999) moves around the globe, from Okinawa to Mongolia to pre-Millennial New York City, as nine narrators tell stories that interlock and intersect. The novel won the John Llewellyn Rhys Prize (for best work of British literature written by an author under 35) and was shortlisted for the Guardian First Book Award. His two subsequent novels, *number9dream* (2001) and *Cloud Atlas* (2004), were both shortlisted for the Man Booker Prize. In 2003, he was selected as one of Granta's Best of Young British Novelists. In 2007, Mitchell was listed among Time magazine's 100 Most Influential People in The World. In 2012 his novel *Cloud Atlas* was made into a film. One segment of *Number9dream* was made into a BAFTA nominated short film in 2011 starring Martin Freeman, titled *The Voorman Problem*. In recent years he has also written opera libretti. *Wake*, based on the 2000 Enschede fireworks disaster and with music by Klaas de Vries, was performed by the Dutch Nationale Reisopera in 2010. He has also finished another opera, *Sunken Garden*, with the Dutch composer Miche van der Aa, which premiered in 2013 by the English National Opera. Mitchell's sixth novel, *The Bone Clocks*, was published on 2 September 2014. In an interview in *The Spectator*, Mitchell said that the novel has «dollops of the fantastic in it», and is about «stuff between life and death». *The Bone Clocks* was longlisted for the 2014 Man Booker Prize.

Presenting main material. Mitchell was the second author to contribute to the Future Library project and delivered his book 'From Me Flows What You Call Time' on May 28, 2016. In 2015, Mitchell contributed plotting and scripted scenes for the second season of the Netflix show *Sense8*. Mitchell had signed a contract to write season three before Netflix cancelled the show. He is credited as a writer on the *Sense8* series finale special.

After another stint in Japan, Mitchell currently lives with his wife, Keiko Yoshida, and their two children in Ardfield, Clonakilty in County Cork, Ireland. In an essay for Random House, Mitchell wrote: «I knew I wanted to be a writer since I was a kid, but until I came to Japan to live in 1994 I was too easily distracted to do much about it. I would probably have become a writer wherever I lived, but would I have become the same writer if I'd spent the last six years in London, or Cape Town, or Moose Jaw, on an oil rig or in the circus? This is my answer to myself.»

Mitchell has the speech disorder of stammering and considers the film *The King's Speech* (2010) to be one of the most accurate portrayals of what it's like to be a stammerer: «I'd probably still be avoiding the subject today had I not outed myself by writing a semi-autobiographical novel, *Black Swan Green*, narrated by a stammering 13 year old.» Mitchell is also a patron of the British Stammering Association.

Mitchell's son has autism, and in 2013 he and his wife Keiko Yoshida translated a book written by Naoki Nigashida, a 13-year-old Japanese boy with autism, titled *The Reason I Jump: One Boy's Voice from the Silence of Autism*. In 2017, Mitchell and his wife translated the follow-up book by Higashida, *Fall Down 7 Times Get Up 8: A Young Man's Voice from the Silence of Autism*.

Ghostwritten, David Mitchell's first novel, was awarded the Mail on Sunday/John Llewellyn Rhys Prize for the best book by a writer under thirty-five. His second novel, *Number9dream*, was short-listed for the Booker Prize as well as the James Tait Black Memorial Prize. In 2003, David Mitchell was selected as one of the Best Young British Novelists by Granta. His most recent novel, *Cloud Atlas*, was published in 2004 and nominated for the National Book Critics Circle Award. He recently returned to Britain from Japan, where he spent several years, and now lives in Ireland [2; 1].

Ghostwritten is the first novel published by English author David Mitchell. Published in 1999, it won the John Llewellyn Rhys Prize and was widely acclaimed. The story takes place mainly around East Asia, but also moves through Russia, Britain, the USA and Ireland. It is written episodically; each chapter details a different story and central character, although they are all interlinked through seemingly coincidental events.

Many of the themes from Ghostwritten continue in Mitchell's subsequent novels, *number9dream* and *Cloud Atlas*, and a character later appears in *The Bone Clock*. Ghostwritten is the product of a number of influences, particularly from East Asian culture and superstition, as well as real events remodeled for plot purposes (e.g. the sarin gas attack on the Tokyo subway). There are also hints and references to other works, most prominently from Isaac Asimov and the Three Laws of Robotics towards the end of the book, as well as *Wild Swans* by Jung Chang and *The Music of Chance* by Paul Auster [4].

Cloud Atlas is a 2004 novel, the third book by British author David Mitchell. It consists of six nested stories that take the reader from the remote South Pacific in the nineteenth century to a distant, post-apocalyptic future. It won the British Book Awards Literary Fiction Award and the Richard & Judy Book of the Year award, and was short-listed for the 2004 Booker Prize, Nebula Award, and Arthur C. Clarke Award among others awards. A film adaptation of the same name was released in 2012. The book consists of six nested stories, whereof each is read (or observed) by a main character of the next. The first five stories are each interrupted at a pivotal moment. After the sixth story, the other five stories are closed, in reverse chronological order, and each ends with the main character reading or observing the chronologically previous work in the chain. Each story contains a document, movie, or tradition that appears in a previous story [5]. *Cloud Atlas* had positive reviews from most critics, who felt that it managed to successfully interweave its six stories. The BBC's Keily Oakes said that although the structure of the book could be challenging for readers, «David Mitchell has taken six wildly different stories ... and melded them into one fantastic and complex work.» Kirkus Reviews called the book «sheer storytelling brilliance.» Laura Miller of *The New York Times* compared it to the «perfect crossword puzzle,» in that it was challenging to read but still fun. The Observer's Hephzibah Anderson called the novel «exhilarating» and commented positively on the links between all six stories. Author and Booker Prize winner A.S. Byatt in a review for *The Guardian* wrote that it gives «a complete narrative pleasure that is rare.» The Washington Post's Jeff Turrentine called it a «highly satisfying, and unusually thoughtful, addition to the expanding 'puzzle book' genre.» In its «Books Briefly Noted» section, *The New Yorker* called the novel «virtuosic.» Marxist literary critic Fredric Jameson viewed the novel as a new, science fiction-inflected variation on the historical novel now «defined by its relation to future fully as much as to past.» Richard Murphy says in the *Review of Contemporary Fiction* that Mitchell has taken core values from his previous novels and built upon them. Criticism focused on the book's failure to meet its lofty goals. Robert K. J. Killheffer praised Mitchell's «talent and inventiveness and willingness to adopt any mode or voice that furthers his ends,» but noted that «for all its pleasures, *Cloud Atlas* falls short of revolutionary.» The *Daily Telegraph* gave the novel a mixed review, focusing on its clashing themes, with Theo Tait noting: «In short, *Cloud Atlas* spends half its time wanting to be *The Simosons* and the other half the Bible.» Mitchell has said of the book: Literally all of the main characters, except one, are reincarnations of the same soul in different bodies throughout the novel identified by a birthmark ... that's just a symbol really of the universality of human nature. The title itself *Cloud Atlas*, the cloud refers to the ever changing manifestations of the Atlas, which is the fixed human nature which is always thus and ever shall be. So the book's theme is predacity, the way individuals prey on individuals, groups on groups, nations on nations, tribes on tribes. So I just take this theme and in a sense reincarnate that theme in another context ... In an interview, Mitchell stated that the title was inspired by the piece of music of the same name by the Japanese composer Toshi Ichiyanagi: «I bought the CD just because of that track's beautiful title.» Mitchell's previous novel, *number9dream*, had also been inspired by a piece of music by John Lennon; Mitchell has said this fact «pleases me ... though I couldn't duplicate the pattern indefinitely.» The book's style was inspired by Italo Calvino's *If on a winter's night a traveler*, which contains several incomplete, interrupted narratives. Mitchell's innovation was to add a 'mirror' in the centre of his book so that each story could be brought to a conclusion. Mitchell said that Vyvyan Ayrns and Robert Frobisher were inspired by English composer Frederic Delius and his amanuensis Eric Fenby. The book contains links to Mitchell's other works. The Ghastly Ordeal of Timothy Cavendish and *Half-Lives: The First Luisa Rey Mystery* revisit minor characters from his novel *Ghostwritten*, and Eva, the daughter of Ayrns in *Letters from Zedelghem*, reappears in *Black Swan Green* as an elderly woman befriended by the main character. The novel was adapted to film by directors Tom Tykwer and the Wachowskis. With an ensemble cast to cover the multiple storylines, production began in September 2011 at Studio Babelsberg in Germany. The film was released in North America on 26 October 2012. In October 2012, Mitchell wrote an article in *The Wall Street Journal* called «Translating 'Cloud Atlas' Into the Language of Film» in which he describes the work of the adapters as being like translating a work into another language.

Black Swan Green is a semi-autobiographical bildungsroman written by David Mitchell. It was published in April 2006 in the U.S. and May 2006 in the UK. The novel's thirteen chapters each represent one month – from January 1982 through January 1983 – in the life of 13-year-old Worcestershire boy Jason Taylor. The novel is written from the perspective of Taylor and employs many teen colloquialisms and popular-culture references from early-1980s England. Mitchell has the speech disorder of stammering, «I'd probably still be avoiding the subject today had I not outed myself by writing a semi-autobiographical novel, Black Swan Green, narrated by a stammering 13 year old.» Black Swan Green is currently being adapted for Ruby Films and Channel 4 by Tony Marchant [6]. In 2007 the book received recognition as a Best Book for Young Adults from the American Library Association. It was shortlisted for the 2006 Costa Book Awards, longlisted for the 2006 Booker Prize and was a Los Angeles Times Book Prize finalist. It was a School Library Journal Best Book of the Year, New York Times Notable Book of the Year, Time Magazine's Best Books of the Year, American Library Association Notable Books for Adults. It was shortlisted for the Bad Sex in Fiction Award. The book contains references and characters from other works by Mitchell, as is characteristic of his novels: Neal Brose, a pupil at the same school as Taylor, appears as an adult in Ghostwritten. Eva van Crommelynck, who tutors Taylor on poetry and life, also appears in Cloud Atlas, as do references to her father, Vyvyan Ayrs, her mother, and Robert Frobisher, composer of the rare and beautiful sextet that Jason listens to while visiting her. Eva encourages Jason to read *Le Grand Meaulnes* - also read by Eiji in *number9dream*. Gwendolyn Bendincks, the vicar's wife at the end of «Solarium», also appears in Cloud Atlas. She is one of two residents who head the Residents' Committee at Aurora House (the home to which Denholme Cavendish sends his brother Timothy). Mark Badbury, a pupil at the same school as Taylor, also appears as an adult in the short story «Preface» published in the [UK] Daily Telegraph on 29.04.06. Another pupil, Clive Pike (as an adult) and school headmaster Mr. Nixon (both corporeally and disembodied) appear in the short story «Acknowledgments» published in Prospect, No. 115, Oct. 2005. School headmaster Mr. Nixon (his first name is revealed as Graham) appears in the short story 'Denouement' published in The Guardian Review section, 26.05.07, in support of the author's appearance at the Hay Festival that day. Nicholas Briar, a pupil at the same school as Taylor, also appears as an adult in the short story «The Massive Rat» published in The Guardian «Weekend» supplement on 01.08.09. The Castles, next-door neighbors to the Taylors, also appear as the titular character's parents in the short story «Judith Castle», published in The Book of Other People on 01.02.08. The John Lennon song "9 Dream", which is also the title of Mitchell's second novel, is played during the school dance. The character of Hugo Lamb is revisited in Mitchell's 2014 novel *The Bone Clocks*.

Number9dream is the second novel by English author David Mitchell. Set in Japan, the novel narrates 19-year-old Eiji Miyake's search for his father, whom he has never met. Told in the first person by Eiji, it is a coming of age and perception story that breaks convention by juxtaposing Eiji Miyake's actual journey toward identity and understanding with his imaginative journey. The novel employs eclectic narrations in each chapter.

The Thousand Autumns of Jacob de Zoet, first published in 2010, is the fifth novel by British author David Mitchell. It is a historical novel set during the Dutch trading concession with Japan in the late 18th century, during the period of Japanese history known as Sakoku. The novel begins in the summer of 1799 at the Dutch East India Company trading post Dejima in the harbor of Nagasaki. It tells the story of a Dutch trader's love for a Japanese midwife who is spirited away into a sinister mountain temple cult. Mitchell spent four years working on the novel, researching and crafting a vision of Japan at the end of the 18th century. Small details, such as if people used shaving cream or not, could use up lots of time so that a single sentence could take half a day to write. «It was tough,» Mitchell said. «It almost finished me off before I finished it off.» The origins of the novel can be found in 1994 when Mitchell was backpacking in western Japan while on a teaching trip. He had been looking for a cheap lunch in Nagasaki and came upon the Dejima museum. «I never did get the lunch that day,» Mitchell said, «but I filled a notebook with information about this place I'd never heard of and resolved one day to write about it.» Some of the events depicted in the novel are based on real history, such as HMS *Phaeton*'s bombardment of Dejima and subsequent ritual suicide of Nagasaki Magistrate Matsudaira Yasuhide. The main character, Jacob de Zoet, bears some resemblance to the real-life Hendrik Doeff, who wrote a memoir about his time in Dejima. Late in the book, «land of a thousand autumns» is described as one of the names used by the Japanese for Japan. The novel won the 2011 Commonwealth Writer's Prize regional prize (South Asia and Europe); was long listed for the 2010 Man Booker Prize for Fiction, was one of Time Magazine's «Best Books of the Year» (4 Fiction), and a New York Times Notable Book Of the Year. It was shortlisted for the 2011 Walter Scott Prize [7].

Slade House is the seventh novel by British novelist David Mitchell. The novel received mixed reviews. *Slade House* originated as a Twitter story which was then developed into a full novel, and is

a companion to *The Bone Clocks*. Set between the late seventies and the present, the novel explores the mysterious Slade House and a number of characters who are drawn to it. As with all of David Mitchell's novels, Slade House contains references to his other works; be they people, places or events. The primary antagonists of the story are soul carnivores, people who learned dark arts in order to subsist on the souls of people with psychic gifts in order to maintain their youth. Soul carnivores are first introduced in *The Bone Clocks*. A vision of Mrs Bishop presented to Inspector Edmonds mentions that she has dreamed of being carried away to Zedelgem by the composer Vyvyan Ayrs, a direct reference to *Cloud Atlas*. Sally's crush mentions that his mother transcribed the Crispin Hershey novel *Desiccated Embryos*. Hershey is a main character in *The Bone Clocks*. Sally's friend Fern tells her that her brother committed suicide driving an Aston Martin off a cliff, a plot point in the character Hugo's story in *The Bone Clocks*. Sally wears a jacket designed by Zizzi Hikaru. Zizzi Hikaru is mentioned in other contexts in *number9dream* and *Cloud Atlas*. Sally's sister Freya works for *Spyglass Magazine*, a publication that Luisa Rey works for in *Cloud Atlas* and Ed Brubeck works for in *The Bone Clocks*. An Enomoto Sensei is mentioned by Norah, a relative of one of the antagonists in *The Thousand of Jacob de Zoet*. Doctor Iris Marinus-Fenby is the Horologist generally known as Marinus, a primary character in *The Thousand Autumns of Jacob de Zoet* and *The Bone Clocks*. Slade House has received mixed to positive reviews from critics and audiences, with a score of 3.83 on Goodreads. The *Washington Post* described it as «devilishly fun», and *The Guardian* as *The Bone Clocks'* «naughty little sister in a fright wig».

The Bone Clocks is a novel by British writer David Mitchell. It was long-listed for the Man Booker Prize 2014, and called one of the best novels of 2014 by Stephen King. The novel won the 2015 World Fantasy Award. The novel is divided into six sections with five first-person point-of-view narrators. They are loosely connected by the character of Holly Sykes, a young woman from Gravesend who is gifted with an «invisible eye» and semi-psychic abilities, and a war between two immortal factions, the Anchorites, who derive their immortality from murdering others, and the Horologists, who are naturally able to reincarnate. The title refers to a derogatory term that the immortal characters of the book use to refer to normal humans, who are doomed to mortality because of their aging bodies. The book consists of the following six stories that are set in different times of Holly's life [8].

From Me Flows What You Call Time is a 90-page novella by David Mitchell completed in 2016 and not to be published until 2114. It is part of a series by artist Katie Peterson called Future Library project calling for contributions from popular writers for novels to be published in 2114. The title is taken from a piece of music by the Japanese composer Toru Takemitsu. As authors are revealed on a yearly basis, Mitchell was the second author whose participation in the project was made public following Margaret Atwood. David Mitchell called the project «quite liberating, because I won't be around to take the consequences of this being good, or bad ... « He completed the work at 1:00 a.m. on the day he left for Norway (May 24, 2016) hours before getting on a plane to go to the induction ceremony where about 100 people had gathered on Saturday, May 28th. At the ceremony, he handed over one hard copy and one paper copy to be sealed and housed in Oslo's new public library, which will open in 2019. Mitchell first received the proposal for the book in late 2014. Commenting on the substance of the book, Mitchell has said only, «it's somewhat more substantial a thing than I was expecting» and that the final one-third of the novel is not as «polished» as the first two-thirds. Mitchell called the process «very pure» and also added that «by entering the pact of the project, you're predicating your decision on the belief that there still will be readers, there still will be books, there still will be trees». «It's a vote of confidence in the future,» he called it. While writing the book, Mitchell mused to himself, «imagine this gets stolen and leaked on the internet in five years' time. Would I be ashamed of people reading it now?» Remarking on the process of writing the book, Mitchell said he didn't have to worry about copyright; «I can quote a Beatles song if I want to.»

REFERENCES

1. Mitchell, D. (2007). *Black Swan Green, random house trade paperbacks*. New York, 296 p.
2. Mitchell, D. (1999). *Ghostwritten, Vintage International, Vintage Books, A division of Random House, Inc.* New York, 426 p.
3. David Mitchell (author). [https://en.wikipedia.org/wiki/David_Mitchell_\(author\)](https://en.wikipedia.org/wiki/David_Mitchell_(author)).
4. *Ghostwritten* (novel). [https://en.wikipedia.org/wiki/Ghostwritten_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ghostwritten_(novel))
5. *Cloud Atlas* (novel). [https://en.wikipedia.org/wiki/Cloud_Atlas_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Cloud_Atlas_(novel))
6. *Black Swan Green*. https://en.wikipedia.org/wiki/Black_Swan_Green
7. *The Thousand Autumns of Jacob de Zoet*. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Thousand_Autumns_of_Jacob_de_Zoet
8. *The Bone Clocks*. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Bone_Clocks

Анна Данюк
кандидат філологічних наук,
викладач Дніпровського державного коледжу
будівельно-монтажних технологій
та архітектури (Дніпро, Україна)
e-mail: a.o.daniuk@gmail.com

ЗАГОЛОВОК ЯК ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ МАРКЕР У РОМАНАХ Ю. ЩЕРБАКА «ЗБРОЯ СУДНОГО ДНЯ» ТА «ЧАС СМЕРТОХРИСТІВ. МІРАЖІ 2077 РОКУ»

Анотація. У статті проаналізовано заголовковий комплекс романів Ю. Щербака «Зброя судного дня» та «Час смертохристів. Міражі 2077 року», визначено роль заголовка як інтертекстуального маркера у розкритті теми твору, розглянуто особливості трансформації апокаліптичних мотивів як засобу мистецького втілення катастрофізму.

Ключові слова: жанр, роман, політичний роман, заголовок, інтертекстуальність, катастрофізм, апокаліптичні мотиви.

Summary. The article analyzes the header complex of Y. Shcherbak's novels «Weapon of the Judgment Day» and «The Time of the Deathly-Christians. Mirages of 2077», the role of the title as an intertextual marker in the disclosure of the theme of the work, the features of the transformation of apocalyptic motifs as a means of artistic incarnation of catastrophe are determined.

The title of the novel by Y. Scherbak «Weapon of the Judgment Day» is an expressive intertextual marker that associate the reader with the «Revelation of John the Theologian», which results in an intertextual thematic field between the texts of Y. Shcherbak and the pretext that represents the representation of various ideas for the comprehension of the topic the end of the world.

The title of the novel «The Time of the Deathly-Christians» is the title-idea, since it most accurately conveys the problem raised in the work, which is related to the loss of spirituality and morals caused by the inhumane behavior of the authorities in Ukraine. This heading is a prospective type with a chronotopic meaning that prospectively predicts the content of the narrative. The semantic basis of the name is the destructive discourse of the finite-world, which is through the narrative structure of the literature of postmodernism and thus broadens the interpretation range of comprehension of the subject of the apocalypse Y. Shcherbakom.

The headline complexes of the novels «The Time of the Deathly-Christians» and «Weapon of the Judgment Day» are original microtext, expressions of the general cultural context, informants about the era, its values and ideas that represent the catastrophic discourse of Y. Scherbak's prose. Synthesis of conscious national worldview and postmodern poetics in the analyzed novels gives grounds to talk about a specific way of interpreting the author of the topic of the apocalypse; therefore, the question of the transformation of apocalyptic motives in the work of Y. Shcherbak is relevant and requires further research.

Key words: genre, novel, political novel, title, intertextuality, catastrophism, apocalyptic motives.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На межі ХХ–ХХІ століть українська постмодерністська література насичується апокаліптичними наративами, а кінцесвітні перестороги та есхатологічні візії є однією з характерних ознак прози означеного періоду. Трагічний зміст «Об'явлення Іоана Богослова» – останньої книги Нового Заповіту, що пророкує Страшний суд і кінець світу, стає підґрунтям для художніх інтерпретацій та узагальнень. Прозовий доробок Ю. Щербака останнього десятиліття викликає особливий інтерес в аспекті переосмислення мотивів Апокаліпсису та спонукає до споглядання, рефлексивних роздумів, тому розгляд його творчості в аспекті кінцесвітньої тематики є актуальною літературознавчою проблемою.

Роман Ю. Щербака «Зброя судного дня» (2016) та трилогія «Час смертохристів: Міражі 2077 року» (2011), «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року» (2012), «Час тирана. Прозріння 2084 року» (2014) репрезентують катастрофічний дискурс та порушують чимало соціальних проблем, які мають пряме чи дотичне відношення до виникнення і поглиблення глобальної катастрофи, подальшого існування суспільства та цивілізації, взаємозв'язку індивіда та соціуму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Роман «Час смертохристів: Міражі 2077 року» – це перша частина футуристичної трилогії Ю. Щербака про долю України наприкінці ХХІ ст. Автор, який тривалий час брав активну участь у політичному житті нашої держави, створює детально виписану картину її недалекого тривожного майбутнього, котре

має безліч спільних рис із сучасною нам геополітичною ситуацією в Україні та світі. Як зауважує М. Слабошпицький, «роман цей – про крах диктаторського режиму в Україні. Про загрозу зникнення української нації та державності. Про глобальні світові виклики українській людині й Українській державі» [8]. Аналітичний огляд твору Ю. Щербак представлений у літературно-критичних розвідках О. Гольник [2], А. Дрозди [3], В. Наріжної [8], В. Скуратівського [10], М. Стріхи [14] та ін. Літературознавці торкнулися різних аспектів аналізу твору Ю. Щербак, зокрема О. Гольник [3] та М. Стріха [12] називають текст колосальної сили пересторогою, що закликає людство замислитись уже сьогодні, аби утриматися від трагічних помилок у майбутньому, проте А. Дрозда [4] та В. Наріжна [8] гостро критикують роман, у якому, на думку літературознавців, під пафосною ідейною «оболонкою», приховано низьку естетичну вартість твору.

Визначення жанрової модифікації роману «Час смертохристів» також спричинило наукову полеміку. Ю. Щербак називає свій твір гострополітичним трилером і антиутопією [6], де за авантюрним сюжетом і фантастичною оповіддю криється тривога за долю України, що стоїть на краю апокаліптичної прірви. Антиутопічну жанрову природу роману відзначають більшість критиків, зокрема М. Стріха, М. Слабошпицький. Наприклад, О. Гольник вважає «Час смертохристів» дистопією і відзначає, що ключ до розуміння природи роману криється саме в специфічній природі його жанру. Подекуди зустрічаємо такі жанрові дефініції, як гостросюжетний детектив, роман-пересторога, роман-пророцтво, політичний памфлет тощо.

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. За своїм змістовим наповненням та ідейно-естетичними особливостями роману Ю. Щербак «Час смертохристів» та «Зброя судного дня» є зразками літературної фантастики й побіжно розглядалися в наукових студіях Т. Бовсунівської, О. Гольника, А. Дрозда, В. Кутили, В. Скуратівського та ін. Малодослідженим і досі залишається останній роман Ю. Щербак «Зброя судного дня». Деякі аспекти поетики твору представлені в окремих розвідках, зокрема в рецензіях М. Григорчука «Приліт чорного лебедя» та В. Шевчука «„Зброя судного дня” Юрія Щербак», опубліковані в газеті «Літературна Україна» 2016 року. Актуальним, на нашу думку, є осмислення інтертекстуальних зв'язків романів Ю. Щербак «Час смертохристів» та «Зброя судного дня», зокрема спроби порівняльного аналізу особливостей авторської інтерпретації теми апокаліпсису, що передбачає зіставлення заголовків означених творів.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою нашої студії є дослідження своєрідності заголовкового комплексу романів Ю. Щербак «Час смертохристів» та «Зброя судного дня» як нових форм художнього зображення атомної катастрофи в літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст., а також визначення жанрової специфіки означених творів письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Художня міжтекстова комунікація романів Ю. Щербак «Зброя судного дня» та «Час смертохристів» відбувається через активізацію «інтертекстуальних зв'язків, що виявляються на різних рівнях тексту: моделювання дійсності, система образів, композиційних прийомів, мовної структури» [9, 58]. В. Просалова стверджує: «Внаслідок взаємодії текстів відбувається трансформація смислів, нарощування змісту» [9, 57]. Особливу роль в актуалізації міжтекстових зв'язків відіграють імпліцитні та експліцитні інтертекстуальні маркери (формальні показники взаємодії двох текстів), до яких належать назва твору, епіграф, промовисті імена тощо. Зокрема заголовок є «засобом позначення співвідношення твору з іншим, коли він містить ім'я персонажа попереднього тексту або натяк на схожість із сюжетною лінією тощо» [2, 106].

Проза Ю. Щербак – це своєрідний інтертекст відносно біблійного тексту, спроба його прочитання й осмислення, текст, зітканий з біблійних цитат, «невідомих і автоматичних цитат без лапок» [5, 102–103]. В обох аналізованих творах Ю. Щербак на рівні номінації простежуємо типологію художнього потрактування морально-етичних концептів «гріх-кара-каяття». У романах «Зброя судного дня» та «Час смертохристів» репрезентуються мотиви національного апокаліпсису, що пояснюється прагненням автора здійснити катарсичне духовне оздоровлення українців.

Художня експлікація біблійних мотивів у романі «Зброя судного дня» відбувається на двох рівнях тексту: образно-смісловому (семантично навантажені образи-символи) й оповідному (способи композиційного оформлення та подачі смислів). Складником мотиву апокаліпсису на образно-смісловому рівні є багатоплановий образ Судного дня, що тісно пов'язаний у романі з концептом «зброя», а також біблійний образ Звіра з безодні, що відсилає читача до претексту – «Об'явлення Івана Богослова». Серед способів реалізації біблійних мотивів на стилістичному рівні особливе значення відводиться символіці чорного кольору, іншомовній, ненормативній, суржиковій, професійній лексиці, епітетам релігійного забарвлення. У композиційній організації основний смислоутворювальний і сюжетоорганізуючий елемент становлять притчі, проповіді, молитви (канонічні й неканонічні – за всіх загиблих українців, за Україну, за майбутнє світу), а також довідки, декларації, звіти, акти, листи тощо з грифом «Таємно», що вказують на приналежність твору до жанру політичного роману.

Назва роману «Зброя судного дня» реалізується через усю проблемно-тематичну систему твору й викликає в читача есхатологічні асоціації. Подальше занурення в текст переконує в тому, що сюжетне тло сповнене апокаліптичними передчуттями, натяками. Складові назви роману – концепти «зброя» та «судний день» перебувають у нерозривній єдності: вони взаємопов'язані і взаємообумовлені.

За тлумачним словником української мови за редакцією І. Білодіда, зброя – це: «1) Знаряддя для нападу або оборони; 2) Сукупність засобів для ведення війни, бою; озброєння; 3) Уживається як символ військової справи; 4) (перенос.) Засіб для боротьби з ким-, чим-небудь, для досягнення якої-небудь мети» [12, 452]. У романі Ю. Щербака ядерна зброя, яку створюють учасники проекту «Рось», є не знаряддям для нападу, а знаряддям оборони. Головне її призначення виголошує голова організації «Марс» полковник Глобин: «*Враховуючи ізраїльський досвід, це має бути зброя не для війни, а зброя відстрашення. Зброя помсти. Зброя останньої надії*» [15, 42].

Концепт «Судний день» у тлумачному словнику української мови за редакцією І. Білодіда трактується як «а) за релігійними уявленнями – день (година) страшного суду; б) справедлива відплата, кара» [13, 826]. У романі Ю. Щербака Судний день має початися в ту мить, коли в небо злетить перший ядерний снаряд, направлений на територію країни-агресора: «*Судний день для України стане Судним днем для Росії. В цьому тепер полягає наше так зване братство народів. Братство смерті*» [15, 350]. Однак автор наприкінці твору прагне переконати читача, що на все воля Господня і що людина не має втручатися в справи світобудови заради помсти чи покарання свого кривдника. Тому риторичними є питання, які ставить собі головний герой твору – Юрій Брихт: «*Брихт не міг зрозуміти: чому не відчуває радості від сьогоднішньої події? Може, тому, що кілька хвилин тому інша радість – чиста і могутня радість життя – переповнила його? Тому, що тут, біля Трипілля і Халеп'я, побачив він знак безсмертя своєї землі, свого народу, власного безсмертя? [...] Зрозумів, що Судний день відкладається? Що ця бомба не вирішить долю України, а воля Господня – те, чого не можемо передбачити?*» [15, 350].

Відтак, назва роману Ю. Щербака «Зброя судного дня» є промовистим інтертекстуальним маркером, який асоціативно відсилає читача до «Об'явлення Івана Богослова». Таким чином, між текстами Ю. Щербака і претекстом виникає інтертекстуальне тематичне поле, мета якого – репрезентація різних варіантів осмислення теми кінцесвіття.

Н. Мариненко акцентує на так званому «заголовному комплексі» (заголовок, підзаголовок та епіграф) як на важливому елементі реалізації категорії інтертекстуальності у творі: «Заголовочний комплекс програмує ті широкі асоціації, глибинні ідейні концентрації, які він несе у собі» [7, 273]. Відтак, передбачити розв'язку роману «Зброя судного дня» допомагають епіграфи, узяті автором з «Об'явлення Івана Богослова». Перший епіграф («*І зчинилися блискавки, голоси і громи, і стався великий землетрус, якого ще ніколи не було, відколи живуть люди... І розпалося велике місто на три частини; розвалилися й міста народів. І зник кожний острів, і не стало гір*» [15, 5]) ілюструє картину кінцесвіття й підштовхує читача до думки про неминучий кінець зображуваного у творі. Другий епіграф («*Звір, якого ти бачив, – і був, і нема, і має прийти з безодні, і йде на загибель*» [15, 5]) алюзійно натякає на образ Звіра з безодні – носія загрози, небезпеки, яка нависла над українським народом, «загроза застосування ракетно-ядерної зброї примушує Звіра з безодні зупинити наступ на Україну. Чи надовго? І чи можна вірити Звіру?» [15, 4]. Ці питання, що поступово розгортаються в основній сюжетній лінії твору і сприяють активізації уваги читача, так і залишаються відкритими.

Особливу увагу на назву як прояв інтертекстуальності звернула І. Арнольд у статті «Значення сильної позиції для інтерпретації художнього тексту». Літературознавець доводить, що якісною особливістю елементів заголовного комплексу є сильна позиція, яка підштовхує реципієнта до вдумливого прочитання. Так, назва роману Ю. Щербака «Час смертохристів» є своєрідним тлом для сприйняття всієї подальшої оповіді. Заголовок «Час смертохристів» викликає у читача асоціації, пов'язані з біблійним мотивом смерті Ісуса Христа, а відтак – з Апокаліпсисом. Подальше ж занурення в текст підсилює тенденцію до руйнування і занепаду, що реалізується в сюжетній канві твору. У цьому романі Ю. Щербака, на відміну від роману «Зброя судного дня», Апокаліпсис – це не лише Страшний суд і велике пророцтво, а процес, що підпорядковує собі свідомість героїв та призводить до деконструкції створеного автором світу, ключовою подією якого є початок Четвертої глобальної війни, фіналом якої є ядерний вибух нищівної сили: «*Розвідники піднесли голови до неба, наче вперше побачили його таємничу глибину. Вгорі вони помітили якісь дивні рівні білі лінії, що перекреслювали небесне склепіння із заходу на схід. Сонце над Вінницею вже хилилося до заходу, коли далеко на сході над горизонтом народилося друге – більш молоде, енергійне сонце, перенаситивши світлом Євразію, наче день, не скінчившись, почався знову. Потім світло згасло, залишивши по собі зелене сяєво, яке заповнило собою все небо, все довкілля, викликавши ефект люмінесценції*» [16, 462].

Апокаліптичний вимір твору втілено в образі смертохристів, які на чолі з отцем Калерієм (справжнє ім'я – Сигізмунд Сансизбаєв) розповсюджують «вчення» про земну смерть Ісуса Христа та заперечують його воскресіння. Смертохристи відкидають існування Бога, визнають християнський спосіб світобачення архаїчним і проголошують концепцію новолюдей, наділених такими правами і свободами, як безмежна воля, адже Бог помер, а отже, його заповіді, норми моралі, канони поведінки вже не мають сили («*Бог пішов у своє енергетичне безмежжя, Ісус мертвий, і людина відсьогодні вільна. Вільна вперше за дві з лишком тисячі років!*» [16, 60–61]); право на насильство та жорстокі форми боротьби за свої права («*Саме ніким і нічим не обмежене насилля становить ядро істинної віри новолюдей*» [16, 61]); цілковита свобода слова («*Поняття «неправда» вилучається зі словника новолюдей як архаїчне, позбавлене змісту, й замінюється науково більш точним терміном «інформація». Якщо ви хочете перемогти ворога, знищити його, ви маєте право використовувати будь-яку брехню, напівправду, доноси, наклепи і дифамацію – тому що ціл новолюдей – це перемога за будь-яку ціну*» [16, 61]); безкарність та аморальність («*Бог далекий, незбагненний і темний, людина нового Часу відсьогодні вільна у своїй відповідальності за власну долю в жорсткій боротьбі за всі блага світу*» [16, 62]). У романі Ю. Щербака «Зброя судного дня» носієм схожих ідей є апокаліптичний образ Звіра з безодні, який вважає, що «*немає такої сили, щоб ув'язнити потугу ненависті, енергію люті, владу крові. Ніяким ангелам не дано перемогти віковичне й гріховне стремління людини до зла, до темряви, до насильства, до пекла*» [15, 338–339].

Отже, назва роману «Час смертохристів» є заголовком-ідеєю, оскільки найточніше передає порушену у творі проблему, що пов'язана з втратою духовності та моралі, спричиненими антигуманною поведінкою очільників влади в Україні. Класифікуючи заголовки за принципом його відношення до тексту, Н. Кожевнікова виділяє заголовки проспективного, ретроспективного та проспективно-репспективного типу [5]. Відтак, на нашу думку, заголовок «Час смертохристів» є проспективного типу з хронотопічним значенням, що проспективно прогнозує зміст оповіді. У смислову основу назви означеного роману Ю. Щербака винесено деструктивний дискурс кінцесвіття, який є наскрізним у наративній структурі літератури постмодернізму та розширює тим самим інтерпретаційний діапазон осмислення теми апокаліпсису Ю. Щербакіом.

Як і в романі «Зброя судного дня», передтекстовим комплексом паратексту роману «Час смертохристів» є підзаголовок, внутрішні заголовки та епіграфи. Роман Ю. Щербака має підзаголовок «Міражі 2077 року», що подієво й образотворно спрямовує оповідь у майбутнє, віддалене від сьогодення більше ніж на півстоліття. Відтак, автор подає художньо обґрунтовану версію майбутнього людства та майбутнього України. Внутрішні заголовки до частин роману «Час смертохристів» є сюжетно-перспективними, у них послідовно констатуються події, які відбувалися з головним героєм – Ігорем Гайдукіом: «Повернення», «Інсайдер», «Змова», «Переворот», «Окупація». Допоміжним засобом у читацькій орієнтації щодо розвитку сюжетних ліній у творі є епіграфування. Епіграфами до роману «Час смертохристів» є цитати з першоджерел, зокрема Євангелія від Св. Матвія: «*...постануть христии неправдиві, і неправдиві пророки будуть чинити великі ознаки та чуда, що звели б, коли б можна, і вибраних... А коли скажуть вам: «Ось Він у пустині» – не виходьте, «Ось Він у криївках» – не вірте! Бо, як блискавка та вибігає зо сходу, і з'являється аж до заходу, так буде і прихід сина Людського. Бо де труп, – там зберуться орли. А про день той й годину не знає ніхто: Ані Анголи небесні, ані Син, – лише Сам Отець*» [16, 2]. Уводячи в текст твору цитати з Біблії, Ю. Щербак створює відповідну настроєвість оповіді та наснажує її сакральним змістом. Епіграф та текст роману «Час смертохристів» перебувають у ситуації взаємопідсилення і разом із назвою спрямовують читача на осягнення глибинної сутності твору.

Прикметно, що в заголовках обох романів Ю. Щербака наявні умовні часові конкретизатори – «день» та «час», що репрезентують хронотопний рівень тексту та дають змогу простежити розгортання сюжету. Хронологічна лінійність у романі «Зброя судного дня» артикулюється в сучасний час, позначений як час Третьої світової війни. Хронотоп подій у «Часі смертохристів» представлений трьома темпоральними вимірами: (минуле, теперішнє, майбутнє), де «незаплямованим» постає лише минуле. Прийдешнє стає символом пустоти, бездомності й спонукає до песимістичних визначень людської сутності. В обох романах фіксуємо психологічну насиченість сюжету епізодами «війни» і «мирного» життя. У цьому аспекті показовим у «Часі смертохристів» є відображення довоєнного та післявоєнного буття, а у «Зброї судного дня» – відтворення роздумів про сенс і можливі наслідки війни з Росією. Романи Ю. Щербака позначені трагічним пафосом, твори об'єднують наскрізна ідея, що війна – абсурд, який приносить лише страждання, повеніряння, безнадійність у життя людей.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, заголовкові комплекси романів «Час смертохристів» та «Зброя судного дня» є своєрідними мікротекстами, виразниками загальнокультурного контексту, інформантами про епоху, її цінності та ідеї, що репрезентують катастрофічний

дискурс прози Ю. Щербака. Ґрунтовний аналіз національного питання, що гостро постає в апокаліптичних романах письменника, має вагоме значення для розуміння авторської позиції щодо антинародної діяльності сучасної влади України, дії котрої часто ведуть до розколу та протистоянь між різними верствами нашого суспільства, що може призвести до вкрай трагічних наслідків для всієї держави.

Синтез свідомого національного світогляду та постмодерної поетики в аналізованих романах дає підстави говорити про специфічний спосіб трактування автором теми апокаліпсису, тому питання трансформації апокаліптичних мотивів у творчості Ю. Щербака є актуальним і потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Баженова Е. А. Интертекстуальность. Стилистический энциклопедический словарь русского языка. Москва: Наука, 2003. С. 104–108.
2. Гольник О. Жанрова природа роману Ю. Щербака «Час смертохристів» // *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. Випуск 111. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. С. 69–80.
3. Дрозда А. Час смертохристів та помідори-вбивці. URL:<http://litakcent.com/2012/01/10/chas-smertohrystiv-ta-pomidory-vbyvci/>
4. Ильин И. П. Постмодернизм: словарь терминов. Москва: ИНИОН РАН, 2001. 384 с.
5. Кожевникова Н. Словоупотребление в русской поэзии начала XX века. Москва: Наука, 1986. 253 с.
6. Коскін В. Юрій Щербак: «Люди без моралі – це смертохристи». URL:<http://www.vox.com.ua/data/publ/2011/05/18/yurii-scherbak-lyudy-bez-morali-tse-smertohrysty.html>
7. Мариненко Н. Проблема інтертекстуальності в сучасному літературознавстві: до постановки питання. *Актуальні питання сучасної філології*. Вісник ХНУ, № 538. Сер. Філологія. Вип. 34. Харків, 2002. С. 270–275.
8. Наріжна В. «Записки самашедшого смертохриста», або про диктатуру ідей у сучасній українській літературі. URL:<http://historians.in.ua/index.php/avtorska-kolonka/151-viktorii-narizhna-zapyskysamashedsheho-smertokhrysta-abo-pro-dyktaturu-idei-u-suchasnii-ukrainskii-literaturi>
9. Просалова В. Интертекстуальный анализ: Proetcontra. *Філологічні семінари. Літературознавча методологія: практика і теорія*. Київ. 2004. Вип. 7. С. 54–60.
10. Скуратівський В. Из нотаток до трилогії Юрія Щербака. Замість післямови // Щербак Ю. Час тирана. Прозріння 2084 року: роман. Київ: Ярославів Вал, 2014. С. 418–429.
11. Слабошпицький М. Юрій Щербак. Час смертохристів: Міражі 2007 року. URL:<http://incognita.day.kiev.ua/yurij-shherbak-chas-smertohrystiv-mirazhi-2077-roku.html>
12. Словник української мови / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін.: у 11 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 3. 884 с.
13. Словник української мови / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін.: у 11 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 9. 840 с.
14. Стріха М. Роман-пересторога Юрія Щербака «Час смертохристів» Кур'єр Кривбасу. 2011. № 262–263. С. 309–313.
15. Щербак Ю. Зброя судного дня: документально-фантастичний роман. Київ: Ярославів Вал, 2016. 360 с.
16. Щербак Ю. Час смертохристів: [роман]. Київ: Ярославів вал, 2011. 480 с.

Тетяна Джурбій
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри історії української
літератури й компаративістики
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: dzurbyj.tetyana@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1441-0599

ІНТЕРПРЕТАТИВНА ПРАКТИКА М. КРОПИВНИЦЬКОГО (ЗА ТВОРАМИ Т.ШЕВЧЕНКА)

У статті зосереджено увагу на неоригінальних драматичних творах Марка Кропивницького, написаних на запозичені у Тараса Шевченка сюжети та мотиви. Акцентується увага на формах та типах запозичень, з'ясовано причини появи переробок у творчому доробку драматурга та роль і значення їх у розвитку вітчизняного літературного процесу.

Ключові слова: драма, запозичення, переробка, поема, інтерпретація, М. Кропивницький, Т. Шевченко.

В статье сосредоточено внимание на неоригинальных драматических произведениях Марка Кропивницкого, которые написаны на заимствованные у Тараса Шевченко сюжеты и мотивы. Акцентируется внимание на формах и типах заимствований, выяснены причины появления переделок в творчестве драматурга и роль, значение их в развитии отечественного литературного процесса.

Ключевые слова: драма, заимствования, переработка, поэма, интерпретація, М. Кропивницький, Т. Шевченко.

Анотації російською та англійською мовами (відмінними від мови статті)

Dzurbyj Tetyana. Interpretative practice of M. Kropyvnytsky (for the works of T. Shevchenko)

The article focuses on unoriginal dramatic works by Mark Kropyvnytsky, written on borrowed from Taras Shevchenko stories and motifs. The emphasis is on the forms and types of borrowing, the reasons for the appearance of alterations in the creative work of the playwright and the role and importance of them in the development of the domestic literary process are explained.

New Ukrainian literature was created in an unfavorable social, historical and cultural context. The writers were limited in choosing themes, motifs and plots for their own works. But there were artists in the national literature who sought to radically change the situation. The only way that writers could tell the world about Ukrainian culture is the production of copyright works on the stage. One of the first began to portray his works Marco Kropyvnytsky. Due to limitations in choosing themes (in particular, it concerned national subjects), the works of other writers, often foreign, were also staged.

Under these conditions the orientation of Ukrainian drama on the true reflection of the national, primarily of the people, life, its intensive attention to the reproduction of the ethnographic performance, the use of folklore sources, as well as the appeal to the best traditions of the old Ukrainian theater objectively played a positive role and generally met the objectives of the progressive ideological- artistic development of national issues of professional theater.

In the interpretative practice M. Kropyvnytsky traces the tendency to borrowing plots and motives from the creative work of T. Shevchenko.

Key words: drama, borrowing, processing, poem, interpretation, M. Kropyvnytsky, T. Shevchenko.

Нова українська література XIX – початку XX століття творилася за несприятливих суспільних, історичних та культурних умов. Письменники були обмежені у виборі тем, мотивів та сюжетів для власних творів. Емський указ 1876 р. істотно обмежував поле діяльності українських літераторів, забороняв театральні вистави українською мовою. Та були у вітчизняному письменстві митці, які прагнули докорінно змінити ситуацію. Єдиний спосіб, за допомогою якого літератори мали можливість заявити світові про українську культуру, – це постановка авторських творів на сцені. Одним з перших почав інсценізувати свої твори Марко Кропивницький. Через обмеження при виборі тем (зокрема, це стосувалося національної тематики) інсценізувалися й твори інших письменників, часто зарубіжних.

За цих умов орієнтація української драматургії на правдиве відображення національного, насамперед народного, життя, її посиленна увага до відтворення етнографічного дійства, використання фольклорних джерел, а також звернення до найкращих традицій старого українського театру

об'єктивно відігравали позитивну роль і загалом відповідали завданням прогресивного ідейно-художнього розвитку національної проблематики професійного театру.

У інтерпретативній практиці М. Кропивницького простежується тенденція до запозичень сюжетів та мотивів з творчого доробку Т. Шевченка. Ця проблема на сьогодні є недостатньо вивченою, тому потребує детальної уваги. Сучасні українські літературознавці, як правило, розглядають неоригінальні драматичні твори М. Кропивницького в контексті загального творчого доробку (Н. Малугіна, Я. Мамонтов, Л. Мороз, А. Новиков, В. Поліщук тощо). Неоригінальна творчість митця у контексті драматургічного процесу його доби в повному обсязі жодного разу не розглядалась, тому назріла нагальна потреба дослідити цю тему як окрему, самостійну проблему.

Тарас Шевченко у житті і творчості Марка Кропивницького мав надзвичайно велике значення. Своїм життям, що було присвячене боротьбі за національне відродження України, Кропивницький багато в чому нібито повторював багатостраждальну долю Шевченка.

Звертався драматург до великого Кобзаря в своїй драматургічній творчості. Уперше це сталося у 1872 році, коли написав за його поемою «Невольник» однойменну драму, яка протягом багатьох десятиліть користувалася великим успіхом у глядачів, особливо коли роль Коваля виконував автор, а Ярину грала Марія Заньковецька.

Цю драму автор назвав «драматичними малюнками в 5 діях», зауваживши при цьому: «Перероблено з поеми Т. Г. Шевченка «Невольник». Цей твір можна віднести до жанру історичної драми. У ньому правдиво відтворені історичні події на Україні періоду її боротьби з турецькими завойовниками. Ця тема розроблювалася багатьма українськими письменниками. Але найповніше і, треба сказати, найправдивіше вона висвітлена Т. Г. Шевченком. Недаремно М. Л. Кропивницький, як вірний і послідовний продовжувач традицій великого Кобзаря, звертається до його творчості як до висхідної позиції у зображенні історичного минулого своєї Батьківщини, свого народу, йдучи за Т. Г. Шевченком, наслідуючи деякі його стилістичні прийоми, М. Л. Кропивницький створює цілком оригінальну п'єсу, пронизану ідеєю патріотизму, безмежної любові до Вітчизни.

Зберігаючи основну сюжетну канву Шевченкового твору, М. Л. Кропивницький вводить у свою п'єсу нові дії, якими є третя і четверта, нових героїв – бандуриста Непокритого, дівчину-сусідку Оксану, запорожців. Дещо в іншому плані зображується характер і поведінка головного героя драми Степана. Якщо у Т. Г. Шевченка образ Степана-сироти, знедоленого соціальними обставинами, змальований у піднесеному тоні – він завжди готовий з шаблею в руках виступити на захист рідного краю від ворогів, – то у М. Л. Кропивницького старий Коваль майже силоміць посилає Степана на Січ боронити рідний край та віру Христову.

Зображення сцени турецької неволі і внесення пісні невольників у цю сцену є оригінальною художньою частиною драми. Але й тут певну організуючу роль у самому задумі картини відіграли традиції історичних поем Шевченка, зокрема відчувається спорідненість з мотивами плачу невольників у поемі «Гамалія».

Використовуючи образи й пісні Т. Г. Шевченка, М. Л. Кропивницький разом з тим додав у твір ряд своїх пісень, зокрема створив пісню «Ревуть, стогнуть гори, хвилі», яка згодом стала народною.

І все ж переробка М. Л. Кропивницького у порівнянні з оригіналом набагато слабша, і цю слабкість пізніше зрозумів сам автор. Будучи вже відомим письменником, який оволодів секретами драматургічної майстерності, М. Л. Кропивницький відверто визнав, що його «Невольник» надто нездовільний у сценічному відношенні і занадто складний для любительського спектаклю.

«Але великою заслугою драматурга було вже те, що завдяки його переробці «Невольник» отримав нове життя – сценічне – і таким чином став доступний ширшим народним масам. Хоча щодо художніх якостей п'єси Кропивницького, то, наприклад, відомий дослідник творчості митця М. Йосипенко вважав, що «і в характері розвитку подій драми, і в загальній композиції, а особливо – в роботі над нею автора як режисера відчувалась талановита рука майстра, що добре вже знає закони і засоби впливу на глядача». Сценічний успіх твору є тому доказом» [Новиков 2002, с. 79].

Досить часто драматург звертався до п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля», яку виставляв кілька разів під час гастролей першої трупи українських корифеїв в Петербурзі. Однак ця п'єса не була переробкою, а завжди подавалася в авторській редакції.

На початку 1890-х років М. Кропивницький створює ще одну п'єсу за шевченківським сюжетом. Це була інсценізація поеми «Титарівна».

«Дотримуючись сюжетної канви шевченкового твору, М. Кропивницький свій твір наснажує живими побутовими сценами й дещо інакше з'ясовує стосунки між Микитою і титарівною, які відбуваються на тлі величних протестантських дій українського народу, спрямованих проти іноземних загарбників, що впливають на персонажів, зокрема головних, які є тепер носіями народної моралі, перейнятої патріотизмом й вірністю у коханні» [Киричок 2004, с. 60].

Над своєю «Титарівною» Кропивницький працював наполегливо і довго. Внаслідок бажання автора здійснити постановку на сцені улюбленого ним твору Т. Шевченка, а також з огляду на вимоги цензури, виникло кілька варіантів драми, більшість з яких збереглися і до нашого часу.

У підзаголовку п'єси автор зазначив: «Сюжет позичений у Т.Г. Шевченка». У наступних редакціях твору, з огляду на цензурні утиски, Кропивницький згадку про Шевченка зняв, залишивши у підзаголовку два слова: «Сюжет позичений».

Не задовольняючись текстом дозволеної до вистави п'єси, Кропивницький робить спробу ще раз провести через цензуру попередній варіант. У листі до Б. Грінченка він повідомляв, що «перехрестив» назви ряду п'єс на інші, в тому числі «Титарівну» на «Гультяя». «Найшов у Петербурзі чоловічка, котрий береться провести в цензурі – попробую ще раз послати» [Кропивницький 1960, с. 447], – писав він.

Невідомо, чи існував новий варіант «Титарівни» під цією назвою, чи ні. Лише через сім років «Глум і помста» після незначних доробок і виправлень, а особливо зміни фіналу була надрукована у «Повному зібранні творів» М. Кропивницького (1903р.).

На «Титарівні» М. Кропивницького виразно відчутний відгомін всієї творчості Т. Шевченка, а не лише даної поеми, особливо це помітно на образі Микити, який у п'єсі ввібрав у себе найкращі риси протестантів, месників і борців за волю, відображених Т. Шевченком у багатьох його творах різних жанрів.

Сюжетно-типологічне зіставлення поеми Т. Шевченка «Титарівна» і однойменної п'єси М. Кропивницького засвідчує, що, беручи за основу сюжетну канву твору Шевченка, Кропивницький її значно розширив, поглибив, створивши, таким чином, цілком оригінальну, патріотичну й глибоко національну п'єсу з колоритними постатями, цікавими самотніми характерами і ситуаціями, що властивим могло бути саме у драматургічному творі: адже мотив Шевченкової балади породив задум до художнього осмислення соціально-моральної проблеми.

Як митець, що прекрасно оволодів теорією і практикою драматичної творчості, М. Кропивницький розгортає сюжет на широкому етнографічно-побутовому тлі, забарвлюючи його історичними подіями та загострюючи соціально і психологічно характери провідних персонажів. Він значно розширює часові й географічні та політичні межі дії. Тому епізоди поеми Т. Шевченка він перетворює у дії, наповнюючи їх новими образами, ситуаціями й побутовими та етнографічними деталями.

Шевченківська тема в житті і творчості Кропивницького мала велике значення. Драматург активно пропагував літературну спадщину улюбленого поета, відстоював ідеали, за які він боровся, і сам був невтомним борцем за національне відродження України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Киричок М. С. (2004) Поема Т. Г. Шевченка «Титарівна» і п'єса М. Л. Кропивницького «Титарівна». Сюжетно-типологічна спорідненість і відмінність *Культура народів Причорномор'я*. № 56. Т.1. С. 59–63
2. Кропивницький М. Л. (1960) Твори у шести томах. Київ: Державне видавництво художньої літератури, Т. 6. 672 с.
3. Новиков А. О. (2002) Звертаючись до духовного батька (Шевченківський контекст творчості М. Кропивницького) *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. № 3. С. 76–80.

УДК 82

Musayev Osman
post-graduate student Institute of Folklore of ANAS
(Baku, Azerbaijan)
e-mail: sevinc.n@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6565-5399

EPIC “KOROGLU” AS AN INVALUABLE SPIRITUAL HERITAGE OF THE TURKIC PEOPLES

Аннотация. *Мусаев Осман. Эпос «Короглу» как бесценное духовное наследие тюркских народов.*

Статья посвящена тюркскому эпосу средневековья «Кероглу». Эпос Кероглу считается ценным наследием тюркских народов, а также анализируются особенности этого эпоса среди этих народов. Сюжет является основной категорией поэтической системы. Типы сюжетов являются основными единицами эпической поэзии саги. Эпические мотивы характеризуют эпический сюжет, характерный для многогранного характера героя.

Ключевые слова: *эпос, «Короглу», хорезмская версия, Азербайджан, эпический герой, тюркские народы*

Summary. *Musayev Osman. Epic “Koroglu” as an invaluable spiritual heritage of the turkic peoples.*

The article is devoted to the Turkic epic of the Middle Ages “Koroglu”. The Koroglu epos is considered as a valuable heritage of the Turkic peoples, and also the features of this epic among these peoples are analyzed. The plot is the main category of the poetic system. The types of plot are the main units of the saga’s epic poetry. Epic motifs characterize the characteristic epic plot characteristic of the multifaceted nature of the hero.

Translated from the Turkic “Koroglu” means “Son of the Blind”. Gorogly can also be translated as “a son born from a grave”. His mother, according to the eastern version, was buried pregnant, but the child was born and survived, so he was called Goroglu.

The Azerbaijani people, having a glorious and peculiar history of development, also have a rich epic, inextricably linked with the history of the country. This epic, representing a priceless treasury, spiritually nourishes our people for many centuries. How many generations have scooped worldly wisdom from this treasury. And each generation, making its own contribution, impregnated this source of spirituality.

In the folklore of Azerbaijan, a lot of studies were made on the epic saga, interesting facts about the genetic typological relationships and transformation possibilities and semiotic morphological structure of the subjects were mentioned.

The semantic explanation of the names of the hero in the discovery of the plot layers, the archeological rhythm of the plot motifs, is also an important condition, and each plot motif keeps the traces of mythological thinking.

But today, in most investigations, epic subjects have a strong tendency to recover the heroes’ historical realities.

It is inclined to describe plot situations with events, especially with the ethnographic models of the Middle Ages.

Koroglu is text with different semiotic codes and semantic-functional structures.

The characters of the epic hero are closely related to the people’s mythopoetic thinking, the belief-value world and ethnic-historical memory, to the art of singing and to the discourse, to the carrier.

Key words: *Epos, Korogly, Khorezm version, Azerbaijan, epic hero*

Problem statement. In the studies dedicated to the poetics of Azerbaijani folk epics, in the analysis of the hero type a special place is given. The findings of Russian, Turkish and European epic readers, folklore theorists V.M. Jirmunski, N. Boratav, O. Sh. Gokyay, M. Ergin, X. Koroglu, B.N. Putilov, S. Y. Neklyudov, F. Sumer and others are considered as scientific sources in this field. The monument “The epic world” by S. Ibrayev’s monograph is important for studying the typology of Turkish epos heroes.

The classic work of M.H. Tahmasib’s “Azerbaijani folk epics (medieval)” comes from this aspect. In the monographs published in Turkey by F. Bayat’s “Koroglu” and “Kitabi-Dede Gorgud” episodes, this problem is considered in the mythological aspect.

Relevance of research. The key point of “Koroglu” is the fact that episodes and motifs are centered around the protagonist. Thus, all battle, struggle, knights and victories in the epoch are connected with Koroglu’s name.

The classification and semantics of hero types and images, allowing for a diachronic level of epic text, also help restore the perspective of listeners and listeners.

The hero is a key component of epic text, presents the potential of writing, defines the styles of epic text. An epic hero is a new generation of generators – a source of structures (texts) – generator.

Purpose of the study. The main purpose of the research is to study the hero of the epic “Koroglu” in different variants.

Object of research. The research object of the paper is classified by Azerbaijani folk epics. In addition, in accordance with the methodological principles of the research, other Turkic peoples are also referred to the saga’s creativity.

The subject of the research is the identification of types of plotting in the folk epic of love and heroism, analysis of epic heroes’ images.

Material of research. Although the history of the Koroglu era is not as old as the epic, its original plot is undoubtedly a product of the mythological era. This confirms not only the whole study of the epos, but also separate narrations about “Koroglu”.

Presenting main material. There are two key factors for the creation of a heroic plot: national heroes and national tyranny. More precisely, national heroism raises a national hero. The national hero’s behavior involves social factors and shapes his personality traits. For example, his physical power is exaggerated and described at the hyperbolic level. We can also see this in the formation of Koroglu’s image. As it is described at the beginning of the episode, he is an ordinary person. The process of transforming from ordinary to heroism begins with an epic sense of revenge, and is detected in space exploration for future

struggles. The dastardman invades Koroglu from the historical events of the era, especially peasant revolts, to make people's heroes.

«Epos» is not simply a saga, but a great epitaph about the social-aesthetic thinking of the people, which gives different motifs, motifs, and affiliates. It is impossible to restore it in full, on the basis of available sources it is possible to imagine that the idea is aesthetic, poetechnological, linguistic, and so on. consists of organic unity of components

The stories about Koroglu still live in Azerbaijan, Turkestan and Anatolia. Traces of a number of mythological myths on the plot of the Koroglu epic show the existence of very early eras in the mythological narration of the saga. Especially in the Turkmen version of Koroglu, the presence of the goddess, divas, dragon, their presence on the storyline proves that this epic is associated with a very old era.

In the Uzbek version, Koroglu is very similar to the mythological hero. He knows the language of animals and birds. Whenever he wants, he can extract water from stone, soil, and change his appearance. Even Koroglu has a magic stone. He can increase and decrease his enemies with the help of these stones. The magical power of Koroghlu is much greater than its physical strength. Mythological creatures always help the hero. Koroglu searches for his enemies with his eyes and blows them up with his stomach. In the Uzbek epic, the underworld and its fictional elements were widely developed. Undoubtedly, such motifs and elements came from ancient times and passed into the era of the XVII-XVIII centuries. True, historical events appear in both the Uzbek and Turkmen versions. For example, Shah Abbas, Kyzylbashlar, Turkish pashas and others.

As a result of the collapse of religious and mythological motifs with historical and ethnographic events Koroglu emerged as a new type of epic. However, due to the incomplete consideration of the facts that we mentioned above, dual, sometimes trilogy riddles arose in the science of the epoch. Together with those who write that the epic "Koroglu" is an expression of historical events (Karriev, Takhmasib, Mammadyazov, Farhadov, Efendiyev, F.Sumer and others), there are researchers (M.Seyidov) who study it as an epic work, unrelated to historical events.

In fact, both mythological elements and historical events played an important role in the origin of the epos Koroglu, since each epic is ancient, regardless of the time of its creation. However, its subsequent formation or writing does not detract from the value of the work, as well as its "antiquity". It should be noted that the success of each epic, repertoire, transformation is a complex process.

In our opinion, the foundation of Koroglu was laid at the end of the XVI century – the great peasant movement of the XVII century. It was, of course, a very small epoch when it first appeared. Even though we do not have a basic document to prove, we are of the opinion that the first "author" is the name of the legendary narrator - Rovshan, his nickname for the tribe he belongs to, and Koroglu. Our generous saga creativity has been committed to our tradition, and it has made itself a hero for hundreds of others. It is likely that he was one of the participants of the 1610-1630s, possibly even the president. But he was one of the educated and educated men of our time.

As with any other hero, Rovshan's initiation begins with age. Rovshan, as mentioned in the dastan, is very young, but is brave and strong like Rustam. Fifteen, sixteen years of age showed this. In some places, the hero's age is reduced, but most importantly, the epic hero's life after the start. The real life of the Georgian epic hero, the noble prophet Amiran begins at the age of 16: His voice has been spread all over the world from the age of 16.

Rovshan is taken by Ali from his father. In ancient epics, no one except his father could accept his son's initiation. Abraham took his son Isaac to Mount Moriah for sacrifice. Then the temple of Solomon was built on this mountain.

Where does the Initiation begin? The location of the entrance should be a sacred place. The Rovshan's initiation is ritualized at the summit of the mountain. The most suitable place is the peak of the mountain. In mythology the peaks of the mountain bear the characteristics of paradise. Mountain peaks symbolize the creation of the Earth and the location of the shrub center. In the «Koroglu» epic, it forms the summit of the mountain and appears as a symbol of the universe. There is a perfect flower on the mountain, a rose flower, a bulbul bulbul. There is a harmony between heaven and earth. The mountain peak is the place of the divine wisdom of the young man, the universe and its occurrence and death. Mountain summit is regarded as the place of the church in the Bible.

Original motifs and plots created in the mythological era of the episode "Koroglu" appear in the content of the episode. Although these motifs and objects are transposed in some cases, the roots of the ancient mythological layer are significantly evident. These mythological motifs include, for example, the name Koroglu, the hero of the epic, the blindness of his father, a refuge on the hill, Goshabulak, a star, a tree, Girat and so on. In fact, other images of the saga (Hassan, Eyvaz, the son of Demirchi, Ashugh Joon, etc.) are also far from the imagination of ancient times. Many of these images are heavily outdated, but their mythological features can be easily restored [2, s.92].

The formation of the epos "Koroglu" also played a significant role in the conflict between the Turks and Arabs, in the Turkish-Arab confrontation and their poetic contradictions. True, this conflict in Central

Asia begins with the kidnapping of his uncle's wife, Arab Reyhan. Koroglu also kidnaps his daughter to get revenge on him. Most likely, this is an artistic reflection of the fact that the Arabs took their wives from the people they killed when they spread Islam in Central Asia. As we said above, the Arab Reyhan is the only enemy of the epos in the ethnic conflict in Turkmenistan, Uzbekistan and Kazakhstan [2, s.94].

In order to reveal the manifestation of the national mentality in the epic "Koroglu", it is more desirable to consider the aspect of the saga epic not as one line of the plot, but from the point of view of interaction with each other [4, s.119].

The main ideas of the work are determined by N. Jafarov as follows.:

"1) Impairment of the view of Ali Kishi as a result of a lack of understanding of his actions. Revenge of Rovshan, his refuge in Chenlibel;

2) the popularity of Rovshan as Koroglu, the gathering of people around him, the arrival of Nigar Khanum in Chanlibel;

3) Visiting various places (influenced by ethnopsychology), for various purposes, in order to increase the popularity of Chenlibel, to expand the borders, Eyvaz's visit to Chenlibel;

4) The threat of Chenlibel from the Turkish sultans and pash, the kidnapping of Gyrat, the capture of Koroglu, the struggle to protect Chenlibel;

5) Koroglu's old age, renunciation of himself, but its revival due to coercion (this time the Iranian shah forces)" [3, s.290].

The motive of the travel of Koroglu epos prevails in both Azerbaijani versions and other variants. In fact, the episode's single storyline is a combination of individual journeys (journeys). The most popular version in Azerbaijan, as well as in the Caucasus and Anatolia, is reflected in the publication of M. Kh. Takhmasib. These sections are listed below:

1. Ali kishi;
2. Koroglu and Delhi Hasan;
3. Travel Koroglu to Istanbul;
4. Arrival of Demircioglu to Chanlibel;
5. Journey to Koroglu in Erzrum;
6. Bringing Eyvaz to Chanlibel;
7. Crane bang;
8. Carry Gyrat Hamza;
9. Arrival of Makhbub Khanum to Chenlibel;
10. Travel Koroglu Beyazet;
11. The flight of a slave;
12. Loss of Durata;
13. Koroglu and Bolu Bey;
14. Travel Koroglu in Kars;
15. Journey to Koroglu in Derbent;
16. The arrival of Hasan Pasha to Chanlibel;
17. Old age Koroglu.

While watching the composition and plot features of "Koroglu", it is clear that its main line goes through the general stages of the folk novels: the birth and training of the hero, the letter or the bush in the shadows, traveling in order to get a hobby, as well as in love, in other words, obstacles faced by the hero on the road, adventures of their overcoming, love and affection, battle and victory, the description of the taunts and the return of the hero to his homeland.

The epic "Koroglu" repeats the old models directly or indirectly, with a ring in the continuous process of the Turkish-Ouz epos. Koroglu's visits to separate enemy cities in armies or variants are paradigmatic rows of sacral archetypes and the hero's mission is to ensure the eternal harmony in society. The scientist who tends to study the structure of the analysis of the structure has devoted a special place to finding the poetic consciousness model which condenses the text, and to study the texts of poetic structures that condition the configurations within the text, and the constitution of structures. His research was based on the archetypes, based on the epic of the scientist who conducted the epic of the epic, and discovered the invariant model, and determined the paradigmatic sequence of the "Koroglu" plot from the functional-semantic structure perspective [1, s. 13].

If Azerbaijani folk epics are an ethnically-cultural, artistic system, types are referred to as the system's system. The study of hero types in epics helps to define epic texts' plot organization or archetypal structure, behavioral patterns and situations. A systematic study of heroic types in Azerbaijani epics opens new directions to the history of poetics and folklore semiotics.

The "Koroglu" epos, which lives in the oral tradition of more than fifteen nations with different ethnic color, is a monument without alternatives. The epos is preserved in two forms – in a number of nations, in

the form of poetry / poetry, and in some in the form of transcription. The basis of all the versions of this heroic epic, divided by Azerbaijani, the Lesser Asia and Turkmen variants, is the Azerbaijani "Koroglu" water, due to the difference in content and sujet. The epic of the Caucasian version is based on the epic of Azerbaijan (Turkish, Kurdish and other versions).

The epic of "Koroglu" is a product of the epoch of the Oguzname epic of oguzs to the national epos of the peoples of Oguz (Azerbaijani, Turkish, Turkmen, etc.). From this point of view, the epos "Koroglu" is a paradigm of the epic "Oguzname" in the era of nation-building and nation-building.

The epic "Koroglu" reflects the spirit of the ritual-mythological world as the archeological poetic structure.

The structure of the ritual can be restored in the form of archetypal schemes at different levels of the epic poetic structure.

In the archaic structure of the epic "Koroglu" there is a ritual of ritual functional essence essentially initiated (transition from one social phase to another through the resurrection).

A ritual space, as a place of isolation from a Chenlibel society.

Considering the image of Koroglu, we can come to the conclusion that the epos "Koroglu" is an invaluable spiritual heritage of the Turkic peoples. The emergence of the protagonist of the epic is usually associated with a specific socio-historical situation, with the tendencies of consolidation of the people in the face of civil strife, social contradictions and at the same time external threat. This is the image of the protagonist of the epic "Koroglu", which is distributed from the shores of the Araks to the Amu Darya, from Asia Minor to the Ural Mountains and Siberia, from the Middle East to the expanses of Central Asia and Kazakhstan.

REFERENCES

1. Abbasov E.H. (2008). "Koroğlu": poetik sistemi və strukturu. Bakı: Nurlan, 140 s.
2. Bəşirli X. (2006). Epos poetikasının ilahi və gerçək məqamı // *Dədə Qorqud jurnalı.*, III, Bakı, s.92 (s.92-96)
3. Cəfərov N. (2002). *Azərbaycanşünaslığa giriş*. Bakı.
4. Mustafayev S. (2007). "Koroğlu" eposu milli düşüncədə sosial-tarixi özünüdərk faktı kimi // *Dədə Qorqud jurnalı*. II, Bakı, s.119 (s.116-128).

УДК 811.161.2-6.09

Алла Павлова
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики,
української словесності та культури ННІ
гуманітарних наук Університету державної
фіскальної служби України
(Ірпінь, Україна)
e-mail: lyren.pavlova@ukr.net
ORCID:0000-0001-6214-8738

ОНТОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР У ПОЕЗІЇ ЮЛІЇ БЕРЕЖКО-КАМІНСЬКОЇ

У статті йдеться про онтологію простору у поетичній творчості Юлії Бережко-Камінської. На прикладі її оригінальних творів можна простежити першорядний зв'язок філософії та поезії, зокрема в такому аспекті, де філософська рефлексія виявляється через метафоричність, емотивність, а художнє відтворення світу наповнене філософським сенсом. У поезії сучасної авторки – ні другорядних систем, ні другорядних художніх образів, а філософська дидактика представлена на контекстуальному та позатекстовому рівнях.

Ключові слова: філософія, поезія, онтологічний простір, філософська рефлексія, художнє зображення, любов, феномен мовчання, буття.

В статье идет речь об онтологии пространства в поэтическом творчестве Юлии Бережко-Каминской. На примере ее поэтических произведений можно исследовать первостепенную связь философии и поэзии, в частности в таком аспекте, где философская рефлексия определяется через метафоричность, эмотивность, а художественное воссоздание мира наполнено философским смыслом. В поэзии современного автора – ни второстепенных систем, ни второстепенных художественных образов, а философская дидактика представлена на контекстуальном и внетекстовом уровнях.

Ключевые слова: философия, поэзия, онтологическое пространство, философская рефлексия, художественное изображение, любовь, феномен молчания, бытие.

Pavlova Alla. Ontological space in the poetry of Yulia Berezhko-Kaminska

Poetic art of Yu. Berezhko-Kaminska in the context of the modern literary process requires systematic comprehension. It is important to analyze the specifics of the poetic word as an ontology of the world, axiological and ideological marks at all levels of the poetic system, pragmatics of lexical units, structural features of poetic text, synthesis of tradition and innovations, intertextual connections, themes, problems, genre specifics.

The purpose of the article is to find out the features of the ontological space demonstration in the poetic creativity of Yu. Berezhko-Kaminska, the main characteristics of being through its versatility and ambivalence.

In the course of the study, the systematic method was used, in particular, when defining the problems of the poet's creativity, as well as the philological commentary in order to distinguish the dominant meanings of artistic text. The structural-semiotic method is used for the analysis of the character system, hermeneutical method is used for the elucidation of the philosophical constants of the work, psychological and culturological methods are used for intentional meanings.

The author's intention is to create herself and the world according to the laws of beauty and world wisdom, to cherish the love that appears as a true dimension of the universe, a source of eternity, imperishable vital energy. It's clearly distinguished in the various lyrics of Yu. Berezhko-Kaminska.

In particular, the mode of comprehension of being in the work of Yu. Berezhko-Kaminska is inextricably linked with the peculiar philosophical and aesthetic concept of the world and human whose dominant faces comprehension of the categories of time and space, the dialectics of good and evil, the clarification of the true meaning through the reception of human - native, close, and seemingly casual, foreign, but so important for understanding of the truth, the unity of being in all contradictions.

The poetess tries «to catch» a certain moment of life that is revealed with joy: the understanding of life as happiness through love, the joy of motherhood, the beauty of nature, then as sadness: through reflections on the fate of the nation, contemplation of the tragic events of the present, rejection of alienation, indifference, pseudo prophecy, dissolution of self-identity in the chaos of everyday life. The analysis of poetry of Yu. Berezhko-Kaminska confirms the conclusion of M. Khaidehher: «Genesis speaks primarily through poets».

Key words: philosophy, poetry, ontological space, philosophical reflection, artistic image, love, phenomenon of silence, human being.

Ю. Бережко-Камінська – сучасна письменниця, журналіст, член Національної спілки письменників України та Всеукраїнської літературної асоціації «Конгрес літераторів України», головний редактор газети «Ірпінський вісник», лауреат всеукраїнських та міжнародних літературних конкурсів. Твори поетеси перекладено російською та болгарською мовами, презентовано в зарубіжній періодиці поряд із здобутками Є. Плужника, Л. Костенко, В. Симоненка. Художню майстерність поетеси високо оцінили М. Славинський, Л. Закардонь, В. Козак, І. Гайворон, А. Діба. Наявна низка публіцистичних статей про Ю. Бережко-Камінську, зокрема А. Зборовського [Зборовський 2017], С. Лащенко [Лащенко 2012] та ін.

Поетична творчість Ю. Бережко-Камінської в контексті сучасного літературного процесу потребує системно-цілісного осмислення. Важливим є дослідження специфіки поетичного слова як онтології світу, аксіологічних та світоглядних орієнтирів на всіх рівнях поетичної системи, прагматики лексичних одиниць, структурних особливостей поетичного тексту, синтезу традиції і новації, інтертекстуальних зв'язків, тематики, проблематики, жанрової специфіки.

Мета статті – простежити особливості вияву онтологічного простору у поетичній творчості Ю. Бережко-Камінської, магістральні характеристики буття через його багатогранність та амбівалентність.

У ході дослідження використано системний метод, зокрема при окресленні проблематики творчості поетеси, а також філологічний коментар – задля виокремлення домінантних сенсів художнього тексту. Під час аналізу образної системи задіяно структурно-семіотичний метод, а для з'ясування філософських констант твору – герменевтичний, інтенційних значень – психологічний та культурологічний методи.

У творчості поетеси Ю. Бережко-Камінської вагоме місце посідає філософська лірика. Онтологічна проблематика наявна у творах, презентованих у всіх збірках авторки: «Є задля чого нам жити», «Контрасти», «Між видихом і вдихом», «Так хочеться жити», а також у публікаціях на сторінках популярних українських часописів «Дніпро», «Україна», «Золота пектораль», «Пульсар Приірпіння», «Літературна Україна» тощо.

У різноплановій ліриці Ю. Бережко-Камінської оприявнюється авторська інтенція – творити себе і світ за законами краси та всесвітньої мудрості, плекати любов, що постає справжнім виміром Всесвіту, джерелом вічності, нетлінної життєвої енергії. Зокрема, модус осмислення буття у творчості Ю. Бережко-Камінської нерозривно пов'язаний зі своєю філософсько-естетичною концепцією світу і людини, домінантами якої постають осмислення категорій часу і простору, діалектики добра і зла, з'ясування справжнього сенсу через рецепцію людини – рідної, близької, і, здавалося б, випадкової, чужої, але такої важливої для усвідомлення істини, єдності суцього у всіх суперечностях. Поетеса намагається «зафільмувати» певну життєву миттєвість, яка розкривається то радістю: усвідомленням життя як щастя через кохання, радість материнства, красу природи, то смутком: через роздуми про долю народу, споглядання трагічних подій сучасності, неприйняття відчуженості, байдужості, псевдопророцтва, розчинення самоідентичності у хаосі буденності. Аналіз поезії Ю. Бережко-Камінської підтверджує висновок М. Хайдеггера: «Буття промовляє насамперед через поетів» [Хайдеггер 2007].

На прикладі поетичних творів сучасної поетеси з Приірпіння можна простежити першорядний зв'язок філософії та поезії, зокрема в такому аспекті, де філософська рефлексія виявляється через метафоричність, емотивність, а художнє відтворення світу наповнене філософським сенсом. У поезії сучасної авторки – ні другорядних систем, ні другорядних художніх образів, а філософська дидактика представлена на контекстуальному та позатекстовому рівнях.

Аналізуючи філософську лірику, нині дослідники констатують наявність феномена мовчання, коли душа мовчить, завмирає, бореться. На думку сучасних філософів, саме з досвіду мовчання може виникати поезія, «щоб, виявивши в слові матеріально-речове, піднести його до ідеально-символічного; бути здатним до примирення крайнощів, поєднанні в Слові небесного та земного першопочатків» [Панова 2014, с. 92 – 104].

Мотив мовчання, що знаменує осмислення буття у всій множинності, наявний і в творчості Ю. Бережко-Камінської: Бувають дні, занурені у тишу цю, / В якій і сонце народилось мовчки. / І добре все, але чомусь не пишеться / Ні слова, ні півслова, ні рядочка. / Мовчиш, як мушля, що забула бувше, – / Грудний наспів глибокого неспокою, / І час стає одним суцільним докором / Таким же мовчазним і непорушним [Бережко-Камінська 2014, с. 117].

У цьому творі – глибина осмислення буття особистості, прагнення окреслити метафізику поетичного слова, момент його народження, подальше втілення і вплив на світ. Висновком поетеси про позитивний сенс мовчання в мистецтві слугує філософська констатація, що в тиші може зародитись багато вагомого, цінного, адже у ній навіть сонце народилося.

У творчості поетеси концепт «тиша» асоціативно пов'язаний з онтологією духовності, досягненням істинних людських цінностей на тлі глобальних проблем сучасного соціуму. Тут наявні прагнення розширити горизонти буденності, відірватися від одноманітності, масовості, не губитися у концерті чужих голосів, серед величезної множинності сенсів знайти справжній сенс: Творити тишу важче, ніж слова. / Творити тишу на усіх началах. / Аби почути, як зросла трава / У час, коли душа твоя мовчала. / Творити тишу міцністю з базальт, / Коли усе зрива на децибелі... / Так ніжна квітка дужає асфальт, Аби росу зібрати в білий келих [Бережко-Камінська 2017 б].

Саме життя постає у творчості відомої поетеси таємницею з усіх таємниць, задля пізнання першопричин та сутнісних характеристик якого вже не достатньо наукових істин, загальноновизнаних гіпотез [Налимов 1991, с. 25 – 35]. Поетична мова вирізняється множинністю питань, над якими авторка спонукає замислитися сучасну людину епохи постмодерну.

У поезії «Яблука падають глухо...» наявна проблема морального вибору: як же жити в сучасному світі? Прийняття рішення є невідкладним, бо невідомо, як усе складеться, який Божий план. Поетеса замислюється: як же гармоніювати суще і належне? Емотивність твору пов'язана з нанизуванням важливих і ще важливіших запитань: Скільки у сонця я вимолю часу? / Як мені звикнути до холоднечі? / Як мені в душу дощі упустити? / Як відпустити цей залишок літа? / Як увійти у добу епілогу, / Вибравши, мабуть, найдовшу дорогу?.. / Яблука падають... [Бережко-Камінська 2008].

За семіотичним наповненням сполука «найдовша дорога» – це твердість переконань, непохитність у щоденному виборі життєвих орієнтирів, визнання домінантності морального закону. На прикладі поезії Бережко-Камінської можна дослідити сутність етичних категорій «справедливість», «честь», «гідність», «совість», «сором», «дружба», «любов» тощо.

У багатьох віршах поетеси закладено осмислення всезагального взаємозв'язку всього, що є у Всесвіті, одвічної єдності того, що наповнює буття. Ця ідея живої буттєвої єдності, величної любові як виміру простору і часу в деяких аспектах перегукується з ідеями античної філософії, зокрема концепцією Геракліта: «все плинне», «все рухається», «Одне в усьому і все в Одному». Філософія Геракліта охоплює низку своєрідних акцентів: вічність у плинності часу; постійність у видозмінах; гармонія в єдності та боротьбі протилежностей; досконалість у творчому пошуку. Життя, на думку філософа, це та єдність, що в процесі змін зберігає Цілісність [Гайденко 2005, с. 138].

У вірші «Не вигадуй нічого – йди»... Ю. Бережко-Камінська, осмислюючи сутність буття, акцентує: Все дорога. Усе і скрізь. / Не втомитися б від ходи. / Світ розкреслений на сліди. / Світ поділений на серця. / Змащуй добре, – закон тертя. / А найважче – углиб небес. / А найважче – на спину – хрест. / Донести, як і Він доніс, / Не дивитись назад і вниз, / Не питати: чи гарний вам? / Не вростати у свій вігвам, / І з холодних вершин Голгоф / Відчувати любов Його [Бережко-Камінська 2017 а].

У цьому творі розгортається складна багаторівнева концепція: від космоцентризму до теоцентризму. Через систему художніх засобів оприявнюється сутність екзистенції як переживання буття, виокремлюються моральні імперативи: людина має залишатись людиною, реалізовувати покликання, долати егоїзм, боротися зі своєю гріховною природою, бути не споживачем, а творцем, намагатися не просто стати щасливою, а бути гідною свого щастя. За І. Кантом, тільки людина може стати ідеалом краси.

Серед магістральних ознак буття авторка виокремлює любов, яка і є першопричиною Всесвіту, оскільки «усе живе – з любові»: Усе на світі проситься – люби! / Стеблина кожна йде до рук довірливо, / Аби душа твоя неперебірлива / Тепло сердечне теж знайшла в тобі [Бережко-Камінська 2017 а].

Така панорама світу, представлена поетесою, окреслює інтенційні значення твору. Для поетеси любов – це сутність буття, оскільки все нею живиться, сходить, розростається і квітне.

Онтологічно любов у поезії Ю. Бережко-Камінської вирізняється величезною духовною турботою, збиранням нетлінних дарунків, прагненням піклуватися, оберігати, втішати. Аналіз поетичних зразків дає змогу констатувати, що любов у розумінні авторки – це велика моральна відповідальність, жертвовність. Розлучившись із коханим, героїня не хоче його турбувати, порушувати спокій, завдавати болю, приходити без запрошень і дати можливість перегорнути цю життєву сторінку.

У інших творах розкривається уся глибина цього почуття: жінка настільки віддана в любові, що відчуває себе частиною коханого, захоплюється його світом, називаючи *неземним раєм*, його серце – *сонцем*, у її житті продовжують квітнути вишні, принесені з його саду: Дощу по даху тераси. / Незаймане узбережжя / Таїть глибину безмежжя / І вічні простори часу. / Я, мабуть, – частина цього, / А значить – частина тебе. / Я пестила вітром теплим / Натомлені твої ноги, / Я ніжила сонцем ніжно, / Була молоком топленим... / І як ти тепер без мене / У цьому саду безгрішнім? [Бережко-Камінська 2015].

Любов у поетичному світі Ю. Бережко-Камінської постає величозною силою, яка здатна поєднати різних людей, наповнити саявом щастя їхні світи. За П. Тіліхом, «Здійснення любові та її перемога полягає в тому, що вона здатна возз'єднати живих істот, розділених радикальним чином, зокрема, індивідуальні особистості... Любов виявляє себе як величезна сила там, де вона долає величезне розділення» [Тіліх 2015].

Отже, в творчості сучасної поетеси Ю. Бережко-Камінської наявні онтологічний та екзистенційний виміри любові, бо без неї життя позбавлене сенсу, у ній – таємниця і парадоксальність буття. Закоханість у життя надихає поетесу зануритися в пізнання самої себе, своєї сутності, свого коріння: Я озираюся – гуде за мною рід / Пра-пра- далеких, вічних і незнаних, / На кілька тисяч неохопних літ / Їх тут стоїть, і стільки ще постане, / Якщо у безмір глянути віків... / Я їх не знаю – ні імен, ні років, / Ні доль, ні того, чи були легкі / Їх душі, повертаючись у спокій. / Чиє терпіння і чия жага, / Чиї надії і слова бідові, / Упертість люта, сила і снага / Змішалися в моїй гарячій крові? [Бережко-Камінська 2017 а].

У поетичній творчості Ю. Бережко-Камінської віддзеркалено філософські роздуми про людину, її почуття, взаємини з соціумом, погляд на сучасний світ, прагнення пізнати історію етносу, свого родоводу, вболівання за долю Вітчизни, модус осмислення любові, честі, гідності, совісті. Врешті-решт поетеса не абстрагується від усєї предметної реальності, а виходить на новий рівень художнього зображення. У віршах – безмежна життєва стихія, а саме життя для асоціюється з поняттями любов та творчість. У хвилини страждань авторка шукає прихистку в поезії, а творча динаміка Ю. Бережко-Камінської оприявнює всю повноту Буття, наповненого енергією вічного руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережко-Камінська Ю. М. (2014). *Так хочеться жити: лірика*. Київ, 236 с.
2. Бережко-Камінська Ю. (2008). *Яблука падають глухо*. URL: <http://poezia.org/ua/id/11805/>
3. Бережко-Камінська Ю. (2017 а). *Поетичні майстерні. Вірші*. URL: <http://maysterni.com/user.php?id=2827&t=1>
4. Бережко-Камінська Ю. (2015). *Із циклу «Сад»*. URL: <http://poezia.org/ru/id/42803/personnels>
5. Бережко-Камінська Ю. (2017 б). *Поетична майстерня. Вірші*. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=31598>
6. Гайденок П.П. (2005). *Космос и душа. Учение о Вселенной и человеке в Античности и Средние века (исследования и переводы)* / [общ. ред. П.П. Гайденок, В.В. Петрова]. М., 880 с.

7. Зборовський А. (2017). *Пошепки і вголос*. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=19232>
8. Лащенко С. (2012). *Темряву шаблоюкою не здолаєш...* URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=9930>
9. Налимов В.В. (1991). Рациональное в иррациональном. *Человек*, № 4, с 25 – 35.
10. Панова О.Б. (2014). Искусство как универсальный язык культуры: современные контексты, проблемы и перспективы исследования. *Вестник Томского государственного университета*, № 379, с. 92 – 104.
11. Тиллих П. (2015). *Любовь, сила и справедливость. Онтологический анализ и применение к этике*. М. ; СПб., 128 с. URL : <http://fictionbook.ru/static/trials/12/15/67/12156775.a4.pdf>
12. Хайдеггер М. (2007). *Время и бытие: ст. и выступления: пер. с нем.* СПб., 621 с. (Слово о сущем; 70).

УДК 821.161.2'06-3.09

Підодвірна Марія
аспірант Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна)
e-mail: pidodvirna@gmail.com

НЕНАДІЙНА РОЗПОВІДЬ «РОЗДВОЄНОГО» НАРАТОРА В НОВЕЛІ М. ХВИЛЬОВОГО «Я (РОМАНТИКА)»

У статті досліджено ненадійну розповідь «роздвоєного» наратора в новелі М. Хвильового «Я (Романтика)». Зроблено спробу пояснити феномен ненадійного розповідача та естетичні ефекти, що виникають при цьому. З'ясовано основні зображальні засоби конструювання текстового простору новаторського типу.

***Ключові слова:** ненадійний наратор, «роздвоєний» тип свідомості, проза, М. Хвильовий.*

Pidodvirna Mariia. Unreliable narrative of the «split» of narrator in the short story by M. Khvylovyy «I (Romantic)»

The article deals with the narrative analysis of M. Khvylovyyov's novel «I (Romantic)». In the work there is a «bifurcated» narrator, who creates two plot lines, according to the roles that they perform – a man and a chekist. The peculiarities of the phenomenon of an unreliable narrator, his discourse and the effects that arise in this case are investigated.

Narator is the true subject of the presentation in a literary work. One of the signs of experimentally writing the 20-ies of the twentieth century. There is an active presence of the narrator. Thus, the article deals with this instance in detail, because in the narrative the narrator is both a character of the artistic world. In parallel, there are two subjects: the first one tells us about moral tests and spiritual torments, the second – about the formation of the communist and the crime of ideology. The category of doubt has become global forms. The recipient from the first to the last sentence is accompanied by contradictory feelings, since the offender is formed a positive attitude. The phenomenon of an unreliable narrator is that the means of romanticism I do not cause a negative attitude. The narrator does not conceal the terrible facts of mass murder, but the reader does not condemn him. It was investigated that in this narrative strategy, the ideological position of the narrator is distanced from the position of the author. Humanistic questions are emerging in the first place.

M. Khvylovyy stands out for his original approach to literature. Novel «I (Romantic)» is marked by innovations in the narrative organization. In the course of the study, it was found that a narrator with dual consciousness functions in the text, which provokes its unreliability. Understanding the above-mentioned phenomenon allows you to identify the meanings and activate the reader's authority.

***Key words:** unreliable narrator, «bifurcated» narrator, prose, M. Khvylovyy*

Постановка наукової проблеми та її значення. Перша третина минулого століття характеризується змінами в естетичній площині та експериментуванням із формою та наративною організацією тексту. М. Хвильовий, який чи не одразу опинився у центрі літературного життя Харкова, авторитетно та голосно заявляв, що українська культура має свій окремий вектор розвитку. Надзвичайно важливим у біографії є 1923 рік: М. Хвильовий один з очільників «Гарту», а збірка «Сині етюди» принесла справжню популярність письменнику, якого почали називати «основоположником нової української літератури ХХ століття». Він відстоював та пропагував ідею незалежної національної

літератури. І саме в цей час М. Хвильовий відчув великий розкол душі, побачивши справжнє обличчя комуністичного режиму. У 1924 році виходить у світ новела «Я (Романтика)», після якої починають говорити про роздвоєність особи автора.

Психологічний феномен «роздвоєння» став об'єктом уваги багатьох мислителів 20-х років минулого століття. Дехто пов'язує проблему психологічного двійництва з конструюванням нового типу героя, а, наприклад, Г. Грабович дивиться на проблему в контексті самовираження автора. «Роздвоєний» наратор – це, передусім, носій роздвоєної свідомості, душевного розладу. Глибока травма порушує психологічну цілісність особистості. Післяреволюційний час спочатку приховано стає найбільш кризовим і небезпечним для вже травмованої людини. Сам М. Хвильовий вважав: «Коли ти революціонер – ти не раз розкоlesh своє «Я»» [Хвильовий 1995, с. 523]. Підтримуємо думку про те, що письменники використовують цей прийом «не лише для показу впливу кризової доби на особистість, а й для маскування заборонених тем, задля експериментів із формою, втілення популярних філософських ідей» [Лапушкіна, Журавльова 2015]. Враховуючи вище зазначене, вважаємо доцільним розглянути творчість письменника крізь призму теорії ненадійної нарації, щоб краще зрозуміти ідейне навантаження твору.

Сучасне українське літературознавство широко використовує наратологічну методологію при аналізі текстів. Творчість М. Хвильового досліджували В. Агеєва, Г. Грабович, Т. Гундорова, М. Жулинський, М. Ільницький, С. Павличко. Особливо цінною та ґрунтовною є робота Л. Плюща «Його таємниця, або, «Прекрасна ложка Хвильового», який розглядає філософію життя та творчості письменника. Інтертекстуальність художнього світу М. Хвильового досліджувала Т. Бондарева [Бондарева 2016]. Дослідниця окреслила головні тенденції в літературознавчій рецепції творчості М. Хвильового, виділила механізми інтеграції різноманітних текстів та особливості їх впливу на художній світ письменника. М. Руденко провела наративний аналіз творчості письменника [Руденко 2003]. У своїй роботі вона розглядає різні типи нараторів і описує специфіку їх функціонування у творах М. Хвильового. Науковець говорить про ускладнені наративні структури та особливості функціонування невротичного та шизофренічного дискурсів. Вагомим дослідженням є монографія Юрія Безхутрого «Хвильовий: проблеми інтерпретації» [Безхутрий 2003]. Попри наявність різноманітних наукових студій, вважаємо доречним аналіз новаторської викладової манери автора. Мета статті – проаналізувати ненадійну розповідь «роздвоєного» наратора новели «Я (Романтика)». При аналізі опиратимемось на когнітивну концепцію ненадійної нарації німецького наратолога А. Нюннінга [Nünning, 1997, 1998].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Починається твір з присвяти «Цвітові яблуні» М. Коцюбинського, яким письменник захоплювався ще з юності. Багато літературознавців прослідковують вплив найвідомішого українського імпресіоніста на М. Хвильового (Т. Бондарева, О. Бродська, В. Марко, А. Меншій) та потужний інтертекстуальний зв'язок. Обое віддають перевагу фіксації враження, асоціативності, відмовляючись від розгорнутої сюжетності; обое були проти примітивізації та вульгаризації в літературі. Загалом М. Хвильовий підтримав і продовжив ідею реформаторства М. Коцюбинського в напрямку модерної європейської прози. Тема смерті звучить в творчості обое письменників. Слід зазначити, що у ХХ столітті змінюється ставлення до відмови від життя. Самогубство розглядають як одну з можливостей існування. Ця тенденція прослідковується ще від давньогрецької міфології і до творчих шукань письменників-модерністів, а пізніше і постмодерністів. За словами О. Забужко, самогубство «за умов творчої несвободи завжди набуває у виконанні письменника також і естетичного значення. Крайній, розпачливий жест вільного вибору, підстанова себе – тілом – на місце незреалізованого героя [Забужко 2012, с. 244]. Цікаво, що письменниця розглядає самогубство як текст. М. Хвильовий продовжив осмислення мотиву смерті і випробовував у творах останні ідеї часу. Подібно душі батька, в якого помирає дитина, душа Я роздвоюється. Персонаж Коцюбинського – батько і митець, персонаж Хвильового – людина і чекіст. Ця присвята налаштовує читача ширше відкрити очі на зображуване.

Пролог-присвята оповитий лірико-романтичним настроєм та вводить читача у складний внутрішній світ Я. Далі ідуть три частини, три стани-саморефлексії головного персонажа. Час дії – переважно темна ніч. Місце дії – здебільшого графський маєток. Оповідач гомодієгетичний в екстрадієгетичній ситуації – розповідає власну історію. Фокалізація – внутрішня, а темп розповіді швидкий та динамічний (сцени переплітаються з тривалими паузами). Нарация відображає потік свідомості, де роздуми доповнюються враженнями. Важливу роль відіграють багаторазові повтори, як от: «м'ятежний син», «зажурна мати», «тьма», «глуха канонада», що наростає упродовж твору, «вартовий з дегенератською будівлею черепа», «сторож моєї душі», «образ моєї матері», «чорний трибунал комуни». Також є багато сталих виразів, наприклад: «Мати каже, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе» [Хвильовий 1990] – вперше зустрічаємо в пролозі, вдруге в домі матері,

«де пахне м'ятаю...та чути гуркіт задушевного грому» [Хвильовий 1990], втретє у сцені вбивства. Відчуваючи людське у собі, Я хоче «плакати дрібненькими сльозами – так, як у дитинстві, на теплих грудях» [Хвильовий 1990], цей вираз повторює перед самим розстрілом матері. Друга частина закінчується триразовим повтором «Я йшов в нікуди»; після динамічного опису боїв, Я двічі повторює «...і я остаточно збився з ніг!». Також двічі доктор Тагабат повторює одну і ту ж репліку «Ну, і що ж? Добре!», коли Я говорить, що через годину мусить ліквідувати останню партію засуджених, серед яких є його мати; повтори, які стосуються ситуації розстрілу черниць: «І тоді ж, пам'ятаю, спалахнули короткі вогні: так кінчали з черницями. І тоді ж, пам'ятаю – з бору вдарив у тривогу наш панцерник» [Хвильовий 1990, с. 338].

Звернімо окремо увагу на кожну з частин. Перша розпочинається динамічним зображенням атак, боротьби, ворожих полків, наростаючої грози. Поданий детальний опис основної локації – будинку розстріляного шляхтича. Описуючи інтер'єр фантастичного палацу, Я відкриває глибини душі та говорить ключову фразу: «І я, зовсім чужа людина, бандит – за одною термінологією, інсургент – за другою, я просто і ясно дивлюсь на ці портрети і в моїй душі нема й не буде гніву. І це зрозуміло: – я чекіст, але і людина». [Хвильовий 1990, с. 323]. Наратор закликає дивитись ширше. Чекіст – це роль така, але в ньому ще жевріє вогник гуманізму. Читача від першого до останнього речення супроводжують суперечливі відчуття, адже до злочинця, убивці формується позитивне ставлення. Феномен ненадійного розповідача полягає в тому, що засобами романтизації Я не викликає до себе негативу. Я-наратор не приховує жахливих фактів масових убивств, але читач його не засуджує. Г. Грабович вважає, що «практично всі головні персонажі у прозі Хвильового, тобто ті, що несуть катектичну лінію наративу, у свій спосіб свідомі виконання ролі. Найвідвертіша арткмуляція паралітичного й навіть маніякального, чи істеричного сенсу ролі трапляється в оповіданні «Я (Романтика)» [Грабович, 2005].

Історію формують події, що відбувалися неодноразово. Так бувало: чорний трибунал комуни розглядає сотні справ, відбирає тисячі життів. Знаходимо у тексті підтвердження: «Увага! На порядку денному діло крамаря ікс!», наступний фрагмент, коли Я допитує «жінчину в траурі й мужчину в пенсне»: «Я: - Ваша фамілія? – Зет! – Ваша фамілія? – Ігрек! ... – Де вас забрали? – Там-то! – За що вас забрали? – За те-то!...» [Хвильовий 1990, с. 329]. Наратор подає узагальнений архетип подій. Усі, хто попадав під підозру влади, були жорстоко засуджені до розстрілу без суду і слідства. Як тільки Я виголосив чергову голосну промову і на одному подиху приговорив матір трьох дітей та її супутника до розстрілу, увійшов дегенерат з проханням розглянути позачергову справу версальців-черниць, які вели антиагітаційну роботу проти комуни. І тут Я каже: «Я входив у роль». А перед розглядом вище описаної справи Я-наратор признається: «Ми часто ухилилися доглядати розстріли» [Хвильовий 1990, с. 329]. Тобто, при всякій можливості, вони уникали цього страшного дійства. Це чіткі сигнали для реципієнта, які заставляють дистанціюватись від ролі чекіста в людське. Між рядками Я-наратор говорить, що завжди шукає нагоди не брати участь в масових убивствах і просить читача врахувати його намір і внутрішній світ. Наратор показує контраст Я з дегенератом – вірним вартовим, моральним виродком революції.

У кінці першої частини чітко простежується невідповідність, «роздвоєність» душі, в якій живе Божа мораль та почуття обов'язку перед комуністичною владою. Вдома, де безіменного чекіста ніхто не бачить і не чує, він називає матір «частиною мого власного злочинного «я», якому я даю волю. Тут у глухому закутку, на краю города, я ховаю від гільйотини один кінець своєї душі» [Хвильовий 1990, с. 327]. Та темні сили перемагають, в «тваринній екстазі» голова чорного трибуналу говорить: «– Кому потрібно знати деталі моїх переживань? Я справжній комунар. Хто посміє сказати інакше?» [Хвильовий 1990, с. 328]. І одразу ж наболіло: «Невже я не маю права відпочити одну хвилину?» [Хвильовий 1990, с. 328]. Вся ця сцена, ці надривні внутрішні діалоги з собою, подвійність душі, однак, викликають однозначну реакцію – співчуття.

Звернімо увагу на поведінку головного героя, коли натовп черниць загнали в кабінет: «Я рішуче повертаюсь і хочу сказати безвихідне: – Розстрілять! Але я повертаюсь і бачу – прямо переді мною стоїть моя мати, моя печальна мати з очима Марії» [Хвильовий 1990, с. 331]. Розуміємо, що вибору у чекіста, руками якого влада здійснювала великі злочини, не було. Він діяв з дня у день за єдиним сценарієм – розстріляти. Видавши свою слабкість, його одразу ж найменували зрадником комуни. Думки переповняють його і він не знає, що «мусить» робити. Тверезі висновки в кінці сцени про шлях в нікуди показують безвихідність ситуації та неспроможність солдата революції змінити дії: «Розколось моє власне «я». І я голови не загубив. Мислі різали мій мозок. Що я мушу робити? Невже я, солдат революції, схиблю в цей відповідальний момент? Невже я покину чати й ганебно зраджу комуну?» [Хвильовий 1990].

Остання частина найбільш драматична. Я не відрізняє дійсність від галюцинацій. У цей незбагнений час надлому він «пізнає себе нікчемною людиною» і знову відчувається беззахисною дити-

ною. І ось кульмінація – син вбиває матір. Ішла гроза. Збайдужіла реакція сина дає знати, що перед нами комунар. Ми бачимо стан зміненої свідомості, яку супроводжує темрява.

Головним ресурсом зміненого ставлення до персонажа є інший контекст – гуманістичний. Наратор розповідає історію чекіста і він правдивий у фактах, але ми можемо назвати цю інстанцію ненадійною, тому що глибин душі читача торкається інша історія – історія людини, яка була змушена діяти за чужим сценарієм. Саме тому реципієнт відчитує внутрішні пориви Я, муки совісті і намагання врятувати людське в собі. Я усвідомлює свою роль ката і весь жах, що коїться довкола. І той, хто за волею обставин став псом революції не має права на свою думку, адже партія вже все придумала і диктує власні правила й інструкції: вбивати незадумуючись, сліпо проповідувати ідеї комунізму, а значить, виховувати в собі жорстокість, фанатизм, який в результаті подають на романтизованому тлі підмінених істин. Основним інструментом для зміни на позитивне ставлення до Я є створення романтичного ореолу революції, шляхом інтерпретації події в контексті Паризької революції 1871 року, на що вказує використання наратором таких термінів як «інсургенти» та «версальці». Історичні алюзії вживаються з метою поставити революцію у контекст визначних подій світової історії. Також до основних стилевих ознак відносимо розповідь від першої особи, лірико-орнаментальну манеру письма, глибокий психологізм, лаконізм, драматизм, символічність образів, часові зміщення. Неабияке значення має ефект п'єси: чіткий перелік дійових осіб, репліки, ремарки, сцени і т. п.; підкреслення рольової гри; невідповідності між зовнішнім та внутрішнім світом. Реципієнт повністю має доступ до свідомості Я і бачить всю трагічність цієї особи, яка є маленьким механізмом великого зла.

У М. Хвильового був особливий мотив для написання таких текстів. Багато творів письменника – автобіографічні, але не у традиційному визначенні цього поняття. Він відкриває біографію душі, переживань та переконань у сходженні до вищої мети. М. Хвильовий був письменником, який страждав від своєї малості перед грандіозністю задуму. Він був свідком великих подій в історії, про які не міг мовчати: «Я наливаю себе вишневим соком моєї муки і молюся, щоб Боженька зробив мене генієм, щоб я міг про це розказати» [Хвильовий 1990]. М. Хвильовий був культурним націоналістом, який хотів жити і творити по-новому. Його орієнтація на «психологічну Європу» була спрямована на розкриття в українцях європейської індивідуальності, позбавлення комплексу меншовартості та культивування вічних цінностей старого світу. Про це говорить Леонід Плющ у своїй праці «Його таємниця або «прекрасна ложа» Хвильового» [Плющ 2018]. Літературознавець вважає, що ключем, який розкриває зашифровані образи та символи у творах М. Хвильового є антропософія – релігійно-містичне світобачення, яке заснував німецький філософ Р. Штайнер з метою відкрити загалом методи саморозвитку та духовного самопізнання за допомогою мислення людини. Пізніше антропософія отримала назву «наука про дух» і мала чимало прихильників у Європі та Україні. М. Хвильовий відкриває свій складний та суперечливий світ і показує вмілому читачеві, що найважливіші зміни мають відбуватися на рівні внутрішнього людського «Я». Але це зовсім не легкий процес. Він постійно апелює до пильності читача. Це пряма вказівка на підтекст, який відкривається тим, хто вміє бачити і чути. За свої політичні погляди письменника не раз критикували, що не могло не гнітити. Та у 1924 році в автобіографії для партійних органів він писав, що впевнено називає себе комунаром, а не комуністом і просить взяти до уваги цей факт. Вважаємо, що натяк більш ніж прозорий.

Висновки. Зважаючи на вище сказане, можемо стверджувати, що М. Хвильовий виділяється своїм оригінальним підходом до літератури. Нова «Я (Романтика)» не позбавлена автобіографізму. Вона доводить, що автор не мав ілюзій щодо більшовизму. У ході дослідження з'ясовано, що у тексті функціонує наратор з «роздвоєною» свідомістю, що провокує його ненадійність. Особливий ефект творить той факт, що Я адекватно оцінює події, відтак, духовна боротьба та морально-етичні випробування набувають гострих форм. Весь трагізм полягає в тому, що шансів на інакшість у Я не було. Іти проти системи означало раптову смерть, натомість, Я вбивав себе поступово. «У соціальному контексті, роль є тим, що тобі виділяють – із наступним всеохопним почуттям безпорадності та інфантильності» [Грабович 2005]. Безіменний голова трибуналу в усій ситуації не бачив іншого виходу. Тоді перед його очима проноситься темна історія цивілізації, яка будувалась на людських кістках та ріках крові. Він остаточно і безповоротно втягнений у злочинний вир і його м'ятежна душа не сподівається на виправдання, та в підсумку, отримує його від читача. М. Хвильовий своїм життям і самопожертвою взиває до самосвідомості нації, яка своєю життєдайною енергією повинна оновити новітню культуру всього людства. Тож важливо прочитати тайнопис творів письменника, щоб повністю розшифрувати його послання, і в наборі ключів для увиразнення смислів фігурує феномен ненадійного розповідача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева, В. (1997). Микола Хвильовий [У:] *Гроно нездоланих співців: Літературні портрети українських письменників ХХ століття*. Київ, с. 112-123.

2. Безхутрий, Ю. (2003) *Микола Хвильовий: проблеми інтерпретації*: монографія. Х. : Фоліо. 495 с.
3. Бондарева, Т. (2016) *Структура художнього світу Миколи Хвильового: інтертекстуальний аспект*. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Bondariewa_Tetiana/Struktura_khudozhnoho_svitu_Mykoly_Khvylovoho_intertekstualnyi_aspekt.pdf (дата звернення 02.05.2019).
4. Грабович, Г. (2005). *Тексти і маски*. Київ, 312 с.
5. Гундорова, Т. (1997). *ПроЯвлення слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація*. Львів, 297 с.
6. Жулинський, М. (1989). *Талант, що прагнув до зір: З приводу віднайдених передсмертних записок Миколи Хвильового* [У:] Літературна Україна. 17 серпня, с. 6.
7. Забужко, О. (2012) *З мапи книг та людей*: зб. есеїстики. Кам'янець- Подільський : Meridian Czernowitz, ТОВ «Друкарня «Рута»». 376 с.
8. Льницький, М. (1990). *Полеміка футуристів з Хвильовим у період Політфронту* [У:] Записки НТШ. Праці філологічної секції. Т. ССХХІ. Львів, с.136-156.
9. Лапушкіна Н. П., Журавльова В. В. (2015) «Розірваність» особистості як шлях до пошуку власного «Я» у прозі 20-х років ХХ століття URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/30.16.15.pdf> (дата звернення 01.05.2019).
10. Павличко, С. (1997). *Дискурс модернізму в українській літературі*. Київ, 360 с.
11. Плющ, Л. (2018). *Його таємниця, або, «Прекрасна ложа» Хвильового*. Київ, 800 с.
12. Руденко, М. (2003) *Наративна типологія прози Миколи Хвильового*. Монографія. Тернопіль, 88 с.
13. Хвильовий, М. (1990). *Поетія. Оповідання. Новели. Повісті*. Київ, 650 с.
14. Хвильовий, М. (1995) *Новели, оповідання. Повість про санаторійну зону. Вальдшнепи: роман. Поетичні твори. Памфлети* / за ред. М. Г. Жулинського. К. : Наук. думка. – 816 с.
15. Nünning, A. (1997) *But why will you say that I am mad? On the Theory, History, and Signals of Unreliable Narration in British Fiction* // *Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*. Bd. 22. P. 83–105.
16. Nünning, A. (1998). *Unreliable Narration: Studien zur Theorie und Praxis unglaubwürdigen Erzählens in der englischsprachigen Erzählliteratur*. Ed. Ansgar Nünning. Trier: WVT, 3–40.

УДК: 821.133.1 Гі де Мопассан: 159

Віктор Притуляк
кандидат філологічних наук, старший викладач,
старший викладач кафедри германських мов
і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: arslongavitabrevis@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6102-8750

ПСИХОЛОГІЧНА МОТИВАЦІЯ ДІЙ ПЕРСОНАЖІВ У НОВЕЛАХ ГІ ДЕ МОПАССАНА

У статті звертається увага на своєрідність художнього психологізму у новелістиці Гі де Мопассана, на майстерність автора у змалюванні внутрішнього світу людини та мотивації вчинків і поведінки героїв. Основний акцент робиться на сукупності форм та прийомів художнього психологізму у структурі новел Гі де Мопассана.

Ключові слова: психологізм, внутрішній світ героя, психологічна новела, індивідуальність.

Prytulyak Victor. *Psychological motivation of character's activities in Maupassant's short stories.*

The article deals with the phenomenon of artistic psychology as one of the forms of the artistic literature and is dedicated to the research of the means of psychological narration in Maupassant's short stories. The analysis focuses exactly on the Maupassant's psychological stories. The main attention in the article is focused on the combination of forms and techniques of artistic psychology in the structure of the works by Maupassant. Thus it promotes the deeper and more precise reveal of the character's inner world and psychological states. It ranks high among the literary means aimed at engraving the instant mood, unstable feelings, emotions and perpetual variations in a person's world reception.

Trying to recreate the inner world of a person, the writer turn to the genre of a short story, in which the poetics of psychology becomes dominant. The dynamic form of the story allows us to respond to changes in society, reflecting on social and psychological conflicts, is a field, in which new or transformed artistic techniques are effectively used.

Maupassant created his unique nature of a short story, which is always urgent and upright, full of the deep psychologism. The writer penetrated into the psychology of a person, analysed its thoughts, emotions, moods, feelings and activities. All the activities of Maupassant's characters are psychologically motivated.

Key words: *psychology, inner world of the hero, psychological short story, personality.*

В історію світової літератури Мопассан увійшов насамперед як новеліст. Він повернувся до національних першоджерел новели, відкинувши брутальність і словесну неохайність стародавніх авторів фавль. Його новела стала стрункою, лаконічною, в ній особливо підкреслювалися певні риси персонажа. Мопассан є автором шістнадцяти збірок новел, серед яких: «Заклад Тельє», «Мадемуазель Фіфі», «Місячне сяйво», «Міс Гарріет», «Іветта» тощо. Мопассан створив свій неповторний характер новели, завжди актуальної і правдивої, сповненої глибокого психологізму. Це дало йому підставу сказати: «Я повернув Франції смак до новели» (Пащенко, с. 67).

Тонкий спостерігач дійсності, людина з надзвичайно розвиненим чуттям правди і різкою інтуїцією, Мопассан-новеліст став літописцем епохи. Тільки він оперував не історичними фактами чи датами, писав не про події, не про задуми і вчинки можновладців чи перемоги і поразки полководців. Він проникав глибоко в психологію особистості людини, аналізував її думки, почуття, настрої, переживання, дії. Героями Мопассанових творів стали типові представники народу і буржуазного суспільства, об'єктом зображення – їхні стосунки, їхня мораль, їхнє існування в умовах появи нових факторів соціально-економічного життя.

На цю особливість Мопассанової новелістики вказує і М.С.Єлізарова: «Повнота життя та безмежна радість перших книг Мопассана вже несли десь у глибині прихований на самому дні смуток. Наприкінці 80-рр. письменник створював вже не життєрадісні, а, точніше кажучи, просто сумні хворобливо-тривожні оповідання. Навіть серед веселих історій іноді траплялись сюжети, що торкалися найтонших струн людської душі» (Єлізарова, с. 119).

Саме в жанрі новели Мопассан продемонстрував таку майстерність зображення драматизму життя, що, можна з певністю сказати, дав йому друге дихання. Письменник залишив по собі класичні зразки реалістичної новели, багаті на типові узагальнення, сповненої проникливого аналізу людської психології, соціально детермінованих конфліктів і перипетій, вчинків і розв'язків.

Мопассанові твори дивують розмаїттям типових ситуацій, сюжетів, характерів, які ніколи не справляли враження випадковості. Тут не можна не погодитись з оцінками новелістики письменника В. І. Пащенко: «У нього майже немає схожих новел, кожна з них має власне забарвлення, тональність і настрої. Одні мають лірично-сумний характер, сповнені чудовими описами природи, що ніби покликані підкреслити почуття героїв, їх душевні настрої та переживання. У деяких доброзичлива посмішка, легка іронія поступають місцем уїдливого сарказму, гострій сатири, які викривають егоїзм, лицемірство й аморальність представників так званого «вищого світу». В окремих новелах із навмисне підкресленими стриманістю та об'єктивністю письменник показує мерзенність їхнього існування, їхньої моралі, жорстоку правду трудового люду» (Пащенко, 69).

Л. Г. Андреев вважає, що «найкращі новели Мопассана є новелами характеру» (Андреев, 203). Мопассанові характери зумовлені життям, подіями, соціальним становищем, оточенням. Підтекст Мопассанових новел залишає в душі гіркий осад, пекучу потребу зазирнути собі в душу і замислитись над життям, над собою, над людьми та їхньою долею. Цей «тайнопис» письменника і становить принаду Мопассана, і викликає інтерес до його творів.

Величезна заслуга Мопассана полягає і в тому, що «він став засновником психологічної новели і водночас творцем бездоганних зразків цього жанру. Свідомий своїх пошуків, він писав у одній із своїх теоретичних статей, що твір мистецтва досягає досконалості лише тоді, коли він є символом і точним зображенням дійсності. Ці думки знайшли практичне втілення в його новелах. Завжди гострі й динамічні сюжети мали характерну рису – вони розповідали про якийсь типовий епізод, несли в собі величезний життєвий матеріал» (Пащенко, с. 70), - як зазначає В. І. Пащенко.

Часто окрема деталь у новелі стає центром, навколо якого розгортаються всі події, - наприклад, намисто, барильце, парасолька, торт, орден в однойменних новелах. Мопассанові досить кількох штрихів, щоб створити справжній характер. Часом письменник використовує якийсь рух чи навіть погляд персонажа, щоб розкрити його внутрішній стан. Лише оповідач, від імені якого Мопассан часто веде свою розповідь, характеристики, зазвичай, не має, про нього автор говорить дуже лаконічно («Тестамент», «Плетільниця солом'яних стільців» тощо).

Усі дії героїв у новелах Мопассана психологічно вмотивовані, хоч би якими несподіваними вони були. Зрозумілими стають вчинки старої Соваж, Рашелі, коваля Філіпа, пана Моріссо та пана Соважа, шкіпера Жавеля, товариша Барре.

Мопассан продовжував традиції своїх попередників і вчителів, вносячи в жанр новели пристрасний інтерес до внутрішнього світу людини, філософське осмислення особистості людини і дій-

сності, що її оточувала, думку про необхідність збереження постійної гармонії між людиною і природою, людиною та її душею.

Однією з провідних тем творчості Гі де Мопассана є викриття продажності буржуазного суспільства. Новели письменника охоплюють майже всі сторони існування цього ладу, висвітлюючи його механізми, що спираються на егоїзм і жорстокість, лицемірство і брехню.

На той час на широкому тлі буржуазної дійсності з'явилися десятки найрізноманітніших ділків, що становили цілу галерею типових образів. Саме в їхньому середовищі – і це майстерно доводить Мопассан – немає нічого святого: усе переводиться на гроші, все перетворюється на товар, усе продається, включно з людськими почуттями. У своєму памфлеті «Чоловік-повія» (1883) Мопассан проголосив, що для Франції 80-х років стала типовою продажність: газети і палати депутатів переповнені чоловіками-повіями.

Письменник-реаліст не лише викривав продажність і духовне зубожіння чиновництва, буржуазних ділків, а й з нищівною іронією затаврував повну моральну деградацію французького дворянства, що остаточно втратило свої колишні ідеали і прагнуло збагатитися будь-якими способами. Водночас письменник показав, як гонитва за прибутками, можливість швидко збагатитися руйнують традиційний уклад селянської родини, викликають у ній розлад і ворожнечу, як процес дегуманізації під впливом капіталістичних відносин швидко проникає і в село.

Тема війни також була провідною у творчості Гі де Мопассана. Тема війни і смерті, страждань, які вона несе людям; життя представників різних суспільних верств і прошарків; кохання, щастя чи нещастя в шлюбі; вірності і зради; самотності людини.

Серед соціально-психологічних новел Мопассана значне місце посідають патріотичні твори про франко-пруську війну. Справжні патріотичні почуття змальовував автор у своїх новелах. У них відсутня звична для письменника іронія – про своїх героїв він розповідає із щирою симпатією і хвилюванням, як і про долю двох завзятих рибалок, розстріляних прусаками. Німецький офіцер вимагає від них лише назвати пароль – і їх відпустять живими. Але вони не промовили й слова, навіть не усвідомивши, що йдуть на подвиг. Ані Морісо, ані Соваж не підозрюють, що вони помирають смертю героїв («Два приятелі»).

Новела «Два приятелі» зовсім інша за характером, ніж «Пампушка», хоч обидві вони написані на тему війни. У новелі показано звичайних французьких обивателів: годинникаря Морісо та дрібного торгівця Соважа, які в силу обставин стали солдатами.

У новелі описано не так саму війну, як її наслідки і те, як сприймали війну, як реагували на неї два добродушні французи і сам Мопассан.

Мопассан любить своїх героїв. І хоч він зауважує, що політичні питання вони обмірковують, «як лагідні й розважливі, але обмежені люди», роздуми двох приятелів про війну цілком слушні. Здається, що почуття Морісо і Соважа, природні почуття двох хороших людей, які так люблять і розуміють природу, це почуття самого Мопассана. Під впливом пережитого ці двоє виростають на наших очах, зростає їхня свідомість, і вони починають оцінювати події. Так, після вибухів на горі Мон-Валер'єн Морісо «раптом закипів гнівом мирної людини на цих шаленців, котрі б'ються між собою.

– Тільки ідіоти можуть так убивати один одного, - пробурчав він.

– Гірші від звірів, - відповів Соваж.

– І уявити собі тільки, що так буде завжди, аж доки існуватимуть уряди, - промовив Морісо» (Мопассан, с. 21).

Важливу роль відіграє остання сцена – допит пруськими офіцерами двох рибалок перед розстрілом, коли «обидва приятелі, страшенно бліді, стояли поруч і, нервово сіпаючи руками, мовчали». Їм обіцяли зберегти життя, аби лише вони сказали пароль. Але приятелі стояли непорушно. Їхня стійкість вражає.

Великий митець-реаліст Мопассан через окремі деталі може сказати дуже багато. І не треба говорити, як важко обом друзям розставатися з життям і одному з одним. Варто лише додати таку деталь: «– Прощайте, пане Соваж, - прошепотів він.

Прощайте, пане Морісо, – відповів пан Соваж. І вони стиснули один одному руки, стрясаючись з голови до п'ят якимсь нестерпним дрожжем» (Мопассан, с. 392).

Читача охоплює гордість за цих двох мирних людей, які навіть не усвідомлюють, що здійснюють героїчний вчинок, і пекучий жаль від того, що вони загинули, і обурення проти війни.

«Пампушка» - це одна з найоригінальніших новел Мопассана. Тут драматична ситуація поєднується з іронією, сатирою, гротеском, а образ головної героїні ще й неодноразово повториться в подібних образах інших новел. Пампушка, героїня однойменної новели, повія за родом своєї діяльності, не пасує перед пруським офіцером, відстоює свою честь і гідність на відміну від своїх титулованих знатних попутників, яким не притаманне почуття патріотизму.

«Пампушка» - це ще й одна з найвідоміших новел, автор вибудовує свій невеликий, змістовний твір, де він психологічно вмотивовано виписує неперевершені образи подорожніх, де переконливо відтворює події, ситуації, про які розповідає.

На початку новели дається картина відступу розгромленої французької армії та окупації Руана прусаками. «Жителів міста охопив жах. Тремтячи від переляку, чимало пузатих буржуа із сумом чекали переможців. Чекування було нудне, хотілося, щоб ворог прийшов скоріш» (Мопассан, с.327), - констатує автор. Минув перший страх, і мешканці міста досить швидко пристосувались до обставин, налагодивши стосунки з прусаками, вони навіть запрошують їх до столу і виявляють при цьому неабияку гостинність. Мопассан підкреслює, що для таких людей нажива – набагато важливіша, ніж окупація міста. Декілька представників ділового світу прагнуть дістатися до Гавра, а до Руана не всі мають намір повертатися. У найнятому диліжансі десятеро подорожніх, які представляють різні верстви населення, займають місця, що відповідають їхньому соціальному становищу. У глибині диліжанса, на найкращому місці вмовився шахрай-жартівник, спритник і хитрун, продавець «поганючого вина» пан Луазо. Письменник подає його кумедний портрет: «Маленький на зріст, він немов складався з самого лише округлого живота, над яким пишалося червонясте обличчя, облямоване двома сивуватими бурцями» (Мопассан, с. 331-332). Навпроти нього – його дружина, пані Луазо, висока, енергійна жінка, з гучним голосом. Вона підтримувала в торгівельному домі звітність і порядок, тоді як сам господар оживлював його метушню.

Побіч них фабрикант Каре-Ламадон – статечна й поважна людина, кавалер Почесного легіону, член генеральної ради, власник трьох прядильень. Його дружина – «втіха для родовитих офіцерів» руанського гарнізону. Їхні сусіди – граф Гюбер де Бревіль – представник найдавнішого і найславетнішого роду в Нормандії, який своїм вбранням намагався підкреслити власну «природну подібність з королем Анрі IV» та графиня Гюбер де Бревіль – справжня аристократка, «полюбовниця одного з синів Луї-Філіппа». Її салон єдиний, де збереглася старосвітська чемність. Неподалік від них сидять дві черниці. Навпроти умостились чоловік та жінка – Корнюде і Пампушка. Чоловіка всі добре знали, бо він купав свою руду бороду в келихах по всіх демократичних кав'ярнях і був «страхіттям для всіх статечних людей». Як і про інших, з іронією автор розповідає про цього демократа, який, передбачаючи наступ ворога, наказав повикопувати в полях вовчі ями, в лісах вирубати дерева, понаставляти на дорогах засідки, а з наближенням завойовника швидко відступив до міста з переконанням, що тепер у Гаврі він буде кориснішим. Жінку, яка сиділа поряд з ним, теж добре знали. Таких, як вона, називають зальотницями. Лице вона мала як червоне яблуко, на якому вирізнялись чорні чудові очі, довгі густі вії, маленький ротик з дрібними блискучими зубами. Вона була маленька, кругленька, пухка.

Коли диліжанс прибув до містечка Тот, його зупиняє пруський офіцер – «довготелесий, навдвовижу тонкий та білявий молодик, затягнений у свій мундир, наче дівчина в корсет...» (Мопассан, с. 340). Пруського офіцера-завойовника Мопассан змальовує з іронією, яка переходить іноді в сарказм. Офіцер поводить себе брутально, почувавши себе всемогутнім. Коли троє подорожжан з'явилися до нього на переговори, «він не встав, не привітався, навіть не подивився на них. Він становив чудовий зразок хамства, природного для переможця на війні» (Мопассан, с. 347).

Під час вечері офіцер запрошує до себе мадемуазель Лизавету Руссе, Пампушку, закидаючи їй певні домагання. Та повертається червона й роздратована.

«А, мерзотник, мерзотник!» - повторює вона, повернувшись до столу, де на неї чекали попутники. Офіцер забороняє їм виїзд, доки Пампушка не стане поступливішою. Кожен з пасажирів диліжанса знаходить безліч переконливих аргументів, щоб змусити Пампушку погодитись на «маленьку ласку». І подорожани, такі зовні порядні, доброзичливі, почали схилити Пампушку до поступливості заради всіх. І, зрештою, скориставшись патріотизмом Пампушки, вони добилися свого, а коли вона повернулася від прусака, «ніхто на неї не дивився, ніхто й не думав про неї. Вона відчувала, що тоне в презирстві цих чесних падлюк, які спершу жертвували нею, а потім кинули, наче брудну й нікчемну річ» (Мопассан, с. 360).

Фальш, хиткість моралі представників так званого «вищого світу», особливо в епізоді, де «люди з твердими принципами» з егоїстичних та корисливих мотивів організують змову проти Пампушки і штовхають її на вчинок, що ніби суперечить їхнім переконанням.

Пампушка перестає бути предметом іронії Мопассана, він з симпатією підкреслює її позитивні риси – щирість, доброту, чуйність, непідробний патріотизм. Ця знедолена людина, кинута суспільством на його дно, виявляється морально вищою, ніж її супутники – «добропорядні люди». Багаті й знатні пасажири диліжанса у моральному плані нижчі від Пампушки. А через те, що Мопассан знаходить людяність там, де її знайти неможливо - в душі зальотниці, повії – автор захищає гідність простих людей, кидаючи виклик представникам «вищого світу». Чутливий до людського страждання – фізичного й морального, - Мопассан разом зі своєю героїнею відчуває біль, обурення через підлий вчинок пихатих мерзенних людей.

Високу оцінку цьому творові дав Андре Моруа в літературному портреті «Гі де Мопассан»: «Пампушка» - шедевр. Жодного зайвого слова. Автор не дає читачеві свого коментаря, але його безмовна, прихована присутність відчувається в кожному з персонажів, у їхніх вчинках. Стиль простиий та ясний... Десь на задньому плані відворотній цинізм... Легко вгадується ненависть до завойовників, до лицемірства...

І все це подано рукою майстра» (Пронкевич, с. 69).

Близькою до образу Пампушки є образ повії Рашель, яку разом з її подругами привезли для розваг пруським офіцерам («Мадемуаель Фіфі», 1882). Вона зазнає знущань від пруського маркіза фон Айріка - він глумиться з її батьківщини і хоче, щоб прусакам належали всі жінки Франції. Цього вже не могла стерпіти Рашель – вона вбиває загарбника і рятується втечею.

У Мопассана є й такі новели, де з окупантами розправляються, стаючи на шлях помсти за своїх рідних. Месниками стають селяни, які ненавидять німецьких зайд вже за те, що ті вбивають їхніх синів («Дядько Мілон», 1883; «Тітка Соваж», 1884 та інші).

Найважливішими ознаками художньої форми Мопассанової новели є ліризм, глибокий і тонкий психологізм (від зовнішнього до внутрішнього), проникливий гуманізм його творів.

Якось Анатоль Франс висловився про Гі де Мопассана так: «Він має три найбільші прикмети французького письменника – ясність, ясність і ще раз ясність...» (Соловцова, с. 25). У його творах здебільшого немає висновків. Та це й зайве, їх досить легко зробити самому читачеві.

Список використаних джерел

1. Андреев, Л. Г., Самарин, Р. М. (1968). История зарубежной литературы конца XIX – начала XX века (1871–1917). Москва, 656 с.
2. Елизарова, М.Е., Михальская, Н.П. (1970). История зарубежной литературы конца XIX – начала XX века (1871-1917). Москва, 622 с.
3. Мопассан, Гі де. (1990). Твори. В 2 т. Т.2: Наше серце. Сильна, мов смерть: Романи. Вибрані оповідання. Київ, 670 с.
4. Пащенко, В. (1990). Гі де Мопассан. *Мопассан Гі де. Твори. В 2 т.* – Т. 1: Життя. Любий друг. Монт-Оріоль. Київ, 699 с.
5. Пронкевич, О.В. (1997). Зарубіжна література. Київ, 528 с.
6. Соловцова, І. (2004). Гі де Мопассан – неперевершений майстер реалістичної новели II пол. XIX ст. *Зарубіжна література*, № 11–12 (364-365), с. 20–26.

УДК 821.162.2:82-145 І. Прокоф'єв

Олег Рарицький
доктор філологічних наук, доцент, професор,
завідувач кафедри історії української
літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
e-mail: rarytskyi_o@ukr.net
orcid.org/0000-0002-9022-2103

СУГЕСТІЯ І МЕДИТАЦІЯ У ПОЕЗІЇ ІВАНА ПРОКОФ'ЄВА

Анотація. У статті виявлено і розкрито окремі художньо значимі компоненти ліричного дискурсу сучасного українського письменника Івана Прокоф'єва. Головну увагу зосереджено на формозмістових аспектах індивідуально-авторської поетики, передовсім – сугестивних і медитативних чинниках образності у віршах останніх років, які увиразнюють творче обличчя автора. Висвітлено її філософську, гносеологічну спрямованість. Дослідження проведено у контексті української і зарубіжної літератур.

Ключові слова: сугестія, медитація, вірш, образ, ліричний герой.

Summary. Oleh Rarytsky. Suggestion and meditation in the poetry of Ivan Prokofiev

Summary. The article deals with some artistically significant components of the lyrical discourse of the modern Ukrainian writer Ivan Prokofiev. The main attention is focused on the formative and informative aspects of his individual poetry, first of all on the suggestive and meditative factors of figurativeness in recently published poems, which reveal the creative personality of the author. Its philosophical and epistemological orientation is highlighted. The research was conducted in the context of Ukrainian and foreign literature. Ivan Prokofiev's poetry is a broad field for multi-level scientific researches and today it needs a comprehensive literary analysis. The artist finds internal reserves of

philosophical penetration into the mystery of implicit life in traditional motives and images, which allows you to immerse yourself in the subtle movements of the human soul, and to realize your artistic talent and subtly interpret the nature, the man, and the world on high registers of various mental states. His poetry requires an appropriate reading experience, historical knowledge, natural and philosophical analytics. The reader has an opportunity to discover a complex and unique space of personal existence, penetrate into the sphere of internal behavior, focus on the problems of existential search. With his poetic word Ivan Prokofiev suggests the type of individual self-expression that allows you to read deep philosophical truths and influence the practice of subjective and objective beliefs. His creative universe reflects personal preferences and artistic tastes and manifests the individual style of the author in the context of the poetic experience at the turn of millennium. Significant differences between the works published in the 80's and 90's, and written relatively recently are evident. They differ not only in artistic level, but also in worldview. They have peculiar echoes of various philosophical teachings, mastered by the author for a long time.

Key words: suggestion, meditation, poem, image, lyrical hero.

Постановка проблеми. Творчість подільського поета Івана Прокоф'єва становить широке поле для багаторівневих наукових досліджень і потребує сьогодні різнобічного літературознавчого аналізу. Митець глибинного аналітичного мислення у традиційних мотивах і образах знаходить внутрішні резерви філософського проникнення у таїни імпліцитного буття, що дозволяє зануритися у найтонші порухи людської душі, а на високих регістрах різноманітних душевних станів реалізувати мистецький хист й тонко інтерпретувати природу, людину, світ. Його поезія вимагає відповідного читацького досвіду, історичних знань, натурфілософської аналітики. Вдумливий читач має змогу відкрити для себе складний і неповторний простір особистісного існування, проникнути у сфери внутрішньої поведінки, зосередитися на проблемах екзистенційного пошуку. Своїм поетичним словом І. Прокоф'єв сугестує тип індивідуального самовияву, що дозволяє без примусу прочитувати глибокі філософські істини й впливати на практику суб'єктивних та об'єктивних переконань. Його творчий універсум віддзеркалює особистісні вподобання й художні смаки й увиразнює ідіостиль автора у контексті поетичного досвіду на межі століть.

Актуальність дослідження. Стратегію, багатшаровість сучасного літературного процесу в Україні обумовлюють недостатню літературно-критичну обсервацію і рецепцію окремих його явищ. Серед малопомічуваних є й варті не лише читацької, а й наукової уваги. До таких належить і лірика І. Прокоф'єва. Про неї писали В. Базилевський, П. Перибийніс, Б. Грищук, Г. Щипківський, М. Красуцький, М. Мачківський, В. Нечитайло, О. Чехівський та ін. Автор цієї статті теж вдавався до спроб дослідження поетичного набутку письменника, котрий досі фактично не опублікований, внаслідок чого істотні його грані не висвітлені.

Головний вектор індивідуально-авторської еволюції І. Прокоф'єва природно традиційний: від домінування сугестії в ранні періоди творчості – до поглиблення медитації на пізніших її етапах. Формозмістові нюанси зазначеного дискурсу, на наш погляд, містять елементи новизни, що дає привід для їх розгляду і наукового осмислення.

Мета дослідження. Увираження, виявлення і потрактування особливостей індивідуально-авторської поезики І. Прокоф'єва, зокрема в аспекті сугестивно-медитативного змісту творів.

Об'єктом дослідження є поетичні тексти, створені автором упродовж останніх років. Предмет дослідження виявляється у літературознавчому аналізі сугестивних та медитативних чинників, що визначають сутнісну основу поетичного доробку автора.

Матеріал дослідження. Як текстові джерела у статті використані поетичні збірки І. Прокоф'єва «Підводне саяво» (2004), «Зелений шум» (2009), «Лабіринт» (2012). Матеріалом дослідження також послужили недруковані вірші із особистого архіву письменника.

Виклад основного матеріалу. Значну частину доробку І. Прокоф'єва складає елегійна лірика. Найчастіше це настроєві малюнки, де предикатною основою образу є пейзаж, а предметом головної уваги – розташовані за ним ностальгійні стани, смуток за проминулою молодістю, зосеніння душі ліричного героя, а разом з тим, і жага життя, вітальні мотиви. Не полишаючи русла традиції, авторові вдається в оригінальній образній формі зафіксувати тонкі, раніше в поетичному слові не розкриті почуттєві нюанси, створити повноцінні імпресіоністичні картини. До таких творів, зокрема, належать «Весняні трави», «Дозрівання», «Ще хоч мить», «Чи бараболька уродить», «Голос», «Шурхо-че лист календаря», «Над кручею», «Відомо душі...», «За вікнами сніжок», «Непевний час», «Стежка в пісках», «Самоспостереження», «Журавлі» та ін. У них і «в сурми стерні сивий вітер сурмить», і виноградні грона наливаються соками, «вродливішають, прагнуть стати вином».

Переживання повноти буття, захоплення світом змінюється меланхолійними настроями, зосередженим розмірковуванням над його незглибимістю. В процесі творчого дорослішання автора в дискурсі з'являються і з часом звучать все відчутніше драматичні ноти. Художній ефект при цьому

досягається прихованістю, підтекстовістю мотиву. Інколи дверима для входження у нього є окремий рядок або навіть одне, але ключове, слово. Від ступеня вчитаності в такий фрагмент тексту нерідко залежить повнота осягнення змісту усього твору, як у вірші «Світанок»:

Росте навмання,
наче пагін із пня.

Острожить коня.
Летить, здоганя.

Не знаю навіщо,
але здоганя
(ніколи не знались,
але ж рідня)
тінь втеклого батька –
вчорашнього дня [12].

За словом «втеклий» тут – драма сирітства, ображеної долею невинної дитячої душі. Хоча зміст вірша лише цим мотивом не вичерпується. Йдеться також про плинність і скороминущість людського життя, природу пристрасті, розминання в часі різних поколінь та ін. За дрібкою слів – думки, переживання (відтак проявляється сугестивність образів) і навіть характери «дійових осіб». Їх конфлікт лише намічено. Але він надається до розгортання в уяві читача, на що, очевидно, і розраховує автор.

Проблематика, художні ідеї митця проявлені не лише у змісті вербально переданих розмислів, а й у змісті почуттів, настроїв, тобто сугестивних елементів. Кут зору, спектр обсервованої дійсності широкі. Це і захоплення величчю світобудови, красою світу і душі людини, переживання духовного піднесення, гармонійного єднання внутрішнього світу людини з природою. Разом з тим, відчуття дисгармонійності, трагічної розщепленості буття, духовних втрат, відчуженості, туга за молодістю, ностальгійні, меланхолійні настрої, переживання конечності індивідуального тривання.

Сугестія і медитація часто йдуть у парі, природно поєднуються у вираженні художнього змісту, котрий найчастіше постає не як підготовлений логічний умовивід, а є повнокровним образом, в якому одночасно ростуть і почуття, і осмислення. Навіювання підживлює процес медитації, дає йому матеріал для синтезу, для художнього узагальнення. Функції творення сугестії виконують звукопис, навіювальні ресурси синтаксису, зокрема різноманітні повтори. Один із частовживаних прийомів – рефрен. А ще з метою сугестивного впливу цей поет використовує омонімічну риму.

Зразком такої тактики у творенні сугестії, що перетікає в медитацію, може бути вірш «ΑΝΑΓΚΗ?», високо оцінений В. Базилевським. Назва вірша (в перекладі з грецької — фатум, доля) є алюзією на зміст роману В. Гюго «Собор Паризької Богоматері». В ролі епіграфа використано ремінісценцію з прологу до роману: «Людина, яка видовбала те слово на стіні, кілька століть тому зникла, так само зникло зі стіни храму слово, та й сам храм, може, незабаром зникне з лица землі» [3, с. 16].

Приводом для створення вірша стала трагічна подія – пожежа у Соборі Паризької Богоматері 2019 р. Вірш передає суспільну схвильованість загрозою втрати безцінної пам'ятки культури, стривоженість глобалізаційними процесами у світі. У досягненні змістової повноти твору важливу сугестивну функцію, що перетікає в медитативну, виконують різноманітні повтори рядків, рим, звукопис тощо:

Жах удолині. І жах нагорі.
Руки до неба – Марія й Марі.

Нечистий з нечистим. Заклались. Парі.
Горить Notre-Dame de Paris.

Світе, в твоїй голові перекося.
Світе, в тобі двиготить передоз.

Хрест, на якому страждав Христос,
палає. Рій іскор вгорі.
Горить Notre-Dame de Paris.

Тисячоліття яке надворі?
Хто там на сцені? І хто у журі?
Хто там – на черзі? Що – на порі?

Почуйте внизу і почуйте вгорі:
 Notre-Dame de Paris...
 Notre-Dame de Paris... [12].

Сугестивність особливо властива інтимній ліриці. В. І. Прокоф'єва її небагато, але вона хвилює глибиною, щирістю зосереджених у текстах і підтекстах почуттів. Подільський письменник створив низку поетичних мініатюр, котрі вражають своєрідними ліричними сюжетами, драматизмом настрою, закладеним у кілька рядків. Ось вірш «Місяць»:

На зірку задививсь – не дише.
 Печаллю віддалі
 не стишену
 любов затаєну колише,
 мов кимось немовля полишене [12].

Це – драма. Вона, як бачимо, напрочуд виразна. Звучить у ній не лише мотив нерозділеного кохання, а й знову ж таки – мотив сирітства, незахищеності людської долі. Глибиною внутрішньою напруженою ці вірші близькі до іспанського «канте хондо» і поезії Ф.Г. Лорки. Однак зміст їх самодостатній. Зближення відбувається лише в площині пов'язаності з фольклорною поетикою.

Органічна поєднаність сугестивних і медитативних первнів проявляється уже в назвах поетичних книг І. Прокоф'єва. «Підводне сяйво» [11] – це образ незглибимості світу і людської душі. Тут – і пошук нових знань про світ, й інтроспекція. «Лабіринт» [10] повідує про непрості шляхи людини в історії, про теперішній час, розкриває рефлексивні стани, зображує людину в різноманітних ситуаціях «перед вибором», а відтак навіює відповідні настрої. «Зелений шум» [9] – голос ще живої природи, що потребує захисту, жива динаміка душі, проблеми її екології, роздуми про глибинні основи буття.

Наведеними вище й іншими своїми ознаками лірика І. Прокоф'єва без очевидних перешкод вписується в загальне русло української поезії рубежу століть та перших десятиліть ХХІ сторіччя, проявляючи суголосність з творчістю Л. Талалає, В. Базилевського, І. Римарука, П. Гірника, Р. Харитонові, Л. Проць. До речі, згадані письменники впродовж тривалого часу підтримують між собою творчі зв'язки. Їх співдружність має прикмети окремої літературної школи, виказуючи одночасне тяжіння і до неокласики, і до модерну, явно сторонячись при цьому постмодерну, сумнівного авангардизму та контркультури.

Ліричному героєві І. Прокоф'єва доволі часто бачиться, як середовище вічного духовного творення і одночасно – місце вічного уярмлення духу. Звідси у дискурсі – символізовані не лише образи зернини, травини, роси, зорі, а й – кан'йону, мішка з камінням, гримувальні (гримерної), віялки, полови, круподерні тощо. Поетично організований комплекс окремих із них у вірші «Сніг осипається з віт» дає масштабний «образ світу, в слові явлений» (Б. Пастернак):

Кришиться, стогне граніт.
 В безвість націлено світ.

Не порожніє гримерна.
 Форма щомиті модерна.

Сутнісно ж зміни мізерні:
 стебла, полова, зерна.

Віялка, ненажерна
 торохка круподерня...

Й в ріллях весняних – зерня,
 вічно наївне зерня –
 тягнеться волоконце...

Всміхнена мати – сонце... [12].

Чар поетичного слова розвіюється, якщо його препарувати, вдаватися до деталізованого потрактування. Але він може бути й підсилений, якщо дослідник покаже реципієнтові шлях до входження в нові для нього естетичні, духовні сфери. У процитованому вірші художня інформативність досягається завдяки злагодженій взаємодії вищевказаних образів-архетипів. Їх асоціативне випромінювання в багатій, творчоспроможній уяві породжує виразні картини, що мають здатність до пролонгації в часі і просторі. Відтак можна побачити, ще раз пережити красу пробудження весняної природи, наблизитися до згадування-зрозуміння своїх уже призабутих дитячих відчуттів і почуттів, духовної основи материнства і батьківства, величі історії, трагедійності, краси і незглибимості буття.

Поетичне переживання і осмислення у досліджуваному дискурсі охоплює найрізноманітніші явища об'єктивного світу і психології людини. Ліричного героя цікавлять все рідше зауважувані сучасником мікродеталі життя природи: сріблясті сіті павутини; росинка, що їх прогинає; вогкі долоньки листочків; метелики, сп'янілі од весняного тепла; клен, що здійняв руки і завмер, мов диригент;

... в молодім ліску –
проміння стовп і дощик,
зозулине «ку-ку»,
в руці з грибами кошик,

з незнайденими ще
гра в хованки весела,
й на листі
крапельин
солодка тарантела... [12].

Ліричний герой поета – людина мисляча. Йому відомі проблеми гносеології. Він – і стоїк, і скептик, і агностик, і релятивіст, і невтомний шукач на дорозі пізнання.

Обізнаний з кантівськими міркуваннями щодо об'єктивних, обумовлених нашою природою, труднощів у спробах пізнання світових явищ («...з допомогою чуттєвості ми не те що неясно пізнаєм властивості речей самих по собі, а взагалі не пізнаємо їх, і, як тільки ліквідуємо наші суб'єктивні властивості, виявиться, що уявлюваний об'єкт з якостями, що приписуються йому чуттєвим спогляданням, ніде не зустрічається, оскільки саме наші суб'єктивні властивості визначають форму його як явища» [6, с. 87]); у збірках «Лабораторія», «Стежка в пісках» ліричний герой занурюється в ті явища не тільки емпірично, а й трансцендентально, внаслідок дії «чистого мислення». Час від часу перед його внутрішнім зором постає «Глибин розверзнутих миттєве зяяння». Душа набуває здатності проникати за межі грубої реальності. Їй відкриваються світи, недоступні для буденної яви, приземленої свідомості:

Хоч для доказу і не зважують,
відчуваю: таки полиша.
– Де блукала? – питаю. Не каже
приголомшена чимсь душа,
ошелешена, мов пташа,
що з яйця у яйце вируша... [12].

Читання деяких творів цього поета вимагає неабиякої уважності. Інакше в «глибин розверзнутих миттєвм зяянні» можна не завважити наявності важливого змісту. Вчитаймося в останні з вищенаведених рядків, і перед нашим внутрішнім зором постануть і мікросвіт, і масштабний земний світ, і макросвіт у тій величч, яку лише здатна охопити людська уява. Бо яйце – образ-архетип, символ початку всіх початків. За ним – зміст космологічний: світ відкривається як сфера у сфері, як яйце у яйці, з якого є виходи у незчисленні і незміренні інші, ще не знані, сфери. За цим образом – неосяжність буття, взаємопов'язаність усього суцього, імператив невторимного гносеологічного пориву в незвідане.

Мікросвіт і макросвіт, матеріальне і духовне в досліджуваному дискурсі – результат постійного творчого діяння вищих сил. Перейнятий спрагою пізнання, ліричний герой пильно вдивляється у світ довколишній і світ далекий, що сприймаються, осмислюються як вияв таїнства, незліченної кількості «речей в собі». Відбувається процес «розкривання мушель». «Зір прозира таїн одіння». Слух вчуває «У мушлі – сонний шемріт ріні і хвилі шерех білопінний». Простуючи слідами часу, ліричний герой завважує його об'єктивізацію, матеріальне оформлення: «Тисячоліть луна – в камінні». Осмислюване з допомогою метафоризації небесне світило, сонце, сакралізується, трактується як прояв Божої прихильності до людини: «Немов благословення мітка, у небі розквітає квітка». Світ постає калейдоскопічно мінливим, невтомно манливим, і ліричний герой безустанно шукає «ключ до таїнств», щоб пізнати їх і бути свідомою ланкою «Сув'язі» (таку назву має вірш, у цьому абзаці коментований, і великий поетичний цикл).

Письменник вдається до спроб зазирання навіть у наднедоступне – у досвідомісні праліси психіки, а також – у зародкові фази емоцій, почуттів, вдивляється у загадки їх еволюції, взаємоперетікання, прагне відкрити сховане в надрах буттєвих феноменів. Більшості мікροобразів при цьому властива неодномірність, нерідко – архетипність, але передбаченість, вивіреність проявлення їх взаємодії. При цьому автор великою мірою розраховує на співпрацю з читачем, прагне підготувати його до трудомісткого акту рецепції образного матеріалу, комплексного художнього впливу твору, його поступового переживання і осягнення.

Показовий у цьому плані вірш «До пробудження і після»:

Снились: далечіні синява,
таїна у даліні
і сама собі – травина,
кимось схована в зерні.

Світу дивом не затребувана,
ніч дрімала не одну.
Проросла й довкола себе
озирає дивину.

Ловить, п'є, переінакшує,
ще не зна її ціни.
Зір ще сонний, ще не бачить
віщих знаків чужини...

А тут ще й – сирени з синяви,
не змовкають день при дні.
Й гасне сон, немов росина
в лісу темній гущині [12].

Про який сон йдеться? Зимовий сон зерна в ґрунті? Перебування дитини в материнському лоні? Досвідомісний стан у житті земного світу? А, напевне, про все разом. Поетові вдалося створити багатоплановий образ, який відсилає нашу уяву в ірреальні сфери, де сховалися і коротка мить індивідуального тривання, і цілі епохи, і найдавніші періоди буття первісної людини. Відповідно до цих змістів можна розкодувати образи пробуджень та часу після них: проростання зерна, сприйняття світу немовлям, дитиною, з'ява первісної людини, історія людства.

Дитяча психіка ловить, п'є світ, не знаючи, що уже впіймана світом, переінакшує його, тобто сприймає індивідуально-творчо, на що знову ж таки вказував І. Кант: «... явища є не речі самі по собі, а лише гра наших уявлень» [6, с. 686]. Дитяча душа ще не здогадується про тимчасовість свого перебування в земному світі, про його чужість і загрозовість. Хоча воля до життя, первісні інстинкти уже дають про себе знати: «...сирени з синяви не змовкають день при дні», кличуть у свої обійми. Досвідомісний час в житті індивідуума-сучасника, найдавніші етапи історії людства означено образом темної лісової гущини, що нагадує символічний образ кошлатих водоростей – первісного стану людини, створений В. Голдінгом у романі «Володар мух» [4, с. 22].

Напевне, можна погодитися з думкою, що між предикатом і предметом в аналізованому вірші надто велика відстань. Але, на наш погляд, образотворчий промінь, пропущений крізь предикат художньої структури цього твору, спроможний викликати в уяві читача запрограмовані автором і окреслені нами візії. Тому нехай на повну силу працює читачева уява.

Навіювальні і розсміслові чинники, взаємодіючи, продукують цілісну образну субстанцію. Інколи поетові вдається досягти справді довершеного, органічного злиття думки і почуття у творенні своєї художньої моделі світу:

А світ, манливе диво, –
як дівчина вродлива.

Невідання спасенне,
та знань жага – у генах.

Любов'ю огорнути
чи тінню промайнути –
як
бути чи не бути [12].

Глибина бачення світу людиною виявляється, зокрема, у глибині осмислення нею явищ життя і смерті. Інколи може здатися, що у творах І. Прокоф'єва увага до цих питань надмірна. Але це не так. Вона природна і виправдана, бо саме вони найбільше цікавлять істинного митця. Ось вірш «Русло і Берег». Це – ціла панорама світу з образним баченням живого трепетання духу у часовому проміжку між безміром небуття до миті його неповторного горіння і безміром небуття після цієї миті. Про подібне йдеться в перших рядках автобіографічної праці В. Набокова «Пам'яте, говори»: «Колиско гойдається над безоднею. Заглушуючи шепіт натхненних забобонів, здоровий глузд говорить нам, що життя – лише смужка слабкого світла між двома ідеально чорними вічностями» [7]. Але автор «Стежки в

пісках» знайшов свої ходи для образного моделювання світоглядних, філософських проблем життя і смерті, заторкнута видатним письменником, створив новий ракурс їх бачення і осмислення:

Бажання дитячі –
злякаєш, не дихай.

Бажання юначі –
розгойданий вихор.

Грудневий надвечір.
Похилені плечі.

Посеред хуртечі –
бажання старече:

без сплеску, без болю
з неволі – на волю,

у невідь безоку,
у русло Потоку [12].

Повноти, психологічної глибини твору надають проявлення безпосередності сприйняття світу в юності, драматизм осягнення екзистенційних меж людського життя в старості в поєднанні з символічним образом Потоку – світобудови, що перебуває у вічному русі.

Комплекс провідних мотивів лірики І. Прокоф'єва, особливо тієї її частини, що створювалася у 2010-роках і може трактуватися як філософська, перегукується зі світоглядними імперативами Марка Аврелія, який, зокрема, писав: «Час людського життя – точка; ество людини – плинне, відчуття невиразні, ціла сполука тіла – швидкотлінна; душа – коловорот, доля – незвідана, слава – непевна. Одне слово, все, що в ній тілесне, – ріка, що душевне – сон і маячня; її життя – війна і поневіряння в чужині, а пам'ять потомків – забуття» [1, с. 34].

Стрижнем іншої низки творів поета є повторювана Платоном та іншими представниками античності метафора долі людини як тимчасового перебування душі на чужині, після якого вона повернеться до рідної їй небесної обителі.

Якщо втілені в художні образи думки про чужорідність природи людської душі і земного світу в дискурсі поета є, безперечно, вторинними, то інші, співвіднесені нами з поглядами Аврелія на людину, видаються нам природним проявом осмислення особистого життєвого досвіду автора «Лабіринту», що особливо увиразнено у поетичних циклах «Сув'язь», «Шляхи», «Центр ваги», «Стежка в пісках».

У поезії І. Прокоф'єва зримо пульсує діалог світу земного і світу небесного. Ліричний герой котить на вершину духа камінь самотворення. Про це не лише вірш «Сізіф» [9, с. 52], а й ціла низка інших, де ця тема живе у підтексті. Здається, ліричний герой готовий заперечувати відомі постулати «Міфу про Сізіфа» А. Камю, зокрема ті, де йдеться про повну приреченість людини на самотнє, відчужене, абсурдне існування під порожнім небом [5, с. 353–354]. Разом з тим, значна частина поетичних візій І. Прокоф'єва сучасному Панглосу може видатися надто песимістичною. Насправді ж у співвіднесенні з істиною вони є природно урівноваженими у результаті художнього проникнення у глибини екзистенції. Окремі твори поета варто читати в контексті думки А. Камю: «Нема сонячного світла без мороку, і ніч треба пізнати» [5, с. 354]. До речі, серйозну проблему української літератури, проблему рожевих окулярів у поглядах на людину, добре розкриває вірш В. Базилевського «Є ніч душі, і я її боюсь» [2, с. 111]. І в творах В. Базилевського, і в творах І. Прокоф'єва відчутно відлунює екзистенціалістська драма свободи: «... світ це хаос, абсурд, що його людський розум прагне подолати, тобто внести в нього лад, логіку, сенс. Однак, це сізіфів труд, бо розум мислячої людини ніколи не досягне мети, але й відмовитися від неї, примиритися з абсурдом він теж не може» [8, с. 15]. В умонастрої ліричного героя І. Прокоф'єва трагічний стоїцизм нерідко сусідить з меланхолією, песимізмом. Але вони лише відтіняють «образ гордої людяності» (А. Камю), яка протистоїть абсурдності.

Знаючи, що неминуче, рано чи пізно, буде переможеним стихією абсурду і небуття, ліричний герой поета, людина духовно активна, бере участь у змаганні за світлі ідеали людства. Про це – вірш «Духоборство» і ще ціла низка інших. Вслід за А. Камю ліричний герой готовий твердити: «Для людини без шор немає видовища прекраснішого, ніж свідомість у двобої з дійсністю, яка перемагає» [8, с. 10]. Дійсність перемагає, але людина духовна іде з арени не зламану. Отже, смирення перед долею Сізіфа, але з усвідомленням своєї гордої правоти у протистоянні смерті і порожньому існуван-

ню. А тому «Треба уявляти собі Сізіфа щасливим» [5, с. 354]. І вищим щастям в такій ситуації може бути лише одне – хоч і трудне, але долання неминучої духовної знесиленості, вивищування над тягарем існування, творення добра.

Попри екзистенційні переваги, котрі так гостро відчутні у дискурсі поета, його ліричний герой постійно прислухається до голосу згори. Звідти йому дочувається і материнський голос:

Вчувається
щось материн-
ське – де небес завіса,
і тихо мовлене згори:
– А ти не бійся... [12].

Уявна розмова з душею давно померлої матері творить тут відчутний сугестивний вплив. Материнська любов зворушує прагненням і на останній межі додати синові сил для гідного завершення земного шляху. Відчуття тривкості духовного зв'язку між персонажами твору, розділеними межею життя і смерті, проникає до читачевої душі, наближає її до катарсису.

Навіть перед порогом небуття ліричний герой цього поета, як і ліричний герой Р.М. Рільке, В. Свідзінського, В. Стуса, В. Базилевського, підтримує в собі світіння живої мислі, що пожадливо реципіює, вчитується у світ, рефлексує, живе для інших:

Зосталися терміни стислі
для вдячного поруху мислі
в словах оцих на папері
і в темінь одчинені двері.

Зосталося небагато,
і кожна хвилина – свято [12].

Драматизм настрою тут витікає ще й з психологічних особливостей ліричного героя – людини вдячної. Вдячної Богу, людям, долі «за мить щасливого страждання, що називається життям» (Л. Талалай).

Висновок. Між творами Івана Прокоф'єва, опублікованими у 80-90-х роках, і написаними відносно недавно, помітні значні відмінності. Різняться вони не тільки художнім рівнем, а й світоглядно. У пізніших своєрідно проявлені відголоски різних філософських учень (стоїцизму, інтуїтивізму, екзистенціалізму), освоєваних автором упродовж тривалого часу. Певна неорганічність їх поєднання у світогляді митця, напевне, може розглядатися як зрозуміла і природна ознака індивідуальної творчої еволюції в час зміни світоглядних парадигм.

У віршах останніх років творче обличчя І. Прокоф'єва увиразнюють значимі формозмістові аспекти індивідуально-авторської поетики, передовсім – художньо-функціональні сугестивні і медитативні чинники образності. Як показує дослідження, вони в аналізованому дискурсі відчутно проявлені. Зміст сугестії і медитації відзначається вагомістю, художньою повноцінністю. Зрілі твори письменника вмщують в собі своєрідний синтез філософського, психологічного, мистецького осягнення світу і життя людини. Сугестія і медитація в багатьох з них природно поєднуються, що надає поетичним творам І. Прокоф'єва об'ємності, хронотопічної повноти, робить їх присутніми, художньо інформативними, цікавими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврелій, Марк (1999). Наодинці з собою. Роздуми. Львів : Література та мистецтво, 184 с.
2. Базилевський, В. (2004). Вертеп: вибр. твори. Київ : Криниця, 608 с.
3. Гюго, В. (1989). Собор Паризької Богоматері. Київ : Дніпро, 478 с.
4. Голдінг, В. (2004). Володар мух. – Київ : Основи, 254 с.
5. Камю, А. (1989). Избранное: сборник. Москва : Радуга, 464 с.
6. Кант, И. (2018). Критика чистого разума. Санкт-Петербург : Азбука, Азбука-Аттикус, 768 с.
7. Набоков, В. Память, говори. Реж. доступу : [https:// www. litmir. m/ br/ ?b =90025&p=1](https://www.litmir.m/br/?b=90025&p=1). Назва з екрану. Дата звернення: 10.05.2019.
8. Наливайко, Д. (1991). Трагічний гуманізм Альбера Камю. *Камю А. Сторонній: повість. Чума: роман. Падіння: повість*. Київ : Дніпро, 655 с.
9. Прокоф'єв, І. (2012). Зелений шум: поезії. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Мошинський В.С., 111 с.
10. Прокоф'єв, І. (2009). Лабіринт: поезії. Кам'янець-Подільський : ПП Буйніцький О. А., 84 с.
11. Прокоф'єв, І. (2004). Підводне сяйво: лірика. Хмельницький : ПП Пантюк С. Д., 136 с.
12. Прокоф'єв, І. (2012–2019). З неопублікованого (особистий архів письменника).

Тетяна Семашко
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри журналістики
та мовної комунікації
Національного університету
біоресурсів і природокористування
України (Київ, Україна)
e-mail: semashko.tat@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4296-1259

КОМПАРАТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У КОНТЕКСТІ ПЕРЦЕПТИВНОЇ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ

Анотація. У пропонованій статті в контексті чуттєвої стереотипізації автор досліджує компаративні фразеологізми – яскравий приклад емпіричного досвіду в мові. З опертям на ідентифікацію способів історичного виникнення перцептивних образів, моделей досвіду як результату прихованого впливу на органи чуття, ступеня узагальнення, емоційно-оцінного складника та обрзаності автором відстоюється думка, що компаративні фразеологічні одиниці наділені найбільшим ступенем вияву перцептивного змісту, є потужним фактором передачі соціального досвіду, історичної пам'яті, етнокультурних традицій і національної самобутності українського етносу.

Ключові слова: компаративні фразеологізми, перцептивна стереотипізація, моделі досвіду, національна самобутність.

Аннотация. Семашко Татьяна. *Компаративные фразеологизмы в контексте сенсорной стереотипизации*

В статье в контексте перцептивной стереотипизации автор исследует компаративные фразеологизмы – яркий пример эмпирического опыта в языке. Учитывая идентификацию способов исторического возникновения перцептивных образов, моделей опыта как результата скрытого воздействия на органы чувств, степень обобщения, эмоционально-оценочный компонент и образность, автор делает выводы, что компаративные фразеологические единицы наделены наибольшей степенью проявления перцептивного содержания, являются мощным фактором передачи социального опыта, исторической памяти, этнокультурных традиций и национальной самобытности украинского этноса.

Ключевые слова: компаративные фразеологизмы, перцептивная стереотипизация, модели опыта, национальная самобытность.

Summary. Semashko Tatiana. *Comparative idioms in the context of sensory stereotyping*

In the article, in the context of perceptual stereotyping, the author explores the comparative idioms of the visual perception mode behind the criterion – ‘pigmentation’ of a representative of the Ukrainian ethnic group - a vivid example of empirical experience in language. Speech information, reflected in phraseological units, testifies to the peculiarities of the people’s world perception, about the system of its cultural values, due to which the individual not only learns the world, but also gives him an estimate.

Socio-cultural labeling, standardization, emotionality and high stability of phraseological turns determine their ability to act as ethnic stereotypes. Moreover, in the context of the sensory fragment of the linguistic picture of the world, it is the idioms with the highest degree of manifestation of perceptual content.

The description of the material is made taking into account the identification of methods for the historical emergence of perceptual images, models of experience as a result of a latent impact on the senses, degree of generalization, emotional and evaluative component and figurativeness, which allowed us to make conclusions: information, perceived within the visual sensory mode, is determined not only by the collective and individual experience of native speakers, but also by the traditions and stereotypes that have developed in the corresponding linguistic society and are reflected in the linguistic picture of the world with the help of comparative phraseology. The latter are the carriers of linguocultural knowledge, in which all information about the world is encoded, they are able to convey complex content in a concrete-sensual form and are significant in terms of the degree of reinforcement of stereotypical features. The objectification of a sensory trait displayed by comparative idioms behind the criterion ‘pigmentation’ indicates the existence of a stable ethnic figurative portrait of a representative of the Ukrainian ethnic community.

Key words: comparative phraseological units, perceptual stereotyping, models of experience, national identity.

Постановка проблеми. На межі тисячоліть сформувався новий культурологічний напрям дослідження мови як засобу прилучення мовної особистості до безперервної культурної традиції певного народу: мова не тільки зберігає накопичену етнічним колективом інформацію, але й фіксує особливий спосіб світогляду її носіїв, погляд на світ крізь призму національно-культурних уявлень і образів.

Особливо значимим видається спрямування наукових пошуків на нове осмислення актів повідомлення як через систему мовних та мовленнєвих образних засобів, так і знань про світ, тобто через національне пізнання світу, оскільки лише в тому разі, якщо ми пояснимо для себе, як слова впливають на людину, ми зможемо вповні зрозуміти процеси пізнання [Клаус 1967, с. 187]. Відтак, предметом уваги дослідників лінгвістичної науки стають національні особливості мови, які знаходять втілення в одиницях різних мовних рівнів. На думку С. Тер-Мінасової, «основне культурне навантаження несе лексика: слова і словосполучення. Із них складається мовна картина світу, що визначає сприйняття світу носіями відповідної мови. Особливо наочно і яскраво цей аспект представлений усталеними виразами, фразеологізмами, ідіомами, прислів'ями, приказками – тобто тим шаром лексики, у якому безпосередньо сконцентрована народна мудрість, чи точніше, результати культурного досвіду народу [Тер-Мінасова 2000, с. 147].

Фразеологічна система української мови як потужний фактор передачі соціального досвіду, історичної пам'яті, етнокультурних традицій і національної самобутності етносу постійно перебуває у полі зору науковців (праці Л. Авксент'єва, М. Алефіренка, В. Білоноженко, І. Гнатюк, М. Демського, А. Івченка, Ф. Медведєва, В. Мокієнка, Л. Скрипник, Г. Удовиченка, В. Ужченка, І. Чередниченка, Г. Шила, Л. Юрчук та ін.). Особливістю фразеологізмів є те, що вони, по-перше, називають уже названі предмети чи поняття; по-друге, фразеологізми у переважній більшості виражають оцінку, якій належить творча роль, бо вона значною мірою формує складну назву, що ґрунтується на повному або частковому семантичному переосмисленні компонентів фразеологічної одиниці в цілому [Семашко 2015, с. 30]. Внутрішня форма фразеологізму при тому виражає засіб бачення світу, або, точніше, є засобом відображення навколишньої дійсності.

Як мовні знаки національної культури, фразеологічні одиниці (ФО) покривають ті ділянки дійсності, що безпосередньо пов'язані з діяльністю людини, її індивідуально-психологічними особливостями тощо. Історико-культурний компонент українських фразеологізмів, – як зазначає О. Назаренко, – полягає у значенні слів як узагальнених зауважень, заснованих на людських оцінках і концепціях [Назаренко 2001]. Мовна інформація, що відображена у фраземах, свідчить про особливості світосприйняття народу, про систему його цінностей. При тому культурні цінності відіграють координативну, регулятивну роль. Дякуючи їм, індивід не тільки пізнає світ, але й дає йому оцінку з позиції їх значущості для задоволення своїх потреб [Маслова 2001, с. 47-53].

Соціокультурне маркування, стандартизованість, емоційність і висока стійкість фразеологізмів обумовлює їх спроможність виступати у ролі етнічних стереотипів. Більш того, у контексті сенсорного фрагмента мовної картини світу саме фразеологізми наділені найбільшим ступенем вияву перцептивного змісту.

Актуальність дослідження. Попри вагомий досвід українських мовознавців усталених стереотипних номінацій із проекцією на суб'єкта пізнання, що має індивідуальний і соціальний досвід, систему знань про світ, відображену в його свідомості (праці Н. Годзь, Н. Данилюк, Ю. Кохан, О. Левченко, О. Селіванової, Н. Сологуб), цілісно українська фразеологічна картина світу ще не була предметом спеціального дослідження в аспекті сенсорного сприйняття. Зважаючи на потребу сучасності у виявленні універсальності та специфічності когнітивної моделі сприйняття, та її мовної проекції, яка репрезентована в семантиці фразеологічних одиниць, дослідження українських фразем у відповідному контексті є своєчасним і актуальним.

Мета дослідження. Обсяг пропонованої роботи не дозволяє охопити увесь масив фразеологічної системи української мови, тому ми обмежили коло наших пошуків одним фрагментом – компаративними ФО візуального модусу перцепції. Опис корпусу дослідного матеріалу виконано з урахуванням ідентифікації способів історичного виникнення перцептивних образів, моделей досвіду як результату прихованого впливу на органи чуття, ступеня узагальнення, емоційно-оцінного складника та образності.

Об'єктом дослідження є компаративні фразеологічні одиниці української мови. **Предметом дослідження** – семантичні потенції компаративних фразеологізмів зорового модусу сприйняття, сформованих за ознакою 'пігментація' представника українського етносу.

Матеріал дослідження. Характерні риси фразеологічних зворотів (ФЗ) із перцептивним складником найкраще проявляються в тексті. Як основне текстове джерело нами взято «Словник української мови». В 11 тт. (далі СУМ), оскільки саме лексикографія намагається знайти найоптимальніші, найдоступніші способи вербальної репрезентації та впорядкування всіх доступних знань. Окрім

того, словники є цінним джерелом інформації у розвитку національної духовної культури українського етносу, що уможливило виявлення національно-мовної специфіки категоризації світу, маркерами якої є компаративні фразеологізми.

Виклад основного матеріалу. В основі пізнання світу людиною лежать сенсорні процеси, що забезпечують її тісний пізнавальний контакт із об'єктивним світом і слугують підґрунтям для подальшої ментальної обробки й фіксації інформації. Здатність людини сприймати світ в усьому різноманітті вирізняє її з-поміж більшості інших живих істот; сенсорне сприйняття у цьому процесі є найпершим контактом людини з навколишньою дійсністю, через яке концептуалізується та інтерпретується отримана за допомогою п'яти органів чуття уся перцептивна інформація. Ті сигнали, які надходять до сенсорної системи людини з довколишнього світу, обробляються її свідомістю, узагальнюються та фіксуються в пам'яті, формуючи етнокультурні стереотипи сенсорного сприйняття, які за допомогою вербальних засобів – компаративних фразеологізмів – отримують відображення в мовній картині світу.

Порівняння, як основа компаративних ФЗ, постає самостійною та продуктивною моделлю творення образу, що підкреслює подібність між розчленованими суб'єктом осмислення й об'єктом співставлення та являє собою співфункціонування розрізнених (у межах сучасної картини світу) об'єктів, які уподібнюються на основі загальної для них, уже відомої, ознаки з метою виявити в об'єкті порівняння нових властивостей [Семашко 2016, с. 131-132].

За матеріалами СУМ кількісно частотними є компаративні фразеологізми антропоморфної моделі, де численну групу утворюють ФО, які виформовують узагальнений стереотипний образ зовнішності представника українського етносу. Матеріали лексикографічної праці дають змогу з'ясувати загальну спрямованість еталонних ознак (бажаних та небажаних), у результаті чого перцептивний образ українця/українки постає з чітко окресленим комплексом характеристик.

Серед типових еталонних ознак зовнішності представника українського етносу – пігментація шкіри, волосся та колір очей, де семи 'білий', 'чорний', 'червоний' є визначальною ознакою соматизмів. За ступенем активності домінують об'єкти зіставлення предметної феноменології, що сходять до етнічних еталонів, де кожна домінанта демонструє високу варіативність і виформовує регулярно повторювані фразеологічні образи.

Так, у позиції об'єкта зіставлення до предмета дескрипції «шкіра» представлені як усталені (етнічні) об'єкти порівняння: *стіна, крейда, полотно, сорочка, хустка, сніг, буряк, віск, жовток, земля, ніч*, так і неусталені: *смерть, довбня, маска, шмат габи, слонова кістка, тісто, шитво, бубон, пуп, халява, чобіт, рак, перчиця, кавун, циган* тощо, де останні містять яскраво виражені та відомі українському етносу ознаки, які для нього є характерними в певних умовах або взагалі, й як наслідок, використовуються для характеристики пізнаваного – суб'єкта порівняння, яким є колір обличчя (*червоний, як буряк; червоний, як перчиця; чорне, як той чобіт, лице; білий, як шитво на колінах; обличчя біле, як крейда; обличчя, як стіна, біле; личком біленька, як чумацька сорочка; жовтий, як віск; чорний, як земля* та ін.; спостережені й об'єкти зіставлення, характерні для романтичного портрета: *як жар, червоний*).

Результатом суміщення у фразеологічних образах елементів образності та символічної значущості є ряди образів, об'єднаних у синонімічні ряди зі спільною семою 'гарний' – 'негарний', які виступають актом думки, спрямованої на встановлення тотожності, схожості та відмінності, водночас як і на виявлення в об'єкті порівняння нових властивостей не споконвічних, чи раніше не суттєвих, а можливо, навіть суб'єктивних [Охріменко 2011, с. 36].

Спільною семою 'гарний' об'єднані такі образи, як: *личко красне, як роженка; червоний, як калина, вид; лице червоне, як півонія; червона, як жар; рум'янецька, як зоренька; червоні, як калина, губи; красна, як з кров'ю молоко* та ін. Окреслені образи є виключно позитивними, що пов'язується у «наївній» мовній картині світу зі здоров'ям і позитивними емоціями. Робимо висновок, що у «наївній» свідомості відбулася еталонізація здоров'я, доброго настрою і прототипового кольору зони їхньої локалізації як таких, що відповідають нормі. Натомість зауважимо, у наведених контекстах оцінка є приписуваною ознакою, де сам процес приписування залежить від суб'єкта оцінки, який виступає «носієм віртуально наявної у свідомості системи еталонів, що становлять систему цінностей» [Ткачук 2003, с. 50] українського етносу.

Ознака 'гарний' часто передається і образними конструктами, сформованими у межах порівнянь, що виникають через асоціації з певним об'єктом порівняння, найчастіше, *квіткою: обличчя зарожевілося, мов пелюстки в росі* [СУМ, Т. 9, с. 202]; *лице шаріло, як калина* [СУМ, Т. 11, с. 413]; *розчервонілась, як півонія* [СУМ, Т. 5, с. 472]; *обличчя подібне до розцвілої в усій повноті півонії* [СУМ, Т. 8, с. 409], де етнічні проакцентовані об'єкти зіставлення (*як калина, як жар, як сонце, як зоренька, як квітка (півонія, рожа, троянда), мов пелюстки, як кармазин*) консолідує різні

модуси сприйняття, часто при збереженні однієї домінанти. Такою домінантою у пропонуваніх контекстах виступає зорова перцепція. Натомість, означені образи можуть не містити колоративного компонента, тому правомірно говорити про мотив (*як калина, як півонія*) – реверсоване значення (калина, півонія – червона).

Природний колір шкіри може змінюватись (червоніти, синіти, жовтіти, зеленіти тощо) у силу різних факторів: задоволення, сорому, ніяковіння, невдоволення, злості, натуги, втоми, страху, неприємні, недуги, худоби (результат хвороби), вікових змін, фізичних дій, надмірного уживання алкоголю; у результаті дії на шкіру природніх факторів – холоду, тепла тощо, що актуалізує ознаку ‘негарний’, яка вербалізована широким рядом колоративних сенсорів – лексемами *чорний, синій, червоний, жовтий, зелений, білий* та ін., що у структурі компаративних образів мотивують нетиповий колір обличчя (як і шкіри загалом), та, переосмислюючись, розвивають значення ‘блідий’, ‘хворий’, ‘переляканий’, ‘схвильований’, ‘втомлений’ (пор. *біле, аж синє, тіло; синій, як пуп; побілів, як крейда; побілів, як полотно; побілів, як сніг; побілів, як стіна*).

Принадібно зауважимо, що парадигматичний ряд об’єктів порівняння об’єднує й уніфікує за ознакою ‘колір шкіри’ такі, які потенційно можуть бути забарвлені іншими кольорами (*як хустка, як шитво, як маска, як халява, як чобіт* тощо). При цьому, текстові матеріали, що належать до сучасних форм перегравання світу, презентують принципово розчленовані суб’єкт і об’єкт переосмислення. Порівняння дозволяють визначити етнічну специфіку пофарбування шкіри і на рівні об’єкта зіставлення (*обличчя червоне як печений (варений) рак, як буряк, як перчиця, як жар; обличчя біле як стіна, як крейда, як полотно, як сорочка, як хустка, як сніг, як шитво* та ін.), і на рівні мотиву – «оберненого значення» – у переосмисленні *рак, перчиця, бубон, халява, пуп, віск, смерть, довбня, маска, шмат габи* означає ‘негарне’).

Цікавою видається семантика атрибута білий. Останній, що за своєю природою асоціюється з денним світлом і символізує чистоту та радість, у структурі компаративних фразеологізмів набуває виразно негативних конотацій. При тому білий не є еталонний білий, а призвичаєний до опису тіла, що є внутрішньо антагоністичним до чорношкірий (пор. *Брезкле обличчя його, вкрите рясним потом, біле, як шмат габи, знов піднялося вгору* [СУМ, Т. 2, с. 7]; *Анатолеве обличчя біле, майже крейдяне* [СУМ, Т. 4, с. 332]; *Зробивсь старший брат білий, як крейда* [СУМ, Т. 7, с. 9]; *Личком біленька, як чумацька сорочка, та ще к тому мов граблями уся твар її подряпана* [СУМ, Т. 6, с. 759]). У відповідному контексті правомірною видається думка, що білий, з одного боку, є кольором життя, а з іншого – його можна потрактувати як втрату кольору життя. Тому доречно говорити про явище конотативно протиставлених суб’єктів при єдиному об’єкті, показником чого є етнічні об’єкти зіставлення.

У позиції об’єкта зіставлення до предмета дескрипції «*очі*» виступають: *ніч, зорі, криниця, оксамит, смородина, терен*. Вартісними в аспекті деталізації сенсорної ознаки є образні зромантизовані стереотипні образи, які на вербально-семантичному рівні можна потрактувати як авторські (*чорні, з синьою поволокою очі; сірі, з легенькою просинню очі; сірі, з полиском синяви очі; сірі очі, прозорі, як холодна осіння вода* та ін.), що «завдяки складній семантичній структурі, широкій сполучуваності, великим естетичним можливостям характеризуються багатством семантичної наповненості та виконуваних функцій» [Бабій 1999, с. 188]; відзначаються великими інформативними та функціональними можливостями; вирізняються незвичайними прийомами граматичної та стилістичної організації, зокрема, особливим способом реалізації семантичної категорії подібності з урахуванням метафоричного переосмислення їх компонентів, що, актуалізуючи елемент оцінки, зумовлює додаткові змістові відтінки та породжує при цьому несподівані конотації. Функціонування таких образів, обов’язковим складником яких є елемент порівняння, у мові як знакової системі зумовлено не лише номінативною, а здебільшого стилістичною метою: впливати на емоції, світогляд, переконання; звертатися до естетичних почуттів. Варто говорити про акумулювання усіх перцептивних відчуттів у світі сенсорних вражень і пов’язаних із ними переживань, що уможливило думку: відповідні характеристики є типовими для традиційного зображення зовнішності українців, а тому належать до стереотипних рис.

У позиції об’єкта зіставлення до предмета дескрипції «*волосяний покрив*» виступають як традиційні об’єкти порівняння: *п’явки, гадюки, шнурки, грак, гайворон, галка, смола (смоль), дьоготь*, так і нетрадиційні – більш пізні надбання української етнокультури, як-от: *гвоздика*. Мотивація внутрішнього змісту останнього не є прозорою, оскільки демонструє комбінацію логічно непоєднаних компонентів (гвоздика має різні відтінки червоного, але аж ніяк не чорного кольору).

Окреслені об’єкти зіставлення демонструють об’єктивацію ознаки ‘чорний’ (темнопігментований у діапазоні ‘темний’ – ‘чорний’ – ‘дуже чорний’), зв’язок із природною сферою, високий ступінь етнічної релевантності, сходження до сакрально-хтонічних феноменів: *ворона крила, галки, грака, змії, гадюки, п’явки, жука*, що навіює думку про існування стійкого етнічного стереотипу «образно-тропичних портретів» (термін Н. Слухай). Поділяємо думку дослідниці, яка зауважує, що в пор-

треті українця домінує предметна феноменологія, пов'язана з асоціативами 'небезпечний', 'сильний', 'потужний', 'високого ступеню', які супроводжують колоративне означення 'дуже чорний' і надзвичайно чітко виражений маркер 'сакрально-хтонічний' [Слухай 2015]. Парадигматичний ряд об'єктів утягує до свого кола та уніфікує за ознакою 'чорний' такі, які потенційно можуть бути забарвлені іншими кольорами (*як полум'я, як хміль, як змії, як жук*), де сполучення *як чорний хміль, як чорне полум'я коси* демонструють «логіку міфу й алогічність щодо профанної картини світу» [Слухай 2015].

Аналізований матеріал підтверджує думку про творення ряду еталонних стереотипних образів – *чорна, як смола, голова; коси, як смоль, чорнії; чорний, як дьоготь, оселедець*, які є національно-культурними образами фрагментів навколишнього світу. Вирастаючи з навколишньої дійсності, відштовхуючись від неї, еталонні компаративні фразеологізми постають етнічно зумовленою суб'єктивною формою представлення реального світу. Причому, вибір еталонних ознак, що на перший погляд є цілком випадковим, значною мірою глибоко детермінований рівнем пізнавальної діяльності народу, його психічними особливостями, ладом мислення, уподобаннями тощо.

Як антисенсор розглядаємо об'єктивізацію ознаки 'сивий' («сивий – який утратив своє забарвлення, став білим, срібlistим (про волосся)» [СУМ, IX, с. 153]: *сивий, як голуб (голубка); сиві, як повісмо коси; сиве, як протертій мак, волосся; борода, як білий сніг* та ін., де у позиції об'єкта зіставлення до предмета дескрипції «*волосся*» виступають етнічно проакцентовані *голуб (голубка), повісмо, протертій мак, сніг*, які демонструють предметну феноменологію та сходять до колоративного означення *сивий/білий*. Спираючись на думку О. Потебні, який, пояснюючи механізм внутрішньої форми слова, зауважував: «І в слові, і в розвиненому порівнянні висхідна точка думки є сприймання явища, яке безпосередньо діє на почуття» [Потебня 1993, с. 64], стверджуємо, що в процесі стереотипізації важливими постають чинники конкретно-чуттєвого змісту образів.

Заразом спостережено різний ступінь вияву ознаки, експліцитно градуїрованої атрибутом *білий*, що стало можливим завдяки розпаду полісеми *білий* на декілька значень: 1) ознака за кольором; 2) 'старий', який у контексті типових (*борода, як білий сніг, блискучо сива; як молоко білий*) і нетипових (*вуса білі, як комірець*) еталонних характеристик резонує відповідну ознаку, актуалізовану комбінаторною сенсорикою, що суміщує декілька перцептивних ознак у межах одного перцептивного модусу – зорового (*вуса-крила – білі, як комірець; борода довга-довга, нижче пояса – як білий сніг, блискучо-сива*). Не можна не погодитися з думкою О. Вольф, яка зауважує, що «у висловленнях природної мови можна завжди констатувати суб'єкт оцінки, навіть якщо він спеціально не позначений» [Вольф 1985, с. 67]. Тому раціонально видається думка, що підтримані позитивною символічністю білого, окреслені образи набувають позитивної маркованості та розвивають додаткові значення 'мудрий', 'умілий', 'досвідчений'.

Отже, у результаті проведеного дослідження встановлено: об'єктивізація сенсорної ознаки, зреалізованої компаративними фразеологізмами за критерієм 'пігментація', є показовою та засвідчує існування стійкого образного портрета представника української етнічної спільноти. Така інформація, сприйнята у межах візуального сенсорного модусу, визначається не лише колективним та індивідуальним досвідом носіїв мови, а також традиціями та стереотипами, що склались у відповідному лінгвоovarистстві та за допомогою компаративних фразеологізмів отримали відображення в мовній картині світу. Останні є носіями лінгвокультурних знань, у яких закодована вся інформація про навколишній світ, спроможні передавати в конкретно-чуттєвій формі складний зміст і значимі у аспекті ступеня закріплення стереотипних ознак через виявлення частотності їх експлікації.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у виявленні глибинних інваріантів значення стереотипних образів, які пов'язані не стільки з лінійним розгортанням рівня безпосереднього значення, скільки на рівні розшифрування глибинного сенсу, який почасти (або й повністю) не усвідомлюється носіями етнічної традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій, І. (1999). Колірне означення як ситуаційний конкретизатор. [У:] *Актуальні проблеми менталінгвістики : науковий збірник*. Київ, с. 188–190.
2. Вольф, Е. М. (1985). *Функциональная семантика оценки*. Москва, 227 с.
3. Клаус, Г. (1967). *Сила слова: Гносеологический и прагматический анализ языка*. Москва, 215 с.
4. Маслова, В. А. (2001). *Лингвокультурология*. Москва, 208 с.
5. Назаренко, О. В. (2001). *Українська фразеологія як вираження національного менталітету* : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 192 с.
6. Охрименко, Т. В. (2011). *Эволюция системы тропов псевдотожества в русской поэтической речи (на материале фольклорных произведений и текстов в жанре фольклорных стилизаций XVII–XX вв.)*. Київ, 330 с.

7. Потебня, А. А. (1993). *Мысль и язык*. Київ, 190 с.
8. Семашко, Т. Ф. (2015). Образний потенціал назв органів перцепції у структурі усталених стереотипних номінацій. [У:] *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Вип. VI. Бердянськ, с. 29-36.
9. Семашко, Т. Ф. (2016). *Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі*. Київ, 480 с.
10. Слухай, Н. В. (2015). Троп як транслятор соматичного культурного коду українців. [У:] *Матеріали міжнародної інтернет-конференції «Тілесність й ідентичність в українській культурі, мистецтві, літературі, мові»*. Варшава.
11. Тер-Минасова, С. Г. (2000). *Язык и межкультурная коммуникация*. Москва, 263 с.
12. Ткачук, В. М. (2003). *Категорія суб'єктивної модальності*. Тернопіль, 240 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ – Словник української мови. В 11 тт. Київ.

МЕТОДИКА

УДК 378.147.96 (477)

Олена Калита
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики,
української словесності та культури
Університету державної фіскальної служби України
(Ірпінь, Україна)
e-mail: kalita_or@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6970-4896>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЯК ІНТЕГРАЛЬНЕ ОСОБИСТІСНЕ УТВОРЕННЯ

У статті досліджується зміст поняття «комунікативна компетентність майбутнього фахівця», яка розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в ситуаціях ділової співтворчості. Розкрито складники комунікативної компетентності майбутнього юриста (ціннісне ставлення до професійної комунікації, сукупність узагальнених комунікативних умінь, емоційний інтелект). Обґрунтовано, що комунікативна компетентність має складну інтегративну природу й розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в ситуації ділової співтворчості.

Ключові слова: компетентність, комунікація, комунікативна компетентність, комунікативні вміння, ціннісне ставлення, емоційний інтелект.

В статье исследуется содержание понятия «коммуникативная компетентность будущего специалиста», которая рассматривается как система внутренних ресурсов, необходимых для построения эффективной коммуникации в ситуациях делового творчества. Раскрыты составляющие коммуникативной компетентности будущего юриста (ценностное отношение к профессиональной коммуникации, совокупность обобщенных коммуникативных умений, эмоциональный интеллект). Обосновано, что коммуникативная компетентность имеет сложную интегративную природу и рассматривается как система внутренних ресурсов, необходимых для построения эффективной коммуникации в ситуациях делового творчества.

Ключевые слова: компетентность, коммуникация, коммуникативная компетентность, коммуникативные умения, ценностное отношение, эмоциональный интеллект.

Kalyta Olena. The communicative competence of the future specialist as integral personal formation.

In the article the content of the concept of "communicative competence of a future specialist" is examined, which is considered as a system of internal resources necessary for building effective communication in situations of business co-creation.

The purpose of the research is to provide theoretical substantiation and to determine the essence, structure, indicators of communicative competence of future specialists.

Important in the context of our research are the scientific and other provisions of the competence approach (N. Bibik, S. Bondar, N. Evdokimova, I. Yermakov, I. Zimnya, O. Ovcharuk, L. Petrovskaya, O. Pometun, J. Raven, A. Khutorskaya); conceptual ideas on the formation and improvement of processes of perception and speech, the formation of communicative competence, verbal and nonverbal means of professional communication (P. Blonsky, M. Zabrotsky, N. Zavinichenko, L. Vygotsky, N. Volkova, V. Kankalik, L. Petrovskaya); modern provisions of the theory of values and value orientations of the person (M. Kagan, D. Leontiev, V. Tugarinov).

To achieve the research purpose, a complex of general scientific methods was applied: theoretical - analysis and synthesis, comparison, modeling - to generalize the main approaches to solving the problem of forming the communicative competence of future specialists; empirical - study and generalization of work experience; student supervision and self-monitoring, which provided additional verification of the data obtained; collection of actual material during research; interviews (questionnaires, interviews, self-assessments) aimed at finding out the components of the communicative competence of future lawyers; methods of mathematical statistics were used to process the data of the pedagogical experiment.

The components of communicative competence of the future lawyer (value attitude to professional communication, a set of generalized communicative skills, emotional intelligence) are revealed.

It is substantiated that communicative competence has a complex integrative nature and is considered as a system of internal resources necessary for building effective communication in situations of business co-creation. Theoretical basis of the formation of communicative competence of future lawyers is professional communication as a special type of professional, interdisciplinary activity, consisting in the systematic formation of a value relation to professional communication, generalized communicative skills, emotional intelligence as a personal value.

Key words: *competence, communication, communicative competence, communicative skills, value attitude, emotional intelligence.*

Нові реалії загальносвітового розвитку, соціальне замовлення системі вищої освіти зорієнтовує підготовку майбутніх фахівців на стандарти міжнародної освіти. Закон України «Про вищу освіту» передбачає «забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності» [Закон 2014]. У цьому контексті провідним напрямом підготовки майбутніх фахівців став компетентнісний підхід, зорієнтований на перетворення освітніх систем відповідно до стандартів міжнародної освіти. Формування компетентної мовної особистості є одним із найважливіших завдань сучасного університету, що покликаний підготувати конкурентоздатного фахівця, який бере участь у різноманітних комунікативних процесах.

Передумовою успішної професійної комунікації майбутніх фахівців є високий рівень розвиненості комунікативної компетентності, яка має складну інтегративну природу й розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в ситуації ділової співтворчості. Вона формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та визначенні сутності, структури, показників комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Матеріалом для формулювання узагальнень автора став аналіз результатів теоретичних напрацювань учених щодо практичного досвіду підготовки студентів у вищих навчальних закладах до майбутньої професійної комунікативної діяльності; огляд практики формування комунікативної компетентності студентів різних спеціальностей, зокрема юридичних.

Для досягнення мети дослідження застосовувався комплекс загальнонаукових методів: *теоретичних* – аналіз і синтез, зіставлення, моделювання – для узагальнення основних підходів до розв’язання проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців; *емпіричних* – вивчення й узагальнення досвіду роботи; спостереження за студентами та самоспостереження; опитування (анкетування, бесіди, самооцінювання), які мали на меті з’ясування складників комунікативної компетентності майбутніх юристів; *методи математичної статистики* було використано для обробки даних педагогічного експерименту.

Важливими в контексті нашого дослідження є наукові та інші положення компетентнісного підходу (Н. Бібік, С. Бондар, Н. Євдокимова, І. Єрмаков, І. Зимня, О. Овчарук, Л. Петровська, О. По-метун, Дж. Равен, А. Хуторської); концептуальні ідеї про формування й удосконалення процесів сприймання й мовлення, формування комунікативної компетенції, вербальні та невербальні засоби професійної комунікації (П. Блонський, М. Заброцький, Н. Завіниченко, Л. Виготський, Н. Волкова, В. Кан-Калик, Л. Петровська); сучасні положення теорії цінностей та ціннісних орієнтацій особистості (М. Каган, Д. Леонтьєв, В. Тугарінов).

Зупинимось на структурному аналізі феномена «комунікативна компетентність майбутнього фахівця». Беручи за основу погляди Н. Волкової, виділяємо такі складники досліджуваного поняття: ціннісне ставлення до професійної комунікації, сукупність узагальнених комунікативних умінь; емоційний інтелект.

Ціннісне ставлення до професійної комунікації. Категорію «ставлення» обґрунтовано в роботах О. Бодальова [Бодалев 1994], А. Здравомислова [Здравомыслов 1996], А. Лазурського [Лазурский 2001], В. М’ясищева [Мясищев 1995], О. Подольської [Подольская 1991], які тлумачать ставлення як потенціал психічної реакції людини у зв’язку з будь-яким предметом, процесом чи фактором дійсності. Ціннісне ставлення характеризується відображенням у свідомості особистості позитивної значимості того або іншого об’єкта.

Ціннісне ставлення визначається як ставлення до цінностей і ставлення, що має цінність для життя; сукупність потреб особистості, що спрямовані на пошук цінностей у всіх сферах її діяльності та виступають метою, орієнтиром, ідеалом, зразком для наслідування й оцінки власних дій і поведінки; усвідомлення суб’єктом цінності певного об’єкта, за яким його відносини з цим об’єктом

стають неперервними, самодетермінованими, стійкими й успішними. У ціннісному ставленні виявляється єдність знань, уявлень, переконань, емоцій, ціннісних орієнтацій і дій людини, що забезпечується рефлексією особистісного досвіду, який здобувається у пізнавально-оцінній діяльності.

Упевнені, що ціннісне ставлення є результатом цілеспрямованого педагогічного процесу формування мотивації, свідомості, потреби та почуттів до будь-якої цінності (у нашому випадку професійної комунікації), що має для учасників освітньо-виховного процесу вагоме значення й визначає стратегію їх поведінки в усіх сферах життєдіяльності, зокрема професійній. Ціннісне ставлення формується завдяки впливу на свідомість й поведінку студентів.

Вищезазначене дозволяє нам презентувати власне розуміння ціннісного ставлення до професійної комунікації. Вважаємо його компонентом ціннісно-змістовної сфери майбутнього фахівця, що позитивно відбиває систему цінності знань щодо особливостей професійної комунікації та визначає цілеспрямовану діяльність студентів із їх засвоєння, оволодіння мистецтвом прийняття правильного рішення в юридичній практиці, усвідомлення деонтологічних норм юриста й основ взаємодії з колегами та з тими, кому надаються професійні послуги, здійснення експертизи власних комунікативних дій і прийнятих рішень.

Наступним компонентом комунікативної компетентності майбутнього юриста визначено «сукупність узагальнених комунікативних умінь». Комунікативні уміння тлумачать по-різному: як уміння спілкуватися, слухати, знаходити контакт, творчо діяти у варіативно-мінливих умовах різноманітних професійних ситуацій [Дьяченко 1993, с. 31]; способи комунікативної діяльності особистості на основі набутих знань про спілкування [Гузев 2001, с. 19; Здравомыслов 1996, с. 845]; взаємопов'язані групи перцептивних умінь, власне умінь спілкування (вербального) та умінь і навичок педагогічної техніки [Волкова 2005, с. 10] тощо. Наявність такого розмаїття підходів до сутності комунікативних умінь обумовлена складністю комунікативної діяльності.

Під узагальненими ми розуміємо такі уміння, якими майбутні юристи можуть послуговуватися під час вирішення різноманітних питань, що виникають під час вивчення різних навчальних дисциплін, виконання професійно спрямованих завдань. Причому такі уміння можуть стати основою формування нових, оригінальних, творчих дій.

Третім складником комунікативної компетентності, на нашу думку, є емоційний інтелект, який дослідники розглядають як здатність диференціювати позитивні й негативні почуття, а також знання про те, як змінити свій емоційний стан з негативного на позитивний; з одного боку, здатність розуміти, аналізувати й контролювати власні почуття та емоції, а з іншого – вміння відчувати, розуміти настрої оточення; здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління власними емоційними станами та почуттями інших людей, що формуються протягом життя людини у спілкуванні та професійній діяльності (Г. Гаскова, Д. Големан, К. Стайнер, О. Філатова та ін.).

Розглядаємо емоційний інтелект як інтегральну характеристику особистості, що визначає успіх будь-якої діяльності людини, зокрема комунікативної, за будь-яких умов. У дослідженні ми спиралися на погляди С. Кагана [Каган 1988]. Науковець розкрив сутність двох форм емоційного інтелекту: міжособистісної та внутрішньоособистісної.

Міжособистісний інтелект передбачає наявність таких здібностей: вирішувати конфлікти (передбачає проведення переговорів та посередництво під час вирішення конфліктів, досягнення консенсусу; розуміння та розпізнавання емоцій, що виникають в інших людей; вияв толерантності у взаєминах між людьми; адекватне невербальне вираження власних емоцій); товаришувати (встановлювати міжособистісні контакти з колегами, клієнтами, управляти емоціями під час взаємодії з іншими; усвідомлювати мотиви діяльності людей; виявляти співчуття); працювати в команді (організовувати членів команди, планувати діяльність команди та власну; мотивувати дії інших, сприяти успішній пізнавальній професійній діяльності за допомогою позитивних емоцій); впливати на людей на емоційному та підсвідомому рівні; бути відкритими для нового досвіду).

Отже, здійснений компонентно-структурний та рівневий аналіз комунікативної компетентності майбутнього юриста дозволив більш чітко усвідомити сутність досліджуваного феномену. Комунікативна компетентність передбачає глибоке усвідомлення цінностей і знань професійної комунікації юриста, етичних, деонтологічних норм і правил комунікативної взаємодії засобами вербальної, невербальної комунікації, здійснення рефлексії комунікативних дій і прийнятих рішень; сформовану сукупність узагальнених комунікативних умінь та розвинутий емоційний інтелект. Сформованість у майбутніх юристів цього інтегрального особистісного утворення сприятиме висококваліфікованому виконанню професійних обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон (2014). Закон України «Про вищу освіту», 2014.
2. Бодалев, А. А. (1994). О взаимосвязи общения и отношения // *Вопросы психологии*. № 1, с. 122–127.

3. Бусел, В.Т. (2002). *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ, 1440 с.
4. Вербицький, В. (2007). Проектна форма навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах та позашкільних закладах освіти еколого-натуралістичного напрямку. Проблеми та шляхи їх вирішення (на допомогу вчителям біології, хімії, географії, керівникам гуртків екологічного спрямування, методистам позашкільних закладів) // *Рідна школа*. № 3, с. 35–37.
5. Волкова, Н. П. (2005). *Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика: Монографія*. Дніпро, 304 с.
6. Гриньова, В. М. (2001). *Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методологічний аспекти)* : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04. Київ, 45 с.
7. Гузеев, В. В. (2001). «Метод проектов» как технология четвёртого поколения. *Планирование результатов образования и образовательная технология*. Москва, с. 194–207. (Серия «Системные основания образовательной технологии»).
8. Дьяченко, М. И. (1993). *Психология высшей школы*. Минск, 368 с.
9. Здравомыслов, А. Г. (1996). *Потребности. Интересы. Ценности*. Москва, 306 с.
10. Каган, М.С. (1988). *Мир общения: проблемы межсубъектных отношений*. Москва, 315 с.
11. Лазурский, А. Ф. (2001). *Избранные труды по общей психологии: Психология общая и экспериментальная*. СПб., 288 с.
12. Мясичев, В. Н. (1995). *Психология отношений: избр. психол. тр.* Москва, 335 с.
13. Подольская, Е. А. (1991). *Ценностные ориентации и проблема активности личности*. Харків, 164 с.
14. Knoor, K. Schwab, M. (1999). *Einführung in die Geschichte der Pädagogik*. Quelle und Mezer Verlag. Wiebelsheim, 318 s.

УДК: 372.811.161.2

Світлана Лазаренко
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна)
e-mail: svetlana.lazarenko.35@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5460-290X

РОБОТА НАД ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ, ЩО ФУНКЦІОНУЮТЬ У ЗАГОЛОВКАХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ, НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ (РІВЕНЬ В2)

У статті розглянуті особливості роботи з фразеологічними одиницями, що функціонують в заголовках сучасних українських публіцистичних текстів, на основному етапі вивчення української мови як іноземної. Запропоноване широке тлумачення фразеологічних одиниць; визначений їхній лінгвометодичний потенціал; встановлені та схарактеризовані етапи роботи над фразеологізмами, що входять до складу заголовків текстів сучасних українських ЗМІ; запропоновані певні прийоми, що можуть бути використані на кожному з окреслених етапів.

Ключові слова: фразеологізм, інофон, заголовок, публіцистичний текст, українська мова як іноземна.

В статье рассмотрены особенности работы с фразеологическими единицами, которые функционируют в заголовках современных украинских публицистических текстов, на основном этапе изучения украинского языка как иностранного. Предложено широкое понимание фразеологических единиц; определён их лингвометодический потенциал; установлены и описаны этапы работы над фразеологизмами, входящими в состав заголовков текстов современных украинских СМИ; предложены определённые приёмы работы, которые могут быть использованы на каждом из установленных этапов.

Ключевые слова: фразеологизм, инофон, заголовок, публицистический текст, украинский язык как иностранный.

Lazarenko Svitlana. Working on phraseological units which are used in the titles of publicist texts on the lessons of Ukrainian language as foreign (level B2)

The article is devoted to the study of the peculiarities of work on idioms in the process of learning Ukrainian as a foreign language (level B2). A broad understanding of idioms has been proposed, according to which idioms are defined as the union of two or more components, which in their lexical-grammatical structure corresponds to a word combination or sentence; characterized by a holistic meaning that is not reduced to a simple sum of the values of the components and contains a certain connotation; have a massive character (known to most native speakers); recognized and reproduced in the speech of native speakers easily; often contain socio-cultural information. The linguistic and methodological potential of idioms is described, and that is: idioms expand the lexical reserve, develop linguistic sociocultural competence, form an idiomatic picture of the world, minimize the barrier of intercultural communication. It was noted that active work on the study of idioms begins at the end of the main stage of studying Ukrainian as a foreign language, because foreigners already have a base of idioms, as well as the ability to carry out linguo-cultural analysis of the text. It has been established that work on idioms will be more effective when organized according to the following stages: theoretical, search and analytical, analytical and comparative, search and illustrative, reproductive; productive and creative; translation; correctional. The purpose of each stage and the principles of working on the idioms that can be applied to each of them are described.

Key words: phraseologism, inofon, title, journalistic text, Ukrainian as a foreign language.

Вступ. Одним з пріоритетних завдань вивчення іноземної мови є формування вторинної мовної особистості, яка може бути повноцінним та рівноправним учасником комунікації з носіями мови та яка здатна задовольняти свої потреби у будь-якій сфері спілкування засобами нерідної мови. Проте ефективно взаємодіяти з носіями мови в процесі комунікації інофони можуть лише за умови розуміння усього розмаїття мовних засобів, особливо конотативних мовних одиниць, до яких уналежують фразеологічні одиниці.

Лінгводидактичний потенціал фразеологічних одиниць під час викладання іноземних мов, зокрема української мови як іноземної, є беззаперечним. Адже, як ми вже зазначали в наших попередніх розвідках, фразеологічні одиниці є одним з найефективніших засобів формування соціокультурної компетенції інофонів. Як слушно зазначає Т. П. Чепкова, вивчення фразеології під час опанування нерідної мови пов'язане з усвідомленням проблеми співвивчення мови та культури, адже «щоб вивчити іноземну мову, необхідно усвідомити, що її носій є носієм чужої культури, і, щоб спілкуватися з ним, необхідно пізнати його культуру, адже опанування чужої мови є, у першу чергу, опанування нової культури. У цьому контексті мова є важливою її складовою та формою вираження національного погляду на світ» [Чепкова 2010, с. 211].

Можемо констатувати, що опанування фразеології на заняттях з української мови як іноземної дозволяє реалізувати низку важливих завдань, як-от: 1) збагачення лексичного запасу інофонів; 2) формування соціокультурної компетенції інофонів; 3) розвиток умінь використовувати фразеологічні одиниці в різних видах мовленнєвої діяльності адекватно власним комунікативним інтенціям, а також умінь сприймати фразеологізми інших учасників комунікації та розпізнавати, з якою метою вжито той чи інший фразеологізм у певній ситуації, а відтак мінімізація перешкод під час міжкультурної комунікації; 4) формування вмінь знаходити фразеологізми в мовленні навіть за умови трансформації їхньої семантико-синтаксичної структури, співвідносити їх з загальновідомими установленими варіантами та інтерпретувати авторський задум такої трансформації; 5) розвиток в інофонів умінь зіставляти фразеологічні одиниці мови, яку вони вивчають, з фразеологічними одиницями рідної мови, знаходити спільне та відмінне, в останньому випадку пояснювати причини розбіжності, а відтак формування в інофонів фразеологічної картини світу.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження. Такий потужний лінгводидактичний потенціал фразеологічних одиниць під час викладання іноземних мов, зокрема української мови як іноземної, не міг залишитися поза увагою лінгводидактів. І дійсно, останнім часом з'являється все більше наукових розвідок, присвячених вивченню фразеологічних одиниць на заняттях з української та російської мов як іноземних. Аналіз наукової літератури засвідчує, що здебільшого вчені приділяють увагу таким питанням, як-от: 1) обґрунтування лінгвометодичного, культурологічного потенціалу фразеологічних одиниць в процесі вивчення іноземної мови (Т. П. Чепкова, А. Г. Буряк, Чжан Лей); 2) обґрунтування зіставного вивчення фразеологічних одиниць як основного принципу національно-орієнтованого викладання мов (А. К. Новікова, Цзян Сіпін); 3) розробка критеріїв відбору фразеологічних одиниць для роботи з інофонами на різних етапах вивчення мови (Г. Кузь, Л. Ніколайчук); 4) опис основних труднощів, з якими зіткнулися інофони під час опанування фразеологічних одиниць, та окреслення деяких шляхів подолання цих труднощів (О. В. Степанян, Д. Д. Жажева, Лі Цзінвень); 5) розробка основних прийомів роботи над фразеологічними одиницями на різних ета-

пах опанування мови інофонами (І. М. Краснюк, Т. М. Лагута, Ю. Сагата, С. М. Рубіна); 6) характеристика особливостей роботи над фразеологічними одиницями певної професійної тематики під час опанування іноземної мови (В. А. Тимкова, Т. І. Марцінко). Проте мусимо відзначити, що попри численну кількість наукових розвідок, присвячених окремим аспектам вивчення фразеологізмів під час викладання української мови як іноземної, й досі залишаються деякі малодосліджені питання. Одним з таких питань, на нашу думку, є особливості роботи з фразеологічними одиницями, що функціонують у заголовках публіцистичних текстів, на основному етапі вивчення української мови.

Мета дослідження – окреслити основні етапи вивчення фразеологічних одиниць, що входять до складу заголовків публіцистичних текстів, на основному етапі вивчення української мови як іноземної та схарактеризувати прийоми роботи, що можуть бути ефективними для кожного з окреслених етапів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному мовознавстві сформувалися два підходи до розуміння фразеологічних одиниць: вузьке (Л. Г. Авксентьев, В. М. Мокієнко, О. І. Смирницький, В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко тощо) та широке (Л. Г. Скрипник, О. І. Єфремов тощо). З огляду на це відзначимо, що ми підтримуємо широкий підхід до розуміння фразеологічних одиниць і тлумачимо їх як поєднання двох або більше компонентів, яке за лексико-граматичною структурою співвідносне зі словосполученням або реченням; відзначається цілісним надслівним значенням, що не зводиться до простої суми значень його компонентів і містить певну конотацію; має надособистісний / масовий характер, тобто відоме широкому загалу носіїв мови; легко впізнається та відтворюється у мовленні носіїв мови; досить часто містить соціокультурну інформацію.

Досвід викладання української та російської мови як іноземної дозволяє відзначити, що найефективніше проводити роботу над фразеологізмами наприкінці основного етапу вивчення мови, оскільки на цей час в інофонів вже наявні певні лінгвістичні знання, зокрема є певна база загальноновідомих найбільш вживаних фразеологізмів української мови, сформовані вміння, необхідні для проведення лінгвокультурологічного аналізу. Крім того, саме в цей період розпочинається активна робота з публіцистичними текстами, що є незамінним матеріалом під час роботи над фразеологічними одиницями.

Найбільш цікавою, вважаємо, роботу над фразеологічними одиницями, вжитими в заголовках публіцистичних текстів, оскільки заголовок є одним з найважливіших елементів останніх, має найбільше функціональне навантаження. Як слушно зауважує Є. Лазарева: «Заголовок є першим сигналом, що спонукає нас читати матеріал або відкласти газету. Передуючи тексту, заголовок експлікує певну інформацію про зміст публіцистичного твору. Разом з цим заголовки газетної шпальти, газетного номера мають емоційне забарвлення, збуджують читацький інтерес, привертають увагу. Дослідження психологів виявили, що близько вісімдесяти відсотків читачів надають увагу лише заголовкам» [Лазарева 1989, с. 3].

Описуючи роботу над фразеологічними одиницями під час ознайомлення інофонів з текстами російської публіцистики, О. Сандрикова виокремлює чотири етапи: теоретичний, орієнтовно-підготовчий, стереотипно-ситуативний та варіативно-ситуативний [Сандрикова 2005]. Так, на першому етапі інофони отримують інформацію про особливості фразеологічних одиниць, про джерела походження фразеологізмів української мови, про їхнє функціонально-стилістичне навантаження тощо. На другому етапі інофони вчать знаходити фразеологічні одиниці в тексті, інтерпретувати їхню семантику. На третьому етапі вчать визначати функціонально-стилістичну роль фразеологічних одиниць у тексті. На четвертому етапі інофони тренуються вживати фразеологічні одиниці в різних видах мовленнєвої діяльності.

Визнаючи доцільність такої організації роботи над фразеологічними одиницями публіцистичного тексту, спробуємо запропонувати власний алгоритм, що, як підтверджує досвід впровадження в процес викладання української мови на основному етапі, є досить ефективним. Так, виокремлюємо такі етапи роботи над фразеологічними одиницями, що функціонують у заголовках публіцистичних текстів:

1) теоретичний (набуття інофонами знань про основні ознаки фразеологічних одиниць, про джерела походження, про особливості функціонування в різних стилях мови);

2) пошуково-аналітичний (формування вмінь розпізнавати фразеологічні одиниці в тексті, встановлювати їхнє функціональне навантаження, у випадку трансформації лексико-синтаксичної структури фразеологізму встановлювати причини, що зумовили трансформацію);

3) аналітико-зіставний (формування вмінь зіставляти фразеологічні одиниці мови, яку опановують, з рідною мовою, знаходити спільне та відмінне, намагатися встановити причини розбіжності – це, на нашу думку, сприятиме формуванню в інофонів фразеологічної картини світу; формування вмінь зіставляти тексти одного автора для виявлення специфіки вживання ним фразеологічних одиниць – вважаємо, що це дозволить розкрити інофонам, що в межах фразеологічної картини цілої нації функціонують фразеологічні картини окремих авторів (у цьому випадку формується поняття «ідеостиль»);

4) пошуково-ілюстративний (формування вмінь добирати з пропонуванних фразеологічні одиниці, які дозволили б найбільш влучно передати свої комунікативні інтенції в певній ситуації, або формування вмінь добирати фразеологічні одиниці еквівалентні поданим);

5) репродуктивний (формування вмінь будувати власне висловлювання, вживаючи запропоновані фразеологічні одиниці);

6) продуктивно-творчий (формування вмінь продукувати власне висловлювання, у якому б функціонували фразеологічні одиниці);

7) перекладний (формування вмінь перекладати висловлювання, що містить фразеологічні одиниці, зберігаючи його семантику та емоційне забарвлення)

8) корекційний (формування вмінь аналізувати висловлювання, що містить фразеологічну одиницю, визначати доречність її вживання, у випадку недоречності запропоновувати іншу, найбільш релевантну).

Принадно відзначимо, що останні два етапи є завершальними та найскладнішими в роботі над вивченням фразеологічних одиниць інофонами, оскільки акумулюють усі знання та вміння, сформовані на попередніх етапах, крім того, потребують належного рівня знань фразеології як рідної мови, так і мови, яку опановують.

Кожному з окреслених етапів притаманні певні прийоми роботи. Ми не будемо зупинятися на теоретичному етапі, оскільки прийоми, що можуть бути використані на ньому, на наш погляд, достатньо описані в лінгводидактиці (бесіди, лекції, колоквиуми, семінари, відеопрезентації тощо). Зупинимось на прийомах формувань практичних умінь роботи з фразеологічними одиницями, що вживаються в заголовках публіцистичних текстів. Ефективність запропонованих прийомів була перевірена в процесі викладання української та російської мов як іноземних студентам-інофонам 4 курсів філологічних і нефілологічних факультетів.

Вправи пошуково-аналітичного етапу.

1. Прочитати заголовки текстів певної газетної / журнальної рубрики; встановити, які з цих заголовків містять фразеологізми. Встановити джерело походження знайдених фразеологізмів. Встановити, що є основним джерелом фразеологізмів, що активно функціонують в заголовках сучасних українських публіцистичних текстів.

2. Прочитати заголовок публіцистичного тексту; знайти в ньому фразеологізм, за словником фразеологізмів встановити його значення. Спробувати спрогнозувати за змістом заголовку зміст подальшого тексту. Прочитати текст й перевірити, наскільки виправданий прогноз. Спробувати замінити в заголовку фразеологізм лексемою / лексемами, що містили б лише денотативний компонент. Порівняти: 1) чи змінилася інформативність заголовка щодо змісту подальшого тексту; 2) чи змінився інтерес читача до подальшого ознайомлення з текстом. У процесі виконання вправи інофони доходять висновку, що функціонування фразеологічних одиниць в заголовках публіцистичних текстів є одним із засобів акцентуації інтересу читача, мотивації його до сприйняття подальшого тексту. При цьому чим складніше інтерпретувати фразеологізм у заголовку, тим сильніший інтерес читача до змісту статті.

3. Прочитати заголовок публіцистичного тексту; знайти в ньому фразеологізм; визначити, які зміни зробив автор у його семантико-синтаксичній структурі (поширення іншими лексемами: *Львівський бізнес щодо Грузії пасе задніх, «Кіт у мішку» за 250 гривень, Енергозбереженню – зелене світло*; зміна лексичного компонента: *Дружба дружбою, а ООН – нарізно, Футбол боксу не товариш, а Донецьк – Києву, Старий «кадр» кращий за двох нових*; скорочення лексичного складу фразеологізму: *Поволі їдеш..., Зустріли по одежі, Не такий страшний, як його малюють*; зміна комунікативної настанови фразеологізму: *Чи замовляє музику той, хто платить?, Невже коні винні? Мовчання – золото?*). Визначити, як впливає зміна семантико-синтаксичної структури фразеологізму, що функціонує в складі заголовка на інформативність останнього та його зв'язок з подальшим текстом. Інофони мають встановити, що заголовки, які містять розширені за структурою фразеологізми або фразеологізми з заміною компонентів, достатньо легко експлікують свій зміст та дозволяють спрогнозувати зміст подальшого тексту; натомість два інші типи трансформації фразеологізмів ускладнюють розуміння заголовків, у складі яких їх вжито, а відтак посилюють інтерес до подальшого сприйняття тексту та встановлення причин трансформації фразеологізмів.

Вправи аналітико-зіставного етапу.

1. Прочитати заголовки текстів однієї рубрики газети / журналу (наприклад, економіка, політика, культура тощо); виписати фразеологізми, що вживають для характеристики того чи іншого об'єкту; встановити їхнє конотативне забарвлення. Те саме зробити з газетою / журналом, що публікується на батьківщині інофонів. Порівняти конотативне забарвлення фразеологізмів, що використовують для характеристики одного і того ж об'єкта в українській мові та в рідній мові інофонів;

якщо є розбіжності конотативного забарвлення, встановити причини. Ця вправа сприяє формуванню фразеологічної картини світу.

2. Прочитати тексти статей одного й того самого автора; знайти в них фразеологічні одиниці; встановити специфіку їхнього вживання (джерело походження, особливості семантико-синтаксичної структури, функціонально-стилістичне навантаження тощо); встановити, чи бере участь у формуванні авторського стилю (ідеостилу), специфіка його вживання фразеологічних одиниць в заголовках текстів.

Вправи пошуково-ілюстративного етапу.

1. Прочитати публіцистичний текст; дібрати фразеологізм, синонімічний фразеологізму, що входить до складу заголовка (викладач пропонує низку фразеологічних одиниць).

2. Прочитати публіцистичний текст; змінити його заголовок так, щоб у його складі було вжито фразеологізм.

Вправи репродуктивного етапу.

1. Прочитати публіцистичний текст; дібрати низку фразеологізмів, що можна було б вжити в заголовку (студенти мають обрати фразеологізми з пропонованих)

Вправи продуктивно-творчого етапу.

1. Прочитати публіцистичний текст; дібрати до нього заголовки, у складі якого було б вжито фразеологізм з трансформованою семантико-синтаксичною структурою (пропонуються різні типи трансформації).

2. Підготувати власний текст певного публіцистичного жанру; дібрати до нього заголовки, у складі якого було б вжито фразеологізм, що ускладнює розуміння змісту статті і вимагає від читача обов'язкового сприйняття основного тексту.

Висновки та перспективи подальших розвідок. На заняттях з української мови як іноземної вивченню фразеологічних одиниць має бути відведене належне місце, адже вони мають надзвичайно потужний лінгводидактичний потенціал: поширюють лексичний запас; розвивають лінгвосоціокультурну компетенцію; формують фразеологічну картину світу; розвивають навички прогнозування, що є необхідним для ефективного здійснення комунікації; а все це загалом сприяє мінімізації перешкоди під час міжкультурного спілкування. Робота над фразеологічними одиницями є найбільш ефективною наприкінці основного етапу вивчення мови, оскільки на цьому етапі в інофонів є певна база фразеологізмів, сформовані вміння та навички, необхідні для лінгвосоціокультурного аналізу текстів. Крім того, саме в цей період на заняттях з української мови як іноземної розпочинається активна робота над публіцистичними текстами, які рясніють фразеологізмами. Аналізуючи роботу над фразеологічними одиницями, що функціонують у сучасних українських публіцистичних текстах, найцікавішою вважаємо роботу над фразеологізмами, що входять до складу заголовків, адже заголовок є ключовим елементом тексту: від нього залежить, чи продовжить читач знайомство з основним текстом, чи обмежиться лише сприйняттям заголовку. У процесі викладання української та російської мов як іноземних було встановлено, що робота над фразеологізмами є найбільш ефективною, коли організована за такими етапами: теоретичний; пошуково-аналітичний; аналітико-зіставний; пошуково-ілюстративний; репродуктивний; продуктивно-творчий; перекладний; корекційний. Кожному з цих етапів притаманна своя мета та свої прийоми роботи. У пропонованій розвідці ми окреслили деякі прийоми роботи над фразеологічними одиницями, що входять до складу заголовків публіцистичних текстів. Ці прийоми були апробовані на заняттях з української мови як іноземної зі студентами 4 курсів філологічних і нефілологічних спеціальностей та засвідчили свою ефективність. Проте відзначимо, що прийоми роботи над фразеологізмами публіцистичних текстів можуть варіюватися, що залежить від досвіду та творчості викладача, цілей заняття, рівня підготовки аудиторії тощо. Перспективу досліджень вбачаємо у подальших розвідках особливостей роботи над фразеологічними одиницями текстів усіх стилів мови та укладанні навчальних, навчально-методичних посібників, рекомендацій щодо вивчення / викладання фразеології на заняттях з української мови як іноземної на різних етапах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазарева, Э. А. (1989). *Заголовок в тексте*. Свердловск, 94 с.
2. Сандрикова, Е. А. (2005). *Обучение иностранных студентов пониманию прецедентных высказываний при чтении российской прессы (на примере газетных заголовков)* : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (русский язык как иностранный, уровень профессионального образования). Санкт-Петербург, 21 с.
3. Чепкова, Т. П. (2010). Лингвометодические аспекты изучения русской фразеологии в иностранной аудитории [В:] *Вестник Орловского гос. ун-та*, 6 (14), ноябрь – декабрь, с. 211-213.

Олена Похилюк
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
української філології Комунального
закладу вищої освіти «Вінницький
гуманітарно-педагогічний коледж» (Вінниця)
e-mail: olhovaolena@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2786-4055

Надія Скрипник
кандидат філологічних наук,
спеціаліст вищої категорії кафедри
української філології Комунального
закладу вищої освіти «Вінницький
гуманітарно-педагогічний коледж» (Вінниця)
e-mail: nadiyupna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6847-200X

Юлія Лебедь
кандидат філологічних наук,
спеціаліст вищої категорії кафедри зарубіжної
літератури та основ риторики Комунального
закладу вищої освіти «Вінницький
гуманітарно-педагогічний коледж» (Вінниця)
e-mail: iulialebed7@gmail.com
ORCID: 000-0002-8325-3462

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Останнім часом рівень кваліфікації випускника вишу більшою мірою залежить не стільки від рівня знань, скільки від його професійного та креативного потенціалу. Креативність як невід'ємна якість особистості кожної людини в поєднанні з накопиченим у період навчання в закладах вищої освіти людським капіталом є рушійною силою економічного розвитку й прогресу суспільства. Важливим завданням сучасної освіти є створення умов, за яких розкривається креативний потенціал викладача й здобувача освіти. Лінгвістична креативність дозволяє особистості накопичувати й використовувати нові знання з мовознавства, що сприяють її самореалізації.

Розвиток креативності відбувається в процесі навчання фразеології за таких умов: наявність креативних умінь; дружнелюбна атмосфера; креативний викладач, який створює нетипові завдання для вирішення.

Креативний процес у закладах вищої освіти буде ефективним за умов, якщо між викладачем і здобувачем освіти здійснюється цілеспрямований обмін компетенціями й цінностями. Креативний викладач-лінгвіст здатний мислити й вирішувати проблеми нестандартно, готовий до нових знань і пошуку, толерантно ставитися до ризику, помилок і ситуацій невизначеності, є своєрідною моделлю креативності для здобувача освіти. Розвиток ціннісних орієнтацій на творчість, самовираження й отримання нових знань сприяють досягненню високого рівня креативності та самореалізації здобувача освіти в навчальному середовищі закладу вищої освіти.

Ключові слова: креативність, лінгвістична креативність, креативні уміння, фразеологічні одиниці, творчий підхід.

В последнее время уровень квалификации выпускника вуза в большей степени зависит не столько от уровня знаний, сколько от его профессионального и креативного потенциала. Креативность как неотъемлемое качество личности каждого человека в сочетании с накопленным в период обучения в учреждениях высшего образования человеческим капиталом выступает движущей силой экономического развития и прогресса общества. Важной задачей современного образования является создание условий, при которых раскрывается креативный потенциал преподавателя и соискателя образования. Лингвистическая креативность позволяет личности накапливать и использовать новые знания по языкознанию, способствующие ее самореализации.

Развитие креативности происходит в процессе обучения фразеологии при следующих условиях: наличие креативных умений; дружнелюбная атмосфера; креативный преподаватель, который создает нетипичные задачи для решения.

Креативный процесс в учреждениях высшего образования будет эффективным при условии, что между преподавателем и соискателем образования осуществляется целенаправленный обмен компетенциями и ценностями. Креативный преподаватель-лингвист способен мыслить и решать проблемы нестандартно, готов к новым знаниям и поиска, толерантно относиться к риску, ошибкам и ситуаций неопределенности, выступает своеобразной моделью креативности для соискателя образования. Развитие ценностных ориентаций на творчество, самовыражение и получения новых знаний способствуют достижению высокого уровня креативности и самореализации соискателя образования в учебной среде учреждения высшего образования.

Ключевые слова: креативность, лингвистическая креативность, креативные умения, фразеологические единицы, творческий подход.

Pokhyliuk Olena, Skrypnyk Nadiia, Lebed Iuliia. Formation of creativity of future philologist teachers by phraseological means.

Recently, the level of qualification of a graduate higher depends more on on his professional and creative potential than the level of knowledge. Creativity as an inalienable quality of each person's personality in conjunction with the accumulated during the period of study in higher education institutions by human capital is the driving force of economic development and the progress of society. An important task of modern education is to create conditions in which the creative potential of a teacher and an educator is revealed. Linguistic creativity allows a person to accumulate and to use new knowledge in linguistics that contributes to its self-realization.

The development of creativity occurs in the process of learning phraseology in the following conditions: the presence of creative abilities; friendly atmosphere; a creative instructor who creates unusual tasks for resolution.

The creative process in institutions of higher education will be effective provided that a goal-oriented exchange of competencies and values are carried out between the teacher and the educator. The creative teacher-linguist is able to think and solve problems non-standard, ready for new knowledge and search, tolerate risk, errors and situations of uncertainty, is a kind of model of creativity for the student of education. The development of value orientations on creativity, expression and acquisition of new knowledge contributes to the achievement of a high level of creativity and self-realization of the applicant in the educational environment of the institution of higher education.

Convinced that creativity can become the national idea of every Ukrainian. In Ukraine, at the state level, conditions must be created not only for the formation of a creative philology teacher, but also for the focus on the creativity of other spheres of social life, in particular, economy, industry, social structure, etc.

So, by systematizing educational information, thinking about the way and sequence of its presentation, by collecting illustrative material, creating a situation of choice or a search situation, the teacher directs educators to develop a conscious approach to the learning process, helps to make the process of learning acquiring knowledge unbearable and interesting, creates situations, in which the educational apprentices develop their creative potential.

Key words: creativity, linguistic creativity, creative skills, phraseological units, creative approach.

Сучасний етап розвитку суспільства і в нашій країні, і за кордоном визначено як час активного пошуку нових шляхів розвитку особистості, розвитку її творчої ініціативи, креативності, самостійності, мобільності. Спостерігаємо тенденцію становлення відкритої моделі освітнього процесу, особливістю якого є інтеграція всіх способів освоєння людиною світу. Така модель навчання характеризується відкритістю, модульністю, безперервністю, продуктивністю, доступністю, фундаментальністю, індивідуальністю підходу. Ця нова якість освіти ґрунтується на співтворчості, співробітництві, постійному пошуку, формуванні нових орієнтирів і цілей, на формуванні креативності учасників освітнього процесу.

Під креативною освітою розуміємо творчість суб'єктів кризь їхню участь в активних дослідженнях, якими досягається здобуття нових знань. Це призводить до підвищення відповідальності вищої школи за виховання креативної, творчої особистості вчителя, здатного формувати самодостатню, розвинену особистість для нашої держави [Шахіна 2007, с. 3].

Запорукою формування креативності майбутніх учителів-словесників є наукові праці вчених, які розробили загальну методологію досліджень, пов'язаних з удосконаленням освітнього процесу закладу вищої освіти: А. Алексюк, І. Бех, В. Лозова, О. Пехота, Г. Пономарьова та ін. Явище креативності досліджували Дж. Гілфорд, П. Торранс, М. Воллах, Х. Грубер, Дж. Девідсон, Н. Коган, С. Медник, Д. Фельдман, Д. Харрінгтон, В. Дружинін, Д. Богоявленська, Т. Галкіна, М. Гнатко, Л. Єрмолаєва-Томіна, У. Кала, В. Козленко, В. Моляко, К. Торшина та ін. Формування різних видів креативності особистості досліджували О. Дунаєва, О. Куцевол, Л. Суценко, В. Фрицюк та ін.

Спільним для всіх досліджень є те, що вчені порушують актуальну проблему про невиразність, емоційну безбарвність, уніфікованість мовлення майбутніх спеціалістів, що значно знижує рівень професійної підготовки. На нашу думку, першочерговою причиною збіднення словникового запасу здобувачів освіти є недостатня увага до емоційно-експресивної палітри мовлення, національно-культурних і професійно значущих одиниць мови.

Питання формування креативності в майбутніх учителів-філологів є постійно актуальним, бо саме лінгвістична креативність створює умови для успішного саморозвитку особистості, активізує інтелектуальну спрямованість навчання.

Мета статті – визначити й описати основні прийоми, які сприятимуть розвиткові креативності під час вивчення фразеології.

Грунтуючись на дослідженнях психологів Дж. Гілфорда, Е. Торранса, А. Маслоу, В. Козленка, В. Рибалки, В. Роменця та ін., креативність є необхідною умовою самореалізації особистості.

Педагогічний словник трактує креативність як здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації [Флегентова 2013, с. 21]. У психології більшість дослідників під креативністю розуміють певну сукупність розумових і особистісних особливостей. У філософії креативність тлумачать як категорію актуалізації в особистості творця, синергетичний процес, результат творення суб'єктивно й об'єктивно нового продукту. На думку О. Куцевол, креативність – це інтегративна сукупність якостей особистості, що визначає її готовність до творчості в будь-яких сферах людської діяльності; як творчі здібності людини, котрі можуть виявлятися в мисленні, почуттях і діях; як здатність породжувати різноманітні оригінальні ідеї [Куцевол 2007, с. 14].

Креативність особистості визначає її готовність змінюватися, відступати від стереотипів, допомагає знайти оригінальні рішення складних проблем у ситуації невизначеності; це внутрішній ресурс людини, який допоможе їй успішно самовизначитися в суспільстві.

За В. Ужченко, фразеологізми – іскрометні скарби мовної образності – передають найтонші відтінки душевних порухів, обарвлюють висловлене в національний колорит [Ужченко 1990].

І. Огієнко наголошував, що народна мова є носієм живої історії, поєднує в собі давнє й сучасне [Тимошик 1995, с. 78]. На думку вченого, українська фразеологія – невід'ємна частиною нашої мови. В. Сухомлинський наголошував, що систематичне проведення роботи з фразеологізмами на уроках української мови є запорукою збагачення словникового запасу учнів [Сухомлинський 1965]. Безперечно, у закладах вищої освіти під час вивчення дисциплін «Сучасна українська літературна мова», а також «Методика навчання української мови» така робота має продовжуватись. Вивчаючи фразеологізми, варто пам'ятати наступне: здобувачі освіти знають чимало значень фразеологізмів, але вони формують пасивний словник, оскільки не відтворюються під час спілкування; незважаючи на розуміння фразеологічних одиниць, для здобувачів освіти ввести їх до складу речення, у текст є проблематичним; здобувачі освіти забувають, що фразеологізми, подібно лексичним одиницям, поділяють на стилістично нейтральні й стилістично марковані; здобувачі освіти переконані, фразеологічні одиниці – прерогатива літератури минулих сторіч, хоча фразеологізми охоплюють вітання і стереотипні звертання, формули етикету, мовні кліше й штампи, складені найменування тощо [Ющук 2004, с. 230].

Варіативність завдань із фразеології підводить здобувачів освіти до усвідомлення справжніх скарбів української мови, формує й поглиблює знання про особливості функціонування лексичної одиниці й фразеологічної одиниці, створює підґрунтя для опанування іншими мовними процесами; приховані сентенції фразеологічних одиниць мають великий виховний потенціал. Тому для розвитку креативності під час вивчення фразеології пропонуємо використовувати такі завдання:

Гра «Хто більше?». Двоє-троє здобувачів освіти за визначений час, наприклад дві-три хвилини, повинні написати якомога більше фразеологічних одиниць відповідно до походження: побутова мова, крилаті вислови видатних людей, виробничо-професійна діяльність, Біблія, антична міфологія і література, українська міфологія, переклади іншомовних висловів, народна творчість, звороти науково-термінологічного характеру; фразеологізмів із одного слова, фразеологізмів-речень; фразеологізмів, які дають позитивну / негативну оцінку тощо. Перемагає той, хто написав більше правильних прикладів.

Гра «Хто швидше?». Учасники гри повинні якомога швидше записати 7 прикладів фразеологізмів, наприклад, синонімів до запропонованого, стилістично нейтральних тощо. Перемагає той, хто виконає це першим.

Гра «Поясни фразеологізм». Спочатку зачитують фразеологізм і пропонують пояснити його. Якщо учасник гри ніяк не може розкрити значення, то йому зачитують три-чотири варіанти речень, з яких лише одне правильно розкриває значення запропонованого фразеологізму. Тоді учасник гри відгадує, в якому реченні правильно вжито фразеологічну одиницю. Викладач або ведучий зачитує правильне значення, вказує походження, класифікацію.

Театралізація. Це завдання передбачає розігрування сценки, а глядачі повинні вгадати, який фразеологізм підходить до ситуації.

Міми. Здобувач освіти отримує фразеологізм. Завдання полягає в тому, щоб за допомогою жестів «показати» цю фразеологічну одиницю.

Ці два останні прийоми якнайкраще стимулюють творчий розвиток здобувачів освіти, даючи волю креативності.

Гра «Аукціон». Здобувачі освіти за 3-4 хвилини повинні написати якомога більше фразеологізмів зі словами: *голова, язик, ноги, вухо, ніс, зуби, око, слово*.

Рекламна пауза. Уявіть себе працівником редакції газети, який відповідає за сторінку реклами. «Прорекламуйте», використавши фразеологізми, такі товари: *ксерокс, смартфон, ноутбук, електронний підручник* тощо.

Творчий конкурс. Утворити фразеологізми з висловів-хамелеонів.

1. *Змій, що проводить до спокуси.* 2. *Ворона, що полюбляє пір'я павича.* 3. *Крокодили, чийм поріддям є люди.* 4. *Вовк, яким є людина людині.* 5. *Верблюди, що пройшов крізь вушко голки.* 6. *Кігті, за якими можна впізнати лева.* 7. *Миша, народжена горою.*

Ланцюжки загадок. Утворити загадки на основі фразеологізмів. Наприклад.

1. *На нього кидають слова і гроші, коли їх не цінують; його радять шукати в полі, коли хтось безслідно зник; він є в голові легковажної, несерйозної людини.*

2. *Ним можна клювати, як дзьобом; його задирають, коли зазнаються; його можна встромити будь-куди.*

3. *Він може довести до Києва і далі; його можна нагострити, як ніж; схожий він на лопату, особливо в балакучих.*

Гра слів. Здобувачі освіти придумують ситуації, у яких можна використати жартівливі фразеологізми, схожі на нісенітницю.

1. *Ну й ніс – для празника ріс, а ти в будень носиш.* 2. *Сім верст до небес – і все пішки.* 3. *Були вареники, та на вербу повтікали.* 4. *Трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса.* 5. *Усе везе як утопленому.* 6. *Коцюба кудкудакала, помело яйця знесло.* 7. *По Поділлю хліб по кіллю, а ковбасами хлів городять.*

Ребус. До запропонованого фразеологізму скласти ребус.

1. СЗгти купони. 2. Підвести під $\frac{MO}{100^{\circ}ip}$.

Гра «Латка на фразеологізм». Завдання полягає в тому, щоб доповнити поданими «латками» слова, щоб отримати фразеологізм (завдання можна пропонувати для двох груп на швидкість).

1. «Латка»: *ніс, язик, окор, вухо, губа, зуб.*

Тримати ... за вітром; на ... нічого покласти; і за ... не свербить; робити з ... халяву; хоч в ... стрель;

2. «Латка»: *кіт, кінь, курка, свиня, собака, коза.*

Гарна як ... в дощ; носить як ... з яйцем; нагадати ... смерть; як ... на плакав; пише як ... лапою.

Гра «Розумній голові досить два слова». Суть гри полягає в тому, щоб дібрати фразеологічне порівняння на основі запропонованих слів.

Бити як (Сидорову козу); упав як (сніг на голову); працьовитий як (бджола); голодний як (вовк); струнка як (берізка); білий як (сніг); червоний як (рак); крутитися як (білка в колесі); носитися як (курка з яйцем); знати як (облупленого); стоїть як (укопаний); причепився як (реп'ях).

Творче конструювання. Завдання полягає в тому, щоб з'єднати слова з лівої та правої колонки у фразеологізми, пояснити їх значення.

<i>Бити</i>	<i>дуба</i>
<i>Ловити</i>	<i>ряст</i>
<i>Піймати</i>	<i>білугою</i>
<i>Точити</i>	<i>носа</i>
<i>Продавати</i>	<i>раків</i>
<i>Плескати</i>	<i>байдики</i>
<i>Пекти</i>	<i>гав</i>
<i>Утерти</i>	<i>язиком</i>
<i>Ревіти</i>	<i>облизня</i>
<i>Урізати</i>	<i>ляси</i>
<i>Топтати</i>	<i>зуби</i>

Гра «Підстав ім'я». Суть гри полягає в тому, щоб на місце пропусків у фразеологічні одиниці підібрати власну назву – ім'я людини.

По ... й свита; заплач ... дам копійку; вискочив як ... з конопель; за царя ... , як людей було трохи; товчеться, як ... в пеклі; не вмер ... , так болячка задавила; ти йому про ... , а він тобі про ...; мудрий

як ...; за царя ..., як земля була тонка; баба ... і баба ...; припав як ... до мила; у костюмі ...; на ... або ніколи; влітку і качка прачка, а зимою і ... не береться; розумна ... на все здалася; для нашого ... не страшна робота; на тобі, ..., що мені немило; їж, ..., мати ще підкине; от ... – і з води вийде сухим; от вам і ...: рукавиці за пазухою, а він їх шука; у всякої ... свої одговорки; посидь, ..., бо ще рано.

Гра «Знайди чужинця». Завдання полягає у відборі фразеологізму, який за значенням відрізняється від інших у трійці запропонованих.

Ляси точити, байдики бити, теревені правити.

Зігнути в дугу, скрутити в баранячий ріг, згинатися в три погібелі.

На безриб'ї і рак риба, бідному все вітер в очі, на похиле дерево й кози скачуть.

Давати перцю, на ладан дихати, накручувати хвоста.

Намазати салом п'яти, залити сала за шкуру, п'ятами накивати.

Не в тім'я битий, бистрий на розум, дубова голова.

Переконані, що креативність може стати національною ідеєю кожного українця. В Україні на державному рівні мають бути створені умови не тільки для формування творчого учителя-філолога, але й зосереджено увагу на креативності інших сфер соціального буття, зокрема економіки, промисловості, соціального устрою тощо.

Отже, систематизуючи навчальну інформацію, продумуючи спосіб і послідовність її викладу, добираючи ілюстративний матеріал, створюючи ситуацію вибору чи ситуацію пошуку, викладач спрямовує здобувачів освіти на розвиток свідомого підходу до процесу навчання, допомагає, щоб процес засвоєння знань був необтяжливим і цікавим, створює ситуації, за яких здобувачі освіти розвивають свій творчий потенціал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куцевол, О. М. (2007) *Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів української літератури* : автореф. дис. доктора. пед. наук : 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська література). Київ, 51 с.
2. Сухомлинський, В. О. (1965). Слово рідної мови [У:] Українська мова і література в школі, №5, с. 47-54.
3. Тимошик, М. С. (1995). *Історія української літературної мови*. Київ, 296 с.
4. Ужченко, В. Д. (1990). *Вивчення фразеології в середній школі*. Київ, 175 с.
5. Флегентова, Н. М. (2013) *Короткий словник актуальних педагогічних термінів*. Київ, 55 с.
6. Шахін, І. Ю. (2007) *Формування креативності у майбутніх учителів математики засобами мультимедіа* : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Вінниця, 22 с.
7. Ющук, І. П. (2004). *Українська мова*. Київ, 640 с.

УДК 37.016:811.161.2:81'373.7

Ліліана Прокопенко
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського
(Одеса, Україна)
e-mail:lilianaprokopenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1821-7016

СПОРТИВНА ФРАЗЕОЛОГІЯ В ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ ФАХІВЦЯ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті порушується проблема формування мовленнєвої компетенції фахівців з фізичної культури і спорту в аспекті використання виражальних можливостей спортивної фразеології. Проаналізовано семантичні й функціональні особливості фразеологічних одиниць підмови спорту. Розглядаються лінгводидактичні засади формування мовленнєвих фразеологічних навичок студентів у процесі навчання професійного монологічного текстотворення. Запропоновано комплекс вправ і завдань: визначено структуру комплексу, охарактеризовано типи та види вправ, подано приклади завдань.

Ключові слова: *спортивна фразеологія, мовленнєва компетенція, мовленнєві фразеологічні навички, комплекс вправ.*

В статье затрагивается проблема формирования речевой компетенции специалистов по физической культуре и спорту в аспекте использования выразительных возможностей спортивной фразеологии. Проанализированы семантические и функциональные особенности фразеологических единиц подъязыка спорта. Рассматриваются лингводидактические основы формирования речевых фразеологических навыков студентов в процессе обучения профессионального монологического высказывания. Предложен комплекс упражнений: определена структура комплекса, охарактеризованы типы и виды упражнений, поданы примеры заданий.

Ключевые слова: спортивная фразеология, речевая компетенция, речевые фразеологические навыки, комплекс упражнений.

Prokopenko Liliana. Sport phraseology in the professional speech of a specialist in physical culture and sports: linguistic-didactic aspect

The article raises the topic of phraseological skills formation as an important component of the professional language competence of specialists in physical culture and sports. The semantic description of phraseological units on the designation of sporting realities is indicated; the operational peculiarities of phraseologisms in the sports discourse are analyzed.

The objectives of this article are theoretical and methodological factors of the formation of speech-phraseal skills of students in the process of learning the skills of professional monologue speech. The main component of learning was a combination of tasks, which, on the one hand, aim at understanding the features of the operation of phraseological units in the professional text, and on the other hand, on the purpose-oriented formation of phraseological skills at the level of generation monologue utterance. Exercises which vary in content and specifics were divided into three groups: conditional speech; speech; and actual communicative or situational speech. In such a system, professional text is used as a model for monitoring the peculiarities of applying phraseological units, also as a basis for retelling, and as a source of information for producing self-expressions of a monologue type. The used texts are predominantly scientific, journalistic, and colloquial speech styles, forming the notion of different types and genres of professional discourse.

The main role is assigned to the methods and techniques of work that encourage students to actively exploit cognitive-communicative activities, including method of situational modeling, role play and discussion. The use of video clips as educational discursive materials makes it possible to observe the functioning of all components of the communicative situation, including the use of language expressiveness.

Presented educational complex forms the subsystem of exercises on the implementation of phraseological aspect of professional monologue speech, and integrates into the general system of exercises provided by the course «Ukrainian language (in professional education)».

Key words: sports phraseology, speech competence, speech phraseological skills, monologue speech, system of exercises

Культура, самобутність, високий рівень ефективності професійного мовлення вчителя фізичної культури, тренера залежить від цілого комплексу різноманітних чинників, серед яких вагоме місце посідає майстерне володіння виражальними засобами мови. До таких зокрема належать фразеологічні засоби, які допомагають не лише уникнути монотонності, надати мовленню емоційно-експресивного забарвлення, а й посилити його влучність, переконливість, вплив на розум, почуття і уяву слухачів, що важливо й затребувано в умовах професійно-педагогічної комунікації. Водночас засвоєння студентами фразеології з огляду на її образний потенціал і професійну спрямованість, з одного боку, викликає щире зацікавлення студентів, а з іншого – створює, як свідчить досвід, низку проблем методологічного характеру, оскільки вимагає вирішення питань відбору й включення в дидактичний процес масиву професійно значущої фразеології й пошуку найбільш ефективних методів і прийомів її опрацювання. Деякі питання визначення особливостей фахового словника вчителя-предметника, а також навчання професійного монологічного мовлення спеціалістів галузі фізичної культури і спорту на основі текстів спеціальності висвітлені у попередніх публікаціях автора [Прокопенко, 2004, 2012].

Враховуючи вищезазначене, ставимо за **мету** представити комплекс апробованих вправ і завдань для формування мовленнєвих фразеологічних навичок студентів у процесі навчання професійного монологічного текстотворення.

Дослідники приділяють значну увагу теоретичним і практичним пошукам, пов'язаним із підготовкою комунікативно компетентного фахівця, що передбачає зокрема володіння професійно орієнтованим монологічним мовленням (Л. В. Барановська, С. А. Вдовцова, Л. М. Головата, Г. В. Грибан, І. П. Дроздова, Л. М. Златів, Н. М. Івашкіна, О. І. Кретова, Л. В. Лучкіна, Т. Г. Окуневич, Н. Л. Тоцька, І. Л. Фоміна та ін). Разом із тим подальшого осмислення й навчально-практичного забезпечення вимагають окремі аспекти формування професійного мовлення фахівців з фізичної культури і спорту, обумовлені специфікою сфери спортивного дискурсу.

У сучасній лінгвістиці феномен спортивного дискурсу розглядається у різних аспектах і площинах: досліджуються базові поняття і категорії (Б. О. Зільберт, О. Г. Голодов), спортивна термінологія, лексика і фразеологія (О. І. Гуреева, В. Кисельова А. В. Савченко), когнітивні характеристики (Н. І. Свистунова) комунікативно-прагматичні властивості (Е. І. Глінчевський, О. Б. Зільберт).

Залучення фразеологічного матеріалу з метою удосконалення професійного мовлення майбутніх фахівців галузі фізичної культури і спорту вимагає усвідомлення закономірностей функціонування фразеологічних одиниць (далі – ФО) у спортивному дискурсі, їх семантичних і когнітивних характеристик.

Особливий характер спортивної фразеології пов'язаний насамперед зі специфікою сфери її функціонування: професійним середовищем спорту, спортивним дискурсом. Мовознавці (О. Б. Зільберт, Б. О. Зільберт, О. А. Панкратова, О. В. Савченко), акцентуючи увагу на лінгвістичних вимірах спортивного дискурсу, розуміють під цим терміном усю комунікацію і концептуальну картину світу, пов'язану зі спортом. Тоді як «спортивною фразеологією» називають розділ загальної фразеології, характерний для використання у спортивному дискурсі [Савченко, 2015]. До цього розділу належить досить широкий спектр різних за походженням і стилістичним забарвленням одиниць:

1) ФО (ідіоми [Телія, 1996]), характерні для загального фразефонду: *не в своїй тарілці (бути); засучити рукави* та ін. 2) фразеологічні вирази, до яких належать прислів'я і приказки: *не святі горшки ліплять, вдома і стіни гріють, де тонко, там і рветься*. 3) ФО, які безпосередньо виникли в цьому типі дискурсу (спортивні ідіоми): *занести собі в актив, опинитися в скарбничці, тримати удар, взяти великий шолом, закрутити карамболь, захохлити ракетку, сухий рахунок, на межі фолу та ін.*; 3) фразеологічні сполучення: *побити час, піймати свою гру, убойна позиція* та ін. 4) термінологічна фразеологія, мовні кліше: *абсолютна вага, суддівська група, центральний захисник, пасивна оборона, лава запасних, брати участь* та ін. [Казеннова, 2009].

З дидактичною метою спортивні фразеологізми можна умовно поділити на дві основні групи: семантико-функційні й стилістико-функційні ФО. До першої зараховуємо усталені словосполучення з прямим значенням (мовні кліше), а також ФО, які структурно й функційно близькі до терміна. Більшість названих одиниць виконують номінативну функцію й не залучаються до проектного навчання.

До другої групи (стилістико-функційних ФО) відносимо фразеологізми, які позначають певні спортивні поняття, явища, різні сторони і реалії професійної діяльності спортсменів експресивними засобами. Більша частина спортивних ФО функціонує в усному мовленні спортсменів, тренерів, спортивних журналістів. Активне використання ними спортивних фразеологізмів пояснюється, по-перше, простотою вираження потрібного (спортивного) поняття, по-друге, можливістю відтворити динаміку і влучно передати драматизм спортивного поєдинку. Яскрава образність, сильний заряд експресії, властиві стилістико-функційним ФО, здатні передати вир пристрастей і емоцій під час змагань, атмосферу взаємовідносин між партнерами по команді, ставлення до суперника й под. Для невеликої ілюстрації наведемо низку таких ФО: *покласти у скарбничку, взяти гору (верх); відновити рівновагу, ловити момент, дати бій, сісти в оборону, під гарячу руку, перепастися на горіхи, рвати жили, повиснути на картці, гріти банку* та ін. Ціла низка ФО, що традиційно належать до загального фразефонду, використовуючись в спортивному дискурсі, набувають більш чітко вираженого спортивного значення або відтінків основного значення, наприклад: *поставити останню крапку (забити переможний гол), завдати поразки (виграти), тримати на голодному столі (не віддавати паси)* та ін.

В аспекті проблематики нашого дослідження особливий інтерес становить лінгвокогнітивна характеристика фразеології спортивного дискурсу, адже розуміння і використання виражальних засобів у мовленнєвій діяльності тісно пов'язане з «процесом утворення» смислів і концептів. Включені в концептосферу «Спорт» одиниці («Змагання», «Гра», «Мужність», «Фізична досконалість», «Азарт» та ін.) репрезентуються в мовленні і визначають ключові особливості текстів, що належать до спортивного дискурсу [Снятков 2007, с. 111]. Лексико-фразеологічна репрезентація спортивної «ідеології» зумовлює регулярне використання одиниць, які входять у відповідні до концептів групи – семантичні поля. Найбільш значущими в усному спортивному дискурсі є ФО, що входять до семантичних полів «успіх», «перемога» – «відсутність успіху», «поразка». Найбільш різноманітно й широко представлені також ФО семантичного поля «час» (підгрупи «швидкість», «довго», «повільно»); семантичного поля «кількість» (підгрупи «багато», «більша частина», «достатньо»); семантичних полів «небезпека», «обережність», «ризик», «загроза» [Казеннова, 2009].

Окрім фразеологічного матеріалу предметну складову змісту проектного навчання складають тексти і фрагменти спортивного дискурсу. Жанрові різновиди мовленнєвої взаємодії фахівця у сфері фізичної культури і спорту безпосередньо залежать від тих конкретних форм навчально-виховної, спортивно-організаційної роботи, яку він проводить, а також його участі в інтернет-комуні-

кації, журналістській, публічній діяльності тощо. Серед найбільш затребуваних функційно-смилових типів текстів виокремлюємо такі: визначення-пояснення; міркування-доведення/спростування; повідомлення і опис/характеристика (переважає динамічний опис процесів та рухових дій, оцінна характеристика спортивних явищ, портретні нариси). Як аргументативні (перші два типи), так і зображувальні (наступні типи) передбачають використання виражальних мовних засобів.

Процесуальна складова змісту навчання виразного монологічного мовлення на основі спортивної фразеології визначає спеціальні вміння і навички, що вимагають розроблення відповідної системи вправ. До таких належать *мовленнєві фразеологічні навички* і текстотвірні уміння, які реалізуються на рівні породження висловлювання й передбачають здатність створювати монологічне висловлювання з використанням фразеологізмів, їх варіантів і модифікацій, відповідно до конкретної ситуації спілкування, мовленнєвого завдання й комунікативного наміру. Окрім того, враховуючи відмінність процесів формування навичок розуміння і продукування мовлення, розрізняємо репродуктивний і продуктивний типи вмінь. Перший передбачає вміння створювати „вторинні” тексти з використанням ФО, зумовлених змістом, контекстом і ситуацією спілкування у процесі інтерпретації готових висловлювань. Під другим типом розуміємо уміння самостійно продукувати монологічне висловлювання з використанням ФО, розвивати основну думку, відповідно до змісту, ситуації і загального контексту. В інструкціях усіх вправ з урахуванням особистісно-діяльнісного підходу містяться завдання на виконання мовленнєвих дій або діяльності мовленнєвої діяльності монологічного говоріння (розкажіть..., опишіть..., аргументуйте...). Опорою для репродуктивного й інтерпретаційного текстотворення виступили мікро- або макротексти, фрагменти дискурсу, фразеологічні одиниці.

Основним компонентом навчання виступила комбінація завдань, які, з одного боку, спрямовані на осмислення особливостей функціонування фразеологічних одиниць у фаховому тексті, а з іншого – на цілеспрямоване формування фразеологічних навичок на рівні породження монологічного висловлювання. У такій системі фаховий текст використовується і як зразок для спостереження за особливостями функціонування фразеологічних одиниць, і як основа для переказу, і як джерело інформації для продукування власних висловлювань монологічного типу.

Формування мовленнєвих фразеологічних навичок і мовленнєвих умінь монологічного висловлювання здійснюється під час використання різноманітних за змістом і характером вправ, які було поділено на три типи: 1) *умовно-мовленнєві*; 2) *мовленнєві*; 3) *власне комунікативні або ситуативні*.

Вправи першого типу (*умовно-мовленнєві*) використовуються здебільшого як підготовчі, мають аналітичний характер і спрямовані на: аналіз фахового тексту щодо ролі й стилістичної доцільності використання в ньому спортивних ФО; спостереження над зміною чи конкретизацією значення фразеологізму в спортивному дискурсі; спостереження над індивідуально-авторським контекстуальним вживанням ФО, семантичними й структурно-семантичними модифікаціями фразеологізмів, які функціонують у спортивному дискурсі. До прикладу: • Обґрунтуйте вибір журналістом, тренером, спортсменом конкретного фразеологізму з низки синонімічних. • Спробуйте, де це можливо, замінити вжитий фразеологізм словом чи словосполученням відповідного значення. Що змінилося у тексті?

Вправи другого типу (*мовленнєві або умовно-комунікативні*) передбачають формування умінь створювати, розширювати й оцінювати текст з позиції використання ФО відповідно до комунікативної ситуації, характеристик жанру і типу дискурсу, проте на відміну від власне комунікативних обмежені заданими умовами конструювання мовленнєвого висловлювання. При цьому формування мовленнєвих фразеологічних навичок відбувається на інформаційній основі (з опорою на запропоновані фразеологічні засоби, готовий друкований, відео-, аудіотекст). Використання відеофрагментів як навчальних дискурсивних матеріалів дає можливість спостерігати функціонування всіх компонентів комунікативної ситуації, зокрема й використання мовних засобів виразності, в умовах контексту. Як приклад наведемо блок репродуктивних і продуктивних завдань цього типу, які передбачають:

1) переказ прочитаного тексту із збереженням стилю викладу, в якому пропущені контекстозумовлені ФО, наприклад: «Прочитайте мікротекст «Золотий фініш Дмитра Підручного». Перекажіть зміст, використавши на місці пропусків потрібні за контекстом ФО».

2) посилення виразності контексту шляхом введення ФО, зміни жанру і стилю висловлювання. • Прочитайте текст фактологічної замітки про спортивну подію. Підготуйте на основі його змісту власну оцінну замітку до періодичного видання. Введіть у текст ФО: *покласти у скарбничку, мати в (своєму) активі, поставити крапку, взяти гору (верх); відновити рівновагу*. • Розкажіть своєму сокурсникові про цікаву спортивну подію, або результати змагань, використавши запропоновані чи самостійно дібрані фразеологізми: *псувати нерви, отримати на горіхи, пасти задніх, пнутися із шкіри, обливатися потом, залишитись за бортом, з дощу та під ринву, розгромити (розбити) на голову; у (в) пух і прах розбити, покласти на обидві лопатки*.

3) синонімічні заміни ФО у процесі переказу мікротексту, наприклад: «Прочитайте текст інтерв'ю українського боксера О. Гвоздика щодо бою проти француза Дуду Нгумбу «Можливо, хлопець просто приїхав відбути номер». • Перекажіть текст, замінивши наявні в тексті ФО синонімічними».

4) прослухати чи прочитати мікротекст, визначити тему (ідею) тексту і виступити з власним монологічним мікровисловлюванням з цієї теми, використовуючи запропоновані ФО, наприклад: «Прочитайте текст, визначте його головну думку (для одержання результату потрібно наполегливо працювати). Побудуйте власне висловлювання, в якому спробуйте підбадьорити молодого спортсмена, який почав пропускати тренування. Використовуйте ФО з довідки.

Комунікативні вправи спрямовані на формування вмінь орієнтуватися у варіабельних ситуаціях спілкування, планувати висловлювання відповідно до тієї чи іншої ситуації, здійснювати контроль за правильністю мовлення, використовувати мовленнєві фразеологічні навички й уміння монологічного текстотворення у діяльності навчально-професійного спілкування. Комунікативні фразеологічні вправи місять завдання типу:

Завдання 1. Прослухайте запис мотиваційної промови тренера до гравців команди. Визначте жанр і функційно-смісловий тип тексту, аргументуйте свою думку. • Поясніть роль образних засобів мови в текстах такого жанру, ілюструючи думку прикладами з тексту. • Уявіть, що ви – тренер дитячої футбольної команди, яка програє за результатом першого тайму змагання. Створіть монолог – мотивацію, напутнє слово на подальшу боротьбу.

Завдання 2. Перегляньте фрагмент відеозапису ігрової ситуації, охарактеризуйте фразеологічну складову мовлення спортивного коментатора. Запропонуйте власний варіант аналітичного коментаря, посиливши динамічність й емоційність викладу за допомогою з ФО із семантикою інтенсивності дії, а із загальним значенням «небезпека», «обережність», «ризик», «загроза».

Використання активних технологій навчання, зокрема прийомів ситуативного моделювання, ситуативних вправ і рольових ігор дозволяє відтворити і глибше відчувати атмосферу професійного спілкування, підтримувати позитивну мотивацію студентів.

Завдання 1. Пригадайте спортивну чи життєву ситуацію, яку можна описати так: «перемога була дуже близько, але в останній момент щось пішло не так». Розкажіть про цю ситуацію й опишіть свій емоційний стан, використовуючи ФО.

Завдання 2. Ситуативно-рольова гра. Учасники спілкування - «тренер» і «молодий спортсмен». Мета «спортсмена» - пояснити, що він запізнився ненавмисно, у нього не було іншого виходу, або вигадати історію, яка розжалобить тренера. «Тренер» має на меті логічно довести спортсменові, що його виверти необґрунтовані; навмисне посилює конфліктну ситуацію, розкриваючи можливі наслідки такої легковажної поведінки спортсмена.

Завдання 3. Уявіть ситуацію: у вас, як у вчителя фізичної культури, є можливість переконати потенційних спонсорів облаштувати шкільну спортивну споруду. Визначте основні параметри: особливості аудиторії, продумайте тип, основну ідею висловлювання, аргументи, підготуйте текст виступу.

Завдання 4. Уявіть ситуацію. Вам доручили організувати похід вихідного дня для учнів старших класів. Підготуйте і виголосіть невелику промову, яка б спонукала учнів із задоволенням взяти у ньому участь.

Завдання 5. Уявіть, що ви – спортивний коментатор. Подивіться фрагмент відеозапису командної гри, змагань, бою й т. ін. без звуку. Прокоментуйте побачене з використанням виражальних засобів мови.

Окремі вправи містять завдання створення власного висловлювання в умовах колективного обговорення проблем. Так, на одному із занять студенти беруть участь в обговоренні проблеми здорового способу життя, виконуючи комплексну вправу з репродуктивними і продуктивними завданнями.

Завдання 1. Прочитайте текст «Здоровий спосіб життя: міф чи реальність?». Назвіть головну думку тексту. Визначте стиль і тип тексту. Чи простежується в тексті ставлення автора до предмета мовлення? Відтворіть в пам'яті лексичні й фразеологічні одиниці, що мають емоційно-експресивне забарвлення. Яка їх роль у тексті?

Завдання 2. Висловіть власне бачення порушеної проблеми. Розгорніть думку відомого давньогрецького лікаря Гіппократа, який стверджував: «Сильний дух рятує слабке тіло», «Ні перенасиченість, ні голод, ні будь-що інше не піде на користь, якщо переступити міру природи». Використайте подані афоризми як тези або аргументи.

Завдання 3. Обмінюйтесь думками з питань: «Що ми робимо для свого здоров'я щодня?», «Чи великі витрати вимагає здоровий спосіб життя?». Введіть у репліки мовні засоби, що сприяють безконфліктному спілкуванню.

• Виступіть у загальному обговоренні проблеми з висловлюванням про неправильний розпорядок дня, режим сну, харчування і навчання студентів, надайте змістові емоційно-оцінний характер.

• Виступіть у загальному обговоренні проблеми з висловлюванням про соціальні й економічні причини нездорового образу життя студентів, вживаючи ФО: *ні світ, ні зоря, рання пташка, кру-*

титися, як муха в окропі, перебуватися то сляк, то так, перебиватися з копійки на копійку; не густо; кіт наплакав; на макове зерно; крапля в морі, і в скрині пусто і в кишені не густо, ні гроша за душею немає, не під силу, сушити голову, пасти задніх.

• Візьміть участь в обговоренні проблеми, розгорнувши думку про те, що «у відпустці на дозвіллі теж потрібен здоровий спосіб життя». Використовуйте запропоновані й самостійно дібрані ФО: у здоровому тілі здоровий дух, завести в оману; Здоров'я летом (пташкою) вилітає, а по-воловому вертає; Здоров'я легко збути, та тяжко набути; Припадати (припасти) до смаку (до влодобу); На колір і смак товариш не всяк; розважити душу чим; спочити душею на чому.

Завдання 4. Прочитайте статтю (Мулик К. В. Вплив активного й пасивного відпочинку на здоров'я студентів. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.) Використайте матеріали статті для створення тексту усного публічного виступу «Активний відпочинок – це круто! Як відпочивати правильно?» і його виголошення перед студентами інших спеціальностей. Мета: популяризація активного відпочинку, який є важливою складовою успішної життєдіяльності молодого людини.

Отже, проєктована система формування мовленнєвих фразеологічних навичок у процесі навчання монологічного мовлення учителів фізичного виховання і тренерів ураховує зміст і обсяг чинної програми курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», сучасні методологічні й лінгводидактичні настанови й покликана формувати здатність студентів створювати монологічне висловлювання з використанням спортивних фразеологізмів, їх варіантів і модифікацій, відповідно до конкретної ситуації спілкування і комунікативного наміру.

Як засвідчив практичний досвід, застосування розроблених вправ і завдань сприяє значному підвищенню зацікавленості студентів до вивчення фразеології майбутнього фаху й формуванню навичок активного володіння цими одиницями, оскільки в процесі такої роботи під керівництвом викладача наочно реалізується принцип професійної спрямованості навчання, відбувається інтеграція комунікативних і професійних умінь майбутніх фахівців, закладається принцип проблемності у зміст мовної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казеннова, О. А. (2009) *Функционирование фразеологизмов в устном дискурсе: на материале спортивных репортажей*: автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. – русский язык. М., 136 с.
2. Прокопенко, Л. І. (2004). Професійно зорієнтована фразеологія як лінгводидактична проблема [У:] *Педагогічні науки*. Вип. 37. Херсон, с. 290 – 294.
3. Прокопенко, Л. І. (2012). Система навчання професійного монологічного мовлення фахівців фізичної культури і спорту. [У:] *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Вип. 103. Кіровоград, с. 244–251.
4. Савченко, А. В. (2015). К вопросу о формировании «спортивной фразеологии» в современном русском языке [В:] *Известия вузов. Серия «Гуманитарные науки»*, № 7(2), с. 133 – 136.
5. Снятков, К. В. (2007). К вопросу о месте спортивного дискурса в общем дискурсивном пространстве. [В:] *Русский язык в речевом существовании: Анализ и интерпретация: материалы 36 Международной филологической конференции*, 2007, с. 110 – 118.
6. Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва, 287 с.

МОВОЗНАВСТВО

УДК: 811.111

Олена Арделян
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови
та методики її викладання Центральноукраїнського
державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна)
e-mail: evardelyan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7166-0095

ОНОМАСТИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ: ВТОРИННІ ФРАЗЕОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ

У статті з позиції широкого підходу до меж фразеології на матеріалі англійської мови здійснений опис вторинних фразеотворчих процесів, внаслідок яких виникають узуальні похідні фразеологічні одиниці. Розглянуто типологію вторинних фразеотворчих процесів за структурними та семантичними критеріями. За структурними критеріями вторинні фразеотворчі процеси поділяються на внутрішньоструктурні – твірна та похідна одиниця мають однакову структуру та міжструктурні – різну структуру.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, вторинне фразеотворення, типологія вторинних фразеотворчих процесів.

Арделян Елена, Ономастическая фразеология: вторичные фразообразовательные процессы

В статье с позиции широкого подхода к границам фразеологии на материале английского языка описано вторичное фразообразование как процесс, в результате которого образуются узуальные фразеологические единицы. Рассмотрена типология вторичных фразообразовательных процессов на основе структурного и семантического критериев. Вторичные фразообразовательные процессы подразделяются на внутрисктурные, если производящая и производная фразеологическая единица имеют одинаковую структуру, и межструктурные, если они имеют разную структуру.

Ключевые слова: фразеологическая единица, вторичное фразообразование, типология вторичных фразообразовательных процессов.

Ardelyan Olena. Onomastic Phraseology: Secondary Phraseological Unit Formation

Background: The article deals with the pressing problems which are typical for study of English phraseological units with onomastic components. This is testified by increasing attention of Ukrainian and foreign theoreticians to this topic, as they contribute to the study of the mechanisms of proper names (onyms) recomprehension as phraseological units' components. The article is an attempt to give a complex analysis of secondary phrase-formation processes in the English language.

Purpose: The paper suggests a comprehensive approach to the analysis of the phraseological units. The article focuses on the structural-semantic types and models of these linguistic units in English. According to the structural criterion, secondary phrase-formation processes are divided into inner-structural if the basic and the derivative phraseological units have the same structure – that of a word-combination or of a sentence, and inter-structural if the structure of the basic and the derivative units is different. There have been ascertained the leading role of onomastic component in phraseological significance' formation and explored their semantic peculiarities in phraseological units. The speech modifications of the units under analysis have been considered.

Results: The system relations in the sphere of English phraseological units with proper names have been studied. Secondary phrase-formation takes place in the discourse and reflects cognitive and nominative activities of the speaker. These activities include categorization of the cognition object. The cognition object is referred to the prototype verbalized by the existing phraseological unit. This reference determines the formation of the derived phraseological unit. It's discovered that the onomastic component of the phraseological unit preserves the semantic links with the corresponding proper name in the speech and language and due to that it motivates the meaning of the phraseologism. The semantic meaning of the proper name in the general phraseological meaning depends on the degree of the phraseologism idiomaticity. The national and international features of phraseologisms are not always conditioned by the character of the onomastic component.

Key words: phraseological unit, secondary phraseological unit formation, typology of secondary phrase-formation processes.

Багато дослідників справедливо вказують на двоїстий характер взаємодії мови та її користувача. З одного боку, важко не погодитися з твердженням Б. А. Серебреннікова про існування неперушної істини, що абсолютно все, що представлено в мовах світу, створила людина [Серебренніков 1988, с. 3]. Дійсно, будь-яке перетворення в мові антропоцентричне, бо воно слідує людській думки, служить певним завданням людської діяльності та комунікації. З іншого боку, мова, якою наділена людина, теж впливає на її розумову діяльність, ставлення до навколишньої дійсності та формування світогляду. Більш того, мовотворча діяльність людини регулюється внутрішніми мовними законами і механізмами. Можна навіть припустити, що лінгвокреативне мислення орієнтовано на мовні моделі, які оптимально пристосовані до вираження потрібного людині смислу.

Фразеологія, будучи особливою підсистемою мови, володіє значним креативним потенціалом. В ході свого дослідження І. В. Зикова ввела поняття 'фразеологічної креативності' (або 'фразеокреативності') і висловила думку, що «вивчення феномена фразеологічної креативності як, відповідно, невід'ємної складової лінгвокреативності вимагало звернення до проблеми формування фразеологічного значення – особливого індивідуально-колективного творчого акту» [Зикова 2016, с. 140–141].

В даний час не викликає заперечень точка зору, що фразеологія є системою, яка моделюється. Відповідно до цієї точки зору, багато фразеотворчих процесів є не поодинокими, а виявляють зв'язок з іншими фразеологічними одиницями (ФО), про що свідчить видима подібність їх зовнішньої структури і смислового змісту [Рахматуллаева 2014, с. 190]. Ці модифікації ФО носять очевидний системний характер.

Не ставлячи під сумнів обґрунтованість даної позиції, все ж слід зазначити, що фразеологізми за своєю суттю – це стійкі, семантично ускладнені, роздільнооформлені одиниці мови, які «не утворюються за породжуючими структурно-семантичними моделями змінних поєднань слів» [Кунин 1996, с. 140]. Це особливо справедливо по відношенню до центральної і найбільш консервативної частини фразеологічного фонду – ідіом, і подвійно справедливо по відношенню до ФО з компонентом-онімом, тому що ці одиниці номінації є, по суті, унікальними утвореннями.

Таким чином, актуальність дослідження визначається як активним вторинним фразеотворенням в англійській мові та інтересом до похідних ФО, так і необхідністю дати узагальнення та пояснення щодо процесу утворення нової ФО на базі існуючої.

Проведені протягом останніх десятиліть дослідження в області фразеології (М. Л. Джаграєва, 2005; С. Н. Денисенко 1988; І. Є. Дьячкова, 2017; С. Ю. Єфімова, 2005; О. М. Єрмакова, 2008; О. М. Лисенко, 2000; Т. Є. Набережнева, 2009; І. Є. Половова, 2005; І. Ю. Третякова 2011; John M. Anderson, 2007; Patrizia Pierini, 2008) свідчать, що фразеологічні одиниці мови існують у постійному русі, який, незважаючи на константність ФО, призводить до змін. Зміни, що спостерігаються у фразеологічній системі, різняться за своїми якісними характеристиками. Вони можуть як трансформувати якісні ознаки тієї чи іншої ФО, детермінуючи виникнення нового утворення, нової ФО, так і не порушувати якісної своєрідності ФО, лише частково видозмінюючи семантику звороту [Алефіренко 1987, с. 122]. Зміни першого типу однозначно розглядають як процес формування похідних ФО на базі існуючих ФО.

Метою роботи є дослідження вторинного фразеотворення як одного з діючих механізмів мови для опису фразеологічної системи в її динамічному стані та розвитку. У дослідженні було застосовано поєднання традиційних методів: описового методу, який включає прийоми класифікації й систематизації, та методу компонентного аналізу.

Розглянемо процеси виникнення похідних ФО. Більшість фразеологів, серед них М. Ф. Алефіренко, О. І. Діброва, дотримуються погляду на вторинне фразеотворення як на результат перетворень ФО. Якщо погодитися з цією думкою і проаналізувати механізм формування похідної ФО, то побачимо, що він є аналогічним механізму утворення нової ФО від існуючої: 1) нова ФО, утворена на основі наявної фразеологізації, пов'язана дериваційними відношеннями з одиницями існуючого фразеологічного фонду мови; 2) твірною базою виступають мовні одиниці; 3) відбуваються певні перетворення твірної бази з подальшою узуалізацією, у процесі творення нової ФО обов'язковими є як структурні зміни, так і семантичні.

На мовному рівні утворення похідного фразеологізму – це результат змін плану вираження та плану змісту твірної одиниці. Розглянемо, які саме зміни мають місце при вторинному фразеотворенні, якими шляхами формується нова фразеологічна одиниця на базі існуючої.

Утворення нової ФО супроводжується обов'язковими змінами як у плані вираження, так і у плані змісту. Проаналізуємо зміни у плані змісту, що мають місце у вторинному фразеотворенні. Значення похідних одиниць можуть відрізнятися від значення твірних, можуть бути подібними, бути ширше або вужче, ніж значення твірних, і можуть бути тотожними.

Якщо значення похідної одиниці відрізняється від значення твірної, можна говорити про формування нової фразеологічної одиниці. Важливо те, що значення похідного фразеологізму створюється на основі існуючого знака мови, тому обов'язково певним чином інкорпорує значення чи певні семи значення твірної одиниці. Семантичний зв'язок підсилюється наявністю у структурі похідного фразеологізму знака чи знаків, що входять до тієї одиниці, на базі якої виникає похідна. Спільні елементи структури твірної та похідної ФО створюють матеріальну базу для семантичної кореляції між одиницями. Наприклад, фразеологічна одиниця *John Bull* [БАРФС с. 418] – типовий англієць-фермер. Пізніше з'явилися іронічні деривати цього оніма: *John Bullish* 'типово англійський', *John Bullism* 'типові риси англійського характеру', *John Bullist* 'прибічник всього англійського'. ФО *Jim Crow* [БАРФС с. 415, 416] – прізвисько, яке було надане неграм американськими расистами. Пізніше з'явилися деривати *Jim Crowism* 'джимкроїзм, расизм, расова дискримінація', *to Jim Crow* 'пригнічувати, піддавати расовій дискримінації', *jump Jim Crow* '1) виконувати негритянський танок; 2) змінювати свої політичні погляди, виходити з партії'. Фразема *Jane Crow* [БАРФС с. 414] утворена за аналогією з *Jim Crow*. Фразеологізм (*an*) *Uncle Tom* [БАРФС с. 784] – 1) за ім'ям покірного, багатостраждального негра-слуги, героя роману Г. Б. Стоу "Хатина Дядьки Тома"; 2) 'прихвостень, зрадник інтересів негритянського народу', звідси деривати: *to Uncle-Tom* 'зраджувати', *Uncle Tomish* 'зрадницький', *Uncle Tomism* 'зрадництво'. Фразеологізм *Jack and Jill / Gill* [БАРФС с. 413] 'юнак і дівчина' в теперішній час в Північній Америці має похідну одиницю *Jack and Jill party* 'вечірка яку організовує пара, що скоро одружується'.

Відповідно твірна та похідна одиниці мають спільну частину значення. Наприклад, у фразеотворчій парі *Uncle Tom – Aunt Tomasina* [БАРФС с. 54] спільною частиною значення обох ФО є 'представник чорної раси, що плазує перед білими', а індивідуальною характеристикою, якою похідна відрізняється від твірної одиниці, є 'прізвисько консервативно настроєної жінки, яка виступає проти жіночої рівноправності'. У ФО *Jim Crow – Jane Crow* [БАРФС с. 414] спільною частиною значення обох фразеологізмів є 'прізвисько, яке було надане афро-американцям расистами', а індивідуальна характеристика похідної одиниці є 'дискримінація жінок'.

Можна говорити про нову ФО, пов'язану відношенням структурно-семантичної похідності з існуючою у мові ФО, коли змінюється внутрішня форма похідної ФО, втрачаючи свій етимологічний та семантичний зв'язок з ФО-твірною базою і отримуючи статус самостійної одиниці системи мови.

Для похідних одиниць як незмінну можна розглядати внутрішню форму, яка на поверхневому рівні може реалізовуватися у цілій низці подібних образів. Зміна внутрішньої форми затверджується узусом. Можуть відбуватися зміни як у плані вираження, так і у плані змісту. Таким чином, процес вторинного фразеотворення призводить до появи ФО з новими структурно-семантичними показниками, тобто він одночасно є пов'язаним зі змінами як форми, так і змісту [Набережнева 2009].

Семантичні особливості ФО багато в чому сприяють їх здатності брати участь в мовотворенні. Фразеологічна семантика, – зазначає Т. В. Гриднева, – «відображає в першу чергу області людських переживань, почуттів, конфліктів і примирень, сфери дійсності, що викликають підвищену емоційно-оцінну реакцію особистості» [Гриднева 2010, с. 68]. Причому ці реакції і почуття, відображені в значенні ФО, носять виражений культурно-специфічний характер. Система фразеологічних образів є своєрідною скарбницею, яка акумулює і, за влучним зауваженням В. Н. Телії, бере участь в «міжпоколінній трансляції еталонів і стереотипів національної культури» [Телія 1986, с. 9].

Наприклад, образи, створювані двухвершиними ФО з компонентами-антропонімами, передають еталонні уявлення про теплі міжособистісні стосунки, фіксовані в англійській лінгвокультурі: *Damon and Pythias* [BNC] – 'щирі, нерозлучні друзі'; *Jack and Gill / Jill* [БАРФС с. 413] – 'хлопець і дівчина, закохана парочка'; *John o'Nokes and John o'Styles* [БАРФС с. 418] – 'пересічні, звичайні, прості люди'; *Darby and Joan* [БАРФС с. 195] – імена старої закоханої подружньої пари; *Jekyll and Hyde* [BNC]; *David and Goliath* [BNC].

Найповніший перелік способів вторинного фразеотворення представлений О. В. Куніним. Він виділяє такі способи (на матеріалі англійської мови): відособлення похідної ФО зі складу твірної (*A burnt child dreads the fire – a burnt child*); утворення нової ФО шляхом розгортання твірної ФО (*clean hands – one's hands are clean*); утворення ФО унаслідок переважної сполучуваності (*like a house on fire – to get on like a house on fire*); утворення дієслівної ФО від прислів'я, що вживається у наказовому способі (*Strike while the iron is hot – to strike while the iron is hot*); перерозклад, тобто відособлення компонентів твірної ФО, що супроводжується структурно-семантичними змінами (*to let the cat out of the bag – the cat is out of the bag*); утворення шляхом конверсії (*to play with fire – a play with fire*); утворення за аналогією (*care killed a cat – curiosity killed a cat*); утворення за контрастом (*in the long run – in the short run*); утворення ФО на основі розвитку образу твірної одиниці (*to ride the high horse – to come off one's high horse*); утворення ФО в результаті контамінації (*to paint the lily + to gild refined gold – to gild the lily*); виникнення ФО в результаті еліпсису (*to slip one's neck out of the collar – to slip the collar*) [Кунин 1980, с. 156 – 161].

Великий інтерес представляє система перетворень фразеологізмів, запропонована А. М. Мелерович [Мелерович, Мокиєнко 1997, с. 5]. За якою вчена систематизує трансформації, що створю-

ються на основі різних прийомів. Він виділяє два типи перетворень ФО: семантичні і структурно-семантичні. Діапазон семантичних перетворень досить великий: від придбання фразеологізмом додаткового семантичного відтінку – до повного переосмислення фразеологізму; від зміни конотації – до прояву буквального смислу ФО (всього зафіксовано вісім видів семантичних трансформацій фразеологізмів – це найбільш повний опис семантичних змін ФО). Структурно-семантичні перетворення являють собою смислові перетворення, зв'язані зі зміною лексичного складу і / або граматичної форми ФО. В рамках структурно-семантичного типу, в свою чергу, виділяються дві групи перетворень – в залежності від складності механізмів трансформацій, від ступеня мінливості семантики мовних фразеологізмів. У число видів перетворень входить розширення, скорочення компонентного складу, заміна, зміни в розташуванні компонентів, зміна в лексико-семантичній та синтаксичній сполучуваності та ін. – всього 14 видів перетворень, в основному збігаються з елементарними прийомами.

Т. Є. Набережнева узагальнила всі можливі зміни плану вираження твірної ФО, що мають місце при творенні нової фразеологічної одиниці, та співвіднесла їх зі змінами плану змісту. У структурно-семантичні перетворення твірної одиниці у процесі вторинного фразеотворення було включено: відособлення компонентів твірної одиниці (зменшення кількості компонентів); відособлення компонентів твірної одиниці + структурні зміни; поширення компонентного складу; лексична субституція компонентів: на основі а) аналогії; б) на основі контрасту; в) на основі розвитку образу твірної одиниці; словотвірна субституція стрижневого компонента [Набережнева 2009].

Не менш цікавим є дослідження І. Є. Трет'якової, де розглядаються найбільш частотні прийоми оказіонального перетворення ФО: описуються механізми цих прийомів, комунікативна спрямованість, стилістичний ефект трансформацій. При аналізі перетворень мовних фразеологічних одиниць було використано традиційну типологію прийомів оказіонального перетворення ФО, відносячи до прийомів структурно-семантичного типу – розширення компонентного складу, заміну компонентів, творення ОФ за моделлю, фразеологічний еліпсис, контамінацію, модифікацію синтаксичної моделі, сегментацію ФО, рольову інверсію та до прийомів семантичного типу – подвійну актуалізацію, буквалізацію, переосмислення ФО [Трет'якова 2011].

Відібраний мовний матеріал показав, що на основі одного і того ж сюжету або події можуть виникати різні фразеологічні номінації, в тому числі нові значення вже існуючих одиниць. Різновиди структурної та семантичної модифікації ФО з компонентом-онімом в умовах вторинних фразеотворчих процесів будуть розглядатися в подальших пошуках у даному науковому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко, М. Ф. (1987). *Теоретичні питання фразеології*. Харків, 134 с.
2. Гриднева, Т. В. (2010). Фразеологический антропоцентризм в системе языка и речи. [В:] *Известия ВГПУ*. № 10, с. 68-72.
3. Зыкова, И. В. (2016). Лингвокреативность с позиции лингвокультурологии: теория, метод, анализ. [В:] *Язык, сознание, коммуникация*. Москва, Вып. 53, с. 136-151.
4. Кунин, А. В. (1996). *Курс фразеологии современного английского языка*: [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 2-е изд., перераб.]. Москва, 381 с.
5. Мелерович, А. М. і Мокиенко, В. М. (1997). *Фразеологизмы в русской речи: словарь*. Москва, 864 с.
6. Набережнева, Т. Є. (2009). *Онтологія вторинного фразеотворення в різноструктурних мовах*: дис. на здобуття наук. ступеня кан. філол. наук: спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство”. Київ, 218 с.
7. Рахматуллаева, Н. Г. Номинативный потенциал структурно-семантической аналогии в английской фразеологии. [В:] *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Языкознание*. Вып. 20 (706), с. 187-197.
8. Серебренников, Б. А. (1988). *Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление*. Москва, 242 с.
9. Телия, В. Н. (1986). *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*. Москва, 143 с.
10. Трет'якова, І. Ю. (2011). *Окказиональная фразеология (структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты)*: дис. на соиск. учен. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык”. Ярославль, 367 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

БАРФС – Кунин, А.В. (2005). *Большой англо-русский фразеологический словарь. English-Russian phraseological dictionary: ок. 20000 фразеол. единиц.* – 6-е изд., испр. Москва, 942 с.

BNC – *The British National Corpus*. Available at <http://corpus.byu.edu/BNC> (last accessed on 17 April 2019).

Григорій Аркушин
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри історії та культури
української мови Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: hryhor@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0698-6347

ЗАГОРЕНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ (ЗА РОМАНАМИ ВОЛИНСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА В. ЛИСА)

У статті схарактеризовані фразеологізми, ужиті в загоренських романах Володимира Лиса, тобто в тих творах, де описані життєві історії села Згорани Любомльського району Волинської області, – «Століття Якова», «Соло для Соломії» та «Діва Млинища». Усі стійкі сполучення поділені на три групи: ті, що відомі і в літературній мові, а отже, гіпотетично в усіх українських діалектах, хоч і не завжди в них вживані, ті, що виявлені лише в західнополіських говірках, і власне загоренські. Безперечно, ці вислови та ще в поєднанні з народними прислів'ями і приказками якнайповніше характеризують народне мовлення Західного Полісся.

Ключові слова: західнополіські говірки, народне мовлення, фразеологізми, літературні відповідники.

Аркушин Г. Загоренские фразеологизмы (за романами волинского писателя В. Лиса)

В статье проанализированные фразеологизмы, употребленные в загоренских романах Владимира Лиса, то есть в тех произведениях, где описаны жизненные истории села Згораны Любомльского района Волынской области, – «Столетие Якова», «Соло для Соломеи» и «Дева Млинища». Все фразеологизмы разделены на три группы: те, что известны и в литературном языке, а следовательно, известные во всех украинских диалектах, те, которые выявлены лишь в западнополесском говоре, и третья группа – собственно загоренские. Бесспорно, эти выражения да еще в сочетании с народными пословицами и поговорками наиболее полно характеризуют народную речь Западного Полесья.

Ключевые слова: западнополесский диалект, народная речь, фразеологизмы, литературные соответствия.

Arkushyn H. Zagorien phraseologisms (based on the novels of Volyn writer V. Lys)

The article describes the phraseologisms used in zagorien novels of Volodymyr Lys, that is, in those works, which describe the life stories of Zgorany village Lyuboml district in Volyn region. Three most famous novels of the given author are “The Century of Jacob”, “Solo for Solomiya”, and “The Diva of Mlynyscha” (by the way, the first work has already been screened and successfully performed in Volyn Regional Music and Drama Theatre named after Taras Shevchenko, that was “The Century of Jacob: First Love (Polissya Rhapsody).

All stable word combinations are divided into three groups. The first was attributed to those used in the literary language, and therefore, hypothetically known in all dialects (z vyskokom, zuba maye, oboye riaboje, krutyty, yak tsyhan sontsem etc.), although dialectal carriers do not use them in all dialects. Among the literary parallels to dialect phraseologisms, the differences of the phonetic (no hu-hu “do not speak” – ni (ani) hu-hu; movchetymu, yak ryba) and morphological character (daty dyoru (dok.) – davaty dyoru (nedok.)), as well as the component nature (ny tyahny kota za khvist – tyahnuty sirka za khvist). As part of such phraseologisms there are lexical dialectisms (yak roveru pyate tretye koleso – yak pyate koleso do voza).

The second smaller group make up those, found only in West Polissya dialects, that is, parallels to them were not found in other Ukrainian dialects with the available fixations (ne honesyа, yak Kharytyn z paranoyou; z yoho zhinky rosy zbyv).

At least truly zagorien phraseologisms, that are used only in the dialect of Zgorany village Lyuboml district in Volyn region (tichka pochalasyа; udaryly po bochkakh).

Undoubtedly, these stable words, combined with folk proverbs and sayings, characterize the people's speeches of the inhabitants of West Polissya as fully as possible.

Key words: West Polissya dialects, phraseologisms, folk speech, literary correspondences.

Волинський журналіст і письменник Володимир Лис в останні роки видав з десяток книг – як окремих художніх творів, так і збірань нарисів та оповідань, але найбільш відомими серед читачів

стали його три романи – «Століття Якова» (після цитат умовне скорочення *СЯ*), «Соло для Соломії» (*СДС*) і «Діва Млинища» (*ДМ*). Усі три твори повідають долю жителів поліського села *Загорени* (офіційна назва – Згорани Любомльського району Волинської області). Це маленька північно-західна крапка на великій карті Волинської області, але найголовніше, що це рідне село письменника. Оскільки автор подав конкретну адресу описаних подій – село Згорани, то й літературознавці шукають тут прототипів художніх героїв, а діалектологи аналізують мову і автора, і дійових осіб, адже визначальна риса цих трьох художніх полотен – використання рідних авторові говіркових слів. Зауважимо, що ніхто з волинських письменників не схарактеризував дотепер так широко і бережно західнополіську говірку, як В. Лис, чим і привабили читача ці твори (до речі, за першим романом був знятий телефільм, а у Волинському обласному музично-драматичному театрі імені Тараса Шевченка вже другий сезон з успіхом йде вистава «Століття Якова. Перше кохання (Поліська рапсодія)»).

Діалектологи схарактеризували різні види діалектизмів, що вжиті у цих творах письменника. Майже всі мовні рівні романів докладно простудіював А. Яворський (див.: [Яворський 2012–2014]), уплив літературної мови на сучасну говірку с. Згорани простежила І. Дружук [Дружук 2015], діалектна лексика проаналізована в працях Г. Аркушина [Аркушин 2014] та І. Дружук [Дружук 2016], творення варіантів власних особових імен досліджувала О. Нестерчук [Нестерчук 2017] та ін., однак *загоренська* фразеологія залишилася ще поза увагою дослідників.

Отож, мета статті – аналіз стійких сполучень слів із семантично цілісним значенням у *загоренських* романах В. Лиса, які досить повно характеризують живе народне мовлення. Такі вислови розділили на групи: ті, що відомі в літературній мові і гіпотетично на всій україномовній території, хоч і не завжди в них уживані, ті, що використовують лише в західнополіських говірках, і власне *загоренські* (зауважимо, що всі вислови подаємо у формі, вжитій в аналізованих творах). У статті використано метод лінгвістичного спостереження та систематизацію мовного матеріалу, не оминуючи і порівняльний аспект.

Безперечно, найбільшу групу становлять фразеологізми, що відомі в літературній мові (порівняння зроблені за «Фразеологічним словником української мови» (ФС), а отже, гіпотетично відомі й в усіх українських говірках), бо, як стверджує З. Ганудель, «Діалектна мова дуже легко підлягає впливу літературної мови і сусідніх мов та діалектів не лише в області лексики, але й фразеології» [Ганудель 2018, 194]. Частина виявлених стійких сполучень повністю ідентичні, пор.: *діал. з вискоком* (СДС, 195) – *літ. з вискоком* (ФС, 104); *діал. на нас зуба має* (ДМ, 127) – *літ. мати зуб на кого* (ФС, 471); *діал. зі свавільною дівкою каші не зварши* (ДМ, 285) – *літ. каші не зварити* (ФС, 325); *діал. обоє рябоє* (ДМ, 277) – *літ. обоє рябоє* (ФС, 573); *діал. вона ловила гав* (СДС, 287) – *літ. ловити гави* (ФС, 446); *діал. вже починала крутити хлопцями, як циган сонцем* (СДС) – *літ. як циган сонцем крутити* (ФС, 940); *діал. робота в неї, звісно, не бий лежачого* (ДМ, 235) – *літ. не бий лежачого* (ФС, 420) і т.д.

Інші фразеологізми, ужиті письменником з ідентичним літературним значенням, мають деякі відмінності: а) у фонетиці говіркових слів: *ни гу-гу* ‘нічого не говорити’ (ДМ, 231) – *ні (ані) гу-гу* (ФС, 202); б) у видах і способах дієслів: *віддавати кінці* ‘помирати’ (*недок.*) (ДМ, 336) – *віддати кінці (док.)* (ФС, 118); *дати дьору (док.)* (ДМ, 293) – *давати дьору (недок.)* (ФС, 287); *мокрого місця не зосталося б (умовн. спосіб)* (СЯ, 212) – *мокрого місця не залишиться (дійсний)* (ФС, 502); в) у словопорядку: *надвоє баба ворожила* (ДМ, 48) – *баба надвоє ворожила* (ФС, 523); г) у використанні синонімів: *затремтіли жижки* (ДМ, 30) – *жижки трясуться* (ФС, 293); ґ) у романах наявна контамінація висловів: *хоч бий, хоч до ніг припадай, хоч плач, хоч скач* (ДМ, 148) – *хоч плач, хоч скач* (ФС, 645); д) засвідчені деякі відмінності в семантиці компонентів: *гінформація точна, як штик* (СДС, 230) ‘правдива’ – *як штик* ‘цілком, абсолютно’ (ФС, 968), пор. у фіксації Ю. Громіка: *йак штик* ‘неодмінно бути в певному місці’ (Г, 159); е) та найбільше відмінностей у компонентному складі фразеологізмів: *ни тягни kota за хвіст* (ДМ, 89) – *тягнути сірка за хвіст* (ФС, 905); *зажило як на псові* (ДМ, 56) – *як на собаці загоїтися* (ФС, 840); *лежма лежить* (ДМ, 231) – *лігма (лежнем) лежати* (ФС, 420); *не сиди сиднем* (СДС, 270) – *справляти сидні* (ФС, 802); *потрібна ти мені, як роверу третє колесо* (ДМ, 303) – *як п’яте колесо до воза* (ФС, 840); *кінця-краю не видно* (СДС, 355) – *без кінця-краю* (ФС, 376); *Вой, зусім тронувся. Сирі кашанки наївся!* (ДМ, 90) – *наїстися блекоти* (ФС, 525); *його чесниця уже відспівана* (ДМ, 147) – *три чисниці життя* (ФС, 948); *дурне діло нехитре* (СЯ, 22) – *діло нехитре* (ФС, 245); *пор. це і сміх, і гріх, і кукуріку!..* (СДС, 218).

Зауважимо, що відомі «всехвальні» заперечні вислови про якогось розумника, як-от *літ. голова не половию (не соломю, не клоччям і т.ін.) набита* (ФС, 182), у *загоренців* має іншу будову: у не зовсім розумного або дивакуватого односельця голова набита чимось іншим, а не мізками, при цьому наявний широкий вибір насамперед найменувань набридливих комах: *вельми хороша... тико мух багато в голові...* (ДМ, 106), *всіди мухи в голові літали* (ДМ, 287), *з мухами чи тарганами в голові* (ДМ, 288), *тарганів укуні з блохами повна голова* (СДС, 213), *глистів у голові* (СЯ, 19), *і тільки одне*

словосполучення *лоу в голові не хватає* (СдС, 225). Подібні варіанти знаходимо на всьому Західному Поліссі: *в голов'ї тїрса; голова без гл'її; гулува балакухами набїта; голова ни дл'а вшеї; голова ни полвоуу набїта; ни солмоуу пхана* (М, 59).

Деякі стійкі словосполучення, відомі не на всій україномовній території, а тільки в Західній Україні, ще повністю не «фразеологізувалися», а тому й не уведені в реєстр літературних словників, пор.: *прийшли «перші совети»* (СдС, 51; ДМ, 157), *за «тамтих советів»* (ДМ, 219), *«других советів»* (ДМ, 220, 147, 166), *...а сина понесла вже пуся приходу «других советів»* (СдС, 190). Значення таких словосполучень не завжди зрозумілі мешканцям центру і сходу нашої держави: *перші совети* || *тамті совети* || *ти совети* ‘представники радянської влади у період з вересня 1939 по червень 1941 року’ (СЗГ, 554), *другі совети* ‘представники радянської влади від закінчення другої світової війни і до початку дев'яностих років’ (СЗГ, 143).

Не тільки на Західному Поліссі відомі такі фразеорепліки-жарти, побудовані на близькому фонетичному звучанні або на римуванні: *Ви до нас у якійсь справі? – спитала дівчина. – І справа, і зліва* (ДМ, 234); *Хто ж то стрілев? – Хто-хто... Дід покійний Митро...* (СдС, 148). В останній фразеорепліці знаходимо загоренський варіант імені Дмитро, який в інших регіонах замінюють компонентом *дід Пихто*; пор. і подібну фразеорепліку: *– Шо? шо? – Кўраче кашо.*

Значно менша група фразеологізмів, уживаних тільки в західнополіських говірках. Для виявлення таких стійких сполучень використали записи З. Мацюк «Що сільце, то нове слівце» (після паралелей позначка М), Г. Аркушина «Сказав як два зв'язав» (позначка А) та Ю. Громіка «Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області» (позначка Г) (останні записи з перехідної західно-середньополіської зони). Зауважимо, що повнота паралелей завжди детермінована ступенем фіксації фразеологізмів у різних джерелах і їх доступністю для дослідників; оскільки говіркова фразеологія усіх діалектів вивчена ще недостатньо, тому може й виявитися, що якийсь кваліфікований нами фразеологізм як західнополіський відомий також і в інших діалектах.

Звернемо увагу на такі вузьколокальні стійкі сполучення:

- *з його жінки росу збив* (СЯ, 68) ‘був у статевих зносинах’ – паралель: *збіти росу* ‘т.с.’ (А, 120);
- тотожне значення до попередніх висловів має словосполучення *покрити жінку*, пор.: *...Жінок і дівчат з сила – вдовиць, замужніх і незамужніх – котрих уже встиг покрити і змусити до злягання* (СдС, 265) – паралель: *покріти жунку (корову, кубїлу)* (у багатьох н.пп.);
- *в тебе що, тічка почалася?* (ДМ, 116) – паралель: *т'єчка пучалас'* ‘період менструації’ (М, 206);
- широко відоме в говірках словосполучення про хворий жіночий передок, який можуть лікувати лише чоловіки, пор.: *«слабкої на передок» жінки* (ДМ, 297) та варіант *слабуватий на чоловіків передок* (СЯ, 100), тобто ‘ненаситна жінка у статевих зносинах’.

Деякі фразеологізми з однаковими компонентами виявляють різну семантику, пор. у В. Лиса: *не гонеся, як Харитин з параниною* ‘не поспішай’ (ДМ, 17) – у записах З. Мацюк: *дохопився до води як Харитин до паренини* ‘про спрагу’ (М, 49). Трапляються стійкі сполучення літературно-ілюстративного походження, пор.: *Була хата в Їгона хтозна колишня, як на Млинищі мовили, – шевченківська* ‘тобто така, як на відомому малюнку Т. Шевченка’ (ДМ, 321) – паралелі у багатьох н.пп.: *шевчєнковс'ка хата* || *їак Шевчєнкова хата*.

Якщо ж не виявлені паралелі до окремих стійких сполучень слів, то кваліфікуємо їх із певною обережністю як *власне загоренські*; до таких відносимо *їдна дорога – до сибірського Макара* (ДМ, 170) (очевидний зв'язок із фразеологізмом *де Макара телят не пас*); *вчилися чики-чики, на „відмінно”* (СЯ, 192); *мати Настина тоже гав-гав на те* (СдС, 17); *старість голоблі наставляє* (СЯ, 206).

Для таких сполучень характерні повтори: *не і не!* (ДМ, 127), *в будні ні та й ні – забігала Соломійка на подвір'я панотця* (СдС, 42), *раз тре', то тре'* (СдС, 231). Знаходимо загоренські діалектизми і в складі фразеологізмів: *Вой, зусім тронувся. Сирої кашанки наївся!* (ДМ, 90), *де кашанка* ‘ковбаса, начинена крупами з кров'ю’ (СЗГ, 214), яку їдять печеною. А незрозумілий для загалу суто загоренський вислів *ударити по бочках* автор доступно пояснює: *ударили <...> десь по нирках (по бочках, казали у їхньому селі, переінакшуючи російське «почки»)* (СЯ, 75).

Іноді є вказівка на обмеженість уживання вислову: *...ще згадаєш колись мої слова. Колися, як у нас кажуть. Колися, ха-ха! Колися – в Химки кури завелися* (СдС, 188); *як на Млинищі казали, ...а кобила ніяк не могла понести* (ДМ, 25) ‘запліднитись’; [вона] *вдруге понесла* ‘завагітніла’ (ДМ, 264).

Деякі сучасні вислови поч. ХХІ століття В. Лис переніс у розповіді про події середини ХХ ст., пор.: *покалякали про те про се* (ДМ, 286, 294), *ну, Соломко, як то кажуть, будь здорова і не кашляй* (СдС, 236), *Гоголь зі своєю фінальною ревізорською сценою відпочивав* (СдС, 332), *це було щось* (СдС, 330), *Красива? – спитав Генік. – Не те слово* (СдС, 73) та ін.

На жаль, негарне враження справляє переклад російської фразеології, замість уживання волинсько-поліських стійких словосполучень, пор.: *пішла, несолодко пообідавши* (СЯ, 45) (пор. рос. *несолоно хлебавши*); *солома поїхала* (СЯ, 177) || *в баби солома на доми поїхала* (ДМ, 150) || *Що за дурню про волоссе варнякала... Солома їде, га...* (ДМ, 150) || *Зі щастя дах поїхав?* (СдС, 98) (пор. рос. *крыша поехала*).

Безперечно, жвавості оповіді надають також ужиті прислів'я та приказки часто з певними модифікаціями: *За дурною головою нема ногам спокою* (СЯ, 157); *Як ни тепер, то в четвер* (СЯ, 230; ДМ, 42, 165); *Дурний єї чоловіка піп хрестив та чиряка у лоба засадив* (СЯ, 110) || *дурний тибє піп хрестив, ногавиці не спустив* (ДМ, 142); *Слово воно, звісно, не горобець, али й не латка, щоб до діла пришивати* (СдС, 206) та ін.

Іноді автор сам творить вислови, близькі до народних: *Зібралися каліки, дурні недоріки* (ДМ, 277); *Сховала, як мовлять, серце на денце* (СдС, 137); *А як хоч, синку, так і лоскоч* (ДМ, 327); *Вірю, як і всякому звіру* (ДМ, 324).

Отже, уміле використання народної фразеології не тільки дозволяє письменникові емоційніше вести оповідь про події, а й дає можливість наблизити мовлення своїх героїв до народного, що, безсумнівно, гарантує певний успіх у читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин, Г. (2014) *Народна лексика Західного Полісся*. Луцьк. 236 с. (цитовано: С. 139–146).
2. Ганудель, З. (2018) *За культурну національну єдність*. Пряшів. 412 с.
3. Дружук, І. (2015) *Уплив літературної мови на говірку с. Згорани Любомльського району Волинської області*. [У:] Яровиця. №3–4. С. 60–64.
4. Дружук, І. (2016) *Лексичні діалектизми в романі Володимира Лиса «Століття Якова» та говірки мешканців с. Згорани Любомльського району Волинської області*. [У:] *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук* : збірник матеріалів міжнар. наук. практ. конф. Луцьк. С. 307–309.
5. Нестерчук, О. (2017) *Словотвір варіантів імен роману В. Лиса «Діва Млинища»*. [У:] *Наукові записки Тернопільського національного університету*. Серія : Мовознавство / відп. ред. Т. П. Вільчинська. Тернопіль : Тернопільський. нац. педагог. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Вип. 1 (27). С. 220 – 223.
6. Яворський, А. Ю. *Лексика волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова»*. [У:] *Лінгвістичні дослідження* : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2013. Вип. 36. С. 137–142; *Фонетичні особливості волинсько-поліської говірки в романі В. Лиса «Століття Якова»*. [У:] *Волинь філологічна: текст і контекст*. Актуальні проблеми сучасного мовознавства : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. Вип. 14. С. 279–289; *Морфологічні особливості волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова»*. [У:] *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. № 22 (271). С. 150–155; *Лексика волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова»*. [У:] *Лінгвістичні дослідження* : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2013. Вип. 36. С. 137–142; Yavorskiy A. *Vocabulary of Volyn Polissyan Patois in Volodymyr Lys's Novel "Jacob's Century"*. [У:] *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 1. С. 295–302.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

А – Аркушин, Г. *Сказав, як два зв'язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині*. Люблін-Луцьк, 2003. 177 с.

Г – Громик, Ю. *Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області*. [У:] *Волинь-Житомирщина* : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. Житомир, № 8, с. 152–170.

ДМ – Лис, В. *Діва Млинища*. Харків, 2016. 366 с.

М – Мацюк, З. *Що сільце, то нове слівце : слов. фразеологізмів Західного Полісся*. Луцьк, 2013. 476 с.

СдС – Лис, В. *Соло для Соломії*. Харків, 2013. 305 с.

СЗГ – Аркушин, Г. *Словник західнополіських говірок*. Луцьк, 2016. 648 с.

СЯ – Лис, В. *Століття Якова*. Харків, 2013. 239 с.

ФС – *Фразеологічний словник української мови*: У двох кн. Київ, 1999. 980 с.

Тетяна Беценко
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
і літератури Сумського державного педагогічного
університету ім. А. С. Макаренка
(Суми, Україна)
e-mail: tpb2016@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1936-6673

ПОСТІЙНІ ЕПІТЕТНІ СТРУКТУРИ – ФОЛЬКЛОРНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ (НА ПРИКЛАДІ МОВИ НАРОДНИХ ДУМ)

У статті подано спробу схарактеризувати постійні епітети як фразеологічні структури фольклорного дискурсу. Означено риси універсальності народнопоетичних епітетних конструкцій. Запропоновано дефініцію постійних епітетів. Проаналізовано способи їх вираження.

***Ключові слова:** постійні епітети, мова народних дум, фольклорні тексти, текстово-образні універсалії.*

***Беценко Татьяна.** Постоянные эпитетные структуры - фольклорные фразеологизмы (на примере языка народных дум).*

В статье засвидетельствована попытка охарактеризовать постоянные эпитеты как фразеологические структуры фольклорного дискурса. Отмечены черты универсальности народнопоэтических эпитетных конструкций. Предложена дефиниция постоянных эпитетов. Проанализированы способы их выражения.

***Ключевые слова:** постоянные эпитеты, язык народных дум, фольклорные тексты, текстово-образные универсалии.*

***Betsenko Tatiana.** Permanent epithet structures are folklore phraseological units (using the language of folk thoughts as an example).*

The article witnesses an attempt to characterize the constant epithets as phraseological structures of folklore discourse. The features of the universality of folk epithetic constructions are noted. The definition of permanent epithets is proposed. Analyzed ways to express them.

***Key words:** constant epithets, the language of popular thoughts, folklore texts, text-like universals.*

Постановка проблеми

У стилістиці в окремий різновид виділяють постійні епітети, що часто повторюються при тих самих іменниках. «Саме вони характерні для фольклорної мови і для художніх текстів, стилізованих під фольклор» [6, с. 58], мають властивість переходити із одного твору до іншого. Виходячи із специфіки функціонування зазначеного різновиду епітетів, їх місця і ролі в стилістичній системі мови, різні дослідники кваліфікують їх як: традиційні, класичні, народнопоетичні, сталі, фольклорні, канонізовані, фразеологізовані.

Універсальність постійного епітета засвідчена у його здатності максимально лаконічно, точно і водночас образно концентрувати денотативно-конотативний зміст фольклорного твору.

Аналіз останніх досліджень.

Фольклорні постійні епітети привертали увагу вчених. Так, зокрема, епітети в билинах розглядали Ф. Міклошич (1895), П. Первов (1901), О.М. Веселовський (1940), Ф.І. Буслаєв (1941), В. Я. Пропп (1955), М.О. Астахова (1966), П. Д. Ухов (1958), Ф. М. Селіванов (1980), у весільних піснях – Ю. Г. Круглов (1978), у хороводних піснях – Є. Яцунок, у ліричних – О.О. Потєбня (1887, 1976), О. М. Веселовський (1989), В. М. Жирмунський (1977), А. П. Євгенєва (1963), В. М. Сидельников (1950), В. І. Єрьоміна (1967, 1978), Н. П. Колпакова (1962), М. І. Кравцов (1980), О. І. Богословська (1970, 1971), О. Т. Хроленко (1971), С. Я. Єрмоленко (1987, 1999), у баладах – А. Кулагіна, в частівках – Л. О. Астаф'єва, С. Г. Лазутін, в загадках – В. П. Аникін, у казках – О. І. Богословська (1970), Н. М. Ведьорникова (1975), Н. Савушкіна та ін.

Формулювання мети статті.

Мета статті – схарактеризувати постійні епітети як своєрідні фразеологізовані структури, при таманні фольклорним текстам, зокрема думам; встановити способи їх вираження; означити стилістичні параметри.

Виклад основного матеріалу.

Постійні епітети – це структури з чітко визначеним, суворо регламентованим компонентним складом, які відзначаються закріпленістю певних означень за певними означуваними (*чорна хмара*,

дрібні сльози, сива зозуля). Дослідники одностайні у розумінні постійного епітета як канонізовано-го, естетично вартісного засобу фольклорного стилю [5, с. 78-79; 12, с. 215-216 та ін.].

Епітет як «художнє, образне означення, що називає характерну властивість предмета, явища» [6, с. 58], тим універсальний як мовний знак образно-змістової системи будь-якого твору (особливо поетичного), що є водночас найпростішим та найлегшим для сприйняття і разом з тим максимально містким, естетично виразним та стилістично вагомим засобом, здатним надавати художньому тексту потрібної тональності. Окрім того, що епітет – це здебільшого означення, виражене прикметником, його своєрідність як образного засобу полягає в тому, що прикметник не функціонує в ролі епітета сам по собі, а, як правило, є «прив'язаним» до іменника, залежним від нього, підпорядкованим йому (і в плані граматичному, і в плані семантичному): тут діє основний закон сполучення слів: «для того, щоб два слова склали правильну сполуку, вони повинні мати, окрім специфічних, розрізнявальних сем, спільну сему, або не мати несумісних сем» [4, с. 23]. Пор., наприклад: *чорна хмара* (прикметник *чорний* та іменник *хмара* мають спільні семи «небезпека», «лихо» тощо); *ясне сонце* (прикметник *ясне* та іменник *сонце* сполучаються на основі спільних сем «світло», «яскравий» та под.); *висока гора* (прикметник *високий* та іменник *гора* об'єднує сема «підвищення»). Таким чином, епітетне словосполучення (фольклорного походження) кваліфікують універсальним стилістичним засобом поетичного мовлення, стилістичною текстово-образною універсалією.

Універсальність постійних епітетів полягає в тому, що вони: 1) виступають максимально злитими, нероздільними формами; 2) містять розчленовану вказівку на предмет та його актуальну для фольклорного тексту ознаку; 3) відзначаються загальновідомою і загальноприйнятою закріпленістю, окрім денотативного, відповідного конотативного змісту. Усе це спричинило те, що постійні епітети стали еталоном образного кодування ментальних відчуттів, засобом і способом відображення національного світобачення через систему художньо-образних узагальнень та переосмислень: напр., *чорний ворон* – «смерть», «нещастя», *біле тіло* – «краса», «молодість».

Саме через зв'язок з іменником встановлюємо ступінь «спаяності», «злитості» цих двох компонентів. Взагалі атрибутивна синтаксична група, компоненти якої виступають сильно пов'язаними семантично і синтаксично, витворює в уяві реципієнта єдиний, цілісний образ. «Спаяність компонентів атрибутивної групи така, що тут нерідко стирається лексичне значення одного із компонентів» [13, с. 16]. І все ж, значення власне епітетного слова в таких атрибутивних групах незаперечне.

Уживаючись при іменникові, прикметник відіграє важливу смислову й стилістичну роль: він звужує значення іменника виділенням якоїсь однієї властивості предмета, сприяє метафоризації, переносно-образному вживанню іменника.

Потреба у з'ясуванні специфіки функціонування фольклорних епітетів взагалі, а думових – зокрема, як текстово-образних універсалій, зумовлена тим, що такі атрибутивні словосполучення сповнені психологізму, асоціативної семантики і засвідчують найглибший (первинний) етап національного світовідчуття та світоосмислення, відбитий у фольклорі як витворів колективної творчості. Адже, як слушно зауважував Ф. І. Буслаєв, у епічних формах українських пісень відчутна «давнина доісторична» [1, с.93]. О. М. Веселовський підкреслював, що «історія епітета є історія поетичного стилю в стислому вигляді. І не тільки стилю, але і поетичної свідомості від її фізіологічних і антропологічних початків і їх вираження у словах – до їх закріплення в ряди формул, наповнених змістом наступних суспільних споглядань» [2, с.58].

Отже, епітет є мінімальною текстово-образною структурою, що безпосередньо вказує на епічні традиції, реалізовані в думовому епосі.

Якісні прикметники у функції постійних (канонічних) епітетів.

Якісні прикметники, що беруть участь у творенні епітетних сполук – текстово-образних універсалій думового епосу, – представлені емпірійними та раціональними прикметниками. Емпірійні прикметники позначають ознаки, що сприймаються органами чуття: зором, слухом, смаком, запахом, дотиком. Раціональні ознаки – такі, що не сприймаються органами чуття, а виникають на основі сприйняття чуттєвими органами ознак внаслідок аналізу, зіставлень, умовиводів, відповідно виражаються раціональними прикметниками [14, с.21-22].

Емпірійні якісні прикметники, вживані у функції епітетів, виступають для позначення кольору (*зелена трава, сірі вовки, зелені байраки, біле лице, жовта кість, ясна зоря, темная темниця*), слухових вражень (*тихий вітер*), смакових відчуттів (*гіркі сльози, солодкий мед*), дотикових (*гарячі сльози, холодна вода*), ознак лінійних предметів (*довжини, ширини, висоти та ін.*) (*високі ліси, глибока долина*).

З-поміж якісних прикметників, які беруть участь у творенні текстово-образних епічних універсалій, найбільшою частотністю і щодо кількісного складу, і щодо функціонування відзначаються прикметники-кологати. Найбільш уживаними у складі формул є такі прикметники, як *білий*,

чорний, зелений, сизий, сивий, менш поширені – синій, червоний, красний, темний, рідко вживані – сірий, жовтий. Належність їх до формульних у мовно-поетичній практиці сприяло закріпленню за ними певної оцінної ідейно-естетичної значеннєвості. Проте це аж ніяк не виключає їх поліфункціональності, яка корениться у народному світогляді, що сформувався на основі багатотікового і різнобічного досвіду. Наприклад, *чорний* у структурі текстово-образних універсалій може в одному випадку набувати позитивно-оцінної конотації, як у складі формули *чорний чуб*, так і негативної – у формулі *чорна хмара*.

Прикметники-кольороназви як складники текстово-образних універсалій думового епосу є формулами народнопоетичного стилю, які засвідчені і в інших фольклорних жанрах. Наприклад, це такі атрибутивні текстово-образні універсалії: *біле тіло, білі руки, сиві воли, чорний ворон, сиві зозулі* та ін. Лише деякі із зазначених формул виступають суто думовими за походженням, як – от: *біла габа, червона китайка, жовта китайка*.

Не надто актуалізованими у думовому епосі є текстово-образні універсалії з прикметниками дотикової семантики: *гарячий, холодний, гострий, колючий, твердий*. Прикметники із значенням дотику активізовані у сполученні з іменником на позначення:

- 1) атрибутики, пов'язаної безпосередньо з людиною: *гарячі сльози* [10, с. 268, 270];
- 2) явищ і предметів довколишньої дійсності: *холодна вода* [10, с. 91, 93, 94, 95, 97];
- 3) рослин: *колючі терни* [10, с. 215], *колюча тернина* [10, с. 112(2)];
- 4) зброї: *гострий меч* [10, с. 218], *гостра шабля* [10, с. 168], *гострий спис* [10, с. 156, 203].

Зазначений різновид якісних прикметників можна також охарактеризувати як такий, що включає одиниці, які позначають:

- 1) температурні ознаки: *гарячі сльози, холодна вода*;
- 2) наявність/відсутність вологи: *сира земля, сире коріння*;
- 3) дотиково сприймані ознаки поверхні чогось: *гострий спис*.

До якісних емпірійних прикметників, що беруть участь у творенні епітетних текстово-образних універсалій, належать також прикметники, що позначають лінійні ознаки предметів (довжину, ширину, висоту, розмір, обсяг, об'єм та ін.): *широкий, високий, великий, дрібний*. Такі прикметники вказують на:

а) особливості будови предметів, зокрема на розміри предметів:

- 1) лінійні розміри: *висока гора* [10, с. 345(2)], *високі могили* [10, с. 215];
- 2) сукупні розміри: *дрібний мак* [10, с. 349], *великі городи* [10, с. 338, 340];

б) позначають просторові ознаки предметів, зокрема:

- 1) положення предмета в просторі у відношенні один до одного: *далекий город* [10, с. 215].

в) ознаки поверхні (рухомої) рідини (води): *бистра хвиля* [8, с. 63], *бистра річка* [10, с. 276], *прудкії річеньки* [10, с. 332].

Активізація прикметників, які позначають просторові ознаки (здебільшого відстань), цілком поясненна: думи як твори історико-героїчного характеру зображують події широкомасштабні, що пов'язані з переміщенням на велику віддаль, подоланням певної відстані тощо. Тому зрозумілим видається пошук тих мовних форм (і створення на їх основі поетичних універсалій), які максимально сконденсовано і влучно передають реалії великого простору. Показово, що і прикметник, й іменник у таких формулах мають сему простору: *широкий степ, високі степи, великі городи, висока гора, глибока долина*.

Група прикметників із вказівкою на зовнішню форму – розмір предметів – не багаточислена і фольклорно специфічна: так, означення *дрібний (дрібен)* – невід'ємний атрибут іменників *мак, дощ, сльози*. Формули зазначених іменників з прикметником *дрібний* – загальнофольклорного походження.

Раціональні прикметники у функції епітетів у думовому епосі називають ознаки людини (вікові, внутрішні), ознаки тварин, а також якості, властивості та под. абстрактних понять.

Найчастотнішими є епітетні текстово-образні універсалії з раціональними прикметниками, що називають: ознаки людини:

а) вікові ознаки: *старенька вдова (удова)* [10, с. 231, 234, 242, 247, 249, 354, 376; 8, с. 107], *старенька жена* [10, с. 224, 225, 247(2), 248(3), 249(3), 254], *старенька мати* [10, с. 237, 380, 382(2), 383], *старенька матка* [10, с. 346, 347(3), 351, 352(2), 353, 407, 408], *старенька ненька* [10, с. 165(2), 231, 232, 365, 371], *старий козак* [10, с. 238, 239, 251], *старі люди* [10, с. 291, 316, 317, 319, 321, 322, 324, 397(5)], *молодий гетьман* [10, с. 271(3), 272(2), 273(3), 274(3), 275, 291, 294(2)], *молодий козак* [10, с. 75(2), 81, 83, 99(2), 194, 247, 249, 250], *молодий козаченько* [10, с. 72, 73, 314], *молодий пан* [10, с. 81, 136, 137(2), 138, 139, 143], *молодий челядина* [10, с. 354(2), 359, 368, 375(2)], *молоді жени* [10, с. 353(2), 365, 382, 383(2)], *найменша сестра* [10, с. 315, 221(3), 323], *найменший брат* [10, с. 89, 91, 93, 94, 96(3), 98, 150(3), 151(3), 152, 153, 154(2), 158, 159(2), 160, 163(6), 164(2),

165(3), 177, 178, 179(2), 181, 182(5), 183(4), 184(5), 185(5), 186, 187(4), 193, 197, 198(3), 200, 207(4), 208(3), 209(2), 210(3), 211(3), 212, 219(2), 220(3), 221(4), 365, 368], *найстарший брат* [10, с. 92(2), 208, 210(3), 211, 212, 220], *молоді діти* [10, с. 356, 358], *молоді діти* [10, с. 381], *молодеє дитя* [10, с. 243(2), 244(3), 245, 255, 256(2)], *молоде дитя* [10, с. 250], *маленькі дітки* [10, с. 102, 335, 336, 338, 340, 342, 346(2), 356, 361(2), 362, 370, 371, 378(2), 379, 385, 402, 407], *малі діти* [10, с. 288, 292(2)], *малі дітки* [10, с. 105, 345, 354, 365, 394, 405(2), 410], *менший брат* [10, с. 156(2), 158, 159(3), 164, 165, 166(5), 167, 168(4), 169(3), 170(6), 171(9), 172(6), 174(4), 177, 187, 188, 189(6), 190(4), 191(3), 192(6), 193(4), 194, 195(2), 199, 202, 203(4), 204(4), 205(3), 207, 211, 212(2), 213(2), 214(2), 215(2), 216, 217, 218(2), 355, 360(2)], *менший син* [10, с. 171, 184, 187, 194], *найменший син* [8, с.107], *старший син* [8, с.109];

б) передають оцінні ознаки:

а) людей: *милий братік* [10, с. 203, 208, 210, 211, 212, 319(2), 327, 329, 330, 340(2), 341, 343], *милі братіки* [10, с. 210, 349, 362(2), 364, 365, 371], *милі гості* [10, с. 156, 160, 206];

б) абстрактних понять: *добрий розум* [10, с.350, 356], *добре слово* [10, с. 327, 352, 353, 383], *добрі діла* [10, с.294].

Прикметник-означення *молодий* найчастіше виступає з дистрибутами *козак, пан, слуга, челядина, дитя, жена (жона), подружжя, старий – з мати, нянька, вдова, жена (жона), люди, козак*. Характерною особливістю цих прикметників є те, що вони часто ускладнюються зменшено-пестливими суфіксами, особливо прикметник *старий*: *старенькі жени, старенька вдова, старенька мати, старенька матка, старенька нянька*, що виступає показником ставлення до жінки в суспільно-побутовій сфері.

Численна і різноманітна група якісних раціональних прикметників на позначення часових ознак. Одні прикметники виступають у складі формул, що належать до загальнофольклорних: (*лихая година*), інші набули статусу формульних лише в думових текстах: *святая неділя, святий празник*.

Відносні, присвійні та присвійно-відносні прикметники у функції постійних думових епітетів

Стилістичну вагу в плані художньо-образного міні- та макротекстотворення мають і відносні та присвійні прикметники.

Незважаючи на те, що присвійні прикметники «позбавлені відтінку якості і сама прикметниковість їх умовна», в епічному творі вони все ж привертають до себе увагу, тому що виконують функцію індивідуалізації, виокремлення належності чогось одній істоті, окремому власникові [3, с. 160].

Присвійні прикметники, зафіксовані в думових текстово-образних універсалах, у своїй структурі мають суфікси -ів (-ів), -ин (-ін) і вказують на належність чого-небудь людині: *отцева і матчина молитва* [11, с.91], *отцева молитва да матчина* [10, с.355], *отцева молитва і материна* [10, с.410], *отцева молитва, отцева та матусина молитва* [10, с. 397].

Суто думовими виступають епічні універсали із присвійним прикметником *Божий*, які становлять специфіку українського історико-героїчного епосу. Прикметник *Божий* стоїть в одному ряду формул на позначення релігійності, віросповідання народу (поряд з епітетами-прикметниками *християнський, хрещений*): *Божий світ* [10, с.122, 130, 157 та ін.], *Божий дім (дом)* [10, с. 95, 231, 323 та ін.], *Божа церква* [10, с. 248 та ін.].

Відносно-присвійні прикметники у складі думових атрибутивних формул функціонують лише з суфіксами -ськ- (варіант -цьк-), -івськ- (варіанти -евськ-, -овськ-), -инськ-. «В українській мові немає різкого розмежування між прикметниками присвійними, утвореними за допомогою суфікса -ів, прикметниками відносними, утвореними від тих самих коренів за допомогою суфікса -івськ(ий)» [7, с.275]. Прикметники із суфіксом -івськ(ий) «передають широке узагальнення ознаки, мають, так би мовити, групове значення» [7, с.275]. Ці прикметники, як відомо, об'єднують значення відносних і присвійних прикметників, у результаті чого епічна універсалия набуває особливого узагальнено-епічного значення: *отцівська-матчина* молитва не просто така, що промовлена батьками, а молитва, яка належить батькам і яка відзначається безмірною і неперевершеною силою в заступництві за дітей перед Богом; найсильніша з молитов. Тому уживані із значенням приналежності присвійно-відносні прикметники мають, порівняно із присвійними прикметниками, більш узагальнену віднесеність. «У певних текстуальних ситуаціях вони можуть позначати не стільки індивідуальну приналежність, скільки приналежність певній категорії людей (істот) взагалі <...>. У переважній більшості випадків прикметники з групи присвійно – відносних передають значення, характерні для звичайних відносних прикметників. Вони виражають у цьому разі не присвійність, а властивість предмета за зв'язком його з певною особою чи твариною, від назви якої утворені» [9, с.187 – 188]. У цілому означені розряди прикметників у текстах дум засвідчені в складі епітетних структур, яким властивий потужний естетичний зміст.

Висновки.

Отже, постійні епітети – своєрідні сталі фразеологізовані сполуки, органічні складники текстів дум. Народний епос характеризується набором визначених стійких канонізованих конструкцій.

Література

1. Буслаев Ф.И. (1990). *О литературе. Исследования. Статьи*. Москва. 512 с.
2. Веселовский А.Н. (1989). *Историческая поэтика*. Москва. 406 с.
3. Виноградов В.В. (1972). *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. –Москва. 614 с.
4. Гак В. Г. (1977). *Сопоставительная лексикология (на материале французского языка)*. Москва. 264 с.
5. Єрмоленко С.Я. (1987). *Фольклор і літературна мова*. Київ. 242 с.
6. Єрмоленко С.Я., Бибики С.П., Тодор О.Г. (2001). *Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ. 224 с.
7. Жовтобрюх М.А. Кулик Б.М. (1972). *Курс сучасної української літературної мови*. Київ. 402 с.
8. *Народні думи: Збірник* (1986). Київ. 173 с.
9. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія* (1969). Київ. 1969. 583 с.
10. *Украинские народные думы* (1972). Москва. 560 с.
11. *Українські народні думи та історичні пісні: Зб.: для сер. та ст. шк. віку* (1990). Київ. 239 с.
12. Чабаненко В. (2002). *Стилістика експресивних засобів української мови*. Запоріжжя. 351 с.
13. Черемисина Н.В. (1969). *Строение синтагмы в русской художественной речи*. [В:] Синтаксис и интонация. Уч. записки. / Башкирский госуд. ун-т им. 40-летия Октября. – Вып. 36. Уфа. 1969, с. 3–95.
14. Шрамм А.Н. (1979). *Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка)*. Ленинград. 134с.

УДК 811.161.1+811.161.2]’373.611

Тетяна Білоусова
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри слов'янської філології та загального
мовознавства Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: beltap24051960@gmail.com
ORCID: 0000-002-6247-0476

ФРАЗЕОЛОГІЧНА УНІВЕРБАЦІЯ ЯК СПЕЦИФІЧНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

У статті йдеться про універбацію мовних одиниць як універсальний спосіб деривації, спрямований на перетворення складної мовної одиниці в слово. Фразеологічна універбація розглядається як специфічна ділянка словотвору, що має на меті спрощення форми при збереженні значення та стилістичної складової вихідного фразеологізму.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологізм, спосіб словотворення, універбація, уні-верб.

Bilousova Tetiana. Phraseological univerbation as a specific branch of the Ukrainian word-formation.

The article deals with univerbation as a universal means of transformation of complex linguistic units into words in many Slavic and other languages. The aim of the article is to generalize the information about univerbation of phraseological units in the Ukrainian language (in comparison with Russian) and to give the theoretical explanation for the separation of phraseological univerbation into a single branch of the Ukrainian word-formation. The author applies the methods of derivational analysis, comparative and descriptive.

The source of the factual material is the author's "Dictionary of phraseological univerbs" containing the materials from the Russian language and the other related dictionaries proving the modern development of the Ukrainian language. The author also uses "Abridged dictionary of the Ukrainian jargonisms" by L. Stavytska and "Word creation in the independent Ukraine" by A. Neliuba.

The author points out that the characteristic features of phraseological units (semantic unity, stability of the structure, fixed order of components, and reproduction), and their closeness to a word in terms of the meaning and stylistic functions contribute to phraseological univerbation. This process is stimulated by both extralinguistic and intralinguistic factors: linguistic economy, semantic intensification of the nomination, limited human's operation memory. The mechanism of

transformation from a phraseological unit into a word lies in the simplification (compression) of a form with the simultaneous semantic and stylistic preservation. The meaning of some derivatives is more idiomatic than the meaning of their motivators due to their formal loss, derivational character, and homonymy which is quite popular among the univerbs. For this reason, their functioning needs the contextual surrounding and requires the common knowledge and understanding of a particular situation. The univerbs are mostly used in the colloquial speech, very often acquiring pejorative colouring.

The process of word-building involves one, two or more phraseological components and activates different derivational means, such as suffixation, de-suffixation, compounding, fusion, separation of a grammatical dominant and dependent components, or their combination. The analysis proves that this process is similar in both Ukrainian and Russian languages, activates same models and has similar results.

Key words: *phraseological univerbation, phraseological unit, means of word-formation, univerbation, univerb.*

Явище універбації притаманне багатьом слов'янським мовам, про це свідчать спостереження російських, польських, чеських, словацьких, болгарських лінгвістів (О.В. Ісаченко, Є. С. Кубрякова, В.В. Лопатін, Л.І. Осипова, М. Докуліл, А. Едличка, Е. Щепанська, Д. Буттлер, А. Борташевич, М. Віденов, Й. Грабчек та ін.). Універбація «була і є активним словотворчим засобом поповнення лексичної скарбниці української мови», – стверджує І. М. Думчак [Думчак 2016, с. 77].

Універбація (від літ *unus* – один, *verbum* – слово) розглядається переважно як створення вторинної однослівної номінації на базі первинної синтаксичної сполуки зі стилістичною та конденсаційною метою (В. В. Лопатін, А. М. Нелюба, О. М. Сидоренко, Є. Калішан, Е. Щепанська та ін.). Енциклопедія «Українська мова» визначає універбацію як «різновид суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення за допомогою суфіксації згортається в слово»: записна книжка → записник, залікова книжка → заліковка. Спосіб ґрунтується на відношенні семантичної еквівалентності між твірним і похідним. Основою похідного стає атрибутивний член твірного словосполучення, а функцію іменника бере на себе суфікс з предметним значенням (найчастіше *-к-, -іск-, -ик-, -иц-*) [Українська мова 2004, с. 749]. Схоже тлумачення знаходимо в словнику «Український словотвір у термінах» [Вакарюк, Панцьо 2007, с. 197], однак дію т. зв. «універбального способу словотворення» автори ілюструють похідним *декрет* (від *декретна відпустка*), який не має матеріально вираженого суфікса. Тож автори не обмежують можливі шляхи «згортання словосполучення в слово» лише матеріально вираженою суфіксацією. Порівняймо: А. Нелюба, розрізняючи універбацію і усічення, вважає схоже похідне *транзистор* результатом універбації словосполучення *транзисторний приймач* шляхом повторної семантизації існуючого слова [Нелюба 2006].

Ю. Мельник справедливо зауважує, що «похідне слово семантично співвідносне із словосполученням, воно конденсує і семантику, і форму словосполучення»; у творенні універбів, за його спостереженнями, активно задіяний суфікс *-к(a)* [Мельник 2005, с. 5].

В. А. Горпинич дотримується «широкого» погляду на універбацію і вбачає у ній «такий різновид деривації, який реалізується за допомогою еліптичного пропуску одного з елементів двослівної назви...» [Горпинич 1998, с. 5].

Значну увагу цьому явищу приділив О. Стишов, який назвав універбатами «деривати, утворені на основі стягнення розгорнутих синтаксичних структур» і зауважив, що універбація як універсальне явище «активно поєднується з іншими способами словотворення», в тому числі з усіченням, матеріально вираженою і нульовою суфіксацією, композицією (складанням і зрощенням), юкстапозицією, абрєвіацією тощо [Стишов 2005, с. 123]. Очевидно, що спосіб перетворення, та й сама структура вихідної одиниці для дослідника не є обмежувальними чинниками, про що свідчать наведені ним приклади: *барсетка* (*барсетна сумка*), *інтенсив* (*інтенсивне вивчення мов*), *агробізнес* (*аграрний бізнес*), *Укртелеком* (*Українські телефонні комунікації*), *ПФ* (*пенсійний фонд*) та ін. Втім, О. Стишов не вважає релевантною ознакою універбації семантичну еквівалентність мотиватора і універба: серед наведених ним похідних є семантично складніші за мотивуючі словосполучення: *кому/вниз-івець* (*член гурту «Кому вниз»*), *ніколи/не/нападай-ник* (*той, хто ніколи не нападає*) тощо [Стишов 2005, с. 123-165].

Розбіжності в трактуванні універбації закономірні, адже до сьогодні відсутня єдність дослідницької позиції щодо: 1) характеру вихідного сполучення (дво-, три-, чотирискладове; субстантивно-ад'єктивне / субстантивне / прономінальне, інше; вільне або стійке); 2) матеріальної бази словотворення (основа залежного компонента, двох, трьох і більше компонентів); 3) дериваторів (суфікс *-к(a)*, інші суфікси, зрощення, інтерфіксальне складання, усічення, редеривація тощо).

Мета нашої статті – узагальнити спостереження щодо універбації фразеологічних одиниць (ФО) в українській мові, теоретично обґрунтувати виокремлення фразеологічної універбації як специфічної галузі українського словотворення.

Ідея еквівалентності (синонімії) універба і *стійкого мотивуючого сполучення* знайшла відображення в працях багатьох науковців. На це звертали увагу польська дослідниця Е. Щепанська, чеські А. Єдлічка, М. Докуліл, дослідник російської і польської мов Є. Калішан та ін.

І. М. Думчак у кандидатській дисертації «Універбація в українській мові» дотримується такої ж позиції: вважає, що твірними для універбів стають ізофункціональні до слів розчленовані комплексні назви, яким притаманні «семантична цілісність, стійкість структури, визначений порядок компонентів, відтворюваність у мовленні (підкреслення наше – Б. Т.)» [Думчак 1998, с. 6]. Детально проаналізувавши явище вторинної номінації, «пов'язане з перетворенням двослівного стійкого найменування в синонімічне, здебільшого стилістично марковане, слово-універб», він підкреслив, що первинна назва і її однослівний дериват паралельно функціонують на певному синхронному зрізі [Думчак 1998, с. 6]. Таке співіснування, на його думку, визначає специфіку універбації серед інших словотворчих процесів, що перетворюють ту чи іншу синтаксичну структуру на слово.

Перелічені науковцем ознаки – семантична цілісність, стійкість структури, сталий порядок компонентів, відтворюваність у мовленні – притаманні, насамперед, таким мовним одиницям, як фразеологічні. Окрім того, фразеологічна одиниця (ФО) за своїми релевантними ознаками найближча до слова і тому, за нашими спостереженнями, легко піддається «ословленню», тобто універбації.

Фразеологічна універбація – це створення слова, семантично еквівалентного фразеологізму, на базі одного, двох і більше компонентів. Процес уможлиблюють а) схожість ФО і слова за значенням і функцією, б) словесний характер компонентів ФО, в) єдність лексико-фразеологічної системи; г) ізоморфізм дериваційних процесів на фразеологічному і лексичному рівнях; д) загальна тенденція до економії мовленнєвих зусиль і експресивізації висловлення [Білоусова 2011, с. 11-56].

Фразеологічним універбом називаємо слово-перейменування, створене на базі ФО будь-яким можливим способом.

В. І. Теркулов, порівнюючи процеси універбації в російській і українській мовах, підкреслив, що в більшості випадків моделі їх протікання співпадають [Теркулов 200, с. 242]. За нашими спостереженнями, це стосується і ділянки фразеологічної універбації. На підтвердження порівняймо матеріали нашого «Словаря фразеологического універбов» [Білоусова 2011, с. 249-285] і дані словників, які засвідчують сучасну живомовну українську практику: «Короткого словника жаргонної лексики української мови» Л. Ставицької [Ставицька 2003] та словника «Словотворчість незалежної України (1991-2011) А. Нелюби [Словотворчість]. Дані у таблиці:

Російська мова: ФО → універб	Українська мова: ФО → універб	Значення універба, успадковане від ФО	Спосіб словотворення
<i>на фиг (фига) → на/фиг, на/фига</i>	<i>на фіг (фіга) → на/фіг, на/фіга</i>	‘навіщо, для чого’ (потрібно, здалося тощо)	зрощення компонентів
<i>по фиг (фигу) → по/фиг, по/фигу</i>	<i>по фіг (фігу) → по/фіг, по/фігу</i>	‘все одно, байдуже’	
<i>без понтов → бес/понтов-о</i>	<i>без понтів → без/понтов-о</i>	‘без вдавання, хитрощів’	зрощення з суфіксацією
<i>сто пудов → сто/пудов-о</i>	<i>сто пудів → сто/пудов-о</i>	‘обов’язково’	
<i>по барабану → по/барабан-но</i>	<i>по цимбалах → по/цимбаль-но</i>	‘все одно’	
<i>узкий лоб → узк/о/лоб-о(ий)</i>	<i>вужький лоб → вужьк/о/лоб-о(ий)</i>	‘з обмеженими поглядами’	інтерфіксальне основоскладання (з суфіксацією і без)
<i>дурной вкус → дурн/о/вкус-и[j-є]</i>	<i>дурний смак → дурн/о/смак</i>	‘недосконале розуміння витонченого, красивого’	
<i>лёгкий на подъём → легк/о/подъём-н(ий)</i>	<i>легкий на підйом → легк/о/підйом-н(ий)</i>	‘такий, що може з легкістю, бажанням піти, поїхати куди-н.’	

<i>вагон и маленькая тележка</i> → вагон	<i>вагон і маленький візок</i> → вагон	‘дуже багато’	виокремлення граматично опорного компонента: іменника – з іменникової ФО, дієслова – з дієслівної ФО
<i>вешать лапшу на уши</i> → вешать	<i>вішати локшину на вуха</i> → вішати	‘дурити, обманювати’	
<i>втирать очки</i> → втирать	<i>замилувати очі</i> → замилувати	‘обманювати когось, виставляючи щось у вигідному для себе світлі’	
<i>забить болт (на что)</i> → забить	<i>забити болт (на що)</i> → забити	‘порвати з кимось, відмовитись від чогось’	
<i>закладывать за воротник</i> → закладывать	<i>закладати за комірець</i> → закладати	‘випивати, напиватися до сп’яніння’	
<i>заливать шары [глаза]</i> → заливать	<i>заливати очі</i> → заливати		
<i>поехатъ мозгами [умом, крышей]</i> → поехать	<i>поїхати мізками [розумом, дахом]</i> → поїхати	1. ‘почати робити безрозсудні вчинки’. 2. (на чомусь) ‘надто захопитися чимось’	
<i>травить байки [баланду]</i> → травить	<i>травити байки [баланду]</i> → травити	‘брехати, розповідати небилиці’	
<i>вешать лапшу на уши</i> → лапш-и(ть)	<i>вішати лапшу на вуха</i> → лапш-и(ти)	‘дурити, обманювати’	виокремлення граматично залежного компонента з суфіксацією, що «вирівнює» граматичні ознаки твірної ФО та її універба
<i>мокрое дело</i> → мокр-инк(а), мокр-ух(а), мокр-як	<i>мокра справа</i> → мокр-инк(а), мокр-ух(а), мокр-як	‘вбивство’	
<i>гнать фуфло</i> → фуфл-и(ть)	<i>гнати фуфло</i> → фуфл-и(ти)	‘обманювати, брехати’	
<i>шарашкина контора</i> → шарашк-о(а)	<i>шарашкіна контора</i> → шарашк-о(а)	‘несолідна установа, що не викликає довіри’	
<i>мыльная опера</i> → мыл(о)	<i>мильна опера</i> → мил(о)	‘низькопробний серіал, розрахований на невибагливу публіку’	виокремлення граматично залежного компонента з десуфіксацією.

Із таблиці видно, що в російській і українській мовах фразеологічна універбація відбувається за схожими моделями, її результати здебільшого ідентичні або тотожні.

Огляд праць, які тією чи іншою мірою торкаються явища універбації, а також наші спостереження свідчать, що сьогодні не викликають заперечень такі положення.

1. Суть універбації – перетворення складної мовної одиниці в просту без семантичного нарощення.

2. Універбацію стимулюють як внутрішньомовні, так і позамовні чинники: прагнення до економії мовних зусиль і посилення експресивності найменування, обмеженість операційної пам’яті людини.

3. Вихідне сполучення має бути стійким, відтворюваним (в деяких джерелах – з переносно-образним значенням, аж до фразеологічного), тож ФО – найбільш вдача база для універбації.

4. Універби творяться на базі одного, двох і більше компонентів ФО різними способами, що спрямовані на збереження цілісного фразеологічного значення і граматичних ознак номінативної одиниці.

5. Універби обслуговують переважно розмовне мовлення, більшість із них – зниженого (жаргонного) характеру.

6. Значення низки універбів більш ідіоматичне, ніж значення мотиваторів (через формальні втрати, тип дериватора, розвинену серед універбів омонімію тощо), тому їх функціонування неможливе без контекстної підтримки, вимагає відповідних фонових знань у адресата і відповідної конситуації.

Все це становить теоретичні засади дослідження фразеологічної універбації як окремої та специфічної галузі українського словотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоусова, Т. П. (2011). *Фразеологическая универбация в современном русском языке* : монография. Каменец-Подольский, 300 с.
2. Вакарюк, Л. О., Панцьо, С. Є. (2007). *Український словотвір у термінах. Словник-довідник*. Тернопіль, 260 с.
3. Горпинич, В. О. (1998). *Українська словотвірна дериватологія*. Дніпропетровськ, 198 с.
4. Думчак, І. М. (1998). *Універбация в українській мові* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 16 с.
5. Думчак, І. М. (2016). Універбация як засіб творення лексичних інновацій (на матеріалі слівників А. Нелюби «Лексико-словотвірні інновації») [У:] *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2 (34). С. 77-83.
6. Мельник, Ю. (2005). *Про вплив глобалізації на сучасні слов'янські мови*. Київ, 327 с.
7. Нелюба, А. М. (2006). Осново- і словоскладання в контексті словотвірної номінації [У:] *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. № 2. С. 179-184.
8. *Словотворчість незалежної України. 1991–2011* : Словник (2012). Укладач А. Нелюба. Харків, 608 с.
9. Стишов, О. А. (2005). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. 2-ге вид., перероб. Київ, 388 с.
10. *Українська мова. Енциклопедія* (2004). 2-ге вид, випр. і доп. Київ, 824 с.
11. Теркулов, В. И. Универбализация в украинском и русском языках [У:] *Актуальні проблеми слов'янської філології* : зб. наук. ст. Київ-Ніжин, 2005. Вип. 11. Ч. 1. С. 236-243.

УДК: 811.161.2'374.72:20

Марія Вергалюк
аспірантка Інституту української мови
Національної академії наук України
(Київ, Україна)
e-mail: mari.vergalyuk@ukr.net

СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ У СУЧАСНИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті розглянуто семантичні групи фразеологізмів біблійного походження на матеріалі сучасних публіцистичних текстів. Проаналізовано семантичні групи біблійних фразеологічних одиниць для вираження поведінки людей, ситуацій, внутрішнього стану, оцінки та власного ставлення до певних предметів, явищ, подій, осіб тощо. Простежено біблейзми з прямим та метафоричним значенням. Відображено семантичні зміни фразеологізмів біблійного походження, що є яскравим свідченням динаміки та розвитку біблійної фразеології.

Ключові слова: біблійна фразеологічна одиниця, фразеологізм біблійного походження, фразеологічна одиниця, семантична група фразеологізмів, динаміка біблійної фразеології.

Марія Вергалюк. Семантические группы фразеологизмов библейского происхождения в современных публицистических текстах

В статье рассмотрены семантические группы фразеологизмов библейского происхождения на материале современных публицистических текстов. Проанализированы семантические группы библейских фразеологических единиц для выражения поведения людей, ситуаций, внутреннего состояния, оценки и собственного отношения к определенным предметам, явлениям, событиям, лицам и т. д. Прослежены библейзмы с прямым и метафорическим значением. Отражено семантические изменения фразеологизмов библейского происхождения, которые являются ярким свидетельством динамики и развития библейской фразеологии.

Ключевые слова: библейская фразеологическая единица, фразеологизм библейского происхождения, фразеологическая единица, семантическая группа фразеологизмов, динамика библейской фразеологии.

Vergalyuk Maria. Semantic groups of phraseologisms of biblical origin in modern journalistic texts

The article deals with the semantic features of phraseologisms of biblical origin on the material of modern journalistic texts of the Ukrainian language. The semantic groups of Biblical phraseological units for expressing the behavior of people, situations, internal state, estimation and own attitude to certain

objects, phenomena, events, persons, etc are analyzed. Biblicalisms with direct and metaphorical meaning are clearly traced. The semantic changes of phraseologisms of biblical origin are shown, which is a vivid evidence of the dynamics and development of biblical phraseology.

Key words: *biblical phraseological unit, phraseologism of biblical origin, phraseological unit, semantic group of phraseologisms, the dynamics of biblical phraseology.*

Постановка проблеми. Виокремлення семантичних груп фразеологізмів біблійного походження у сучасних публіцистичних текстах – актуальна проблема сучасної фразеології та фразеологічної семантики, оскільки функціонування в сучасній українській мові фразеологічних одиниць (далі – ФО) біблійного походження, які належать до найдавнішого шару стійких словесних комплексів, а також питання їхньої динаміки та семантичних змін належать до важливих і малодосліджених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над розкриттям семантичних особливостей фразеологізмів української мови працювали й продовжують свої дослідження багато вчених. Зокрема, над дослідженням фразеологізмів у семантичному аспекті, їх класифікацією працювали Ш. Баллі, В. В. Виноградов, М. М. Шанський, Л. Г. Авксентьев, Я. А. Баран, А. І. Смирницький, Н. М. Амосова, С. Г. Гаврін, О. В. Кунін, Б. О. Ларін, В. Л. Архангельський та ін.

Матеріал. У статті зупинимося над дослідженням семантичного аспекту фразеологізмів біблійного походження у публіцистичних творах Євгена Сверстюка («Блудні сини України», «Правда полинова»), Євгена Гуцала («Ментальність орди»), Ліни Костенко («Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала»), Миколи Рябчука («Дві України: реальні межі, віртуальні війни»), Оксани Забужко («Хроніки від Фортінбраса»). Саме цим письменникам належить велика заслуга у поверненні до словникового запасу українців скарбів української мови – біблійних фразеологічних одиниць (далі – БФО).

Метою статті є розкриття особливостей семантики фразеологізмів біблійного походження, виокремлення семантичних груп.

Виклад основного матеріалу. Аналіз мовного матеріалу показує, що публіцистичні тексти містять значну кількість експресивних засобів, виражених одиницями різних мовних рівнів. Серед них особливе місце займає біблійна фразеологія. Аналіз біблійних фразеологізмів (далі – БФ) у семантичному аспекті засвідчує, що українська мова активно запозичує з Біблії вислови, незалежно від того, в прямому чи метафоричному значенні їх ужито. Свідомість людини приймає їх в готовому вигляді чи переосмислює, надаючи їм нового значення. Причини зміни вихідного значення звороту можуть бути різні. Однак усі вони – свідчення динаміки та розвитку української мови.

Як відомо, основна мета публіцистичних творів – активно впливати на читача, формувати світоглядні переконання. БФ – важливий мовний засіб реалізації цієї мети у творчості відомих українських публіцистів. Використання БФ у публіцистиці робить текст більш виразним, експресивним, сприяє розкриттю авторської позиції.

У межах досліджуваних БФО у публіцистичних текстах виокремлюємо такі семантичні групи:

1. Найбільшою за кількістю ФО біблійного походження виявилася семантична група «Поведінка людини»: «Вся історія людства вчить, що найбільшу силу має той, хто бере на плечі найважчий хрест – і бере на плечі долю свого народу» [Сверстюк, 1993, с. 10], пор.: нести свій хрест (СБС, с. 224); «Хоч би як ми збивались на стежки блудного сина, здичавілого сина – над нами століттями височів ідеал, і в найтемнішу ніч все ж світився над ним німб святости, і висока дорога кликала, і ласкава рука прощала» [Сверстюк 2009, с. 36], пор.: блудний син (СБС, с. 243), збиватися з дороги (СФУМ, с. 256); «Коли народ нині вірить, може, не так словам, як голосові старого патріярха, який пив чашу нашої скорботної історії, і в голосі його пам'ять, біль і надія» [Сверстюк, 1993, с. 142], пор.: випити гірку чашу, випити чашу до дна (СБС, с. 216); «Або ми віримо в Закон всім серцем і всією душею, або – сіємо на камені і будуємо на піску...» [Сверстюк, 1993, с. 285], пор.: будувати на піску (СФУМ, с. 47).

2. Наступною за кількістю БФО виявилася семантична група «Позначення певної ситуації»: «Був єгипетський полон, але не було духової єдності в тих уніях...» [Сверстюк 2009, с. 30], пор.: єгипетський полон; єгипетська неволя (СФУМ, с. 538); «Наче якийсь невмолений пекельний дух знову й знову повертає буття «на круги своя» [Гуцало 1996, с. VIII.I], пор.: нести свій (важкий, тяжкий) хрест (СФУМ, с. 433), пор.: повертатися на круги своя (СБС, с. 119-120); «В початках сотворіння світу було Слово. В початках сотворіння нації теж повинне бути Слово» [Костенко 2001, с. 41], пор.: спочатку було Слово (СБС, с. 255).

3. Ще одна семантична група – «Назви осіб»: «Взагалі, першим у історії поетом мусимо вважати хіба не кого іншого, як прабабтя Адама, котрий, пам'ятаємо, перший дав перед Божим лицем імена доти безіменній «польовій звірині і птаству небесному» [Забужко 2009, с. 45], пор.: за Адама, за часів Адама (СБС, с. 18-19); «Хто такий Пилат за вашими критеріями? Намісник, який з боку юридичного і з боку політичного діяв бездоганно» [Сверстюк, 1993, с. 362], пор.: Пилат (СБС, с. 220);

«Але скільки ідолів і лжепророків кануло в Лету, а *Мойсей зі скрижалями* і Христос із проповіддю на Горі все ще стоять і навчають» [Сверстюк 2009, с. 85], пор.: *Мойсей* (СБС, с. 79).

4. Семантична група «Прохання»: «Не боюсь цього слова, і дай Боже не зурочити!» [Забужко 2009, с. 258], пор.: не доведи (не приведи) Господи (Боже, Бог, Господь) (СФУМ, с. 211); «Прости їм, Господи, бо не відають, що творять. Вони не відають і досі, тримаючись мертвою хваткою за свої невикриті таємниці» [Сверстюк, 1993, с. 465], пор.: не ведант, что творять (СБС, с. 228-229); «Дай нам, Боже, здобути ще на один урок: відживлення змученої занедбанної душі» [Сверстюк, 1993, с. 222], пор.: дай, Боже (Бог, Господь) (СФУМ, с. 186).

5. Семантична група «Стан задоволення, вдячності»: «Мое – осьдечки воно, все при мені, дякувати Богові, справнісіньке, прегарно нарихтоване, а все те діється з іншими, не зі мною!..» [Забужко 2009, с. 73], пор.: дякувати Богові (Богу, Господові, Господеві) (СФУМ, с. 232); «Слава Богу, ніхто не в силі перекрити джерела» [Сверстюк, 1993, с. 190].

6. Семантична група «Внутрішній стан»: «Блаженні убогі духом» – учить Христос. Саме слово «блаженні» викликало саркастичну посмішку й зневагу до смиренності *негордих духом*. «Блаженні ті, що плачуть» – цьому протиставлялось торжество переможця: хай недобитки плачуть... «Блаженні кроткі» – сувора влада поверталась до них спиною, поблискуючи шкіряною курткою і мавзером. «Блаженні спрагли правди» – до таких була презирлива посмішка: ваша правда минула, тепер наша правда... «Блаженні милостиві» – цього сантменту твердий большевик не зносив: і не просіть, і не моліть – Москва сльозам не вірить. Вольові генії беззаконня і революційної законности не знали милосердя: воля – непохитна, сваволя – безмежна, неволя – абсолютна. «Блаженні чисті серцем» – це наперед приречені вівці. «Блаженні миротворці» – це перші «контра»: боротьба ж непримиренна...» [Сверстюк 2009, с. 38]; «Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться». Чому саме миротворці – синами Божими? В цьому слові поєднано два символи: мир і Творець» [Сверстюк, 1993, с. 124], пор.: блаженні вбогі духом (СБС, с. 185).

7. Семантична група «Оцінювання». У проаналізованих публіцистичних творах є випадки використання БФ, що несуть певне оцінне значення: одні БФО, з точки зору експресивно-стилістичного звучання, є нейтральними, оскільки лише називають предмети, явища, дії, не оцінюючи їх при цьому. Інші ж сприяють створенню у тексті певної експресивно-стилістичної тональності, що пояснюється їх загальномовною експресивністю. Тому у складі цієї семантичної групи можна виділити: «нейтральні», «позитивно оцінні» та «негативно оцінні» фразеологізми біблійного походження. Значну частину складають БФО на позначення позитивних цінностей. Яскравим прикладом у підгрупі «позитивно оцінні» є фразеологізм біблійного походження *сіль землі*: «Але де ті, що вільно хочуть вмерти й стати *сіллю землі*?» [Сверстюк 2009, с. 33], пор.: сіль землі (СБС, с. 186). Прикладом з підгрупи «негативно оцінні» є БФ *згубний змій-спокусник*: «Згубний змій-спокусник, який водночас і кондове творяще начало. Що ж це за *змій-спокусник*?» [Гуцало 1996, с. I], пор.: змій-спокусник (змій-іскусситель – церковнослов'янською мовою) (СБС, с. 21). У нейтральних БФО емоційно-експресивне навантаження зведене до мінімуму. Прикладом стилістично-нейтральної біблійної фраземи є використання прийменнико-іменникової сполуки *плоть від плоті* (яку Євген Гуцало трансформував у *плоть від плоті народної* на позначення кровної або духовної близькості, зв'язків): «Ось така буйна вдача у Васьки, ось такі масштаби і велич народного характеру, який не є чи нетиповим, чи винятковим, зовсім ні, він – *плоть від плоті народної*, і ця *плоть народжує* саме таких значних героїв, і Васька Буслаєв уособлює їх найяскравіше і найдостойніше» [Гуцало 1996, с. V], пор.: кость від кості, *плоть від плоті*, *плоть і кров* (СБС, с. 17);. Подібним є використання у творі Євгена Сверстюка біблеїзму *хліб щоденний* на позначення щоденних людських потреб: «Жертва сучасним життям людини в ім'я майбутнього, жертва людьми в ім'я людства, зрештою, жертва святинами в ім'я перетворення каменя на *хліб щоденний*...» [Сверстюк 2009, с. 40], пор.: хліб насущний (насушний) (СФУМ, с. 746).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізувавши семантичні групи фразеологізмів біблійного походження, можемо стверджувати, що БФО широко використовуються для вираження поведінки людей, ситуацій, внутрішнього стану, оцінки та власного ставлення до певних предметів, явищ, подій, осіб тощо. Ці мовні одиниці засвідчують християнський світогляд носіїв української мови. Письменники, насичуючи свої тексти фразеологізмами біблійного походження, роблять їх оригінальними та емоційними, гармонійно поєднуючи із морально-духовним колоритом усього твору. Перспективи подальших досліджень БФО полягають у виокремленні семантичних груп на матеріалі не лише публіцистичних, а й сучасних художніх текстів, їх порівняльному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцало, Є. П. (1996). *Ментальність орди*. Київ, 176 с.
2. Забужко О. С. (2009). *Хроніки від Фортінбраса*. Вибрана есеїстка. – 4-те вид. Київ, 352 с.

3. Костенко Л. В. (2001). Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. Львів, 52 с.
 4. Рябчук М. (2003). Дві України: реальні межі, віртуальні війни. Науково-популярне видання. Київ, 336 с.
 5. Сверстюк Є. О. (1993). Блудні сини України. Київ, 256 с.
 6. Сверстюк Є. О. (2009). Правда полинова. Київ, 304 с.
- СБС – Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. — К.: Либідь, 2001. — 312 с.
- СФУМ – Словник фразеологізмів української мови, К.: Наукова думка, 2008. — 1104 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БФ – біблійний фразеологізм
 БФО – біблійна фразеологічна одиниця
 ФО – фразеологічна одиниця

УДК: 811.161.2:81'373.7

Рулана Гадюк
 аспірантка кафедри української мови
 Кам'янець-Подільського національного
 університету імені Івана Огієнка
 (Кам'янець-Подільський, Україна)
 e-mail: ruslanagadjuk20@ukr.net
 ORCID: 0000-0003-4527-768X

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЗІ СЕМАНТИКОЮ ПРОХАННЯ В СВІТЛІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглянуто функційно-семантичне навантаження фразеологізмів із прохальною семантикою, з'ясовано їхні структурні ознаки, проаналізовано компоненти, виявлено семантичні ознаки, досліджено факти взаємовпливу культури і мови.

Ключові слова: фразеологізм, інтенція, модальність, семантика, категорія прохання.

В статті рассмотрена функционально-семантическая нагрузка фразеологизмов с просительной семантикой, выяснены их структурные признаки, проанализированы компоненты, выявлены семантические признаки, исследованы факты взаимовлияния культуры и языка.

Ключевые слова: фразеологизм, интенция, модальность, семантика, категория просьбы.

Ruslana Hadiuk. *Phraseology with the semantic release in the light of linguocultural research*

The phraseologisms with the meaning of the request preserve information about customs, rites, moral norms, linguistic behaviour of the Ukrainian people. These phraseologisms are characterized by various stylistic, expressive possibilities, that is, the ability to reflect the subtle nuances of thought, psychological state, human feelings, and make the dictionary's richness of the Ukrainian language. The purpose of the article is to trace the peculiarities of the operation of phraseologisms with the semantics of the request. Unlike the requirement or the order, regardless of the social status of the speaker, the request must be euphemized, it means to say politely. The source base is the phraseological richness of the Ukrainian language. These semes forms a phraseological meaning. Communicative functions of phraseologisms are formed in culture and are often determined by the cultural connotation of the speech sign. The choice in culture is always motivated, and the choice of phraseology in communication for the purpose of communication is conscious and motivated primarily by the cultural semantics of phraseology. Separate phraseological units have not only the value of the supplication, but also the answers to it, its synonyms, or express the seme of supplication. In addition, in the Ukrainian language, there are phraseological units that are the means of its explicit expression. The image formed in the basis of the phraseological unit is the result of the interpretation of individual fragments of reality and their administrative character. In the customs and traditions of the Ukrainian language laid down the semantics of the request trough archetypal attitudes. As a general rule, using such ideas that participants in communication have different social status. And the appealing someone who asks for listener, who has a great social status, is an extreme means of solving problems.

Key words: phraseology, intention, modality, semantics, request category.

Вербалізація модальної семантики прохання займає одне з провідних місць в українській лінгвокультурі, це підтверджується численними згадками інтенції прохання в народних прислів'ях, приказках, фразеологізмах. Окремі фразеологічні одиниці мають не лише значення прохання, а й

відповіді на нього, або виражають сему прохання. Крім того, в українській мові існують фразеологічні одиниці, які є засобами його експліцитного вираження. Образ, що закладений в основу фразеологічної одиниці, є результатом інтерпретації окремих фрагментів дійсності та їх оцінки з боку представників окремого культурно-мовного соціуму [Скрипник 280, с. 35]. Фразеологізми із значенням прохання зберігають інформацію про звичаї, обряди, моральні норми, мовну поведінку українського народу, характеризуються різноманітними стилістичними, виражальними можливостями, тобто здатністю відбивати найтонші відтінки думки, психічного стану, почуттів людини, і становлять словникове багатство української мови. За твердженням В. Маслової, кожна фразема є текстом і несе конкретну культурну навантаженість. Саме текст зберігає інформацію про історію, етнографію, національну психологію, поведінку, тобто про все, що складає зміст культури [Маслова 2001].

Поряд із критикою фразеологічної концепції В. В. Виноградова, запропонованої ним класифікації, синтаксичних ідей О. О. Шахматова, наукових досліджень швейцарського стиліста Ш. Баллі у сучасній фразеології помітні тенденції, які привели до пошуку нових методів опису фразеологічної семантики у процесі організації висловлення і тексту. Так, фразеологія була предметом наукових зацікавлень багатьох науковців: Ю. Ф. Прадіда, Л. А. Булаховського, Л. Г. Авксентьєва (семантика фразеологізмів), М. Т. Демського, Л. Г. Скрипник, Ю. В. Шевельова (етимологія фразеологічних одиниць), О. О. Селіванової (психокогнітивний аспект), Д. В. Ужченка (аналіз окремих тематичних груп). Важливими для науковців є фразеологізми, які відображають народні традиції, звичаї та обряди того чи того народу, історичні факти його життя. Н. М. Хома слушно зазначає, що фразеологія кожного народу виражає його ментальність, образність і спосіб мислення, а тому вона характеризується значною стабільністю [Хома 2011, с. 411-414.] Розгляд фразеологізмів із значенням прохання дає можливість визначити різні способи вираження інтенції прохання у фразеологічній системі української мови.

Прохання на відміну від вимоги чи наказу, незалежно від соціального статусу мовця, має бути евфемізованим, тобто висловлюватись ввічливо. Згідно з твердженням М. Л. Ковшової «поява фразеологізмів і евфемізмів зумовлена потребами культури, у якій евфемізми виконують етикетну функцію, а фразеологізми зберігають у своїй культурній семантиці і транслюють в мовлення різні культурні сенси» [Ковшова 2007, с. 267]. Звідси, існує певний зв'язок між проханням, евфемізмом і фразеологізмами в українській мові. На наш погляд, саме українська культура, а точніше, дотримання мовленнєвого етикету, пом'якшення висловлення співвідносить їх один з одним. Комунікативні функції фразеологізмів формуються у культурі та часто визначаються культурною конотацією мовленнєвого знаку. Вибір у культурі завжди мотивований, і вибір фразеологізмів у комунікації є свідомим і мотивованим насамперед культурною семантикою фразеологізму. Культурна конотація є ключовим поняттям лінгвокультурології та є синтезом між значенням одиниць природної мови і сферою культури: сформованими у ній стереотипами, значеннями, символами, міфологемами, еталоном і т. д. Для того, щоб зрозуміти, які елементи в українській культурі виступають як символ прохання, потрібно розглядати культурну семантику фразеологізмів.

Фразеологізм пропонувати / запропонувати руку й серце означає звертатися до дівчини (жінки) з проханням стати дружиною. Наприклад, *З усього відчувала: сьогодні має статися щось важливе. І воно таки сталося. Анатолій запропонував їй свою руку і серце. (І. Цюпа. «Краяни») [ФСУМ, с. 160].* Синонімічним фразеологізмом є стійка сполука просити руки. Слово 'просити' в Словнику української мови має таке значення: «звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось» [СУМ, с. 134]. Цей фразеологізм виражає стосунки між суб'єктами на сімейному рівні. За твердженням Л. Г. Скрипник, 'рука' у цьому прикладі є засобом зв'язку людини з навколишнім світом [Скрипник 280, с. 35]. Звідси, рука є засобом зовнішнього зв'язку людини із світом, а серце – засобом внутрішнього зв'язку. Це означає, що чоловік для створення сім'ї просить у жінки зв'язку з її духовним і матеріальним світом. До того ж компонент 'рука' як символ потреби (коли хтось просить руки, у нього самого виникає жест протягнутих рук як знак прохання взяти за руку партнера, тобто за допомогою невербальних засобів показує свої бажання і потреби) поєднується з словом 'просити' для вираження модальності прохання.

Руку як символ потреби, прохання ілюструє фразеологізм ходити з простягнутою рукою – просити милостиню, жебракувати. Наприклад: *Мені... мені соромно ходити по дворах з простягнутою рукою... (Дмитро Ткач «Арена») [ФСУМ, с. 157].* Синонімічними фразеологізмами, які передають модальну семантику прохання, є такі нероздільні словосполучення: *по людях ходити; ходити на жебри; ходити / піти по миру [ФСУМ, с. 99].*

Деяку іншу семантику знаходимо у фразеологізмі просити рук. У Фразеологічному словнику української мови його значення визначається як «вимагати, праці, сил, старання». Наприклад: *Тече повітка. Хата занехаяна. Підмокло сіно. Пола мався віз. Все просить рук. Усе кричить хазяїна. (Л. Костенко «Маруся Чурай») [ФСУМ, с. 160].*

Фразеологізм *кулака просити / випросити в кого* у своїй семантиці не передає безпосередньо інтенції прохання, хоч одним із його компонентів є слово 'просити'. У Фразеологічному словнику знаходимо таке трактування: «хотіти бути битим». Наприклад: – *Ти що: п'яний чи кулака просиш?* (О. Гончар «Прапороносці») [ФСУМ, с. 83]. Тобто слово-компонент «просити» вказує на контекстуально-ситуативний непрямий мовленнєвий акт і виражає іронію.

У звичаях і традиціях української мови закладена семантика прохання через архетипну позицію «верх-низ» (чоло як верхня частина тіла, земля як місце, яке є нижчим навіть від найнижчої частини тіла (ноги)). Як правило, при використанні такої ідіоми вважається, що в учасників комунікації різний соціальний статус і що звернення того, хто просить, до слухача, який має вищий соціальний статус, є єдиним засобом вирішення його проблеми. У метафорі, яка лежить в основі образу, мольба про виконання прохання уподібнюється готовності автора опуститися (кинутися, упасти) до рівня ступні потенційного виконавця прохальної дії, опустити себе (свою голову) до рівня пилуки і бруду. Цей образ мотивується давніми уявленнями, у яких опускання голови до ніг трактувалося як символ покірності і прийняття.

У княжу добу існував звичай: звертаючись до князя, русичі низько кланялися, інколи сягаючи чолом землі. Відтоді у мові закріпився вислів *бити чолом* – кланятись комусь, звертатися з проханням. Звідси, *бити чолом* означає насамперед «кланятись», а друге його значення – «просити про щось» [ФСУМ, с. 195]. Чоло – частина голови (інтелектуальне начало). Воно вважається святою частиною тіла людини, саме тому, коли моляться Богу, роблять земний поклон і прикладають чоло до землі, щоб продемонструвати свою покірність. Фразеологізм *бити поклони, уклінно просити* має значення щось просити, випрошувати у когось [ФСУМ, с. 115]. Сема 'шани' тут відіграє роль індифікатора прохання. Вважаємо, що цей фразеологізм утворений на основі метонімії (кланятись як частина прохання). Фразеологізм *падати в ноги* означає «дуже просити» [ФСУМ, с. 113]. Семантика слова 'нога' знаходиться у протиставленні до значення 'голова', тобто у межуванні із землею, у зв'язку із земним світом, тому компонент 'нога' є символом мольби.

За типом образного осмислення подібний до аналізованих фразеологізмів і фразеологізм *валитись в ногах*. Він має значення «принижуючись, просити у когось про щось». Наприклад, *Замість того, щоб повзати в ногах і просити милосердя, ще про волю натякає, про Бога схизматського* (М. Старицький. «Кармелюк») [ФСУМ, с. 195]. Ця ідіома відображає стереотипне розуміння (через дієслово 'валитися') про мольбу, яка супроводжується втратою честі, що у духовному коді культури завжди оцінюється негативно.

У висловленнях, які виражають прохання, окремі засоби мови можуть виконувати роль присудка у складнопідрядних реченнях. У реченні така фразеологічна одиниця може вживатись у ролі елемента складеного присудка, який складається із фразеологізму та інфінітива, який виражає прохання. Фразеологізм *будьте ласкаві* є елементом присудка і одночасно є формулою прохання, тобто є засобом вираження модальності у реченні. Сміслова структура модальних одиниць має ієрархічний характер. Так, головною є сема вираження ставлення мовця до висловлення. Всі інші семи підпорядковуються їй та конкретизують. Ці семи формують фразеологічне значення.

Сема 'дуже' має градаційне значення, вона вказує на ступінь вираження дії прохання. А слова 'Бог', 'Господь', які є найвищими цінностями, що називає мовець, посилюють переконливість прохання. Наприклад, фразеологізм *бійся Бога* вживається для вираження прохання, застереження не робити чогось недозволеного, поганого; *заради Бога* – підкреслення важливості виконання прохальної дії для прохача.

Крім того, в українській мові існують фразеологізми, значення яких входить у лексико-семантичне поле прохання. Такі фразеологізми мають значення, близькі до значення слова 'просити'. Наприклад: *оббивати пороги* – наполегливо ходити куди-небудь, добиватись чогось [ФСУМ, с. 140]; *стукати у двері до кого, чий* – звертатися до кого-небудь з проханням [ФСУМ, с. 41]; *ламати (м'яти) шапку перед ким* – принижуючись, просити когось про що-небудь; *дражнити (дратувати) собак* – ходити по чужих дворах, випрошуючи милостиню, жебракувати [ФСУМ, с. 176]. Синонімічне значення має сполука *ходити по миру* [ФСУМ, с. 176]. Такі фразеологізми мають негативну конотацію, значення фразеологізму відповідає семантиці «набридати», «клянчити» (надоїдливо випрошувати).

Отже, аналіз системних зв'язків фразеологізмів з інтенцією прохання доводить, що фразеологія є сукупністю упорядкованих компонентів, які перебувають між собою в семантичній і структурній єдності. Фразеологічні одиниці є найвиразнішими корелятами духовної культури народу, де сконденсовано всю атмосферу народного соціуму, його світоглядні, морально-етичні, естетичні орієнтири.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковшова М. Л. (2007) *Семантика и прагматика эфемизмов. Краткий тематический словарь современных русских эфемизмов*. М., 320 с.
2. Маслова В. А. (2001) *Лингвокультурология*. М., 208 с.

3. Скрипник Л. Г. (1973). *Фразеологія української мови*. К., 280 с.
4. *Словник української мови* (1980). В 11 томах [Електронний ресурс]. К., Режим доступу до ресурсу : sum.in.ua/s/zbirka
5. *Словник фразеологізмів української мови* (2003) / укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко. К., 1098 с.
6. Хома Н. М. (2011) Ономастичний простір в українських фразеологізмах, прислів'ях, приказках [У:] *Вісник Прикарпатського національного університету*. Філологія. Вип 29-31. Івано-Франківськ, с. 411–414.

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2-2''1800/1850''

Ірина Глуховцева
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української філології та журналістики
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля
(Северодонецьк, Україна)
e-mail: irynayaroslavna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3265-4733

ФРАЗЕОЛОГІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано фразеологію творів класичної драматургії першої половини ХІХ століття в етнолінгвістичному аспекті, що дозволяє виявити авторські стратегії та функції стійких сполучень слів у драматичному дискурсі.

Автори запроваджують різні способи подачі фразеологічного матеріалу в драматичному творі: репрезентація стійкого сполучення слів в узусній формі, скорочення компонентного складу фраземи чи паремії, натяк на образ, використаний у народному вислові, трансформація, модифікація фразем, демонстрування синонімії та антонімії можливостей фразеології, ампліфікація тощо.

При просторовому та часовому прочитанні фразеології аналізованих драм встановлено, що особливе місце належить стійким сполученням слів предметно-посудного та предметно-грошового субкоду, які допомагають виявити слова активного та пасивного вжитку у наш час, визначити особливості відображення в художньому творі уснорозмовних рис.

Ключові слова: фразеологія, паремії, фразеологізми, фраземи, стійкі сполучення слів, фраземи весільної обрядовості, предметно-посудний та предметно-грошовий фразеологічний субкоди.

Glukhovtseva Irina. Phraseology in the Ukrainian drama of the first half of the nineteenth century

The article analyzes the phraseology of works of classical drama of the first half of the nineteenth century in the ethnolinguistic aspect, which reveals author strategies and functions of stable combinations of words in dramatic discourse.

The author argues that the phraseology of dramatic works of the first half of the nineteenth century is a valuable cultural phenomenon demonstrating the mental traits of the Ukrainian people: the appreciation of knowledge, science and reason; proclamation of the defining, main role of the husband in the family; respect for genuine male friendship; careful attitude towards a loving couple, taking into account their interests, despite the temptation to get rich at the expense of having a daughter married to a rich man; Understanding of all the seriousness of marriage relations that impose certain obligations on a married couple; an attempt to draw attention to the needs and interests of the common man; distrust of rich people, confidence in the roughness of their souls; respect for people who always fulfill their promises; courage and perseverance in deeds; the conviction that any misfortune can be experienced, etc. In the drama of this period, a steady combination of words of wedding ceremony and those associated with the wedding ceremony plays an important role.

The authors introduce different ways of introducing phraseological material into a dramatic work: the representation of a steady combination of words in a humane form, the reduction of the component composition of phrases or paramimes, a hint of the image used in folk expression, transformation, modification of the phrase, display of synonymous and antonymic possibilities of phraseology, amplification, etc.

In the spatial and temporal reading of the phraseology of the drama analyzed, a special place belongs to the steady combination of the words of the subject-vessel and the subject-money subcode, which help

to identify the words of active and passive use in our time, to determine the features of reflection in the artistic product of oral-speaking rice.

Many parametes and actual phraseologisms have a high frequency of use in oral speech, which testifies to the relevance of their subjects, and the long-term perception of the Ukrainian people of certain formulas-clichés as those that regulate human behavior in society.

Key words: phraseology, paramides, phraseologisms, phrases, stable combinations of words, phrases of wedding ceremonies, subject-pottery and subject-money phraseological subcodes.

Вступ. Фразеологія будь-якого художнього твору – це культурний феномен, у якому відображено світобачення та сприйняття навколишньої дійсності мовною спільнотою цього етносу за певного історичного періоду. Дослідження стійких сполучень слів у складі драматичного дискурсу має свою специфіку, оскільки «слово в драмі має передавати багату гаму його індивідуального осмислення і, що нерідко спостерігаємо в розмовній практиці, переосмислення з метою створення стилістичного» [Гримич 1981, с. 20]. У науковій літературі усталилася думка, що класики української драми застосовували фразеологізми як засіб комізму [Януш 1983; Януш 1984, с. 7], мовної типізації [Іжакевич 1965]. Проте наразі вчені підкреслюють, що образність та глибока символіка мовлення створюються в драматичному творі цілою системою мовних засобів, зокрема й уживанням паремій та власне фразеологізмів, у яких виявляються ментальні риси народу [Коткова 2017; Устенко 2009], з допомогою котрих здійснюється розвиток сюжету [Швець 1995]. У статті уживаємо термін *фразеологія* у широкому значенні цього слова, зараховуючи до фразеологічних одиниць і паремії, і власне фразеологізми.

Ступінь дослідження проблеми. Вивчення мовних особливостей драматичних творів привертало увагу багатьох вітчизняних учених: А. Й. Багмут (Ю. Яновський), Д. Х. Баранника (І. К. Тобілевич, М. Л. Кропивницький, М. П. Старицький, О. Корнійчук), С. П. Бибик (Леся Українка), Г. М. Гримич (М. Зарудний, О. Коломієць), П. С. Дудика (І. П. Котляревський), Л. П. Кулинської (І. П. Котляревський), Н. А. Мостової (Марсель Паньоль), О. В. Ожигової (В. Діброва), Н. Устенко (В. Винниченко), Н. В. Швець (І. Карпенко-Карий), В. Я. Януш (драматургія ХІХ – ХХ століть). Проте системне дослідження особливостей використання фразеологічних одиниць у драматичному творі ще чекає свого автора, що й зумовлює науковий інтерес до цієї теми. Для аналізу обрано три найбільш популярних драматичних твори першої половини ХІХ століття: соціально-побутову драму І. П. Котляревського «Наталка Полтавка» (1819), соціально-побутову комедію Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» (1835) і сентиментально-побутову п'єсу Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля» (1843). Цей вибір не випадковий, адже вказаними творами було закладено основи української драматургії.

Мета статті – проаналізувати фразеологію творів класичної драматургії першої половини ХІХ століття в етнолінгвістичному аспекті, що дозволяє виявити авторські стратегії та функції стійких сполучень слів у драматичному дискурсі.

Методи дослідження. Методологію дослідження складають класичні праці в галузі фразеології та пареміології відомих українських (М. Ф. Алефіренка, В. М. Мокієнка, Ф. П. Медведєва, В. Д. Ужченко) та російських (В. Н. Телії, Т. Г. Нікітіної, В. П. Жукова) учених.

Для дослідження особливостей функціонування фразеологічних одиниць у драматичному творі обрано *описовий метод*, що здатний узагальнити спостереження за вибраними шляхом суцільного виписування стійкими сполученнями слів, які використано в конкретних мовленнєвих ситуаціях; *метод компонентного аналізу*, покликаний актуалізувати використання стійких сполучень слів у діалогах та монологіях; *польовий метод*, котрий дозволяє виділити центральні та периферійні фразеологічні поля.

Виклад основного матеріалу. Спільною особливістю драматичних творів першої половини ХІХ ст. є те, що в них ужито велику кількість паремій, зокрема: у творі І. П. Котляревського з 54 виписаних нами стійких сполучень слів 20 – це прислів'я і приказки. У «Сватанні на Гончарівці» з 25 одиниць 10 належать до паремій, у п'єсі «Назар Стодоля» із 40 – 29.

Оскільки в соціально-побутовій драмі І. П. Котляревського порушено питання зла і добра, примусового шлюбу, родинних стосунків, майнової нерівності, кохання та ненависті, то автор доречно вживає в ній поширені в побуті формули-кліше, які тривалий час регламентували стосунки між хлопцем та дівчиною (Наталка. *У вас єсть пословиця: «Знайся кінь з конем, а віл з волом»; шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте...* [НП, с. 268]); указували на значенні знань у житті людини (Возный. *Для чого же неписьменного? Наука – тее-то як його – в ліс не йде; письменство не єсть преткновение ілі поміха ко вступленію в законний брак* [НП, с. 273]); характеризували майновий стан, спосіб життя (Терпилиха. *На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть* [НП, с. 283]; Наталка. *Ат, живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче той не вскубне* [НП, с. 283]); демонстрували філософське бачення складних життєвих проблем (Выборный. *Правда, замуж ви-*

йти – не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надійний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказовати; ви люди не багаті [НП, с. 284]; виділяли підприємливість, хитрість особистості (Микола. *То виборний Макогоненко; чоловічок і добрий був би, так біда – хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається; де не посій, там і уродиться, і уже де і чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже [НП, с. 295];* указували на значення кохання в житті людини (Наталка. *Коли кого любиш, того нічого не забудеш [НП, с. 313];* лексикалізували байдуже ставлення суспільства до потреб простої людини (Наталка. *Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда [НП, с. 283]).*

І. П. Котляревський вміло обігрує паремії вустами своїх героїв. Тому іноді подає тільки частину вислову, щоб решту інформації слухач домислив сам: *Выборный. А вам що до Наталки? Будто всі дівки на неї похожі? Не тільки світа, що в вікні; сього дива повно на світі! [НП, с. 275]* (пор. загальноживане прислів'я *Не тільки світа, що у вікні – за вікном ще більше*). Використовує письменник також і натяк на відомий вислів, щоб викликати відповідні асоціації: *Возный. Она ізлагаєть нерезонній – тее-то як його – причини; она приводить в довод знакомство вола з воллом, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном; себе бідною, а мене багатим; себе простою – тее-то як його – а мене возним; і рішительний приговор учинила – що я їй, а она мні не рівня – тее-то як його [НП, с. 275]* (*знайся кін з конем, а віл з воллом*).

Особливу увагу привертають випадки, коли драматург використовує синоніми до відомих паремій. Зокрема, прислів'я *Лучче синиця в жмені, як журавель в небі* автор один раз подає в узвичаєній формі, а інший – у трансформованій, обидва вислови об'єднані спільним значенням: *Возный. Наталка неблагорозумна: любить такого чоловіка, которого – тее-то як його – может бить, і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі [НП, с. 277];* *Выборный. Або, як той грек мовляв: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник»... А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вийшла замуж, бо убожество їх таке велике, що неможоту становиться [НП, с. 277].*

Особливим різновидом трансформ є стійкі сполучення слів, які виникають внаслідок накопичення фразеологізмів в одному висловлюванні, їхньої контамінації, що супроводжується виникненням додаткових смислів: *Выборный. А все-таки «тількио!» Вже куда не кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю, – мовчи та диш! [НП, с. 288];* *Выборный. Москаль? Нічого ж і говорити! Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою [НП, с. 301].*

Чимало прислів'їв та приказок, ужитих у «Наталці Полтавці», і досі належить до найуживаніших, напр.: *Возный і Выборный (вместе). Вон, розбишако, із нашого села зараз... І щоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то тудя запровадимо, де козам роги правлять [НП, с. 310];* *Возный. Поєліку же я – возный, то по привілегії, Статутом мні наданої, заповідаю всім: «Где два б'ються – третій не мішайсь!» і твердо пам'ятовать, що насильно милим не будеш [НП, с. 312].* Це доведено сучасними дослідженнями. Так, прислів'я *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить*, згідно з висновками сучасних досліджень, на Слобожанщині вживають 42% людей старшого віку, 30% – середнього і 12% – молодшого [Глуховцева 2015, с. 103]; *Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі* – 50% мовців старшого покоління, 45% – середнього і 32% – молодшого [Там само, с. 86]; *Де не посій – там і вродить, де не посади – там і виросте* – 26% мовців старшої вікової категорії, 14% – середньої, 6 – молодшої [Там само, с. 51]. Можливо, використання цих стійких сполучень слів ще більш активізувалося у зв'язку із значною популярністю досліджуваних драматичних творів чи сприяло тривалішому їхньому затриманню у вжитку.

Деякі прислів'я, хоча й належать нині до рідковживаних, відповідають світобаченню українців, демонструють їхню ментальність: *Выборный. Бог же його зна. Як пішов з двора, то мов в воду упав, і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без слюз Петра не згадує [НП, с. 277];* *Возный. О, се діло возможне і за се сердиться не треба. В сім'ї не без виродка – тее-то як його. Хіба єсть яка земля, праведними Іовами населена? Два плута в селі і селу безчестям не роблять, а не тільки цілому краєві [НП, с. 301].*

У соціально-побутовій комедії Г. Квітки-Основ'яненка паремії можуть уживатися в узвичаєному (Прокіп. *Рада б душа в рай, так гріхи не пускають. Як жінка скаже [СГ, с. 409]*) і, рідше, переносному значеннях (Одарка. *Нема на світі лучшого щастя, як з дурнем жити! [СГ, с. 413]*). Автор і сам створює висловлювання на зразок загальноживаних: *Стецько. Без сороба казка: кажуть, що дурний. «Дурний, цур йому!» – ось як кажуть. Се вже урагова мода стала, що усе за розумних хотять. Від сього і люди на світі переведуться. За дурних не ідуть, а розумних нігде узяти, от усі люди і повиздыхають, а нових людей – тпррру! – нігде буде взяти! [СГ, с. 433].*

Паремії в п'єсі «Сватання на Гончарівці» виконують різноманітні функції. Вони покликані розтлумачити деякі життєві премудрості (Кандзюба. *Та й яка нужда, що нічого не зна; жінка навчить і усьому товк дасть, та й буде панєю жити [СГ, с. 410];* указати на закономірності (Одарка. *Тим*

то й горе, що новина старовину прогонить [СГ, с. 413]); по-філософськи охарактеризувати ситуацію (Уляна. *Казала ж наша паламарка: через золото, каже, сльози ллються* [СГ, с. 415]); надати висловлюванню жартівливого забарвлення (Уляна. *Затим, що я тебе шаную (тихо), – як ту собаку рудую!* [СГ, с. 418]; Скорик (тихо відводить его руку). *Пожалуйте, пане свате, ви вперьод викушайте. Може, намішали французької бурди, што і на стену надерьомся. Да і у Туреччині завсігда приговорюють: у каво у руках, у таво і в устах* [СГ, с. 455]); відтворити урочистість моменту мовлення (Одарка. *Будьте ж здорові, як вода, а багаті, як земля, а красиві, як весна!* [СГ, с. 454]); відобразити стан закоханої людини (Олексій. (тяжко вздохнув). *Ой паньматко, паньматко! Ти мене такими річами мов гарячою шиною у серце шпигаєш! Щоб я на весілля прийшов? Не хочу, не хочу!.. Не можу із собою зовладати, бо любов, як сон: ні заїси, ні зап'єш, коли кого нападе. Коли ж нема у вас жалю, піду прямо до свого барина, упаду у ноги і проситиму, щоб віддали у салдати, та й піду на край світа, у Туреччину, де дядько був* [СГ, с. 437]). Це допомагає розвиткові сюжету, а отже, стійкі сполучення слів у складі драматичного твору виконують текстотворчу функцію.

До найбільш уживаних прислів'їв першої половини XIX століття, які залучив Г. Квітка-Основ'яненко до мовних партій героїв драми і котрі активно функціонують до нашого часу, відносимо такі: *Рада б душа в рай, так гріхи не пускають* (на Слобожанщині уживають 50% мовців старшого й середнього віку, 20% – молодшого [Глуховцева 2015, с. 136]), *Шаную, як собаку рудую* (знають і використовують 43% респондентів старшої вікової категорії, 37% – середньої, 21% – молодшої); *Через золото сльози ллються* (виявлено в мовленні 50% мовців старшого і середнього віку, 18% – молодшого).

У творі «Назар Стодоля» паремії передусім репрезентують погляди українського етносу на певні життєві ситуації. Скажімо, недовіра до багатих людей, впевненість у черствості їхньої душі сприяло усталенню вислову *Казав пан – кожух дам* (Стеха. *Казав пан – кожух дам, та й слово його тепле. І я тільки гріх на душу візьму* [НС, с. 18]). Байдужу поведінку людей у певних життєвих ситуаціях вербалізовано з допомогою вислову *Ми всі на один шталт шиті* (Хома. *Я й не кажу, що воно справді так буде, а так, наприклад, – щоб ти тямилла, що ми всі на один шталт шиті* [НС, с. 22]); уміння красиво говорити, але постійне недотримання слова – *Хто багацько обіцяє, той нічого не дає* (Хома. *Дурне ти, дурне! Чи знаєш ти, що хто багацько обіцяє, той нічого не дає?* [НС, с. 22]); обачне ставлення до ситуації – *Береженого Бог береже* (Хома. *Не дуже треба площати, бо береженого Бог береже, або – як там це кажуть – рівніш згладиш, тісніш ляжеш* [НС, с. 23]).

Формули-кліше, що визначають особливості поведінки українського народу, стосуються різних сторін життя: сміливості, наполегливості у вчинках і діях (Стеха. *Та вже ж, як кажуть, піймав не піймав, а погнаться можна. Тоді, як тес то, вже ж і погуляю!.. А вона поплаче, посумує, а далі й нічогісінько. Та й Назар таки не раз спасибі скаже* [НС, с. 11]); особливостей поведінки, характеру особистості (Стеха. *Побачимо, побачимо, як попадеться нашому теляті вовка піймати* [НС, с. 11]); Гнат. *Знаю! О, голінний, завзятий чоловік! В кірці води диявола утопить, не то що в Дніпрі. А! здається, хтось іде* [НС, с. 43]); обізнаності в певній галузі (Стеха. *Та вже мені не вчиться, як ділом повернуть* [НС, с. 18]); віри в те, що будь-яке нещастя можна пережити (Назар. *Не бійсь! Більш копи лиха не буде. А коли хочеш, так і ти з нами. Ну лишень, чкурнем* [НС, с. 47]); спокуси грошей, а як наслідок – намагання віддати доньку заміж за багатого, але нелюбого (Стеха. *Як страшно! Де ж вони? І коней теж не видно; Чи не махнули вони собі? То-то буде добре! За два червінці продать своє щастя...* [НС, с. 56]); безправності жінки, дівчини на виданні (Стеха. *Не сказавши ні слова дочці, за кого і як хоче віддати, думає, що наша сестра-коза: поженеш, куди схоче* [НС, с. 11]); пасивного споглядання подій, невтручання в події, які відбуваються поряд (Хазайка. *Сидить би вам тільки на печі та жувать калачі; так ні, давай їм жінку, та ще молоду. Як же пак, чи не так!..* [НС, с. 35]); пустослів'я, недоречної балаканини (Гнат. *Ну, годі ж, не сердься. Мало чого з язика не спливе! Невже треба переймать, що поверх води пливе! У тебе сьогодні вечорниці?* [НС, с. 21]); нав'язливого нагадування про якісь обставини в житті людини (Хома. *От же і нагадали козі смерть! Знов своє. Сказав, так і зроблю* [НС, с. 17]); нереальності окремих задумів (Гнат. *А що, змахнула пил з місяця?* [НС, с. 44]) та ін.

Щира віра в козацьку звятягу, витривалість, безтурботність висловлена в прислів'ях *Вольному воля, спасенному – рай* (Гнат. *Вольному воля, а спасеному рай. За твоє здоров'я!* (Выпивает.) [НС, с. 44]); *Щоб вороги мовчали й сусіди не знали* (Хозайка. *Щоб вороги мовчали й сусіди не знали!* [НС, с. 44]); *Чарка горілки козаку миліша усіх жінок на світі* (Гнат. *Брехня! Ти знаєш, в яку ціну поставив цар Соломон золотий плуг? Він каже, що при нужді шматок хліба дорожче золота. А я скажу: чарка горілки козаку миліша усіх жінок на світі* [НС, с. 38]); *Вип'ємо чарочку за шинкарочку* (Гнат. *Нема нічого на світі легше: тільки повеселій, будь козаком. Мовчи. (Громко) Ну, вип'ємо ж чарочку за шинкарочку* [НС, с. 43]) та інших.

Більшість паремій, ужитих Т. Г. Шевченком, і нині відносимо до частовживаних. Зокрема приказку *Дурнів (дураків) багато* (Хома. *Пожалуй, він і так тебе візьме: мало яких дурнів нема на*

світі! Та що ж в тім? [НС, с. 22]), за нашими підрахунками, використовують 77% опитаних нами респондентів старшого віку, 80% – середнього і 100% – молодшого. Прислів'я *Лихо (біда) навчить, як на світі жить* (Гнат. *Я се знаю: мене лихо навчило* [НС, с. 40]) функціонує в мовленні 47% діалектоносців старшої вікової категорії, 30% – середньої і 17% – молодшої [Глуховцева 2015, с. 25]. Паремії *Багатим усе можна, Багатому чорти дітей колишуть* (Стеха. *Глядіть, чи не дурите ви мене? І справді думають, що як вони багаті, так усе і їх* [НС, с. 47]) уживають в усному мовленні 45% мовців старшого віку, 38% – середнього і 10 – молодшого [Там само, с. 180].

Просторове прочитання пареміології драматичних творів першої половини XIX століття засвідчує, що послідовно уснорозмовні особливості мови героїв драми передано І. П. Котляревським, який, зокрема, подбав про точне відтворення форми частки *тільки (тільки)* у складі стійкого сполучення слів (Выборный. *Не тільки світа, що в вікні; сього дива повно на світі!* [НП, с. 275]); показав непослідовність чергування /о/ з /і/ у формі *сльоз* (Выборный. *Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сльоз Петра не згадує* [НП, с. 277]); уживає усічені форми дієслів III особи однини теперішнього часу (Наталка. *Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда* [НП, с. 283]); використовує варіант заможж замість заміж (Выборный. *Правда, заможж вийти – не дощову годину пересидіти* [НП, с. 284]) та ін., що характерно для полтавських говірок.

Г. Квітка-Основ'яненко відображає риси усного мовлення слобожан, коли передає субституцію фонем /л/ фонемою /в/ (Кандзюба. *Та й яка нужда, що нічого не зна; жінка навчить і усьому товк дасть, та й буде панєю жити* [СГ, с. 410]); використовує усічені форми дієслів III особи однини теперішнього часу (Уляна. *Змию, змию (тихо), що тебе і чорт не пізна. Цур вже йому! прожену його відсіля та й втечу додому* [СГ, с. 419]); уживає дієслівні форми III особи множини з поплутаними флексіями (Стецько (все слушал со вниманием). *Бов, бов, бов! То по москалевій брехні дзвонють. Яка літом пороша?* [СГ, с. 446]); демонструє випадки дієслівного керування, яке з погляду сучасних норм є діалектним (Олексій. *Вона каже: лучче їй світ за очима піти, чим за тебе* [СГ, с. 432]); надає перевагу формі нігде замість ніде (Стецько. *За дурних не ідуть, а розумних нігде узяти, от усі люди і повиздыхають, а нових людей – тпррру! – нігде буде взяти!* [СГ, с. 433]); обирає діалектизм ханьки замість загальноновживаного гарбуз [СУМ, 11, с. 17] (Одарка. *Та й тобі, Олексію, чого тут ханьки м'яти? Вже вона мов просватана; відрізана скибка. Шукай собі другу, а її вже не обдурюй* [СГ, с. 436]); послуговується іменником *скиндячки*, що відповідає загальноновживаному 'стрічки' [СГ, с. 441].

У драмі Т. Шевченка уснорозмовні риси виявлено у складі таких стійких сполучень слів: *Хазяйка. Сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі; так ні, давай їм жінку, та ще молоду. Як же пак, чи не так!..* [НС, с. 35] (тільки 'тільки'); Назар. *Хоть до чорта у пекло! Пусти мене, я піду у Чигирин до полковника* [НС, с. 41] (хоть 'хоч'); Гнат. *Вольному воля, а спасеному рай* [НС, с. 44] (вольному 'вільному'); Кобзарь (випивши). *Спасибі тобі, дівоко! (Прокашлявшись.) Слухать – що їсти, в горшку не бовтати, усів не марати, слов не пропускать, другим не мішати* [НС, с. 53] (слов 'слів', пропускать – пропускати, мішати – мішати). Загалом в аналізованих драматичних творах при вживанні стійких сполучень слів автори відтворюють найуживаніші у східній та центральній Україні особливості вимови використаних форм, їхнього сполучення з іншими словами та дбають про використання лексичних одиниць, яке відповідало б розмовній традиції. Ці риси усного мовлення й нині наявні в мовленні носіїв південно-східного наріччя.

Практика оформлення документів у XIX столітті виключно російською мовою впливає на усне мовлення возного, який постійно послуговується мовними канцеляризмами, кліше (Возный. *Я скажу за себе: правда, я – теє-то як його – письменний, но по благоді всевишнього єсьм чоловік, а по милості дворян – возный, і живу хоть не так, як люди, а хоть побіля людей; копійка волочиться і про чорний день іміється* [НП, с. 274]). Імовірно, певною мірою це вплинуло і на мову містян. Не випадково мовні партії Терпилихи позначені окремим книжними елементами. І. П. Котляревський підкреслює таким способом запобігання перед багатим женихом, намагання йому догодити (Терпилиха. *Дурниця все те, що ти думаєш; чотири годи уже, як об нім ні слуху нема, ні послушанія* [НП, с. 280]; Терпилиха. *На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть* [НП, с. 283]).

Часове прочитання пареміології аналізованих драматичних творів репрезентує стійкі сполучення слів предметно-посудного субкоду, у яких ужито назви посуду, що нині відходять до пасивного словникового запасу, хоч у першій половині XIX століття вони були загальноновживаними. Такою, на наш погляд, є лексема *корець, кірець* (Гнат. *Знаю! О, голінний, завзятий чоловік! В кірці води диявола утопить, не то що в Дніпрі. А! здається, хтось іде* [НС, с. 43]). Лексема *горщик, горшок*, хоча й знаходиться в активному вжитку, однак саму реалію у побуті часто в наш час замінюють більш сучасним різновидом посуду, наприклад, каструлю (Кандзюба. *Гай, гай! Товкуете не знать об чім! Горшка окропу не стоїть* [СГ, с. 410]).

В окремих прислів'ях функціонують слова *шинок*, *шинкарка*, які в наш час почали використовуватися у зв'язку з тенденцією до автохтонізації мови, хоча у ХХ столітті цей номен належав до слів обмеженого вжитку. (Гнат. *Нема нічого на світі легше: тільки повеселій, будь козаком. Мовчи. (Громко.) Ну, вип'ємо ж чарочку за шинкарочку* [НС, с. 43]).

Предметно-грошовий субкод маніфестований назвою старої грошової одиниці: червонець (Стеха. *Як страшно! Де ж вони? І коней теж не видно; Чи не махнули вони собі? То-то буде добре! За два червінці продать своє щастя...* [НС, с. 56]).

Про поширеність вислову *цур йому, пек!* у першій половині ХІХ століття свідчить хоча б той факт, що його вживають у двох драматичних творах («Назар Стодоля» та «Сватання на Гончарівці»). Наразі цей фразеологізм нерідко в усному мовленні замінюють стійкими одиницями сленгового походження, однак ніхто не заперечує його загальноновизнаність: Хома. *Та цур йому, пек! Се діло ще не таке, щоб об йому довго думати. Не дуже треба площати, бо береженого бог береже, або – як там ще кажуть – рівніш згладиш, тісніш ляжеш* [НС, с. 23]; Уляна. *Цур йому з його багатством, коли в нього глуду нема* [СГ, с. 413]; Уляна. *Змию, змию (тихо), що тебе і чорт не пізна. Цур вже йому! прожену його відсіля та й втечу додому* [СГ, с. 419]; Олексій. *Вона каже: цур тобі, пек тобі, осина тобі, дурний, божевільний, навіжений, католице, бузовіре...* [СГ, с. 432].

Спільність теми, що порушена в драмах, а також прагнення авторів правдиво відобразити сватання як передвесільний обряд спричинили використання обрядової фразеології (етнофразеологізмів), що демонструє давні звичаї українського народу. До цих фразем передусім відносимо ті з них, що називають відмову старостам (*піймати облизня, піднести гарбуза, печеного кабака*), а також номінують поведінку дівчини під час сватання (Возний. *Коли другії облизня поймають, то і ми остерегаємся. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіє, і я собі на умі* [НП, с. 274]; Хома. *Так що ж? Отець Данило, спасибі, розрішив. Гляди ж, не піднеси гарбуза* [НС, с. 19]; Одарка (виходит и продолжает говорить за кулисы). *Гляди ж, Улясю-душко, не барись. Пов'язавши скиндячки, пришили квітку з правого боку, щоб знати було, що молода, та й виходь піч колувати* [СГ, с. 441]). У драмах використано традиційні формули побажання молодим, мовні засоби, властиві для благословення молодої пари на шлюб: Возний. *Добрий Петре і бойкая Наталко! Приступіте до мене!* (Берет их за руки, подводит к матери и говорит). *Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічне і потомственное владініє з тим, щоб зробив її благополучною* [НП, с. 312]).

З фразеологізмами весільного обряду споріднені стійкі сполучення слів, з допомогою яких названо стан людини, коли їй ще ніхто не сподобався (Выборный. *Чи ще, може, суджена на очі не нависла?* [НП, с. 274]); номіновано стан, коли дівчина не погоджується виходити заміж за хлопця (Возний. *Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне!* [НП, с. 275]; Хома. *Іш ти, мужичка! Куди кирпу гне! Стривай!* [НС, с. 19]); не любить хлопця (Наталка. *Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли мені вони осоружні!* [НП, с. 280]); вербалізовано прагнення розлюбити чи полюбити когось (Наталка. *Боже! Коли уже воля твоя єсть, щоб я була за возним, ти вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного, а без сього чуда я пропаду навіки...* [НП, с. 289]); ословеснено примусове сватання, видання заміж (Уляна. *Зділайте милость, уступіть за мене, бідную, нещасную! Хотять мені світ зав'язати, хотять мене силою віддати за Стецька, за того дурного...* [СГ, с. 428]).

Протистояння бідності й багатства добре передано з допомогою антоніміїчних фразем *ні кола, ні двора* та *копійка волочиться про чорний день* (Петро. *Нема у мене ні кола, ні двора: весь тут* [НП, с. 293]; Возний. *... живу хоть не так, як люди, а хоть побіля людей; копійка волочиться і про чорний день іміється* [НП, с. 274]). Протилежного змісту набувають вислови *на думку спало, нав'яз тобі в зуби* і *викинь з голови* (Терпилиха. *Ти оп'ять чогось сумуєш, Наталко! Оп'ять щось тобі на думку спало?..* [НП, с. 276]; Терпилиха. *Знаю, чом тобі всі не люб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби* [НП, с. 280]; Терпилиха. *Наталочко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе: викинь Петра з голови – і ти будеш щасливою. Але хтось мелькнув мимо вікна, чи не йде хто до нас?* [НП, с. 282]).

І. П. Котляревський майстерно в одному висловлюванні шляхом накопичення фразем з протилежним значенням створює ситуацію контрасту: Петро (один). *Чотири годи уже, як розлучили мене з Наталкою. Я бідний був тогді і любив Наталку без всякої надєжди. Тепер, наживши кровавим потом копійку, спішив, щоб багатому Терпилові показатись годним його дочки; но вмісто багатого батька найшов мат і дочку в бідності і без поміці. Все здається, близило мене до щастя, но, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь! Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі. Правду в тій пісні сказано, що сусідові все удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все як одрізано* [НП, с. 298].

Відчай, який охоплює людину при збігові несприятливих обставин, передано з допомогою фразем *із мосту та в воду, лучче світ за очима піти:* (Наталка. *Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи*

уже ж ви хочете спхнути мене із мосту та в воду? [НП, с. 284]; Олексій. Вона каже: *лучче їй з мосту та у воду* [СГ, с. 432]; Олексій. Вона каже: *лучче їй світ за очима піти, чим за тебе* [СГ, с. 432]) і підсилено натяком на невідворотність долі (Наталка. *І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним; він не виноват* [НП, с. 280]).

Цінними для пізнання української ментальності є фразеологізми, у яких проголошено головну, визначальну роль чоловіка у сім'ї (Одарка (весело и ласково). *Роби як знаєш. Ти батько і нам усім голова; як скажеш, так і буде* [СГ, с. 447]; Хома. *Поміркую лишень гарненько, так і побачиш, що батькова правда, а не твоя* [НС, с. 21]); ослівлено глибоке почуття чоловічої дружби (Петро. *Не знаю, чи моя одинакова доля з тобою, чи од того, що і ти чесний парубок, серце моє до тебе скляється, як до рідного брата. Будь моїм приятелем...* [НП, с. 293]); серйозного ставлення жінки до приготування страв (Уляна. *Наварю і борщу, і усякої страви, та як воно буде розведено моїми слізюньками, чи піде ж у душу?* [СГ, с. 415]); сприйняття засватаної і заміжньої доньки як людини, яка стає членом іншої сім'ї (Одарка. *Вже вона мов просватана; відрізана скибка. Шукай собі другу, а їй вже не обдурюй* [СГ, с. 436]); байдужого ставлення п'яної людини до всіх потреб родини (Одарка. *Бач, п'яниці море по коліно! Він знай своє товче!* [СГ, с. 405]); уявлення про чужу сторону як про дуже далекий світ (Прокіп. *Крий боже, як далеко! Мабуть, на кінці світа! Туди ворон нашої кості не занесе! – Хороша ж сторона?* [СГ, с. 445]); поцінування доброго слова, яке несе бажані зміни у житті (Назар. *О, якби твоє, брате, слово та богу в уха!* [НС, с. 43]), та несерйозне ставлення до необачно сказаного слова, що провіщає щось погане (Гнат. *Ну, годі ж, не сердься. Мало чого з язика не спливе! Невже треба переймать, що поверх води пливе! У тебе сьогодні вечорниці?* [НС, с. 21]).

Висновки та перспективи дослідження. Фразеологія драматичних творів першої половини XIX століття – це цінний культурний феномен, що демонструє ментальні риси українського народу: поцінування знань, науки, розуму; проголошення визначальної, головної ролі чоловіка у сім'ї; повага до справжньої чоловічої дружби; уважне ставлення до люблячої пари, урахування їхніх інтересів, попри спокуси розбагатіти за рахунок того, що видати доньку заміж за багатого; розуміння усієї серйозності шлюбних стосунків, що накладають певні зобов'язання на подружню пару; намагання привернути увагу до потреб та інтересів простої людини; недовіра до багатих людей, упевненість у черствості їхньої душі; повага до людей слова, які завжди виконують свої обіцянки; сміливість і наполегливість у вчинках; переконаність у тому, що будь-яке нещастя можна пережити та ін. У драмах цього періоду неабияку роль виконують стійкі сполучення слів весільної обрядовості та ті, що пов'язані з обрядом сватання.

Автори запроваджують різні способи подачі фразеологічного матеріалу в драматичному творі: репрезентація стійкого сполучення слів в узусній формі, скорочення компонентного складу фраземи чи паремії, натяк на образ, використаний у народному вислові, трансформація, модифікація фразем, демонстрування синонімії та антонімії можливостей фразеології, ампліфікація тощо.

При просторовому та часовому прочитанні фразеології аналізованих драм особливе місце належать стійким сполученням слів предметно-посудного та предметно-грошового субкоду, які допомагають виявити слова активного та пасивного вжитку у наш час, визначити особливості відображення в художньому творі уснорозмовних рис.

Чимало паремій та власне фразеологізмів у наш час мають високу частоту вживання в усному мовленні, що свідчить і про актуальність їхньої тематики, і про тривале сприйняття українським народом певних формул-кліше як таких, що регламентують поведінку людини в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глуховцева, К. Д., Глуховцева І. Я. (2015). Словник варіантно-синонімії груп прислів'їв та приказок українських східнослов'янських говірок. Старобільськ, 189 с.
2. Гримич, Г. М., (1981). Засоби мовної виразності в сучасній драмі. *Культура слова*, Вип. 20, с. 20–26.
3. Їжакевич, Г. П., (1965). Засоби мовної типізації та сценічної виразності в творах української радянської драматургії післявоєнного періоду. *Грамаічні та стилістичні студії з української і російської мов*, Київ, с. 33–50.
4. Коткова, Л. І., (2017). *Ідіолект Володимира Винниченка: лексико-фразеологічні та стилістичні складники*: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 23 с.
5. Устенко, Н. (2009). Фразеологічні одиниці у структурі драматичних творів В. Винниченка (на матеріалі п'єси «Між двох сил»). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*, Вип. 81(1). с. 152–155.
6. Швець, Н. В. (1995). Фразеологізм як один із засобів розвитку сюжету в драмі І. Карпенка-Карого «Бурлака». *І. Карпенко-Карий: 150-річчя від дня народження*, Кіровоград, с. 95–96.
7. Януш, Я. В. (1983). *Мова української класичної драматургії*. Львів, 147 с.

8. Януш, Я. В. (1984). Фразеологізми як засіб гумору в мові української драматургії кінця XIX – початку XX століття. *Культура слова*, Вип. 27, с. 7–12.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

НП – Наталка Полтавка (2009). *Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. Москаль-чарівник*. Донецьк, 384 с.

НС – Назар Стодоля (1966). *Шевченко Т. Твори в 2-х томах. Т. 2. Назар Стодоля. Повісті*. Київ, 749 с.

СГ – Сватання на Гончарівці (1982). *Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори*. Київ, 544 с.

СУМ – Словник української мови. В 11 т. Київ.

ФС – *Фразеологічний словник української мови* (1993). В. М. Білоноженко. Київ. 984 с.

УДК: 811.161.2'282

Юрій Громик
кандидат філологічних наук, доцент,
декан факультету філології та журналістики
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: Gromyk.Jurij@eenu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8753-3357

ВІДОБРАЖЕННЯ ФОНЕТИЧНИХ І МОРФОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГОВІРКИ В МІСЦЕВИХ ПАРЕМІЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІСЬКОЇ ГОВІРКИ С. ЛИПНЕ)

У статті на матеріалі прислів'їв та приказок, зафіксованих в одній поліській говірці, простежено і прокоментовано найвиразніші місцеві лінгвальні явища фонетичного та морфологічного рівнів. Відзначено, що паремії цінні для діалектологічних студій, бо виникають і функціонують в умовах розмовно-побутового мовлення, отже, за фонетичними, граматичними, лексичними явищами співвідносні з ним, а відрізняються хіба що художньо-естетичною і дидактичною функціями.

Ключові слова: середньополіський діалект, говірка, село Липне, прислів'я, приказки, фонетика, словозміна.

Hromyk Yurii. Reflection of the Dialect Phonetic and Morphological Features in the Local Paremias (case study of the Polissian dialect of the village of Lypne).

The most impressive and vivid local language phenomena at the phonetic and morphological level are analyzed and commented in the article on the material of the paramias recorded in one of the Polissian dialects. The specific tasks that led to the realization of the goal of the study included identification of the dialectal elements in the structure of paramias and their systematization according to the levels of the language system and the source of their origin. For the first time, the study focused on the local proverbs and sayings, recorded predominantly during 1995-2000 and which have been already partly published. The author argues that they are highly valuable for the dialectological studies because they arise and function in the context of the spoken language norms of the areal and, therefore, correlate with them in phonetic, grammatical and lexical features, but differ in artistic-aesthetic and didactic functions. The subdialect of the village of Lypne, located in the borderland area between the Western and Middle Polissia (the north-east of the Kivertsi district of the Volyn region), manifests a distinct specificity and typical transitional characteristics at all language levels.

*In the process of analysis of paremias at the level of vocalism the reflexivity ancient vowels are analyzed; describes in detail the variability of reflexivity etymological vowels *o, *e, *ě, *ę, *y, *i and a positional implementation of modern vowels. At the level of consonance traces of differences from the literary language in the frequency of soft and softened versions of phonemes. The most frequent combinatorial sound changes are analyzed, in particular commented structures with the consequences of assimilative and dissimilative modifications. At the phonetic level in the patois dominated by signs characteristic Middle-Polissyan dialect. Areological information about the phonetic phenomena of this type in the Ukrainian dialects is expanded.*

At the level of inflection traceable factors which led to the existence of dialect phenomena. Only some morphological archaisms are noted in the paremias, while active and expressive manifestations of the grammatical

analogy are stated, in particular the interaction of soft and solid variants of rejection and the interaction of nouns with different old bases.

Key words: *Middle-Polissyan dialect, patois, village of Lypne, paremias, phonetics, inflection.*

Говірка с. Липне розташована в ареалі західнополісько-середньополіського пограниччя (крайній північний схід Ківерцівського району Волинської області) і виявляє виразну специфіку та типово перехідний характер (із домінуванням рис середньополіського діалекту) на всіх мовних рівнях, найперше на фонетичному. Різномірні її релевантні явища вже були предметом лінгвістичного аналізу, зокрема як джерела діалектографічної інформації опрацьовано й місцеві уснопоетичні тексти (весільні пісні) [Громик 2018.]. У пропонованій статті для цього вперше використано місцеві прислів'я та приказки, які записано переважно впродовж 1995–2000 рр. і частково вже опубліковано [Громик 2002]. Цей фактаж так само цінний для діалектологічних студій, як і тексти пісенного фольклору, бо паремії виникають і функціонують в умовах розмовно-побутового мовлення, отже, за фонетичними, граматичними, лексичними явищами співвідносні з ним, а відрізняються хіба що художньо-естетичною і дидактичною функціями. Немає сумніву: якщо фіксація такого матеріалу передбачала послідовне збереження діалектних рис на всіх мовних рівнях, то його можна вважати цінним діалектографічним джерелом.

Мета дослідження – на матеріалі прислів'їв та приказок, зафіксованих в одній поліській говірці, простежити найвиразніші місцеві лінгвальні явища фонетичного та морфологічного рівнів. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких конкретних завдань: у структурі паремій виокремити діалектні явища, систематизувати їх за рівнями мовної системи та за походженням.

Явища фонетичного рівня. У липенській говірці спостережено виразну специфіку в рефлексії давніх голосних. Наприклад, представлено заміну наголошеного *o в новозакритих складах монофтонгом [и], що послідовно відображено й у місцевих пареміях: *Жён'ац:а ни на рик, а на ціли вйік; Гірко йісти, шкóда к'ідат'; Йак'і кин', так'і виз, йак'і йіхав, так'е вйіз; Чув дзвин, да ни знайе, скул' вин.* Монофтонг [и] на місці *o за аналогією виявлено в наголошених відкритих складах, пор.: *Правда завийши в гйичи кóле; Хоч у гйичи пл'уй; Вгйисин' жéниц:а бидн'ак, навис'н'і – багатір, а зймóйу – сиридн'ак.* Рефлексія *o як [у] можлива хіба що у випадках *муй, твуй, свуй, бұл'ш, пуйдиш*, пор.: *Бул'ш нёмучи, йак пómучи; Дурні субака на свуй хвист бреше; Син муй, а рóзум в йігó свуй.* Зрідка простежено [о]-рефлекс наголошеного *o, як-от: *Бáба, йак жáба, – у гóвтар на гóдна ступát'; Приті на рузбóр шапок; Ти йатрóвка, йа йатрóвка, в нас ни бóде в хáти тóлку.* У кінцевих закритих ненаголошених складах *o представлено монофтонгом [о], пор.: *Стáрос'ц' – ни рáдос'ц', мóлдос'ц' – дурóс'ц'; Бул'ш нёмоч, йак пómоч; Малійа д'іти – малі клóпот, вилік'йа – вилік'і.* В інших випадках спостережено посилення лабіалізації [о] > [у], пор.: *Дустát' кунц'і в млинц'і; Йак йе на жéйти ружк'і, то бут' пиружк'і; Йак пришлó, так і пушлó; Круті, Мартіне, мо, мáти шо пук'іне.* Так само зазнав посилення лабіалізації закономірно збережений у відкритих складах *o у випадках на зразок *кунéц, гук'ёнце*, пор.: *Йак придé к'ітайéц, то бе св'іта кунéц; Ни тил'к'і ш с'в'іта, шо в гук'ёнци.* У флексії родового відмінка множини іменників -*овь незалежно від наголосу розвинувся [и]: *братів, чулувиків, сус'ідив, мэтрив*, пор.: *Чорт с'ім пар пуштулів ступтáв, пóкл'і ду кучи зубрáв; За кавáлок к'ішк'і с'ім к'іломитрив п'ішк'і; Сапóжн'ік завш биз чирвйікив.*

Давній *e в наголошеному новозакритому складі рефлексував як [и], зокрема після депалаталізованих шиплячих та вбранта, пор.: *В жéнк'і вóлос дóвг'і, да рóзум курóтк'і; Вз'ат' жéнку на вéксил'; Пёрша жéнка д Бóга, дру́га – д лудéй, трéт'а – д ничісто; Жінка ни чирвйік – з нуг'і ни ск'іниши.* Після шиплячих у кінцевому післянаголошеному закритому складі відбувся розвиток *e > [e] з наступною лабіалізацією до [о]: *вéчор*, пор.: *Шче ни вéчор.*

Етимологічний *ѣ в наголошеній позиції здебільшого рефлексує як [і], проте може заступатися монофтонгом [e] після м'якого приголосного, як-от: *Муйé б гучи йййé ни бáчили; Булі пані – нусіли суручк'і да итані, пришóв сув'ёт – срака пубáчила св'ет*; [e] після депалаталізованого консонанта, пор.: *Мáти вмре – бат'ко вслэппе*; [и], пор.: *Напумині куз'і смерт', то ціли ден' блййát' бóде; Жён'ац:а ни на рик, а на ціли вйік.* Відповідно до ненаголошеного *ѣ послідовно представлено [и], пор.: *Багáтом чорт і дитéй куліше; Бидá ни пу л'іси, да пу л'уд'ах хóдит'; Дай диткám вóл'у, пупадéш в нивóл'у; Дувилóсо чирйаку' на вику'; те саме явище простежено в іменникових флексіях, пор.: Бидá ни пу л'іси, да пу л'уд'ах хóдит'; Вкрáд'ани кусóк в гóрли дирé; В свуйéй халу́нци дóбре й дупци; Живé, йак вош у кужу́си.*

Після задньоязикових [к], [х] та фарингального [г] на місці *у виступає звук [і], пор.: *Жал' ваг'і ни мáйе; Ду Гм'ітра д'івка х'ітра, а пу Гм'ітри хоч пріппик вйтри; Абі рук'і, то найдиц:а мук'і; За кавáлок к'ішк'і с'ім к'іломитрив п'ішк'і.* Відповідно до *ѣ в ненаголошеній позиції в частині слів та словоформ вживано голосний [и], пор.: *За йіднó бйто дэсит' нубйітх даййт'; На д'іти – напирдйіти, тра сибé глйд'іти; Наварйіли йаглі дей спат' лйглі.* На місці ненаголошеної сполуки плавного бокового сонанта з редукованим виявлено звукосполучення [ли], пор.: *Йáблчко д йáблнк'і далéко ни ткóтиц:а.*

Деякими явищами можна ілюструвати й особливості позиційної реалізації сучасних голосних. Спостережено пересування артикуляції [о] в ненаголошеній позиції до високого підняття і посилення його

лабіалізації (крім кінцевих складів), пор.: *З ійейу пусваріц:а, йак з гурі скутіц:а; В курові мулукó на йазіци; Врудіса да вдайса; Гувур'ім да мувч'ім.* Заступлення [о] в ненаголошеній позиції через [а] найчастіше трапляється перед складом з [а], хоча можливе і в інших випадках, пор.: *Папруга пу сраци пухуділа; Рубóта йде, кантора піше: два д'н'і рóбиш – ден' запише; Пудубайе, йак свин'і хамут.*

Чітко простежено тенденцію до звуження і підвищення артикуляції звука [е] в ненаголошеній позиції до [и], крім абсолютного кінця слова, пор.: *С пирибóру ви́брав криву́ Хвидóру; С х'і́трим пувидéса – рóзуму набирéса, а з дурні́м і той згубиш; Жінка ни чирві́к – з нуг'і ни ск'і́ниш.* У позиції після [й] ненаголошене [е] більшою мірою підвищує і звужує артикуляцію, через що реалізується в [і], пор.: *Кин' на штиро́х нуга́х, да спутика́йц:а; Живéмо ни гуруй́мо – хл'ба ни купуй́мо; Йіднэй биді ни тра, да й те́й ск'і́лка йе.* Розвиток у ненаголошеній позиції [е] > [і] частково засвідчено й після бокового сонорного, пор.: *Пал'іц губ пал'іц ни стукнут'; Зака́л'іц на пал'іц; Сам-йідéн, йак пал'іц.*

Відомі випадки заступлення після м'яких передньоязикових [д'], [г'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'] звука [е] позиційним варіантом [о], що спостережено в наголошених, а також кінцевих післянаголошених складах, пор.: *С'ой св'і́т йак ма́кув цв'і́т: с'од'н'а цвitéи, взáвтре зуві́аниш; Бóмкнут', йак куз'óл у во́ду.* У деяких словах не відбулася лабіалізація [е] > [о] після шиплячих та [й]; збережений тут [е] виступає у своїх позиційних варіантах із підвищеною та звуженою артикуляцією [и], [і], пор.: *Син му́й, а рóзум в йі́гó свуй; Ти йі́гó христі́, а вуно́ про́сиц:а: «В лóзи пусті́»; Йа б йі́му дав би, к'еб дугна́в би; Ти йі́му пупа́, а вун тибі́й пупад'у́; Ни вчирні́т' і ни вбилі́т'.*

Маніфестовано чимало відмінностей у системі консонантизму, зокрема відсутність фонемі [ф], пор.: *Хумá Савци ридн'і Хведóр; С пирибóру ви́брав криву́ Хвидóру.* Перед ненаголошеним рефлексом *ѣ відбулася звичайна депалаталізація губних, пор.: *Бидá ни пу л'еси, да пу л'уд'ах хóдит'; Йіднэй биді ни тра, да й те́й ск'і́лка йе; Дуві́лсо чирі́акү на вику́.* Перед наголошеними рефлексами *ѣ, *е можлива депалаталізація губних [в'], [п'] із розвитком додаткової артикуляції [й] за умови, що перед губним нема іншого кореневого приголосного, пор.: *Жен'ац:а ни на рик, а на ці́ли ви́йк; Жінка в́мре – чу́луви́к багат'і́е; Йак ни худі́в му́й бат'ко ду цёркви, то ни худі́в, а йак пушóв, то на гу́луві́й двéри прин'і́с; Пудиві́са, чу́луви́че, чу́гóс' пійéин' какар'і́че.* Результатом ствердіння за тих самих умов носового [м'] може бути додаткова артикуляція [н'] (якщо перед [м] був інший приголосний, то він опускається), пор.: *Вкружі́ли, йак цигáни мн'і́с'аца; Ни спі́ц:а ниві́йси, йак рóичин на мн'і́сци; Руск'і́ мн'і́с'аца; У нимн'ло́ рук'і́ ни бу́л'ат'; Мн'ла́ гутува́т', да ни мн'ла́ пудавáт'.* Ствердіння [в'] сталося й у формі *с'вáто* та похідних, пор.: *С'од'н'а так'е́ с'вáто, шо с'і́м баб рузпí́ато; Кулі́ в цёркву ни прид'у́, то все паск'і́ с'вát'ат'; Хвátит' вс'і́м с'ваті́м і нам гр'і́шним.*

Послідовну депалаталізацію передньоязикових [д'], [г'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'] простежено перед [и]-рефлексом ненаголошених *ѣ, *е, пор.: *Багáтом чорт і дитей́ кулі́ше; Дай дитка́м во́лу, пупадéш в нивóлу; Дитей́ гудуй́, а сам турбóй рихтуй́.* Спостережено ствердіння [ц'] у зворотних дієсловах на зразок *вз'а́ц:а, пита́ц:а*, у складі суфікса *-ц'к-(ий)*, в іменникових суфіксах *-ец', -иц'а* та їхніх варіантах, пор.: *Абі́ луза́ – чурті́ знайду́ц:а; Абі́ рук'і́, то найди́ц:а му́к'і́; Примáцк'і́ хл'б субáцк'і́; Йак'і́ йідéц, так'і́ рубóтн'і́к; Ві́смуктат' с пáлца; Вкружі́ли, йак цигáни мн'і́с'аца.* У кінці зворотних дієслів послідовно депалаталізовано й [с'], пор.: *Вруді́са да вдай́са; Вста́вса чі́сти й про́сти; Д'áку Бóгу за вбід, шо найі́вса дарму́йід.* Переважно депалаталізовано й шиплячі: *Бул'ш нéмуци, йак пóмуци; Гóчи на ба́чат', душа́ ни бу́літ'; Грóиш, шо во́иш: в руках́ ни вдержи́ш.* Зауважено також ствердіння [р'], пор.: *Ві́рачивса, йак барáн на нуві́йя вуро́та; Гóра ни наказáц:а; Нарadı́ц:а, йак сувá ду спóвиди; Ни вз'алá ни рад'у́жк'і́, ни пил'у́шк'і́.*

Неперехідне пом'якшення задньоязикових та фарингального консонантів послідовно представлене у звукополюках [г'і́], [к'і́], [х'і́] та [г'е́], [к'е́], [х'е́]: *Жал' ваг'і́ ни май́е; Абі́ рук'і́, то найди́ц:а му́к'і́; Бог ві́шк'і́ стрáсайе; Глух'е́ йак ни дучу́йе, то збреше; Йак'е́ йі́хало, так'е́ зди́бало.*

Окрім того, простежено чимало позиційних та нерегулярних фонетичних змін. Початковий [о] в ненаголошених складах може зазнавати афези, пор.: *Був у млин'і́ і д:áв «Дубрідин'» свин'і́; Вруді́ла, да ни близáла; Дурне́ т св'і́та і д мі́ра; Йáбличко д йáблинк'і́ далéко ни ткóтиц:а,* або ж послаблювати свою артикуляцію до [в]: *Ни ти пёрви, ни ти встáтн'і́; Вста́вса чі́сти й про́сти; Д'áку Бóгу за вб'ід, шо найі́вса дарму́йід.* Афеза може стосуватися й інших початкових ненаголошених голосних: *Биз двукáта ни бу́де й свáта.* Виявлено й структури з синкопою, зокрема з опусканням у середині слова одиничного приголосного, пор.: *Мóна Муску́в пубáчит'; К'і́ко вбйе́ш, ті́ко ви́йдиш; з редукцією другого ненаголошеного елемента повноголосся, пор.: Сапóжн'і́к завш биз чирві́кив; Жінка ни чирві́к – з нуг'і́ ни ск'і́ниш; Чу́л'і́к шо ступі́в, то все зугри́ши́в; Жінка в́мре – чу́л'і́к багат'і́е.* Опускання в середині слова звукосполучень маніфестує структура *тра*, пор.: *На д'і́ти – напирд'і́ти, тра сибé глид'і́ти; Де два брáти, тáмка тра дв'і́ хáти,* а також особові форми майбутнього часу дієслова *бути*: *бу́ду > бу, буди́ш > беш* та ін., пор.: *Йак бе напáс'ц', то Бог грóиш дас'ц'; Йак йе на жи́ти ру́жк'і́, то бут' пиружк'і́.* Апокопу, зокрема явище опускання в кінці слова одиничного приголосного ілюстровано в таких пареміях: *Твуйé «зáра» – йак пан'с'к'е «зачекай»; Гувурі́ли бабі́ в турм'і́ три рóк'і́, а пуд турмóйу – ши́с';* також у формах чоловічого роду прикметників, порядкових числівників, родових займенників: *Багáти, йак Радз'ів'і́л; Вста́вса чі́сти й про́сти; Гóли йак гил', а гóстри йак бритва; Йак'і́ кин', так'і́ виз, йак'і́ йі́хав, так'е́ ви́із.* Опускання одиничного голосного в

кінці слова засвідчує прислівник *завш* «завше», пор.: *Сапóжн'ік завш биз чирві́кив*. Усічення в кінці слова звукосполучень представлено формами з флексією *-о* (< *-ого*) родового відмінка прикметників чоловічого та середнього родів, а також відповідних займенників: *старó кун'а, ду чужó с'іна, нікó ни зна́йу*, пор.: *Бирижéно і Бог бирижé; Бог рóдит' на вс'а́ко дóлу; Гурбáто муг'іла спрáвит'*; *В ко дитк'і, в то йагудк'і; В ко дóчок с'ім, в то дóл'а вс'ім*.

Як протеза виступає в основному фарингальний [г]: *Г'індик думав дей в суп пупáв; Гóчи ни бáчат', душá ни бу́літ'*; *Гус'ін':е сóнце йак мáчушине сéрце: хоч і св'ітит', да ни гр'ііе; Хай сувá, габі с чужó силá*.

Регресивна суміжна асиміляція за глухістю виявляє себе, скажімо, в континуантах **bščela, *bščela*, пор.: *Гудóт', йак пчóли в гу́лііу*; за способом творення – в групі [вн] > [мн]: *кумн'ір* «комір» (порівняйте польське *kołnierz*), пор.: *Рух йак у жідá за кумнірóm*. Наслідок прогресивної суміжної асиміляції за способом творення представлено в сполуках [мй] > [мн'], пор.: *Дай дурн'у мн'áло, і те зламáйе; Вірват' з мн'áсом; Сулómн'ани вдувéц; [с'т'] > [с'ц']*, пор.: *В гус'ц'áх дóбре, вдóма лúч.ий; За грóши бáт'ка рідн'о прудáс'ц'; Йак бе напáс'ц', то Бог грóши дас'ц';* за місцем і способом творення – в групі [рй] > [рд'], пор.: *Наш музика – пирдún: всéйк'е п'ірд'е рудúв*. Результат регресивної дистантної асиміляції за способом творення можна вбачати у випадку *парамáр* «паламар», пор.: *Ни буд' парамáром в чужéй цéркви*. Деякі паремії маніфестують контактне регресивне розподібнення за способом творення [н'к] > [йк], пор.: *Радéйк'і, шо дурнéйк'і; Рудіну́йко, схóд'са!*; [чт] > [шт], пор.: *Кин' на штирóх нугáх, да спутіка́йц.а*; [дл'] > [гл'], пор.: *Нáс'ц'а г'ла Васил'á здáс'ц'а* та ін.

Явища морфологічного рівня. Виразних морфологічних архаїзмів у системі словозміни виявлено мало. Скажімо, субстантиви середнього роду, що історично закінчувалися на **-ьје*, зберігають флексію *-(')e*, пор.: *Чи клóч:е, чи вóвна, габі к'ішка пóвна; К'еп то знат':é, шо в кúма пит':é, був би й дитéй забрáв; Шилéп шчáс'ц'е в хáту*. Окрім того, в родовому відмінку однини з історичною флексією *-а* давніх **-ѣ*-основ засвідчено словоформи *св'іта, міра, сіра, віда*, пор.: *Дурнé т св'іта і д міра; Ни йіж сіра: бóде гулувá сіва; У нáшо Давіда ни срáк'і, ни віда*. Іменники жіночого роду, що співвідносні з давніми **-і*-основами, а також субстантив *мáти* в родовому, давальному, місцевому відмінках зберігають закінчення *-и*, пор.: *В дит'áти пáлчик забу́літ', а в мáтири – сéрце; Загадáла рубóти, йак Зóс'а свей мáтири; В злóсти нимá милóсти; Нарáдц.а, йак сувá ду спóвиди*. Як архаїчні явища можна кваліфікувати повні нестягнені форми прикметників жіночого, середнього родів, а також множини: *Де руділаса кузá, там сулódкайá лузá; Стинúт' мішиачийá нóри; Малі́йá д'іти спат' ни дайúт', на ви́лік'і́йá жит'*; *У мо бáт'ка вс'і д'іти дурні́йá*. Давніми закінченнями у формах непрямих відмінків представлені прикметники жіночого роду історично м'якого типу відмінювання, пор.: *Ни буд' парамáром в чужéй цéркви; Нимá бул'шей кáри, йак нимá свей пáри; Нимá гúршей кáри, йак нимá свей пáри*. Очевидно, історичну флексію місцевого відмінка *-ом* зберігають ад'єктиви чоловічого та середнього родів, пор.: *В тíхóm булóти чуртí вód'ац.а; На вкрáд'аном кун'і далéко ни зайідиш*. Займенник 2 особи однини та зворотний займенник у давальному, місцевому відмінках представлені формами *тиб'і, сиб'і*, рідше – *тибій, сибій*, пор.: *Ми йімó, худі, то й тиб'і ну мórди дамó; Ти йімú пупá, а вун тибій пупад'у; Ти йімú Бугувé, а вун тибій чуртувé; Дав і сибій забрáв*. Предметно-особові займенники чоловічого та середнього родів у непрямих відмінках засвідчені формами *йігó, йімú*: *Будут' з йігó л'уде, йак мúх'і ни заг'ід'ат'; Йá б йімú дав би, к'еб дугнáв би; Син муй, а рóзум в йігó свуй; Ти йімú пупá, а вун тибій пупад'у*. Предметно-особовий займенник жіночого роду в орудному відмінку представлений формою *йéйу*, пор.: *З йéйу пусваріц.а, йак з гурі скутіц.а*.

У системі словозміни можна простежити виразні приклади вияву граматичної аналогії. В орудному відмінку однини в субстантивах чоловічого роду історично м'якого різновиду домінує перенесена з твердого варіанта флексія *-ом*, пор.: *Шо к'ійóm, шо пáлк'і́йу; Хóчут' в старáцах жит' і з пéрцом йісти; Зу свуйím харчóm дóбре пуд курчóm*. У цій самій відмінковій позиції іменники колишніх **ā*-основ у ненаголошеній позиції набувають закінчення *-ийу*, після задньоязикових та фарингального – *-ійу*; обидва варіанти фонетично розвинулись із флексії м'якого різновиду відмінювання: *Йак кúрка лáпийу; Нóсиц.а йак дúрин' з стúпийу; Йак мед, то й лóжк'і́йу; Пригр'іт' чóрта за пáзух'і́йу*. Субстантиви давніх **jā*-основ у наголошеній позиції засвідчують не тільки історично закономірну флексію *-ейу* зі збереженням палатальної вимови попереднього консонанта, а й перенесену з твердого різновиду флексію *-о́йу*, перед якою попередній приголосний, крім шиплячих, так само зберігає м'яку вимову, пор.: *Брихн'éйу зайідиш далéко, гáлий далéко виртáц.а; Брихн'óйу зайідиш далéко, да назáд ни вёрниса; Стуйáт' над душóйу*. Флексії *-éйу, -ийу* з **jā*-основ поширилися й на **ī*-основи жіночого роду, пор.: *Нóсиц.а, йак кит з мишéйу*. Вияви родового відмінка множини іменників позначені більшою, ніж у літературній мові, продуктивністю флексії *-ей*, перенесеної з відповідних виявів давніх **-і*-основ, пор.: *Свикрúха – ни рідн'áйá мáти, ни далá зубéй – ни мужé вибивати*. Уніфікацію закінчень на основі колишньої м'якої відміни спостережено у формах непрямих відмінків прикметників жіночого роду, пор.: *Гудіт', йак лих'éй бул'áцци; Лубупітней Варвáри нóса д:урвали; За дурнéйу гулувóйу дей нугám нимá спукóйу; Хто спит' скрáйу – у Бóжуму рáйу, а хто в сиридінци – у пупóвей скрін'ци*. У давальному відмінку однини ад'єктиви чоловічого і середнього родів фіксовані з закінченням *-ом*, яке можна кваліфікувати як історичну флексію місцевого відмінка, що за аналогією могла бути перенесена на форми давального, пор.:

Багáтом чорт і дитéй куліше; Дарóваном кун'у в зуби ни загл'адайт'; I сам ни гам, і дрúгом ни дам; Найід'ане гулóдном ни пув'ірит'. Атематичні дієслова у формі 2 особи однини зафіксовані з закінченням *-еш*, яке за аналогією поширене з відповідних форм I дієвідміни, пор.: *Йак гулóдни, зійсéш і хулóдне; Йак сам прудасéш, то і з бат'ком ни кúпиш.* Форми минулого часу середнього роду зворотних дієслів закінчуються на *-со*, що відображає аналогію до дієслівної флексії середнього роду, пор.: *Дувилóсо чирйакú на вукú.*

Наведений і проаналізований фактаж підтверджує тезу, що говіркові паремії за умови максимально точної їх фіксації цілком співвідносяться з розмовно-побутовим мовленням, а отже, є надійним, цінним та перспективним матеріалом для вивчення релевантних особливостей говірки на всіх мовних рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громик, Ю. В. (2018). Фольклорний текст як діалектографічне джерело (на матеріалі фонетичної системи поліської говірки села Липне Ківерцівського району Волинської області). [В:] *Народна творчість українців у просторі та часі* : наук. зб. Луцьк, с. 138–146.
2. Громик, Ю. В. (2002). Фразеологізми поліської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області. [В:] *Волинь-Житомирищина* : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. Житомир, № 8, с. 152–170.

УДК: 81'373.7:811.161.2'374.2'286(477.43/44)

Інна Гороф'янюк
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна)
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В «SŁOWNICZEK PROWINCYONALIZMÓW PODOLSKICH» O. KREMER

Стаття вводить в український науковий інформаційний простір фразеологізми, які містяться у «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863» (Краків, 1870) О. Кремера – лексикографічній праці, яка й до сьогодні залишається бібліографічною рідкістю в Україні. Словник репрезентує мову поляків, які проживали в околицях Кам'яця-Подільського у II пол. XIX ст., і є першим регіональним словником, який виокремлював подільський діалект з-поміж говорів української мови.

Ключові слова: О. Кремер, «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich», діалектний словник, подільський говір, фразеологізм.

Gorofyanyuk Inna. Phraseologisms in the «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich» by A. Kremer.

The article intends to return «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863» by a Pole A. Kremer to the scientific information space. He was living in Kamyanets-Podilsky for 24 years and was interested in the local language, wrote down "Podilsky provincialisms" – the words that were learned by the Polish intelligentsia during its residence in Podillya, but had not yet entered the Polish literary language.

The material selected has been grouped according to the dominant semantic characteristics: phraseologisms, which indicate the quality, properties, actions of a person; phraseologisms, which indicate the quality, properties of the phenomenon, actions. The phraseologisms selected has been verified with «Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego» and «Słownik gwar polskich».

The localization of phraseologisms collected in the «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich» is not limited to Podillya. We have revealed lexical parallels with the Galician region.

The cognitive value of the O. Kremer's «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich» has not limited by fixing the phraseologisms used in the speech of the Poles lived in the district of Kamyanets-Podilsky at the second half of the XIXth century. The author gives examples of proverbs, sayings, constant phrases, explains elements of Ukrainian life, customs and traditions from the most famous to local, narrow-rooted rites. In this way O. Kremer has popularized Ukrainian, and in particular Podilsky, culture in Poland at the second half of the XIXth century.

Key words: A. Kremer, «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich», dialectal dictionary, Podillya dialect, phraseologism.

Перший регіональний словник, який виокремлював подільський діалект з-поміж говорів української мови вже в 60-70-ті роки XIX ст., належить поляку Олександрю Кремерові. О. Кремер (1813–1880) – доктор медичних наук, доктор хімічних наук, який здобув медичну освіту в Краківському університеті, практикував у клініках Берліна, Парижа, Відня, автор численних праць у галузях медицини, природничих наук, зокрема і перекладних медичних термінологічних словників. У 1841–1865 рр. О. Кремер працював лікарем у м. Кам'янець-Подільський в Україні [Polski ... 1970, с. 265], де й зацікавився мовою місцевих жителів, записував «подільські провінціалізми». Результатом цього став друк у працях Краківського наукового товариства окремим виданням «Słowniczek prowincjonalizmów Podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863» [Kremer 1870] у 1870 р. В україністиці ця лексикографічна праця так і не була введена в інформаційний простір, докладніше див.: [Гороф'янюк 2018], до сьогодні залишаючись «великою бібліографічною рідкістю», як зауважує П. Горецький в «Історії української лексикографії» (Київ, 1963) [Горецький 1963: 127]. Ми в роботі послуговувалися оригінальним примірником із бібліотеки Є. Тимченка, люб'язно наданим П. Ю. Гриценком, за що висловлюємо щирю подяку Професорові.

Метою цієї розвідки є аналіз фразеологізмів, представлених у «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich» О. Кремера. Методом суцільної вибірки ми вилучили 29 фразеологічних одиниць, які й формують емпіричну базу студій.

Лексикографований О. Кремером матеріал репрезентує мову поляків, які проживали в околицях Кам'янця-Подільського у II пол. XIX ст. О. Кремера зацікавили насамперед ті подільські лексичні діалектизми, що були засвоєні польською інтелігенцією за час проживання на Поділлі, але ще не ввійшли до польської літературної мови. У передмові до Словника О. Кремер аналізує причини зазначеного явища і виділяє тематичні групи такої «запозиченої» лексики: «...слова, що мають відношення до позначення землеробського знаряддя та його складових частин, усілякого домашнього начиння, житла, полів, лісів, степів тощо» [Kremer, с. 3]. У цей список унесено 952 таких слова й вирази. У розділі «Русизми або московізми, вживані на Поділлі» («Rossycyzmy albo moskwicyzmy u powszechnione na Podolu») укладач подає 125 слів і виразів, поширених на Поділлі й уживаних у мовленні місцевої шляхти, що з'явилися за часів правління Миколи I. У передмові О. Кремер дає такий цікавий коментар: «Унаслідок упровадження нових урядів та напливів урядників інших національностей, особливо після впровадження Миколаєм російської мови в школах як основної, у мовленні польської шляхти з'явилось дуже багато русизмів, а точніше московізмів» [Kremer, с. 3].

„Słowniczek prowincjonalizmów podolskich” цінний тим, що в його реєстрі знаходимо багато регіональної лексики різних тематичних груп, окремі з них засвідчують суто подільський спосіб життя, вияви духовної та матеріальної культури подолян II пол. XIX ст.

Привернули нашу увагу й цікаві фразеологічні звороти, які вживалися поляками на теренах України, але за її межами не закріпилися. Зокрема, у Словнику О. Кремера подано такі фразеологізми, яких не було знайдено у «Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego» [Wielki... 2007], напр.: *ani prochu ani dymu* (ані пороху ані диму) – скажуть про людину, яка не вживає тютюну, не палить люльки [Kremer, с. 5]; *dwa złote* (два злоті) – зневажливо, зверхньо дивитися, напр., *чогось вклеїв в мені ці два злоти* [Kremer, с. 10]; *nie do soli* (не до солі) – невчасно, напр., *тепер мені не до солі*, коли засмученому пропонують забави: *тепер мені не до солі, коли грають на контрабасі*. [Kremer, с. 40] та ін. Спорадично О. Кремер у словникових статтях дає коментарі щодо походження сталого вислову, як-от: *Cur tobie, pek tobie, ot se na!* (Щур тобі, пек тобі, от це на!) – «однозначні руські вигуки для задержуватої відмови, коли до когось присікуються» [Kremer, с. 12].

Спостережено, що деякі фразеологізми зі Словника О. Кремера з тотожним значенням засвідчено й у «Słownik gwar polskich» [SGP], як-от: *szejne-morejne* (шейне-морейне) – єврей, який вдає із себе пана [Kremer, с. 62; SGP, т.5, 1907, с. 294]; *wleż w kalabalyk* (влізи в калабалик) – вплутатись у погану справу [Kremer, с. 28; SGP, т.2, 1901, с. 296]; *ślipie zalać* (сліпи (очі – І. Г.) залити) – напиться [Kremer, с. 57; SGP, т.5, 1907, с. 345]; *puścił się na ferfal* (пустився на ферфал) – марнотратити майно [Kremer, с. 18, SGP, т.2, 1901, с. 12]; *charki makohoniki* (харки-макогоніки) – молоти ні те ні се; масло масляне [Kremer, с. 11; SGP, т.1, 1900, с. 179] та ін.

Фразеологізми, зафіксовані в Словнику О. Кремера, умовно скласифікуємо на дві тематичні групи:

а) фразеологізми, які вказують на якості, властивості, дії людини: *ani prochu ani dymu* (ані пороху ані диму) – скажуть про людину, яка не вживає тютюну, не палить люльки [Kremer, с. 5]; *szejne-morejne* (шейне-морейне) – «спанений» жид, той, що вдає пана [Kremer 1870: 62]; *na halaj na balaj* (на галай на балай) – виконати щось, не думаючи, не знати як [Kremer, с. 21]; *wleż w kalabalyk* (влізи в калабалик) – вплутатись у погану справу [Kremer, с. 28]; *ślipie zalać* (сліпи (очі) залити) – напиться [Kremer, с. 57]; *howory Klymie* (говори Климє) – балакай на здоров'я [Kremer, с. 23]; *puścił się na ferfal* (пустився на ферфал) – розтринькав майно [Kremer, с. 18]; *trynknąc sobie* (тринькнути собі) – випити, напиться [Kremer, с. 57]; *charki makohoniki* (харки-макогоніки) – молоти ні те ні

се; масло масляне [Kremer, с. 11]; *ciwirać w oczy* (цвіркати в очі) – гостро, їдко комусь відповідати [Kremer, с. 12]; *pleść niebylice* (плести небилицю) – говорити нісенітниці [Kremer, с. 40]; *przyczepił się rzeziakiem* (причепився реп'яхом) [Kremer, с. 56] – настирливо, уїдливо; *zleźli się rzeziakiem* (злізлися, як реп'яхи) [Kremer, с. 56]; *thuc się, jak Marek po piekle* (товктися, як Марко по пеклу) [Kremer, с. 64] – невпинно, безугавно, без потреби;

б) фразеологізми, які вказують на якості, властивості явища, дії: *noc morze lub też dzień morze* (ніч-море або ще день-море) – довга ніч чи день [Kremer, с. 41]; *nie do soli* (не до солі) – невчасно [Kremer, с. 40]; *nie ma w tém tolku za grosz* (нема в тому толку ні на грош) [Kremer, с. 65] – без толку.

О. Кремер у «Словнику» подає 4 вигуків фразеологізми, які вживаються для вираження незадоволення ким-, чим-небудь: *Cur tobie, pek tobie* (Цур тобі, пек тобі) [Kremer, с. 12]; *Ot se na!* (От це на!) [Kremer, с. 12] – Ось тобі й на!; *Ihuj na tebe, oczkura na tebe!* (Іхий на тебе, очкура на тебе!) [Kremer, с. 12]; *Szczeznij w tristia!* (Щезни в трісті!) [Kremer, с. 12].

Локалізація засвідчених у «Словнику» фразеологізмів не обмежується лише Поділлям. Наприклад, сталий вислів *na halaј na балај* (на галай на балай) [Kremer, с. 21] у такому ж вигляді знаходимо в «Галицькій приповідки и загадки» Г. Илькевича [Илькевич 1841, с. 55]. Там же можемо побачити і вислів *howory Kłymie* (говори Климє) [Kremer, с. 23], але в розгорнутому вигляді – *Говори Климє най твоє не гине* [Илькевич 1841, с. 19]. Натомість вислів «шейне-морейне» зустрічаємо в російських текстах з II пол. XIX ст., зокрема прозаїка Всеволода Крестовського: «*Стали евреи со вещатъся между собой ... как вдруг один «шейне-морейне» – «мондра голова» из старшин-талмудистов и казуистов – «додумал», что не только ста рублей, но и обещанных трех золотых давать не следует...*» [Крестовский 2008]; Юзефа Крашевського: «*Это был еврей, разжившийся от торговли лесом, смолою... Корчма тоже давала ему порядочный доход, и Шмуль, чувствуя в кармане туго набитый бумажник и сознавая важность своего положения, уже сбивался на тип своих единоверцев, называемых шейне морейне*» [Крашевский]. Польські дослідники пов'язують етимологію вислову «шейне-морейне» у значенні «еврей з вищих класів, ніби великий джентльмен» з іменем відомого люблінського банкіра періоду до II Світової війни – М. Морайне: переглядаючи довоєнні газети з Любліна, неможливо не знайти рекламу Морайне, докл. див.: [Brama].

У «Словнику» О. Кремера фіксуємо також прислів'я та приказки: *Na świętego Marka, różny owies a ranna tatarka* (На святого Марка, пізній овес, і рання татарка) [Kremer, с. 23–24]; *Nie daj Boże pana z Iwana, (z chłopa) a z Maryjki dobrodziejki*. (Не дай Боже пана з Івана (з селянина), а з Марійки добродійки) [Kremer, с. 15]; *Sunął się z hluzdów jak pies ze słomy*. (З'їхав з глузду, як собака з соломи) [Kremer, с. 23]; *Gram na szczęście Kaczkości, co żydom icodę nosi*. (Качкоші годити, що жидом воду носити) [Kremer, с. 27]; *Na szczo meni ryba bez fist (chwost), na szczo meni najmuczka na pist*. (Нащо мені риба безхвоста, нащо мені наймичка до посту) [Kremer, с. 40].

Евристична цінність «Словника» О. Кремера не обмежується фіксацією фразеологізмів, уживаних у мовленні поляків, які проживали в окрузі Кам'янця-Подільського в II пол. XIX ст., адже автор, окрім прислів'їв, приказок, сталих зворотів, пояснює десятки понять – елементів українського побуту, звичаїв та традицій (починаючи від найвідоміших і закінчуючи локальними, вузькопоширеними обрядами, як-от: *дати гарбуза* [Kremer, с. 5], *гадання на балабушках* [Kremer, с. 6–7], а іноді подає цілі легенди-історії про виникнення сталого вислову, серед яких – походження фрази «*e гости*» [Kremer 1870: 20], тонкості вживання виразу «*добра вода*» [Kremer, с. 14], забобон про *малика* (малигуватого коня) [Kremer, с. 37], значення *закопаного в слободі стовна* [Kremer, с. 57–58] тощо. Зауважимо, що О. Кремер переповідає заборону називати *воду доброю*, невідому слов'янам, див.: [Виноградова 1995, с. 386–390]: «Говорячи про воду, народ ніколи не скаже, що вона добра; якщо хтось, не знаючий цього повір'я, запитає: чи то добра вода? Йому дадуть відповідь: нехай нашим ворогам доброю буде! Належить питати: чи здорова, черства, жива або божа ця вода, бо той, що воду похвалить, скаже «добра», стільки її нап'ється, що буде йому забагато, тобто втопиться» [Kremer, с. 14]. У такий спосіб О. Кремер популяризував українську, а зокрема і подільську, культуру в Польщі в II половині XIX ст.

Отже, «*Słowniczek prowincjonalizmów Podolskich*» О. Кремера й до сьогодні зберігає свою евристичну цінність для істориків мови, діалектологів, етнографів, може бути цікавим і для українських, і для польських мовознавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова, Л. Н. (1995). Вода. [В:] *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / Под. Ред. Н. И. Толстого. Т. 1. А-Г. Москва, с. 386–390.
2. Горецький, П. (1963). *Історія української лексикографії*. Київ, 244 с.
3. Гороф'янюк, І. В. (2018). «*Słowniczek prowincjonalizmów Podolskich*» О. Кремера як перша лексикографічна праця про подільський говір. [У:] *Діалектологічні студії. 11. Слово – словник – корпус*. Львів, с. 23–29.

4. Илькевич, Г. (1841). *Галицкіи приповѣдки и загадки*. Відень, 124 с.
5. Крашевский, В. Ермола. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/ermola-read-197348-14.html>
6. Крестовский, В. В. (2008). *Очерки кавалерийской жизни*. Москва, 365 с.
7. *Brama. Edukacja i animacja/Losy*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://blog.teatrnn.pl/brama-edukacja-i-animacja/losy/>.
8. *Polski Słownik Biograficzny. T. 15. Kozłowska Zofia – Kubacki Stanisław* (1970). Wrocław, 636 s.
9. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* (2007). Warszawa, 1088 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Kremer – Kremer, A. (1870). *Słowniczek prowincjonalizmów Podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*. Kraków, 83 s.

SGP – Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich*. Т. I–VI. Kraków.

УДК 811.161.2'282

Марина Делюсто
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
(Ізмаїл, Україна)
e-mail: mdelyusto@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9162-4131

РУМУНІЗМИ В ГОВІРКАХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКОГО АРЕАЛУ

У статті описано деякі інтегровальні лексичні одиниці, їхні формальні та семантичні варіанти, які виникли в українських, російських та болгарських південнобессарабських говірках внаслідок контакту з румунською мовою, що в подальшому допоможе встановити напрямки і ступінь інтеграції українських та інших слов'янських (та неслов'янських) діалектів у регіоні.

Ключові слова: українська, болгарська, російська говірка, румунська мова, лексичні запозичення, Південна Бессарабія.

Delyusto Maryna. Romanian borrowings in Slavic dialects of Southern Bessarabia

Introduction. *The research of existence and interaction of Slavic languages and dialects (Ukrainian, Bulgarian, Russian) is an actual problem facing modern Slavic dialectology nowadays, because its solution helps to summarize the specific character of interference processes, especially understanding mechanisms of formation common for different idioms linguistic phenomena. The article deals with the Romanian borrowings in the Ukrainian, Bulgarian, Russian dialects spread on the South of Odessa region. This area is an interesting and complex object of analysis because of its dialect mixed character and specific territorial variation of idioms, which save origin identity and are opened to the interferential processes.*

Purpose. *The purpose of the analysis is to describe common lexical units in the Ukrainian, Bulgarian and Russian dialects of Southern Bessarabia as a result of contacts with the Romanian language.*

The author uses in investigation his own observations of dialectal speech of inhabitants of this region and also pays attention to lexicographical and languageographical materials. The general method of studying is descriptive.

Results. *The author distinguishes: 1) a list of common lexical Romanian borrowings, which are characterized of a lot of formal and semantic variants in all Slavic dialects under investigation; 2) a list of common lexical Romanian borrowings that have formal variants (rarely semantic) first of all in one of the Slavic dialects under investigation; 3) a list of common lexical Romanian borrowings, that have no formal and semantic transformations in all Slavic dialects under investigation. Derivative forms of some borrowing are also analyzed.*

Originality. *In contrast to other descriptions of the Slavic dialects of this region (Z. Barbolova, V. Kolesnyk and etc.) the author for the first time makes a detailed description of lexical Romanian borrowings in the Bulgarian dialects.*

Conclusion. *The author proves that a lot of Romanian lexical borrowings in the Ukrainian, Bulgarian, Russian dialects spread on the South of Odessa region are a distinguishing feature of their language systems. The majority of these lexemes exactly appeared on this territory as a result of a long-term influence of Romanian language.*

Key words: *Ukrainian, Bulgarian, Russian dialects, Romanian language, borrowings, Southern Bessarabia.*

Актуальність. У Південній Бессарабії, на півдні Одещини між Дністром і Дунаєм, поруч з українцями, які за відомостями Всеукраїнського перепису 2001 р. становлять більшість (40,2%), упродовж майже двохсот років мешкають болгари, молдовани, росіяни, гагаузи, албанці, цигани та ін. Полілінгвізм, інтерференція, в цілому мовна ситуація в регіоні – питання, що постійно перебувають у фокусі уваги дослідників мов ареалу (див. праці П. Ю. Гриценка, В. О. Колесник, Л. Л. Касаткіна, У. Шмідт, А. О. Колесникова, О. О. Мірошніченко та ін.), адже не зважаючи на значну строкатість в етнічному і мовному плані, лінгвальну специфіку регіону насамперед визначає безконфліктність, високий ступінь терпимості населення і до самих мов, і до результатів міжмовного та міжговіркового контактування [Колесников 1999, с. 275].

Складна історія формування південнобессарабського регіону пов'язана з тривалим пануванням на його теренах Румунії, зокрема 1856, 1857–1878 рр., 1918–1940 рр., 1941–1944 рр., і політикою насильницької румунізації, що передбачала обов'язкове вивчення і використання румунської та заборону рідних мов. Це зумовило значну кількість запозичень, насамперед лексичних, з румунської мови в мовленні представників різних етнічних груп, що мешкають на цій території. Досі до кінця не з'ясованим залишається ступінь проникності мовних систем ареалу до румунськомовного впливу, характер мовних змін у структурі ідіомів різної спорідненості, викликаних таким впливом, повний перелік інтегралізмів-запозичень, шляхів їхнього формування і трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наявних наукових розвідках питання румунського впливу на розвиток мов і діалектів Південної Бессарабії передусім висвітлено на матеріалі однієї мови. Так, аналіз результатів українсько-романських мовних контактів на рівні лексики маємо в працях В. П. Дроздовського [Дроздовський 1962], А. М. Муқан [Муқан 1960], Т. П. Заворотної [Заворотна 1967], П. Ю. Гриценка [Гриценко 2006], О. О. Мірошніченко [Мірошніченко 2004], О. А. Даки [Даки 2014], на рівні граматики – в А. О. Колесникова [Колесников, 2015, 2016]. Вплив румунської мови на формування лексичного складу російських говірок визначено в статті Л. Л. Касаткіна, Р. Ф. Касаткіної, Т. Б. Юмсунової [Діалект 2004] та «Словнику російських говірок Одещини» за ред. Ю. О. Карпенка [СРГО]. У вищезгаданих працях насамперед окреслено тематичні групи лексики, які зазнали інтерференції, подекуди розмежовано безпосередні й опосередковані запозичення.

Не зважаючи на закономірну взаємодію болгарського та румунського мовного складника в досліджуваному регіоні та на материнській території, спеціальних праць з цієї проблематики не знаходимо. У наявних словниках болгарських південнобессарабських говірок В. О. Колесник [Колесник 2001, 2008, 2018], З. Барболової [Барболова 1999] зафіксовані румунські запозичення не мають відповідної позначки.

Мета статті – описати інтегровальні лексичні одиниці, їхні формальні та семантичні варіанти, які виникли в українських, російських та болгарських південнобессарабських говірках внаслідок контакту з румунською мовою, що в подальшому допоможе встановити напрямки і ступінь інтеграції українських та інших слов'янських (та неслов'янських) діалектів у регіоні.

Джерелами дослідження стали лексикографічні та лінгвогеографічні праці [АУМ; Колесников 2016; СУГО; СРГО; Барболова 1999; Колесник 2001, 2008; DRR] та безпосереднє спостереження над діалектним мовленням.

Основні результати. Аналіз джерел та спостереження над мовленням носіїв українських, болгарських та російських південнобессарабських говірок дозволили відзначити, що результатом адаптування румунізмів контактними слов'янськими мовами стала значна формальна і семантична варіантність в кожному ідіомі. Зокрема, рум. *bor|dei* 'маленький будинок', 'землянка', 'халупа', 'хатинка', 'літня кухня' [DRR, р. 476] має такі формальні варіанти: укр. *бур|дейя*, *бур|дейка* 'тс' (Бр., Мат., Пш., Кс., Саф.), *бур|дел'ка* (Рл.2., КВ), (Пр.БД), *бур|д'ій* (Лим.) [Колесников 2016, к. 95; СУГО, с. 30–31; ЕСУМ 1, с. 299]; болг. *бур|дей*, *бур|дейка* (Крин.) *бур|дей*, *бур|дел'а* (Куб.), *бур|де* (Сув.) 'тс' [Колесник 2001, с. 38]; рос. *бур|дейка*, *бар|дейка* 'тс' (Серг., Введ., Рус.Ів., Усп.) [СРГО I, с. 57]; рум. *bu|jor* 'півонія, Раеонія Л.' [DRR 2004, р. 478]: укр. *бу|жор*, *бу|жора* 'тс' (Пш., Саф., Мт., Бр., Кс., Шевч., Труд., Дес.) [СУГО, с. 29; ЕСУМ 1, с. 281]; болг. *бу|жор* 'тс' (Крин., Таб., Огор., З., Бог., Лощ., Евг., Сув., Куб.) [Колесник 2008, с. 367; 2001, с. 234]; рос. *бу|жол*, *бу|жор* 'тс' (СтН., НН) [СРГО I, с. 54]; рум. *răru|șoi*, *ră|rușă* 'кукурудза', 'молодий качан кукурудзи', 'кукурудзяне поле' [DRR, р. 629]: укр. – *папу|шойя*, *пап|шойя* (Кс., Саф., Бр., Пш., Труд., Шевч., Дес., Пл., Див., Тат.), *пап|шой* (Пш.), *папу|шой* (Кс., Саф.), *пупу|шина* (Саф.), *па|пуша* 'кукурудза, Zea mays L.', 'качан кукурудзи' (Саф., Пш.) [АУМ, к. 110; СУГО, с. 146; Колесников 2016, к. 89; ЕСУМ 4, с. 286]; болг. *пап|шой*, *папу|шой* (Куб.), *папа|шой* (Сув.), *пу|шой* (Евг.), *мамул*' (Крин.) [Колесник 2001, с. 263]; рос. *папу|шойя* (Серг., СтН., НН, Рус.Ів, Усп.), *папу|ша* (Кос., Возн., Спас., Вас., Мур., Мрн., СтН,

НН, Гн.2, Нкл., Введ.), *паны|ша* (Мрн.), *паны|шой* (Возн., Серг., Мур, Мрн., Усп., Рус.Ів), *паны|ша* (Мрн., Прм.); рум. *prapiră* 'рогіз', 'широколистий рогіз', 'очерет' [DRR, р. 625]: укр. *паныр*, *паныра*, *паныра*, *паныр* 'тс' (Тат., Шевч., Дес., Кил., Труд., Саф., Бр., Мат., Кс., Лим.) [СУГО, с. 146; ЕСУМ 4, с. 284]; болг. *паныр* 'тс' (Крин., Таб., Гор., З., Бог., Лощ.) *паныр*, *паныр* 'кукурудза' (Гор.) [Колесник 2008, с. 206; 2018, с. 316]; рос. *паныр*, *паныр*, *паныра*, *паныра* (Мур., Возн., СтН, НН, Вас., Мкл.), *панырот* (СтН) 'тс' тощо.

Зафіксовано інтегровальні лексеми, які набули формальних (і подекуди семантичних) варіантів в одних слов'янських мовах, а в інших – ні. Напр., рум. *zestre* 'придане', 'майно' [DRR, р. 757] найбільшу кількість варіантів має в укр. говірках, зокрема *дзестри(це)*, *зестри* (Рл.2); *дзестри*, *дестри* (Тат., Коч.), *дзестри* (Скр., Бл., Тр., Вс., НЦ, Труд., Км., Гн.); *дзестра* (Пк.2, Ск., Уд.); *дзестра* і *дзестри* (Чист., Влад.); *дзестри*, *зеч'і* (Мк.), *дзестри*, *зестри* (СЦ, Лим.); *зестри* (Вол., Пр.Тат., Ел.); *зестри* 'лахміття' (Пр.БД.); *дзейстри* (Ну., Пк.) [Колесников 2016, к. 88, 7; АУМ, с. 174; СУГО, с. 68; ЕСУМ 2, с. 58], натомість в болг. зафіксовано лише *зестра* (Крин., Евг.) [Колесник 2008, с. 103; 2001, с. 245], (Куб.) із значенням 'нерухоме майно, яке батьки дівчини дарують їй після весілля', в рос. *дзестры*, *дзестри* 'придане', 'вовняні доріжки, килимки' (Рус.Ів., Вилк.) [СРГО I, с. 16], *зэстра* 'сунітка з поганим, нікому не потрібним одягом' (Вилк.). Рум. *măgar* 'осел, ішак', 'дурень, чурбан' [DRR, р. 590] має формальні варіанти лише в болг. говірках, пор. *магар'а*, *магаре* [Колесник 2008, с. 167], *магари*, *мгари* 'тс' [Колесник 2018, с. 251]; натомість укр. *магар* 'тс' [СУГО, с. 122; ЕСУМ 3, с. 351–352], рос. *магар* 'тс' (Возн., Введ, Рус.Ів., Мур., СтН, НН), *магар* 'низькоросла кобила' (СтН, НН).

Стійкість окремих інтерферем в говірках засвідчують й численні похідні, як-от: рум. *păpu|șoi*, *păpu|șă* 'кукурудза', 'молодий качан кукурудзи', 'кукурудзяне поле' в укр. говірках має похідні *паны|шойний*, *паны|шойний*, 'кукурудзяний' (Мк.), *паны|шонин'а*, *паны|шойінка* 'кукурудзиння', *паны|шойнішче* (Тат., Пр.Тат), *паны|шойн'а* 'поле після збирання кукурудзи, яке часто використовується під посіви озимини' (Мих.), *паны|шойн'а* 'кукурудзяні стебла, що вириваються, вирубуються під час сапанки' (НЦ), *паны|шойка* 'рід кімнатних квітів' (ЖЯ) [Дроздовський 1962], в рос. говірках – *паны|шон'а* 'кукурудзяні стебла і коріння' (Рус.Ів.), *паны|шовый* 'кукурудзяний' (СтН, НН, Мур.), *паны|шовка* 'машина для збирання кукурудзи' (Введ.), *паны|шовн'ик* 'кукурудзяні стебла, що використовують для покриття даху' (Спас., Кос.), *паны|шовн'а* 'листя кукурудзи' (Спас.) [СРГО II, с. 13–14]; рум. *prapiră* 'рогіз' в рос. говірках реалізовано в похідних *паны|ровый* 'зроблений з папури', *паны|ровцы*, *паны|р'анк'и*, *паны|ранцы* 'саморобні сплетені капці з папури' (СтН) [СРГО II, с. 12–13]; рум. *măgar* 'осел, ішак', 'дурень, чурбан' в рос. говірках має похідні *магар'уга* 'вперта людина' (Возн., Введ, Мур., СтН, НН), 'великий незграбний чоловік' (Рус.Ів.), *магар'онок* 'ослятко', *магар'ица* 'ослиця', *магар'ит*, *магарн'ич'ат* 'багато і важко працювати' (Возн., Введ., СтН, НН) [СРГО I, с. 293–294], в болг. говірках – *магарии*, *магар|тии* 'впертість, неподобство', *магар'ица* 'ослиця', *магаришки* 'ослячий, ослиний' [Колесник 2018, с. 251]; рум. *sara|tură* 'ропа', 'розсіл' в укр. говірках відоме як *сала|мур*, *сал'а|мур*, *сала|мура* та має похідні – *сала|мурити* 'кидати м'ясо в ропу', *саламу|рика* 'приготовлена дрібна риба для їжі, підсмажена й підсолена' (Вилк.) [СУГО, с. 176]; в рос. – *сала|мур* 'тс' (Усп., СтН., Возн.) [СРГО II, с. 152], *сала|мурит* 'брехати' (Вилк.).

Частина запозичень не зазнали формальних і семантичних трансформацій або вони є незначними, як-от: рум. *săru|ă* 'віз' [DRR, р. 757]: укр. *каруца* 'віз', 'старий віз' (Тат., Лим., Див., Скр., Пл., Ну., Гн., Ск., Влад., Шр., Сем., Уд., Вип., Мар., Труд., Кс., Бр., Км., Стр.) [СУГО, с. 93; ЕСУМ 2, с. 398]; болг. 'тс' (Евг., Сув., Кам., Лощ., Таб., Гор.) [Колесник 2001, с. 248]; рос. *каруца* 'тс' (СтН., НН, Усп.) [СРГО I, с. 255]; рум. *clacă* 'робота гуртом, допомога', 'трудова повинність' [DRR, р. 490]: укр. *клака* 'особливий вид спільної праці, дружньої, сімейної допомоги, за яку не платили, а тільки годували' 'толока' (Тат., Пр.Тат, Яр., Пл., Мл., Лим., НЦ) [АУМ, к. 108; СУГО, с. 98, 99; Колесников 2016, к. 92; ЕСУМ 2, с. 453]; в болг. *клака* 'тс' (Крин., Сув., Кам., Лощ., Таб., Гор.) [Колесник 2008, с. 298]; рос. *клака*, *клока* 'тс' (Возн., Введ., Серг.) [СРГО I, с. 260]; рум. *colibă* 'хатинка', 'курінь' [DRR, р. 493]: в укр. – *колиба* 'курінь для сторожа' (Шевч., Труд., Дес., Бр., Мат., Кс., Саф.), *коу|либа* 'курінь на баштані, винограднику' (Мл., Коч., Рл.2, Пл., Нер., Баш.), 'вбога стара хата' (ЖЯ, Коч.), *ку|либа* 'тракторна будка на полі' (Мн.), *ко|л'іба* (НЦ) 'курінь для сторожів, пастухів' (Рл.1, НЦ), *ку|либа* 'курінь, хатинка' (Дес.) [АУМ, с. 157; СУГО, с. 102, 103, 111; ЕСУМ 2, с. 510]; в болг. – *колиба*, *кулиба* 'тс' (Баг., Лощ., Гор., Таб., З.); рос. *колиба* 'собача конура' (Возн., Введ., Вас.) [СРГО I, с. 264]; рум. *cot|lon* 'сховище, таємне місце, вкрите місце', 'таган, треніжок', 'подпиччя', 'водорій', 'ніша' [DRR, р. 501]: укр. *кот|лон*, *кут|лон* 'літня піч у дворі з каменя або цеглини без чавунної плити', 'плита за зразком кабиці' (Пл., Мол., Рл.1) [СУГО, с. 106; ЕСУМ 3, с. 60]; болг. *кот|лон*, *кут|лон* 'пристрій з двох цеглин, між якими горів вогонь і там у дворі готувалася їжа', 'піч' (Евг., Куб., З., Баг., Лощ., Гор., Таб.) [Колесник 2001, с. 252]; рум. *du|lap* 'шафа' [DRR, р. 525]: в укр. *ду|лап* 'поливальна машина, водочерпальня' (Тат., Кс., Бр., Мат., Пш., Саф., Нер., Пр.БД),

‘шафа’ (Башт., ЖЯ, Коч.), *ду|ланчик* ‘тумбочка’ [СУГО, с. 73, 74]; в болг. – *ду|лан* ‘дерев’яна шафа, вбудована у стіну для зберігання продуктів’ (Куб., Крин., Євг., Сув., Лощ., Гор., Таб.), ‘коесо в колодязі для поливу овочів’ (Євг.), *долан* ‘спеціальна поливальна машина’ (Сув.) [Колесник 2001, с. 242; 2008, с. 84]; в рос. – *ду|лан* ‘тс’ (СтН., Возн., Мур., Вас., Введ.) [СРГО I, с. 184]; рум. *ta|vǎ* ‘таця’ [DRR, р. 274]; в укр. *та|ва* (Мт., Саф., Кс., Пш., Бр., Коч., Нер.) [СУГО, с. 186; ЕСУМ 5, с. 500–501]; в болг. *та|ва* (Кам., Лощ., Куб., З., Таб., Гор.) [Барболова 1999, с. 133]; в рос. *та|ва*, зменьш. *та|в’ичка* ‘кругла жаровня’ (Мур., Рус.Ів, Вилк., НН) [СРГО II, с. 206]; рум. *mǎ|lai* ‘кукурудзяне борошно’, ‘коржик з кукурудзяного борошна’, ‘кукурудза’, ‘просо’ [DRR, р. 590]; укр. *ме|лай* ‘кукурудза’ (Вш.), *ма|лай* ‘хліб із кукурудзяного борошна і частково з пшеничного’ (Тат.), ‘кукурудзяний хліб’ (Нер., Туз., Вол., ВБ, Лим.) [АУМ, к. 110; СУГО, с. 73; ЕСУМ 3, с. 369]; в болг. *ма|лай* ‘кукурудзяне борошно’ (Куб.) [Барболова 1999, с. 127]; в рос. *ма|лай* (Возн., Вас., Мкл.), *ма|лан* (Рус.Ів.) ‘коржик з кукурудзяного борошна’, ‘хліб з кукурудзяного борошна’ (Возн., Вас., Рус.Ів., Мкл.) [СРГО I, с. 295–296]; рум. *st|runǧǎ* ‘загін для доїння овець’ [DRR 2004, с. 712]; укр. *ст|рунга* ‘місце в отарі, де доять овець’, ‘огорожене в полі місце, де доять овець’ (НЦ, Пш., Саф., Кс.) [СУГО, с. 185; ЕСУМ 5, с. 453]; болг. *ст|рун|га*, *струн|ка* ‘тс’ (Куб., З., Бог., Лощ., Гор., Таб.) [Колесник 2008, с. 285]; рос. *ст|рунга* ‘тс’ (Рус.Ів) [СРГО II, с. 197]; рум. *teask* ‘прес для вичавлювання’ [DRR, р. 725]; укр. |т’аски ‘прес для видавлювання соку з винограду’ (Нер., Бр., Мат, Пш., Кс., Саф.), |т’аска ‘тс’ (Лим., Див., Скр., Бл., Ол., Пл., Мп., Ну., Гн., НЦ, Пк.2, СЦ, Ск., Вол., Шр., Мл.2., Тр., Пр.Тат., Сем., Уд., Виш., Мар., Труд., Кс., Км., Стр.), т’аск ‘тс’ (Шк., Вс., Чист., Вол., Єл., Рл.2, Кал.) [Колесников 2016, к. 86; СУГО, с. 195; ЕСУМ 5, с. 702]; в болг. – |т’аска ‘тс’ (Куб., З., Баг., Лощ., Гор., Таб.), ‘ящик’ (Крин.) [Колесник 2008, с. 306]; в рос. – т’ас (Возн., Введ., Усп.), |т’аска (Мкл., Рус.Ів., Спас.), |т’аск’и (Вас., Рус.Ів., Прм., Усп.) ‘тс’, ‘жорна для помелу кукурудзи’ (Ст.Н) [СРГО II, с. 235]; рум. *pa|ner* ‘плетений кошик’ [DRR, р. 624]; в укр. *па|н(’)ера* ‘великий кошик круглої форми’, ‘кошик, сплетений з верболозу, що використовується, як правило, для перенесення і перевезення різних овочів, винограду’ (Пр.Тат., ЖЯ, Яр., Лим., КБ., Мон., Бр., Мт., Саф., Кс., Пш.) [АУМ, с. 112; СУГО, с. 145]; болг. *па|нер*, *па|нера* ‘кошик з ручками для трави’ (Крин., Таб., Гор., З., Баг., Лощ.) [Колесник 2008, с. 205]; рос. *па|нера* ‘великий, широкий кошик, сплетений з верболозу, для фруктів та овочів’ (Вас., Мур., СтН, НН, Мкл.) [СРГО II, с. 11].

Варто відзначити, що, не зважаючи на неоднозначність тлумачення етимології окремих лексем, напр., слова *па|нера* як запозичення з болгарської мови [ЕСУМ 4, с. 275], значної кількості болгаризмів (за шляхом запозичення), що потім могли потрапити в ареал і через румунське посередництво як тюркізмів, й того, що не всі інтегровальні лексичні риси говірок досліджуваних слов’янських мов, запозичені з румунської мови, сформувалися саме на території Південної Бессарабії, адже контакт з румунською мовою властивий також українським говіркам материнського ареалу (зокрема, вважаємо, що зафіксована в окремих українських [Колесников 2015, с. 287] і болгарських [Колесник 2001, с. 254] говірках ареалу частка май в значенні ступеня порівняння була запозичена саме протоговірками на материнській території), переконані, що є всі підстави стверджувати, що мовою-посередницею для всіх проаналізованих у статті лексем стала саме румунська, а основна частина спільної повнозначної лексики (у всій багатоманітності її семантичних і формальних трансформацій), яку вдалося зафіксувати, безумовно, є наслідком складних багатовекторних, динамічних інтерферентних процесів в цьому ареалі.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження засвідчило, що для українських, болгарських, російських південнобессарабських говірок властива значна кількість запозичень з румунської мови, які і сьогодні активні у мовленні їхніх носіїв. Цей факт становить виразну відмінну рису лексичних систем говірок слов’янських мов, що побутують в ареалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барболова, З. (1999). Особенности на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район, Одесска област в Украина. Одеса. 151 с.
2. Гриценко, П. Ю. (2006). Межиріччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети). [У:] Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Вип. 21. с. 3–16.
3. Дакі, О. А. (2014). Ботанічна лексика в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – украї́нська мова. Київ, 16 с.
4. Дроздовський, В. П. (1962). Українські говірки Бессарабського Примор’я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 661 „Українська мова”. Одеса, 473 с.
5. Заворотна, Т. П. (1967). Лексика українських наддунайських говірок): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 661 „Українська мова”. Ужгород, 333 с.

6. Касаткин, Л. Л., Касаткина, Р. Ф. и Юмсунова, Т. Б. (2004). Диалект липован – русских старообрядцев Нижнего Подунавья. [У:] Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Вип. 17. с. 77–84.
7. Колесник, В. А. (2001). Евгенийка /Арса/. Ономастика. Говор. Словарь. Одеса, 287 с.
8. Колесник, В. О. (2018). Говорът на българите в с. Городне (Чийшия). Бессарабия. Речник. Одеса, 545 с.
9. Колесник, В. О. (2008). Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий). Бессарабия. Речник. Одеса, 376 с.
10. Колесников, А. О. (2016). Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл, 168 с.
11. Колесников, А. О. (2015). Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл, 676 с.
12. Колесников, О. (1999). Етномовна ситуація і питання мовної політики в Українському Придунав'ї [У:] Південь України. Одеса. Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, с. 275–283.
13. Мірошніченко, О. О. (2004). Болгарські та східнороманські елементи в українських південнобессарабських говірках. [У:] Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Вип. 17. с. 100–106.
14. Муқан, А. М. (1960). Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 661 „Українська мова”. Глухів, 291 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУМ – Атлас української мови. В 3 т. (2001). Т. 3. Київ, 266 с.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. В 7 т. Київ.
СРГО – Словарь русских говоров Одесщины. В 2 т. Одесса.
СУГО – Словник українських говорів Одещини (2011). Одеса, 223 с.
DRR – Dic ionar rus-rom n, rom n-rus. Chi in u, 760 p.

Позначення населених пунктів

Білгород-Дністровський р-н: Вип. – Випасне; Віл. – Вільне; Вм. – Великомар'янівка; Вол. – Володимирівка; Крт. – Крутоярівка; Мар. – Маразліївка; Мк. – Миколаївка; Мн. – Монаші; НЦ – Нова Царичанка; Пк.2 – Петрівка; Пр.БД. – Приморське; Рус.Ів. – Руська Іванівка; Сем. – Семенівка; СЦ – Стара Царичанка; Ск. – Старокозаче; Уд. – Удобне; Чист. – Чистоводне; Шр. – Широке;

Татарбунарський р-н: Тат. – м. Татарбунари; Башт. – Баштанівка; ВВ – Весела Балка; Див. – Дивізія; ЖЯ – Жовтий Яр; Коч. – Кочкувате; Лим. – Лиман; Нер. – Нерушай; Пр.Тат. – Приморське; Рб. – Рибальське; Рл.2 – Ройлянка; Спас. – Спаське; Стр. – Струмок; Тр. – Трапівка; Тз. – Тузли;

Саратський р-н: Введ. – Введенка; З. – Зоря; КБ – Крива Балка; Кл. – Кулевча; Мих. – Михайлівка; Мл. – Молдове; Пл. – Плахтіївка; Рл.1 – Ройлянка; Серг. – Сергіївка; Усп. – Успенівка; Яр. – Ярославка; Хл. – Холмське;

Арцизький р-н: Вш. – Вишняки; Км. – Кам'янське; Мп. – Мирнопілля;

Тарутинський р-н: Бл. – Благодатне; Вс. – Височанське; Гн. – Ганнівка; Гн.2 – Ганнівка Друга; Євг. – Євгенівка; Єл. – Єлизаветівка; Мкл. – Миколаївка; Мл.2 – Малоярославець Другий; Ну. – Новоукраїнка; Ол. – Олександрівка; Пк. – Петрівка; Скр. – Скриванівка;

Кілійський р-н: Вас. – Василівка; Вл. – м. Вилкове; Дес. – Десантне; Кіл. – м. Кілія; Мрн. – Мирне; Новс. – Новоселівка; Прм. – Приморське; СТ – Старі Трояни; Труд. – Трудове; Шв. – Шевченкове;

Ізмаїльський р-н: Баг. – Багате; Бр. – Броска; Кал. – Каланчак; Км. – Кам'янка; Кс. – Кислиця; Лощ. – Лощинівка; Мат. – Матроска; Мур. – Муравлівка; НН – Нова Некрасівка; Пш. – Першотравневе; Саф. – Саф'яни; СтН. – Стара Некрасівка; Сув. – Суворове;

Болградський р-н: Винг. – Виноградівка; Гор. – Городне; Дм. – Дмитрівка; Кос. – Коса; Крич. – Криничне; Куб. – Кубей; Олекс. – Олександрівка; Таб. – Табаки.

УДК: 811.161.2'373.7(477.54/62)(045)

Наталія Демченко
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української лінгвістики,
літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)
e-mail: demchenko_natalia@ukr.net
ORCID 0000-0002-5792-0428

Олена Оловаренко
старший викладач кафедри української
лінгвістики, літератури та методики
навчання Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)
e-mail: elena.olovarenko@gmail.com
ORCID 0000-0001-8978-1808

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ РАДОСТІ В ГОВІРКАХ СЛОБОЖАНЩИНИ

У статті розглядаються особливості значення фразеологізмів окремого культурно-історичного регіону України – Слобожанщини; виокремлено фразеологічні одиниці, що позначають ‘радість’ за діалектичними словниками; проаналізовано їх частотність уживання; створена картотека фразеологічних одиниць на позначення ‘радості’ та обумовлено критерії поділу досліджуваних одиниць залежно від міри та ступеня вияву емоційного стану ‘радості’ в людини.

Ключові слова: фразеологізми, сема ‘радість’, фразеосемантична група, говірка, психоемоційний стан, семантика.

В статье рассматриваются особенности значения фразеологизмов отдельного культурно-исторического региона Украины – Слобожанщины; выделены фразеологические единицы, которые обозначают ‘радость’ согласно диалектическим словарям; проанализирована частота их использования в речи; создана картотека фразеологических единиц, обусловлены критерии их разделения по группам.

Ключевые слова: фразеологизмы, сема ‘радость’, фразеосемантическая группа, говор, психоэмоциональное состояние, семантика.

Natalia Demchenko, Olena Olovarenko. Semantic peculiarities of phraseological units to denote joy in the dialects of Slobozhanshchyna.

Phraseology has been attracting the attention of researchers-linguists for a long time, because it is a reliable hiding of culture achievements, customs and expectations of the people, one of the most important sources for studying its past life, for a deep study of its verbal aesthetic values, etc.

Phraseology studies the specifics of phraseological units as signs of secondary nomination, their meaning, structure, the nature of their external lexical-syntactical relationships, and also explores their expressive-stylistic features and systemic relations with other phraseological units and words. One of the important tasks of linguistics is the study of national-language originality, since it has a unique way of expression in every language and thus reveals the national flair of the language.

The article deals with the peculiarities of the meaning of phraseological units of a certain cultural-historical region of Ukraine - Slobozhanshchyna. In dialectical dictionaries, phraseological units denoting 'joy' are identified, their frequency of use is also analyzed and a card index of phraseological units denoting 'joy' is created. According the degree of expression of the signs of 'joy' phraseological units are divided into six subgroups: the phraseological units associated with the emotional effect of laughing belong to the first group; phraseological units associated with semantics of the lexeme “happiness” – to the second one; phraseological units denoting the state of joy - to the third one; the phraseological units expressing a positive psycho-emotional state, well-being to an optimistic view of life belong to the fourth one; phraseological units, used to denote a feeling of increased psycho-emotional load, peculiar success and good luck - to the fifth one; the sixth one includes phraseological units that denote welfare, stability, causing positive associations.

Thus, phraseological units denoting joy, happiness, exaltation, psycho-emotional satisfaction,

welfare, stability, laughter, etc. constitute a significant layer of the phraseological system of the Ukrainian language, which determines their widespread use in the language and speech of native speakers.

This research of the phraseology of Slobozhanshchyna within the mentioned aspects is a part of a thorough description of the phraseological system of the specified region. The object of further investigation in this direction may be to study the semantic features of phraseological units denoting "sadness".

Keywords: phraseological units, seme 'joy', phraseological group, dialect, psychoemotional state, semantics.

Цілком виправдано й закономірно, що фразеологія вже довгий час привертає увагу дослідників-мовознавців, бо фразеологія, як і мова загалом, є надійною схованкою здобутків культури, звичаїв і сподівань народу, одним із найважливіших джерел для дослідження його минулого життя, для глибокого вивчення його словесних естетичних цінностей тощо.

Пам'ять народу зберегла для нас чудові перлини народної мудрості, які з глибини віків дійшли до нас і служать нам і далі.

Фразеологія вивчає специфіку фразеологізмів як знаків вторинної номінації, їх значення, структуру, характер їх зовнішніх лексико-синтаксичних зв'язків, а також досліджує їх експресивно-стилістичні ознаки та системні зв'язки з іншими фразеологічними одиницями і словами. Одним із важливих завдань лінгвістики є дослідження національно-мовної своєрідності, оскільки вона в кожній мові має неповторний спосіб вираження й таким чином фіксує національний колорит мови.

Отже, фразеологічні одиниці є невід'ємним складником будь-якої мовної картини світу, зокрема й української.

Фразеологічні одиниці розглядаються як закодовані у відносно стійких за своєю структурою й семантикою мовних одиницях знання про світ і людину, яка живе, мислить, діє, пізнає світ.

Фразеологізми неоднаково розподіляються за предметно-поняттєвими зонами. Особливо частотні фразеологізми, що характеризують емоційні зони, сфери, пов'язані з оцінкою реалій, переживаннями людини тощо. Значна кількість їх розподілена між татуйованими назвами й зумовлена прагненням уникнути з тих чи інших міркувань прямої назви предмета, ознаки, явища чи стану. Магічно-забобонна функція таких заміників-перифраз спричинена вірою в мовну магію, у те, що заміною слова можна впливати на позначуване ним явище. Так постають перифрази з менш конкретним, більш розпливчастим значенням порівняно з прямою назвою, багато з яких фразеологізуються, у них вибудовується вторинний, метафоричний, план номінації.

Відомо, що фразеологічна система – це форма відображення у свідомості носіїв мови об'єктивної реальності, системних відношень самого світу реалій. Стійкі вирази здатні характеризувати найрізноманітніші сфери дійсності, показати людину як живу й розумну істоту, з емоціями, почуттями та переживаннями, її ставленням до навколишнього світу [Лисиченко 1972, с. 44].

Усебічне вивчення системної організації та функціонування фразеологізмів неможливе без детального опису їх реального вияву не тільки в українській літературній мові, а й діалектах. Опис фразеології певного регіону дозволяє сформувати відносно цілісні уявлення про окремі фрагменти фразеологічної системи, співвідношення загальнонародної та діалектної фразеології, їх динаміку, інноваційні процеси у сфері фразеології. Зовсім не випадково сучасний період розвитку мовознавства характеризується посиленою увагою до проблем фразеології окремих діалектних масивів, у тому числі говорів і говірок української мови: буковинських (Н. Бабич), східноподільських (М. Доленко), західноподільських (Н. Коваленко), бойківських (М. Демський), лемківських (Г. Ступінська), лемківських в оточенні словацьких (Н. Вархол, А. Івченко), гуцульських (М. Олійник), карпатських (В. Лавер), верхньонадністрянських (Н. Ромашок), поліських (І. Добролюжа), центральнослобожанських (А. Сагаровський), східнослобожанських і степових (В. Ужченко, Д. Ужченко, Р. Міняйло, І. Мілева, І. Магрицька, Л. Мельник, Т. Д'якова), запорізьких (Т. Грица), серед яких найменше вивченою є фразеологія говірок центральної Слобожанщини.

Актуальність обраної теми зумовлена потребою закріплення системного опису обраного для аналізу фонду фразеологічних одиниць на позначення почуття радості в українській мові, що допоможе глибше з'ясувати питання нормалізації фразеологічного складу сучасної української літературної мови, дослідити парадигматичні зв'язки фразеології окремого культурно-історичного регіону (Слобожанщини), конкретизувати уявлення про фразеологічні моделі та їх наповнення.

Ураховуючи предмет нашого дослідження, фразеологізми на позначення радості, що поширені на Слобожанщині, наводимо значення цієї лексеми за тлумачним словником сучасної української мови.

Радість, дості, ж. 1. Почуття задоволення, втіха, приємність. З (великою) радістю – з готовністю, задоволенням, дуже охоче. З якої радості – чому, для чого. 2. Особа, предмет, подія тощо, що викликають радісні почуття, тішать. // приємна, втішна звістка. // Лагідне, ніжне звертання до

кого-небудь [ВТССУМ, с. 1013].

Отже, це поняття, пов'язане з емоційним станом людини, з її переживаннями, з її ставленням до життєвих реалій, а тому, на нашу думку, українська мова містить у своєму складі й значний обсяг фразеологічних одиниць на позначення цього поняття.

Дослідивши фразеологічний склад мови Слобожанщини (переважно за фразеологічними словниками В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка, Н.О. Батюк, В.С.Калашника), ми вилучили лише ті фразеологічні одиниці, що пов'язані з цим поняттям.

Наша картотека фразеологізмів на позначення радості налічує 69 фразеологічних одиниць, які можна поділити на семантичні групи залежно від міри та ступеня вияву емоційного стану людини.

До першої групи, на нашу думку, належать фразеологічні одиниці, що пов'язані з емоційною дією сміятися. Ця група налічує 23 фразеологізми, які умовно можна поділити ще на кілька підгруп, виходячи з того, що це людське почуття може бути різним за інтенсивністю вияву, відрізнитися мірою та ступенем вияву експресії. Ми беремо до уваги ФО, які позначають сміятися від веселощів, радості. Таких за нашою картотекою 9 ФО: доля (фортуна) усміхнулася (посміхнулася, всміхнулася) [СФСР, с. 104]; кидає в сміх [СФСР, с. 116]; заходитися/ займатися сміхом [СФАКК, с. 254]; лускати зі (зо) сміху [СФСР, с. 117]; смішки справляти/ сміхи та реготи справляти [СФАКК, с. 292]; захлинатися (похлинатися, заливатися, залягатися) сміхом (реготом, від сміху) [СФСР, с. 117]; качатися від (зі) сміху (реготу) [СФСР, с. 116]; від реготу братися (хапатися) за боки; кишки рвати [зі (зо, від) сміху (від реготу)] [СФСР, с. 117]; [мало не] падати зо сміху (від реготу) [СФСР, с. 117].

Отже, фразеологічні одиниці, що містять у своєму складі сему 'сміх' відображають ступінь вияву даного стану відповідно до життєвих ситуацій та умов.

Друга група фразеологічних одиниць пов'язана за семантикою з лексемою 'щастя', і налічує, за нашою картотекою, 8 фразеологізмів: щастя (усміхнулося) всміхнулося (посміхнулося) тощо [СФСР, с. 104]; випадає щастя [СФСР, с. 104]; в руку йдеться – [СФСР, с. 141]; мати щастя – [СФСР, с. 104]; бути на вершині щастя [ФСУУ, с. 195]; співати від щастя [СФСР, с. 110]; народитися в сорочці [СФАКК, с. 193]; народитися під щасливою зіркою [СФАКК, с. 193].

Третя група на позначення стану радості, відчуття задоволення, піднесення, вміщує 9 фразеологізмів: як не танцює (від радості) [ФСУУ, с. 198]; мов удруге на світ народився [СФСР, с. 110]; аж душа вгору росте (від радості) [СФАКК, с. 15]; аж душа радіє (від радості) [СФАКК, с. 15]; аж танцює (від радості) [СФАКК, с. 17]; на сьомому небі (від радості) [СФАКК, с. 194]; наче на світ народився [СФАКК, с. 198]; землі не чує під собою [СФАКК, с. 134]; пити радість [СФАКК, с. 224].

Четверта семантична група вміщує фразеологізми більш нейтральні порівняно з першими трьома групами, бо вони виражають не радість, а позитивний психоемоційний стан, добробут, оптимістичний погляд на життя. Відповідно до нашої картотеки група налічує 5 фразеологічних одиниць: бити (кидати, ударяти) лихом об землю [СФАКК, с. 25]; держати хвіст бубликом [СФАКК, с. 95]; тримати хвіст трубою [СФАКК, с. 285]; підвестися духом [СФАКК, с. 233]; з легкою душею [СФАКК, с. 136].

Фразеологізми п'ятої групи вживаються на позначення відчуття підвищеного психоемоційного навантаження, своєрідного успіху та удачі, вміщує близько 10 ФО: бути на коні [СФАКК, с. 29]; вигравати/виграти бій [СФАКК, с. 37]; вигравати /виграти справу/діло [СФАКК, с. 38]; вигравати козира [СФАКК, с. 38]; викрутитися / викручуватися з халепи [СФАКК, с. 42]; вискочити на сухе [СФАКК, с. 46]; вийти сухим із води [СФАКК, с. 40]; аж вага з грудей спала [СФАКК, с. 14]; гора звалилася з плечей [СФАКК, с. 81]; зняти/ знімати камінь з душі [СФАКК, с. 137].

До шостої групи увійшли фразеологічні одиниці, які позначають добробут, стабільність, що, відповідно, й викликають позитивні асоціації, група налічує 12 ФО: купатися в золоті [СФАКК, с. 157]; купатися в розкошах [СФАКК, с. 158]; жити, як у Христа за пазухою [СФАКК, с. 116]; жити, як у Бога за пазухою [СФАКК, с. 116]; жити, як у Бога за дверима [СФАКК, с. 115]; жити, як сир у маслі [СФАКК, с. 114]; жити, як вареник у маслі [СФАКК, с. 112]; жити, як вареник у сметані [СФАКК, с. 113].

Отже, фразеологічні одиниці, що позначають радість, щастя, піднесення, психоемоційне задоволення, добробут, стабільність, сміх тощо становлять значний шар фразеологічної системи української мови, що й обумовлює широке використання їх у мові та мовленні її носіїв.

Досліджуючи семантичні особливості фразеологічного фонду Слобожанщини на позначення радості, ми обґрунтували питання про експресивність як виразово-художню властивість фразеологізмів.

У сучасній практиці фразовживання як усного, так і писемного різновиду української мови, можна констатувати, з одного боку, повнокровне функціонування фразеологізмів, що виникли в далекому минулому на нереальному з погляду сучасності ґрунті, а з другого — тенденцію до оновлення фразеологічного фонду, що зумовлює появу нових фразеологізмів із суспільно-політичної та науко-

во-технічної сфер. Помітне також прагнення через певну трансформацію зробити співзвучними нашої епосі фразеологізми, що базуються на старих уявленнях.

Аналіз фразеосемантичної групи фразеологічних одиниць із семантикою 'радість' дає підстави констатувати, що вони досить частотні в мові та мовленні, в цілому позначають позитивний психоемоційний стан людини, що говорить про задоволення життям та добробут (у золоті митися; жити, як сир у маслі; аж душа радіє).

За ступенем вияву ознаки 'радість' фразеологізми поділяються на шість підгруп: до першої належать фразеологічні одиниці, що пов'язані з емоційною дією сміятися; до другої – фразеологічні одиниці, пов'язані за семантикою з лексемою щастя; до третьої – фразеологізми на позначення стану радості; до четвертої – належать фразеологічні одиниці, що виражають позитивний психоемоційний стан, добробут, оптимістичний погляд на життя; до п'ятої – фразеологізми, що вживаються на позначення відчуття підвищеного психоемоційного навантаження, своєрідного успіху та удачі; до шостої – увійшли фразеологічні одиниці, які позначають добробут, стабільність, що викликають позитивні асоціації.

Визначальним для фразеології Слобожанщини є те, що вона є не „законсервованою”, а динамічною системою, бо наявна як тісна взаємодія між традиційними та інноваційними фразеологізмами, так і особливості структурно-семантичних моделей й системних зв'язків у фразеології досліджуваного регіону.

Проведене дослідження підтверджує думку, що особливості структурно-семантичних моделей фразем тісно пов'язані з характерними складниками національної мовної картини світу, відображають на глибинному семантичному рівні стереотипні, значною мірою еталонні уявлення про українців в усій сукупності їхніх фізичних, психічних, моральних, соціальних ознак. Це виявляється, переважно, в тому, що в основі семантики фразеологічних одиниць лежать вербальні константи української народної культури, національні символи та етнокультурні реалії. Специфіка різних фразеологічних семантичних моделей зумовлюється метонімічним або метафоричним характером переосмислення вільного словосполучення.

Проведене дослідження фразеології Слобожанщини в межах означених аспектів є лише частиною ґрунтовного опису фразеологічної системи зазначеного регіону. Об'єктом подальших розвідок у цьому напрямі може стати вивчення семантичних особливостей фразеологізмів, що позначають 'сум'.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел, В.Т. (2003). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 1440 с.
2. Калашник, В.С., Колоїз, Ж.В. (2006). Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ, 349 с.
3. Коломієць, М.П., Регушевський, Є.С. (1988). Словник фразеологічних синонімів. Київ, 198с.
4. Лисиченко, Л.А. (1972). До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу у фразеологічній системі. [В:] Питання фразеології східнослов'янських мов. Київ, с.44.
5. Ужченко, В.Д., Ужченко, Д.В. (1998). Фразеологічний словник української мови. Київ, 224 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ – Бусел, В.Т. (2003). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 1440 с.

СФСР – Коломієць, М.П., Регушевський, Є.С. (1988). Словник фразеологічних синонімів. Київ, 198с.

СФАКК – Калашник, В.С., Колоїз, Ж.В. (2006). Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ, 349 с.

ФСУУ – Ужченко, В.Д., Ужченко, Д.В. (1998). Фразеологічний словник української мови. Київ, 224 с.

УДК: 811.161.2'373.72:821.161.2Д1/7].08

Наталія Дзюбак
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: dznap@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7287-8889

Інна Беркешчук
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: bercesinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4772-7480

ПАРЕМІЇ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ АВТОРСЬКОГО МОВЛЕННЯ МАРІЇ ДЗЮБИ В РОМАНІ «УКРИТІ НЕБОМ»

У статті на основі контент аналізу роману М. Дзюби «Укриті небом» проаналізовано й описано формально-семантичні та функційні особливості паремій. Об'єктом наукового дослідження стали прислів'я, приказки, приповідки, народні прикмети, вислови зі святого письма, які використовує авторка в мовленні персонажів твору. Серед виявлених одиниць виокремлено стандартні паремії, трансформовані, а також ті, що є результатом авторської мовотворчості. Зроблено спробу систематизації одиниць пареміології за джерелами, а також у семантичному аспекті.

Ключові слова: пареміологія, паремія, прислів'я, приказка, приповідка, сталий вислів, художній дискурс.

Dzyubak Natalia, Berkeshchuk Inna. Paremiology as a means of expressing the author's speech by Maria Dzyuba in the novel "Covered by the sky".

The article attempts to describe the functional aspect of paremia, which is due to the anthropocentric approach to understanding the language code as a representative of the mental and individual picture of the world. By this time, the functional purpose of paremiology was investigated only in the artistic speech of the classics of Ukrainian literature.

The purpose of the scientific article is to investigate the formal-semantic and functional peculiarities of paremiology in the artistic speech of Maria Dzyuba as a representative of postmodern literature.

Paremiology is considered as the old expressions that are built on the model of a simple or complex sentence, expressing a complete thought. These units are the result of the cognitive activity of the people. In the conditions of communicative reality, they are full-fledged communicative units that accumulate nationally valued values about the verbal behavior of Ukrainians in specific communication situations. In the novel by Maria Dzyuba, "Covered by the sky" there are a significant load of proverbs, sayings, folk signs, winged sayings of the Holy Scriptures. They occur in the dialogic speech of the characters, which were marked by bright Hutsul dialect, form as independent replicas of dialogue, and can be a segment of expression, which at the syntactic level correlates with the predicative part of a complex sentence or the semantic block of a complex syntactic whole. According to the content that found, the units belong to the following groups: 1) regular expressions on religious topics (those that reflect the observation of the people, as well as the words of the Holy Scriptures); 2) expressions of domestic content (proverbs characterizing the physical condition of a person, features of the human nature, relations between relatives, the attitude of the people towards family members, etc.); 3) phrases on philosophical subjects. Discovered paremiology are both nationally Ukrainian entities, as well as those belonging to the language creation of Hutsuls. They are used by the author in a stable or transformed form. Occasionally we get on the occasional paremiology.

In the communicatively pragmatic plan, paremiology are analyzed as a vivid means of styling the author's and character's speech of artistic discourse, revealing the content of the work, colorfully convey thoughts, thus having not only an information component, but also emotionally expressive, is a successful means of expressing the subjective assessment of the described reality, characters, etc.

Key words: paremiology, paremia, proverb, saying, constant expression, artistic discourse.

Типовою рисою сучасного мовознавства є дослідження функційного аспекту мовних засобів, що зумовлено антропоцентричним підходом до усвідомлення мовного коду як репрезентанта менталь-

ної та індивідуальної картини світу. В цьому аспекті відбувається переорієнтування об'єкта дослідження з мікроодиниць різних мовних рівнів на макроодиниці, що інтегрують усі мовні засоби й дозволяють їх вивчати у природному комунікативному середовищі. Одиниці комунікативного призначення відзначаються тим, що виражають закінчену думку. До них відносять вільні синтаксичні утворення (переважно речення), які формуються автором відповідно до ситуації, мети спілкування, комунікативних намірів мовця, а також сталі вислови. До останніх відносимо українські паремії.

Одиниці пареміології є органічною частиною українського мовного корпусу. Вони яскраво відбивають закони і правила організації мови, ментальність українського народу, увиразнюють мовлення. Тривалий час паремії розглядали як фразеологічні одиниці, що унеможливило адекватне визначення їх формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних, комунікативно-прагматичних та інших ознак. Як об'єкт окремого мовного рівня їх стали розглядати наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві (В.Жуков, Є.Іванов, В.Калашник, Ж. Колоїз, А.Королькова, М.Котова, Н. Малюга, Т.Манякіна, В. Мокієнко, Г.Пермяков, Л.Савенкова, Т.Радзівська, В.Ужченко, Н.Шарманова та ін.). Паремії в авторському художньому дискурсі класиків української літератури вивчали В.Дорошенко, Т.Майданович, Н.Салтовська, К.Серова та ін. Авторський постмодерний художній дискурс у цьому аспекті не досліджено.

Мета наукової статті – дослідити формально-семантичні та функційні особливості паремій в художньому мовленні Марії Дзюби.

Роман Марії Дзюби «Укриті небом» — майстерна сага про післявоєнне галицьке село. Роман відзначається не лише своєрідним, оригінальним сюжетом. Яскравим засобом увиразнення авторського мовлення письменниці в аналізованому художньому творі є паремії. В сучасному мовознавстві цим терміном (від грец. $\sigma \mu$ — прислів'я, приказка) визначають малі фольклорні жанри афористичного спрямування, зокрема: прислів'я, приказки, народні прикмети, повчання, прокльони, вітання, афоризми, побажання, каламбури, тости, загадки, етикетні формули тощо. На сьогодні немає єдиного визначення паремії. На думку Ж.Колоїз, усі одиниці пареміології являють собою кліше і використовуються в ролі знаків. Одночасно паремії є текстами – фольклорними чи книжними, які позначені ознакою автосемантії (мають самодостатнє значення і можуть вживатися самостійно) (Колоїз 2014). Окремі дослідники визначають паремії як специфічні вербальні знаки, «основне призначення яких полягає в короткому вербальному позначенні традиційних цінностей, поглядів, позицій, що ґрунтуються на особистісному життєвому досвіді, досвіді групи (професійної, вікової, соціального прошарку), етносу і відтворюють особливості світосприймання індивіда та етносу, його оцінні стереотипи, специфіку словотворчості» (Дуденко 2002). На нашу думку, паремії – це сталі висловлення, що побудовані за моделлю простого чи складного речення, виражають завершену думку і відтворюються у мовленні переважно у стандартизованому вигляді. Паремії як і речення, є мовними засобами найвищого рівня мовної системи (синтаксичного), однак як стандартизовані одиниці заслуговують на виокремлення у окремий пласт мовних знаків (пареміологічних).

Знаковість паремій у національній мові можна пояснити через призму їхньої формально-граматичної структури, семантики й комунікативно-прагматичного навантаження, що формуються під впливом мовних та загальнолюдських законів і конвенцій. Ці одиниці є результатом когнітивної діяльності народу, акумулюють його історію, традиції, звичаї, світогляд, моральні засади тощо. Вони репрезентують ментальну концептосферу нації, віддзеркалюючи загальнолюдські пріоритети як загальної, так і вербальної поведінки в типових комунікативних ситуаціях, фіксують національно зумовлені ціннісні уявлення народу про життя, світ та місце людини у ньому.

У романі «Укриті небом» значну навантагу мають прислів'я, приказки, приповідки, народні прикмети, вислови зі святого письма. Вони трапляються у діалогічному мовленні персонажів, що відзначається яскравим діалектним гуцульським колоритом, і формують як самостійні репліки діалогу, так і можуть бути сегментом вислову, які на синтаксичному рівні співвідносяться з предикативною частиною складного речення чи семантичним блоком складного синтаксичного цілого, наприклад: - Ану, піднімай її, - жінка витягла з-під дівчини косу- Ти вже вдруге мене рятуєш. – Ага, то ти вже не вперше заганяла широкий світ у тісні постолі? – жартувала Семениха (М. Дзюба «Укриті небом», с. 17). – Нема попусту. Аби знати, що чоловік варт, Бог зиму й насилає. – Ая-ая, сніг сіє, піч дубіє (М. Дзюба «Укриті небом», с. 40). – А старий кінь борозни не зіпсував би! – Та ще й який кінь! Яка порода! (М. Дзюба «Укриті небом», с. 52). – Ти, Юрку, не плети дурної, бо як тобі зараз дам!... – Дай йому, Юстинко, дай, ліпше псові муха, ніж патиюком поза вуха! (М. Дзюба «Укриті небом», с. 52). Цілком очевидно, що у мовленні персонажів паремії створюють ефект розмовності, надають мовленню багатого національного колориту, виразності, неповторності. Разом з цим вони дозволяють конденсувати повідомлення, оскільки мають не лише текст, а й підтекст, який читач може сприйняти й розшифрувати в процесі усвідомлення смислової частини художнього твору.

Серед виділених методом контент аналізу з тексту роману Марії Дзюби паремій варто виокремити такі тематичні групи:

I. Сталі вислови на релігійну тематику: Бог очі засліпить, а біду приліпить (М. Дзюба «Укриті небом», с. 49). – Ага, молодшим бив! А тепер вона тобі потрохи віддає? Аби-с, Ільку, знав: кладе Бог драбинку вгору і вдолинку! (М. Дзюба «Укриті небом», с. 52). У таких прислів'ях і приказках потрапляємо на сакральну лексику (назви Бога та святих). Ці лексеми контрастують з іншими засобами, що формують висловлення: просторічними елементами (засліпить, приліпить, кладе) чи побутовою лексикою (драбинка). В такий спосіб авторка поєднує два начала «духовне» і «земне», що надає висловом персонажів роману особливого змісту й експресії.

Окрему підгрупу складають паремії, що є висловами зі Святого письма: Не дарма ж казала баба Семениха: «Хто терпленний, той спасенний» (М. Дзюба «Укриті небом», с. 33). – Моя мені не чужа, а ти дарма тут сніг толочиш. – Хто стукає, тому відчиняють (М. Дзюба «Укриті небом», с. 80). Такі сталі вислови трапляються у репліках персонажів поважного віку, передають їхню мудрість, життєвий досвід, глибоке усвідомлення моральних принципів, закладених догмами християнської віри.

II. Вислови побутового змісту. Ця група репрезентована досить виразно та різноманітно. До її складу відносимо:

1. Вислови, що передають фізичний стан людини: - Що ся стало? – Ей, не питається, бо як кажуть: обмок, як вовк, обкис, як лис, а змерз, як пес, і все задурно (М. Дзюба «Укриті небом», с. 26).

2. Вислови, у яких акцентовано чи висміяно риси людського характеру: Хтось може сказати, що хто великого не бачив, той і малим тішитися (М. Дзюба «Укриті небом», с. 20). - Та хіба в тебе дурна голова, панку мій солодкий! – Мудра голова має сто рук, а в моєї жодних не знайшлося, аби дорогу наперед собі налагодити, от і застиг тепер у болоті, але так мені й треба (М. Дзюба «Укриті небом», с. 27). - Та най того бика вовк з'їсть, що його корова б'є! – Не кажіть та й не розпинайтеся, бо всьому є межа – нема риби без кости, а чоловіка без злоти (М. Дзюба «Укриті небом», с. 49). – Штефан має, переміряє, перелічить і сховає, а своїй Анні як допече, то вона йому із самої води хліб спече. – Міряю, ховаю, а чом би й ні? Лічба та міра – порядна міра (М. Дзюба «Укриті небом», с. 50). – То хіба би, Юрку, ти мусів постаратися ліпше за її Дмитра, поки той втопив очі у Настушиній пазусі. Чи ти лише до їди вовк, а до роботи заяць? (М. Дзюба «Укриті небом», с. 53). - Так-так, парубче, бо до Дмитра дівка хитра, а пізніше ще хитріша (М. Дзюба «Укриті небом», с. 92).

3. Вислови, що репрезентують стосунки між чоловіком і жінкою у сім'ї: - Ая, коло доброї курки і пустий когут запіє (М. Дзюба «Укриті небом», с. 51). – Ой, не кажи, Ільку, по молодій відтепер видно, що не дасться бити, буде більше крику, аніж тої бійки. – Нічого, вдарить раз – крикне, вдарить два – привикне! (М. Дзюба «Укриті небом», с. 52).

4. Вислови, у яких визначено загальнонародне ставлення до членів родини: - Може так: невістка – псяча кістка? Хто винен? Вона! Так часто, бува, ставляться до невістки? (М. Дзюба «Укриті небом», с. 70). – Васько каже, що жінка не бита, як коса не клепана (М. Дзюба «Укриті небом», с. 89).

III. Вислови філософського змісту: - Ой, ненашечко, ліпше би те завтра для мене зовсім не настало. – Дні, дитинку, не жито, вони і взимку родяться, а ти не побивайся (М. Дзюба «Укриті небом», с. 17). – Ну ось, сама видиш: таке життя, що нема вороття (М. Дзюба «Укриті небом», с. 47).

Авторка при формуванні реплік персонажів використовує як традиційні українські народні паремії, так і більшою чи меншою мірою трансформовані, порівняймо: - Йой, Боженьку, та кажи вже, що є? – А що є? За дурною головою та й ноги бідують от що (М. Дзюба «Укриті небом», с. 27). - Ого, теля ще не народилося, а циган уже довбню злагодив? (М. Дзюба «Укриті небом», с. 78). Українські народні паремії: Дурна голова ногам спокою не дає. Теля ще не народилося, а циган уже довбню справив.

Світогляд мешканців села, які є персонажами твору, яскраво відбивають гуцульські прислів'я та приказки: - Дри лико, поки відстає! – кричала мачуха, аж її надто велика нижня губа виверталася навиворіт від тягару злоти (М. Дзюба «Укриті небом», с. 8). – Ой, горе, нема долі – в косу вся пішла, ади скільки дива золотого! (М. Дзюба «Укриті небом», с. 15). – Ага, молодшим бив! А тепер вона тобі потрохи віддає? Аби-с, Ільку, знав: кладе Бог драбинку вгору і вдолинку! (М. Дзюба «Укриті небом», с. 52). Порівняймо з гуцульськими пареміями: Тогди лико дри, коли відстає. В котрої кіска товста, в тої доля пуста. Бог робить драбинку: то вгору, то в долинку (Малова-Малкович 2004).

Потрапляємо на паремії, що є результатом авторської мовотворчості Марії Дзюби, наприклад: - Хто, вона вішається? Не суди по собі – не всі кури однієї натури (М. Дзюба «Укриті небом», с. 65).

Вдалим авторським прийомом є використання паремій у нетиповій для їхнього змісту комунікативній ситуації. Так, потрапляємо на сталі вислови, пригаманні представникам давніх професій (роду занять), які вжито у репліках для характеристики персонажів чи їхнього повчання, наприклад: - Певно, до неї добре придивився. – Не треба й придивлятися, дерево для скрипки чути ще в

лісі (М. Дзюба «Укриті небом», с. 52). Іван підійшов до печі, низько вклонився Катерині, і, випроставшись, простягнув їй руку: – Прошу від усього серця до танцю. – Он воно як, свашки любі, на добрий цвіт і бджола летить (М. Дзюба «Укриті небом», с. 63). – Подивіться на нього: «не нагаряйте!» На те коня кують, щоб не спотикався (М. Дзюба «Укриті небом», с. 92).

А отже, паремії – це сталі висловлення, що побудовані за моделлю простого чи складного речення, виражають завершену думку і відтворюються у мовленні переважно у стандартизованому вигляді. Ці одиниці є результатом когнітивної діяльності народу. В умовах комунікативної дійсності вони являються повноцінними комунікативними одиницями, що акумулюють національно зумовлені ціннісні уявлення про вербальну поведінку українців в конкретних ситуаціях спілкування. У романі Марії Дзюби «Укриті небом» значну навантагу мають прислів'я, приказки, приповідки, народні прикмети, крилаті вислови зі святого письма. Вони трапляються у діалогічному мовленні персонажів, що відзначається яскравим діалектним гуцульським колоритом, і формують як самостійні репліки діалогу, так і можуть бути сегментом вислову, які на синтаксичному рівні співвідносяться з предикативною частиною складного речення чи семантичним блоком складного синтаксичного цілого. За змістом виявлені одиниці належать до таких груп: 1) сталі вислови на релігійну тематику (ті, що відбивають спостереження народу, а також вислови зі святого письма); 2) вислови побутового змісту (прислів'я, що характеризують фізичний стан людини, риси людського характеру, стосунки між родичами, ставлення народу до членів родини тощо); 3) вислови на філософську тематику. Виявлені паремії є як загальнонародними українськими утвореннями, так і тими, що належать мовотворчості гуцулів. Вони вживаються авторкою у сталому чи трансформованому вигляді. Зрідка потрапляємо на оказіональні паремії.

У комунікативно-прагматичному плані проаналізовані паремії є яскравим засобом стилізації авторського й персонажного мовлення художнього дискурсу, увиразнюють зміст твору, колоритно передають думки, при цьому мають не лише інформаційну складову, а й емоційно-експресивну, є вдалим засобом вираження суб'єктивної оцінки описуваної дійсності, персонажів тощо. Функційна багатоплановість паремій дозволяє вважати ці вербальні засоби аксіологічно значущими мовними величинами, дослідження яких дозволяє виявити ієрархію цінностей носіїв певної культури і мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуденко, О.В. (2002). Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю: 10.02.01 – українська мова. Київ. 17 с.
2. Колоїз, Ж.В., Малюга, Н.М., Шарманова, Н.М. (2014). Українська пареміологія. Кривий ріг. 349 с.
3. Малова-Малкович, П. М. (2004). З карпатських джерел: фольклорно-етнографічней нарис. Чернівці. 176 с.

УДК 811. 161. 2'373

Галина Доброльожа
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Житомирського
державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна)
e-mail: galina.dobrol@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3684-5972

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ ЕТНОКОНЦЕПТУ ДЛЯ УКЛАДАННЯ СУЧАСНИХ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ

У статті розглянуто основні принципи класифікації фразеологізмів у словниках, з'ясовано переваги і недоліки цих типів укладання фразеологічного матеріалу. Також автор звернула увагу на сучасний науковий тренд – концептний розгляд явищ навколишнього світу. Саме у цьому руслі було запропоновано новий принцип класифікації діалектного фразеологічного матеріалу, який дасть можливість характеризувати фразеологізми як складову частину етноконцепту.

Ключові слова: діалектна фразеологія, фразеологізм, лексикографія, концепт, етноконцепт, принципи класифікації.

Доброльожа Галина. Использование принципа этноконцепта для составления современных диалектных фразеологических словарей

В статье рассмотрены основные принципы классификации фразеологизмов в словарях, выяснены преимущества и недостатки этих типов составления фразеологического материала. Также автор обратила внимание на современный научный тренд – концептное рассмотрение явлений окружающего мира.

Именно в этом русле был предложен новый принцип классификации диалектного фразеологического материала, который даст возможность характеризовать фразеологизмы как составную часть этноконцепта.

Ключевые слова: диалектная фразеология, фразеологизм, лексикография, концепт, этноконцепт, принципы классификации.

Dobrolyozha Galyna. The use of the principle of ethnoconcept for the conclusion of modern dialect phraseological dictionaries

The article elucidates the role of Ukrainian scholars in the lexicographic field of dialectal phraseology; listed words that gave phraseological material for the formation of appropriate dictionaries; a passing characteristic of scientific works of various types, which captures phraseologisms, is performed, – lexical and phraseological dictionaries, folklore collections, articles.

The article also examines the basic principles of the classification of phraseologisms in dictionaries: alphabetical, semantic- and formal-nesting, ideographic; the advantages and disadvantages of these types of phrasing material have been clarified.

The author drew attention to the fact that Ukrainian linguistics, and dialectal phraseology, in particular, are influenced by world scientific research, among which the modern scientific trend – is considered as the conceptual consideration of phenomena of the world, since concepts are an inexhaustible complex of culturally predetermined representations about an object, a phenomenon or a sign in a particular culture.

It was in this context that a new principle was proposed for the classification of dialect phraseological material, which would enable the characterization of phraseologisms as an integral part of the ethnoconcept.

This approach allows you to solve the main tasks that researchers put themselves: to find out the total amount of actual phraseological material used for analysis; to carry out semantic, structural and ethno-conceptual parallels between phraseologisms of remote and / or adjacent dialects; structuring phraseologisms; create semantic-structural models; define and characterize phraseologisms that are components of ethno-concepts. Thus, the conceptual principle of classification makes it possible to conveniently use the dialect phraseological fund, to define the basic Ukrainian ethno-concepts, as well as to the preservation of the dialect phraseological array.

Key words: dialectal phraseology, phraseologism, lexicography, concept, ethnoconcept, principles of classification.

Пошук і збирання, всебічний аналіз і запис діалектного фразеологічного матеріалу залишається надзвичайно актуальним у етнографічній, мовознавчій, літературознавчій та культурологічній сферах діяльності науковця. Саме це протягом XIX-XX ст. було основним завданням етнографів, письменників, учителів, учених та ентузіастів-любителів рідного слова, тому мовознавці-фразеологи сьогодні мають змогу активно використовувати діалектні фразеологічні напрацювання І. Франка, М. Номиса, І. Манжури, Ф. Вовка, М. Максимовича, П. Чубинського, Б. Грінченка, В. Даля, В. Гнатюка, І. Гурина, М. Корзонюка та інших наукових та культурних діячів. Збирачі й упорядники глибоко усвідомлювали значущість фіксації фразеологічного діалектного масиву, і як результат – вони на основі численних записів створили збірки прислів'їв та приказок, словники різних типів. Укладаючи словники діалектних фразеологічних висловів, автори намагалися максимально паспортизувати фразеологізми, пояснити їхню семантику та походження, значення незрозумілих слів у структурі фразеологізму, ілюструвати вживання у контексті. Важливо, що матеріал саме діалектних фразеологічних словників живить і збагачує загальноукраїнський фразеологічний фонд, ареальні фразеологізми залишаються інформаторами про тогочасний спосіб ведення господарства, ремісницькі традиції, релігійні обряди, гастрономічні уподобання, родинні стосунки, культурний рівень та побутові звички поліщука, подоляка, гуцула, степовика...

Укладачі фразеологічних словників усвідомлювали плинність часу, мінливість побутових, соціальних та культурних реалій, а відтак звуження і зміну фразеологічного фонду в кожному регіоні. Яскравим підтвердженням цієї тези є трагічний результат переселення в результаті аварії на ЧАЕС мешканців українського Полісся до інших регіонів України – таким чином було втрачено як матеріальні, так і духовні, культурні надбання. Глобальні або й малопомітні для стороннього ока переміщення людських мас в Україні відбуваються щодня: молодь їде на навчання і до праці у великі міста, з окупованих територій виїжджають в інші регіони України переселенці, сотні тисячі

військових воюють на сході нашої країни, мільйони українських громадян виїхали за кордон у пошуках кращого життя – у таких умовах говорити про збереження та розвиток діалектної фразеології не доводиться, тут важливо зберегти хоча б те, що залишилося. А залишилося не так уже й багато, адже через розвиток освіти, рівень комунікацій (періодика, радіо, телевізор, інтернет), постійний поспіх та утилітарність мови, міграцію населення надзвичайно зменшилася кількість та звузилися ареали використання фразеологізмів, якими послуговуються мовці у професійному, культурному та повсякденному житті.

Отож, у II пол. XX століття, коли відбулося розмежування лексики та фразеології, а далі – загальноукраїнської та діалектної фразеології, постало питання про лексикографічну фіксацію ареальних фразеологізмів, і першим на українському фразеологічному форумі обґрунтував потребу в спеціальних регіональних фразеологічних словниках мовознавець-діалектолог С. Бевзенко. Проте науковці-фразеологи майже тридцять років займалися збиранням, опрацюванням, упорядкуванням та апробацією ареального фразеологічного матеріалу, і лише 90-і роки XX ст. ознаменувалися кількісним та якісним виходом наукових праць та словників діалектно-фразеологічного спрямування – з майже усіх говорів були вичленувані фразеологізми, прислів'я та приказки (як фразеологізми у широкому розумінні цього слова), паспортизовані, ілюстровані, класифіковані та лексикографічно описані: бойківські (М. Демський), гуцульські (М. Олійник), карпатські (В. Лавер), буковинські (Н. Бабич), верхньо-наддністрянські (Н. Романюк), лемківські (Г. Ступінська, А. Івченко, Н. Вархол), полтавські (В. Хоменко), сх.-слобожанські та степові (В. Ужченко, Д. Ужченко, Р. Міняйло, І. Магрицька, Т. Д'якова, К. Глуховцева), центр.-слобожанські (А. Сагаровський, О. Плетнева), запорізькі (Т. Грица, В. Пачева), нижньо-наддніпрянські (В. Чабаненко), зах.-подільські (Н. Коваленко), сх.-подільські (М. Доленко), зах.-поліські, зах.-волинські (Г. Аркушин), сер.-поліські (Г. Добролюжа). Поза фразеологічною увагою науковців залишилися кримські, півд.-українські та сх.-поліські ареали, що можна пояснити значним впливом російської мови, культури і світобачення загалом; звичайно, навіть скласти фразеологічну програму-питальник, їхати у віддалені села, шукати носіїв певної говірки, намагатися розговорити респондентів, якщо, наприклад, є іскрометний єврейський гумор в Одесі, який тиражують численні ток-шоу, гумористи, збірники анекдотів типу «Шоб ви так жили!... made in Odessa».

Науковці по-різному фіксували фразеологічний діалектний матеріал, зокрема, як цілісні етнографічні та фольклорні збірки, що охоплюють різні сторони побутового, професійного та культурного життя українського міщанина/селянина (Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. Марковича і других. Спорудив М. Номис (1864)), як окремі вкраплення у лексичному діалектному словнику (П. Лисенко. Словник поліських говорів. – К., 1974), як фактаж у наукових статтях (Грищенко П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесья (с. Лучанки Овручського району Житомирської області). – Самарканд, 1975), як семантичні та структурні елементи романів, казок, легенд та пісень (Бандурка: Українські сороміцькі пісні / Упорядник М. Сулима. – К., 2001), як розділи у збірниках (Струманський В. Народознавство Поділля. Хрестоматія. – Хмельницький, 1995).

Регіональні фразеологічні словники охоплюють тисячі, а іноді й десятки тисяч фразеологічних одиниць, тому дуже важливим є принцип розміщення словникової статті, оскільки від цього фактору залежить рівень сприйняття матеріалу, можливість працювати з фразеологічним масивом. В українській діалектній лексикографії використовуються три основні типи фіксації ареальних фразеологізмів:

1) алфавітний, коли фразеологізми записані за формально першим словом (наприклад, Чабаненко В. Гартоване слово. Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпряни); такий запис зручний для упорядника, однак неінформативний для дослідника-фразеолога;

2.1) семантично-гніздовий спосіб – фразеологізми групуються навколо стрижневого слова-компонента (переважно іменника, рідше дієслова, числівника, займенника, прислівника), у середині гнізда фразеологізми розміщені за алфавітом (наприклад, Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу); такий принцип є значно зручнішим, оскільки дозволяє аналізувати фразеологічний потенціал окремих лексем. У свій час І. Франко випередив наукову епоху, розмістивши в лексикографічній праці «Етнографічний збірник. Галицько-руські народні приповідки» (I-III т.т., 1901-1910) фразеологізми у реєстрі за опорним словом;

2.2) формально-гніздовий спосіб, коли фразеологізми групуються біля кожного іменника (Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь); на нашу думку, такий варіант нераціональний, оскільки окремі фразеологізми записуються 2-3 рази (ДУПЛО Виглядає як сова з дупла. Див. Сова / СОВА Виглядає як сова з дупла. Див. Дупло);

3) ідеографічний принцип, коли фразеологізми групуються відповідно до значення (Добролюжа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини), проте і тут можливий повторний запис фра-

зеологізму під іншою семантичною рубрикою, оскільки чимало фразеологічних одиниць є багато-значними.

Сьогодні українське мовознавство, й діалектна фразеологія зокрема, перебувають в орбіті світових наукових досліджень, напрямів і наукових шкіл; як результат такого впливу та співпраці виник і став актуальним концептуальний погляд стосовно навколишнього світу, який передбачає «сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості і позасвідомого» [Селіванова 2006, с. 256]. Термінологію, змістове наповнення, методи дослідження концепту підтримали і перенесли на вітчизняний науковий ґрунт українські мовознавці М. Кочерган, А. Білецький, М. Алефіренко, В. Ужченко, О. Селіванова, В. Жайворонок, І. Голубовська, В. Кононенко та інші. Найбільш повно принципи і суть концепту розкрила проф. О. Селіванова, запропонувавши «нове трактування мотивації як наскрізної у процесі породження номінативної одиниці» через «знаки певних зв'язків компонентів концепту як відповідника значення та структури знань про позначуване в етносвідомості» [Селіванова 2006, с. 258]. Таким чином, концептний підхід до аналізу явищ дійсності набуває все більшого поширення в українській лінгвістиці, оскільки, на думку проф. В. Ужченка, концепт – «це практично невичерпний комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, явище чи ознаку в певній культурі» [Ужченко 2007, с. 295]. Сьогодні філософи, культурологи та мовознавці доколишній світ пропонують розглядати через призму етноконцепту (від гр. *ethnos* – ‘плем'я’ і лат. *conceptus* – ‘поняття’), адже у світоглядній картині українців міститься безліч етносимволів, які характеризують світобачення та свідомість народу.

Безумовно, нові наукові погляди вимагають інших підходів до аналізу наукових явищ, а відтак – сучасної та зручної класифікації наукового матеріалу. На нашу думку, одним із прийнятних варіантів, який дозволяє аналізувати фразеологічний масив з точки зору концепту, є поєднання під однією гніздовою рубрикою родових понять, наприклад: ГРОШІ: гроші, гріш, шеляг, копійка, крейцар, руб (рубль), карбованець, гривня; це дасть можливість більш повно, без перегляду всього діалектного словника фразеологізмів проаналізувати концепт гроші, виділити етноконцепт і сформулювати цілісне світобачення українця у сфері фінансів, не/успішності.

Як ілюстрацію такого підходу до опису діалектних фразеологізмів пропонуємо рубрику ХВОРОБА, яку укладено на основі словника «Красне слово – як золотий ключ». Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій» [Доброльожа 2003]:

ХВОРОБА

Біль

Білий як біль (Ан Жт), щось непокоїть, турбує

Ние як зубний біль (НВ Жт), набридає

Більмо

Заважає як більмо (Єм Жт), 1. набридає; 2. дошкуляє

Муляє як більмо в оці (НВ Жт), 1. набридає; 2. дошкуляє

Сидить як бельмо на глазу (НВ Жт), 1. набридає; 2. дошкуляє

Треба як більмо на оці (Бд Жт), 1. набридає; 2. дошкуляє

Болячка

Вирядилася як болячка (Нр Жт), без смаку одяглася

Годить як болячці (Бс Жт), надмірно лестить

Годить як лихий болячці (Чр Жт), надмірно лестить

Лежить як болячка (Єм Жт), 1. набридає, 2. ледачий

Потрібний як мені болячка (Чр Жт), 1. зайве; 2. набридає

Причепився як болячка (Чд Жт), набридає

Треба як болячки на лоб (Пл Жт), зайве

Гарячка

Терендить (меле) як з гарячки (НВ Жт), говорить дурниці

Гостець

Мне (душить) як гостець бабу (Єм Жт), щось дошкуляє

Ґила (гіла)

Бурчить як Ґила (Рм Жт), набридає

Кричить як Ґила стара (Жт Жт), голосно кричить

Жога

Добрий як жога (Кс Жт), злий, запальний

Зараза

Причепився як зараза (Бд Жт), набридає

Колька

Любить як кольку в боці (Ов Жт), 1. зовсім не любить; 2. зайве
Сидить як колька в пенонце (Лг Жт), набридає
Короста
Гарний як короста нечесана (Єм Жт), 1. потворний; 2. неохайний
Пристав як короста ((Кр Жт), набридає
Чухається як на коросту (Ан Жт), 1. неохайний; 2. неспокійний
Треба як сироті короста (Хр Жт), зайве.
Чухається як після корости (Пл Жт), 1. неохайний; 2. неспокійний
Мозоль
Пузо як мозолик (Кс Жт), великий і твердий живіт
Слизький як мозоль (Ча Жт), дуже хитрий
Паралізований
Ходить як паралізований (Єм Жт), незграбний
Пранця
Розсілася як пранця (Жт Жт), ледача людина
Прищ
Вискочив як прищ на жопі (Ол Жт), зайвина
Надувся як прищ (Бд Жт), розсердився
Ніс як прищик (Рм Жт), маленький ніс
Сидить як прищ на сраці (НВ Жт)
Треба як прищ на носі (Жт Жт), зайвина
Треба як прищ на язиці (Єм Жт), зайвина
Пропасниця
Трусить як на пропасницю (Хр Жт), 1. змерз; 2. боїться
Сверблячка
Людина як сверблячка (Жт Жт), набридливий
Треба як сверблячки (Мл Жт), зайве
Сопель
Бовтнув як сопель у борщ (Лг Жт), недоречність
Висить як сопля під носом (Кр Жт), недоречність
Повісився як сопель на дроті (Хр Жт), п'яний
Повісився як сопель на плоті (Пл Жт), п'яний
Срачка
Бистрий як срачка після олів'є (Жт Жт), метушиться
Бігає як на срачку (Єм Жт), метушиться
Трясця
Страшний (худий) як трясця (Рд Жт), дуже страшний (худий)
Страшний (худий) як трасте (Хр Жт), дуже страшний (худий)
Страшний (худий) як трастя (Ан Жт), дуже страшний (худий)
Страшний (худий) як трасця (Ов Жт), дуже страшний (худий)
Сухий як трясця (Чд Жт), дуже худий.
Щастя як трясця – кого схоче, того й нападе (Чр Жт), мінливість у житті
Цироз
Їсть як цироз печінку (Пп Жт), 1. злий; 2. дошкуляє
Хвороба
Лихий як хвороба (Хр Жт), дуже злий
Холера
Стара баба як холера (НВ Жт). Дуже стара людина
Страшний як холера (Єм Жт), потворна людина
Чахоть
Немов чахоть ходить (Жт Жт), 1. дуже худий; 2. немічний
Чиряк (чирак, чирка)
Ви прищився як чиряк (Ол Жт), недоречність
Догоджає як чирякові в роті (Жт Жт), надміру догоджає
Сидить як на дупі чиряк (Рм Жт), набридає
Сидить як чиряк на боці (Ов Жт), набридає
Сидить як чиряк на лобі (НВ Жт), набридає
Сидить як чиряк на носі (Нр Жт), набридає
Потрібний як чирак на спині (НВ Жт), зовсім зайвий

Потрібний як чиряк (Хр Жт), зовсім зайвий
 Потрібний як чиряк на задниці (Єм Жт), зовсім зайвий
 Потрібний як чиряк на лобі (Нр Жт), зовсім зайвий
 Потрібний як чиряк на спині (Хр Жт), зовсім зайвий
 Треба як чирка на попі (Кр Жт). зайве
 Треба як п'ятий чиряк на животі (Хр Жт), зайве
 Чума
 Бродить як чума (Бр Жт), набридає
 Іде як чума (Бр Жт), про щось неминуче і небажане
 Лихий як бендерська чума (Рд Жт), дуже злий
 Страшний як чума (Лб Жт), потворний
 Ходить як чума (Єм Жт), набридає
 Ходить як чума болотна (Хр Жт), набридає
 Шолудивий

Як у шолудивого волосся (Нр Жт), відсутність чогось

Такий підхід до класифікації фразеологічного матеріалу дозволяє вирішити основні завдання, які ставить перед собою дослідник:

1) з'ясувати загальний обсяг фактичного фразеологічного матеріалу, який використовується для аналізу (наприклад, рубрика ЛЮДИНА містить понад 200 підзаголовків-назв (баба, дурень, Гриць, сусід, тітка, козак, чумак...), а це ≥ 900 діалектних фразеологізмів, що вживаються на території Середнього Полісся);

2) провести семантичні, структурні та етноконцептні паралелі між фразеологізмами дистанційних та/чи суміжних говорів;

3) з'ясувати, як називалися хвороби раніше і наскільки часто та вмотивовано ознака (симптом) ставала назвою хвороби: біла плівка на оці більмо;

4) дізнатися про синонімічні ряди фразеологічних хвороб (болячок): трясця, пропасниця, хиндя, лихоманка, гарячка та ін.;

5) визначити, яка з видових, родових чи синонімічних назв є основною (наприклад, рубрика СВИНЯ: свиня, свинка, льоха, кабан, кнур, поросля, паця);

6) дозволяє згрупувати фразеологізми, що містять діалектні назви (жаба і хехул, кочерга і ву-жусе), синонімічні (мотузка і віршовка, собака і пес);

7) структурувати фразеологізми, створювати семантично-структурні моделі: сидить + як + назва хвороби + на органі 'набридати'; сидить як чиряк на дупі (лобі, боці, носі), сидить як бельмо на глазу, сидить як прищ на сраці (жопі);

8) зрозуміти, які стрижневі слова у складі фразеологізмів є для українців знаковими, тобто етноконцептами: СОМАТИЗМИ: бік, борода, брови, волосся, голова, ніс, горло, губи, око, долоня, дупа, живіт, нога, зуб, рука, лоб, хвіст.

Отже, перед мовознавцями, що займаються вивченням діалектної фразеології, стоїть чимало наукових завдань, серед яких найважливіші – зберегти діалектний фразеологічний фонд, охарактеризувати основні національні етноконцепти українців – саме для цього в пригоді стануть діалектні фразеологічні словники, сформовані за принципом етноконцепту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добролюжа, Г. М. (2003). Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир, 160 с.
2. Селіванова, О. О. (2006). Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава-К., 716 с.
3. Ужченко, В. Д., Ужченко, Д. В. Фразеологія сучасної української мови. К., 494 с.

Тетяна Євтушина
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української філології і методики
навчання фахових дисциплін Університету Ушинського
(Одеса, Україна)
e-mail: ievtushyna@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6561-5880

СОМАТИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ М. МАТІОС (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОТЕМАТИЧНОГО ПОЛЯ «ЛЮДИНА»)

У статті зосереджено увагу на пронизування сучасного мовного простору антропоцентризмом. Наголошено, що антропоцентризм фразеології – це спрямованість стійких одиниць на позначення світу людини. Досліджено ідеографічно-функціональне навантаження соматичних фразеологічних одиниць, що транслюють людину в художніх текстах М. Матіос.

Ключові слова: соматична фразеологічна одиниця, фразеосемантичне поле, фразеосемантичні групи, варіантно-синонімічні підгрупи, художні тексти М. Матіос.

В статье сосредоточено внимание на то, что современное языковое пространство проникнуто антропоцентризмом. Отмечено, что антропоцентризм фразеологии - это направленность устойчивых единиц для обозначения мира человека. Раскрыто идеографическо-функциональную нагрузку соматических фразеологических единиц, что транслируют человека в художественных текстах М. Матіос.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеосемантическое поле, фразеосемантические группы, вариантно-синонимические подгруппы, художественные тексты М. Матіос.

Tetiana Yevtushyna. Somatic frazeological units of art manufacturer M. Matios (on the material of the frazeotematic field «human»)

The article emphasizes that the anthropocentrism of phraseology is the focus of stable units on the signification of the human world. In this case, important role in the nomination processes of the objective world belongs to Somestims – parts of the human body.

On this basis, the purpose of the study is to find out the ideographic and functional features of the somatic phraseological units of the artistic texts M. Matios: family sagas «Almost never the reverse» and «Sweet Darusia», novels «Moskalitsa» and «Boots of the Mother of God».

It was found out that the phrase-mathematical field «man», translated by somatic phraseological units, in the artistic texts of M. Matios was constructed from two capacious phrase-semantic fields: «man as a phenomenon» and «human activity».

The first phrase-semantic field, «man as a phenomenon», covers the somatic phraseological units that verbalize only the spiritual features of man, which made it possible to separate the phrase-semantic group «man as a spiritual phenomenon», structured by various variant-synonymous subgroups: «speech activity of man», «mental activity of man», «Mental limitation», «processes of attention», «experience», «fear», «anticipation», «image», «positive sensations», «biological death».

The second phrase-semantic field of «human activity» is presented in the artistic texts of M. Matios by somatic phraseological units representing physical actions and social activities of man. The phrase-semantic group of «physical actions» is represented by variant-synonymous subgroups of «difficult to work», «tired», «deceiving», «criminal behavior», «bothering», «not sleeping», «arranging». The singular somatic phraseological units verbalize the phrase-semantic group «social activity of man».

It is generalized that the key components of these phraseological units are somatism, head, eye, heart, legs, tongue; Less commonly used are somatosis of ribs, temples, teeth, nose, skin, skull, which have different degrees of phrasal productivity.

It is found out that analyzed somatic phraseological units contain emotional and evaluative information, possess additional conotative meanings, reflecting the specifics of the author's artistic-figurative worldview.

Key words: somatic phraseology unit, frazeosemantichne weeds, frazeosemantichni groups, variant synonymous sub-groups, artistic texts of M. Matios.

Постановка проблеми. У третьому тисячолітті увагу лінгвістів передусім звернено на людський фактор, що знаменувало перехід наук гуманітарного циклу на нову методологічну парадигму – антропоцентричну.

Загальноновизнана думка про наскрізну антропоцентричність мови підтверджена присутністю

людини на фразеологічному рівні. Антропоцентризм фразеології – це спрямованість стійких одиниць на позначення світу людини. При цьому важливу роль у номінаційних процесах предметного світу належить соматизмам – частинам людського тіла. Оскільки унікальність людини, з мовного погляду, не лише в її інтелектуальних або душевних якостях, але й в особливостях її будови та у функціях частин тіла, які щільно пов'язані з цими якостями [Булигіна, Шмельов 1997, с. 523-525].

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Активність наукового пошуку в царині соматичних фразеологічних одиниць (далі – СФО) зумовлена як їхньою широкою вживаністю в мовленні, так і значною кількістю у фразеологічному фонді будь-якої мови, оскільки споконвіку людське тіло є джерелом пізнання та осмислення світу. Лінгвісти пояснюють це способом засвоєння світу людиною – герменевтичним колом від самого себе до себе й екстраполяцією цього кола на довкілля [Селіванова 2004, с. 83].

Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом, які за підрахунками Р. Вайнтрауба [Вайнтрауб 1975, с. 162] складають 30 % фразеологічного складу будь-якої мови, розглянуто на матеріалі окремих мов: української (О. Андрейченко, О. Селіванова), німецької (І. Задорожна), іспанської (О. Толстова), англійської (Н. Андрейчук), естонської (Ф. Вакк); проаналізовано зіставний аспект різних мов (І. Грицюк, О. Семушина, І. Городецька, Л. Івашко, Т. Цзюнь, Р. Вайнтрауб, Н. Стрілець) тощо. Досліджено широке коло проблем, що має відношення до соматичних фразеологічних одиниць: концептуалізація соматичного коду культури у фразеологізмах (О. Селіванова), лінгвокогнітивні характеристики (О. Толстова), функціонування в текстах політичних дискусій (О. Андрейченко), проведено концептуальний аналіз окремих соматизмів (А. Сердюк) тощо.

На сьогодні в лінгвістичних розвідках фрагментарно вивчено реєстр СФО прозаїчного доробку відомих західноукраїнських майстрів слова [Євтушина 2013], тому мету дослідження вбачаємо в з'ясуванні та описі ідеографічно-функціональних особливостей соматичних фразеологічних одиниць, що транслюють людину, художніх текстів М. Матіос. Мета зумовила розв'язання таких завдань: вирізнити з фразеологічного складу прози М. Матіос СФО на позначення людини; визначити коло фразеосемантичних полів, з'ясувати продуктивні фразеосемантичні групи, що містять варіантно-синонімічні підгрупи; простежити функціональну значущість фразеотематичного поля «людина», відтвореного СФО в художніх текстах М. Матіос.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу сімейних саг у новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» і «Солодка Даруся», повістей «Москалиця» і «Черевички Божої Матері» ми помітили, що СФО як номінативно-експресивні одиниці цілісно відображають у прозі письменниці елементи денотативної ситуації за допомогою вторинної номінації.

Звертаючи увагу на лінгвістичні праці М. Алефіренка, А. Івченка, Ю. Гвоздарьова, Ю. Прадіда, Ж. Соколовської та інших учених, у межах досліджуваного матеріалу як класифікаційні обрано терміни «фразеотематичне поле» (ФТП), «фразеосемантичне поле» (ФСП), «фразеосемантичні групи» (ФСГ), «варіантно-синонімічні підгрупи» (ВСП).

Фразеотематичне поле «людина», трансльоване соматичними фразеологічними одиницями, у художніх текстах М. Матіос побудоване з двох ємних фразеосемантичних полів: «людина як феномен» і «діяльність людини».

Перше ФСП «людина як феномен» охоплює СФО, які вербалізують лише духовні особливості людини, що вможливило виокремити ФСГ «людина як духовний феномен», яка структурована різними ВСП.

Зокрема, ВСП «мовленнева діяльність людини» відтворює поняття говорити / мовчати. До складу СФО цієї ВСП входять дієслова конкретної фізичної дії та здебільшого соматизм язик. СФО з конотацією говорити ремарковані розмовними компонентами, служать засобом індивідуалізації мовлення персонажів: «Коло млина, щоправда, молоти язиком не треба» [Матіос 2011, с. 127] (пор.: молоти язиком) – «2. Вести несерйозні, беззмістовні розмови, займатися пустими балачками; базікати» (ФСУМ, с. 504); «Абих так здорова була, але даю вам голову на відтин, що вона не відьма» [Матіос 2011, с. 122] (пор.: давати голову на відсік) – «з повною відповідальністю ручатися за когонебудь, щонебудь, стверджувати щось» (ФСУМ, с. 205).

Семантично ємні СФО, які транслюють уміння мовчати: «А хто вертався – йому заціплювало рот» [Матіос 2011, с. 155] (пор.: як заціпило рот) – «хто-небудь втратив здатність говорити» (ФСУМ, с. 321); «Тут грабують колгоспного заготівельника – а він ні пари з уст, ніби сам гостей покликав» [Матіос 2011, с. 166] (пор.: ні пари з вуст) – «1. Нічого не говорити, завзято мовчати» (ФСУМ, с. 161); «Язик вона тримає за зубами, і, дякувати Богу, грузовікі більше ні за ким не вернуться» [Матіос 2013, с. 167]; «...але Іванка давала слово отцеві Онуфрієві тримати язик» [Матіос 2013, с. 161] (пор.: держати язик за зубами) – «бути обачним, стриманим у розмовах; не розголошувати чого-небудь; мовчати» (ФСУМ, с. 230). У вищерозглянутих СФО імпліцитно присутня семантика просторових орієнтирів, у таких СФО засвідчено дієслова зі значенням спрямованих перехідних дій, процесів,

станів, а також іменники – найменування частин тіла, що найчастіше виражають значення місця дій.

ВСП «розумова діяльність людини» в художніх текстах М. Матіос відтворено за допомогою СФО із соматизмом голова, що передають процес мислення – початок розумової діяльності, що пов'язаний із рухом думки до приміщення: «-Агій, на вас, кумо, таке дурне прийшло вам у голову!» [Матіос 2011, с. 123] (пор.: прийти в голову) – «2. Задумати, надумати щось зробити» (ФСУМ, с. 692). Довготривалість такого мисленнєвого процесу, як пам'ять, письменниця аналізує із вмістилищем у вигляді сховища: «В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає» [Матіос 2011, с. 6] (пор.: тримати в голові) – «постійно пам'ятати що-небудь, не забувати чогось» (ФСУМ, с. 896); «Іванці не йшла з голови Михайликова домовина» [Матіос 2013, с. 47] (пор.: думка не покидає кого) – «хто-небудь не перестає думати про щось» (ФСУМ, с. 271); «Може, так лячно буває в раю, - крутиться думка у спантеличеній голові, а може, так є у пеклі» [Матіос 2013, с. 100] (пор.: думка крутиться в голові) – «хто-небудь постійно думає про когось - щось» (ФСУМ, с. 271).

СФО ВСП «розумова діяльність людини», які зосереджують увагу читача на певних кульмінаційних моментах, виконують здебільшого узагальнювальну функцію у творчому доробку письменниці: «Сидить Даруся під хатою і збирається з думками. Мусить скласти у своїй голові до порядку те, що має сьогодні сказати татові» [Матіос 2011, с. 21] (пор.: зв'язувати до купи думки) – «намагатися знайти логічний зв'язок у думках, зрозуміти суть сказаного» (ФСУМ, с. 328).

У фрагментах сімейної саги М. Матіос «Солодка Даруся» функціонально навантаженими є СФО на відтворення ВСП «розумова обмеженість»: «-Геть чисто утратив чоловік голову, відколи Матронка пропадала» [Матіос 2011, с. 123] (пор.: тратити голову) – «1. Виявлятися нездатним обдумано діяти, поводитися» (ФСУМ, с. 159); «...аж Михайлові мутилося в голові від гарячості» [Матіос 2011, с. 144] (пор.: тьмариться розум) – «хто-небудь втрачає ясність думки, мислення» (ФСУМ, с. 760).

Зокрема, у драмі «Даруся» читаємо про побиття головної героїні татом, тому що вона із товаришем насміхалася над Параскою: «-А ми із Славком не казали, лиш показували, що вона слаба на голову» [Матіос 2011, с. 16] (пор.: слаба голова) – «розумово обмежена, тупа людина» (ФСУМ, с. 184). Після побиття відбувається допит тата стосовно особливостей слабих на голову людей і кого ж можна вважати такими: «-Слабі на голову – то Божі люди... – Мама також часом буває слаба на голову, але ви, тату, ніколи не казали, що мама – Божа людина... - Дарусю, нашу маму часом болить голова, бо вона падала з дамби. Але вона не є слаба на голову» [Матіос 2011, с. 16]. У цитованих реченнях авторка за допомогою СФО зображає доквілля очима жінки, яку вважають божевільною.

Поєднання позитивних чи негативних емоційно-насичених компонентів разом із контекстом дає змогу СФО виконувати емоційно-експресивну функцію, яка створює особливе сприйняття денотативного значення внаслідок опосередкованого (переносного) виражально-зображувального способу відтворення думки: «Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, бо думають, що вона дурна» [Матіос 2011, с. 5] (пор.: мати смалець у голові) – «бути розумним, кмітливим, розсудливим» (ФСУМ, с. 478).

До ВСП «процеси уваги» входять СФО сенсорної форми уваги, якій властива підвищена активність зорових аналізаторів: «Чуєш, Михайле, - майор тепер свердловий його очима, не мигаючи» [Матіос 2011, с. 165] (пор.: свердловити очима) – «пильно, пронизливо дивитися на кого-небудь, що-небудь» (ФСУМ, с. 781); «...стоїть незрушно і поїдає очима його роботу» [Матіос 2011, с. 43] (пор.: їсти очима) – «2. Дуже уважно, прискіпливо розглядати кого-, що-небудь, виявляти при цьому цікавість, певний інтерес, стежити за ким-небудь» (ФСУМ, с. 357); «Але Іванка, не дихаючи, не спускала би очей із куща папороті» [Матіос 2013, с. 22]; «Анниця стоїть у церкві – й не на образ Божий хреститься, а всіх до одного Борсухів пасе очима» [Матіос 2013, с. 62]; «Краще йди мамі в городі поможи, і не паси очима дорогу» [Матіос 2013, с. 129]; «Іванка прикипає очима до отвора» [Матіос 2013, с. 131]; «...а Іванка з прикладеною до рота хусткою стає позаду всіх і не звидить очей із задиханого вершника» [Матіос 2013, с. 168]; «...і на мить затримав на ній свої очі» [Матіос 2013, с. 122]; «Дивиться лиш собі під ноги, але краєм ока все одно бачить, як із хатів, що при самій дорозі, також виходять люди» [Матіос 2013, с. 181] (пор.: краєм ока) – «2. З сл. бачити. Не повертаючи голови до об'єкта, що знаходиться збоку» (ФСУМ, с. 392). Вищезазначені СФО здебільшого зафіксовано в повісті «Черевички Божої Матері», вони виражають увагу зовнішньо в специфічній міміці, яку можна спостерігати чи узагальнювати про уважність персонажів досліджуваних творів.

Характерним для СФО ВСП «переживання» є понурення в психоемоційні стани героїв, їхні настрої: билася кулаками в голову [Матіос 2007, с. 144; Матіос 2011, с. 76; Матіос 2011, с. 77]; бухкає кров у скроні та в серце [Матіос 2007, с. 131]; аж темніє в очах [Матіос 2007, с. 160]; бухнула кров у голову [Матіос 2007, с. 149]; скине камінь із душі [Матіос 2007, с. 163]; сум бере голову [Матіос 2011, с. 31]; бився головою в землю [Матіос 2013, с. 191]; шкребє в горлі [Матіос 2013, с. 146] чи зміну психічного стану героїв: голову до голови притулили [Матіос 2011, с. 34]; сиділи – голова в голову

[Матіос 2011, с. 34]. Частовживані СФО з компонентом голова репрезентують емоційні переживання негативної модальності, зокрема хвилювання, розпач тощо. Голова у структурі СФО сприймається як орган фізіологічних станів людини: непритомності чи головного болю, що пов'язано з руйнацією. Інколи персонажі прози М. Матіос готові позбутися голови заради душевного і фізичного спокою: «Даруся з відчаю вже, цієї хвилини, дала б голову на відтин. Немає її сили терпіти той безконечний біль» [Матіос 2011, с. 8]. СФО несуть не лише предметну, а й естетичну інформацію: вони пробуджують діяльність уяви і викликають переживання в читача.

Невід'ємним складником художніх текстів М. Матіос є СФО, що транслюють ВСП «страх»: тіло вкривають мурашки [Матіос 2007, с. 72]; «сирітки» укривють тіло [Матіос 2013, с. 99]; б'ють дрижки [Матіос 2007, с. 140]; волосся дибки стає на голові [Матіос 2011, с. 70; Матіос 2011, с. 159]; кров холодить у жилах [Матіос 2011, с. 121]; кров ударяла у скроні [Матіос 2013, с. 132]; без лиця [Матіос 2013, с. 141]. Як наголошує Р. Харчук, «письменниця завжди шукає гостру інтригу, надає перевагу емоційному надміру, різко протиставляючи добро і зло... пише про межові стани ефектно, але не ефективно» [Харчук 2008, с. 70 – 71].

Природно, що численні СФО ВСП «переживання» чи «передчуття» художніх текстів М. Матіос згруповано навколо соматизму серце. З цього приводу слушним є твердження відомого українського мовознавця О. Селіванової, що «стани страждання, кохання, хвилювання, неспокою, переживання, страху тощо, в українській етносвідомості зосереджені в серці людини. Важливою для українського етносу є спроможність серця бо-літи та битися, причому посилений ритм або відсутність його пов'язується із хвилюванням» [Селіванова 2004, с. 116 – 117].

Соматизм серце у структурі СФО ВСП «переживання» і «передчуття» художніх текстів М. Матіос аналогізується то із чимось тендітним, м'яким, то є органом передбачення, підсвідомого відчуття: «Не так знала, як чула серцем» [Матіос 2007, с. 11]; «-Чує моє серце, Іване, що тобі треба йти звідси...» [Матіос 2011, с. 77]; Ой, чує моє серце, це нам так не минеться» [Матіос 2011, с. 117] (пор.: серце чує) – «хто-небудь передбачає щось, підсвідомо здогадується про що-небудь» (ФСУМ, с. 797); «Серце йому зараз рвалося, немов ота попечена свинським їдлом тонка кишка в Стринадових руках, яку різник щойно викинув у помийне відро» [Матіос 2007, с. 81]; «А він тоді зм'якнув серцем від жалісливого флинькання своєї одиначки» [Матіос 2007, с. 87]; «Серце їй вилітає з грудей, але Петруся притискає його лівою рукою, а тоді зверху накриває ще й правою» [Матіос 2007, с. 106]; «...Іванка стріпує головою..., намагаючись не слухати, як пташкою вилітає з грудей її маленьке сердечко» [Матіос 2013, с. 37]; «Серце дрижить їй у грудях» [Матіос 2013, с. 118]; «Іванка відчула, як швидко, несамовито забилося в ній серце, коли він дивився поверх людських голів» [Матіос 2013, с. 122]; «У Йванки стиснулося серце від кривавого виду Якова Капетутера» [Матіос 2013, с. 178]. Цитовані психофізіологічні відчуття людини передають переважно СФО зі структурою двоскладного речення. Компонентом розглянутих СФО є лексема серце – барометр переживань людини, змін у її душі, викликаних факторами зовнішнього та внутрішнього характеру.

Лабільність дієслівних компонентів СФО урізноманітнює їхні синтагматичні зв'язки і стилістичні властивості: «Отож хіба дивно, що така прикра годованка досиділа в дівках до двадцятьп'ятки: кому дівка-тичка, та ще та, що знається з нечистим, до серця припаде?!» [Матіос 2008].

Аналіз мовного матеріалу переконує, що СФО на висвітлення позитивного емоційного наповнення, як і багатьом іншим західноукраїнським письменникам, не властиві прозі М. Матіос. Тому лише в поодиноких контекстах зафіксовано ВСП «полегшення»: «І скине камінь із душі» [Матіос 2007, с. 163] (пор.: як камінь з душі спав) – «кому-небудь стало легко, спокійно» (ФСУМ, с. 363) і ВСП «симпатії»: під час описів сцен кохання авторка вдається до творчого використання СФО, змінюючи їхню семантику: «Так двоє людей, ще вчора чужі, а сьогодні – збожеволілі від наглого пожегу в крові, легко й бездумно позбулися своїх голів» [Матіос 2007, с. 16] (пор.: позбутися голови) – «загинуті, померті» (ФСУМ, с. 662).

Поодинокими є ВСП «образ»: «А тато, певно, таки мав серце на неї» Матіос 2013, с. 36] (пор.: мати серце) – «2. на кого. Бути незадоволеним ким-, чим-небудь» (ФСУМ, с. 475) і ВСП «сердитися» «А чоловіки, що мали зуб на жидів, так і не випустивши із рук кіс і вил, переминалися з ноги на ногу» [Матіос 2013, с. 193] (пор.: мати зуб на кого) – «сердитися на кого-небудь» (ФСУМ, с. 471). Типовими дієслівними компонентами таких СФО є поширене для південно-західних регіонів України дієслово-присудок мати / нема.

Фактичний матеріал переконує, що «наявність чи відсутність чогось, рух чи руйнація є донорськими когнітивними сценаріями, до яких уподібнюються стани і дії людини» [Селіванова, 2004, с. 86]: хапається за голову [Матіос 2011, с. 6]; голову зносило [Матіос 2011, с. 8]; з розірваною від болю головою [Матіос 2011, с. 9]; череп зносить [Матіос 2011, с. 19]; схиляє покірну голову [Матіос 2011, с. 25]; туга залишилась в голові [Матіос 2011, с. 28]; сум побирав голову [Матіос 2011, 31]; довбня розколюється [Матіос 2011, с. 34]; мати в голові рану [Матіос 2011, с. 65]; замакітрилося в голові

[Матіос 2013, с. 160].

Із наступних контекстів сімейної саги «Майже ніколи не навпаки» довідуємося, що М. Матіос продуктивно використовує СФО ВСП «біологічна смерть» із компонентом душа, які ґрунтуються на уявленні про смерть як вихід душі: «Доця ще ніколи не тримала в руках живої людини, яка на очах відпускає свою душу на небеса» [Матіос 2007, с. 23]; «А багато хто з побратимів-воєнків віддав Богу душу після тої газової атаки» [Матіос 2007, с. 112] (пор.: віддати Богові душу) – «померти» (ФСУМ, с. 118). СФО цієї групи виражають єдине поняття і є повними еквівалентами до лексеми, а стилістичну функцію виконує внутрішня форма СФО, диференціює ставлення письменниці до цього факту дійсності: «Хоч руку, хоч ногу – і масти собі, чоловіче, голову, та тішся, що за цісаря душу Богові не віддав» [Матіос 2013, с. 117].

Як бачимо, М. Матіос прагне зазирнути в безодню людських станів. Письменниця проникливо, щемно, глибинно передає за допомогою СФО фразеосемантичного поля «людина як духовний феномен» психологічні перипетії своїх персонажів.

Друге ФСП «діяльність людини» представлено в художніх текстах М. Матіос СФО, що репрезентують фізичні дії, соціальну діяльність людини.

ФСП «фізичні дії» представлена ВСП «важко працювати», що переплетена із ВСП «фізичний стан вагітної жінки». Зазначені СФО зафіксовано в новелі «Чотири – як рідні – брати», у якій авторка подає читачеві стан вагітної Доці без відтворення рис характеру: «Ти сліпа, що невістка нидіє на очах» [Матіос 2007, с. 10] (пор.: на очах) – «1. Дуже швидко, помітно» (ФСУМ, с. 592); «Доця гасла на очах, лише її донедавна запале черевце почало вивершуватися, як на дріжджах» [Матіос 2007, с. 12]; «Та мені очі вилазять коло того сапаня, дитина вже просилася на світ Божий, а мама казали: «Гай, сапаємо два рядочки, та й буде» [Матіос 2007, с. 10] (пор.: очі вилазять) – «кому-небудь неприємно, незручно, совісно від чогось» (ФСУМ, с. 598). Аналізовані СФО є стилістично значущими, виступають інтенсифікаторами межового стану героїні.

Крім того, у художніх текстах М. Матіос ФСП «фізичні дії» представлена ВСП «втомлюватися», у СФО якої неможливість рухатися ногами аналогізовано у свідомості українців зі слабкістю, втомою: «Гаврило хоч і сам накрутився – з ніг мало не падає, а довірити таку важливу справу – стерегти перше безсоння молодих – не довірив навіть кумі своїй Парасці» [Матіос 2007, с. 88] (пор.: валитися з ніг) – «2. Знесилюватися, знемагати; дуже втомлюватися, виснажуватися від чого-небудь» (ФСУМ, с. 66); «Іванка ледве тягне ноги, раз у раз заплутуючись у розрослі ожини...» [Матіос 2013, с. 202].

У ВСП «тікати» своєрідною авторською знахідкою є заміна традиційного компонента тягу ФО дати тягу контекстуальним словосполученням ногам поля: «Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси» [Матіос 2011, с. 25]; «...Заремба, що завше ходив у короткому блискучому лейбикові цеглового кольору і високому чорному капелюсі, дає своїм ногам поля» [Матіос 2013, с. 104]; «Добре, що дав ногам поля Берко...» [Матіос 2013, с. 104] (пор. дати тягу) – «2. Утікати, залишаючи, покидаючи кого-, що-небудь» (ФСУМ, с. 212). За допомогою такої модифікації нормативного складника новоутворена СФО є прагматично ефективною.

СФО ВСП «обманювати» інтерпретують корисливість людини, зокрема ознаку нечесності: «Але вже так, як умів дурити людям голови пустим і безкостим язиком Лесьо, то треба було ще такого пошукати...» [Матіос 2011, с. 127] (пор.: дурити голову кому) – «уводити в оману кого-небудь, позбавляти можливості тверезо сприймати, оцінювати дійсність» (ФСУМ, с. 273); «Я вам сам розкажу, як нас хотів обвести круг пальця цей недорізаний кнур!» [Матіос 2011, с. 160] (пор.: обвести круг пальця) – «спритно обдурити, перехитрити кого-небудь» (ФСУМ, с. 563); «Тепер по селах ходить повно циганів і всяких шарлатанів, що дурять людям голови, де лиш можуть» [Матіос 2011, с. 63]; «Ця – німа. І не мороч їй голову» [Матіос 2011, 63] (пор.: морочити голову) – «уводити в оману, позбавляти можливості тверезо сприймати, оцінювати дійсність» (ФСУМ, с. 273); «Як нова влада, Міську, приходять людям голови каламотити, то вона має бути степенна, сопокійна, аби втихомирити народ» [Матіос 2011, с. 118] (пор.: крутити голову) – «2. Поводити себе нечесно по відношенню до кого-небудь; дурити, обдурювати» (ФСУМ, с. 403). Варіювання СФО деталізує семантику кожного слова, надає йому підсиленого звучання і далі, через контекст, розкриває образ, ситуацію, дійсність.

Деякі функціональні контексти художніх текстів М. Матіос містять яскраво-конкретні СФО, що належать до ВСП «злочинна поведінка»: «Валандалася доти, доки не виловить її Оксентій десь у корчмі чи в такої самої, як вона, газдиньки, та не порахує їй добре ребра батогом, наче норовистій худобині» [Матіос 2011, с. 43]; «...У той день важка, мов камінь, Михайлова рука вперше рахувала Матрончині ребра» [Матіос 2011, с. 143] (пор.: порахувати ребра) – «1. Дуже сильно побити кого-небудь» (ФСУМ, с. 670); «А йому страшно гримнути кулаком у двері, а жінці – в ребра» [Матіос 2007, с. 110]; «Ще пару штурханців у плечі дали» [Матіос 2011, с. 162] (пор: дати штурханів) – «боляче штовхати кого-небудь, бити короткими різкими ударами» (ФСУМ, с. 212); «Дехто з людей так залив смальцю за шкіру іншому як не за межу, то через заздрість, що пустив би у дим чужу господар-

ку в кліп ока» [Матіос 2008] (пор.: залити за шкуру сала) – «завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкуляти комусь» (ФСУМ, с. 310); «...коли румун драпав, маляр наступав тут на ноги людям» [Матіос 2008] (пор.: наступати на ноги) – «кривдити кого-небудь, ущемляти чийсь інтереси» (ФСУМ, с. 536). Особливо функціонально значущими є СФО з компонентами кулак, ребра. На тлі гіперболізації інтегрального змісту СФО ці лексеми виконують функцію квазісимволу сили.

У художніх текстах М. Матіос зафіксовано також СФО з лексемою на позначення відчуттів зору, які транслюють ВСП «набридати»: «Чуєте, мамцю... ішли би ви собі до хати... і не мозолили би отут кому без потреби очі...» [Матіос 2011, с. 113] (пор.: мозолити очі) – «1. Постійно або часто перебивати десь; набридати кому-небудь своєю присутністю» (ФСУМ, с. 501); ВСП «не спати»: «До ранку вже не склепила очей» [Матіос 2013, с. 128] (пор.: не змикати очей) – «зовсім не спати» (ФСУМ, с. 339); ВСП «влаштування»: «Добре, що лісничівка побережника Івана Вейчука під Трепіт тю не завалилася – є де притулити голову на ніч» [Матіос 2013, с. 204] (пор.: прихилити голову де) – «знайти притулок, влаштуватися де-небудь» (ФСУМ, с. 700).

СФО фразеосемантичної групи «фізичні дії» можуть уживатися для створення сатирично-гумористичного чи іронічного ефекту: «А Оксентієва Єлена ще більше жару свекрусі за душу засипала» [Матіос 2007, с. 42] (пор.: сипати жару за халяви) – «дуже дошкуляти кому-небудь чимось; проучувати кого-небудь за щось» (ФСУМ, с. 806); «Казав тобі не пхати носа там, де не знаєш» [Матіос 2007, с. 45] (пор.: встромляти носа) – «безцеремонно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось» (ФСУМ, с. 156); «Дві інші невістки й носа не покажуть до свекрухи» [Матіос 2007, с. 53] (пор.: не показувати носа) – «не приходити, не з'являтися, не показуватися» (ФСУМ, с. 664); «Раптом Матронка зірвалася на ноги і вперше відколи він її пам'ятає, стала перед Михайлом так, ніби замахнулася його вдарити» [Матіос 2011, с. 172] (пор.: зірватися на ноги) – «швидко, блискавично встати, випрямляючись» (ФСУМ, с. 336); «Давно г'юзда на голову шукає» [Матіос 2013, с. 129].

Поодинокі СФО вербалізують ФСГ «соціальна діяльність людини»: «Але ні один багач Бога за бороду ще не тримав» [Матіос 2007, с. 34] (пор.: вхопити Бога за бороду) – «досягти чогось особливо, незвичайного, вимріяного» (ФСУМ, с. 165).

Отже, мова автора й персонажів художніх текстів Марії Матіос багата на соматичні фразеологічні одиниці, що відтворюють фразеотематичне поле «людина». Ключовими компонентами зазначених фразеологічних одиниць є соматизми голова, око, серце, які мають різний ступінь фразеотвірної продуктивності. Це пояснює те, що тіло людини не симетричне не лише з погляду анатомії та фізіології, але й мови. Проаналізовані СФО містять емоційну й оцінну інформацію, володіють додатковим конотативним значенням, відображаючи специфіку авторського художньо-образного світобачення.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному вивченні соматичної фразеології сучасної української жіночої прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булыгина, Т. В. и Шмелев А. Д. (1997). Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва, 576 с.
2. Вайнтрауб, Р. (1975). Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках. Труды Самаркандского ун-та. Вопросы фразеологии. Вып. 288. № 9. С. 161 – 167.
3. Євтушина, Т. О. (2013). Соматична фразеологія як ознака ідіостилю західноукраїнських письменників. Наукові записки. Серія «Філологічна». Острог: Вид. Національного університету «Острозька академія». Вип. 39, С. 148 – 152.
4. Матіос, М. (2007). Майже ніколи не навпаки. Львів, 176с.
5. Матіос, М. (2008). Москалиця. Львів, 2008. URL: www.lib.mn/blog/mariya_matios/
6. Матіос, М. (2011). Солодка Даруся: Видання сьоме. Львів, 2011. 188 с.
7. Матіос, М. (2013). Черевички Божої Матері : повість. Львів, 2013. 208 с.
8. Селіванова, О. (2004). Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси, 276 с.
9. Фразеологічний словник української мови (1999). В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець. Київ, 984 с.
10. Харчук, Р. Б. (2008). Сучасна українська проза : постмодерний період. Київ, 248 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови (1999). В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець. Київ, 984 с.

Тетяна Здіховська
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри філології та методики початкової
освіти Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: zdihovska.tetyana@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7375-3431

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОЦІННО-ЕКСПРЕСИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ІНШОЇ ЛЮДИНИ В ПРОЗІ УЛАСА САМЧУКА ТА БОГДАНА ЛЕПКОГО

У статті доведено провідну роль фразеологізмів у системі мовних засобів художньої виражальності. З'ясовано, що необхідною умовою дослідження функціональних і стилістичних властивостей фразеологічних одиниць у мові того чи того письменника є аналіз конкретних художніх текстів. Проаналізовано фразеологізми на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини в прозі Уласа Самчука та Богдана Лепкого. Ці фразеологізми увиразнюють образи героїв художніх творів, передають авторське ставлення.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, художній твір, контекст, мова творів, семантика, стійка сполука, стилістичні ознаки.

Zdihovska Tetyana. The phraseologisms on the designation of an evaluative and expressive attitude to another person in Ulas Samchuk's and Bogdan Lepkyu's prose.

The article shows the leading role of phraseologisms in the system of language means of artistic expression. The possibilities of forming expressive emotional and evaluative connotations in the field of phraseology are much wider than in the field of vocabulary. The problems of the operation of phraseologisms in the texts are disclosed in the work of L. G. Avksentyev, M. F. Alefirenko, V. M. Bilonozhenko, V. M. Vakurov, S. A. Ganzha, I. S. Gnatyuk, I. V. Dubynskyy, V. S. Kalashnyk, V. P. Kovalyov, M. P. Kolomiyets, Yu. F. Pradid, L. G. Skrypnyk, A. P. Suprun, V. D. Uzhchenko, O. I. Fedorov, T. V. Tsymbalyuk, V. A. Chabanenko, M. M. Shanskyu, L. F. Shcherbachuk etc.

The author has found out that the necessary condition for the study of functional and stylistic properties of phraseological units in the language of the fact that the writer is an analysis of specific artistic texts. We analyzed phraseologisms in terms of evaluative and expressive attitude to another person in Ulas Samchuk's and Bogdan Lepkyu's prose. Ulas Samchuk deeply penetrated into the inner world of the Ukrainian peasant and with the help of stable compound he emotionally conveyed the attitude of one character to another. In Bogdan Lepkyu's prose, these phraseologisms have a slightly different meaning, which explains the problem of works. One of the main features of the Ukrainian people is considered to be hospitality and it is emphasized in her prose by B. Lepkyu. Stable compounds with the corresponding semantics give to works the national colour and the features mentality. The writer also gives a number of phraseological units that transmit the positive attitude of the characters to each other.

Phraseological units that denote the evaluative and expressive attitude towards another person depict the images of the heroes of the works of art, transmit the author's attitude. We have traced the differences in the using of the corresponding phraseologisms in the works of U. Samchuk and B. Lepkyu. An important role in the selection of phraseological units played the problematics of these writers' prose. Accordingly, the named writers used stable compounds for different purposes, choosing different semantics and pragmatics phraseologisms.

Phraseologisms in artistic texts are one of the inexhaustible sources of intensification of expressiveness, deepening the logistical presentation and therefore, they acquire a particular aesthetic significance. An important role in clarifying the functional properties of stable compounds is played by the context of the work.

Key words: phraseologisms, phraseological unit, a work of art, context, language of works, semantics, stable compound, stylistic features.

Мова художньої літератури з лінгвістичного погляду становить органічну єдність широкого спектру взаємодіючих виражальних засобів, серед яких помітне місце належить фразеологізмам. Провідну роль саме фразеологізмів у системі мовних засобів художньої виражальності підкреслив О. І. Єфимов, дослідник стилістики фразеологічних одиниць, наголосивши, що вони визначають стиль [Єфимов 1961, с. 280]. Як зазначає О. М. Демська-Кульчицька, зі стилістичного погляду фрази передовсім у художньому тексті можуть бути засобами індивідуалізації, інтимізації тексту або усного мовлення, характеристики, оцінки реалій довколишнього світу, гумору та сатири [Дем-

ська-Кульчицька 2008, с. 45–48]. Л. Г. Скрипник вважає, що ФО, порівняно зі словами, виразніші з емоційно-експресивного погляду [Скрипник, 1973, с. 10]. Здебільшого фразеологізми не лише називають предмети, дії, явища, але й одночасно оцінюють їх, виражають ставлення до них, експресивно характеризують. Естетична роль фразеологічних одиниць у художній літературі, на думку І. Б. Голуб, зумовлена їхньою природною образністю й емотивністю, а також умінням автора дібрати потрібний матеріал і ввести його в текст, підпорядкувати авторському задумові [Голуб 1986, с. 203]. Можливості формування експресивних емоційно-оцінних конотацій у сфері фразеології набагато ширші, ніж у сфері лексики.

Посилення інтересу науковців до проблем лінгвістики тексту зумовлює необхідність розгляду питань, пов'язаних із функціями фразеологічних одиниць у художніх творах. Питанням функціонування фразеологізмів у текстах присвячені роботи Л. Г. Авксентьева, М. Ф. Алефіренка, В. М. Білоноженко, В. М. Вакурова, С. А. Ганжі, І. С. Гнатюк, І. В. Дубинського, В. С. Калашника, В. П. Ковальова, М. П. Коломійця, Ю. Ф. Прадіда, Л. Г. Скрипник, А. П. Супрун, В. Д. Ужченка, О. І. Федорова, Т. В. Цимбалюк, В. А. Чабаненка, М. М. Шанського, Л. Ф. Щербачук та ін. Усе ж у нашій науковій літературі ще мало праць, які спеціально висвітлювали б фразеологію мови окремих письменників.

Необхідною умовою дослідження функціональних і стилістичних властивостей фразеологічних одиниць у мові того чи того письменника є аналіз конкретних художніх текстів. Адже в тексті стійкі сполуки функціонують не самочинно, а як його структурні компоненти. В. М. Білоноженко твердить, що фразеологізми поза текстом становлять абстрактну схему, наповнену в кожному конкретному випадку особливим, властивим лише певному контексту змістом [Білоноженко 1989, с. 72–73].

У статті з'ясовуємо семантичні та функціонально-стилістичні властивості фразеологізмів у прозових творах Уласа Самчука та Богдана Лепкого. Ми сконцентрували увагу на фразеологічних одиницях на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини.

Яскравим зразком фразеологізму цієї семантичної підгрупи виступає стійка сполука стріляти (стригти) очима 'поглядати на кого-, що-небудь, виражаючи певні почуття, емоції' [СФУМ, с. 698], яка не засвідчена у творах Богдана Лепкого: І з Марії стала – о, дівка! Не скінчилося п'ятнадцять, як почали за нею оглядатися та стригти очима. На вечірні коло монастиря то один, то другий підшивається, але вона заб'ється між дівчат – і доберись до неї [Самчук 2001, с. 13].

У романі «Гори говорять!» Уласа Самчука фразеологізм із семантикою 'усі без винятку' вжито в мові персонажів як заклик стати на захист батьківщини, що надає мікроконтексту експресивності: А революція росте, розгоряється. [...] Настав голод. [...] Утворюється комітет „рятунку батьківщини”.

– Всі, як один муж, повинні ми стати з Божим на устах словом, перетяти наближаючій гидрі дорогу! – заявив Бачинський [Самчук 1996, с. 121].

Вищий ступінь незадоволення, гніву персонажа цього ж твору автор передав фразеологічною одиницею кидати громи 'дуже гніватися на кого-небудь, лаяти когось; бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування' [СФУМ, с. 56], який у своєму складі має назву небезпечного природного явища: Шутка розійшовся і горить. Він громи кидає, домагається винного. Дайте його сюди! [Самчук 1996, с. 183]. Наведена стійка сполука вносить у контекст відтінок небезпеки.

У фразеологізмі зі значенням 'прагнути заповідати комусь прикрість, шкоду; гніватися на когось' активізована лексема зуби: Дівчата линули до нього, легіні зуби гострили, але кожний потерпав за свої щелепи, тому й не займали його [Самчук 1996, с. 17]. У фразеологічній одиниці втерти / втирати носа 'засвідчити або довести свою перевагу над ким-небудь; спинити кого-небудь у його діях; покарати, провчити' [СФУМ, с. 136] увага зосереджена на слові-соматизмі ніс: Я йому, хвалиться, ще носа утру й зіб'ю ту його пиху [Самчук 1996, с. 40]. Відповідна лексема активізована й у фразеологізмі водити за ніс 'обдурювати кого-небудь певний час, не виконуючи обіцяного або приховуючи щось' [СФУМ, с. 122]: Але батько не дався довго водити за ніс. Зіскочив з саней до Манівчукових волів і шмагнув по них корбачем [Самчук 1996, с. 13]. Виділені стійкі сполуки передають внутрішнє роздратування персонажів твору.

Незадоволення з відтінком презирства та іронії Марії з приводу того, що Гнат часто ходить із дому (до іншої), передано загальнономовними фразеологічними одиницями: «Думаєш, не знаю, куди тебе нечиста носить!.. Он цілий куток говорить про твої походеньки. [...] Щоб це було останній раз! Або сиди дома, або йди собі до тієї красуні назавжди! З Богом, Парасю...» [Самчук 2001, с. 50].

Улас Самчук глибоко проникнув у внутрішній світ українського селянина, за допомогою стійких сполук емоційно передав ставлення одного персонажа до іншого.

У прозі Богдана Лепкого фразеологізми на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини мають трохи інше забарвлення, що пояснює проблематика творів. Із метою увиразнення

подій пенталогії «Мазепа» письменник використав загальнономовну фразеологічну одиницю як один 'з дієсловами – одночасно, дружно; без винятку, всі' [СФУМ, с. 461]. Цим фразеологізмом автор підкреслив згуртованість, дружню роботу всіх жителів Батурина, які хотіли зберегти своє місто: Навіть жінки не дармували. Хоч неділя, копали, возили землю, двигали дерево й каміння. [...] Забувалися звичайні турботи, забувалися ворожнечі поміж поодинокими родами, всі як один ставали до роботи, щоб скріпити город і зробити його спосібним до оборони [Лепкий 2004а, с. 296]. Під час наради старшин Горленко висуває пропозицію підтримати один одного в цій складній ситуації, що склалася в Україні. Влучна фразеологічна одиниця подати руку 'підтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час' [СФУМ, с. 528] додає мові персонажа добродушності та щирості: «Ми всі турбуємося небезпечними вітками. Панове, подайте собі руку! Помилуйте, – такий момент, такий важкий момент!» [Лепкий 2004а, с. 237].

З давніх-давен однією з головних рис українського народу вважають гостинність, саме на ній наголошує у прозі Б. Лепкий. Стійкі сполуки з відповідною семантикою надають творам національного колориту, рис ментальності. Зокрема, у «Сотниківні» тітка Магдалена запрошує Кирила Івановича до столу, на якому доволі різноманітних страв: «Не погордуйте нашим хлібом-сіллю, просимо до столу», – і відчинила двері до сусідньої кімнати, де був накритий стіл, заставлений усякими книшками, стульнями, сусликами, товчаниками, паляницями і плачиндами, з яблуками, з маком, з грибочками, з сіканою рибою, з чим душа забажає, бо тітка Магдалена наготовила того на завтрішний празник таки дуже багато [Лепкий 2004, с. 244]. У пенталогії «Мазепа» автор теж неодноразово вжив виділений фразеологізм: ... гетьман рад, що втишилася суперечка між Апостолом і Іскрою, підняв чарку за згоду усього християнського воїнства й боголюбивого українського народу, подякував господарям за хліб-сілля і піднявся з місця [Лепкий 2004, с. 143]; «Перед самим Глуховом дожидало нас духовенство з хоругвами й іконами, їх милостей панів полковників благословили, городський старшина хлібом-сілля вітав» [Лепкий 2005, с. 259].

Письменник наводить низку фразеологічних одиниць, які передають позитивне ставлення персонажів один до одного. Наприклад, Кочубеїха вдячна Чуйкевичу за те, що він зацікавився її донькою Мотрею: «Спасибі тобі за те, Іване. Ходи, хай пригорну тебе до свого серця за те, що ти на мою доньку око маєш...» [Лепкий 2004, с. 121].

З метою увиразнення емоційності твору автор використав загальнономовну стійку сполуку прихилити неба 'зробити для когось усе, навіть неможливе' [СФУМ, с. 568]. Аби довести свої щирі почуття, Кочубей здатен зробити для дружини все: Кочубей не міг стерпіти її сліз. Він любив свою жінку. [...] Припав до її рук, цілував, просив, щоби перестала, щоби вірила в його щире і вірне кохання, у його волю неба їй прихилити [Лепкий 2004, с. 162].

Фразеологізми часто застосовано для підсилення, підкреслення інтенсивності того, про що йдеться в певному контексті. Зокрема, Б. Лепкий неодноразово наводить фразеологічну одиницю з семантикою 'виявляти приязнь і великий інтерес'. Жінки захоплювалися гетьманом: Кажуть, хованця собі має, той його якимись мастями шмарує, і від того його тіло не старіється. Жінки липнуть до нього, як мухи до меду, а він не дуже то й відганяється від них. Любить, кажуть, жінок [Лепкий 2004, с. 39]. Багато хто з персонажів виявляв свій інтерес до двох доньок шинкарки: ...липли до них не тільки козаки, всякої служби й рангу, як мухи до меду, але й поважним старшинам біля тієї корчми то колесо ломалося, то спрага їх нараз зачинала палити, і хто тільки з чоловіків тут проїздив, то вже дуже важко, щоб хоч на годинку не поступив, хіба що з жінкою їхав [Лепкий 2004, с. 77].

Неприємне, вороже ставлення персонажів у художніх творах Богдана Лепкого передано через аналогію з діями у тваринному світі: Петрусь вовком подивився на нього [Лепкий 2004, с. 248]. Підкреслена стійка сполука з компонентом-зоонімом несе емоційно-оцінне навантаження. Носіями такої ж семантики виступають фразеологічні одиниці, у яких згадано міфічні істоти, зокрема чорт: Ломиковський чортом глядить [Лепкий 2004а, с. 240]. Козацькі старшини виражали своє незадоволення з приводу небажаної появи царського полковника Анненкова: «І того чорт приніс. Ще його бракувало» [Лепкий 2004а, с. 284]. Компонент на позначення нечистої сили, що структурує фразеологізми різної семантики, не впливає на увиразнення його прямого значення, проте має досить помітний вплив на семантичну структуру фразеологічної одиниці. Такі фразеологізми містять відтінок згрублості, зниженості, експресивності, створюють образне уявлення незалежності того, що відбувається, від певних обставин, неминучості наслідків.

Письменник за допомогою загальнономовної стійкої сполуки характеризує Кочубеїху. Від її погляду стає неприємно, моторошно: Кажуть про неї, що нібито, як вона гляне, то молоко кисне [Лепкий 2004, с. 21]. Наведений фразеологізм уносить у текст відтінок негативного авторського ставлення до персонажа. Зі значенням 'завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкулити комусь' Б. Лепкий увів у пенталогію узуальну фразеологічну одиницю залити (налити) сала за шкуру [СФУМ, с. 246], яка увиразнює стосунки, що історично склалися між турками та ко-

заками: «Турки добрий народ, але козаки їм досить сала за шкуру налили» [Лепкий 1991, с. 67].

Фразеологізми на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини увиразнюють образи героїв прозових творів, передають авторське ставлення. Ми простежили відмінності у вживанні відповідних фразеологізмів у творах У. Самчука та Б. Лепкого. Важливу роль у доборі фразеологічних одиниць відіграла проблематика прози цих письменників. У. Самчук зображав приватне життя та побут селян, їхню працю на землі, сцени й епізоди української історії першої половини ХХ століття, відтворив конфлікт між людиною та суспільством. Проза Б. Лепкого побудована на історичному матеріалі, автор увиразнив історичні події та осіб, що брали в них участь. Відповідно названі письменники використовували стійкі сполуки з різною метою, обираючи різні за семантикою та прагматикою фразеологізми.

Фразеологізми в художніх текстах – одне з невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу, тому вони набувають особливої естетичної значущості. Важливу роль у з'ясуванні функціональних властивостей стійких сполук відіграє контекст твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко, В. М. (1989) Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 154 с;
2. Голуб, И. Б. (1986) Стилистика современного русского языка. Москва, 203 с;
3. Демська-Кульчицька, О. М. (2008) Фразеологія. Київ, 74 с;
4. Єфимов, А. И. (1961) Стилистика художественной речи. Москва, 519 с;
5. Лепкий, Б. (2004) Вибрані твори. У 2 тт. Т. 1. Тернопіль, 350 с;
6. Лепкий, Б. (1991) З-під Полтави до Бендер. Крутіж. Львів, 336 с;
7. Лепкий, Б. (2004а) Мазепа. У 3 кн. Кн. 1. Не вбивай. Батурин. Дрогобич, 568 с;
8. Лепкий, Б. (2005) Мазепа. У 3 кн. Кн. 2. Полтава. Дрогобич, 524 с.
9. Самчук, У. (1996) Гори говорять. Ужгород 271 с;
10. Самчук, У. (2001) Марія. Куди тече та річка. Київ, 416 с;
11. Скрипник, Л. Г. (1973) Фразеологія української мови. Київ, 280 с;

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови (2008). В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук. Київ, 1104 с.

УДК: 811.161.2'28(477.81/.82)'373.7'366.54

Руслана Зінчук
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: zinchuk_@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5432-7346

ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННОЇ СЛОВОЗМІНИ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРОК

Проаналізовано фразеологію західнополіських і суміжних говірок з огляду на специфіку формотворення іменних частин мови; з'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей в описуваній словозмінній системі. Встановлено, що витворені в живомовному середовищі стійкі народні вислови зберігають характерні риси конкретної говірки зокрема і досліджуваного ареалу загалом, отже, за умови максимально точної їх фіксації можуть слугувати надійним та перспективним діалектографічним джерелом.

Ключові слова: говірка, фразеологія, словозміна, іменник, прикметник, займенник, відмінок, флексія.

Zinchuk Ruslana. Dialect Features of Nominal Inflections in the Local Phraseology of Western Polissian and Related Dialects.

Comprehensive study of the dialect speech as an important source of information about the specifics of the language formation process and the trends of its development is one of the topical tasks of modern linguistics. In this aspect, the dialect phraseology, which retains the characteristic features of each language level of the relevant areal, is of considerable scientific interest.

The purpose of the article is to analyze the phraseology of the Western-Polissian and contiguous dialects in view of the specifics of the formation of the nominal parts of speech, to find out the factors influencing the existence of dialectal differences in the corresponding flexion system.

The source of the phraseological material study is the publication of G. Arkushin "Said as have cut off", which contains a separate section "Phraseology". Own records of the dialectal material, collected in 154 settlements of Western Polissia, have been used for the areal specifics comparison.

The analyzed material has shown that the high degree of variability of flexions in the nominal paradigm reflects, first of all, the effects of the typical phonetic patterns of the described areal: the specifics of the reflexion of the ancient vowels and the positional variants of modern vowels, as well as the features of de-palatalization of consonants. The features of dialect vocalism also affect the phonetic design of pronouns.

An important factor influencing the dialectal differences in the word-changing system of the nominal parts of the language is the grammatical analogy, first of all, the mutual induction of hard and soft forms variants.

The folk set expressions also include distinct morphological archaisms, predominantly the vestiges of noun dual forms. The presented and analyzed in the article factual material confirms the thesis that dialect phraseology, on the condition of its professional fixation, is mainly associated with the local dialect, corresponds to it for a set of relevant features, in particular at the phonetic and morphological levels. Therefore, this material can be considered a reliable, valuable and perspective dialectographic source.

Keywords: dialect, phraseology, word inflection, noun, adjective, pronoun, case, flexion.

Українська фраземіка як «сукупність мовних формул, які вербалізують картину світу етносу в усій різноманітності варіативних форм» [Серебряк 2010, с. 70], постійно привертає увагу науковців, стаючи цінним і практично невичерпним джерелом різноаспектних лінгвістичних студій. Перспективний для досліджень фактичний матеріал зберігає народнорозмовне середовище. Діалектні фраземи – живомовні свідчення про особливості, властиві різним еволюційним етапам одиниць кожного мовного рівня, що дає додаткову можливість вивчати «історичні закономірності розвитку фонетичної системи, граматичної будови, словникового складу сучасної української літературної мови» [Медведев 1978, с. 96].

Мета дослідження – проаналізувати фраземіку західнополіських і суміжних говірок з огляду на специфіку формотворення іменних частин мови, з'ясувати чинники впливу на існування діалектних відмінностей в описуваній словозмінній системі.

Українська фразеологія (літературна і діалектна) вже була об'єктом уважного лінгвістичного опрацювання в цьому аспекті, однак лише як джерело граматичних архаїзмів [Білоконенко 2016].

Західне Полісся – та частина українського діалектного континууму, специфіку якої на різних мовних рівнях визначають не тільки свідчення мовної архаїки, а й наслідки інтенсивних інноваційних процесів. Цінний для аналізу фактаж містять витворені в живомовному середовищі стійкі народні вислови, щоправда, за умови послідовного збереження експлоратором діалектних рис.

Джерелом фраземного матеріалу для пропонованої статті слугувало видання Г. Л. Аркушина «Сказав, як два зв'язав», яке містить окремий розділ «Фразеологія» [Аркушин 2003, с. 76–133]. Надійність обраного для дослідження фактажу підтверджують слова автора в передмові: «Повністю зберігаємо особливості говірки, для цього використовуємо спрощену фонетичну транскрипцію. Наводимо також усі зафіксовані варіанти, бо саме вони вказують на мовотворчість народу» [Аркушин 2003, с. 6]. Для ареального порівняння використано власні записи діалектного матеріалу, зроблені у 154 населених пунктах із території Західного Полісся (Волинська область, північно-західні райони Рівненської області, а також південні райони Брестської області Республіки Білорусь).

Чимало відмінностей супроти літературної мови простежено в діалектній субстантивній парадигмі. Так, унаслідок депалаталізації сонорного вібранта [p] за схемою твердої групи в називному відмінку однини оформлений іменник тетеря, пор. фіксацію Г. Л. Аркушина: глух тет ра [Аркушин 2003, с. 127].

Кілька флексійних варіантів визначають специфіку формотворення субстантивів жіночого роду в родовому відмінку однини. Проаналізований матеріал спорадично засвідчує наслідки повного заступлення наголошеного [и] > [e] у вказаній відмінковій позиції, пор.: йак дв'і к пл'і вод [Аркушин 2003, с. 100]. Для фонетичної системи більшості західнополіських говірок характерне часткове обниження та розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції, тому більш продуктивна флексія -ие родового відмінка однини іменників із кінцевим твердим приголосним основи.

Відповідно до загальної тенденції вторинного пом'якшення консонантів у групах *гы, *кы, *хы субстантиви з основою на задньоязиковий і фарингальний приголосний в аналізованій відмінко-

вій позиції отримали закінчення -'і: од г л'к'і [Аркушин 2003, с. 85], л' трик'і не ст ло і с'в чк'і йак натот ж не бул [Аркушин 2003, с. 107], ни с т'йі ног' вст ти [Аркушин 2003, с. 108], пл'ув ти, л пати й ду ст' нк'і кл' пати [Аркушин 2003, с. 114].

Після кінцевого шиплячого консонанта основи в родовому відмінку однини іменників жіночого роду поширене закінчення -и: ни л'із', бо дас'т' зд чи [Аркушин 2003, с. 94], м ло к ши йіу [Аркушин 2003, с. 96], з свой йі п ши [Аркушин 2003, с. 112], йак за п л'шчи [Аркушин 2003, с. 115]. Такий флексійний варіант І. Г. Матвіяс розглядає як імовірний «наслідок впливу відповідних форм іменників *-основ, чому сприяло ствердіння кінцевого приголосного основи» [Матвіяс 1974, с. 49].

З-поміж виявів знахідного відмінка однини іменників жіночого роду вирізняємо словоформи зі стверділим кінцевим свистячим приголосним основи, пор.: клав коп цу на ск ру р ку, а ўй тер розн' с [Аркушин 2003, с. 121], ц'у спудн цу трим йу на смерт' [Аркушин 2003, с. 123]. Форми з послідовно депалаталізованим [ц] продуктивні в східній частині описуваного ареалу.

Місцева фразеологія зберігає також релевантні для різних говіркових груп Західного Полісся форми орудного відмінка однини субстантивів жіночого роду. Поширену в говірках нейтралізацію протиставлення за твердістю / м'якістю в сингулярній парадигмі іменників засвідчують такі діалектні вияви: накорм ти бер зовею к шойу [Аркушин 2003, с. 96], п л'ойу в лет'іти [Аркушин 2003, с. 100]; пор. також форму зі стверділим [ц] перед -ойу: сид' ти камеин цойу [Аркушин 2003, с. 95]. Збереження історичної м'якості шиплячого перед закінченням -'ейу простежено в народному вислові грош ни м ти за душ' йу [Аркушин 2003, с. 92]. Із фонетико-аналогійними процесами, ймовірно, пов'язана поява закінчення -'ійу після задньоязикового кінцевого приголосного основи: ни б де б ба д ўк'ійу [Аркушин 2003, с. 76]. На посилення лабіалізації ненаголошеного [о] у флексії -ойу вказує форма іменника в народному порівнянні ж ти, йак кут с суб куйу [Аркушин 2003, с. 97]. Факультативний вияв у західнополіських говірках має розвиток ненаголошеного [о] > [а], впливаючи, однак, на діалектні вияви іменникової парадигми, пор.: схав ўс'а, йак ц ген за баран йа [Аркушин 2003, с. 131]. Закінчення -ойа – можливий фонетичний варіант флексії -ойо, виникнення якої І. Г. Матвіяс розглядає як результат контамінації форм на -о та -ойу [Матвіяс 1974, с. 57–58].

Діалектну специфіку формотворення місцевого відмінка однини іменників жіночого роду з твердим кінцевим приголосним основи визначає ненаголошена флексія -и, що її можна кваліфікувати як типовий для західнополіських говірок рефлекс * у відповідній позиції, пор. з місцевої фразеології: б ло в н шуй купират ви йак привиз т мат рийі – до виб ру й до кол' ру [Аркушин 2003, с. 81], вуж в х ти завел ес'а [Аркушин 2003, с. 84], нароб в, йак кут на гл ни [Аркушин 2003, с. 97], поговор ти, йак с коб лойу в дор зи [Аркушин 2003, с. 97], й хаў на готкр туй маш ни, то змерз на суч к [Аркушин 2003, с. 126]. Таке ж закінчення в ненаголошеній позиції мають іменники з депалаталізованим у кінці основи [ц]: ним , то й в апт ци ни к пиш [Аркушин 2003, с. 76], йак на Зарв нс'к'ій в лици [Аркушин 2003, с. 84], в туй б л'ници л'уд й, йак гн йу [Аркушин 2003, с. 85].

Відмінності супроти літературної мови простежено в діалектній парадигмі субстантивів жіночого роду, оформлених за зразком іменників давніх *-основ. Кількісний склад окресленого словозмінного типу доповнюють субстантиви в ша, м ша, що в західнополіських говірках зберігають родову приналежність при формальному переоформленні на нульову флексію: вош, миш; пор. з місцевої фразеології: сид' ти, йак вош в куж с'і [Аркушин 2003, с. 83], йак миш пуд в'ником, йак меш за пумил м, над вс'а, йак миш на круп [Аркушин 2003, с. 105]. Г. Л. Аркушин фіксує також форму називного відмінка однини блох, пор.: пр ўда, шо блох к шл'аїе [Аркушин 2003, с. 78].

У родовому відмінку однини в ненаголошеній позиції аналізовані іменники зберігають історично закономірне закінчення -и субстантивів давніх *-основ: не йди проти н чи ц'йу глух'йу дор гоїу [Аркушин 2003, с. 90], приткн тца, йак кум до дит ни, – бул'ш н мочи, йак п мочи [Аркушин 2003, с. 100], вп сти с п чи [Аркушин 2003, с. 114]. Ненаголошену флексію -и виявлено в місцевому відмінку однини, пор.: йак соб ка на пр ўйази [Аркушин 2003, с. 124].

Західнополіська фразеологія засвідчує кілька відмінкових форм, що вирізняють діалектне формотворення іменника давнього консонантного типу на *-г мати. У непрямих відмінках цей іменник зберігає суфікс -ер- або його фонетичні модифікати – ир-, -ір-. Родовий відмінок однини субстантива мати в досліджуваному матеріалі представлений формою із закінченням -и, перейнятим, імовірно, від відповідних форм іменників давніх вокалічних *-основ: йак' подр пани р к'і в н шейі кот'чейі м тери! [Аркушин 2003, с. 104]. Крім названої форми, діалектну специфіку оформлення аналізованої відмінкової позиції іменника мати, за нашими спостереженнями, визначає типово західнополіський морфологічний новотвір – форма із флексією -а, пор.: нас бул ш стери дит в м теира, вирн лас а назад до св йі м тира, ни б т ка / ни м тира / с роти с ми, м ли ко зимн бул в т йі м тира, до Б жийі М т іра м лимос / помаг йе. У давальному відмінку однини фіксовано форму з історично закономірним закінченням -и: ог н' твоя й м тири [Аркушин 2003, с. 104]. Морфологічну інновацію аналогічного характеру засвідчує діалектний вияв знахідного відмінка однини іменника мати, пор.:

на злу м тиру [Аркушин 2003, с. 104]. Закінчення -у розглядаємо як імовірний наслідок вирівнювання за моделлю відповідних словоформ субстантивів давніх *-основ.

Відмінкові форми фонетико-аналогійного походження нерідко визначають специфіку діалектної парадигми іменників чоловічого роду, оформлених за зразком субстантивів давніх *- , *-j -основ. Так, релевантне для фонетичної системи говірок східної частини досліджуваного ареалу послідовне ствердіння свистячого [ц] в кінці субстантивної основи сприяє індукції відповідних форм за зразком твердого різновиду, пор. оформлення кількох відмінкових позицій іменників у місцевій фразеології: той хл пец на вс'і сто! [Аркушин 2003, с. 83], ц'ой хл пец хоч куд [Аркушин 2003, с. 100], ход в на роб ту, йак молод м с'ац [Аркушин 2003, с. 105], йак п рец [Аркушин 2003, с. 112], ни стрил ц, ни танц р, ни риб к [Аркушин 2003, с. 125], т йу гр дочку вже п ле р ск'і м с'ац і конц ни в дно [Аркушин 2003, с. 120], конц -кр йу ним [Аркушин 2003, с. 96], сп'ів ти кр'івог пца [Аркушин 2003, с. 100], г н'іна ниўй стка вп ла с п чи – привил хл пца [Аркушин 2003, с. 114], ни ст кнути п лец об п лец [Аркушин 2003, с. 111]. Відповідний вплив на діалектну іменникову парадигму має поширена в західнополіських говірках депалаталізація сонорного вібранта [р], пор. відмінкову форму іменника цар: биз цар в гулув' , биз Б га в живут' , за цар М н'а, за цар Б н'а, за цар Хм л'а, йак бул л'уд й жм н'а [Аркушин 2003, с. 130].

Історично закономірна флексія родового відмінка однини субстантивів давніх *-основ фіксована в словоформі до гобй да, пор. із живомовних свідчень: спит до гобй да т йа кор ва лин ва, а д' ти гол дни [Аркушин 2003, с. 99].

У давальному-місцевому відмінках однини іменники чоловічого роду нерідко набувають закінчення -ови, перенесеного за аналогією з форм давального відмінка однини субстантивів давніх вокалічних *-основ: б'ід, йак кут ви на пич [Аркушин 2003, с. 77], посл ти Б гови в н бо [Аркушин 2003, с. 78], в стрилити Б гови в окно [Аркушин 2003, с. 82], п л'а полет' ла Б гови в окн [Аркушин 2003, с. 82], ни пс ви на б ду [Аркушин 2003, с. 112], пс ви пуд ф'іст [Аркушин 2003, с. 112], в д ба ст ла шерс'т' на кабан ви [Аркушин 2003, с. 91], шерс'т' на дз' кови д б'і ст ла [Аркушин 2003, с. 91], ход ти, йак т йе по й рмаркови [Аркушин 2003, с. 133]. На частотність використання аналізованої флексії впливають типові для говірок фонетико-аналогійні процеси, зокрема індукція з боку форм твердого різновиду відмінювання, а також депалаталізація свистячого [ц], пор.: на зл дійови ш пка гор т [Аркушин 2003, с. 94], тр ба, йак з йцови стоп-сигн л [Аркушин 2003, с. 93].

Закріплене літературною нормою, але менш продуктивне в західнополіському живомовному середовищі закінчення давального відмінка однини -ов'і після твердого кінцевого приголосного субстантивної основи, зважаючи на особливості вокалізму окремих говіркових груп досліджуваного ареалу, може бути представлене варіантом -ув'і, пор.: ни Б гув'і св' чка ни ч ртов'і г жуў [Аркушин 2003, с. 78], неи тоуб' д дка ни ч ртув'і кучирга [Аркушин 2003, с. 91].

Одним із наслідків характерної для північноукраїнських говорів рефлексії * в ненаголошеній позиції Т. В. Назарова вважає закінчення -и місцевого відмінка однини іменників, оформлених за зразком давніх *-основ [Назарова 1964, с. 57], пор. західнополіські форми субстантивів чоловічого роду: напис в в з шити, йак к рка л пойу [Аркушин 2003, с. 101], шос' в л' си зд хло [Аркушин 2003, с. 102], шос' вил ке в л' си зд хло [Аркушин 2003, с. 102], нароб ўса за ден' в л' си – приш ў лед' т пли [Аркушин 2003, с. 127], а також відмінкові вияви іменників середнього роду: пугувур ли, йак з вул м в бул ти [Аркушин 2003, с. 82], трац ц'а, йак жид на бол ти [Аркушин 2003, с. 92]. Флексію -и в місцевому відмінку однини має іменник, співвідносний із давніми консонантними основами на *-s-, пор.: крич т, шо й на н би ч ти [Аркушин 2003, с. 107].

Діалектну специфіку оформлення орудного відмінка однини визначає типова для досліджуваного ареалу тенденція до уніфікації відмінкових форм субстантивів із м'яким кінцевим приголосним основи за зразком твердого різновиду відмінювання: и з огн' м ни знайт [Аркушин 2003, с. 83], пуш ў с кунц' м [Аркушин 2003, с. 96], сид' ти кун'ом [Аркушин 2003, с. 110], плит й з'ом [Аркушин 2003, с. 133]; пор. також форму зі стверділим свистячим: поп сти п лцом в н бо [Аркушин 2003, с. 111].

Залишки мовної архаїки можна простежити серед форм називного-знахідного відмінків однини іменників середнього роду, які в західнополіських говірках зберігають закінчення -е відповідно до давнього *-ьje, пор. з місцевої фразеології: шил п щч с'т'е в х ту [Аркушин 2003, с. 133], прийш ў, йак на св ет' аз'ке вес' л':е [Аркушин 2003, с. 80], вз'ал пл т'е – од г лк'і, і вже розорв ла [Аркушин 2003, с. 85], по з л':е йду за корч , а то ш йак до н ба р чки [Аркушин 2003, с. 107], в п рїе вбр тис' [Аркушин 2003, с. 113]; пор. також відмінкову форму без подовженого кінцевого приголосного основи: соб че в'іс' л'е [Аркушин 2003, с. 80].

Проаналізовані живомовні свідчення дають змогу повністю або частково відтворити парадигму однини субстантивів, передусім іншомовного походження, які в літературній мові належать до незмінних, однак виявляють таку діалектну специфіку, пор.: жив к'ін [Аркушин 2003, с. 96], к'ін і

н' мц'і [Аркушин 2003, с. 97], к'ін не б де [Аркушин 2003, с. 96], свой к'ін крут ти [Аркушин 2003, с. 97], йак в к'ін' [Аркушин 2003, с. 96], вчип тис', йак пй ний ду р д'іва [Аркушин 2003, с. 118].

Розгалужену флексійну систему в говірках досліджуваного ареалу мають відмінкові позиції множинної парадигми іменників. Кілька фонетично зумовлених закінчень визначають специфіку оформлення називного-знахідного відмінків множини субстантивів. Так, відповідно до загальної тенденції переходу давніх звукосполук *гы, *кы, *хы в г'і, к'і, х'і іменники з основами на задньоаязиковий та фарингальний в аналізованих відмінках отримали флексію -'і, більш продуктивну в ненаголошеній позиції, пор.: соб к'і бр шут, і ти р зом з н ми [Аркушин 2003, с. 124], ф'і лк'і в гулув' [Аркушин 2003, с. 128], черев к'і пр с'ат й сти [Аркушин 2003, с. 131], заб ти б к'і [Аркушин 2003, с. 77], в банчити б н'к'і на когос' [Аркушин 2003, с. 77], стр'іл' ти б мк'і [Аркушин 2003, с. 78], на д бк'і ст ти [Аркушин 2003, с. 88], кош л'ік'і плест' [Аркушин 2003, с. 99], руск зувати куш лк'і-уп лк'і [Аркушин 2003, с. 100], покл сти на лоп тк'і [Аркушин 2003, с. 102], ц'ілув ти пор г'і [Аркушин 2003, с. 116], вз' ти р к'і за г лову [Аркушин 2003, с. 120], баг ти, йак ц ган на бл х'і [Аркушин 2003, с. 130]. Фіксовані також словоформи з наголошеним закінченням -'і після вказаних консонантів, пор. діалектні вияви знахідного відмінка множини: поб ти горшк' [Аркушин 2003, с. 86], позбир ти кришк' [Аркушин 2003, с. 100], в палк' вбр тис'а [Аркушин 2003, с. 111], в палк' оброст йут' [Аркушин 2003, с. 111], пуб т' шкл'анк' [Аркушин 2003, с. 122].

Із фонетичними особливостями західнополіських говірок пов'язуємо виявлені в місцевій фразеології видозміни давнього *кы, пор.: глух' й горшк' пов' з [Аркушин 2003, с. 85], мж чка говечк' понесл [Аркушин 2003, с. 104], лиз те м'іск' [Аркушин 2003, с. 105], хоч трубок труб [Аркушин 2003, с. 128], крошк е позбир тие [Аркушин 2003, с. 100], скл'анк е поб ти [Аркушин 2003, с. 122].

Унаслідок процесу депалаталізації історично м'яких шиплячих іменники з основами на відповідні консонанти в називному-знахідному відмінках множини вживані з флексією -и: гр ши йдут, йак вод [Аркушин 2003, с. 83], вуж в х ти завел ес'а [Аркушин 2003, с. 84], а с тиб м ши н с'ат? [Аркушин 2003, с. 105], по з л'е йду за корч , а то ш йак до н ба р чки [Аркушин 2003, с. 107], л пнули брuch [Аркушин 2003, с. 109], кол с' в шиі п' шки ход ли [Аркушин 2003, с. 114]; пор. також відмінкові форми та фонетичні варіанти часто фіксованого у фразеологізмах субстантива очі: чи б чили, шо кар чили, посолов ли г чи, так чирв на х стка – аж г чи бир , зал ти в чи, й сти г чи кому, моз лити г чи кому, схав ти в чи на п'іч, хоч г чи в коли, хоч пл'ун' в г чи кому [Аркушин 2003, с. 110].

За схемою твердої групи оформлені іменники з основою на сонорний вібрант [р]: пол диў б т'ко дв ри [Аркушин 2003, с. 77], комар стовпц' бйут' [Аркушин 2003, с. 98], в ст пку комар гр йут [Аркушин 2003, с. 126].

У знахідному відмінку множини, очевидно, під впливом субстантивів середнього роду на зразок болот або колишніх двоїнних форм іменників давніх *-основ простежено наголошену флексію -а: прийт у св'ін' чи олос [Аркушин 2003, с. 86].

Закінчення -е у формі л де Ю. Шевельов коментує як «морфологічне уодностайнення» до типу сел не [Шевельов 2002, с. 156]: спреждеўй ку тут бул л' де [Аркушин 2003, с. 125].

Діалектну специфіку оформлення родового відмінка множини іменників, співвідносних з давніми вокалічними *-основами, визначають локальні особливості рефлексії етимологічного *о в закінченні *-овъ, первісно характерному для аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх *-основ, однак уже з XI ст. фіксованому в словоформах іменників з основами на *-о- [Бевзенко 1960, с. 81], пор. форми з ненаголошеними флексіями -ив та -ув: наговор ти с'ім б чок арешт нтиў [Аркушин 2003, с. 79], наговор ти б чку арешт нтуў [Аркушин 2003, с. 79]. Закономірності діалектної словозміни відображають форми із закінченням -у, що постало з -ув < *-овъ шляхом редукції кінцевого консонанта: прист не, йак смол до штан [Аркушин 2003, с. 123], пор. також форму зі стверділим свистячим: зобр лас п чка хл пцу і ч до-бид р бл'ат в х ти [Аркушин 2003, с. 131].

Нівеляцію родових відмінностей у множинній парадигмі засвідчує форма родового відмінка множини іменника жіночого роду із флексією -ув: н ша тил чка ни жук ни рак, а до кор ў л' зе б тис [Аркушин 2003, с. 93].

Народнорозмовне середовище в аналізованій відмінковій позиції зберігає також форми із закінченням -е, що постали під впливом відповідних виявів субстантивів давніх *-основ, пор.: йак без рук' й, пом ла тал' рку, йак без рук' й, а вон ж ром блишч т, пой хала дочк гуч тис, то йа гост ла, йак без рук' й [Аркушин 2003, с. 120].

Специфіку формотворення орудного відмінка множини іменників у західнополіських і суміжних говірках визначають як процеси інноваційного характеру, так і свідчення мовної архаїки. Закінчення -ами субстантивів колишніх *-основ, підтримане в аналізованій відмінковій позиції літературною мовою й багатьма діалектами, фіксоване після стверділого свистячого [ц], пор.: а миш п лцями – хоч гр чку с'ій [Аркушин 2003, с. 86]. Флексія -ам'і, очевидно, вказує на збереження давнього *і після губного: ход ти варх ног м'і [Аркушин 2003, с. 80]. Закінчення -има, яке свідчить про

залишки іменникових двоїнних форм, тотожних з архаїчними, представлено фонетично зумовленим варіантом -иема, пор.: пожир тие воч ема [Аркушин 2003, с. 110]. Флексія -'іма відбиває, очевидно, вплив з боку колишньої двоїни, пор.: ни йди до д'іт й з г лими рук' ма – вуз'м хоч гарбуз к [Аркушин 2003, с. 120].

Відмінності супроти літературної мови простежено в діалектній ад'єктивній парадигмі. У називному відмінку однини прикметників чоловічого роду твердого різновиду відмінювання продуктивні форми із закінченням -и, що виникло внаслідок повної редукції кінцевого [й], пор. з місцевої фразеології: кот' чи б т'ко [Аркушин 2003, с. 77], один б т'ко л си? [Аркушин 2003, с. 77], б диш бй дни [Аркушин 2003, с. 78], йак жид ўс'ки боршч [Аркушин 2003, с. 79], на р нок приш ў пй ни вдм' ну [Аркушин 2003, с. 80], вуш ви дошч [Аркушин 2003, с. 90], к рачи д шчик [Аркушин 2003, с. 90], с' ри к штан [Аркушин 2003, с. 96], йак молод м с'ац [Аркушин 2003, с. 105], гобход ў за той час и п н'с'ке и м н'с'ке, а г ли приш ў [Аркушин 2003, с. 113], стар пост л [Аркушин 2003, с. 116], нос тис, йак дурн с ст пойу [Аркушин 2003, с. 126], щоб те був здор ви [Аркушин 2003, с. 127], х' три, да не л си [Аркушин 2003, с. 129], з йачи хл'іб [Аркушин 2003, с. 129], м кри, йак хл'ушч [Аркушин 2003, с. 129], баг ти, йак ц ган на бл х'і [Аркушин 2003, с. 130]. Відповідно ад'єктиви м'якої групи можуть мати закінчення - і такого ж походження: йа ни с' дн'ішн'і [Аркушин 2003, с. 126]. Закінчення -'і фіксоване також у прикметниках з основами на історично твердий задньоязиковий унаслідок послідовного розвитку давнього *кы в [к'і], пор.: р ск'і Йван [Аркушин 2003, с. 120], р ск'і м с'ац [Аркушин 2003, с. 120], п л'с'к'і хадз' йен [Аркушин 2003, с. 128].

На діалектну специфіку оформлення аналізованої відмінкової позиції вказують «морфологічні варіантні флексії, зумовлені характером реалізації наголошеної фонемі [и]» [Історія 1978, с. 189], пор. форми субстантивованих прикметників чоловічого роду: дурн ей, йак с ло без хл' ба [Аркушин 2003, с. 91], ни ж'ів й ни м ртвий [Аркушин 2003, с. 92], причип тис'а, йак слип й ду пл та [Аркушин 2003, с. 123]. Фонетично зумовлене закінчення -'ей уживане після задньоязикового, позначеного наслідками вторинної палаталізації, пор.: глух' й горшк' пов' з [Аркушин 2003, с. 85].

Відповідна зміна історично твердих задньоязикових приголосних може впливати на специфіку оформлення інших відмінкових позицій ад'єктивів з основою на такий консонант, пор. форму орудного відмінка однини: йог б т'ко був п л'с'к'ім хадз' йеном, а вун – то пуст [Аркушин 2003, с. 128].

Народнорозмовна традиція Західного Полісся зберігає в місцевій фразеології короткі форми прикметників чоловічого роду, як-от: кр чани, йак л куў верч [Аркушин 2003, с. 80], прийт в ч ртуў г лос [Аркушин 2003, с. 86].

З-поміж варіантів представлення називного відмінка однини ад'єктивів середнього роду в аналізованому матеріалі зафіксовано членну нестягнену форму із закінченням -ейе, що поширилося від слівформ м'якої групи аналогічним шляхом: зел нейе дит' [Аркушин 2003, с. 94]. Форми прикметників з основою на задньоязиковий засвідчують вторинну м'якість консонанта перед флексією -е, пор.: с' но сух' , йак п рец [Аркушин 2003, с. 112], йак п л'ск'е “поч кай” [Аркушин 2003, с. 115].

Ад'єктиви жіночого роду в називному відмінку однини, окрім стягнених форм із флексією -а, як, наприклад, у фразеологізмах на зразок от злод йска ж ла! [Аркушин 2003, с. 93], спит до гобй да т йа кор ва лин ва [Аркушин 2003, с. 99], так чирв на х стка – аж г чи бир [Аркушин 2003, с. 110], то ш д ўга п с'н'а, п к'і вун др ва поруб йе [Аркушин 2003, с. 114], жив пр вда [Аркушин 2003, с. 116], св'ат тр йц'а [Аркушин 2003, с. 128], представлені також повними нестягненими формами із закінченням -айа, пор.: руб' тниц'а майов йа [Аркушин 2003, с. 119], хвал' вайа т рба [Аркушин 2003, с. 128].

У родовому відмінку однини засвідчено форму прикметника жіночого роду з ненаголошеним закінченням -ейі, яке могло постати з історичної флексії м'якого різновиду -єи, що за аналогією перенесена була й на тверду групу: хоч бер зовейі к ши зй сти? Роби, шо каж ! [Аркушин 2003, с. 96]; пор. також форму з кінцевим шиплячим приголосним основи: йак' подр пани р к'і в н шейі кот' чейі м тери! [Аркушин 2003, с. 104].

Уніфікація ненаголошених флексій на основі м'якої групи простежена в інших відмінкових позиціях прикметникової парадигми, пор. формотворення орудного відмінка однини ад'єктивів жіночого роду: накорм ти бер зовейу к шойу [Аркушин 2003, с. 96], бир д' ўку з свой йі п ши, то б де д брейу ж нкойу [Аркушин 2003, с. 112]. Щоправда, в орудному відмінку однини зафіксовано форми з наголошеним закінченням -ейу, пор.: не йди проти н чи ц' йу глух' йу дор гою [Аркушин 2003, с. 90], т йу дурн йу г торкойу наб в гок му [Аркушин 2003, с. 111]. Підкреслюючи роль наголосу в процесі аналогії (прикметників м'якої групи з наголошеним закінченням не виявлено), Т. В. Назарова в обґрунтуванні причин появи аналізованих форм віддає перевагу таким чинникам, як «вирівнювання флексійного голосного в ряді відмінків та вплив вказівно-займенникових форм» [Назарова 1969, с. 27].

Діалектні варіанти флексії місцевого відмінка однини ад'єктивів жіночого роду можуть бути

пов'язані з локальними особливостями рефлексії *o в нових закритих складах. «Одна з проміжних стадій закономірної морфологічної зміни давнього $^*o > [i]$ » [Історія 1978, с. 203] – фіксоване в досліджуваному матеріалі закінчення -уй, пор.: твой х стка лиж т в стар й скр н'і – гонд пуд госл ном [Аркушин 2003, с. 122], й хаў на готкр туй маш ни, то змерз на суч к [Аркушин 2003, с. 126].

Множинну прикметникову парадигму вирізняє флексійна система називного-знахідного відмінків. Живомовні свідчення вказують на повні нестягнені форми, пор.: в нас бул к н'і шибк' йі – хоч воўк' ў ган' й [Аркушин 2003, с. 83]. Хоча більш частотними в місцевій фразеології, за нашими спостереженнями, є стягнені ад'єктивні форми із закінченням -и, пор.: не т пл'ат', то в х т'і с ви д'ід по кутк х [Аркушин 2003, с. 89], спит до гобй да т йа кор ва лин ва, а д' ти гол дни [Аркушин 2003, с. 99], йа зн ла, шо мой бурак заст нут бй ли м х'і [Аркушин 2003, с. 107]; пор. також флексію -и після кінцевого шиплячого консонанта прикметникової основи: прийт в св'ін' чи олос [Аркушин 2003, с. 86], й хати на баг тши с ла [Аркушин 2003, с. 122].

У непрямих відмінках множини діалектні особливості формотворення мають передусім ад'єктиви з основами на задньоязикові приголосні, які зазнають вторинного пом'якшення, пор.: навар ла корп луўс'к'іх вар нику да на ц' ли ден' бул шо й сти [Аркушин 2003, с. 80].

Відмінності супроти літературної мови простежено у фонетичному оформленні та відмінюванні прономінативів. Так, засвідчені в західнополіській фразеології форми називного відмінка займенника 2 особи однини відбивають характерне для фонетики окремих говіркових груп досліджуваного ареалу обниження і розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції, пор.: і чоґ тие л зиш пу стр мах? г лову хоч скрун ти? [Аркушин 2003, с. 126], шоб те був здор ви [Аркушин 2003, с. 127].

Типова для системи вокалізму західнополіських говірок позиційна зміна – підвищення артикуляції ненаголошеного [e] до [и] – визначає специфіку оформлення родового, давального, знахідного відмінків займенників 1 та 2 особи однини, пор. форми, зафіксовані в досліджуваному матеріалі: л' ди вже градк пороб ли, а в мин ше й кут ни вал' вса [Аркушин 2003, с. 97], пужд – ше приткн ш до мин н са, но б де п зно [Аркушин 2003, с. 108], чоґ причир лас до мин ? [Аркушин 2003, с. 119], в тиб л па, йак у пол' с'кого зл дийа [Аркушин 2003, с. 94], дл'а тиб п хне [Аркушин 2003, с. 112], ни сад ваз на, бо в тиб в жка рук [Аркушин 2003, с. 120], дрма-г рма на мин напад йе [Аркушин 2003, с. 87], б де див тис на тиб і кр сти... От злод йса ж ла! [Аркушин 2003, с. 93], ни л'ак й, – бой с тиб , йак тор шн'ого мор зу [Аркушин 2003, с. 106], мин' голов ни бол т' [Аркушин 2003, с. 85], на м ку вон мин' здал с'а [Аркушин 2003, с. 106], н дно мин' , см жно мин' [Аркушин 2003, с. 109], ох мин' н ден'ко! [Аркушин 2003, с. 109], мин' пирог ми не п хне [Аркушин 2003, с. 113]; пор. також форму родового відмінка зворотного займенника: й сти, йак ни в сиб [Аркушин 2003, с. 95].

Поширена в досліджуваному фраземному матеріалі фонетично зумовлена форма тоб давально-го відмінка займенника 2 особи однини, пор.: кр д'ане в л'ізе тоб б ком [Аркушин 2003, с. 78], гапл к тоб б де [Аркушин 2003, с. 84], тоб х'іб гор т? [Аркушин 2003, с. 86], а нех тоб с дн'а д шка твой ми качк ми [Аркушин 2003, с. 90], і йак' йі тоб кл'к'і тр ба? [Аркушин 2003, с. 98], чоґ вон тоб на образ л' зе? [Аркушин 2003, с. 109], рожн йа тоб дам [Аркушин 2003, с. 119], йак го рожн тоб тра? [Аркушин 2003, с. 119]. Флексію -и можемо пов'язувати з локальними особливостями рефлексії * .

Розвиток давнього *o в [y] засвідчує форма називного відмінка предметно-особового займенника чоловічого роду, пор.: в годувала син с'ка, а вун тип р за хол дну в ду не бер ц:а [Аркушин 2003, с. 83], д бре д' ло – вун вд ма б де сид' ти, а ти йди до с' на [Аркушин 2003, с. 89], ти сам пуказ ла доур гу – от вун і розлив йе в ду [Аркушин 2003, с. 90], вс'і на голоц р бл'ат, а вун йак при кол'адник х [Аркушин 2003, с. 98], вун лиж т л' гма, а йа за й го кос !.. [Аркушин 2003, с. 101], ни миш йс' – шо вун і шо вон одн кови [Аркушин 2003, с. 109], то ш д ўга п с'н'а, п к'і вун др ва поруб йе [Аркушин 2003, с. 114], вун д бре йаз ком р бит [Аркушин 2003, с. 133]. У непрямих відмінках аналізований займенник представлений діалектними виявами без протетичного [н] після прийменника, пор.: в й го з вше на дван цит' пок зуйе [Аркушин 2003, с. 87], вун лиж т л' гма, а йа за й го кос !.. [Аркушин 2003, с. 101], в й го чоб т – хоч за соб ками к' дай [Аркушин 2003, с. 124], да в й го ж грош й до хол' ри, то й все м же куп ти [Аркушин 2003, с. 130], пошл одн , а за йім друг [Аркушин 2003, с. 110].

У парадигмі предметно-особового займенника жіночого роду народнорозмовна традиція зберігає фонетичну видозміну давньої форми давального відмінка еи, пор.: так пуст ла б йду на все сел ! І йак йуй поўй рили? [Аркушин 2003, с. 79], йуй ни м на в шкого пудним ти – то ж сир ж нка [Аркушин 2003, с. 93], хто йуй вг дит? Х че все зроб ти так а так [Аркушин 2003, с. 126].

Формотворення неособових родових займенників у досліджуваному фраземному матеріалі вирізняють членні нестягнені форми вказівних прономінативів, як-от: тая, тее, туйу, тиї, пор.: хай б де т йа пл' шка, не вик'ід й! Шо – вон й сти пр сит? [Аркушин 2003, с. 95], спит до гобй да т йа кор ва лин ва, а д' ти гол дни [Аркушин 2003, с. 99], тайа тил чка л зит п за гоблок ми [Аркушин

2003, с. 109], де ше т йа рм'йа, а теб вже циг нс'к'і п ти бйут' [Аркушин 2003, с. 114], п к'і т йа т рба з д стом вст не, то сам скор й г з'миш [Аркушин 2003, с. 128], ше й вон , т йе п то свин' че, х че шос' сказ ти [Аркушин 2003, с. 117], т йу гр дочку вже п ле р ск'і м с'ад і конц ни в дно [Аркушин 2003, с. 120], де там т йі й годи, йак на бор л'уд й до г' бел'і [Аркушин 2003, с. 85], тра мин' т йі табл' тк'і, йак тор шн'ого с'н' гу [Аркушин 2003, с. 123], т йі д' ти х ту в рнут', йак позбир йуц:а [Аркушин 2003, с. 129].

Вказівний займенник цей у називному відмінку однини представлений формою ц'ой, появу якої пов'язуємо з характерною для окремих говіркових груп Західного Полісся зміною [e] в [o] та збереженням м'якості передньоязикового консонанта: ц'ой хл пец хоч куд [Аркушин 2003, с. 100], ц'ой нуж муй! – Дл'а тиб п хне [Аркушин 2003, с. 112].

Формотворення родового відмінка однини вказівного займенника та позначене наслідками стягнення та регресивної асиміляції [Історія 1978, с. 159], пор.: ни с т йі ног' вст ти [Аркушин 2003, с. 108], син д'н' йе й ноуч йе в т йі крив йі [Аркушин 2003, с. 90].

Стягнення основ засвідчують говіркові варіанти орудного відмінка однини вказівних займенників жіночого роду: не йди проти н чи ц' йу глух' йу дор гою [Аркушин 2003, с. 90], т йу дурн йу г торкоюу наб в гокс му [Аркушин 2003, с. 111].

Кілька не збережених літературно нормою форм виявлено в діалектній парадигмі присвійних прономінативів. Так, займенник наша в родовому відмінку однини представлений формою нашеї, що продовжує давній вияв аналізованої відмінкової позиції: йак' подр пани р к'і в н шейі кот' чейі м тери! [Аркушин 2003, с. 104]. У давальному та місцевому відмінках однини з колишніх структур твоєи, нашеи в східній частині досліджуваного ареалу постали форми з розвитком *e > [y] в новозакритому складі, пор. фіксації в описуваному матеріалі: ог н' твоя й м тири [Аркушин 2003, с. 104], а чи йе коп в твуй й голоуй ? [Аркушин 2003, с. 99], б ло в н шуй купират ви йак привиз т мат рийі – до виб ру й до кол' ру [Аркушин 2003, с. 81].

Наведений та проаналізований фраземний фактаж дає змогу стверджувати, що витворені в живомовному середовищі стійкі народні вислови зберігають характерні риси конкретної говірки зокрема і досліджуваного ареалу загалом, отже, за умови максимально точної їх фіксації можуть слугувати надійним та перспективним діалектографічним джерелом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин, Г. Л. (2003). Сказав, як два зв'язав: Народні вислови із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін-Луцьк, 178 с.
2. Бевзенко, С. П. (1960) Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород, 416 с.
3. Білоконенко, А. І. (2016) Архаїчні граматичні форми іменних частин мови в українській фразеології : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – „Українська мова”. Кіровоградський, 324 с.
4. Історія української мови. Морфологія (1978). С. П. Самійленко (упоряд.). Київ, 539 с.
5. Матвіяс, І. Г. (1974) Іменник в українській мові. Київ, 184 с.
6. Медведєв, Ф. П. (1978) Діалектні та архаїчні компоненти фразеологізмів – важливе джерело вивчення історії розвитку та стилістичних функцій словникового складу сучасної української літературної мови. [В:] Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Ужгород, с. 96–98.
7. Назарова, Т. В. (1964) Іменникові * -закінчення в північноукраїнських говорах. [В:] Українська діалектологія і ономастика. Київ, с. 50–63.
8. Назарова, Т. В. (1969) Аналогія структурного зв'язку у говорах української мови. [В:] Українська діалектна морфологія. Київ, с. 14–33.
9. Серебряк, М. (2010) Фразеологічні варіанти народного мовлення та їх лексикографічне опрацювання. [В:] Мовознавчий вісник. Вип. 11. Черкаси, с. 70–74.
10. Шевельов, Ю. (2002) Історична фонологія української мови. Харків, 1054 с.

Наталія Зубець
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Запорізького
національного університету
(Запоріжжя, Україна)
e-mail: zubetsno@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0498-9736

ФУНКЦІЙНА І ПРАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФОРИСТИЧНО СТРУКТУРОВАНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ (НА ПРИКЛАДІ ЗБІРКИ «МІСЯЧНА РОСА»)

У статті розглянуто функційно-прагматичні особливості письменницьких афоризмів, що існують як окремий жанр, поза художнім контекстом. Матеріалом дослідження є афористично структуровані висловлювання популярного сучасного письменника Мирослава Дочинця.

Ключові слова: афоризм, афористично структуроване висловлювання, жанрові форми афоризмів, прагматичні настанови, функції.

В статье рассмотрены функционально-прагматические особенности писательских афоризмов, существующих как отдельный жанр, вне художественного контекста. Материалом исследования послужили афористически структурированные изречения популярного современного писателя Мирослава Дочинца.

Ключевые слова: афоризм, афористически структурированные изречения, жанровые формы афоризмов, прагматические установки, функции.

Natalia Zubets. Functional and pragmatic characteristics of aphoristically structured statements of Myroslav Dochynets (based on the example of the collection "Moon Dew").

Aphorisms are short, precise, original statements that were folk at first, and became individual later; they appeared at the early stages of the formation of verbal-speech art. There are many classifications in modern aphoristic study. One of them distinguishes two types of statements: those that were formed as a separate genre (independent aphorisms); those that arose in artistic, scientific, journalistic texts (contextual aphorisms). Ukrainian researchers are actively researching the entire aphoristic mass: I. Gnatyuk, V. Zhayvoronok, V. Kalashnik, N. Sharmanova, M. Filon and others.

Today, taking into account the development of the issue of anthropocentric approach in linguistics, the aphoristic work of the prominent Ukrainian writers of the twentieth century B. Grinchenko, U. Samchuk, I. Wilde, O. Gonchar, P. Zagrebelny, who had been able to condense and transfer their colossal life experience, observation and to demonstrate the creativity of thinking, has already been considered in Ukrainian linguistics (works by N. Zubets, N. Sharmanova, T. Shevchenko, T. Yurchenko and others). This research aims to consider the functional and pragmatic peculiarities of the aphoristic statements of the popular modern writer M. Dochynets on the example of his collection "Moon Dew", in which 1300 specimens are provided – aphorisms, "the crumbs of life", miniatures. Under the aphoristic structured statement, we understand the author's statement, in which the finished thought of the instructive or affirmative character (mainly of meaningful subjects, of deep, witty or even paradoxical content) is expressed in the summary, generalized, stylistically exquisite, highly artistic form.

The application of the methods of linguistic and stylistic interpretation and contextual, pragmalinguistic analysis of the actual material made it possible to distinguish between the six main functions that are appropriate to the aphoristically structured statements of M. Dochynets, the communicative and aesthetic ones are principal among them, as well as closely related potential pragmatic guidelines (up to 10), which affects the choice of proper linguistic stylistic means. M. Dochynets's statements have all the features inherent in classical aphorism, but the content load, emotional expression, achieved through the use of relevant linguistic and expressive means, makes it possible to speak of them as a completely unique, original and artistic phenomenon.

Key words: aphorism, the aphoristically structured statement, the genre forms of aphorisms, pragmatic guidelines, functions.

Мова відображає духовне життя, інтелектуальну й мисленеву діяльність людини за допомогою слів, стійких висловів, що являють собою, за відомим твердженням О. Потебні, «згущення думки», мають досконалу форму й дістали назву «афоризми». Вони створювалися всіма народами уже на ранніх етапах словесно-мовленнєвого мистецтва, спочатку фольклорного, а згодом індивідуально-авторського характеру. Відтак у сучасній афористиці виокремлюють два різновиди висловів: ті,

що сформувалися як окремих жанр (самостійні афоризми); ті, що виникли в художніх, наукових, публіцистичних текстах (контекстні афоризми). Дослідження всього афористичного масиву активно здійснюють українські науковці: І. Гнатюк, В. Жайворонок, В. Калашник, Ж. Колоїз, Н. Шарманова, М. Філон та інші.

Мова є важливим фактором у розкритті творчої індивідуальності письменника, де враховуються такі її властивості, як творчий характер, функціональна спрямованість, відображення авторського бачення світу. На сьогодні в українському мовознавстві вже розглянуто афористичний доробок видатних українських письменників ХХ ст. (Б. Грінченка, У. Самчука, І. Вільде, О. Гончара, П. Загребельного), які зуміли сконденсовано й оригінально передати свій величезний життєвий досвід, спостережливості (праці Н. Зубець, Н. Шарманової, Т. Шевченко, Т. Юрченко та ін.). Зважаючи на розроблення проблеми антропоцентричного підходу в мовознавчій науці, залишаються недостатньо дослідженими питання афористичних надбань наших сучасників, зокрема одного з найяскравіших письменників Мирослава Івановича Дочинця (нар. 1959 року), творчість якого зосереджує в собі важливі соціальні, моральні, естетичні ідеали сучасності, виявляє глибину думки та гостроту світосприйняття. Творчий доробок М. Дочинця останнім часом активно досліджується мовознавцями, у тому числі – фразеологічні багатства, зокрема паремії та компаративні фразеологізми в мові його художніх творів [Вегеш 2015; Гурська 2015; Яцьків 2016].

Нашу увагу привернули авторські витончені й художньо досконалі вирази, що характеризуються глибокою внутрішньою правдою і всебічним філософським осмисленням. Мета дослідження – розглянути функційно-прагматичні особливості афористичних висловлювань М. Дочинця на прикладі збірки «Місячна роса». У роботі використано метод лінгвостилістичної інтерпретації, контекстуальний метод, прагмалінгвістичний аналіз фактичного матеріалу.

Оскільки в мовознавчій науці поки що немає загальноприйнятого розуміння афоризму, ураховуючи тенденцію щодо сприйняття його як висловлювання і як особливого виду тексту, що мають комунікативну спрямованість, вважаємо, що в контексті нашої розвідки на основі наявної теорії доцільно сформулювати робоче визначення афористично структурованого висловлювання. Під ним розуміємо авторське висловлювання, у якому стисло, узагальнено, у стилістично вишуканій, високохудожній формі виражається завершена думка повчального чи стверджувального характеру, переважно значимої тематики, глибокого, дотепного чи навіть парадоксального змісту.

Мирослав Дочинець – автор новел, публіцистичних циклів, романів. Упродовж останніх двадцяти років письменник був удостоєний чималої кількості відзнак і нагород як регіонального, так і всеукраїнського масштабу, що свідчать про його вагомий внесок у розвиток української літератури. У загальній художній практиці особливе місце займає і мовотворчість М. Дочинця. Дослідники його прози відзначають такі провідні складники авторського стилю письменника, як метафоричність, бездоганне чуття мови, досконале володіння засобами словотворчого увиразнення, афористичність. Як носій і творець національної мови, він збагачує її новими значеннями та відтінками значень, новими виразами [Вегеш 2015; Гурська 2015; Яцьків 2016].

Окрему сторінку творчості М. Дочинця становить афористичний набуток, завдяки якому митець прокладав шлях до вершин художньої майстерності, бо, як стверджує письменник В. Голобородько, афоризм є «добре відредагованим романом» [Афоризми 2015, с. 2]. Закоханий у Закарпаття, обізнаний зі звичаями земляків і багатствами рідної мови М. Дочинець завжди записував приповідки закарпатського краю, розміщував їх у пресі як журналіст-газетяр, а згодом уводив у художні твори. Багаторічна журналістська діяльність, життєва спостережливості посприяли виробленню лаконічної, «густої й відшліфованої» [Хланта 2009, с. 11] манери письма, вмінню висловлюватися у стислих і легких для запам'ятовування афористичних рядках, тому з часом М. Дочинець сам почав створювати короткі, влучні, глибинно-дотепні вислови, мініатюри про величне й мізерне, красиве й потворне, печальне і смішне, що мають формульний характер і виконують різноманітні функції (комунікативну, номінативну, естетичну, директивну, дефініційно-оцінну, кумулятивну), як-от: Поцілунки – це те, що лишилося від райської мови [Дочинець 2012, с. 13], Роби свою справу терпляче, смиренно і чесно. Це можуть не побачити люди, але обов'язково помітить Бог [Дочинець 2012, с. 49], Жінка – як морозиво. Спочатку холодна, потім тане, а потім – липне [Дочинець 2012, с. 59], Наше Закарпаття – особливий край. Тут краса застигла у своєму згустку [Дочинець 2012, с. 111]. Про цю грань своєї письменницької діяльності М. Дочинець сказав так: «Ріка життя приносить нам живі краплини радості. Зоряне небо засіває в наші серця золоті крихти одкровенень. Вітри долі навіюють думки-істини, сумніви, іронію і печаль... Ми все це ревно збираємо, щоб залишити по собі – як слабенькі відблиски душі в інших душах» [Дочинець 2012, с. 2].

З середини 90-х років М. Дочинець видав чотири книги афоризмів – «Роса на фігових листках» (1995), «Дами і Адами» (2002), «Аукціон зубочисток» (2007), «Місячна роса» (2012). Викладені в них думки-образи спонукають до роздумів, розширюють уяву читачів. Невипадково їх назвали «зу-

бочистками для мозку». Поціновувачі цієї грані таланту письменника «нагородили» його титулом «закарпатський король афоризмів» [Горинь 2014, с. 136].

У збірці «Місячна роса» вміщено 1300 афористично структурованих висловлювань, які автор у підзаголовку визначає як афоризми, окришини життя, мініатюри. Усі вони існують поза контекстами як окремих жанр, мають самостійну цінність. Беручи до уваги різноманітність форм, структури, зважаючи на прагматичні настанови обраних одиниць (констатація, застереження, естетичний вплив, спонукання, несподівана аргументація, докір, порада, передбачення тощо), вважаємо за доцільне означити їх як афористично структуровані авторські висловлювання.

В афористиці виокремлюють різні жанрові форми: прислів'я і приказки, філософські сентенції, парадокси, узагальнення, побажання, тости тощо. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує чимало прикладів трансформації, перефразування прислів'їв і приказок, які є порадами, застереженнями, як-от: Не клич голодного хліба різати [Дочинець 2012, с. 8], Із двох лих він вибирає те, яке ще не пробував [Дочинець 2012, с. 15], Старість – це добре забута молодість [Дочинець 2012, с. 30], Сміється той, хто не останній [Дочинець 2012, с. 32], Не така жінка страшна, як себе малює [Дочинець 2012, с. 34]; видозміни чи обігрування класичних фразеологізмів, наприклад: Його водили за ніс, а він дивився на це крізь пальці [Дочинець 2012, с. 25], Як свято я не вірю вам! [Дочинець 2012, с. 25], Звисока можна поглядати й на тих, у кого лежиш під п'ятою [Дочинець 2012, с. 27], Кому цікавий Ахіллес без п'яти... [Дочинець 2012, с. 31]. У таких прикладах поєднуються комунікативна, номінативна, кумулятивна функції.

Власні життєві спостереження М. Дочинець констатував у філософських міркуваннях щодо найголовніших людських цінностей (життя, доля, кохання, знання, мова), використовуючи при цьому прийом антитези, зіставлення, гру слів тощо: Усіх нас об'єднує одне: ми любимо, щоб нас любили [Дочинець 2012, с. 4], Будь-яка недомовленість працює на користь брехні [Дочинець 2012, с. 7], Кожна війна чи революція породжує не стільки загублене покоління, скільки розгублене [Дочинець 2012, с. 7], Кожен крок Ісуса значущий, кожне слово – віще. Цього досить, щоб слідкувати за власними кроками й словами [Дочинець 2012, с. 45], Гріх більший учитель, ніж чеснота. Гріх дає уроки втіхи і каяття, тоді як чеснота – лише втіхи [Дочинець 2012, с. 46], Є одне місце, де ніколи не ступала нога людська. Це душа. Бережіть свої заповідники [Дочинець 2012, с. 28], Інколи здається, що письменник – це посередник між людьми і Богом, який відчайдушно намагається примирити святе і грішне або навіть святе у грішному... [Дочинець 2012, с. 42].

Інколи письменницькі розмірковування втілюються в короткому афоризмі-передбаченні, які переростають у розлогі узагальнення, пор.: афоризм Слава, як і грип, рано чи пізно закінчуються [Дочинець 2012, с. 42] і мініатюра «Слава»: Спочатку він довго мріяв про славу. Потім довго до неї йшов. Потім вони йшли поряд. Потім він зупинився, а слава пішла вперед. Потім він схаменувся і кинувся за нею. Біг з останніх сил. Потім вона зупинилася і зачекала на нього. Нарешті він наздогнав її. На якусь мить вони порівнялися і зупинилися. На цвинтарі [Дочинець 2012, с. 42]. Іронічність, наявна в цих прикладах, змушує читача не тільки посміхнутися, а й замислитися. Загалом же такі афористичні висловлювання виконують директивну, дефініційно-оцінну функції.

Самобутній, глибинний зміст закладений у парадоксальних афоризмах М. Дочинця, які є порадами або застереженнями для читача, наприклад: Кохання набагато жорстокіше, ніж некохання [Дочинець 2012, с. 13], Нас псують слова [Дочинець 2012, с. 27], У 6 років любиш усіх людей; у 16 – усіх жінок; у 26 – учишся любити одну жінку; у 36 – учишся любити себе, у 66 – усіх людей [Дочинець 2012, с. 36], Прозрів до усвідомлення своєї сліпоти [Дочинець 2012, с. 43], Ми починаємо вмирати з того часу, як починаємо дорослішати [Дочинець 2012, с. 13], Людство смертне. Людина – ні. Смерть інших ми спостерігаємо. Свою – ніколи [Дочинець 2012, с. 48]. Досить оригінальні в цій групі – короткі однослівні висловлювання (Віросподівання [Дочинець 2012, с. 7]) або метафоричні словосполучення (Тепловіддача сердець [Дочинець 2012, с. 8], Свобода спокою [Дочинець 2012, с. 9], Сірятина мозку [Дочинець 2012, с. 23], Келих надії [Дочинець 2012, с. 110], Акустика часу [Дочинець 2012, с. 131]). Парадоксальні афоризми М. Дочинця збудовані на основі таких стилістичних фігур, як оксиморон (Немає нічого вужчого, ніж широкі горизонти [Дочинець 2012, с. 23], Любов – це слабкість. Але слабкість сили [Дочинець 2012, с. 35], Любов – це рай і пекло для власного користування [Дочинець 2012, с. 38]), параномазія (Хлібороб. Хлібораб. Раб хліба [Дочинець 2012, с. 7], Задумки без думки [Дочинець 2012, с. 125]). У цих висловлюваннях читача вражає несподівана аргументація, зіставлення. Їм притаманна функція руйнування стереотипного мислення, тобто директивна.

Прагматична настанова перш за все на естетичний вплив об'єктивована у прикладах побажань і тостів від М. Дочинця: Скільки б ти не жив, але живи в здоров'ї [Дочинець 2012, с. 59], Дай Боже вам здоров'я і щастя! ...І машину дров, бо зима на носі [Дочинець 2012, с. 102], Хліба вам однолітнього, вина багатолітнього, миру вічного [Дочинець 2012, с. 131], Новорічне: більше нових радощів і менше

старих прикроців! [Дочинець 2012, с. 131], Тримаймося, як цвяхи в дощі, / Тулімося, як огірки в бочці, / Любімося, як коти в марті – / Бо ми того варті [Дочинець 2012, с. 132]. Такі висловлювання мають філігранно відточену форму, легко запам'ятовуються, дають можливість читачеві відчувати красу людського мислення, виконують комунікативну, номінативну та естетичну функції.

Вислови М. Дочинця мають усі риси, притаманні класичному афоризму (узагальненість, позачасовий характер, лаконізм, влучність, спонукальність), але змістове навантаження, емотивна експресія, що досягається за допомогою релевантних мовно-виражальних засобів, дає можливість говорити про них як про абсолютно виняткове, самобутнє й оригінальне художнє явище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афоризми відомих українців (2015). Харків : «Фоліо», 31 с.
2. Вегеш, А. (2015). Конотативне та функціональне наповнення літературно-художніх антропонімів у романі Мирослава Дочинця «Лис у винограднику». [В:] Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Вип. 19. Ужгород, с. 17-19.
3. Горинь, В. (2014). «І відкіля ти взявся у нас такий?» : штрихи до літературного портрета Мирослава Дочинця. [В:] Дзвін. № 6. с. 135-141.
4. Гурська, Д. (2015). Біблійні паремії у мовотворчості Мирослава Дочинця як когнітивний засіб осмислення мовної картини світу. [В:] Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія : Філологічна. Вип. 12. Кам'янець-Подільський, с. 83-87.
5. Дочинець, М. (2012). Місячна роса. Мукачево : Карпатська вежа, 174 с.
6. Хланта, І. (2009). «Письмо густе й відшліфоване». До 50-річчя від дня народження Мирослава Дочинця. [В:] Срібна земля. Закарпатська газета для тих, хто думає. №25(732). 5 вересня. с. 11.
7. Яцьків, М. (2016). Семантичні особливості компаративних фразем у романі Мирослава Дочинця «Горянин». [В:] Лінгвістичні дослідження. Вип. 41. Харків, с. 145-149.

УДК: 811.161.2'373:811.161.2'373.7

Ірина Іншакова
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Криворізького
державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Україна)
e-mail: irina.inshakova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8165-0683

Артур Іншаков
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри дошкільної освіти Криворізького
державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Україна)
e-mail: artur.inshakov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6541-6918

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛЬОРОНОМЕНІВ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

У статті досліджено фразеологізми із кольорокомпонентом, зафіксовані в літературних і діалектних фразеологічних джерелах української мови, подано їх значення, можливі варіанти. На матеріалі фразеологізмів із компонентом-кольоративом розглянуто семантичні трансформації компонентів, виявлено найчастіше згадувані найменування кольорів, найбільш типові контекстуальні значення трансформованих компонентів. З'ясовано, що семантично трансформуються переважно традиційні назви кольорів.

Ключові слова: фразеологізм, компонент, кольорономен, семантика, кольоратив, лексема.

В статье исследованы фразеологизмы с цветокомпонентом, зафиксированные в литературных и диалектных фразеологических источниках украинского языка, даны их значения, возможные варианты. На материале фразеологизмов с компонентом-колоративом рассмотрены семантические трансформации компонентов, выявлены наиболее часто упоминаемые наименования цветов, наиболее типичные контекстуальные значения трансформированных компонентов. Установлено, что семантически трансформируются преимущественно традиционные названия цветов.

Ключевые слова: фразеологизм, компонент, колорономен, семантика, колоратив, лексема.

Inshakova Iryna, Inshakov Artur. Functioning of colorimeters in phraseologisms.

Today in linguistics there are about two dozen definitions of phraseologisms. The theory, practice of phraseology, phraseology has still not solved problems. Works of the vocabulary type of a number of authors provide relevant examples of different territories. Phraseologisms are a powerful potential artistic-shaped system of language. They testify to their original connection with the people, their way of life, customs, and rituals. Among the actual material, there are examples of phraseologisms that are absent from the literary language, which differ in meaning from literary, lexical, word-formation, and grammatical dialectal components. Interest is a layer of stable linguistic conversions with color names. This led to the choice of the topic of the article and its relevance. The purpose of the article is to determine the specificity of the use of phraseologisms with the color component. Methods of research are predetermined by the purpose and tasks put in the article. The main ones are descriptive with its universal methods of observing, systematizing and interpreting linguistic facts and phenomena, studying the structure of semantic color filling. Distinctive factual evidence of the wide use of color names in phraseological units. Stable connections are established in literary and dialectal phraseological sources of the Ukrainian language, their significance, possible variants are given. On the basis of phraseologisms with color, the semantic transformations of components are considered, the most frequently mentioned names of colors are revealed, the most typical contextual values of transformed components. It has been found out that semantically transformed predominantly traditional color names. Synonymous phraseology sometimes has additional stylistic characteristics – book, outdated, etc. Emotionally expressive evaluation of the phraseologism is accompanied by corresponding marks. The considered turns occupy a prominent place in the linguistic picture of the world of national culture. The variability of phraseologisms, systemic relations between lexical units is one of the evidence of the dynamic processes in the language in general.

Key words: phraseology, component, color, semantics, color, lexeme.

На сьогодні в мовознавстві є близько двох десятків визначень фразеологізмів. Теорія, практика фразеології, фразеографії має й дотепер не розв'язані проблеми. Праці словникового типу низки авторів (Г. Аркушин, Н. Вархол, А. Івченко, Г. Мацюк, А. Сагаровський, В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Чабаненко та ін.) подають відповідний фактичний матеріал різних територій: Полісся, Західної України, Східної, Центральної Слобожанщини, Нижньої Наддніпрянщини тощо.

Фразеологізми – мінімальні сталі синтаксичні одиниці. Наукова класифікація фразеологізмів починається з В. Виноградова (семантична класифікація). Д. Шмельов виокремив сім типів фразеологізмів. Г. Удовиченко визначає чотири типи фразеологізмів: ідіоми, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення, синтаксичні сталі словосполучення, семантична структура яких мотивується лексичними значеннями їхніх компонентів. Фразеологізми є потужним потенціалом художньо-образної системи мови. Вони засвідчують самобутній зв'язок з народом, його побутом, звичаями, обрядами. З-поміж фактичного матеріалу трапляються приклади фразеологізмів, відсутніх у літературній мові, які різняться значенням від літературомовних, що мають лексичні, словотвірні, граматичні діалектні компоненти, подекуди фіксуються індивідуалізми (зрозумілі певній мікроспільноті) чи жартівливі або ситуативно актуальні трансформації загальновідомих фразеологізмів та ін. [Сагаровський 2015, с. 7]. Синонімічний фразеологізм інколи має додаткові стилістичні характеристики – книжне, застаріле тощо. Емоційно-експресивна оцінка того чи того фразеологізму супроводжується позначками: іронічний, підсилювальний, жартівливий, зневажливий, несхвальний, лайливий, згрубілий та ін.

Інтерес становить шар стійких мовних зворотів із кольороназвами, які посідають помітне місце в мовній картині світу національної культури. Це й зумовило вибір теми статті та її актуальність.

Мета статті – визначити специфіку побутування фразеологізмів із кольорокомпонентом. Методи дослідження зумовлені метою й поставленими в статті завданнями. Основними є описовий з його універсальними прийомами спостереження, систематизації та інтерпретації мовних фактів і явищ, дослідження структури семантичного наповнення кольоропозначень.

У фразеологічній семантиці залишаються сліди прямого, переносного, асоціативного, символічного значень слова [Калашник 2011, с. 334]. Наприклад: біла галка (Саг 45) людина нестандартної поведінки; біла гарячка (У 1984 I 55); біла пляма (там само); видати чорне за біле (там само 89); білий світ (там само 55) все навколишнє (предмети, явища природи, соціальне середовище тощо); білим світом нудити (там само) томитися, скучати, нидіти, не знаходити собі місця; зав'язати білий світ (там само 192) зробити комусь життя безрадіним, немилим; звести, ошукати дівчину; казка про білого бичка; біла (панська) кістка; як голуб білий; білий як хустка; як біль білий (ВП 2000 32); два білі, а третій – як сніг (Саг 181) дурниці, нісенітниця; п'яти біліють (там само 161) про швидкий біг, утечу; серед білого дня (У 1984 II 197) удень, повсякчас. Близько тридцяти фразеологізмів із цим компонентом фіксує «Фразеологічний словник»: біле золото; на світ білий не дивитися; ловити білі метелики; від білого світу до темної ночі; шитий білими нитками; до білого волосу; до біло-

го снігу та ін. (ФСУМ 1993 I 30). Лексема побутує й у діалектній фразеології: білий мов циганська литка (ЮІ 1993 83) дуже брудний ; білий як циганський сир (там само 135) чорний, дуже брудний ; білий як лунь (там само 86) зовсім сивий ; біленька як нитка (там само 101) про білолицю дівчину ; до білих віників (УУ 2002 50); до білих мух (там само 164) дуже довго ; білої кобили сон (там само 124) нісенітниця ; купити білі тапки (там само 229) померти ; дивитися самим білим (там само 33) бути сердитим, розгніваним, поглядати неприязно ; білий як іній (П 1996 II 26) про дуже бліду людину та його варіанти білий як крейда (У 1984 I 55) пополотнілий, зблідлий ; мов крейда (там само 298) дуже блідий (пор.: мов стіна); як молоко (білий) (там само II 276) посивілий, аж білий ; біла як кристаль (П 1996 II 26) про чистоту людської душі ; через розташування психіатричної лікарні на Білій горі на Донбасині відбулося переосмислення цього компонента: Біла гора (УУ 2002 69) божевільня ; поїхати на Білу гору (там само 72) збожеволіти ; з Білої гори втік (там само 70) пришелепуватий, розумово неповноцінний ; пора на Білу гору (там само 88); білий орел (там само 177) ступінь сп'яніння пияків ; біла каска (там само 144) начальник дільниці .

Фразеологізми з кольорономеном білий можуть вступати в синонімічні, антонімічні відношення: біла ворона – білий крук (У 1984 I 55); біла полоса – чорна полоса (Саг 152).

Переносні значення кольоратива чорний формують образну семантику фразеологізмів: копити на чорний день (ЗЮР I 2); де чорне, де біле (Кв.-Осн. III 617); киснуть (і гнуть) в чорних (СМШ II 414) зневажливо про чиновників, канцеляристів ; чорна душа (У 1984 I 46); пробігла чорна кішка (там само II 164); прокотити на вороних (там само 166) заболотувати когось на яких-небудь виборах (вороний – відповідна за кольором масть коней); про чорний день (там само 171) на випадок тяжкої матеріальної скрути (пор.: на чорний день, на чорну годину, про чорну годину); тримати в чорному тілі (там само 231) обходитися з ким-небудь суворо, гнобити його, погано годуючи й одягаючи ; чорна невдячність (там само 255); чорне діло (там само) (пор.: чорна справа); чорний хід (там само); чорні дні (там само 256) важкі часи в житті кого-небудь, часи нестатків, нещастя і т. ін. ; чорна доля; чорна смерть; чорний віл на ногу наступив; у роті чорно; чорної пам'яті (ФСУМ 1993 II 950); ходити в чорному; ходити чорно (ВП 2000 847) значення смутку, печалі ; напитися молока з-під чорної корови (кобили) (УУ 2002 124) стати скаженим, сердитим ; ясний, як шварц (П 1996 II 297) про непривітну людину (пор. шварц у німецькій мові чорний) ; як чорного за ніхтьом (Шило 275) дуже мало ; чорна біда (О II 375) велике горе ; чорна година (там само) смерть ; чорна середа (там само) страсна середа, середа перед Великоднем та ін. Серед фразеологізмів зафіксовано варіанти: ангол з чорним хвостом – ангол з чорними крильцями (Саг 13) підступна людина, дворучник, зрадник , янгол з чорними крилами (там само 226) лукавець, облудник ; фразеологічні звороти з антонімічними кольорономенами: видати чорне за біле (У 1984 I 89) витлумачити що-небудь не так, як є в дійсності, а навпаки ; чорним по білому (там само II 255) цілком виразно, чітко, недвозначно .

Символіка червоного кольору прямо чи опосередковано відображена в значенні багатьох фразеологізмів: пускати червоного півня (У 1984 II 118) повна втрата чого-небудь; пожежа (пор.: червоного когута пустити); проходити червоною ниткою (там само 170); аж червоні огні в очах (ФСУМ 1993 II 946); розжарити до червоного, розпекти до червоного жару (ВП 2000 274); червона як калина (там само 63) про вродливу дівчину ; червоний мов рак (СУМ XI 297); за кудикині гори по красні помідори (Саг 53) далеко, у місце, про яке не всім треба знати ; лизати до красного (там само 106) інтенсивно підлабузюватися, підлещуватися ; до п'ят красніть (там само 161) про сильне почуття сорому ; мов маків цвіт (У 1984 I 298) червоніючи, соромлячись ; як маків цвіт (там само II 275) 1) засоромившись, почервоніти; 2) про людину вродливу, фізично здорову ; застаріле червоний куток (там само 251) приміщення в будинку громадського користування, відведене для проведення політичної та культурно-освітньої роботи . Червоний колір та низка його відтінків відбиті в постійних сполуках, наприклад: у рожевих фарбах, дивитися крізь рожеві окуляри, дивитися крізь рожеву призму, рожеві мрії, бачити в рожевому світлі (ФСУМ 1993 II 743); бачить у рожевім цвіті (Саг 210); голий як руда миша (ЮІ 1993 92) дуже бідний ; згинув як руда миша (там само) безслідно зник ; ані руді миші (У 1984 I 29) безлюдно, зовсім пусто ; пропасти як руді миші (там само II 169) марно загинути, потерпіти невдачу ні за що ; розійшлися як руді миші (ЮІ 1993 92); чорноброва як риже теля (там само 150) про руду дівчину .

Лексеми на позначення синього кольору та його відтінків утворюють низку сталих зворотів: синій птах (УУ 1998 160); за синім морем (ФСУМ 1993 II 805); синя панчоха (там само 806; СУМ IX 183) суха черства жінка, що втратила чарівність, цілком віддалася науковим інтересам, книгам і т. ін. ; бідний, аж синій (там само) дуже бідний ; до синіх віників (УУ 2002 51) дуже довго ; у голові синій туман (там само 234) хто-небудь дурний ; аж синій (Саг 177) із інтенсивним виявом ознаки (голодний, злий, змерзлий, зморений..., навіть бідний) ; посинів, як буз (П 1996 II 245) хто посинів від холоду або погано виглядає та його варіант як бубон (пуп) синій (СУМ IX 183) який дуже посинів (від холоду, нездужання, злості і т. ін.) . Зрідка у сталих сполуках трапляється відтінок синього

кольору – голубий: голуба каска (УУ 2002 144) директор шахти ; голуба кров (СУМ II 118) про дворянське, аристократичне походження кого-небудь тощо.

Не часто побутують номен на позначення жовтого кольору та його відтінків у фразеологізмах: ув очах жовтіє (Кв.-Осн. I 454) хтось втрачає здатність добре бачити через важкий фізичний стан ; жовта преса (ВП 2000 306); жовтий як віск (ЮІ 1993 139) про хвору, виснажену людину ; з жовтою карткою (УУ 2002 113) недоумкуватий, дурнуватий, божевільний ; курча жовтороте (У 1984 I 280) малодосвідчений, дуже молодий ; цвіт дитської нежиданості (Саг 210) колір дитячого випорожнення .

Номен сірий та його відтінки часто входять до складу фразеологічних сполук: сіда коса (Кв.-Осн. III 221) старість ; що сіро то й вовк (там само 224); позичати у сірка очей (там само 224); шарої кішки сон (Гр IV 486) хтось говорить що-небудь неймовірне (див. діалектне шарий (ВТССУМ 1389) сірий); намотатися, як сірко на прив'язі (СУМ IX 230) дуже напрацюватися, натомитися; набігатися ; пропав, як сірко в базарі (там само) хто-небудь потрапив у безвихідне становище ; тягти сірка за хвіст (там само) 1) говорити що-небудь одноманітно, нудно; 2) робити що-небудь мляво, довго ; наробить, як сірий кіт на рижій глині (Саг 98) зробити мало й неякісно (кілька кольорономенів в одному фразеологізмі); усі кішки сірі (У 1984 II 237) не помічати різниці; усе однакове ; красива як вівця сива (ЮІ 1993 23) про невродливу стару жінку ; та варіант красива, як свиня сива (Саг 173) негарна, некрасива, потворна ; сірак до сірака (О II 219) бідняк до бідняка ; дожити до сивого волосу; до сивої коси; сивий оселедець (СУМ IX 154) стара, навчена досвідом людина ; сивий, як голуб (там само); сивина в бороду, а чорт (біс) у ребро (там само); варіанти стійких сполук: бред сивого мерина – бред сивої кобили (Саг 25) дурня, брехня, нісенітниця ; з сивини віків (У 1984 I 240) від дуже давніх часів, з давніх-давен ; до сіди-коси (СУМ IX 214) до старості ; сідий, як лунь (там само) дуже сивий та варіант сивий як лунь (У 1984 II 198) про людину з посивілим, аж білим волоссям та ін. Як бачимо, з-поміж усталених сполук із кольорономеном сірий та його відтінками часто уживаються назви тварин (собака, кішка, вівця, свиня, вовк, кобила тощо) та птахів (лунь, голуб).

Складником низки фразеологічних сполук є кольорономен зелений: зелений змії, до зелених віників (ФСУМ 1993 I 332); молодий та зелений (УУ 1998 113); молоде-зелене (Саг 124) про недосвідченість, невміння молодих людей ; позеленів як пуп (ЮІ 1993 123) дуже змерз (див. вище варіант до сталої сполуки як бубон (пуп) синій); зеленъ пузата (УУ 2002 105) пустун (про дітей) ; з зеленою мухою в носі (там само 164) хитрий, насмішкуватий ; зелене світло (ВТССУМ 363) сигнал зеленого кольору в очковому світлофорі як знак, що дозволяє рух ; зелена хвиля (там само) автоматична система, режим світлофорного регулювання, що забезпечує оптимальний режим транспортного руху в місті ; зелена вулиця (там само) про відсутність перешкод, затримок у здійсненні чого-небудь ; зелений патруль (там само) громадська група, що здійснює нагляд за рослинністю, охорону її ; зелена аптека (там само) про дикорослі лікарські рослини ; зелений театр (там само) літній театр серед зелені ; сатана – зелені очі (Саг 171) виявлення захвату кимось ; зелена неділя (У 1984 I 223) свято на початку літа, коли зеленими вітами прикрашаються хати, а підлога в хатах притрушується травою (пор.: зелені свята) .

Декуди трапляються змішані кольори, що засвідчують дифузні явища, де нечітко виражена колірна семантика. Наприклад: розказувати сон рябої кобили (У 1984 II 187) говорити неправду, вигадувати (пусте, нереальне, дурниці, нісенітниця) .

Отже, дібраний фактичний матеріал засвідчує широку вживаність кольорономенів у складі фразеологічних одиниць. Зафіксовані стійкі сполуки в літературних і діалектних фразеологічних джерелах української мови, подано їх значення, можливі варіанти. На матеріалі фразеологізмів із кольоративом розглянуто семантичні трансформації компонентів, виявлено найчастіше згадувані найменування кольорів, найбільш типові контекстуальні значення трансформованих компонентів. З'ясовано, що семантично трансформуються переважно традиційні назви кольорів. Розглядувані звороти посідають помітне місце в мовній картині світу національної культури. Варіативність фразеологізмів, системні відношення між лексичними одиницями є одним зі свідчень динамічних процесів у мові загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Калашник, В. (2011). Усталені звороти з лексичним компонентом на позначення кольору в українській загальномовній та діалектній фразеології. [У:] Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків, с. 334–339.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (2005). В. Т. Бусел. Київ, 1728 с.

Гр – Словарь української мови. В 4 тт. (1907–1909). Б. Грінченко. Київ.

ЗЮР – Записки о Южной Руси. В 2 тт. (1994). П. Кулиш. Київ, 719 с.

Кв.-Осн. – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка. В 3 тт. (1978–1979). Г. Квітка-Основ'яненко. Київ.

О – Онішкевич, М. Й. (1984). Словник бойківських говірок. В 2 ч. Київ.

П 1996 – Українські приповідки. В 2 тт. (1996). В. С. Плав'юк. Едмонтон.

Саг – Сагаровський, А. А. (2015). Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків, 228 с.

СМШ – Словник мови Шевченка У 2 тт. (1964). Київ.

СУМ – Словник української мови. В 11 тт. (1970–1980). Київ.

У 1984 – Удовиченко, Г. М. (1984). Фразеологічний словник української мови. В 2 тт. Київ.

УУ 2002 – Ужченко, В. Д., Ужченко, Д. В. (2002). Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ.

ФСУМ 1993 – Фразеологічний словник української мови. В 2 кн. (1993). В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. Київ.

Шило – Шило, Г. (2008). Наддністрянський регіональний словник. Львів, 288 с.

ЮІ 1993 – Юрченко, О. С., Івченко, А. О. (1993). Словник стійких народних порівнянь. Харків.

УДК 81'37

Йодловська Аліна
аспірант кафедри української мови
Східноєвропейського університету ім. Лесі Українки
e-mail: Alino4ka02.03@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9911-9826

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СПРИЙНЯТТЯ У СТРУКТУРІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ ФРУКТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

У статті представлений аналіз перцептивних модусів у структурі словникових дефініцій на позначення фруктів та ягід. Виділено лексику з компонентом «запах», «зір», «дотик», «смак» у словниках української, російської і англійської мови.

Ключові слова: перцептивний модус, словникові дефініції, вербалізація.

Yodlovska Alina. Verbalization of perception in the structure of dictionary definitions of fruits (based on the material of Ukrainian, Russian and English).

Perceptual vocabulary (vocabulary with the semantics of sensory perception) plays an important role in the formation the linguistic picture of the world. The perceptual sign is relevant to a large number of specific vocabulary.

The fruit and berry nominations belong to the vocabulary with a pronounced perceptive sign that is an integral part of the world's linguistic picture.

The purpose of the study is to identify and analyze perceptual moduses in the thematic groups of fruits and berries.

Method of analysis of vocabulary definitions and component analysis of lexical meaning are used in the study. We identified different perceptual modes: sight, taste, smell, touch.

Interpretation of some fruits is based on the reference to a particular referent, it can be another fruit or object. There are two or three perceptual modes: color-touch-smell, color-touch-shape, size-shape-smell, color-size, shape-smell, size-color-taste. There are four attributes in a small number of definitions: size-smell-touch-color, color-shape-touch-taste, size-shape-touch-color. Perceptual signs are difficult to verbalize in the dictionary definitions. Perceptual moduses are necessary for the easier differentiation of tokens with the sensory component of meaning.

Key words: perceptual modus, dictionary definitions, verbalization.

На сучасному етапі розвитку мовознавства виникає інтерес до проблеми вербалізації відчуттів. Дослідження сприйняття в лінгвістиці стосується передусім аналізу вербальних засобів вираження ситуацій чуттєвого сприйняття.

Наявність у структурі лексичного значення певного класу лексики з перцептивними ознаками (зір, слух, дотик, запах, смак) викликає складності її представлення в тлумачних словниках. Доречним кроком у дослідженні лексики з перцептивними модусами вважаємо аналіз дефініцій фруктів та ягід, як лексики з яскраво вираженим чуттєвим компонентом.

Мета дослідження — визначити та проаналізувати перцептивні модуси у структурі дефініцій тематичних груп «фрукти» та «ягоди».

Актуальність статті зумовлена потребою всебічного аналізу структури дефініцій з перцептив-

ною ознакою. Результати перцепції містять інформацію про онтологію світу та відібрані за допомогою когнітивних механізмів свідомості. При дослідженні перцептивної семантики важливим залишається питання особливостей навколишнього світу та їх вербалізації в мові. Як зазначає М. Жуйкова, «лише частину лексичних значень можна вербалізувати мовними засобами, оскільки певна інформація, інколи визначальна для ідентифікації слова, перебуває на екстравербальному рівні. Така властивість притаманна словам, які кодують чуттєві уявлення, отримані мовцями через перцептивні канали відчуттів (зір, слух, смак, дотик, нюх), отже, в лексичному значенні таких слів має бути наявний так званий емпіричний компонент. Як показує аналіз словникових статей, такого роду інформація в дефініціях здебільшого ігнорується або мінімізується» [1].

Семантика номінативних одиниць сприйняття характеризується антропоцентричністю і взаємозумовленістю всіх сфер діяльності свідомості. Сприйняття світу і предметів відбувається у вигляді цілісних образів — гештальтів. Гештальт є особливим, високоорганізованим видом когнітивної структури, яка поєднує в собі чуттєве і раціональне в їх єдності і цілісності. Це результат нечленованого сприйняття ситуації, вищий рівень абстракції, недискретні, неструктуровані знання, які знаходяться поза категоріальних меж природної мови, але реконструйовані на основі мовних засобів. Гештальт поєднує всі можливі рівні організації концептуальної інформації, тісно переплетені в мовленнєво-розумовій діяльності людини: образний, схематичний, фреймовий, сценарний або різні комбінації цих рівнів [4].

Значна кількість концептів виникає на предметно-образній, чуттєвій основі як певний емпіричний образ предмета чи явища. Специфіка аналізу перцептивних концептів обумовлена природою сприйняття. Вона проявляється в суб'єктивності відчуттів і відповідно неоднозначністю інтерпретації явищ, які сприймаються людиною.

В сучасних психологічних і лінгвістичних дослідженнях перцепція розуміється як когнітивний процес, який формує сенсорний рівень сприйняття та який є базовим для всієї когнітивної діяльності людини [3, 21].

Виділяють різні типи сприйняття: зорове, або візуальне, слухове, або аудіальне, тактильне відчуття, смакове, або густативне, сприйняття запаху, або одоративне.

Найменування дотику, смаку (густативна лексика), як і слуху (аудіальна), нюху (одоративна), зору (візуальна), належить до перцептивної лексики, яку вивчали в різних аспектах лінгвістики: Н. Артюнова, О. Урисон, І. Рuzін, Н. Рябцева, Г. Рахімова, А. Житков; психологи: Е. Тітченер, К. Коффка, М. Вертгеймер, Ж. Піаже, Б. Величковський; фізіологи: Г. Гельмгольц, І. Сеченов та філософи: Д. Юм, І. Кант, Е. Мах, Д. Берклі. Хоча перцепція перебувала в сфері наукових зацікавлень багатьох вчених, перцептивна ознака не була предметом дослідження в структурі дефініцій фруктів та ягід.

У дослідженні використано метод аналізу словникових дефініцій та компонентний аналіз лексичного значення. Ми співвідносили значення лексичних одиниць за допомогою аналізу словникових дефініцій. При аналізі лексичного значення слів ми виділили різні перцептивні модули: зір, смак, запах, дотик.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Джерельною базою дослідження слугували три тлумачні словники російської мови, словник української мови та три словники англійської мови.

Аналіз відібраного лексикографічного матеріалу показав, що у словникових статтях, які описують одиниці тематичних груп «фрукти» та «ягоди», перцептивна ознака є важливим елементом дефініції та виражається у модулях «смак», «зір», «запах» та «дотик».

В перцептивний модуль зору включені номінації кольору, форми і розміру (форма та розмір можуть бути визначені і на дотик).

Зорове сприйняття в дефініціях представлене позначенням основних кольорів (basic colour terms), наприклад, айва — жовтий плід (СУМ, т. 1, с. 25), quince — a yellow fruit (CD), (LD), абрикос — оранжевый плод (БАС, т. 1, с. 17), (МАС, т. 1, с. 19), апельсин — с кожурой оранжевого цвета (ОШ, с. 35), (БАС, т. 1, с. 126), (МАС т. 1, с. 41), orange — has an orange skin (LD), (CD), арбуз — с твердой зеленой коркой и сочной сладкой мякотью красного цвета (БАС, т. 1, с. 177), watermelon — a large round fruit with green skin, pink flesh, and black seeds (CD), fruit with a hard, green rind and sweet, juicy, pink or red pulp (WD), fruit with hard green skin, red flesh, and black seeds (LD), banana — fruit with yellow skins (CD), (LD).

В структурі дефініцій позначено інтенсивність кольору фруктів, наприклад, вишня — темно-красный плод (МАС, т. 1, с. 179), с темно-красными плодами (ОШ, с. 185), с сочными косточковыми темно-алыми или светло-красными ягодами (БАС, т. 2, с. 404), cherry — from yellow to very dark red (WD), grapes — green or dark purple fruit (CD), гранат — темно-красный плод (ОШ, с. 334), cowberry — dark-red, acid berries (WD), grapes — green or dark purple fruit (CD) та відтінків, наприклад,

грейпфрут — жовтогарячого кольору (МАС, т. 2, с. 164), абрикос — жовтогарячий (СУМ, т. 1, с. 5), an apricot — fruit with yellowish orange flesh (CD, WD), pineapple — yellow inside and has a brownish skin (CD), ананас — золотисто-жовтого цвета (БАС, т. 1, с. 130), quince — a golden or greenish – yellow fruit (WD), orange — a reddish yellow fruit (WD). Для багатьох дефініцій ягід лексикографи подають декілька кольорів, наприклад, смородина — ягоди красного, черного, белого или желтого цвета (МАС, т. 4, с. 157), (БАС, т. 13, с. 1412), currant — red or black berry (LD), grapes — green or dark purple fruit (CD), generally purple, red, or green (WD) green or purple fruits (LD), cherry — a red or black fruit (LD).

Лише в одній дефініції подається лексема «прозрачний», а саме при описі гранату: гранат — плод, наполненный семенами, покрытыми прозрачной мякотью (МАС, т. 1, с. 343).

Перцептивний субмодус «форма» вербалізується у структурі більшості дефініцій фруктів як диференційна сема і представлений лексемами овальний, oval, круглий, round, продолговатый, округлый, удлинненный, изогнутый, та іншими, наприклад, абрикос — овальный или круглый плод (БАС, т. 1, с. 17), apricot — round fruit (CD), (LD), pineapple — an oval fruit (CD), апельсин круглый или овальный плод (МАС, т. 1, с. 41), orange — a round fruit (LD), (CD), (WD), (WD), арбуз — круглый, реже продолговатый плод (БАС, т. 1, с. 177), с шарообразными плодами (ОШ, с. 38), банан — удлинненный и слегка изогнутый (ОШ, с. 58), продолговатый плод (МАС, т. 1, с. 59), (БАС, т. 1, с. 264), banana — long fruit (CD), long curved (LD), cherry — round red fruit (LD), (CD), pomegranate — round (CD), (WD), (LD), лимон — овальный (МАС, с. 183), овальної форми (СУМ, т. 4, с. 486), mandarin — loose rind (WD). В деяких випадках форма представлена, як ймовірна сема, наприклад, яблуко — обычно шаровидной формы (БАС, т. 17, с. 2018), перев. кулястої форми (СУМ, с. 619).

У значній кількості дефініцій форма представлена відсилкою до іншого фрукту, наприклад, айва — похожий по форме на яблоко или грушу (МАС, т. 1, с. 27), плід схожий на яблуко (СУМ, т. 1, с. 25), quince — pear-shaped fruit (CD) apple-shaped fruit (WD), like a large apple (LD), a guava — pear-shaped (WD), lime — lemon-shaped (WD), ежевика — ягоды похожие на малину (МАС, т. 1, с. 464), tangerine — orange-like fruits (CD), apricot — resembles a small peach (CD), a grapefruit — like a large orange (LD), овочів, наприклад, манго-завбільшки з огірок або невелику диню (СУМ, т. 4, с. 617), або до інших предметів, наприклад, pineapple — resembles a pine cone (WD), груша — имеющий форму округлого конуса (МАС, т. 1, с. 353), плодами, що мають перев. форму заокругленого конуса (СУМ, т. 2, с. 183), lemon — egg-shaped fruit (WD), carambola — star-shaped (CD), (LD).

Розмір представлений параметричними прикметниками на позначення частин фруктів (кісточки) або загального розміру плоду: великий, крупный, большой, large, мелкий, небольшой, small, наприклад, абрикос — с крупной косточкой (ОШ, с. 6), (БАС, т. 1, с. 17), (МАС, т. 1, с. 19), з великою кісточкою (СУМ, т. 3, с. 5), apricot — a small fruit (WD), has a single large seeds (LD) ананас — с крупным плодом (ОШ, с. 28), (МАС, т. 1, с. 36), великий плід (СУМ, т. 1, с. 42), pineapple — large (CD), (LD) апельсин — крупный (БАС, т. 1, с. 126), avocado — has a large seed (CD), (WD), арбуз — крупный (БАС, т. 1, с. 177), (МАС, т. 1, с. 43), с большими плодами (ОШ, с. 38), з великими плодами (СУМ, т. 1, с. 30), watermelon — large (LD), (CD), (WD), брусника — небольшие (БАС, т. 1, с. 650), мелкий (МАС, т. 1, с. 118), вишня — небольшой плод (МАС, т. 1, с. 179), cherry — small (LD, CD, WD), grapes — small (CD, WD, LD), grapefruit — large (CD, WD), дыня — крупный (МАС, т. 1, с. 459), (БАС, т. 3, с. 1203) (ОШ, с. 439), melon — large (CD, WD, LD), coconut — large (CD), (LD), kiwi fruit — small (LD).

У дефініціях розглянутих фруктів експлікуються основні смакові відчуття (окрім солоного): кислый, кислотный, sour, солодкий (сладкий, sweet), sharp, slightly bitter taste, bitter, наприклад, абрикос — сладкие плоды (ОШ, с. 6), pineapple — a sweet fruit (CD), (LD), брусника — кислотные ягоды (ОШ, с. 123), cherry — sweet sour (WD), виноград — со сладкими ягодами (ОШ, с. 181), grapefruit — has a sharp, slightly bitter taste (CD), a somewhat sour taste (WD), pear — the sweet gritty-textured juicy fruit of this tree (CD), melon — sweet (CD), (LD), лимон — кислый плод (ОШ, с. 803), имеющий кислый вкус (МАС, с. 183), (БАС, т. 6, с. 226), lemon — sour juice (LD), (CD), (WD), lychee — sweet (LD), (WD), черника — с сладкими ягодами (ОШ, с. 2213), малина — сладкие (МАС, т. 2, с. 218), (ОШ, с. 836), клюква — кислые (МАС, т. 2, с. 61), кисла ягода (СУМ, т. 2, с. 547), sour (LD), (CD), (WD), cowberry — acid berries (WD), земляничка — сладкие ягоды (ОШ, с. 555), gooseberry — a sharp taste (CD), sour taste (LD), strawberry — sweet (CD), chokeberry — bitter fruit (CD), та комбінації смаків (кисло-солодкий, кисло-сладкими, горьковато-сладким, кислотато-горький), наприклад, айва — кисло-солодкий плід цього дерева, (СУМ, т. 1, с. 25), грейпфрут — с горьковато-сладким вкусом (МАС, т. 1, с. 345), (ОШ, с. 336), кисло-солодкий на смак (СУМ, т. 2, с. 164), мандарин — кисло-солодкий (СУМ, т. 4, с. 617) помаранец — кислотато-горький (ОШ, с. 1395), гіркувато-кислу мякуш (СУМ т. 7, с. 113), малина — з кисло-солодкими ягодами (СУМ, т. 4, с. 607), смородина —

кисло-сладкі ягоди (ОШ, с. 1847), (МАС, т. 4, с. 157), (БАС, т. 13, с. 1412), крыжовник — с кисло-сладкими ягодами (ОШ, с. 762), (БАС, т. 5, с. 1750), полуниця — кисло-солодка ягода (СУМ, т. 7, с. 103), земляничка-сладкіє или кисло-сладкіє ягоди (МАС, т. 1, с. 608), шовковиця — солодкі або кисло-солодкі ягоди (СУМ, т. 11, с. 507).

Модус «запах» представлений одоричними прикметниками, які позначають приємний запах: ароматний, ароматический, запашний, душистий, пахучий, наприклад, айва — с ароматними плодами (ОШ, с. 17), запашний плід (СУМ, т. 1, с. 25), абрикос — ароматичный плод (БАС т. 1, с. 17), ананас — с ароматным плодом (ОШ, с. 28), (БАС т. 1, с. 130), (МАС, т.1, с.36), ананас — запашний (CD), лимон — с ароматной кожурой (ОШ, с. 803), с душистой кожурой (МАС, с.183), з пахучою шкіркою (СУМ т. 4, с. 486), персик — сочные ароматные плоды (БАС, т. 9, с. 1050), запашний (СУМ, т. 6, с. 331), малина — душистые ягоди (МАС, т. 2, с. 218), с ароматными плодами (БАС, т. 6, с. 271), з запашними ягодами (СУМ, т. 4, с. 607).

Таким чином, модус «запах» представлений у дефініціях на позначення айви, абрикоса, ананаса, апельсина, грейпфрута, дині, лимона, мандарина, манго, персика, малини, обліпихи.

Модус «дотик» експлікується за допомогою наступних лексем: твердий, ворсистый, мягкий, smooth, firm, hard, thick, soft, fuzzy, наприклад, айва — с твердыми плодами (ОШ, с. 17), quince — hard fruit (CD) ,(WD), (LD), apricot — soft (CD), апельсин — с мягкой кожурой (ОШ, с. 35), (БАС, т. 1, с. 126), an orange — thick skin (CD), (WD), (LD), avocado — thick-skined (WD), арбуз — с твердой коркой (БАС, т. 1, с. 177), a watermelon — hard rind (CD), (WD), (LD), cherries — smooth hard pit (WD), hard stone (CD), grapes — smooth — skinned (WD), грейпфрут — с твердой кожурой (ОШ, с. 336), гранат — з товстою шкірою (СУМ, т. 2 с. 156), pomegranate — thick skin (CD), a melon — hard rind (CD), thick — skinned (WD), coconut — hard shell (LD) kiwi fruit — hairy skin (CD), лимон — с твердой кожурой (ОШ, с. 803), персик — з ворсистою шкіркою (СУМ, т. 6, с. 331), peach — soft skin (LD), fuzzy skin (WD), apple — firm fruit (WD), smooth skin (CD), carambola — smooth skinned (CD).

Висновки і результати подальших досліджень. Аналіз дефініцій тематичних груп «фрукти» та «ягоди» показав, що у структурі дефініцій експлікуються основні перцептивні модуси: зору (субмодуси: колір, форма, розмір), запах, дотик. У переважній більшості дефініцій цих тематичних груп центральне місце займають ознаки сприйнятті зором та на смак. Значно рідше в дефініцію вводиться модус запаху та дотику. Тлумачення назв деяких фруктів будуються на основі відсилки до певного референта — іншого фрукта або предмета. Здебільшого представлено два чи три перцептивні модуси: колір-дотик-запах, колір-дотик-форма, розмір-форма-запах, колір-розмір, форма-запах, розмір-колір-смак. В незначній кількості дефініцій наявні 4 ознаки: розмір-запах-дотик-колір, колір-форма-дотик-смак, розмір-форма-дотик-колір.

Дослідження вербалізації перцептивних модусів в структурі словникових дефініцій має бути продовжене з огляду на антропоцентричне спрямування сучасної лінгвістики.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

ОШ – Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / Российская АН; Росийский фонд культуры. Москва : АЗЪ, 1994.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

МАС – Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. Москва: Русский язык, 1985–1988.

БАС – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1950–1965.

CD – Collins English Dictionary. [Electronic resource] URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (accessed on May, 2019) Title from the screen.

WD – Merriam-Webster's Learner's Dictionary. [Electronic resource] URL : <http://www.learnersdictionary.com> (accessed on May 2019) Title from the screen.

LD – The Longman Dictionary of Contemporary English [Electronic recourse] URL : <http://www.ldoceonline.com/> (accessed on May, 2019). Title from the screen.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жуйкова М. В. (2016). Антропоцентризм у словникових дефініціях: відсилка до прототипу. Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, № 2 (6), с. 50–62.
2. Земичева С. С. (2016). Перцептивная картина мира диалектной языковой личности. Томск, 208 с.
3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. (1997). Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 245 с.
4. Телия В. Н. (1986). Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва. 298 с.

DIE BESONDERHEITEN DES FUNKTIONIERENS VON DER PHRASEOLOGISCHEN EINHEITEN IN DER PRESSESPRACHE

Die Sprache durchdringt alle Bereiche unseres Lebens und ist eine der Voraussetzungen der menschlichen Gesellschaft. Die bedeutende Rolle, die die Sprache spielt, bringt es mit sich, dass sie als etwas Alltägliches, Selbstverständliches betrachtet wird. Ein tieferes Eindringen in die mit der Sprache verbundenen Probleme ist aber nicht nur von theoretischem Interesse, sondern es ist auch von großer praktischer Bedeutung.

Die Sprachwissenschaft umfasst ein breites Aufgabengebiet. Es reicht von den Problemen der allgemeinen Sprachwissenschaft über die historisch-vergleichende Sprachbetrachtung mit dem Ziel, die Beziehungen der Sprachverwandtschaft und der Entwicklung von Einzelsprachen zu klären, bis zur Erforschung und zur Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes bestimmter Einzelsprachen.

In der Presse werden alle neue Entwicklungstendenzen der gegenwärtigen Sprache durchgeföhrt, alle neue Erscheinungen auf allen Gebieten der Sprache gezeigt. In der Presse kommen fast alle Funktionalstile vor, es hängt von der Absicht des Autors und der Spezifik der Textsorte ab. Die Phraseologie verleiht der Sprache Bildhaftigkeit, Anschaulichkeit und Unterhaltsamkeit. Außerdem spiegelt die Phraseologie jeder Sprache die Weltanschauung und kulturelle Besonderheiten des Volkes wieder. Die Publizistik besteht aus einer differenzierten Gesamtheit von Aussagen über gesellschaftliches Geschehen für eine breite Öffentlichkeit vom Standpunkt einer Klasse oder sozialen Gruppe aus mittels sehr unterschiedlichen Kommunikationsorganen wie Presse, Rundfunk, Fernsehen, Plakat, Film, Flugblatt und Broschüre [6, 15].

Die Funktionalstilistik hat ihre Wurzeln in der Prager Schule des Strukturalismus. Tschechische wie auch sowjetische Wissenschaftler der Linguostilistik setzten sich mit dem russischen Formalismus auseinander und suchten ursprünglich einen Weg, die einseitige Poetiktheorie zu bewenden. In diesem Zusammenhang entstand der Begriff des Funktionalstils. Nach R. Glaser hat die Schriftsprache vier Hauptfunktionen, denen sich jeweils eine „funktionale Sprache“ bzw. ein Funktionalstil zuordnen lässt. So ergibt sich aus der kommunikativen Funktion der Funktionalstil der Alltagssprache, aus der praktisch-spezifischen der Funktionalstil der Geschäfts- und Amtssprache, aus der theoretisch-spezifischen der Funktionalstil der Wissenschaftssprache und aus der ästhetischen Funktion der Funktionalstil der Sprache der Belletristik. Ein Funktionalstil der Presse als ein eigener, selbstständiger Stilbereich wird jedoch mit der Begründung, die Presse(-sprache) sei viel zu uneinheitlich, vollkommen ausgeschlossen [5, 25]. Auch W. Fleischer meint, der Stil der Presse und Publizistik sei strittig wegen seiner „Uneinheitlichkeit und großen Variationsbreite“ [5, 19].

Die sowjetische Germanistin Elise Riesel konstatiert in ihrem Werk „Deutsche Stilistik“ fünf Funktionalstile. Demgemäß gebe es neben dem Stil der öffentlichen Rede, der Wissenschaft und der Alltagsrede auch einen Funktionalstil der Presse und Publizistik und einen der schönen Literatur [5; 26]. Daneben trennt I. R. Galperin den Funktionalstil der Presse und Publizistik in zwei Einzelstile: Stil der Publizistik und Zitiungsstil. Dies ist in Anbetracht der großen thematischen Streuung und der damit zusammenhängenden sprachstilistischen Ausformungsvarianten durchaus berechtigt [5, 20].

Als sich im 17. Jahrhundert die ersten Zeitungen gründeten, war das im Entstehen begriffene Zeitungswesen wenig professionalisiert. Die Produzenten waren häufig Lehrer und andere Personen des öffentlichen Lebens, vor allem jedoch Literaten. Gemein war ihnen, dass sie größtenteils in Nebentätigkeit wirkten. So wundert es nicht, dass zunächst stilistische Muster existierender literarischer Gattungen übernommen wurden. Besonders die Erzählung und der Brief sind zentrale Gattungen der frühen Presse. Die Erzählung galt als die beste Form der Vermittlung von Geschehnissen und der Brief war die vornehmste Primärquelle der frühen Journalisten. Einhergehend mit der Übernahme dieser Gattungen ist auch augenscheinlich, dass die Presseerzeugnisse teils stark subjektiv und fiktiv anmuteten [3, 13].

Heute ist zumindest für die deutsche Presse eine sachlich-informierende Berichterstattung zu konstatieren. Der deutsche Journalist sieht sich als informierender, neutraler Vermittler. Von großer Bedeutung für die Presse sind die zum Beginn des 19. Jahrhunderts einsetzenden politischen Bestrebungen, die Anonymität der Verfasser von Artikeln aufzuheben. Dadurch identifizierten sich die Verfasser zwangsläufig mit ihren Artikeln. Es bildete sich allmählich die Berufsrolle des Journalisten heraus, die Presse allgemein erföhrt eine Professionalisierung. Im Zuge dessen entwickeln die einzelnen Zeitungstypen, zum Teil sogar einzelne Zeitungen, eigene „Spielregeln“, also spezifische Charakteristika des Stils, die sie von anderen Presseerzeugnissen abgrenzen. Innerhalb des Typs Tageszeitung bildeten sich in einem ähnlichen Prozess letztlich die verschiedenen Ressorts heraus. Fasst man diese spezifischen

Charakteristika des Stils als Pressesprache, so beschreibt man damit nicht etwa einen allgemeinen Stil der Presse, wohl aber den „Sprachgebrauch eines bestimmten Publikationsorgans“ [3, 15].

Zur Erforschung der deutschen Phraseologie leisteten die ex-sowjetischen Germanisten (N.M. Amosova, I. I. ernyeva, M. D. Gorodnikowa, N. M. Anskij, A. M. Reichstein, V. V. Vinogradov) einen großen Beitrag. In der jüngsten Zeit erscheinen einige theoretische Arbeiten zur deutschen Phraseologie der ukrainischen Sprachforscher (J. Baran, S. V. Denysenko, W. I. Hawrysj, N. A. Moskalenko u.a.). Die zahlreichen Bibliographien von deutschen Sprachforschern (J. Husermann, W. Fleischer, K. Klappenbach, J. Matesic) sprechen für sich.

Die Aufgaben der Presse sind die Benachrichtigung und der Einfluss auf die Leserschaft. Deshalb ist es von großer Bedeutung solche Einflüsse zu finden, die die Sprache emotionaler und bildhafter machen können. Dazu dienen Phraseologismen, die einen untrennbaren Teil jeder Sprache machen. In diesem Zusammenhang ist das Thema der Diplomarbeit, dass die Verwendung der Phraseologismen in der seriösen Presse behandelt, aktuell. Nicht nur Unterhaltungspreise, sondern auch seriöse Publizistik gebraucht eine große Anzahl von Phraseologismen.

Presstexte sind zu vielfältig um unter einen von anderen Funktionalstilen klar abgrenzbaren Funktionalstil der Presse und Publizistik subsumiert werden zu können. Wenn man jedoch klar abgrenzbare, pressenspezifische Textsorten, welche bestimmte Stilelemente und -züge aufweisen, definieren kann, ist jene Textsorten wiederum zu nutzen, um einen Funktionalstil der Presse und Publizistik zu konstatieren. H. H. Langer setzt als Kriterium den sprechakttheoretischen Begriff der Intention an und versucht so eine Klassifizierung vorzunehmen [7, 41]. Der Forscher stellt anhand des Kriteriums der Intention fünf Textklassen auf, von denen er dann folgende pressenspezifische Textsorten ableitet:

- Kontaktororientierte Texte: Boulevard-Texte.
- Informationsbetonte Texte: Meldung, harte Nachricht, weiche Nachricht, Bericht, Reportage, eventuell noch zeitgeschichtliche Darstellung, Wetterbericht und Sachinterview.
- Meinungsbetonte Texte: Kommentar, Kritik, Meinungsinterview, Glosse.
- Auffordernde Texte: Aufforderung.
- Instruierend-anweisende Texte: Handlungsanleitungen, Ratgebungen [36, 66-151].

Ausführlicher wird die Aufmerksamkeit auf die ersten drei Gruppen konzentriert, denn in diesen Textsorten ist das Vorkommen von Phraseologismen am wahrscheinlichsten.

Fast in jeder natürlichen Sprache kommen feste Wortverbindungen vor, die spezielle Bedeutungen haben und zu Bestandteilen des Wortschatzes wurden. Für diese sprachlichen Erscheinungen verwendet man verschiedene Termini wie z. B. Phraseologismen, Phraseolexeme, Redewendungen, Idiome, Wortgruppenlexeme. Den Begriff „Phraseologie“ ist doppeldeutig aufzufassen: erstens als relativ junge linguistische Teildisziplin und zweitens als Bestand von Phraseologismen in einer Sprache. Sehr verbreitet ist auch der Ausdruck „Idiom“, bzw. „Idiomatik“, „Idiomatismus“. In diesem Fall liegt das griechische Wort „idioma“ – „Eigentümlichkeit, Besonderheit“ zugrunde. Unter dem Einfluss fremder Sprachen entstanden auch die deutschen Ausdrücke „Redensart“ und „Redewendung“.

In der Entwicklung der phraseologischen Theorie werden drei Perioden unterschieden: die erste Periode (bis 1946) wird als Vorstufe der eigentlichen phraseologischen Forschung charakterisiert. In diesem Zeitraum betrachtet man nur eine Schicht von phraseologischen Wortbildungen die Idiomatik, wobei diese ausschließlich im Zusammenhang mit expressiven Ausdrucksmitteln der Sprache im Rahmen der Stilistik analysiert wurde. Im Vordergrund standen expressiv-stilistische Funktionen dieser einen Sprachschicht als „Schmuck der Rede“, ihre Rolle im Volkswitz und ihre Funktionen im Individualstil.

Die zweite Periode verbindet man mit den bekannten Arbeiten V. V. Vinogradovs (1946, 1947). Der Sprachforscher hatte in die phraseologische Forschung neue Arten von festen Verbindungen einbezogen und, was, nach M. D. Stepanova, I. I. ernyeva besonders wichtig war, kategorial-sprachliche bzw. kategorial-semantische Eigenschaften und Charakteristiken dieser Funktionen erfasst [11, 199]. Zu dieser Zeit waren auch Ideen, die Entstehung von phraseologischen Verbindungen als Teilproblem der lexisch-semantischen Funktionspotenz der Lexeme zu sehen und bestimmte Typen der lexikalischen Wortbedeutung als Grundlage für phraseologische Bildungen zu zeigen.

Aber wie man betont, wurden diese Gedanken in den nachfolgenden anderthalb Jahrzehnten nicht in vollem Umfang ausgewertet [11, 200]. Die phraseologische Forschung bewegte sich gewissermaßen im Kreise. Meistens wurden nach dem Vorbild der semantischen Klassifikation Vinogradovs phraseologische Funktionen der anderen Sprachen systematisiert. Die dritte Periode setzt Anfang der 60-er Jahre ein und ist durch eine Reihe von Arbeiten gekennzeichnet, die sich mit den Grundfragen der synchronen phraseologischen Theorie auseinandersetzen [10, 200]. Im Besonderen ist hier der Beitrag von N. N. Amosova (1962, 1963) zu würdigen. Gerade in ihren Arbeiten sind die Gedanken ausgewertet, die vor einigen Phraseologieforschern (Ozegov, Smirnickij) vorschwebten – die Phraseologismen als Spracheinheiten exakt zu analysieren und sie von allen anderen Spracheinheiten - Lexemen und festen,

aber nichtphraseologischen Bildungen - abzusondern.

Eine sehr umfangreiche Forschungsarbeit auf dem Gebiet der Phraseologie der deutschen Sprache leistete I.I. ernalyeva. Sie bezeichnet alle reproduzierbaren Syntagmen (von der Wortverbindung bis zum Satz), die als sprachliche Zeichen sekundären Bildung mit nominativer Aufgabe fungieren, mit dem Terminus feste Wortkomplexe (FWK) [1, 167]. I.I. ernalyeva definiert Phraseologismen als „feste Wortkomplexe verschiedener syntaktischer Strukturtypen mit singulärer Verknüpfung der Konstituenten, deren Bedeutung durch eine vollständige oder teilweise semantische Transformation des Komponentenbestandes entsteht“.

Phraseologische Einheiten sind in der Umgangssprache ebenso wie in der gehobenen Sprache anzutreffen. Man stößt auf sie in literarischen Texten ebenso wie in der Fachliteratur, in anspruchsvollen Abhandlungen ebenso wie in Zeitungsnotizen, ganz zu schweigen von Werbetexten, in denen mit Vorliebe phraseologische Einheiten eingesetzt werden. „Man stelle sich einen normalen alltäglichen Dialog ohne phraseologische Einheiten vor, und man wird feststellen, wie arm unsere Sprache ohne sie wäre“ [40, 58].

Wie es bekannt ist, zeichnen sich die Phraseologismen durch bestimmte Eigenschaften aus, die sie von freien Wortverbindungen und Sätzen unterscheiden [5; 168-169]. Zu den Grundeigenschaften dieser festen Wendungen gehören: Idiomaticität; Stabilität; Lexikalisierung und Reproduzierbarkeit. Unten betrachten wir, wie diese Eigenschaften in den analysierenden phraseologischen Einheiten eingepreist sind.

Idiomaticität: Für die phraseologischen Verbindungen, die den Bereich der Idiome bilden, ist kennzeichnend, dass ihre Bedeutung nicht oder nur teilweise aus den Einzelbedeutungen ihrer Bestandteile erschlossen werden kann. In diesem Zusammenhang ist die Rede von der phraseologischen und wörtlichen Bedeutung.

Bei einigen Ausdrücken sind wörtliche und phraseologische Bedeutung identisch. Zum Beispiel bei sich die Zähne putzen ist ganz klar, was dieser Ausdruck heißen soll. Dagegen bei der Wendung ins Wasser fallen (... Urlaub im wahrsten Sinne des Wortes ins Wasser fällt ... DIE WELT, 14.04.2019) sind zwei Interpretationen möglich. Die wörtliche und dann die phraseologische, die ausdrückt, dass etwas nicht stattfindet, ausfällt. Die phraseologische Einheit kalte Füße bekommen (Bettler ist eingeweiht, bekommt kalte Füße und verrät die Aktion an den Festungskommandanten. DIE ZEIT, 26.03.2019) kann auch eine wörtliche und beratende Bedeutung haben, und nämlich das Vorhaben aufgeben, weil man Bedenken oder Angst bekommen hat. Es sei von H. Burger betont, dass je stärker die Diskrepanz zwischen diesen beiden Bedeutungsebenen ist, umso stärker idiomatisch ist der Phraseologismus [2, 31].

Stabilität: Die Phraseologismen sind als Einheiten gespeichert, sie können als ganze abgerufen und produziert werden. So wie man ein Wort kennt, kennt man einen Phraseologismus. Im Gegensatz zu den Wörtern verhalten sich aber die Phraseologismen in mancher Hinsicht wie „normale“ syntaktische Gebilde. Es sei bemerkt, dass ein Wort nur als Ganzes dekliniert oder konjugiert oder im Satz in eine andere Position gebracht werden kann, bei Phraseologismen aber können die Komponenten dekliniert, konjugiert, umgestellt werden [2, 17]. Es ist zu sagen, dass absolute lexikalische Festigkeit nur bei wenigen phraseologischen Wortverbindungen erscheint. Zu solchen Phraseologismen gehören vor allem diejenigen mit unikalen Komponenten, was Wörter sind, die sonst im Wortschatz nicht vorkommen wie z. B. gang und gebe (In den USA sind sie gang und gebe Seminare in den Semesterferien ...DIE ZEIT, 12.03.2019).

Lexikalisierung und Reproduzierbarkeit: Diese Eigenschaften bedeuten im Grunde, dass die Phraseologismen im Prozess der Rede nicht jedesmal neu gebildet, sondern als lexikalische Einheiten reproduziert werden. Damit nähern sie sich gerade den Wörtern, deshalb werden sie auch als Paralexeme oder Wortgruppenlexeme bezeichnet [2, 22].

Aber nicht nur lexikalische Einheiten im engeren Sinn werden reproduziert. Es gibt Satzstücke und Satzkomplexe, die in der Kommunikation immer in derselben Form benutzt werden, die jedoch nur für eine bestimmte Gruppe von Leuten verstehbar sein können. Es fehlt hier die Tendenz zur Speicherung dieser Wendungen.

Es ist zu erwähnen, dass die Terminologie in der Phraseologie sowie bei Bezeichnungen der einzelnen Untergruppen nicht eindeutig ist. Für die Klassifikation des phraseologischen Bestandes einer Sprache kommen sehr unterschiedliche Kriterien in Frage. V.V. Vinogradov nimmt beispielsweise eine Klassifikation nach semantischen Kriterien vor. I.I. ernalyeva, N.M. Sanskij und A.V. Kunin legen lexikalische, syntaktische oder strukturell-semantische Aspekte zugrunde. Des Weiteren können funktionale, stilistische oder stilistisch-rhetorische Kriterien sowie die Einteilung nach sprach- und soziokulturhistorischer Herkunft ausschlaggebend sein. W. Fleischer, der auch zu diesen Sprachwissenschaftlern gehört, erklärt das Problem der Klassifikation, wenn er auf die Tatsache hinweist, dass den Phraseologismen ein eigenes System von Strukturtypen und Bildungselementen fehlt, wie es die Wortbildung kennt, und dass die für Wörter anwendbaren Klassifikationskriterien nicht voll auf die Phraseologismen übertragbar sind [5, 110]. Unten werden die analysierenden phraseologischen Einheiten

nach verschiedenen Klassifikationen untersucht und unterteilt.

Für die Gliederung des Gesamtbereichs der Phraseologie verwendet H. Burger das Kriterium der Zeichenfunktion, die die Phraseologismen in der Kommunikation haben. Nach dieser Klassifikation werden die Phraseologismen in folgende Gruppen eingeteilt [2, 36]:

a) Referentielle Phraseologismen, die sich auf Objekte, Vorgänge oder Sachverhalte der Wirklichkeit beziehen, zum Beispiel:

- ber jmds. Lippen kommen - von jmdm. ausgesprochen werden (... die Frage, die ihm am Ende über die Lippen kommt ... DIE ZEIT, 23.12.2019);
- im Kopf haben - etw. auswendig wissen; klug sein (Dieses berühmte Zitat ... haben wahrscheinlich viele Menschen beim Kennenlernen im Kopf. DIE WELT, 14.04.2019);
- wei es Gold – Sachen aus Porzellan (Das „wei es Gold“, in Gestalt von Servicen oder dekorativen Skulpturen ... DIE ZEIT, 26.03.2019).

Wie aus der Analyse hervorgeht, kommt eine große Anzahl von referentiellen Phraseologismen in der Pressesprache vor. Oft entstehen neue phraseologische Einheiten, die die Vorgänge oder Objekte der Realität bezeichnen und diese Wendungen kommen durch die Pressesprache in Gebrauch.

b) Strukturelle Phraseologismen, die nur eine Funktion innerhalb der Sprache haben, nämlich die Funktion, (grammatische) Relationen herzustellen: in Bezug auf, sowohl - als auch. Diese Gruppe der Phraseologismen kommt in der Presse meistens aus der grammatischen Sicht vor.

c) Kommunikative Phraseologismen, die bestimmte Funktionen bei der Herstellung, Definition, dem Vollzug und der Beendigung kommunikativer Handlungen haben: Gott, auf Wiedersehen, meiner Meinung nach, soviel ich weiß, nicht wahr?

- Macht nichts – das ist Kleinigkeiten (Macht nichts. DIE WELT, 14.04.2019). Für diese Gruppe benutzt man auch den Terminus Routineformel.

Es ist festzustellen, dass kommunikative Phraseologismen von großer Bedeutung in der Pressesprache sind. Diese Redensarten verleihen der Sprache umgangssprachlichen Charakter, demgemäß sind sie öfter in der Unterhaltungspresse aufzutreten.

Im Grunde dieser Klassifikation liegt die Rolle der Phraseologismen im Satz und das morphologische Prinzip der Gliederung. Nach diesem Kriterium sind folgende Gruppen zu unterscheiden [4, 21]:

a) Es gibt Phraseologismen, die kleiner als ein Satzglied sind. Dies trifft gerade für die strukturellen Phraseologismen zu, die die Funktion von Präpositionen (im Laufe, ohne zu), Konjunktionen (um zu, wenn auch) oder Adjektiven (gang und gäbe, allgemeinlich) haben können.

b) Die zweite Gruppe bilden die satzgliedwertigen Phraseologismen, die einem oder mehreren Satzgliedern entsprechen. Sie können die Funktion des Subjekts, Objekts oder Attributs erfüllen, zum Beispiel:

- Innerer Schweinehund - der eigene schlechte Charakter (Ob in der nahen Zukunft tatsächlich mehr Deutsche ihren „inneren Schweinehund“ niederrücken ... DIE WELT, 14.04.2019);
- Dritte-Welt - die Entwicklungsländer (... zuweilen erinnert sie an einen Dritte-Welt-Laden. DIE ZEIT, 26.03.2019);
- im Adamskostüm – nackt (... die im Adamskostüm das Neue Deutschland las ... DIE ZEIT, 26.03.2019). In diesem Fall handelt es sich auch um nominale Phraseologismen.

Erfüllen sie die Satzgliedfunktion eines Adverbials, nennen wir sie adverbiale Phraseologismen, z.B.:

- auf Pump – mit geborgtem Geld, auf Kredit (Sie hatten Wohnungen auf Pump gekauft in der Hoffnung ... DIE ZEIT, 19.03.2019);
- aus freien Stücken - unaufgefordert, freiwillig (Manche aus freien Stücken manche, weil sie verzweifelte Eltern ... dazu verdonnert haben. DIE ZEIT, 26.03.2019).

Der Phraseologismus kann auch in der Rolle eines Prädikats sein, z.B.:

- zu Tode kommen - tödlich verunglücken (... manche kommen auch zu Tode. DIE ZEIT, 26.03.2019);
- schwer fallen – sich schwer tun (Den Opfern und den Kindern der Opfer fällt es sehr viel schwerer, diese grausamen Dinge zu vergessen. DIE ZEIT, 19.03.2019). Alle Phraseologismen, die ein Verb enthalten, werden verbale Phraseologismen genannt.

Aus den oben angeführten Beispielen wird deutlich, dass die meisten Phraseologismen, die in der Publizistik gebraucht werden, bilden die satzgliedwertige Gruppe. Große Anzahl der verbalen und auch nominalen Phraseologismen kommt in Artikeln vor und die adverbialen Redensarten erscheinen nur in geringer Zahl.

c) Phraseologismen, die sogar einem Satz oder einer noch größeren Einheit entsprechen, bezeichnet man als satzwertige oder textwertige Phraseologismen. Innerhalb dieser Gruppe lässt sich eine Gliederung nach syntaktischen und textlinguistischen Kriterien vornehmen.

Es geht um die Phraseologismen, die zwar als abgeschlossener Satz auftreten, aber durch ein

bestimmtes Element (meistens durch ein entsprechendes Pronomen) an den Kontext angeschlossen sind, zum Beispiel:

- Es geht ihm an den Kragen - das ist eine Frage des Lebens (Manner-Mode: Der Hose geht es an den Kragen. DIE WELT, 08.04.2019);
- Das ist leichter gesagt als getan – etw. ist schwer durchzuführen („Simpel!“ Das ist nun leichter gesagt als getan ... DIE WELT, 08.04.2019).

Anders verhalten sich Sprichwörter wie Geld allein macht nicht glücklich aber es beruhigt (Geld allein macht nicht glücklich denke ich. DIE WELT, 07.04.2009) und Gemeinplätze Ich weiß, dass ich nichts weiß (Wir wissen, dass wir nichts wissen. DIE WELT, 14.04.2019). Sie müssen durch kein lexikalisches Element mit dem Kontext verknüpft werden.

Das Kriterium der Gliederung der Phraseologismen nach semantischer Klassifikation ist der Grad der Idiomatizität bzw. der Motiviertheit. Es lassen sich drei hauptsächlichliche Typen nach diesem Prinzip unterscheiden [4, 25]:

a) Idiome (bzw. vollidiomatische Phraseologismen), bei denen der Zusammenhang zwischen der wörtlichen und phraseologischen Bedeutung sehr klein ist, zum Beispiel:

- Kohldampf haben - Hunger haben (Ich habe nämlich ordentlich Kohldampf. DIE ZEIT, 19.03.2019);
- seine Tücken haben - kompliziert sein (Die neuen Möglichkeiten haben auch ihre Tücken. DIE WELT, 30.03.2019);
- jmdm. die Stange halten - für jmdn. eintreten; jmdn. unterstützen. (... die deutschen Kunden haben uns die Stange gehalten. DIE WELT, 14.04.2019);
- die Schulbank drücken – zur Schule gehen (Sie genießt es, noch einmal die Schulbank zu drücken. DIE ZEIT, 26.03.2019);
- auf wackligen Füßen stehen – keine feste Grundlage haben (Doch alle Vorhersagen über die ultraferne Zukunft des Universums stehen auf wackligen Füßen. DIE WELT, 08.04.2019).

b) Teilidiome, deren Gesamtbedeutung aus der lexikalischen Bedeutung der einzelnen Elemente teilweise erklärt werden kann, so wie folgende Wendungen:

- Witze machen - sich lustig über jmdn., etw. machen (Und es wäre zuerst geschmacklos, darüber nur einen Witz zu machen.“ DIE WELT, 14.04.2019);
- zur Welt bringen – gebären (... als sie ihre Tochter zur Welt brachte. DIE ZEIT, 26.03.2019);
- im Spiel sein - mitwirken; eine gewisse Bedeutung, Funktion haben (... wenn Erpressung im Spiel war. DIE ZEIT, 19.03.2019);
- einen schlechten Tag haben - schlecht aufgelegt, disponiert sein (...dass ausgerechnet heute die Leute am Schalter einen schlechten Tag haben und keine Lust, etwas zu »dulden«? DIE ZEIT, 26.03.2019).

c) Bei den nichtidiomatischen Phraseologismen existiert eine ganze Reihe von Termini. W. Fleischer nennt diese Gruppe Nominationsstereotype [5, 58], H. Burger schlägt vor, den Terminus Kollokation für den ganzen Bereich der nicht- bzw. schwachidiomatischen Phraseologismen zu verwenden [21, 38, 50].

H. Burger, A. Buhofer, A. Sialm benutzen, was die semantische Klassifikation betrifft, eher das Kriterium der Motiviertheit [4, 23-28], wobei bei den motivierten Phraseologismen zwei Gruppen zu unterscheiden sind:

a) direkt motivierte Phraseologismen, z.B.:

- nach und nach – allmählich (Das änderte sich nach und nach bis der Sender um das Jahr 2000 in 90 Prozent der Regionen zu sehen war. DIE ZEIT, 26.03.2019);
- auf den ersten Blick - bei nur flüchtigem Hinsehen, ohne genauere Untersuchung (... Die Einheimischen Inseln haben auf den ersten Blick wenig zu bieten. DIE ZEIT, 19.03.2009).

b) metaphorisch motivierte Phraseologismen, bei denen die phraseologische Bedeutung nur dann von den wörtlichen Bedeutungen ihrer Elemente abgeleitet werden kann, wenn sie als eine summative Bedeutung im bildlichen oder übertragenen Sinn verstanden wird wie folgende Beispiele:

- die Rmeln hochkrepeln – bei der Arbeit tüchtig zupacken (Dann dachte er daran, was er im Sport gelernt hatte: nicht aufzugeben und die Rmeln hochzukrepeln. DIE ZEIT, 26.03.2019);
- auf Wolke sieben schweben / sein - sehr glücklich, verliebt, voller Freude sein (In der Jugend schwebt man auf Wolke sieben – und im Alter mit etwas Glück noch darüber ... DIE WELT, 14.04.2019);
- reinen Tisch machen – alles in Ordnung bringen (Den Aufenthalt dort nutzte er auch, um reinen Tisch mit seiner Ehefrau zu machen – per SMS. DIE WELT, 08.04.2019).

Nach den Ergebnissen der Analyse ist es festzustellen, dass die metaphorisch motivierten Phraseologismen sehr oft in Presstexten auftreten. Ihre Hauptfunktion ist die Sprache spannender, lebendiger und bildhafter zu machen, beim Leser das Interesse für bestimmte Information zu erwecken. Direkt motivierte Phraseologismen kommen in Artikeln auch oft vor, aber die sind nicht von großer Aufmerksamkeit der vorliegenden Untersuchung. Aus der Untersuchung ergibt sich, dass das Vorkommen von Phraseologismen in der seriösen Presse ganz groß ist. In der Wochenzeitung DIE ZEIT, deren Artikel sich

durch ein hohes Sprachniveau auszeichnen und meistens die Züge eines meinungsbetonten Textes haben, ist die Häufigkeit von Phraseologismen daher im Vergleich zur Tageszeitung DIE WELT. Zusammenfassend ist zu sagen, dass die Phraseologismen viel häufiger in meinungsbetonten Texten auftreten als in informationsbetonten Textsorten. Es ist festzustellen, dass nicht nur in Unterhaltungspresse, sondern auch in seriösen Auflagen verschiedene Arten von phraseologischen Wendungen vorkommen.

Список використаних джерел

1. Гінка Б. І. Лексикологія німецької мови: лекції та семінари. – Тернопіль: 2005. – 220 с.
2. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1998. – 224 S.
3. Burger H. Sprache der Massenmedien. 2-e durchges. und erw. Auflage. – Berlin, New York: de Gruyter, 1990. – 220 S.
4. Burger H., Buhofer A., Sialm A. Handbuch der Phraseologie. – Berlin, New York: de Gruyter, 1982. – XIV. – 433 S.
5. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. 2-e., durchges. und ergänzte Auflage. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997. – 299 S.
6. Koller W. Intra- und interlinguale Aspekte idiomatischer Redensarten. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1974. – 308 S.
7. Matesic J., Eismann W., Rittgasser S. Zur Bestimmung des Phrasems und seiner Anwendung in der Phraseologie. In : Forschungsberichte der Universität Mannheim. – Mannheim, 1979. – 457 S.
8. Pilz K.D. Phraseologie. Redensartenforschung. – Stuttgart: Metzler, 1991. – 147 S.
9. Анский Н. Фразеологія сучасного російського мови. – М.: ВШ. шк., 1963. – 286 с.
10. Schade W. Zu den komparativen Phraseologismen des Deutschen und Russischen. Aktuelle Probleme der Phraseologie. – Leipzig, 1976. – 245 S.

Стаття розкриває основні риси сучасної німецької преси, як відображення тенденцій розвитку сучасної німецької літературної мови, які полягають у критичному осмисленні попередньої системи соціально-політичних цінностей суспільства.

Ключові слова: німецькомовна преса, засоби масової комунікації, фразеологічна одиниця.

The given article reveals the important features of the modern German mass media as a reflection of the trends in the development of modern German literary language, which consist in the critical reflection of the previous system of socio-political values of society.

Perhaps the one factor that arises from an examination of German media is the importance it plays in German intellectual life and debate. Indeed, German media is one of the most powerful opinion makers in Europe, or indeed world, media for it is highly analytical and critical tool that leads to articulation of the important subjects. At the beginning of the twenty-first century, Germans debate about their past, especially under Hitler, and also turn a critical eye to politicians in their midst. The early 2000s witness a mood of disillusionment with the electorate, particularly the disgrace of former Chancellor Helmut Kohl who allegedly received large amounts of campaign contributions from industry sources. Critical analysis is the hallmark of the modern German press. Particularly at the national level, the outlook for the media in the twenty-first century is inextricably bound up with the existence of the public broadcasting networks, both radio and television. The most fundamental question is whether there is a role for state subsidized electronic media in Germany at all or whether full privatization is a necessary or desirable. One problem with a public broadcasting systems is the amount of investment needed for both new technologies and programming, a cost that is usually not borne by license fees or state budgets that are increasingly looking to be reduced rather than increased. In order to raise this kind of money, public broadcasting stations need to become more commercial or more revenue oriented and in order to do that, they must emulate the existing commercial operations. In the early 2000s, advertising provides roughly one-third of television revenues and one-fourth of radio revenues. If public broadcasting stations are to become more financially viable, this proportion must surely increase. They must now find a new niche in an increasingly commercial media.

At the international or a global level, much like in the rest of the western world, the mission of the German media is to embrace the phenomenon of globalization. The late 1990s saw the growth of large media conglomerates, of which Germany had a significant number. These conglomerates embarked upon a strategy of a vertical and horizontal integration marked by a convergence of telecommunication and information technology and in particular the integration of print media, broadcast media, and the internet. By the year 2019 as the stock market was reflecting increasing difficulty and excessive cost in achieving that convergence, the wisdom of such convergence was being reexamined. With the importance of a large media conglomerates to Germany, any strategic miscalculation could have a significant impact on German economy as a whole. Thus, the outlook for the twenty-first century must be one of guarded

optimism, fuelled by the incredible success story of the past six years but possibly tempered by the structural difficulties and rigidities that once made the economic miracle happen.

Key words: mass media, German press, phraseological unit.

УДК 811.161.2.'373.7:070 (477)

*Володимир Каленич
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри журналістики, реклами та зв'язків
з громадськістю Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна)
e-mail: kalenychev@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1768-961X*

МЕДІАФРАЗЕОЛОГІЯ В ГАЗЕТІ «ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ»

У статті розглянуто функціональні й стилістичні особливості фразеологічних одиниць у текстах газети «Дзеркало тижня». Визначено фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови в газетних публікаціях та їхню текстотвірну роль; описано прийоми трансформування таких одиниць відповідно до їх функціональної орієнтації у медіатекстах.

Фразеологічні засоби є обов'язковим стилістичним компонентом мови газет, важливим джерелом експресивно-емоційної насиченості, суттєвим засобом реалізації конструктивно-стильових особливостей публікацій. Вони сприяють створенню особливої виразності в медіатекстах, здатні не тільки виражати відповідну думку більш виразно, а й більш емоційно, яскравіше.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, прислів'я, приказка, крилаті вислови, семантика, медіатекст.

Kalenychev Volodymyr. Mediaphraseology in the Newspaper "Dzerkalo tyzhnya"

The article deals with the functional and stylistic peculiarities of phraseological units in the texts of the newspaper "Dzerkalo tyzhnya". The phraseologisms, proverbs, sayings, aphorisms in newspaper publications and their text-forming role are determined; methods of transforming such units according to their functional orientation in mediatexts are described.

Mediaphraseology is considered as a complex of figuratively-expressive fixed expressions in the language of the media, which perform a text-creating role, give a special expressiveness, bright stylistic coloring to journalistic works. There are tendency to the use of such linguistic units as in the original composition, and in the transformed.

Idioms, proverbs, sayings and aphorisms function in various elements of journalistic works: headings, epigraphs, leads, abstracts and main text. The transformations of phraseology help to create an original and unique title, which attract reader's attention with emotion and expression, and facilitates the perception of text with a large information mass.

Phraseological means are a obligatory stylistic component of the language of newspapers, an important source of expressive and emotional saturation, an essential means of implementing constructive and stylistic peculiarities of publications. They contribute to the creation of a special expressiveness in mediatexts, can not only to express the relevant opinion more clearly, but also more emotionally, brighter.

Key words: phraseology, phraseological unit, proverb, saying, aphorisms, semantics, mediatext.

Фразеологія – це лінгвістична галузь, у якій уже склалася своя традиція досліджень сталих виразів, що ґрунтується на міцному фундаменті незліченної кількості монографій, дисертацій, статей. Надбанням лінгвоукраїністики є фразеологічні студії І.К. Білодіда, Л.Г. Авксентьєва, М.Ф. Алевфренка, А.П. Коваль, Л.С. Паламарчук, О.Д. Пономарева, Л.Г. Скрипник, Г.М. Удовиченка, В.Д. Ужченка та ін.

Попри різноаспектну досліджуваність фразеологічних одиниць як у синхронії, так і в діяхронії, їхньої структурно-семантичної парадигми, генезису й стилістики, у сучасному мовознавстві виокремлюються нові актуальні напрямки, пов'язані із суміжними лінгвістичними галузями (діалектологія, семасіологія, граматики, психолінгвістика тощо) або іншими науками (психологія, когнітологія, культурологія, етнологія, герменевтика, журналістикознавство й ін.). До широкого кола зацікавлень потрапляють питання діалектної фразеології та її лінгвокультурологічні особливості, психокогнітивні та етнокультурні аспекти, фразеологічна картина світу художніх текстів, функціонування фразеологічних одиниць у мові засобів масової інформації тощо.

Медіадискурс привертає увагу дослідників своєю багатомірністю, що відображає особливу динаміку мови й фразеології зокрема. «Найважливішою, визначальною рисою мови ЗМІ, – на думку О.А. Стишова, – є постійний пошук і використання нових засобів експресії на тлі раціонального стандарту і штампів» [Стишов 2003, с.22].

Фразеологічний склад мови істотно поповнюється, оперативно віддзеркалюючи оновлене сприйняття світу, нові оцінки сучасного політичного, культурного, наукового, побутового життя українського суспільства. Спостереження над сучасним публіцистичним узусом переконливо свідчать про те, що мова засобів масової інформації досить чутливо реагує на події та реалії сьогодення, акумулюючи все в першу чергу в лексико-фразеологічній системі мови. Унаслідок дії екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників фразеологічний склад мови постійно змінюється.

В.Д. Ужченко зауважує: «Виразні семантико-стилістичні якості фразеологізмів – їх образність, картинність, жива внутрішня форма – відсвіжують мовлення, роблять його невимушеним, соковитим, містким, дотепно-влучним, що й приваблює майстрів художнього слова, журналістів, публіцистів» [Ужченко 2007, с.250]. У медіатекстах стійкі вирази загострюють увагу читача на тих чи інших проблемах сьогодення, виявляють ставлення автора до описуваного, допомагають логізувати думку.

Мета статті – з'ясувати функціональні й стилістичні особливості фразеологічних одиниць у медіатекстах газети «Дзеркало тижня». Для реалізації мети в дослідженні було поставлено завдання: 1) виокремити фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови в газетних публікаціях; 2) визначити їхню текстотвірну роль; 3) описати прийоми трансформування фразем відповідно до їх функціональної орієнтації у медіатекстах. Матеріалом дослідження слугували тексти, представлені на сторінках інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня» за 2018 р.

У праці основним методом дослідження є описовий метод, що передбачає спостереження, класифікацію, узагальнення та інтерпретацію фразеологічних засобів у журналістських творах. Методика дискурс-аналізу сприяла виявленню текстуальних й екстратекстуальних характеристик медіаконтенту. На різних етапах дослідження послуговувалися методом функціонального аналізу для визначення текстотвірної ролі фразем. Для досягнення зазначеної мети використано також загальнонаукові методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, систематизації, спеціальні наукові прийоми лінгвістичного аналізу тексту.

Медіафразеологію розглядаємо як сукупність образно-виразних стійких висловів у мові ЗМІ, які виконують текстотвірну роль, надають особливої виразності, яскравого стилістичного забарвлення журналістським творам.

Д.Ю. Сизонов підкреслює, що «в умовах динамічного розвитку жанрів ЗМІ роль медійних фразеологізмів дуже зросла, а фразеологічний ресурс слугує тепер не тільки засобом лаконічного чи образного вираження думки автора, а й відображає актуальні соціальні, політичні, економічні, культурні, спортивні та ін. процеси сучасності» [Сизонов 2014, с.100].

Фразеологізми становлять комунікативну складову мовної системи, яка досить активно функціонує. Сучасним українським медіа властивий широкий спектр фразеологічних засобів, різноманітних за семантикою, структурою, граматичними особливостями, походженням, стилістичним потенціалом, зорієнтованих на створення почуттєвості аудиторії, глибше сприймання ними інформації.

О.Д. Пономарів виокремлює «виразові якості», властиві фразеологізмам: образність, емоційність, оцінність, експресивність. Образність є домінуючою рисою фразеологічних одиниць, становить їхню естетичну цінність. «У публіцистиці й художній літературі, – зауважує мовознавець, – фразеологічні звороти використовуються в авторському мовленні, роблячи його різноманітнішим, більш мальовничим, сповненим почуттів, а також у мовленні персонажів як один із засобів їх характеристики» [Пономарів 1992, с.127].

На основі аналізу медіатекстів, опублікованих на сторінках газети «Дзеркало тижня», можемо констатувати, що в цьому періодичному виданні з неоднаковою частотністю вживаються фразеологізми різноманітної семантики, синтаксичної будови, образно-експресивного потенціалу. Це пояснюється багатожанровістю публіцистичного мовлення: статті, звіти, інтерв'ю, репортажі, рецензії, авторські колонки та ін.

Фразеологічні звороти, прислів'я, приказки і крилаті вислови функціонують у різних елементах журналістських творів: заголовках, епіграфах, лідах, резюме й основному тексті. Простежуються тенденції до використання таких мовних одиниць як в оригінальному сталому складі, так і в трансформованому.

У медіатекстах власне фразеологізми стосуються суспільно-політичних та економічних процесів, позначають позитивні чи негативні оцінки осіб, предметів, явищ, обставинні характеристики

ки й ін., образно увиразнюючи стилістику журналістського мовлення: Альфою й омегою будь-якої істотної зміни податкової системи є зміна податкової культури в суспільстві (№27. – С.10); Поки що нижній і верхній прошарки перемагають. Середина знову опиняється між Сциллою і Харибдою (№50. – С.14); Він зумів переконати суддів, що про «чорну бухгалтерію» – ні сном, ні духом, як і про схеми незаконного фінансування (№22. – С.5); Українське волонтерство амбітне й гостре на язик (№30. – С.10); У сухому залишку змушений констатувати: солідарна система дихає на ладан, але альтернатива відсутня (№41. – С.7).

Крім уведення в текст фразеологічних одиниць без зміни семантики і структури, сильного стилістичного ефекту митці слова досягають шляхом видозміни і перетворення таких засобів. Трансформовані фраземи викликають у свідомості читача два контексти і дві ситуації: асоціативно відсилають до першоджерела та збагачує певними конотаціями новостворений текст: Надійним захистом від глобального диктаторського цунамі може стати тільки усвідомленість дій та рішучість створювати своє, винаходити «український велосипед» (№17. – С.10); Близькосхідний гордіїв вузол доповнився ще однією проблемою (№45. – С.5).

Прикметно, що той самий фразеологізм у різних публікаціях може мати різні семантичні відтінки та вживатися в різних контекстах. Наприклад, Доводиться тільки здогадуватися, який із методів – «батога чи пряника» – примусив північнокорейського лідера Кім Чен Ина змінити свою войовничу риторику і поновити діалог із південним сусідом, але весна на Корейському півострові обіцяє бути насиченою (№11. – С.5); Батіг і пряник для противників Багдада (№30. – С.5); Батіг і пряник безвізу (№47. – С.6). Так, у статті «Чому Ірак не може перемогти „Ісламську державу“?» (№30. – С.5) одна із частин має назву «Батіг і пряник для противників Багдада», у якій обігрується заголовний стійкий зворот, підвищуючи експресивну функцію інформаційного повідомлення: У підсумку, використовуючи батіг (застосування армії та спецпідрозділів, іноземних військових) і пряник (створення 10 тисяч робочих місць у протестуючій Басрі, величезні бюджети на підтримку проектів у південних регіонах, лояльних до опозиції), Багдад уміло блокує потенційну небезпеку з боку шиїтських радикалів.

З-поміж фразеологічного розмаїття медіадискурсу виокремлюємо крилаті вислови, прислів'я, приказки, які афористично узагальнюють авторське світобачення або певні життєві закономірності: Але правила, як удома, так і в умовах дитячого колективу, мають поширюватися на всіх, включно з дорослими. «Що можна Юпітеру, те не можна бичу» – тут аж ніяк не пройде (№2. – С.13); Часу дуже мало, і гаяти його не варто за будь-якого сценарію. Питання стоїть цілком по-датськи: «Бути чи не бути?» (№26. – С.8); Якщо комусь не подобається це дзеркальне відображення, то варто згадати крилатий вислів: «Нема чого на дзеркало нарікати, якщо пика крива» (№29. – С.12); Відомий афоризм говорить: немає нічого більш практичного за хорошу теорію (№31. – С.7); Чи пройдуть вони за ідеальною для будь-якого центру формулою «і вовки ситі, і вівці цілі» – лишається тільки гадати (№22. – С.5).

Л. Марчук зауважує: «Активне використання мовної гри в сучасній мові ЗМК зумовлює велику кількість формально та / або когнітивно трансформованих прецедентних висловлювань» [Марчук 2015, с. 135].

Іноді журналісти вдаються до перефразування, адаптуючи вирази до певного контексту публікації: Перефразовуючи відомий вислів, можна констатувати: «Скажи мені, хто тебе підтримує, і я скажу, хто ти» (№29. – С.5); Однак двічі в історію, як і в річку, не ввійдеш. (№21. – С.15).

Досить поширеним у газеті «Дзеркало тижня» є функціонування фразеологічних одиниць у ролі заголовків як текстотвірних елементів: Між молотом і ковадлом (№3. – С.13); Місце під сонцем (№50. – С.9); Відбирай і владарюй! (№17. – С.1); Мечем і динаром (№48. – С.4). Вони можуть і входити до складу заголовків: Brexit: гра ва-банк (№29. – С.4); Орендні будинки державі не по кишені (№45. – С.9). Крім інформативності заголовки несуть і ідейний потенціал публікації, тому у фразеологічній інтерпретації вони асоціативно налаштовують читача на сприйняття матеріалу. З одного боку допомагають авторові виявити свої почуття, ставлення до фактів, подій і викликають відповідні емоції в читачів, з іншого – сприяють наочності у вираженні думок і почуттів, які майстер прагне передати у формі образних уявлень.

Спорадично у заголовках використовують фразеологізми-варваризми: Per aspera ad astra Хмельниччини (№12. – С.15); ЦОВВ. Dura lex sed lex? (№29. – с.3); Brexit: Don't worry, be happy (№36. – С.5); Фіскалі Шредінгера: to be or not to be? (№49. – С.2).

Особливий комунікативно-прагматичний потенціал мають заголовки, в яких використовуються трансформовані усталені вирази, вирізняючись не тільки експресією, а й своєрідним інформаційним кодом до публікації. Існують різні прийоми перетворення компонентного складу, внаслідок чого відбувається їхнє уточнення, підсилення експресії фразеологічної одиниці.

Іноді журналісти вдаються до заміни компонентів фразеологічної одиниці, зберігаючи її внутрішню форму: Піймати МВФ за бороду (№16. – С.1); Одеського цвіту – по всьому світу (№34. – С.14); Повернення блудної схеми (№30. – С.9); «Мрія» до президентства доведе (№46. – С.5) або усічення фразем: Ліки. Хотіли як краще... (№50. – С.2). Вислови набувають імпульсу умовного рефлексу, це натяк, від якого явище соціально-психологічного характеру або подія суспільно-політичного, історичного значення оживає, активізується у свідомості читача.

Фразеологічні одиниці також використовують у гумористичному значенні за допомогою їх часткового перетворення: Трамп Китаю не товариш (№29. – С.1); Бійся китайців, які приносять дарунки (№32. – С.8).

Різноманітні трансформаційні потенції фразем, оновлення компонентного складу не заперечують твердження про їхню сталість (кодифікованість), а адекватно реагують на суспільно-мовну динаміку, семантичні зрушення. Пристосовані до сьогодення оновлені фразеологізми звучать досить колоритно: Староста у селі: один – не воїн (№17. – С.7); Ціни, індекси й індексація: блукання між політичних сосен (№29. – С.7); Буква цифри не Указ (№21. – С.11). Заміна компонентів сталого виразу закріплює його за конкретно мовленнєвою ситуацією, наповнює його новими смисловими відтінками. Такі індивідуально-авторські фразеологічні експерименти є експресивно привабливими для читача, вони стилістично забарвлені, інтенсифікують образну виразність тексту.

«Уведення трансформованих стійких сполучень слів у заголовки масмедійних текстів стає важливим засобом мовної експресії, яка посилює ефективність дискурсу. Вжитий у заголовку модифікований фразеологізм не тільки виконує функцію встановлення контакту або привернення уваги до змісту інформації, але й семантично і структурно підпорядковує собі весь текст статті чи повідомлення» [Пашинська 2011, с.136].

Трансформовані фразеологізми є засобом врівноваження логізації викладу прийомом для дослідження публіцистичної образності. Крім того, фразеологічні заголовки привертають увагу читачів, наближують важкий для сприймання текст до аудиторії будь-якого рівня, поглиблюють зміст, надають додаткових відтінків висвітлюваній темі.

Прислів'я та приказки також використовують у ролі заголовків: Кравець крає, як матері стає (№35. – С.1); Хоч плюй у вічі – їм Божа роса (№34. – С.3); Золоте правило земельної реформи: «сім разів відміряти, а один раз відрізати!..» (№20. – С.8); Сорок років мак не родив, і голоду не було (№7. – С.9). Фольклорна основа робить заголовки емоційними, глибокими, компактними і близьким читачеві. Як інтертекстуальні маркери такі вислови з народної творчості вирізняються емоційно-експресивними барвами, але в контексті публікації загострюють проблему з різним стилістичним ефектом (жарту, іронії, сарказму, інтриги тощо).

Посилювати імпресивність трансформованого вислову в заголовку можуть і розділові знаки, наприклад, знак питання: Чи доведе «язик» до Брюсселя? (№23. – С.1); Старий ворог кращий за нових двох? (№42-43. – С.4); Та чи такий страшний завод, як його малюють? (№42-43. – С.9).

Іноді в медіатекстах газети «Дзеркало тижня» крилаті вислови виконують текстотвірну функцію, займаючи місце епіграфа: Домовилася кішка з мишею, і будинок зруйнувався. Сирійська приказка (№34. – С.1); Якби ви вчилися так, як треба, То й мудрість би була своя... Т.Г.Шевченко (№33. – С.9); Мій єдиний ворог – час. Чарлі Чаплін (№45. – С. 7).

Сталі вирази увиразнюють семантико-стилістичні особливості журналістського мовлення, роблять його невимушеним, дотепно-влучним, передають не лише зміст, а й емоційно-оцінний тон публікації, урізноманітнюють стилістику видання. Володіючи певним світоглядом і моральними цінностями, журналіст не тільки реєструє події, а й викладає інформацію відповідно до своїх ідейних і морально-етичних намірів. Завдання публіциста – не тільки інформація, але й значною мірою вплив на читача, слухача, навіювання конкретних думок, ідей, формування у реципієнта оцінки інформації, що повідомляється.

Отже, на основі дослідженого матеріалу газети «Дзеркало тижня» можна відзначити, що фразеологічні одиниці досить поширені в цьому виданні, семантично і структурно різноманітні. Залучення фразем сприймається як економія мовних ресурсів з одного боку, та максимальне смислове навантаження з іншого. Їхнє функціонування регламентовано намаганням оновити образність усталених виразів, підсилити їхню експресивність й конотацію, влучно відображати суспільно-політичні, економічні, культурні й інші реалії. У ролі заголовків, епіграфів фразеологічні одиниці реалізують текстотвірний потенціал: загострюють увагу читача, концентровано відображають ідею твору.

Вивчення фразеологізмів у публіцистичному мовленні переконує в тому, що фразеологізми виступають засобом найяскравішої виразності, емоційної забарвленості, стилістичної експресивності і часто використовуються в медіатекстах. Дослідження сталих виразів у ЗМІ є актуальним у науковій перспективі аналізу екстралінгвальних та інтралінгвальних механізмів творення й функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марчук, Л.М. (2015). Прецедентні тексти в сфері суспільно-політичного дискурсу (на матеріалі газет «Голос України» та «Високий замок») [В:] Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки, Випуск 40, с. 135–137
2. Пашинська, Л. (2011). Трансформовані стійкі сполучення слів у заголовках сучасних ЗМІ. [В:] Культура слова, №74, с.131–136.
3. Пономарів О.Д. (1992). Стилїстика сучасної української мови. Київ, 248 с.
4. Сизонов, Д.Ю. (2014). Стилїстичний потенціал сучасної фразеології в українських мас-медіа. [В:] Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика, Випуск 29, с. 98–106.
5. Стишов, О.А. (2003). Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ, 388 с.
6. Ужченко, В. Д., Ужченко, Д. В. (2007). Фразеологія сучасної української мови. Київ, 494 с.

УДК 811.112.2'373.7

Галина Капніна
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри германської та слов'янської філології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
(Слов'янськ, Україна)
e-mail: halynakapnina@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9127-3017

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОЛОРОНІМОМ «rot» У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено аналізу фразеологічних одиниць з колоронімом «rot» в німецькій мові, які співвідносяться за своєю будовою зі словосполученням. Фразеологізми з колоронімічним компонентом «rot» проаналізовано за такими структурно-граматичними моделями: субстантивні, дієслівні, ад'єктивні й адвербіальні, кожна з яких проілюстровано прикладами.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, колоронім «rot», структурно-граматичні моделі.

Kapnina Halyna. Structural-grammatical models of phraseological units with coloronim "rot" in German language.

Phraseological foundation, inviolately, is a specific layer of the lexical composition of the language, in which a peculiar way of its native speaker's thinking, as well as the way of comprehension of certain reality phenomena is displayed etc. Fixed units can be considered as a powerful potential of the shaped system of language, moreover, if they include a coloronimic component. In this case coloronims appear as reinforcing element of the phraseological units meaning.

Set phrases are a subject of linguistic studios for a long time. The solid works in phraseological branch belong to L. Avksentiev, M. Alefirenko, K. Bulakhovskiy, V. Vynohradov, M. Shanskiy. Among the scholars, who have joined the development of this problem, must be named D. Bonderman, O. Halynskiy, S. Hryhoruk, M. Ivich, L. Kruhlikov, S. Kulinskyi, T. Semashko.

Given work is devoted to the analysis of structural-grammatical models of phraseological units with coloronim "rot" in German language. As a subject of this work, phraseological units with coloronim "rot" in German language, which collerate by its structure with phrases, were chosen.

In scientific research was found out that the essence of the substantive set phrases is their categorical features: they have an inherent value of objectivity or personality and also categories of genders, numbers and cases. For verbal set phrases the meaning of action and categories of tens, aspect, person, number, mood and state is characteristic. Adverbial phraseological units express feature. They have grammatical categories of case, gender and number. Adverbial set phrases are divided into two classes: adjectival and adverbial and transmit the meaning of the feature. All structural-grammatical models were analyzed with examples from qualified German dictionaries.

It was revealed, that phraseological units with coloronomical component "rot" are typical for all styles of the German language. To research their semantic-structural characteristics is the aim our further scientific research.

Key words: phraseological units, coloronim "rot", structural-grammatical models

Фразеологічний фонд, беззаперечно, є специфічним пластом лексичного складу мови, у якому відображається своєрідність мислення її носіїв, способи осмислення певних явищ дійсності тощо.

Образності та виразності мові надають такі якості фразеологізмів як метафоричність, символічність, експресивність, емоційність. Фразеологізми часто є національно маркованими, адже вони виступають фрагментом культурного світобачення етносу. Усталені одиниці можна вважати потужним потенціалом образної системи мови, тим більше, якщо вони містять колоронімічний компонент.

Відомо, що колір сам по собі є носієм різноманітних символів, відтінків, акцентів. Але ще яскравіше багатогранний феномен кольору розкривається в образних виразах, ідіомах, прислів'ях і приказках. У цьому випадку колороніми постають посилюючим елементом значення фразеологічних одиниць.

На семантику кольору в складі фразеологічних одиниць впливають екстралінгвістичні й інтралінгвістичні чинники, спричиняючи зміни у їх значеннях. Різноманітні події історичного, політичного, соціального або культурного характеру зумовлюють появу нових відтінків знайомих кольорів. Так, коричневий колір в німецькій мові довгий час символізував осінь, печаль. Після 1933 року, коли в країні з'явилися солдати у коричневій формі, цей колір почав асоціюватись з фашистським режимом, іншою назвою якого є вираз «Коричнева чума». Подібну ситуацію зі зміною семантики кольору спостерігаємо у новітній українській історії, коли помаранчевий колір почав викликати асоціації з певними партійними силами. У таких випадках словосполучення з колоронімами переходять у статус сталих фразеологічних одиниць.

Фразеологізми вже тривалий час є предметом лінгвістичних студій. Ґрунтовні роботи в галузі фразеології належать Л. Авксентьеву, М. Алефіренку, Л. Булаховському, В. Виноградову, М. Шанському. На сучасному етапі спостерігається посилення інтересу до семантики, структури фразеологічних одиниць, їх систематизації за різними ознаками, особливостей їх функціонування в мові, зокрема, якщо мова йде про фразеологізми з колоронімічним компонентом. Серед науковців, які долучились до розробки названих проблем, необхідно назвати Д. Бондермана, О. Галинську, С. Григорук, М. Івч, Л. Круглікову, С. Кулінську, Т. Семашко, Г. Шостак та ін. Аналізові колоронімів у складі фразеологічних одиниць в німецькій мові присвячена низка ґрунтовних досліджень українських науковців І. Задорожної, О. Зубач, Л. Ковбасюк, Н. Ніколаєвої, О. Огуя та ін.

Структурна ознака фразеологізмів є поряд з семантичною ознакою однією з найважливіших характеристик фразеологічних одиниць. Попри інтенсивність досліджень колоронімів у складі утслених одиниць, ця тема ще потребує додаткових наукових розвідок. Дослідити один з її аспектів – структурно-граматичні моделі фразеологічних одиниць з колоронімом «rot» в німецькій мові – мета нашої роботи.

Для реалізації мети дослідження були використані описовий метод, метод словникової дефініції та метод компонентного аналізу.

У лінгвістиці виокремлюють 11 базових кольорів: білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, блакитний, коричневий, фіолетовий, рожевий, помаранчевий, сірий. На ранньому етапі розвитку німецької мови існувала не вся відома сьогодні колірна гама. Колороніми з'являлися поступово. Червоний колір був одним з найдавніших. Він використовувався у ритуалах та повсякденному житті. Існує багато асоціацій, пов'язаних з червоним кольором. Лексема rot у лексикографічних джерелах тлумачиться, перш за все, як позначення крові і вогню, які є первинними прототипами крові і вогню. Пізніше до цієї семантики додалась асоціація з рослинним світом, зі здоров'ям людини, висловлювання негативних емоцій та почуттів [Ніколаєва 2018, с. 57–63]. У німецькій мові існує багато варіантів цього кольору: blasserot, blutrot, dunkelrot, feuerrot, hellrot, hochrot, kirscherot, krapprot, knallrot, purpurfarben, purpurn, purpurrot, rosarot, rosenrot, rostrot, rubinrot, scharlachrot, tiefrot, weinrot, ziegelrot, zinnoberrot та ін. Червоний колір в мовах багатьох народів є одним з найбільш продуктивних як елемент фразеологічних одиниць після чорного та білого.

Відзначимо, що в своїй роботі ми спираємось на дослідження О. Куніна, який під терміном «фразеологічні одиниці» розуміє стійкі сполучення лексем з повністю або частково переосмисленим значенням [Кунін 1996, с. 160]. Додамо, що предметом нашої роботи були обрані фразеологічні одиниці з колоронімом «rot» в німецькій мові, які співвідносяться за своєю будовою зі словосполученням. Фразеологічні одиниці зі структурою речення у цій статті залишаються поза увагою.

Аналізуючи стійкі одиниці з урахуванням граматичних категорій, у вітчизняній фразеології розрізняють субстантивні, дієслівні, ад'єктивні й адвербіальні фразеологізми [Баран 2008, с. 67]. Сутність субстантивних фразеологізмів полягає у їх категоріальних ознаках: їм притаманне значення предметності або особи, а також категорії роду, числа, відмінка. Для дієслівних фразеологізмів характерним є значення дії та категорії часу, виду, особи, числа, способу і стану. Ад'єктивні фразеологічні одиниці виражають ознаку. Їм притаманні граматичні категорії відмінка, роду та числа. Адвербіальні фразеологізми поділяються на два класи: якісні й обставинні та передають означення ознаки.

Розглянемо кожну з наведених структурно-граматичних моделей фразеологічних одиниць де-

тальніше.

Субстантивні фразеологічні одиниці мають один загальний компонент – іменник, який, у поєднанні з семантично-трансформованими прикметниками, сполучниками, іменниками утворює фразеологізми за моделлю Adj + S [Ніколаєва 2018, с. 127]. Сюди будемо відносити й композити з колоронімом «rot». Цю граматичну модель ілюструють наступні приклади: Rotes Buch / das rote Buch / das Rotbuch ‘червона книга’, rote Fahne ‘червоний прапор’, Roter Graben (Roten Turm, Roten Tr) ‘суд, правосуддя (у середньовіччі)’, Rotes Kreuz / das Rote Kreuz ‘червоний хрест’, der rote Kontinent ‘Австралія’, rote Literatur ‘комуністична література’, der Rote Montag ‘день суду’, der rote Planet ‘Марс’, rote Republik ‘комуністична республіка’, der rote Teppich ‘червоний килим’, das Rotk pphen ‘Червона Шапочка’, Roter Sonntag ‘друга неділя після Пасхи’. Як бачимо, в цих виразах прикметник «rot» може писатись як з маленької літери, так і з великої або бути елементом складного іменника.

Дієслівні фразеологізми утворюються за допомогою дієслівно-іменних словосполучень і представлені такими типовими граматичними моделями: Adj + V (прикметник + дієслово), Adj + S + V (прикметник + іменник + дієслово), Pr p + S + Adj + V (прийменник + іменник + прикметник + дієслово), S + Adj + V (іменник + прикметник + дієслово) [Ніколаєва 2018, с. 127]. Фразеологія німецької мови багата на усталені одиниці з колоронімом «rot», утворені за названими структурно-граматичними моделями: sich etwas rot im Kalender anstreichen ‘підкреслити в календарі червоним’, einen roten Kopf bekommen, також rot anlaufen та rot sehen ‘почервоніти’, keine Roten haben ‘не мати грошей’, in den roten Zahlen liegen ‘мати негативний баланс’, keinen roten Heller wert sein ‘нічого не вартувати’, jmdm. einen roten Hahn aufs Dach setzen ‘пустити червоного півня’, den roten Rock tragen ‘пристрасно когось любити’, auf jmdn. wie ein rotes Tuch wirken / ein rotes Tuch f r j-n sein ‘діяти на когось, як червоне сукно на бика’, jmdm eine rote Karte zeigen ‘показувати комусь червону картку’, sich wie ein roter Faden ziehen ‘проходити червоною ниткою, бути важливим’.

Ад’єктивні фразеологізми з колірним компонентом містять у складі прикметник у ролі стрижневого слова і утворюються за моделлю Adj + Pr p + S (прикметник + прийменник + іменник) [Ніколаєва 2018, с. 127]. Ця структурно-граматична модель, на відміну від двох попередніх, є малочисельною: rot wie Blut ‘здоровий, повнокровний’, rot wie ein Krebs також rot wie eine Tomate ‘засоромлений’.

Адвербіальні фразеологізми, як правило, позначають стан дії. Для них характерною є відсутність морфологічних категорій. Додамо, що за цією моделлю утворено найменшу кількість фразеологічних одиниць з колоронімом «rot»: Alarmstufe rot ‘дуже небезпечно, червоний ступінь небезпеки’, bei Rot ‘на червоне світло світлофору’.

Таким чином, у ході аналізу структурно-граматичних моделей з колоронімом «rot» в німецькій мові було виявлено, що субстантивні та дієслівні структурно-граматичні моделі є продуктивними, при чому, визначити, яка саме структурно-граматична модель представлена більшою кількістю фразеологічних одиниць, досить важко. Ад’єктивні та адвербіальні фразеологізми з колоронімом «rot» є малочисельними, тому структурно-граматичні моделі, за якими вони утворені, не можна назвати активними.

Аналіз фразеологізмів з колоронімом «rot» в німецькій мові дає підстави зробити висновок, що характерними для них є негативні емоції (гнів, роздратованість, сором (keine Roten haben), але з вказаним колоронімом існує певна кількість сталих виразів з позитивним значенням (der rote Teppich) та нейтральною семантикою (sich etwas rot im Kalender anstreichen).

Фразеологічні одиниці з колоронімічним компонентом типові для усіх стилів мови. Дослідити їх семантично-структурні характеристики – мета наших подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран, Я.А., Зимомря, М. І., Білоус, О. М., Зимомря, І. М. (2008) Фразеологія: знакові величини. Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Вінниця, 256 с.
2. Кунин, А.В. (1996) Курс фразеологии современного английского языка. Москва, 381 с.
3. Ніколаєва, Н.М. (2018). Функціонування колоронімів у сучасному німецькомовному публіцистичному тесті: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови”. Запоріжжя, 212 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Гавриш В.І., Пророченко О.П. (1981) Німецько-український фразеологічний словник. К.: Радянська школа. Т 2. 382 с.
2. M ller (2008). Lexikon der Redensarten. Herkunft und Bedeutung deutscher redewendungen. M nchen, 937 S.
3. Duden. Redewendungen. W rterbuch der deutschen Idiomatik (2016) M nchen, 928 S.

УДК: 811.161.2'373.421'373.7:821.161.2С1/7]/08

Борис Коваленко
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: kovalenko.bor@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3764-856X

СИНОНІМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ У ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ А. СВИДНИЦЬКОГО)

У статті на матеріалі творів А. Свидницького розглянуто системні відношення у фразеології, зокрема синонімічні. Прагнучи до об'єктивного відображення життя, автор вдається до широких описів побуту і звичаїв народу, його одягу, їжі і т. ін., а вагомим компонентом оповідей письменника є фразеологізми (приказки, прислів'я). Багатий синонімічний словник є свідченням високої художньої майстерності автора, досконалого знання ним літературної та народнорозмовної української мови.

Ключові слова: Системні відношення, синонімія, фразеологізм, фразеологічні синоніми, А. Свидницький.

Kovalenko Borys. Synonymic connections in phraseology (based on the works of A. Svydnytskyi)

In the article the systematic relations in phraseology, in particular synonymous ones, are studied on the material of A. Svydnytskyi's works. Some aspects of systematic relations of phraseological units in the Ukrainian language found their theoretical grounding in the works of L. Avksentieva, N. Babych, V. Bilonozhenko, I. Hnatiuk, M. Zhuikova, V. Kalashnyk, A. Lahutina, F. Medvediev, L. Palamarchuk, Yu. Pradid, Ye. Rehushevskiy, L. Skrypnyk, V. Uzhchenko and other researches. Most works of Ukrainian linguists-phraseologists are devoted to the problem of synonymy, because of the lack of a common view on this phenomenon. Language of A. Svydnytskyi's works is full of phraseological units (sayings, proverbs). Describing of real events, provided by the writer, affects the selection of linguistic means. Aiming at the objective reflection of life, the author uses the extensive descriptions of everyday life and customs of people, their clothes, food, etc., which sometimes resemble the usual records of a specialist-ethnographer. Continuing the traditions of the predecessors, and especially of T. Shevchenko, the writer, makes the folklorism in its broad understanding - as a special stylistic category, a major component of his story. It is manifested not only in the introduction to the folk songs, phraseological units (sayings, proverbs), elements of folk figurativeness, etc., but also in the deep penetration of the writer into the composition of the world's perception, people's thinking, the result of which is the organicity, naturalness of the way of reproduction of thoughts and feelings of ordinary people. A. Svydnytskyi, even used collocations as an epigraph to his works. The phraseological units and paroemia in the works of the writer - are the centres on which the author's narrative is based or from which the author's story is drafted off, they are always in place and suitable for the occasion, the language of characters is full of them, they also serve as supporting moments, undeniable truths.

Having grouped phraseological synonyms, we distinguish the most common of their semantic varieties: the relationship between people, the mental and physical condition of a person, phraseological units, which characterize the respect for the dead, etc.

As the research has shown, the phraseological fund of the works by A. Svydnytskyi is rich and diverse, and the main function of phraseological synonyms used in his works is the refinement, the detalization of the depicted features. Rich synonymic vocabulary is a testimony to the author's high literary skills, his perfect knowledge of the literary and folk Ukrainian language.

Key words: systematic relations, synonymy, phraseological unit, phraseological synonyms, A. Svydnytskyi.

Загальноновизнаною в українському та зарубіжному мовознавстві є думка про наявність системних зв'язків у фразеологічному складі мови. Фразеологізми в мові функціонують не ізольовано, а органічно вписуються в мовну систему. Цілісність значення фразеологічних одиниць зумовлює витворення системних відношень, аналогічних лексичним одиницям: полісемія, омонімія, синонімічні, варіантні й антонімічні відношення.

Окремі аспекти системних відношень фразеологізмів української мови знайшли своє теоретичне обґрунтування в працях Л.Г. Авксент'єва, Н.Д. Бабиць, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, М.В. Жуйкової, В.С. Калашника, А.В. Лагутіної, Ф.П. Медведєва, Л.С. Паламарчука, Ю.Ф. Прадіда,

Є.С. Регушевського, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка та ін. дослідників.

Найбільше робіт українських лінгвістів-фразеологів присвячено проблемі синонімії (Л.Г. Боярова, М.Т. Демський, М.П. Коломієць, Л.Г. Скрипник, Л.М. Стоян).

Проблема синонімії у фразеології пов'язана перш за все з відсутністю єдиного погляду на це явище. На думку Ф.П. Медведєва, “фразеологічні синоніми – це самостійні звороти, що вживаються для позначування того самого поняття; вони близькі смисловим значенням, але не тотожні, мають різну образну структуру, різний лексичний склад, стилістично іноді різко відмінні” [Медведєв 1982: 67]. В.М. Телія суть фразеологічної синонімії вбачає в здатності фразеологізмів з однаковим категоріальним граматичним значенням і різним лексичним складом компонентів до взаємозамінювання без порушення будови конструкції [Телія 1996: 77]. Л.Г. Скрипник синонімічними вважає фразеологізми з різною внутрішньою формою і лексичним складом на позначення одного й того самого поняття, що, відтіняючи різні його сторони, мають однотипне категоріальне значення і однакову семантичну сполучуваність зі словами оточення [Скрипник 1973: 212]. Один із укладачів першого українського словника фразеологічних синонімів М.П. Коломієць фразеологізми-синоніми розуміє як фразеологізми, “...що близькі (чи тотожні) за своїм основним значенням, але відрізняються образною структурою, значенневими відтінками, емоційно-експресивним забарвленням або належністю до того чи іншого функціонального стилю” [Коломієць 1988: 4].

На думку Л.Г. Авксентьєва, фразеологічні синоніми “виражають спільне значення і мають однакову синтаксичну сполучуваність, але відмінні між собою компонентним складом, а також емоційно-семантичними відтінками, закладеними в самій природі фразеологічної одиниці” [Авксентьєв 1983: 74]. Більшості фразеологізмів-синонімів, як вважає дослідник, властиві такі риси, як однорідність моделі, співвіднесеність значення зі значенням відповідної частини мови, однорідна синтаксична сполучуваність.

В.П. Жуков тлумачить фразеологічні синоніми як стійкі вислови “...з гранично близьким значенням, що, як правило, співвідносяться з тією самою частиною мови, мають частково подібну або (рідше) однакову лексико-фразеологічну сполучуваність (ця особливість перш за все властива одноструктурним фразеологізмам), але відрізняються один від одного відтінками значення, стилістичним забарвленням, а інколи тим та другим одночасно” [Жуков 1986: 178]. Учений зазначає, що фразеологізми, які вступають у синонімічні зв'язки, мають неоднаковий ступінь синонімічності. Найбільшою синонімічністю характеризуються фразеологічні звороти, які, збігаючись за значенням, вільно замінюють один одного в будь-якому контексті.

В.Д. Ужченко і Д.В. Ужченко вважають, що фразеологічна синонімія значною мірою подібна до лексичної. Фразеосиноніми мають близьке значення, хоч і різні семантичні відтінки [Ужченко, Ужченко 2005: 76].

Отже, для фразеологічної синонімії релевантними ознаками є: а) близькість семантики; б) однакова синтаксична роль; в) відмінності відтінків значення або стилістичного забарвлення.

Фразеологізми-синоніми можна об'єднати в синонімічний ряд. М.П. Коломієць зазначає, що в синонімічний ряд об'єднуються тільки тотожні або близькі за значенням фразеологізми, як правило, співвідносні семантично й функціонально з тією самою частиною мови, які виконують функцію того самого члена речення, що й домінанта синонімічного ряду. Причому це можуть бути різні за граматичною структурою фраземи [Коломієць 1988: 5]. Подібною думки дотримується і Л.Г. Авксентьєв, уважаючи, що фраземи формують синонімічний ряд на основі спільності загального значення. Синонімічний ряд створюється іноді шляхом переосмислення різних словосполучень, що асоціюються з однією якоюсь ідеєю, однак члени ряду продовжують через семантику зберігати особливості свого походження, а також значні відмінності, пов'язані з їх приналежністю до того чи іншого соціального або професійного середовища та з образами, що лежать у їх основі [Авксентьєв 1983: 79–80].

Мета статті – проаналізувати фразеологічні синоніми, які функціонують у творах А. Свидницького, виявити найбільш кількісно значущі синонімічні ряди, вказати на їх функційно-стилістичні особливості.

Мовна постать А. Свидницького не знайшла всебічного висвітлення у сучасному мовознавстві. У науковому доробку, присвяченому ідіолекту письменника – представника шістдесятників ХІХ ст., автора етнографічних нарисів та оповідань, роману “Люборацькі” – варто виділити праці В.Я. Герасименка, Н.Й. Жук, М.Є. Сиваченка, О.Г. Муромцевої, М.М. Хращевського, П.П. Доценко. Про те, як відображається подільський говір у мові творів письменника, йдеться у працях І. Матвіяса [Матвіяс 1990; Матвіяс 1998].

Об'єктивно-повістевий виклад, який запровадив А. Свидницький, позначається на доборі мовних засобів. Прагнучи до об'єктивного відображення життя, автор вдається до широких описів побуту і звичаїв народу, його одягу, їжі і т. ін., які часом нагадують звичайні записи спеціаліста-етнографа. Продовжуючи традиції своїх попередників, а особливо Т.Г. Шевченка, письменник вагомим

компонентом своєї оповіді робить фольклоризм у широкому розумінні – як спеціальну стильову категорію. Вона виявляється не лише у введенні до тексту народних пісень, фразеологізмів (приказок, прислів'їв), елементів народної образності тощо, а й у глибокому проникненні письменника в склад природного світосприймання, народного мислення, наслідком чого є органічність, природність самого способу відтворення думок і почуттів простих людей. А. Свидницький навіть епіграфом до своїх творів добирав сталі сполуки. Наприклад, до роману «Люборацькі» він подав вислів Людей слухай, а свій розум май, а до своїх російськомовних оповідань та нарисів «Попался впрасак» і «За год до холери» приказки: Дере коза лозу, а вовк козу, вовка мужик, мужика пан, пана юриста, а юристу чортів триста і Подоля, Подоля! Гірка твоя доля ... Хороший край, та лиха година. Навіть деякі оповідання автор називав пареміями, наприклад: Проти сили не попреш: з чим родився з тим і вмреш або Хоч з мосту та в воду.

Всі твори письменника, навіть ті, які написані російською мовою, наповнені фразеологізмами і пареміями. З метою колоритнішого зображення умов, в яких живуть персонажі твору, автор використовує різноманітні фразеологічні словосполучення то фольклорного («Пройшла еси вогонь, і мідні труби, і пляшки, й келішки; всюди їздила, то піди ще й пішки»); «А паню видно по носі, що рилась в горо-сі..., рила моркву з петрушкою і вдавилась галушкою»), то книжного, церковнослов'янського («Блажен тільки той, кого обрящет удача»; «В день радості взридаєте і восплачетесь...») походження. Часто як прийом мовної характеристики вживаються польські і російські вирази, звороти, окремі слова. Зауважимо, що народно-розмовна мова і фольклор були основою художньої мови й інших письменників – як попередників, так і сучасників А.П. Свидницького. Відмінності полягають, на думку О.Г. Муромцевої, в характері використання, ступеня органічності цих джерел, а також ступеня достовірності їх як засобу змалювання соціальних типів і картин соціальної дійсності. Саме в цьому А.П. Свидницький в значній мірі був першопрохідцем в українській прозі, оскільки до нього згадані джерела використовувалися в основному для опису селянства. Письменник же зобразив близький до народу за побутом, національним світосприйняттям верству подільського православного духовенства, яке, як і його паства, зазнавало національного приниження з боку представників католицтва [Муромцева 2008: 52].

Фразеологізми та паремії в творах письменника – це ті центри, на які спирається або від яких відштовхується авторська розповідь, вони завжди до місця і на місці, щедро насичені ними мова персонажів, вони також виступають опорними моментами, незаперечними істинами: Хіба він [Бог] знає, куди до раю навпростець?; Кому що, а курці просо!; Не вернеться, що минулось; Над сиротою Бог з калитою; Не відхрестися, ні відмолишся; Поминай же як звали; Рада б мама за пана, так пан не бере.

Письменник не тільки використовував народну мудрість, а й за її зразком створював свої афоризми, наприклад: Вірив у пана, як турчин у місяць; Не знав більше світа, що у вікні; Пройшла еси вогонь, і мідні труби, і пляшки, й келішки; Лиха доля лиху дорогу показала.

Досліджуючи фразеологічну синонімію у художньому стилі, звернемо увагу на твори А. Свидницького, писані добірною українською мовою, наповнені прислів'ями та приказками. Автор широко використовує діалоги, наводить пісенні ремінісценції, вдається до ліричних відступів, надає великого значення застосуванню в художній мові фразеологізмів, їх синонімів, і це свідчить не лише про те, що він звертається до живого народного мовлення, а й про вживане й широке користування цими одиницями при передачі менталітету українського народу, особливості його мови, якнайповнішому розкритті вдачі того чи того героя, введенні читача у коло подій, що зображені у повісті або оповіданнях, передачі живого характеру розмови між персонажами.

Одиниці мови функціонують не ізольовано, а в безлічі тісних взаємозв'язків між собою. Це дає змогу їх групувати, встановлювати відповідні семантичні відношення.

Виділення фразеологічних груп, як і лексичних, залежно від зв'язку між ними – важливий етап вивчення системних семантичних відношень.

Згрупувавши фразеологічні синоніми, виділимо найпоширеніші їх семантичні різновиди.

Так, до фразеологізмів, що передають відносини між людьми, належать:

– сталі вислови, що означають поширення неправдоподібних відомостей про когось, ведення неправдивих розмов – гладко брехати: Другі думали: “Та й гладко ж бреше”, а проте і цим зазд-рісно було, що в Антося стільки знайомих (Люборацькі, с. 176), губу мати виправлену: І губу Маса мала виправлену! Що які вже витресовані оті скарбові підпанки, що якби не вмів брехати, та ще й гладко, то не мав би й рубця на плечах ... (Люборацькі, с. 92.), ману пускати: Отак Антося ману пускав і камбратам, і перед урядом, і по селах (Люборацькі, с. 176), водити за ніс: Пани вчотирьох тим часом зайшли в сад, посідали під липою, – може, чай пити збиралися або що, а щоб губа не вакувала, почали кпити один з другого ті два молодших зяті, що в тебе жінка така! а в тебе така! тебе за ніс во-дить! а тебе за чуба смиче!.. (Недоколисана, с. 395);

– фразеологізми, які за контекстом синонімічні і передають бажання кохати єдину людину, одружитися з нею, бути завжди разом: на рушник ставати: Хто бачив її на Різдво та на Великдень, якби подививсь тепер, то жодним побитом не пізнав би: виросла, що з якого боку не зайди, дівчина на всю губу, хоч зараз на рушник ставай, а тоді була – от! підліток собі. (Люборацькі, с. 85), до шлюбу стати: Я ж догадуюсь, чого їй забагається: вона хоче з ним до шлюбу стати (Люборацькі, с. 66);

– фразеологізми, що характеризують зовнішній вигляд людини, наприклад, неохайний, брудний, замузаний: паню видно по носі, що рилась в горосі: А паню видно по носі, що рилась в горосі, – від-казав Антосьо і показав їй на ніс, що як навмисне був чи-мось замазаний, і додав: – Рила моркву з петрушкою і вдавилась галушкою (Люборацькі, с. 87), видно пана по халявах: – Видно пана по халявах, – сказала Мася і показала Антосьові на чоботи (Люборацькі, с. 87).

До фразеологічних синонімів, що передають психічний стан людини, відносимо:

– фразеологізми, що мають значення ‘переживати душевні муки, хвилюватися, побиватися’ – немов камінь на серці: Говорить старий як годиться, а на серці, немов млинський камінь, лягла тяжка дума: “Чи не попалась мишка в котячі пазурі, що така слухняна стала” (Недоколисана, с. 396), волосся рвати: – Brutal, – каже сама до себе і мало волосся не рве, що вийшла до його, та не кляне владики, ні! аж гілля гнеться! (Люборацькі, с. 137), душа завмре: Душа було завмре, зовсім завмре, як муха восени. (Люборацькі, с. 45), холодніє в душі: Вже місто було видно, як на долоні, і класи за містом; Антосьові все холодніло та й холодніло в душі. (Люборацькі, с. 106), млості б’ють: Серце тьохнуло та й заніміло, в очах заблищало, замиготіло, і аж наче млості б’ють (Люборацькі, с. 167), сум взяв: Згадала дівчина, що тільки сама так прибиралась і, може, саме в ту пору, як він конав, реготалась до розпуку – та й сум її взяв (Люборацькі, с. 89);

– сталі вислови-фразеологізми зі значенням ‘плакати’ – засміятися на кутні: – Ви бушуєте, поки нема мого Антосья, а хай-но приїде, то дасть він вам гарту! ... Засмієтесь ви на кутні! (Люборацькі, с. 186), очі слізьми запливають: Дайте лишень нової втну: ... як дівочі карі очі слізьми запливали, як козака край байрака в степу по-ховали (Відьми..., с. 413), заливатись (обливатись) слізьми: Оріся щось хотіла відказать, та залилась слізьми, що й голос завмер (Люборацькі, с. 145), На маму дивлячись, і дочки слізьми заливались (Люборацькі, с. 32), Та як залетється зразу слізьми, то аж жаль було б дивитись, якби хто побачив: сльози такі дорідливі, як дощ перед градом, одна за другою й покапали на поміст, наче горохом посипав (Люборацькі, с. 82), Довго ніхто не міг допитатись, чого це так; а далі Мася і призналась одній товаришці і облилась слізьми. (Люборацькі, с. 79).

Фразеологічні одиниці, що означають фізичний стан, зокрема погане самопочуття: білий (побіліти) як глина: А що вже син того панотця, то йшов білий, як глина (Люборацькі, с. 44), Привітали Івана і цар, і царівна, і гості, а той молодий побілів, як глина (Відьми..., с. 434), стати, як крейда: Чим довше йшов, чим ближче було, тим все біліший робився, а як увійшов у сінці, то як крейда став і не йде (Люборацькі, с. 111), не лекшає на серці: От вже й греблю проїхали і до хати повернули, а сумно Антосьові: не прояснювалось, не лекшало на серці, ні разу не вдарилося як інакше, що от-от материн голос почує... (Люборацькі, с. 201).

Синонімічні фразеологізми, що характеризують повагу до померлих – нехай з Богом спочиває: Та вона вже вмерла, то й нехай з богом спочиває. (Відьми..., с. 448), дай же нам, Боже, здоров’я, а помер-шим вічний упокой: Ну, мамуню! Дай же нам, боже, здоров’я, а помер-шим вічний упокой! (Люборацькі, с. 208).

Сталі вислови для вираження здивування, подиву, докору, обурення: хай йому сто чортів: – А що, – каже Ковинський, – як тобі здається, добре ходити в клас? – Та хай йому сто чортів! (Люборацькі, с. 113), – Та хай йому сім чортів і все лихе; чи я ж проклинаю? І чого ви вчепились? (Люборацькі, с. 97), чорт його бери (побери) – Добре каже, – озвався Антосьо, – бо яке ж вам діло до його хазяйства? Чорт його бери! (Люборацькі, с. 164), – Чорт його побери! – подумав Антосьо. – Не я первий пропаду, не я й останній (Люборацькі, с. 206).

Уміння вибирати із синонімічного ряду найбільш доцільний фразеологізм, щоб він повністю відповідав змістові твору, його ідеї – складне завдання. Воно вимагає уважної та серйозної роботи над мовою твору, потребує великої майстерності від митця. Не можна нехтувати і структурною довершеністю фразеологічних одиниць, що будуть уведені в мовну канву художнього твору. Дослідивши склад та граматичні особливості фразеологізмів, використаних в ідіостилі письменника, класифікуємо їх так:

1) фразеологічні одиниці предикативної структури. Серед них помітне місце посідають фразеологізми, що за структурою відповідають двоскладному реченню – аж волосся їжитья: Було вийде подивитись, і аж тремтить, аж йому волосся їжитья; та лучче з другого посміятись, аніж самому сміховищем бути (Люборацькі, с. 49); волос в’яне: І часами, мовляв я, то се, то те, і зілля дасть, а часом – то зовсім друге діло: так прираїть, що аж волос в’яне слу-хати (Відьми..., с. 447), душа в п’яти посунулася А дякові і душа в п’яти посунулася. “Е! якби ти, попе, – думає собі, – знав, що тут

загоюється!..” (Відьми..., с. 438).

2) сталі вислови, будова яких співвідносна з односкладними реченнями – іжицю списати: От лиш не мовчїть, то як піду до смотрителя, то так іжицю спише, що й не присядете (Люборацькі, с.51), дати мордасів кому: Дав іще скілька мордасів: “Ви всі, – каже, – сучі діти, однакові!” та й чкурнув поза дімками. (Люборацькі, с. 153), вчистити копу: Роздягли сірому і вчистили мало не копу. А він, неборак, щоб пікнув (Люборацькі, с. 114), дати нагаями кому: – Пані! Час на часу не стоїть! А звісне діло, – відказала вона, – що не стоїть час на часу: от і ти – то не битий ще, а не замовчиш, скажу нагаями дати. (Проти сили..., с. 380), очі видерти кому: О. Яким вже розсердився. В тій стороні українці себе не забувають і хоч що кажи, не розсердиш так, як словом хахол. За це слово готов очі видерти (Люборацькі, с. 138), гріти стусанами кого Обіруч уп’ялась тецца зятеві в бороду, кров ллеться, аж по землі стигне – всі груди обом окровавила; а зять розведе руки, що сили стає, і що сили має – так і гріє стусанами під ребра (Люборацькі, с. 187).

Отже, фразеологічний фонд творів А.П. Свидницького багатий і різноманітний. Основна функція фразеологічних синонімів – це уточнення, деталізація зображуваних ознак. Уживання однієї одиниці замість іншої надає нової, додаткової інформації. Ця функція зумовлена необхідністю висловити тонкі семантичні і стилістичні відтінки. Багатий синонімічний словник є свідченням високої художньої майстерності автора, досконалого знання ним літературної та народнорозмовної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев, Л.Г. (1983). Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків, 137 с.
2. Жуков, В.П. (1986). Русская фразеология. Москва, 310 с.
3. Коломієць, М.П. і Регушевський, Є.С. (1988). Словник фразеологічних синонімів. Київ, 200 с.
4. Матвіяс, І.Г. (1990). Українська мова і її говори. Київ, 169 с.
5. Матвіяс, І.Г. (1998). Варіанти української літературної мови. Київ, 162 с.
6. Медведєв, Ф.П. (1982). Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. Харків, 231 с.
7. Муромцева, О. Г. (2008). Мова роману «Люборацькі» Анатолія Свидницького. [В:] Історії української літературної мови. Вибрані праці. Харків, с.47–86.
8. Скрипник, Л. Г. (1973). Фразеологія української мови. Київ, 280 с.
9. Телия, В.Н. (1996). Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 286 с.
10. Ужченко, В.Д. і Ужченко, Д.В. (2005) Фразеологія сучасної української мови. Луганськ, 400 с.

УДК: 811.161.2'282

Наталія Коваленко
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: ndm.kovalenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7810-1982

СИМВОЛІКА ЛЕКСЕМИ ГОЛКА У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті досліджено особливості вживання та просторове поширення лексеми голка з усіма фонетичними і лексичними варіантами в складі фразеологічних одиниць. Матеріалом послуговували регіональні словники української мови, фразеологічні словники літературної мови та говірок, збірники діалектних текстів.

Визначено, що голка як важливий предмет домашнього господарювання відіграє важливу роль у народній обрядовості, є символічним предметом в обрядово-звичаєвих діях. Загальноукраїнські та діалектні фразеологізми кодують загальні ціннісні уявлення носіїв етносу та їх здатність характеризувати, давати оцінку чомусь чи комусь через компонент голка. На певних ареалах української мови спостерігаємо специфіку метафоричних перенесень, акценти на конкретних ознаках; виявлено, що в досліджуваних фразеологізмах українських говірок із компонентом голка актуалізовано значення ‘дуже худий (худя)’, ‘багатолюдно, тісно’, ‘сердита, зла, невдоволена людина’, підтверджено збіг структури та семантики одиниць, але збереження фонетичних діалектизмів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, діалектне мовлення, говір, говірка, голка.

Kovalenko Nataliia. Symbol of the lexical unit needle in the frazeological picture of the world.

In the article the features of using and spatial distribution of the lexeme needle with all phonetic and lexical variants in phraseological units are researched. The material was provided by regional dictionaries of Ukrainian language, phraseological dictionaries of the literary language and dialects, collections of dialectal texts. It is specified that the needle, as an important household item plays an important role in folk ceremonies, is a symbolic subject in ceremonial and customary activities. Common Ukrainian and dialect phraseological units encode the general valuable representations of ethnic speakers and their ability to characterize, to evaluate something or someone through the needle component. In certain areas of Ukrainian language, we observe the peculiarities of metaphorical transfer, emphasis on specific features.

The processing of information by the intellectual sphere of a person on the basis of the experience in household management formed stereotypes and assessments in the collective ethnic consciousness. According to our materials, it was determined that in the studied phraseological units of Ukrainian dialects with a component needle the meanings of 'very thin', 'crowded, compact', 'angry, evil person' were foregrounded, the coincidence of the structure and semantics of the units, with the preservation of the phonetic dialect units were confirmed.

Key words: phraseological unit, dialectal speech, dialect, needle.

Загальновідомо, що фразеологізми відіграють важливу роль у творенні мовної картини світу українців, оскільки є її найвиразнішим складником. На номінацію того чи іншого типу оцінювання впливають соціолінгвістичні чинники, а фіксуючись у фразеологічній картині світу певного етносу, вони відтворюють мовну свідомість носіїв відповідної культури.

На різних територіях побутування українських говорів можна простежити деякі переваги у вживанні символічних компонентів у складі фразем, виділення різних ознак чи рис одного об'єкта в складі фразеологізмів. Семантичні акценти пояснюють соціальними чинниками, навколишньою природою, територіальними особливостями ведення господарства, сільськогосподарськими традиціями, психологією сприйняття дійсності, правилами моралі, що відповідно фіксується у фразеологічній картині світу.

На сьогодні за даними емпіричної бази української мови переважно описано базові концепти у складі фразем – Бог, хліб, вогонь, вода, поріг, хата, серце (Н.Ф. Венжинович, О.М. Вікторіна, Н.І. Дем'янович, Н.Д. Коваленко, З.С. Мацюк, Н.О. Скоробагатько, В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко та ін.). У наукових працях останніх десятиріч спостережено, що з часом символіка слів-компонентів фразеологізмів набуває нових відтінків, особливо коли йдеться про їх вживання носіями сучасних говірок, що пов'язано з картиною світу інформанта.

Образні можливості назви предметів домашнього господарювання у складі фразеологізмів літературної української мови та діалектів не були предметом досліджень.

Мета роботи – проаналізувати символічне наповнення та просторове поширення фразем із компонентом голка на матеріалах лексикографічних праць і зразків діалектних текстів із трьох наріч української мови, систематизувати семантичні можливості таких фразеологізмів, супровідні слова, системні явища.

Голка – інструмент для шиття, що в українській етнокультурі набув символіки провідництва, гострого неприємного слова, а через своє гостре вістря виконує роль обрядового предмета в багатьох звичаях і ритуалах (Жайворонок, с. 139).

Як приладдя для шиття – найважливішої жіночої роботи в минулі часи, тому що саме жінка шила одяг, інші речі для господарства – голка може символізувати майстерність і вправність господині, її працелюбність. В українській обрядово-звичаєвій культурі, а особливо в описах обрядів першої купелі дитини, знаходимо інформацію про важливість покласти біля дитини чи прикласти до руки саме приладдя для шиття – голку з ниткою, щоб дівчинка уміла добре шити, наприклад, у тексті наддністрянської говірки: то |важноў була |перша |купеил // а|би ди|т а бу|ло здо|ровеи і ба|гатеи і ш|час т а |мало ў жи|т у / і би го с а |рош і три|мали / то |л али у ви|н анку |воду і |клали ў н у ў с |ого |того / шо ди|тин і |мало |бути |пом ічне // а бу|ли то к|в іти / а|би кра|су |мало і коуп і |ки / а|би нуж|ди ў |рошах неи з|нало // йак то бу|ло д і|ўчи / то к|лали до ва|н анки |голку / нит|ки / а|би |шити ў|м іло / х|лопчикови к|лали оп|цен ги / а|би буў |ма стром / а ше |д іт ом к|лали |ручку / во|луфко / а|би ў|чилис а |добри // та|коў була |перша |купеил ко|лис і до |нин ки збеир і|гайец а (с. Верб'ятин Бучацького р-ну Тернопільської обл.; інформант: Квасниця Любов Михайлівна, 1930 р. н.); у західноподільській говірці с. Летава Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.: ва|рили в'ід|вар дл а ди|тини з бар|в'інку і з л'у|бистку / а йак |перши |купил' / то к|лали |ножиц'і / |голку / нит|ки / лис|ток йаки с' / кара|ндаш а|бо ручку / шо|би ди|тина ў|м'іла пи|сати / чи|тати / ў|чити і ки|дали бар|в'інку т|рошки / л'у|бистку / а|би ди|тина вод|ружеина була і ко|би л'у|били (інформант: Шутик Ганна Григорівна, 1950 р. н.).

У розповідях про застороги і табу в поведінці вагітної жінки натрапляємо на тлумачення фразеологізму пришити долю, в основі значення якого є заборона шити в свято чи неділю: раз і ка|зали / шо та |ж інка й|ака ўже ва|г ітна / то й|йї неї т|реба н і п|расти / н і |шити а|би бо|рон |боже ди|тин і неї заўй|зати |дол у // чос так ко|лис говорили // а ў неї|д іл у бо|рон |боже |було й|йї б|рати |гол-ку ў |руки а|бо вере|тено // ка|зали / шо й|ак|шо к|рутиш вере|теном / то ди|тин і с і св іт |буде вес час кру|тити // а й|ак беи|реш й|г|лу ў |руки / то |дол у при|шийеш // і то ста|ралис е то збеи|р і|гати |дуже |добре // і |мама н і од|на неї хо|т ла с|вої ди|тин і н і|чого злого // захо|рон ували ц і з|вичайі / переда|вали с поко|л ін е ў поко|л ін е (с. Жізномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.; інформант: Оленчук Михайло Петрович, 1941 р. н.).

Голка слугує охоронним засобом і від «недобрих» очей, вроків: й|ак шли до ди|тини / то б|рали шос' со|лотке // ко|лис' так неї |було шоко|лади чи цу|керки / а та|к'і п|литочки |цукру / та|ки при|совани |цукор / і хл'іб обоў|яс|ково // шоб ди|тину неї ўрик|ли / то к|лали чир|вону |ниточку з |голькоў а|бо щп'іл'ку зашп'іл'ували дес' у со|рочину (с. Стрільківці Борщівського р-ну Тернопільської обл., інформант: Скрицька Ганна Василівна, 1938 р. н.).

Фразеологізм, що кодифікований словником літературної мови, як з голки (голючки) 1) 'абсолютно новий і елегантно пошитий' (про одяг, взуття і т. ін.); 2) 'гарно одягнений, причепурений' (про людину); ошатний; 3) дуже гарно, елегантно' (ФСУМ, 1, с. 188) зафіксований у сучасному вжитку носіїв тільки західнополіських говірок – од |голк'і новий (про одяг) (Аркушин, с. 85).

У фразеології української літературної мови є одиниці, які характеризують і добре зроблену роботу, і навпаки, ледарство, наприклад: і голки в руки не брати 'зовсім нічого не робити' (ФСУМ, 1, с. 57); і голки не підточиш зі словом зробити 'дуже якісно, так, щоб не було претензій' (ФСУМ, 2, с. 640).

Тільки в говірках Лемківщини ми зафіксували фразеологізми з компонентом голка на позначення зuboжіння, втрати всього майна, що пов'язано із зовнішньою формою цього предмета господарювання, наприклад: догаздовати ся на іглу (Ступінська, с. 78), догаздова ти ся на іглу [Ступінська 2000, с. 136], догаздов ти на ігл (Вархол, с. 62). Схожу мотивацію мають одиниці структурно-семантичної фразеомоделі "схуднути + на + назва тонкого (довгого) предмета = втратити вагу, дуже схуднути", зафіксовані на території Західного Поділля: |висох на |нитку, спашу|вала на |нитку, |висохнути на та|ран'ку, |висохла на д|римбу.

Через свою дуже тонку форму та маленький розмір голка є об'єктом фразеотворення одиниць на позначення поняття 'дуже худий (худя)': східнословобожанські говірки – за голкою сховається дуже худий (УУ, с. 134), за голкою не видно кого хто-н. дуже худий (УУ, с. 133); за г лкой неї в дно 'схуднути, бути дуже худим': похуд ла вон / шо і за г лкой вже неї в дно [Жушмет 2010, с. 46]; центральнословобожанські – як голка худий [Сагаровський 2010, с. 144]; лемківські – х дый як кебы ігл із ів дуже худий (Вархол, с. 62), вызе рат як бы і глу з'ів 'дуже худий' [Ступінська 2000, с. 82], як кыбы іглу ззісти бути дуже худим, виснаженим (Ступінська, с. 102).

Загальноновживаним на українській етномовній території є фразеологізм із прозорою семантикою ніде й голку встромити з варіантами дієслів ткнути, штрикнути, список яких доповнює говіркове мовлення – пропхати, просунути, пустити, наприклад: голкою ніде ткнути – 1) 'дуже багато, у великій кількості'; 2) 'дуже тісно' (ФСУМ, 2, с. 886); ніде й голкою штрикнути 'дуже тісно' (ФСУМ, 2, с. 968); ніде й голки встромити 'дуже багато людей; нема вільного місця' (ФСУМ, 1, с. 155). У говірках так само вживають фразеологізми на позначення поняття 'дуже тісно' з образно-метафоричним типом подання конотативних смислів: у лемківських – т сно, шо бы ан ігл не пропх в (Вархол, с. 62); тісно, же бы а ни іглу не пропха ти [Ступінська 2000, с. 102]; не было міста а ни де глі хпа сти [Ступінська 2000, с. 102]; ани іглу не пропхати (Ступінська, с. 193); гуцульських – нема (не бу ло) де игли пусти ти багатолудно (ГСЛ, с. 296); східнословобожанських – ніде голки встромить (УУ, 133); середньонадніпрянських – голки не просунеш (Чабаненко, с. 29), ніде голки встромить (Чабаненко, с. 93).

У текстах з гуцульсько-покутської говірки такий фразеологізм уміло вжито після розлогіх описів того, як у товарних вагонах у нелюдських умовах вивозили мешканців з рідного краю (покотом лежали, на підлозі забито). Саме фразеологізм нема де |голку ўпус|тити, на думку інформанта, концентрує характеристику важливої інформації і найточніше її передає: |Божеи / й|ак заб|йут у ту|п|к товарн'а|ки / і ніх|то не відк|ривайі / не |дивитці // д|ротом ко|л'учим ва|гони закру|чені / ві|конці ма|ленки / а |л'уди на під|лозі |покотом ли|ж'или ў ти|фусі / кіс ва|гони ти|фозні |були ци шо // ... і це тут і ста|рі / ма|лі / молоді / ўс'о на під|лозі за|бито / нема де |голку ўпус|тити / ўс'о с|пало // і так два |місіці ў та|ких |муках нас |везли [Лесюк 2005, с. 220-221]. Отже, фразеологізм у момент комунікації стає максимально навантаженим, центральним.

Образ дуже маленького вушка голки в мисленні та мовотворчості українців стає основою оцінних фразеологізмів з позитивною та негативною конотацією, наприклад: пролізти крізь вушко гол-

ки 'зробити щось неймовірне' (ФСУМ, 2, с. 709).

Те, що голка має дуже гостре вістря, слугує образною номінацією надзвичайного хвилювання, нервового збудження, почуття тривоги: у словнику літературної мови – як на голках (ФСУМ, 1, с. 180); у наддністрянських говірках – сидіти як на іглах [Романюк 2002, с. 110]; гуцульських – сидіти ти, як на і глах бути неспокійним, тривожним, переживати (ГСЛ, с. 557); сидіти ти, як на і глах нервувати, переживати (ГСЛ, с. 296); буковинських – як (єк) (ніби, мов) на голках (шпильках, колючках), зі сл. бути, сидіти, чекати та ін. 'у стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання' (ФПЧ, с. 246); західнополіських – йак на голках 'поспішати і хвилюватися' (Мацюк, с. 406); спит йак на голках 'чутливий сон' (Мацюк, с. 428); лемківських – на іглах сидіти бути неспокійним, нетерпеливим, нервуватися, переживати за що-небудь (Ступінська, с. 211), на ігл х сид ти неспокійно поводити себе' (Вархол, с. 62), с'ідити йаг на йігвах нервувати, нетерпелитися' (Турчин, с. 133).

Найпродуктивнішими є варіанти фразем на позначення гострих неприємних слів, різкої критики, дошкуляння: лемківські – вих ти ігл пуд в хоть допікати' (Вархол, с. 61), вохати іглу пуд ніхоть добряче вразити кого-небудь, дошкуляти комусь' (Ступінська, с. 54); західнополіські – ўко|лоти |голкоў кого 'завдати комусь неприємностей' (Вер), з|н'ати |голок кому 'критикувати когось' (Злч); східнословобожанські на степові говірки Донбасу – виставляти голки дуже злитися (УУ, с. 133), підкладати голку кому робити кому-небудь неприємність (УУ, с. 134); порівняймо: в літературній мові – заганяти голки в серце 'дошкуляти кому-небудь чимось' (ФСУМ, 1, с. 302). Про лайливу та злу людину в говірках кажуть: центральнословобожанські – голки у роті [Сагаровський 2010, с. 202]; східнословобожанські – голки в роті в кого хто-небудь дуже злий (УУ, с. 133).

Фразеологічність досліджуваного компонента засвідчує поширення значень для характеристики явищ та станів природи, зокрема, на позначення поняття дуже ясно, світло: у літературній мові – хоч голки збирай (вибирай) зі словами видно, ясно 'дуже, надто, надзвичайно'; ясний, світлий' (ФСУМ, 1, с. 323); у лемківських говірках – і іглу бы на шол 'дуже гарно, чітко видно що-небудь' (Ступінська, с. 155), ігли бы збер в дуже гарно видно' (Вархол, с. 62); ігли бы зберати дуже, надзвичайно (Ступінська, с. 98).

На основі схожості голки та соломинок і протиставленні їх кількості витворилися образні вирази як голка в соломі зі словами зникнути, губитися, загубитися 'так, що не можна знайти, безслідно' (ФСУМ, 1, с. 180), шукати голку в сіні (в соломі), як голку в сіні шукати зі значенням 'неможливо виявити, знайти' (ФСУМ, 2, с. 969), які відомі й вживані у всіх говорах, наприклад: лемківських – глед ти як глу в к пі с на безрезультатно шукати' (Вархол, с. 61); наддністрянських – шукати еглу в сіні [Романюк 2002, с. 61]; буковинських – шукати голку в копиці сіна (ФПЧ, с. 229) та ін. Розвиток семантичних відтінків спостерігаємо в подільському діалектному мовленні – шу|кати |голку ў ко|пиці і |с'іна 'виконувати марну роботу' (Скл); східностеповому – г лки у с' н'і собиер т' виконувати роботу, яку нереально виконати': г лки у с' н'і собиер й / знайт г лку в ст г'і с' на / тр дно знайт г лку в с' н'і / кан' шно тр дно / це так / роб т' роб ту / йак м жна і неи зак'інч' т' [Кушмет 2010, с. 41]. Із дієсловом доконаного виду знайти у східностеповій говірці побутує вираз знайт г лку в ст г'і с' на зі значенням 'виконати клопітку роботу': ой / прац' йе / прац' йе / неи к'інч'а і неи кр йу неи в дно / вже і р ки опуск йуц':а / а в конав / все зроб в / шч'о над мав / так це знайш в г лку в ст г'і с' на [Кушмет 2010, с. 48].

Прикметно, що фразеологізми, у складі яких є компонент голка, можуть належати і до сфери сільськогосподарських номінацій, наприклад, сталий вираз пока|зати и|голки в середньополіських говірках вживають, говорячи про молоді посіви 'прорости, зійти' (Лисенко, с. 85); у наддніпрянських – хоч на голку нижи про гарне, дорідне зерно (Чабаненко, с. 148).

Отже, загальноукраїнські та діалектні фразеологізми кодують загальні ціннісні уявлення носіїв етносу та їх здатність характеризувати, давати оцінку чомусь чи комусь через компонент голка. На певних ареалах української мови спостерігаємо специфіку метафоричних перенесень, акценти на конкретних ознаках. За нашими матеріалами визначено, що в досліджуваних фразеологізмах українських говірок із компонентом голка актуалізовано значення 'дуже худий (худа)', 'багатолюдно, тісно', 'сердита, зла, невдоволена людина', підтверджено збіг структури та семантики одиниць, але збереження фонетичних діалектизмів (игла, ігла, йігва, иголка) в складі фразем говірок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кушмет, М. (2010). Матеріали до фразеологічного словника українських східностепових говірок (на матеріалі говірки с. Оленівки Волноваського району Донецької області). Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 28. Донецьк, 2010, с. 34–50.
2. Лесюк, М. П. (2008). Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ, 328 с.

3. Романюк, Н. В. (2002). Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 204 с.
4. Сагаровський, А. А. (2010). Из фразеології центрально-східноукраїнських говірок. Лінгвістика : зб. наук. праць. Харків, 2010, вип. 3(21), ч. I., с. 200–206.
5. Ступінська, Г. Ф. (2000). Фразеологія лемківського говору української мови : автор. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Тернопіль, 198 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- Аркушин – Аркушин, Г. Л. (2003). Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін-Луцьк, 176 с.
- Вархол – Вархол, Н. Д., Івченко, А. І. (1990). Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава, 160 с.
- ГСЛ – Гуцульські світи. Лексикон (2013) / Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дідик-Меуш. Львів, 668 с.
- Жайворонок – Жайворонок, В. В. (2006). Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ, 703 с.
- Лисенко – Лисенко, П. С. (1974). Словник поліських говорів. Київ, 260 с.
- Мацюк – Мацюк, З. С. (2013). Що сільце, то нове слівце. Словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк, 476 с.
- Ступінська – Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. (2013). Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль, 464 с.
- Турчин – Турчин Є. (2001). Словник села Тилич на Лемківщині. Львів, 2001, 384 с.
- УУ – Ужченко, В. Д., Ужченко, Д. В. (2013). Фразеологічний словник східно-східноукраїнських і степових говірок Донбасу. 6-е вид. Луганськ, 552 с.
- ФПЧ – Фразеологізми та паремії Чернівецької області: матеріали до словника (2017). Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці, 352 с.
- ФСМ – Фразеологічний словник української мови: у 2-х кн. (1993) / укл.: В. М. Білоноженко та ін. Київ,
- Чабаненко – Чабаненко, В. А. (2001). Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни. Запоріжжя, 201 с.

УДК: 811.161.2'373.7:821.161.2Т1/7].08

Раїса Козак
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: rajakozak1916@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4779-1765

Людмила Поплавська
асистент кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: poplavskaludmila36@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1523-3697

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У РОМАНІ «ГОЛОС ПЕРЕПІЛКИ» МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто один із провідних напрямків дослідження української фразеології – антропоцентричний. Зазначено, що на ґрунті української фразеології були здійснені спроби комплексного аналізу мовного матеріалу з позицій семантичної прагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семіотики, але таких досліджень небагато. Виявлено, описано та класифіковано фразеологізми в авторському тексті «Голос перепілки» Марії Ткачівської. Доведено та проілюстровано

зв'язок фразеологічних одиниць з емоціями, характерними рисами та оцінками людини-українця. \

Ключові слова: антропоцентричний підхід, мова, культура, фразеологізм, фразеологічна одиниця (ФО), фразеологія української мови, оцінка, лінгвокультурологія, етнічна особистість.

Kozak Raisa, Poplavska Ludmila. Phraseologisms in the novel "The quail's voice" by Maria Tkachivska as linguistic cultural markers of Ukrainian ethno-personality

In the article the leading directions of Ukrainian phraseology researching is researched - the anthropocentric one. The linguocultural aspect is interesting for our studying, as it promotes the study of the spiritual values and the experience of linguistic individuals of certain national and cultural communities (in our case the Ukrainian one) with an orientation towards the revealing of the interrelation of language and culture.

It has been noted that on the basis of Ukrainian phraseology, attempts to analyze language material from the standpoint of semantic pragmatics, linguistic culture, cognitive linguistics, and semiotics were made (V.Uzhchenko, M. Pliushch, I. Vykhovanets, E. Kovalchuk, O. Vynohradov, Ye. Tymchenko and others), but such studies are few. Most of the researches in Ukrainian phraseology is carried out within the traditional grammar.

The phraseological unit in the aspect, mentioned in the article title is considered as a nationally marked phenomenon of linguistic nature. The significance of the research is aimed at achieving the goal through a description of the most distinctive phraseological linguocultural and cultural markers of depicting the characteristic ethnic features of a Ukrainian in the novel by Maria Tkachivska, which became the source of the actual material - "The quail's voice". The following methods and techniques of linguistic research, as descriptive, methods of component analysis and of quantitative analysis, were used to develop the topic.

The phraseologisms in the author's text of Maria Tkachivska were revealed, described and classified. The connection of phraseological units with emotions, typical features and assessments of a Ukrainian has been proved and illustrated.

In the novel by Maria Tkachivska "The quail's voice" six groups of emotional phraseologisms have been defined. For their description, the classification of emotions, suggested by Yu. Pradid in the work "Russian-Ukrainian and Ukrainian-Russian phraseological thematic dictionary: human emotions", was used.

Through the research of the phraseological units with the meaning "The features of the character of a Ukrainian and his behavior" it is possible to create an idea of the world-understanding of a Ukrainian, his surrounding reality, the richness of figurative linguistic means, the emotional life of people, and determine the direction in which efforts need to be made to develop culture and language.

It is specified that the novel "The quail's voice" is literally full of phraseological units, which express a wide range of emotions and the state of the heroes: from the most lamenting and negative to the most joyous and positively characterized ones, creating a unique literary style.

Key words: anthropocentric approach, language, culture, phraseologism, phraseological unit (PhU), phraseology of the Ukrainian language, assessment, linguoculture, ethnical personality

Теоретичне осмислення мови як антропоцентричного феномену є однією із провідних тенденцій розвитку лінгвістики ХХІ століття. Домінуючий в науці антропоцентричний підхід до дослідження мовних явищ уможливорює розгляд людини в усьому розмаїтті її особистісних якостей і наближення розв'язання загальнотеоретичних проблем «людина і мова», «мова і культура». Така проблематика з 90-х років ХХ століття розвивається в руслі семантики, лексикографії, фразеографії, лінгвокультурології й актуалізується на рівні інтерпретації і реконструкції національних образів світу і людини за даними мови і її одиниць.

Спостережуваний у сучасному світі підвищений інтерес до людини, її духовного життя, системи моральних цінностей висунув, як найважливіше, завдання глибокого вивчення морально-етичного потенціалу особистості, феномену людини у культурі і мові. Мова народу його досягнення, його культурна окремішність, яка упродовж віків зберігає свою індивідуальність, бо усе інше перейняти нескладно. А слово завжди буде певним сакральним сховищем почуття, стану, думки. Фразеологія це особливий компонент мови, який відрізняється своєю індивідуальністю, специфічністю, національною значущістю. Вивчення цього компонента допомагає виявити не тільки розрізняльні риси конкретної мови, але й специфічні риси його носіїв, їхній менталітет, національний характер і стиль мислення. Тому фразеологізм є одним із найактуальніших і частотніших об'єктів сучасних антропоцентричних досліджень. Це зумовлено тим, що у ньому більшою мірою, ніж в інших мовних одиницях (окрім тексту/дискурсу), виявляється суб'єктивний людський фактор, що відбиває лінгвокреативний потенціал людського мислення. При вивченні фразеології у діаді «фразеологічний знак людина» початком відліку в лінгвістичному аналізі стає людина, що визначає і перспективу, і кінцеву мету цього аналізу. З огляду на це указану тему статті вважаємо актуальною,

зумовлену потребою виявлення механізму взаємодії культурних і вербальних кодів української етноособистості через фразеологізми.

«Художня література, зазначає Роман Кісь, вагоми чинник живого неперервного процесу становлення, формування, розповсюдження і ще більшого “овнутрішнювання” образів і думок, смаків й уподобань, “налаштування” світовідчуття та світосприймання, “занурювання” у смислоносні форми, “просякання” такими смислами, чинник безперервного процесу переосмислення, переінакшування смислів і самих способів їхньої реінтерпретації» [Кісь 2002, с. 145]. Для дослідження ми обрали роман «Голос перепілки» Марії Ткачівської [Ткачівська 2018], який ще не був об'єктом вивчення мовознавців (та й літературознавців), роман «про життя в українському селі», у якому через фраземіку розкриваються риси ментальності українського народу.

Мета статті описати найвиразніші фразеологічні лінгвокультурологічні маркери змалювання характерних етнічних рис українця в аналізованому романі.

Завдання статті 1) виявити взаємодію мови і культури та їхню реалізацію у мовних знаках; 2) визначити роль фразеологізмів, що характеризують людину, в романі «Голос перепілки».

Проблема фразеології розглядається уже впродовж тривалого періоду українськими і зарубіжними ученими, про що засвідчує значна кількість праць, присвячених цій галузі мовознавства. Дослідження культурного наповнення саме у фразеологічній семантиці було проведено такими зарубіжними ученими: В. М. Мокієнко 2005, Д. О. Добровольським 1998, В. М. Телією 1996, М. Л. Ковшовою 2008, 2012 та іншими. На ґрунті української фразеології були здійснені спроби комплексного аналізу мовного матеріалу з позицій семантичної прагматики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, семіотики (В. Д. Ужченко 2006, О.О. Селіванова 2004, В.І. Кононенко 2008, О.П. Левченко 2005, А.Л. Багнюк 2008, Н. Венжинович 2008, В.І. Жайворонок 2006 та інші), але таких досліджень недостатньо. Більша частина досліджень української фразеології виконана в межах традиційної граматики. Всупереч багатому досвіду вивчення цього питання, вчені не можуть дійти єдиної думки щодо ролі фразеологічних одиниць (ФО) у мові, їх властивостей і функцій.

Фразеологічний матеріал характеризується структурними і семантичними особливостями. Його вивчення є важливим для виявлення унікальних й ідентифікаційних ознак української мови. Ми аналізуємо ФО зі значенням «Риси характеру українця і його поведінка». Дослідження ФО, що характеризують людину, уможливує розв'язання низки дуже важливих і складних питань, що стосуються значущих одиниць в цілому, характеру семантики слова у мовній системі, співвідношення синтаксичної сполучуваності слів і їх значення, різних питань словотворення й етимології, стилістики художнього мовлення і мови письменника. Оскільки фразеологія як мовне явище є не простою сумою фразеологічних одиниць, а певною системою співвідносних і взаємопов'язаних зі словами і однієї з одною одиниць, то фразеологізми мають вивчатися різнобічно. Розвиток української національної фразеології проходить складно. Він стимулюється не тільки створенням нових художніх цінностей, але одночасно й усе глибшим і сучаснішим осмисленням класичної спадщини, яка до сьогодні зберігає своє дійове значення, що є складовою духовної і мовленнєвої культури нашого народу.

Через дослідження фразеологізмів, що характеризують людину, можна створити уявлення про світорозуміння людини-українця, її навколишню дійсність, багатство образних мовних засобів, емоційне життя народу, визначити напрямки, на якому необхідно прикладати зусилля для розвитку культури і мови. Адже «мовленнєва поведінка це наші дії, вчинки, звички, традиції і ритуали, здійснювані за допомогою такого інструменту, як мовлення

[Формановська 2007, с. 458]. Мовленнєва поведінка ґрунтується на моральній основі особистості, виявляючи її індивідуальні моральні якості, і розглядаючи з погляду спонукання, наміру особистості, її вибору, прийняття рішення в поєднанні з моральною свідомістю. Окрім того, мова невід'ємна частина, компонент духовної культури. Як зазначав Х.-Г. Гадамер, «людина, що живе у світі, не просто наділена мовою як певним наповненням, але на мові засновано і в ній виражається те, чим для людини є світ взагалі» [Гадамер 1998, с. 512]. Слідуючи за герменевтичною філософією, такий феномен, як мовленнєва поведінка, бажано розглядати як частину людського буття, яке, за Х.-Г. Гадамером, само по собі не є мовним.

Фразеологізмів, що характеризують людину, в українській мові дуже багато. Однією з найчисельніших груп фразеології української мови є група ФО зі значенням якісної характеристики особи. Всього у тексті роману (на 182 сторінках) виділено 270 уживань ФО найменувань емоційного стану людини. Можемо відзначити, що Марія Тишківська художньо-яскраво описує всі емоції, почуття і дії своїх героїв, створюючи цим неповторний художній стиль. Роман «Голос перепілки» буквально рясніє фразеологізмами, які виражають широкий спектр емоцій і душевного стану героїв: від найскорботніших і негативних до найрадісніших й позитивно забарвлених. Для їх опису ми послуговувалися класифікацією емоцій, запропонованою Ю. Прадідом у праці «Російсько-україн-

ський і українсько-російський фразеологічний тематичний словник: Емоції Людини», де фразеологізми об'єднані у 13 тематичних розрядів, в найменуваннях яких емоційний стан людини характеризується двома словами, останнє з яких позначає сильний і відносно короткочасний стан людини, іменованій у психології афектом. Дослідник запропонував розмежувати емоції за такими групами: 1. Огида. Бридота. 2. Задоволення. Радість. 3. Гнів. Лютя. 4. Захоплення. Зачарування. 5. Любов. Пристрасть. 6. Страждання. Мука. 7. Тривога. Неспокій. 8. Здивування. Подив. 9. Презирство. Нехтування. 10. Збентеження. Сором. 11. Страх. Жах. 12. Печаль. Смуток. 13. Розпач. Відчай (Прадід, 1994, с. 11).

У результаті проведеного аналізу тексту роману Марії Тишківської ми виявили ФО, які виражають такі емоційні стани, як гнів, страх, горе, презирство, сором, хвилювання, розпач (усього 7 розрядів), які співвідносяться із запропонованою Ю. Прадідом класифікацією. За структурними характеристиками аналізовані ФО є словосполученнями і реченнями.

На думку В. Кононенка, «українська народна фразеологія, різного роду приповідки дають можливість висловити ставлення (передовсім негативне) до дій і вчинків, містять яскраві образні характеристики людської вдачі. Визначальною в цих оцінках є народна мораль, що має підґрунтям християнські заповіді, споконвічні національні традиції» [Кононенко, 2001, с. 74]. Це спостерігаємо у функціонуванні ФО в романі «Голос перепілки». Розглянемо найактивніші групи (ілюстративний матеріал подаємо лише із посиланням на сторінку роману).

ГНІВ. Емоція гніву виражена фразеологізмами на свою голову, не пустити на поріг. Божа кара, терпець увірвався тощо. Наприклад: Ото бенькарт! Понароблюють дітей, а ти годуй їх на свою голову (с. 24); Батько відмовився на поріг пустити, як почув, що Стефка груба (с. 7); Людська лють страшніша від Божої кари (с. 33); Від цього в пані Лавської вривався терпець, вона хапко відчиняла двері, і всі миттю нишкли <...> (с. 54).

СТРАХ. Емоція страху, жаху виражена фразеологізмами б'ють дрижаки, забивається дух, сто вовків женеться, обходити сотою дорогою, прирости до землі, стукати / дзенькотіти зубами, гупає у грудях серце тощо. Наприклад: У ноги б'ють дрижаки (с. 3); Мартин ще не зайшов на подвір'я, а вже нахапався дрижаків: а якщо Борис відлатає йому боки? (с. 16); Серце калатало, немов чоловіка сто вовків нагонцем гнало (с. 185); Дівчата обходили його сотою дорогою: знали, що жодну із них заміж не візьме (надто вже любив він своє призвілля) (с. 15); Його ноги приросли до землі й уже більше не човгали (с. 36); У Мартина почав забиватися дух (с. 44); Діти трималися за руки. У них дзенькотіли зуби й гупало в грудях (с. 62).

ГОРЕ. Емоція горя виражена фразеологізмами танув, як віск, на Божій дорозі, потрапити на гачок, черпнути ківш лиха, нести свій хрест, надіятися на Бога тощо. Наприклад: Борисові не полегшало. Він танув щодня, як віск. Усі розуміли, що він уже на Божій дорозі (с. 187); Стефка досі не могла збагнути, як на його гачок потрапила. Черпнула ківш лиха замість любові й тепер мусила нести свій хрест та на Бога надіятися (с. 15).

ПРЕЗИРСТВО. Емоція презирства виражена фразеологізмами перемивати кісточки, якої мари приходить, дурний піп хрестив, наче ножем різати, розмовляти крізь зуби та іншими. Наприклад: А інші всім кісточки промивали (с. 14); То якої мари ти знов прийшов? (с. 31); «Дурний тебе піп хрестив», крутив пальцем коло чола Тодось (с. 52); Коли фрау тобі під руки дивиться, наче ножем ріже. То яка тобі охота до роботи? (с. 97); Після того випадку фрау Інґрід розмовляла з Ганною лише крізь зуби (с. 106).

СОРОМ. Емоція сорому виражена фразеологізмами т ман вісімнадцятий, вростати у землю, світ заколихався перед очима, вростати / вгрузнути у землю, жаба присмокталася до серця, сперло дух та іншими. Наприклад: Я не хочу бути т маном вісімнадцятим (с. 70); Поволі вростав у землю (с. 149); Він відчув, як світ заколихався перекидьки перед його очима. Поволі вростав у землю (с. 148); Мартин чимраз глибше вгрузав у землю. Як він хотів тепер змокнути! Велика, товстелезна жаба присмокталася до його серця й не відпускала. Йому сперло дух (с. 150).

ХВИЛЮВАННЯ. Емоція хвилювання виражена фразеологізмами ноги прилипли до підлоги, земля втікає з-під ніг, дзвін калатає у грудях, кілком засісти в голові тощо. Наприклад: Мартинові ноги знічев'я прилипли до підлоги. Світ похитнувся в очах. Земля втікала з-під ніг. Дзвін калатає у грудях (с. 188); Уже і за стіл двічі сідали, і музики вигравали, що аж підшви стопгалися, а Стефка на людях веселиться, сама ж ні про що інше не думає, тільки про розмову з Борисом, що кілком засіла в її голові (с. 165).

РОЗПАЧ. Емоція розпачу виражена фразеологізмами віддатися в руки Бога, урвався терпець, як із хреста знятий, душа летить до Бога, серце топиться тощо. Наприклад: Стефка уже про таке не думає. Лише віддає себе в руки Богові й Варварі (с. 9); Коли вже в гера Гізеля цілком уривався терпець, він обхоплював голову руками й кричав <...> (с. 107); До бараку йшла, як із хреста знята, а там у Ганни проблеми (с. 137); Душа вже мало не летіла до Бога, але її не пускала дитина (с. 34); Її серце

топилося в дощі сліз, у повені безсилля (с. 34).

Емоційні ФО є одним із засобів експресивної характеристики людини, емоційної оцінки її індивідуальних рис чи місця у суспільстві, колективі, як-от:

Борис: Він був із тих, хто з вареної крашанки курча висидить і в каламутній воді рибки наловить (с. 14); Ледей встиг відступити від Стефки, як уже до інших любасок халяви смалив (с. 14);

Стефка: Ось так, мов відрізана скибка, поневірялася від хати до хати, від поля до поля (с. 13);

Тодось: Тодось полюбляв хвалитися їй у все встромляти свого носа. Як казала Стефка, так язиком теленькав, як дурний із печі (с. 16);

Дмитро: Дмитро далі заглядав у чарку й знову віддухопелив Варвару. Андруся теж бибехами нагодував. Хоч сам як почаркує, то як із клоччя батіг, а день газди йой як робить (с. 126); Він знав від Стефки, що Дмитро з тих, хто кулаком і вола вб'є (с. 27).

Залежно від того, які риси людини характеризують, можемо виділити дві підгрупи: характеристика індивідуальних рис; характеристика на ґрунті її місця у суспільстві, певному колективі, середовищі.

У межах першої підгрупи через протиставлення ознак «зовнішність людини» і «внутрішній вигляд людини» можлива подальша класифікація, зокрема, зріст, здоров'я, привабливість тощо. Наприклад: Тепер уже й не згадує ніхто, що була ладна, файна із себе, як маків цвіт, жодної роботи не цуралася й по руках не ходила (с. 13); Стефка, як і раніше, ховала під тоненьку сіру платину свої чорні, як сім галок, коси <...> (с. 20); Мартин дивиться на Оленку й очей не відводить. Гарна, хоч із лица воду пий. Наче з глини ліплена. Підморгує, аж зорі сипляться (с. 145).

Внутрішній вигляд є сферою понятійного змісту, що включає оцінку інтелектуального розвитку людини, її життєвого досвіду, моральних якостей і форм поведінки. Виділяють високий рівень інтелектуального розвитку особи, як-от: Він талановитий хлопець. Міг би вивчитися, у люди вибитися (с. 120); і низький рівень інтелектуального розвитку, як-от: Найважче Мартинові давалося письмо. Він забирався на своє ліжко, брав у руки зошит і дивився на нього, як баран на нові ворота (с. 52); А я й у математиці дурний, як валінок (с. 52); Зате Степанові Реві на вухо наступив не просто ведмідь, а ціла ведмежа родина саме так оцінила Степанів музичний хист пані Левська (с. 55).

Друга підгрупа характеристика на ґрунті місця людини у суспільстві, певному колективі, середовищі має два типи: оцінка соціального стану людини і оцінка взаємовідносин особистості й навколишнього колективу. Основою для такої оцінки є як фактори соціального характеру, так й індивідуальні риси особистості. У межах обох типів можлива деталізована класифікація: високе соціальне становище, наприклад: Трохим був добрим газдою, хоча малоговорким і сухуватої вдачі. Робив для людей вікна й двері, лагодив різний обладунок, при тому чарці не вклонявся, передки не облизував і був у пошанівку в односельців (с. 15); (Борис) знав толк у столярстві, боки не облежував, та був не такий вправний як батько (с. 15);

низьке соціальне становище, як-от: (Стефка) Стала тиха, хоч мички мич (с. 14); Хай і в шлунку голодно, і вдома хоч вовків ганяй, та дитинку любила більше за всіх на світі. Якби не Мартин, утекла б світ за очі й нікому б у ласку не стояла. Тому й ішла щодня селом собак дражнити (с. 14); На мене легше плюнути, бо я бідна (35); «Дурний тебе піп хрестив», крутив пальцем коло чола Тодось (с. 52).

Аналізований матеріал уможлиблює виокремлення деяких груп фразеологізмів зі значенням характеру і форм поведінки.

1. Говорити / пліткувати. Знав лише, що цілий місяць його люди в зубах носять (с. 152); Чи то він більше не хотів у кожного на губі висіти, чи волів усім хвоста показати? (с. 152); «Їм би тільки чорний мак сіяти», зітхала Стефка (с. 153); А те, що комусь язик свербить, то вже не її морока (с. 153); Він стояв, як із каменю вибитий, як із хреста знятий. І язика в роті забув (с. 153); Мартин глибоко вдихав повітря й мовчав. Як камінь, що вміє скрипіти мовчки (с. 159); Не твоє сі меле (с. 27); Але той не встиг пустити пари з рота, як Мартин наступив йому на ногу й показав кулака (39).

2. Сміливець / Боягуз. Лякана ворона куца боїться. Тільки не Стефка. Вона не боялася ні ока немилого, ні слова кривого (с. 14); Боїши? Думав, що тут горобцеві по коліно? перервала мертву мовчанку Ганька, звертаючись до Мартина (с. 27); Хлопець скоцюрбився і, тремтячи, як осика на вітрі, поплентався коридором до кімнати зі «стільцем» (с. 44); У Мартина почав забиватися дух (с. 44); У них дзенькотили зуби й гупало в грудях (с. 62).

3. Доброта / Злість / Лють. Вона єдина в селі могла мати стосунок до того трафунку: цілими днями без діла тиняється й лиш собак дражнить (с. 33); Знала тільки, що дехто язик мозолив і навколо Стефки. «Проти злого люду не попреш, зітхала Стефка. Людська лють страшніша від Божої кари» (с. 33); Мартин більше ні про що не розпитував: досі він був упевнений, що в Тодосі замість серця каменюка (с. 40).

4. Рухатися / Тікати. Дати драпака з цього притулку, від «стільця», від палиці (с. 45); Ти тут

так притаївси, гейби з пекла втік (с. 46); Чи то він більше не хотів у кожного на губі висіти, чи волів усім хвоста показати? (с. 152); А тепер п'яти лоєм мастиш (с. 153).

Отож, сьогодні ФО інтерпретуються як яскраві експресивні і прагматичні експлікатори мовної особистості, яка є центральним об'єктом і суб'єктом мови і головною діючою особою творення мовної картини світу, яку вона творить у своїх текстах, прикладом чого є роман «Голос перепілки» Марії Ткачівської. Мовна особистість кваліфікується за допомогою фразеологічних маркерів, які у широкому смислі можуть бути поійменовані антропокваліфікативними ФО. Фразеологізми, що характеризують моральні якості особистості, є скарбницею розмаїтої культурологічної інформації і відносяться до знаків «мови української культури».

Зважаємо перспективу подальшого вивчення української фразеології через дослідження функцій ФО і різних прийомів їх актуалізації в текстах сучасної української літератури шляхом експлікації і детального опису відображеної у фразеології системи моральних цінностей українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багнюк А. Л. (2008). Символи українства: Художньо-інформаційний довідник. Тернопіль, 826 с.
2. Венжинович Н. (2008). Концептуальна й семантична репрезентація стійких словосполучень в українській мові. Українська мова: науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України. Київ. № 1. С.117–124.
3. Гадамер Х-Г. (1998). Истина и метод: основы философской герменевтики. Москва, 704 с.
4. Добровольский Д.О. (1998). Национально-культурная специфика во фразеологии. Вопросы языкознания. № 6. С. 48–57.
5. Жайворонок В. (2006). Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ, 703 с.
6. Кісь Роман (2002). Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів, 304 с.
7. Ковшова М. Л. (2008). Анализ фразеологизмов и коды культуры. Известия РАН. Серия литературы и языка. Т. 67. № 2. С. 60–65.
8. Ковшова М. Л. (2012). Лингвокультурологический метод во фразеологии : Коды культуры. Москва, 456 с.
9. Кононенко В.І. (2001). Рідне слово. Київ, 303 с.
10. Кононенко В.І. (2008). Мова в контексті культури. Монографія. Київ-Івано-Франківськ, 258 с.
11. Левченко О. П. (2005). Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект. Львів, 352 с.
12. лингвокультурологический аспекты. Москва, 288 с.
13. Мокиенко В. М. (2005). Загадки русской фразеологии. Санкт-Петербург, 255 с.
14. Прадід Ю.Ф. (1994). Російсько-український і українсько-російський фразеологічний тематичний словник: Емоції Людини. Сімферополь, 543 с.
15. Селіванова О.О. (2004). Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Монографія. Київ, Черкаси, 276 с.
16. Словник фразеологізмів української мови (2003). В. М. Білоноженко укладач. Київ, 1098 с.
17. Телия В. Н. (1996). Русская фразеология. Семантический, прагматический и
18. Ткачівська М. (2018). Голос перепілки. Харків, 192 с.
19. Ужченко В.Д. (2006). Нові лінгвістичні парадигми „концепт – фразеологізм – мовна картина світу”. Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: збірник наукових праць. Запоріжжя, С. 146–151.
20. Формановская Н.И. (2007). Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. Москва, 480 с.

УДК 821.161.2-31.09

Валентина Красавіна
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови і літератури Національного
університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
e-mail: krasava_v@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7946-6951

АВТОРСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У РОМАНІ-КОЛАЖІ ДМИТРА КЕШЕЛІ «РОДАКИ»

У статті досліджено трансформовані фразеологічні одиниці та безеквівалентні фразеологічні інновації письменника, зафіксовані в романі-колажі «Родаки». Розглянуто найпродуктивніші види структурно-семантичних перетворень фразеологізмів (заміна одного або декількох лексичних складників фразеологізму, розширення фразеологізму за рахунок уведення додаткових компонентів, контамінація, конвергенція фразеологізмів); семантичну трансформацію. З'ясовано семантико-стилістичні функції, текстотвірні можливості та комунікативно-прагматичний потенціал трансформованих фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, трансформація, субституція, експлікація, контамінація, конвергенція, семантика, конотація.

Красавіна Валентина. Авторская трансформация фразеологизмов в романе-коллаже Дмитрия Кешели «Родаки»

В статье исследованы трансформированные фразеологизмы и безэквивалентные фразеологические инновации писателя, зафиксированные в романе-коллаже «Родаки». Рассмотрены наиболее продуктивные структурно-семантические преобразования фразеологических единиц (замена одного или нескольких лексических компонентов фразеологизма, расширение фразеологизма за счет введения дополнительных компонентов, контаминация, конвергенция фразеологизмов); семантическая трансформация. Прослежены стилистические функции, текстообразующие возможности и коммуникативно-прагматический потенциал трансформированных фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, трансформация, субституция, экспликация, контаминация, конвергенция, семантика, коннотация.

Valentyana Krasavina. Author's Transformation of Phraseologisms in the Collage Novel "Rodaky" (Parents) by Dmytro Keshelia

The paper considers transformed phraseological units and writer-specific phraseological innovations, identified in Dmytro Keshelia's collage novel "Rodaky" (Parents), which are a verbal and figurative dominant of the novel. The most productive types of structural and semantic transformations of phraseologisms as well as the semantic transformation of phraseological units are examined.

The material was processed with the help of the following methods of research: descriptive and analytical; structural and semantic; contrastive analysis; method of contextual analysis which was used to identify additional connotations of the phraseological unit (PU); method of phraseological identification was employed for the interpretation of the phraseological meaning. For the detection of new components of PUs, the identification of a new meaning of the PU, called forth by the influence of the contextual environment, methods of componential analysis and componential synthesis of PUs were used.

Traditional phraseology occupies an essential place in the language of the novel, insertions of dialectal phraseology can be observed as well, while transformed and writer-specific phraseology is especially brilliant. The author resorts to various ways of transforming phraseological units and combinations, thus creating a whole series of stylistic effects.

The structural semantic group of transformations is most widely presented in the novel. Substitution – a technique of replacing the lexical component of the phraseologism – is one of the most expressive ones from the stylistic perspective and significant as regards its influence upon the PU semantics. In the novel, the most frequent technique is the extension of the componential structure of the language-general PU – explication, introduction of specifying, concretizing words into a set expression. The writer resorts to more complicated techniques as well: contamination – combining the parts of two phraseologisms in one expression, and convergence – the use of two ways of transformations in one context. With a view of creating a more vivid artistic image the author applies a technique of PU gradation which enhances the expressiveness of the utterance and charges it with a considerable emotional power. More rarely a semantic transformation is observed in the text when the lexical components are preserved but the phraseological meaning of PU is changed into a new one owing to the context. Dmytro Keshelia's

phraseological innovation revealed itself also in the creation of writer-specific PUs, formed in compliance with generally accepted language models, which may enter the national phraseological fund.

Thus, original verbal images with additional semantic hues emerge as a result of an artistic treatment of the text, implementing new meanings in the context and ensuring the ideological and substantive unity of the text as well as the compositional and structural one, and promoting its perception in general; also, they are means of expressing irony, humour, creating humorous situations, grotesque.

Keywords: phraseological unit, transformation, substitution, explication, contamination, convergence, semantics, connotation.

Словесно-образну домінанту роману-колажу Дмитра Кешелі «Родаки» становлять фразеологізми: вони увиразнюють національний колорит авторської оповіді, розкривають багатогранні соціально-психологічні взаємини між етносами в полікультурному середовищі Закарпаття, показують своєрідність побуту закарпатської родини, її звичаї, традиції, змальовують характери героїв, ситуації, достовірно передають особливості історичної доби другої половини ХХ століття. Вони ж створюють неповторне емоційно-експресивне тло роману. Вибір фразеологізмів яскраво демонструє ставлення письменника до зображуваного, його симпатії й антипатії, є формою виявлення безпосередньої авторської оцінки в художній оповіді.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що творчість сучасного закарпатського письменника Дмитра Кешелі мало досліджена, а його фраземікон є достовірним джерелом поповнення фразеологічного корпусу української мови в її просторово-часовому вимірі.

Мета нашого дослідження – проаналізувати авторські видозміни фразеологічних одиниць (надалі ФО), визначити їх найпродуктивніші типи, з'ясувати семантико-стилістичні функції, текстотвірні можливості та комунікативно-прагматичний потенціал.

Питання трансформації й варіювання стійких сполучень слів постійно

перебуває в колі зацікавлень зарубіжних та вітчизняних науковців. Значний внесок у досліджувану проблему зробили: Л. Авксентьев [Авксентьев 1979], М.Алефіренко [Алефіренко 1987], В.Білоноженко [Білоноженко 1989], Н.Бойченко [Бойченко 2002], І.Глуховцева [Глуховцева 2015]), І.Гнатюк [Гнатюк 1982], Л.Давиденко [Давиденко 2012], С.Єрмоленко [Єрмоленко 2006], Н. Кочукова [Кочукова 2004], В.Мокієнко [Мокиєнко 1989], А.Мелерович [Мелерович 2011], І.Третьякова [Третьякова 2011], В.Ужченко, Д.Ужченко [Ужченко 2007], Л.Чабаненко [Чабаненко 2002], М.Шанський [Шанский 1985] та ін.

Авторські перетворення ФО на матеріалі художніх творів досліджували О.Важеніна [Важеніна 2018], М.Вовк [Вовк 2004], Т.Євтушина [Євтушина 2005], В.Калашник [Калашник 2011], Ю.Кохан [Кохан 2003], В.Папіш [Папіш 2004], Н.Пирога [Пирога 2010] Т.Свердан [Свердан 2003], М.Цуркан [Цуркан 2014], Л.Щербачук [Щербачук 2000] та ін.

Незважаючи на тривале вивчення цього питання, зауважуємо, що в сучасній лінгвістиці немає єдиного визначення поняття “трансформація” ФО та однозначного погляду на моделі фразеологічних трансформацій.

В. Білоноженко та І. Гнатюк перетворення фразеологізмів розуміють як «стилістичний засіб, який полягає у цілеспрямованому оновленні семантики, модифікації структури традиційних ФО» [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 8]. Н.Бойченко трансформацією стійких сполук називає такі «зміни, які викликані їх актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації» [Бойченко 2002, с.168]. С. Гурбанська зазначає, що «оказіональні трансформації сталих виразів полягають в обов'язковій перебудові структури та, відповідно, семантики сталих виразів, а також у перетворенні їхнього стилістичного забарвлення і виявленні необмежених конотативних можливостей» [Гурбанська 2009 с. 73]. Л.Давиденко, Н.Бойко вважають, що «фразеологічна трансформація – це видозміна узуального компонентного складу ФО, спричинена актуалізацією фразеологізму в контексті, яка призводить до зрушень в семантичній структурі ФО» [Давиденко, Бойко 2012, с.31]. На позначення ФО, які виникають у результаті авторських перетворень, дослідники пропонують такі терміни: трансформовані, індивідуально-авторські, okazіональні ФО, неологізми фразеологічного характеру, дефразеологізми, антифразеологізми, okazіональні фраземні деривати, а самі зміни розглядають як фразеологічні трансформації, перетворення, фразеологічні конфігурації, індивідуально-авторське оновлення ФО та ін. [Авксентьев 1979; Важеніна 2018; Глуховцева 2015; Золотих 2006; Колоїз 2002; Мелерович 2011; Ужченко 2007]. Як спостерігаємо, на сучасному етапі немає єдиної типології індивідуально-авторських трансформацій. Більшість фразеологів традиційно поділяють прийоми трансформації ФО на дві групи: семантична (з перетворенням семантики) і структурно-семантична (з перетворенням структури й семантики) [Білоноженко 1989; Гнатюк 1982; Мелерович 2011; Мокієнко 1989; Третьякова 2011; Ужченко 2007] та ін. Н. Михальчук виділяє три способи трансформації: 1) формально-граматичний, 2) се-

мантичний, 3) структурно-семантичний. Найширшу типологію (понад 30 різновидів) пропонують А.Мелерович та В.Мокієнко.

Від трансформацій ФО більшість науковців відмежовує фразеологічні варіанти, особливості утворення яких досліджують [Ужченко 2007; Михальчук 2002; Кочукова 2004, Давиденко 2012] та ін. Отже, багатоаспектність названої проблеми мотивує її поглиблене вивчення.

Роман, який недавно вийшов друком, у літературознавчому плані студіювали В. Кизилова «Авторська спроба репрезентації історії покоління в романі Дмитра Кешелі «Родаки» та Х. Завадецька «Художні особливості роману Дмитра Кешелі «Родаки»; лінгвістичному аналізу присвячено розвідки В. Заскалети «Порівняння як засіб увиразнення портретного опису персонажа (на матеріалі роману-колажу Дмитра Кешелі «Родаки»), В.Красавіної «Етномаркери в порівняльних конструкціях у романі-колажі Дмитра Кешелі «Родаки», М. Горшкової «Мовні засоби комічного в ідіостилі Дмитра Кешелі».

У пропонованій статті використано такі методи дослідження: описово-аналітичний – для збирання, систематизації й аналізу фактичного матеріалу; структурний і семантичний – для аналізу текстової інтеграції фразеологізмів; зіставно-ідентифікаційний аналіз – для характеристики традиційних і авторських ФО; для встановлення авторських інтенцій і текстотвірних потенцій трансформованих ФО використано метод контекстуального аналізу. Для визначення нових компонентів ФО, вияву нового значення ФО, зумовленого впливом контекстуального оточення, застосовано методи компонентного аналізу і компонентного синтезу ФО.

У мові роману помітне місце посідає узуальна фразеологія (стійкі вирази різних типів: фразеологізми, паремії, крилаті вирази, мовні кліше, гасла та ін.), наприклад: топтати ряст; ноги по-целом по-сипа-ти; мо-золи-ти ру-ки; не бери дурного до голови, а важкого до серця тощо; Спостерігаємо вкраплення діалектної лексики, як наприклад: бути газдою язикові; плести тринку-парастас; мацури замнявкають; розізлилися не на фіглю; писок отворяти; піти по світу із тайстрами; славного роду, лем псячого ходу. Виразну стилістичну функцію виконують трансформовані та індивідуально-авторські лексико-фразеологічні засоби.

У проаналізованому матеріалі представлені фразеологізми, що належать до різних стилістичних пластів: книжні, розмовні, просторічні. Просторічним фразеологізмам властива емоційність невимушеного спілкування, безпосередність оцінки, експресивність. І авторській мові, і мові персонажів саме розмовно-побутова, просторічна фразеологія надає колориту згрубілого висловлювання і часто є джерелом створення гумористичного, іронічного ефекту. Наприклад: Яке їха-ло, та-ке зди-бало: Пірат і Гать-ош-ка за кіль-ка-день профіть-ка-ли в му-качівсь-ких рес-то-ранах гроші, а далі взя-лися чу-хати од-не місце – що маємо чи-нити. – Ти што, легіню, та-кий чум-ний, як-би в те-бе стріха з го-лови пішла в гості на сви-нар-ник? – по-чув-ся дзвінкий го-лос.

Стилістичне забарвлення фразем книжного походження письменник використовує для створення піднесеної мови в ліричних роздумах про сутність людського життя, історичну долю рідної землі, у спогадах про матір, як-от: На-роди-лась во-на (мати) в оке-ані, по до-розі з Аме-рики на рідну зем-лю. А ось ви-жити на поніве-чено-му полі жи-тей-сько-му – це справжній под-виг, гідний ве-ликих воїнів. Але більшість книжних ФО, введені у словесний контекст зниженого висловлювання, якому надають гумористичного забарвлення, наприклад: І Со-ломон, підко-ря-ючись пок-ли-ку душі, по-дбав до най-ближ-чої му-качівсь-кої кор-чми. Яюсь Пірош-ка навіда-лась за яси-ром то-го дня, ко-ли ми відпус-ти-ли ду-шу з на-шої свині.

Як ми вже зазначали, крім уживання фразеологічних одиниць у їх традиційній формі, спостерігаємо перетворення й комбінації фразем, що пов'язані з низкою художньо-стилістичних ефектів.

Найширше в романі представлена структурно-семантична група перетворень. Показова з погляду стилістичної виразності та знакова щодо впливу на семантику ФО заміна лексичного компонента фразеологізму. Цей прийом субституції особливо дієвий, якщо слово-замінник не перебуває в синонімічних відношеннях із узвичаєною у складі фразеологізму номінацією, а належить до іншої лексико-семантичної групи. Таке перетворення дозволяє письменникові без розлогих описів і пояснень, замінивши лише один складник ФО, схарактеризувати персонажа, окреслити ситуацію, висловити своє ставлення до зображуваного тощо. Вибір компонентів-замінників залежить від їх семантики, контексту і стилістичних інтенцій автора.

Наприклад: У мою ко-поню в цю мить збігли-ся знан-ня і світлі дум-ки всього мо-го ро-дово-ду до се-миде-сято-го коліна (пор. trad.: до сьомого коліна – про найвіддаленіших предків або нащадків). Гіперболізований зміст лексичного замітника разом із експресивним контекстом створює гумористичне звучання оповіді. Митець ніби уточнює образ, наявний у традиційному вислові, не змінюючи при цьому семантики фразеологізму. Ситуативно змінивши мовну одиницю (дія відбувалася в полі), він індивідуалізує висловлювання. Порівняймо: Ве-лике щас-тя, що бій-ка почалася не з моєї ви-ни, інак-ше во-ни б учи-нили наді мною поль-овий три-бунал (пор. уз.: вій-

ськовий трибунал). В іншому контексті спостерігаємо заміну нормативного компонента стійкої сполуки стилістично зниженим, зневажливим субститутом, що увиразнює іронічне звучання художнього тексту, пор.: Наслідки моїх перших у житті зацікавлень наукою – спроба дізнатися про родові корені вождя світової жebroти Леніна – були вельми плачевними (пор. уз.: вождь світового пролетаріату). Дуже швидко оженившись (стрийко Штефан), покинув родину і почав з однопдумцями твердо і настійно клепати нове життя, що мало привести закарпатців до незрозумілого їм світлого майбутнього (пор. уз.: будувати нове життя). Використовуючи книжні публіцистичні штампи радянського часу, вводячи їх у побутовий контекст, автор змінює високу патетичну оцінку на пейоративну і тим самим досягає сатирично-гротескового звучання художньої оповіді.

Дмитро Кешеля активно використовує книжні загальномовні фраземи, поєднуючи їх із розмовно-побутовою лексикою. Так, уживання усталених публіцистичних зворотів на висоті, на видноті, поєднаних із висловами жива історія, шмат європейської історії, мають передавати атмосферу добросусідських відносин, що створює стилістичний ефект комізму, викликає усміх читача. Наприклад: Наші стосунки з паном Фийсою завше тримались і на висоті, і на видноті, адже вчитель був нашим першим сусідом. У тексті роману спостерігаємо розширення ФО додатковими лексичними деталями (експлікація), що вносять колорит розмовності. Наприклад: І я тепер го-товий був йому відкрити найпо-таємніші за-капелки своєї щирої душі (пор.: відкрити душу – відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповідними думками, переживаннями, намірами тощо) (ФСМ I, с. 122). Яким чином вда-лося На-полій-ону вислизну-ти із цупких рук безпекашів, для всіх на-зав-ше лишило-ся присмерковою таїною. Не зумів із цієї ска-ламу-ченої во-дивий-ти і я су-хим.

Для досягнення мовної експресії письменник вдається до контамінації — поєднання в новому висловлюванні частин двох фразеологізмів, що стикаються в асоціативному або синтагматичному ряду, створюючи смислову компресію фраземи. Наприклад: Ну, і, як мудро мовлять, що посієш, те й з'їси: дід Петро суд вража-юче... програв (пор. узуальні: що посієш, те й пожнеш; гірко зробиш – солодко з'їси).

Звертаємо увагу на прийом конвергенції — вживання в одному контексті двох і більше способів перетворень фразеологізмів: використання діалектного компонента в складі узуального, заміни експресивним субститутом та розширення ФО. Наприклад: На-ша рідня умовля-ла покласти хрест і за-бути про спра-ву, бо ко-жен знав, що сподіватись на пере-могу над Со-ломон-чи-ком та ще й у су-дах – все-дно, що че-кати від вер-би пер-сиків. Аг-ро-ном-ка Ка-тери-на од-верто за-яви-ла, як-що мої нянь-ко не при-пинять бур-хли-вої діяль-ності по конфіскації кол-гозно-го доб-ра, мо-жуть опи-нити-ся в місцях, де цімбо-рува-тимуть з біли-ми вед-ме-дями.

Індивідуальній оповіді письменника властива практика нанизування ФО, зокрема, створення градуального «ланцюжка». Вживання двох і більше фразеологізмів-синонімів в одному контексті один за одним підсилює виразність мови персонажів, розгортає зміст образного висловлювання автора. Наприклад: Мої неп-ри-миримі во-роги і злісні заздрісни-ки, які б на мене не-гарні клич-ки і прізвись-ка не віша-ли, скіль-ки б не пе-реко-нува-ли ближніх, який я бов-дур і прой-дивіт, постій-но лов-лять об-лизня і тер-плять нищівні по-раз-ки. Про-те, як це во-дилось зав-ше, во-на (баба Фіскарощка) мит-тю схо-пила се-бе в ру-ки, опа-нува-ла си-ту-ацію. Світ пішов ль-он-дром. На пси зій-шов, уверх но-гами, – мо-вила са-ма до се-бе ба-ба. Я з ва-ми до Бу-дапеш-та на свинсь-кий ба-зар не хо-див, го-робків у Празі не лічив! Я вам не кум, не сват, не брат, і од ме-не ру-ки на-зад! А далі, зам-кнув-шись у кабінеті з ди-рек-то-ром шко-ли на прізвись-ко Су-санін, га-мува-ли опохміль-ну жа-гу, або ж, як ка-зали, го-нили ко-зи мо-равські.

Руйнування старого значення фразеологізму (здебільшого це прислів'я), “розкріпачення” закладеного в ньому образу створює часом несподіваний художній ефект. Про народнорозмовне джерело такого образного висловлювання свідчать вставні слова на зразок як кажуть, як мовиться. Наприклад: Як ка-зали мої, про-щені би бу-ли нянь-ко, з ми-ру по ни-точці – го-лому мо-туз-ка на шию, – мо-вили пан Фий-са (пор. прислів'я: з миру по нитці – голому сорочка). «З ким по-ведеш-ся – од то-го й за-бере-менієш?», – ска-зала до кор-чма-ря Юль-ча (пор. прислів'я: з ким поведеш-ся, від того наберешся).

Рідше в тексті спостерігається семантична трансформація, коли зберігається лексичний склад, але ФО за рахунок контексту змінює фразеологічне значення на нове: Наприклад: Але тут руські во-яки при-нес-ли сво-боду, і все май-бутнє Піфа-гора гев-кну-лося й пішло ль-он-дром. Ко-ли ра-дянські во-яки ошас-ли-вили нас виз-во-лен-ням, Ней-маш не за-хотів то-го шас-тя і хут-ко дре-менув до Аме-рики.

Фразеологічне новаторство Дмитра Кешелі виявляється і в створенні безеквівалентних автор-

ських фразеологічних одиниць за загальноприйнятими мовними моделями. Це своєрідні авторські сентенції, в яких узагальнено життєвий досвід митця, філософські погляди на світ, вони можуть поповнити «золотий фонд нашої мови». Автор вкладає їх в уста наймудріших персонажів, наприклад: І тут небага-тослівний дідо (Петро) ви-дав фра-зу, яку пам'ята-тиму до смерті: «Бог ви-дить: не шу-кай-те, лю-ди, в су-дах прав-ди, бо її як-раз там ніко-ли не-має!» У діда Со-ломо-на з'явився афо-ризм, який я і собі взяв у жи-тей-ські ман-дри: «Як-што до влас-ти ста-вити-ся ду-же серй-оз-но, че-ляди-на має не-щас-тя спи-тися рань-ше стро-ку і дос-та-ти білу го-ряч-ку по пов-но-му». « – Не-боре, вся-ка власть, як пся-ча масть, кіль-ко не мас-ти, а во-но все смер-дить», – відповіла стом-ле-но баба Фіскарюшка. «– Ди-тино, ніхто не змай-стру-вав тих две-рей, щоб їх пляш-кою не од-чи-нили». «Та што ка-зати, вій-на гірше од смер-ти, бо не жи-ти, не вмер-ти». «Віра, ди-тино, пе-рево-дить кож-но-го з нас че-рез хо-лодні во-ди, че-рез пе-кель-ний во-гонь, че-рез ве-ликі бо-лі і страж-дання!»

Отже, текст роману багатий на творчі перетворені й осмислені ФО, на оригінальні словесні образи з додатковими семантичними відтінками, які реалізують нове значення в контексті, увиражують авторську мову. В індивідуальному стилі письменника відчутна образність діалектного слова, органічно поєднана з книжними газетно-публіцистичними фраземами – виразними маркерами часу, відтвореного автором.

Фразеологічне багатство твору - засіб вираження іронії, гумору, створення комічних ситуацій, гротеску. Творчі модифікації здебільшого вмотивовані контекстом і зумовлені авторським задумом. Дмитро Кешеля створив колоритну оповідь, яка віддзеркалює живий полілог мов і культур етносів Закарпаття, відображає національні стереотипи мислення й водночас фіксує індивідуальний погляд митця на навколишній світ.

Література

1. Авксентьев, Л. Г. (1983). Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків, 97 с.
2. Алефіренко, М. Ф. (1987). Теоретичні питання фразеології. Харків, 133с.
3. Білоноженко, В. М., Гнатюк, І. С. (1989). 1989 Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 153 с.
4. Бойченко, Н. О. (2002). Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал. Київ, 192 с.
5. Важеніна, О. Г. (2018). Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.10.02.01 «Українська мова». Вінниця, 309 с.
6. Глуховцева, І. Я. (2015). Динаміка української фразеології кінця ХХ – початку ХХІ століття: тенденції розвитку. Старобільськ, 179 с.
7. Гурбанська, С. О. (2009). Фразеологічна ідентифікація узуальних та okazialьних стійких висловлювань у художніх текстах. [В:] *Studia linguistica: збірник наукових праць / КНУТШ*. Вип. 3. Київ, с. 68–75.
8. Давиденко, Л. Б., Бойко В. М. (2012). Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. [В:] *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Сер. «Філол. науки»*. Кн.2. с. 30–33.
9. Євтушина, Т. О. (2005). Лінгвостилістичний потенціал фразеології у творах В. Стефаніка.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.10.02.01 «Українська мова». Київ, 212 с.
10. Калашник, В. С. (2011). Фразеологія як чинник формування художнього світу поезії і прози Миколи Вінграновського. [В:] *Людина та образ у світі мови : вибрані статті*. ХНУ ім. В. Каразіна, Харків, с. 215–221.
11. Кедич, Т. В. (2011). Поширення фразеологічних одиниць як один з типів структурно-семантичної трансформації фразеологізмів. [В:] *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Вип.10, с. 101–108.
12. Кешеля, Д. (2017). *Родаки: роман-колаж*. Київ, 384 с.
13. Кохан, Ю. І. (2003). Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олесь Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 19 с.
14. Кочукова, Н. І. (2004). Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ - початку ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 19 с.
15. Мелерович, А. М. (2011). *Современная русская фразеология (семантика – структура – текст)*. Кострома, 456 с.
16. Михальчук, Н.Г. (2002). Фразеологические единицы как средство формирования идиостиля М.А. Булгакова: автореф... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык. Орёл, 34 с.

17. Мокиєнко, В. М. (1989). Славянская фразеология. Москва, 287 с.
18. Пирого, Н. Г. (2010). Фразеологічне новаторство Марії Матіос (на матеріалі роману «Солодка Даруся»). [В:] Актуальні проблеми слов'янської філології. Вип. XXIII. Ч. 3. с. 388–394.
19. Папіш, В. А. (2004). Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатських письменників (40 – 90 рр. ХХст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 21 с.
20. Скиба, Н. Г. (2005). Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 17 с.
21. Ужченко, В.Д., Ужченко, Д.В. (2007). Фразеологія сучасної української мови. Київ, 494 с
22. Цуркан, М. (2014). Загальнономовна та індивідуально-авторська фразеологія у прозі Марії Матіос. [В:] Українська мова, № 4, с. 90–101.
23. Шанский, Н. М. (1985). Фразеология современного русского языка. Москва, 160 с.
24. Щербачук, Л. Ф. (2000). Загальнономовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олесь Гончара) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. 20 с.

Умовні скорочення

ФСМ – Фразеологічний словник української мови : В 2-х т. (1999). Уклад. В. Білоноженко, В. Винник, І. Гнатюк та ін. Київ, 984 с.

ФО – фразеологічні одиниці

УДК 811. 111'373.7

Володимир Кушнерик
доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри германського, загального і порівняльного
мовознавства Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна)
e-mail: volodymyrkushneryk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9135-9101

Ірина Гуменюк
кандидат філологічних наук, завідувач
кафедри іноземних мов Подільського
державного аграрно-технічного університету
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: irynahumenyuk79@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7905-9771

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОЛОРАТИВАМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто лексико-граматичні особливості фразеологічних одиниць із колоративами. З-поміж фразеологізмів із колірним компонентом в англійській мові виокремлено такі структурні типи: субстантивні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні, вигуківі фразеологічні одиниці та ФО зі структурою речення. Детально проаналізовано кількісний і якісний склад кожного типу та описано типові моделі їх вживання. Більшість структурних типів ФО формується за характерними моделями (винятком є адвербіальні та вигуківі ФО).

Ключові слова: фразеологічна одиниця, колоратив, субстантивний, дієслівний, ад'єктивний, адвербіальний, вигуківий типи фразеологічних одиниць.

Kushneryk Volodymyr. Humeniuk Iryna. Structural and grammatical peculiarities of phraseological units with color names in the English language.

The article is aimed at phraseological units with color names and their structural and grammatical peculiarities in the English language.

The urgency of the research is stipulated by the need for unified classification of phraseological units in modern English.

The material of the study encounters 1071 phraseological units, selected by a continuous sampling

method from modern phraseological dictionaries of the English language.

The term “phraseological unit” has been defined in the article as set, reproductive, semantically coherent expression with completely or partially reinterpreted meaning which cannot be predicted from the meanings of the constituent parts.

Due to the core component six structural types of phraseological units are distinguished in the paper. They are: substantive, verbal, adjectival, adverbial, interjectional types and phraseological units with sentence structure. The substantive phraseological units are the largest group among the phraseological units with a color component in the English language and comprise 503 units. The most typical model for substantive phraseological units is Adj+N. As for the second type – verbal, it encounters 431 units and V+(Prep)+Adj+(Prep)+N model is the most common one here. For adjectival type (82 units) – Adj+as+N model is mostly spread. Phraseological units with sentence structure are mostly simple sentences with the verb in different tense and voice forms. There are no typical models for adverbial (51 units) and interjectional phraseological units (3 units).

The presence of grammatical categories such as number, gender, case, person, tense, voice, modality etc. in the phraseological units is confirmed by the relations and connections of the phraseological units with the words in the sentence, which are no different from the relations and connections between the words themselves as parts of the sentence.

Key words: phraseological unit, color name, substantive, verbal, adjectival, adverbial, interjectional types of phraseological units.

Фразеологічний рівень мови становить цілісну семантико-структурну систему, одиниці якої об'єднані за певними типологічними ознаками: семантична цілісність, відтворюваність у комунікативних процесах (усному та писемному мовленні) та розчленована (надслівна) будова [Алефиренко 2009, с.26], і тому заслуговує на особливу увагу.

Фразеологічні одиниці (далі – ФО) є стійкими, відтворюваними цілісними сполученнями слів чи речень із повністю чи частково переосмисленим значенням, яке не виводиться зі значень їхніх складових. З боку семантики фразеологічним одиницям властиве цілісне глобальне значення, а от з боку форми граматичної структури ФО виявляють чітке розмежування [Авербух, Карпова 2009, с.56].

Незважаючи на численні теоретичні дослідження та публікації закордонних та вітчизняних фахівців, залишаються нерозв'язаними ряд проблем, серед яких виокремлюється питання уніфікованої класифікації фразеологічних одиниць в сучасній англійській мові, що й зумовило актуальність даного дослідження.

Об'єктом дослідження є структурно-граматичні особливості фразеологічних одиниць із колоративами у англійській мові.

Матеріалом дослідження слугували 1071 ФО, дібрані методом суцільної вибірки із сучасних фразеологічних словників англійської мови.

Беручи за основу класифікацію фразеологічних одиниць А.В.Куніна [Кунін 2005, с.296-432] серед фразеологізмів із колірним компонентом у англійській мові виділено наступні структурні типи: субстантивні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні, вигуківі фразеологічні одиниці та фразеологізми з модальним значенням. Отже, кількісний склад ФО із колоративами відповідно до їх структурно-граматичних особливостей наступний: 503 субстантивних фразеологізми, 431 дієслівних ФО, 82 ад'єктивних, 51 адвербіальних, 3 вигуківі фразеологічні одиниці та 1 фразеологізм з модальним значенням. Варто відмітити, що деякі фразеологізми зараховані одночасно до двох груп, оскільки вони мають по два і більше значень, кожне з яких відносить ФО до певного типу. Наприклад, ФО *black and white* – 1.Малюнок пером; 2.Чорно-білий кінофільм; 3.Просто, без важливих деталей. Як бачимо, у першому і другому значеннях дана ФО є субстантивною, а у третьому – адвербіальною тощо.

Слід зазначити, що компоненти ФО можуть перебувати між собою у сурядному та підрядному зв'язках [Ганиева 2015, с.41]. Так, наприклад, сурядний зв'язок характерний лише для субстантивних одиниць: *milk and roses* – кров з молоком тощо; та ад'єктивних фразеологізмів: *black and blue* – в синяках тощо. Підрядний зв'язок притаманний усім типам фразеологізмів: субстантивні ФО: *admiral of the red* – п'яниця з червоним лицем тощо; дієслівні фразеологізми: *blush like a black (blue) dog* – бути безсоромним тощо; ад'єктивні одиниці: *white as ashes* – блідий як полотно тощо; адвербіальні ФО: *all serene* – все в порядку тощо; вигуківі: *by all that's blue* – хай йому чорт тощо; та фразеологізми із модальним значенням: *as sure as God made green apples* – безсумнівно.

Субстантивні фразеологічні одиниці, позначаючи предмет або субстантивну дію, функціонально співвідносяться із іменником, який і є стержневим компонентом одиниці. Стержневий компонент фразеологізмів – це основний, граматично незалежний компонент, який відноситься до певної частини мови та зумовлює функціонування єдиної ФО в якості певного члена речення [Долгова

2007, с.9]. Субстантивні фразеологічні звороти є найчисельнішою групою серед фразеологізмів із колірним компонентом в англійській мові і нараховують 503 одиниці.

Серед субстантивних фразеологічних виразів присутні звороти із сурядним зв'язком. Значна їх частина в англійській мові містить сполучник *and*. В структурному відношенні вони поділяються на дві групи:

1) Двокомпонентні субстантивні фразеологізми: *Black and Tans* тощо.

2) Трьох- та багатокомпонентні субстантивні фразеологізми: *The red, White and Blue* тощо.

В англійській мові серед фразеологізмів із сурядним зв'язком компонентів є також ФО із з'єднувально-негативним зв'язком, які містять сполучники *neither...nor*: *neither fish, nor flesh* тощо.

У кількісному відношенні субстантивні звороти із сурядним зв'язком компонентів поступаються зворотам із підрядним зв'язком. Обов'язковим елементом таких ФО у англійській мові є прийменники. Серед найхарактерніших прийменників виявились наступні: *in, of, on* та *with*: *agony in red; wigs on the green; the man with the blue cap* тощо.

Специфічною особливістю англійської мови є також наявність ФО із підрядним зв'язком та структурою «прикметник + іменник у присвійному відмінку + іменник у загальному відмінку»: *a white hen's chick* тощо.

Отже, в субстантивних фразеологічних одиницях із колоративами найтипівішим структурним типом є сполучення прикметника та іменника: *white trash; scarlet fever* тощо.

Деяким субстантивним ФО англійської мови властиве нормативне утворення множини. Більшою мірою це характерне для ФО із структурою «Adj+N»: *the black Maria – black Marias, iron man – iron men* тощо.

Стержневий компонент субстантивних ФО може бути представлений: 1) іменником в однині: *green hand*; 2) іменником в множині: *blue noses*; 3) незлічуваним іменником: *blue bore* тощо.

Також англійській мові притаманна варіативність компонентів субстантивних фразеологічних одиниць: *blue fear (funk)* тощо.

В даних зворотах ми маємо справу із фразеологічними варіантами, які прийнято називати лексичними. А.В.Кунін визначає їх як різновиди ФО, які тотожні за якістю та кількістю значень, стилістичними та синтаксичними функціями, за сполученістю з іншими словами та мають спільний лексичний інваріант при частково відмінному лексичному складі або різних словоформах чи порядку слів [Кунін 2005, с.122].

Також компонентами субстантивних ФО трапляються і власні назви: *black Jack* тощо.

Специфічною рисою субстантивних фразеологізмів англійської мови є наявність означеного (*the*), неозначеного (*a*) та нульового артиклів: *the black art; a white man; white night* тощо.

Наявність гендерного маркера в плані вираження фразеологізму є досить важливою ознакою (особливо для англійської мови, оскільки в ній відсутня категорія роду), яка зумовлена складнішою порівняно зі словами структурною організацією ФО. Наприклад: *a golden girl; bright boy* тощо.

Субстантивні ФО можуть мати структуру атрибутивного сполучення із препозитивним означенням у вигляді прикметника (*white day*), у вигляді іменника в загальному відмінку (*Jack Frost*) та в родовому відмінку (*shepherd's plaid*), у вигляді дієприкметника (*gilded age*) тощо.

Дієслівні фразеологічні одиниці поділяються на дві групи: номінативні та номінативно-комунікативні звороти. Номінативні утворення є словосполученнями. Вони досить широко представлені у англійській мові: *take the blue ribbon; to get blue* тощо.

Номінативно-комунікативні утворення мають структуру речення із підметом та присудком. Такі звороти також досить широко представлені у англійській фразеології, основним чином за рахунок паремій. Наприклад: *face loses its colours; the black ox has trod on (his, etc) foot* тощо.

Деякі номінативно-комунікативні дієслівні фразеологічні одиниці вживаються лише із негативним значенням: *there's no washing a black nag; nothing comes fairer to light than long hide* тощо.

Дієслівні фразеологічні одиниці із підрядною структурою поділяються на компаративні та некомпаративні фразеологізми. Дієслівні компаративні фразеологічні одиниці – це усталені сполучення слів, які співвідносяться із дієсловом та базуються на порівнянні. Дієслівні компаративні фразеологічні одиниці виражають дії, розкривають явища у динаміці, русі, тому вони володіють здатністю виражати глибокі, важливі ідеї у яскравій формі.

Метод порівняння відіграє важливу роль у процесах пізнання та спілкування. В будь-якому порівнянні – у логічній операції чи в художній фігурі – яскраво відображена узагальнююча природа мови [Копиленко, Попова 1989, с.102].

У дієслівних компаративних фразеологізмах перші компоненти вживаються у своєму буквальному значенні, а решта переосмисленні компоненти є інтенсифікаторами або уточненнями, семантичними диференціаторами перших компонентів. Кількість таких фразеологізмів невелика у англійській мові.

Слід зазначити, що найпоширенішими серед дієслівних компаративних ФО англійської мови виявився тип, побудований за формулою «V+like(або as) +N». Наприклад: *act as (like) a red rag acts upon a bull* тощо.

А.В.Кунін виокремлює наступні характерні риси, які властиві для англійських дієслівних компаративних зворотів, - неможливість вживання їх у пасивному стані, і пов'язану із цим неможливість їх трансформації в реченні, а також використання у якості першого компонента переважно англо-саксонських (або повністю асимільованих, запозичених) односкладових дієслів [Кунін 2005, с.245].

Дієслівними некомпаративними ФО є звороти із підрядною структурою. Такі одиниці виражають об'єктні та об'єктно-обставинні відношення. Зв'язок між стержневим та залежним компонентами підрядних фразеологічних одиниць об'єктний. Для об'єктних словосполучень особливе значення має валентність дієслова, під якою розуміється здатність дієслова вступати у словосполучення з іншими словами в реченні.

Дієслівні ФО, які виражають об'єктні відношення, можуть мати різну структуру. Найбільш поширеним структурним типом є сполучення дієслова з іменником та прикметником у функції препозитивного означення. Наприклад: *wear the black cloth; show white flag* тощо.

Деякі дієслівні ФО англійської мови, які виражають об'єктні відношення, вживаються лише у негативній формі: *not to have a red cent; not fit to black smb's boots* тощо.

Слід зазначити, що специфічною рисою англійських дієслівних фразеологізмів є наявність у їх складі означеного (the), неозначеного (a) та нульового артиклів: *hang out (hoist/ run up/ show) the white flag; buy a white horse; cry (shout) blue murder* тощо.

Також у фразеології англійської мови є дієслівні фразеологізми, які мають у своєму складі два прикметники. Даний тип можна представити у вигляді формули: «V+Adj+Adj»: *call (make) white black* тощо.

Досить розповсюдженими у англійській фразеології є звороти із формулою – «V+Adj»: *go red; look blue* тощо.

В англійській мові також виділяємо дієслівні ФО, у яких прикметник знаходиться у постпозиції. Таких структурний тип має наступну формулу: «V+N+Adj»: *wash a blackamoor white; paint the town red* тощо.

В англійській мові досить багато дієслівних фразеологізмів, які виражають об'єктно-обставинні відношення і мають у своєму складі прийменники: *about, across, for, from, in, into, on, out of, through, till, to, under, with* тощо: *draw a red herring across the path (track/trial; not to give a red cent for smth; look through green glasses; put on a white sheet; be (feel, look) green about the gills* тощо.

Дієслівним ФО англійської мови притаманна також варіативність дієслівних компонентів: *vanish/ disappear/ to go off into the blue; fly (show) the white feather* тощо.

Характерною рисою англійської мови є наявність великої кількості фразеологізмів, які містять альтернанти. За своєю структурою це дієслівні ФО із константно-варіантно-змінною та константно-змінною залежністю компонентів. Альтернантами є займенники *one, one's, oneself, someone, somebody (somebody's) та something*, які входять до складу фразеологізмів. Відповідно до вимог мовної ситуації альтернанти можуть бути замінені на інші іменники, займенники чи словосполучення. Наприклад: *be someone's face red; blacken somebody's eye; catch somebody red-handed* тощо.

Також у досліджуваній групі ФО англійської мови нами були виявлені такі дієслівні звороти із постпозитивами: *be on, hang out, put on, roll out, run up, turn up* тощо. Наприклад: *be on a red alert; put on a white sheet; roll out the red carpet for somebody; run up the white flag* тощо.

Ад'єктивні фразеологічні одиниці виражають характер одиниць та дії чи ступінь якісної характеристики предмету та узгоджуються із дієсловами та прикметниками. Серед ад'єктивних фразеологічних зворотів виокремлюють два основних структурних підкласи: некомпаративні фразеологізми та компаративні фразеологізми. Слід зазначити, що кількість ад'єктивних ФО із колоративами у англійській мові невелика – 82 одиниці, майже 8% від усіх вибраних фразеологізмів.

Найбільш розповсюдженим структурним типом англійських фразеологічних зворотів із компонентом кольоропозначення є «Adj+ Prep+N». Із даною структурою вживаються прийменники *about, in та with*. Наприклад: *black in the face; rosy about the gills; green with envy* тощо.

Стержневий та залежний компоненти, які знаходяться у постпозиції, пов'язані один з другим приляганням. Між компонентами ФО існують атрибутивні синтаксичні відношення, відповідно, для даних фразеологізмів характерний ад'єктивно-прийменниково-субстантивний підклас атрибутивно-прийменникового типу із постпозицією та приляганням.

Деяким компаративним ФО властива лексична варіантність компонентів: *black (blue/ red) in the face* тощо.

Характерною також є наявність ад'єктивних некомпаративних ФО із сурядним синтаксичним

зв'язком, яка об'єднує рівноправні компоненти фразеологізмів, із структурою «Adj+and+Adj»: black and blue тощо.

Ад'єктивні компаративні фразеологічні одиниці досить широко представлені в англійській мові. Перший компонент подібних зворотів вживається, як правило, у своєму буквальному значенні, а другий використовується для підсилення першого.

Компаративні ФО англійської мови мають у своєму складі порівняльний компонент у вигляді сполучника as: blue as a badger; red as a cherry (rose) тощо.

Кожна ад'єктивна компаративна фразеологічна одиниця структурного типу as...as може вживатися як з початковим сполучником as, так і без нього. Другий сполучник вживається завжди.

Найчастіше у ад'єктивних компаративних фразеологічних одиницях англійської мови означення виражається прикметником, а означення іменником.

У деяких ад'єктивних ФО можлива варіантність компонентів, як правило іменника: black as a crow/ crow's wing/ raven/ raven's wing/ sloe/ coal/ ebony/ ink/ jet/ soot; white as a ghost / sheet/ ashes/ death/ marble тощо.

Характерною особливістю ад'єктивних компаративних зворотів англійської мови є наявність прикметників у вищому та найвищому ступенях порівняння: blacker than pitch тощо.

Характер оцінки в ад'єктивних компаративних ФО англійської мови залежить від семантики першого компонента. В окремих випадках вирішальну роль відіграє семантика другого компонента: as red as a turkey-cock; as red as blood тощо.

Ад'єктивні компаративні фразеологічні вирази в англійській мові мають підрядну структуру. Ад'єктивні порівняння у реченні є постпозитивними та відокремленими означеннями та предикативами.

Для ад'єктивних компаративних ФО англійської мови характерним є атрибутивний тип зв'язку із постпозицією та приляганням. Другим компонентом зазвичай виступає лексема або сполучення лексем. В складних ад'єктивних компаративних фразеологізмах група означення розширена за рахунок постпозитивних прийменникових конструкцій. Так, наприклад: as black as the ace of spades тощо.

Адвербіальні фразеологічні одиниці об'єднуються на основі спільного значення або якісної характеристики дії. Вони представлені 51 одиницею – майже 5% вибірки. Так, наприклад: like blue murder; like the Black Hole of Calcutta тощо. Слід зазначити, що дана група ФО має різноманітні варіації у структурних особливостях.

Для англійської мови характерні адвербіальні фразеологічні одиниці із підрядним зв'язком компонентів, котрі починаються прийменниками in, out of, till: in the pink; out of a clear blue of the sky / out of the blue; till one is black in the face тощо.

У декотрих фразеологізмах із підрядною структурою прийменник може займати середню позицію: bolt from (out of) the blue; once in a blue moon тощо.

Кільком адвербіальним ФО англійської мови властива також варіантність компонентів: like butter in the black dog's house (throat); in the green tree (wood) тощо.

Вигуківі фразеологічні одиниці, як і вигуки, служать для вираження різних почуттів, емоцій, вольових спонукань особи. Вони втрачають свої початкові предметно-логічні значення, тому їх значення немотивоване.

Дані фразеологічні одиниці завдяки своїм особливостям різко протиставлені до інших одиниць лексико-граматичних розрядів. Вигуківі фразеологічні одиниці використовуються для вираження суб'єктивного ставлення до інформації, яка повідомляється [Чиненова 2009, с.23].

Серед вигуківих ФО із колоративами в англійській мові нами були виявлені лише три звороти: by all that's blue; strike me pink тощо.

Модальні фразеологічні одиниці виражають особисте суб'єктивне ставлення мовця до свого висловлювання або його оцінку змісту повідомлення. У залежності від характеру цього ставлення чи оцінки, модальні звороти виражають ствердження, заперечення, достовірність, бажаність чи можливість того, про що йдеться. Модальні фразеологізми незмінні, зазвичай у них відсутні морфологічні ознаки, вони не узгоджуються з іншими словами у контексті, виконуючи функцію вставних слів чи конструкцій.

Отже визначаємо модальність, як явище, при якому ФО виражає ствердження та заперечення, позначає відношення до висловлювання з точки зору його достовірності, бажаності, а також узгодженість фразеологізмів із модальними словами.

У фразеології англійської мови виявлений лише один зворот даного виду: as sure as God made green apples.

Отже, наявність у фразеологізмі граматичних категорій підтверджується відношеннями та зв'язками фразеологізму зі словами в реченні, які нічим не відрізняються від відношень та зв'язків

між самими словами у складі речення: фразеологізм може узгоджуватись із словом, керувати словом або бути керованим, може прилягати до слова тощо.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у порівняльному аналізі структурно-граматичних особливостей різних споріднених і неспоріднених з англійською мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербух, К. Я., Карпова, О. М. (2009). Лексические и фразеологические аспекты перевода. Москва, 176 с.
2. Алефиренко, Н. Ф. (2009). Фразеология и паремиология. Москва, 344 с.
3. Ганиева, Ф. Ф. (2015). Фразеологические единицы как объект исследования в трудах отечественных исследователей. *Lingua mobilis: Научный журнал*. Челябинск. №1 (52). с. 38–47.
4. Долгова, А.О. (2007). Грамматическая и лексико-семантическая структура устойчивых сравнений как класса фразеологических оборотов (на материале русского, английского и немецкого языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 – теория языка. Минск, 22 с.
5. Копыленко, М.М. и Попова, З.Д. (1989). Очерки по общей фразеологии. – Воронеж, 192с.
6. Кунин, А.В. (2005). Курс фразеологии современного английского языка. Москва, 488 с.
7. Максимова, К. В. (2004). Фразеологізми як компоненти складнопідрядних конструкцій. Лінгвістичні дослідження: збірник наук. праць. Харків, Вип. 13. – с. 122–123.
8. Чиненова, Л. А. (2009). Английская фразеология в языке и речи. Москва, 99 с.

УДК 81'367/373.7:81'1

Марія Личук
доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики
та мовної комунікації Національного університету біоресурсів
і природокористування України (Київ, Україна)
e-mail: mariya.lychuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8046-7414

СИНТАКСИЧНІ ФРАЗЕОМОДЕЛІ З ВІДНОШЕННЯМИ УМОВИ В ЛІНГВОУКРАЇНІСТИЦІ

Статтю присвячено дослідженню семантики синтаксичних фразеомоделей із відношеннями умови, визначенню компонентного наповнення їхніх фразеосхем. Схарактеризовано морфологічне вираження постійних та змінних компонентів фразеосхеми. Закцентовано на найуживаніших граматичних формах їхньої експлікації. Здійснено аналіз препозитивного і постпозитивного оточення ядра досліджуваних синтаксичних фразеомоделей та їхній вплив на формування семантики нечленованих фразеологізованих побудов загалом і виокремлення їхніх структурно-семантичних різновидів.

Ключові слова: синтаксична фразеомодель, відношення умови, фразеокомплекс, препозитивна частина, постпозитивна частина, модальний план, додаткова семантика, синтаксично нечленована побудова.

Lychuk Mariia. Syntactic Phraseologized Models with Conditional Relations in Lingua-Ukrainian Studies.

Summary. The article gives the study analysis devoted to the semantics of syntactic phraseologized models with conditional relations, the components content determination of their phrases-complex.

Characterizing of the syntactic phraseologized models with conditional relations, the nucleus components determining, the prepositional and postpositive environmenting, influencing of the components on semantics of syntactic phraseologized constructions are also depicted in the paper. Researchers have qualified sentences based on syntactic phraseologized models with conditional relations as complex sentences in Ukrainian. According to the phrase-complex filling core, syntactic phraseologized models with conditional relations form are divided into two varieties with two-elements core: 1) варто..., як (щоб, і) and 2) досить (достатньо)..., як (щоб, і).

Syntactic phraseologized models' peculiarities are: 1) the conjunction is not an autonomous means; 2) the composition scheme of such structures is fixed; 3) parts of the phraseologized construction do not relate to both the principal clause and the subordinate clause of a complex sentence; 4) in the design of the first part there are certain grammatical restrictions; 5) the second part points out the result told in the first part.

The additional semantic is added on the fundamental relation conditional basis. There are its three

main types: suddenness semantics, outcome semantics and conditional-consequential-target semantics. Syntactical phraseologized models with the core *досить (достатньо).., як (що, щоб, і (й))* form two semantic-structural varieties. Connective core *досить (достатньо).., як (що, щоб, і (й))* forms a phrase-complex with the following components: with a verb, with an adjective, with an indicative pronoun that one and with an adverb lexeme.

The semantic types and varieties of syntactic phraseologized models with conditional relations are described in the article. The semantic diversity of syntactic phraseologized models with conditional relations, the combination of constant and variable components, the fusion of informative and connotative meanings stimulates their active usage in fiction and journalism.

Keywords: syntactic phrase model, condition relation, phras-complex, prepositional part, postpositive part, modal plan, additional semantic, syntactically non-segmented construction.

Національний світогляд і світосприйняття будь-якого етносу закріплено в семантиці мовних одиниць різних рівнів. Найвиразніше це простежуємо на прикладі лексичних фразеологізмів та синтаксичних фразеомоделей, оскільки вони відбивають образну інтерпретацію реалій об'єктивної дійсності, зв'язки і відношення між ними.

Фразеологічний фонд української мови є найціннішим джерелом відомостей про культуру та менталітет українського народу, тому важливим є дослідження семантики фразеологічних одиниць. Актуальним є вивчення фразеомоделей, що характеризуються синкретизмом семантики і структури. У текстовій канві активно функціують синтаксичні фразеомоделі чи синтаксично нечленовані фразеологізовані речення з відношеннями умови. Актуальність наукової розвідки полягає в необхідності виокремлення синтаксичних фразеомоделей з відношеннями умови, визначення їхнього місця в системі синтаксично нечленованих фразеологізованих побудов як нормативних синтаксичних одиниць української мови.

Мета статті – схарактеризувати синтаксичні фразеомоделі з відношеннями умови, визначити компоненти ядра, препозитивного і постпозитивного оточення та компонентний вплив на семантику синтаксичних фразеологізованих побудов.

Зацікавленість лінгвістів до синтаксичних конструкцій з початковими словами *варто, досить (достатньо)* простежуємо з середини ХХ ст. [Mel' uk 1995; Вершинина 2010; Личук 2016].

Аналізуючи синтаксичні конструкції з відношеннями умови, О. Вержбицький, Н. Шведова визначили специфіку їхньої структури та семантики [Курс 1951, с. 302–303; Русская грамматика 1980, с. 598–602].

Синтаксичні фразеомоделі з відношеннями умови між їхніми частинами мають різне потрактування в лінгвоукраїністиці. І. Чередниченко розглядав такі речення як взаємопідрядні передумовно-наслідкові [Чередниченко 1959, с. 121]. Б. Кулик кваліфікував їх як складні речення проміжного типу з елементами підрядності й сурядності, акцентував на їхній умовно-наслідковій семантиці [Кулик 1965, с. 187]. О. Вержбицький визначив синтаксичні конструкції, утворені за зразком *варто (варто лише, варто тільки).., щоб (як, і)..; досить (досить лише, досить тільки).., як (щоб).., як складні речення з підрядним умови* [Курс 1951, с. 302].

Залежно від наповнення ядра фразеокомплексу синтаксичні фразеомоделі з відношеннями умови утворюють два типи: 1) з двомісним ядром *варто.., як (щоб, і)*; 2) з двомісним ядром *досить (достатньо).., як (щоб, і)* [Личук 2016, с. 85].

Н. Шведова виокремила ознаки таких синтаксичних фразеомоделей: 1) сполучник не є автономним сполучним засобом, а виконує свою функцію разом із граматизованою формою *варто, досить (достатньо)*; 2) композиційна схема таких побудов фіксована: граматизована форма починає речення; 3) дві частини фразеологізованої побудови не співвідносяться як головна і підрядна складнопідрядного речення; 4) в оформленні першої частини діють певні граматичні обмеження, зокрема щодо граматичної категорії виду для дієслівної лексеми; 5) друга частина вказує на наслідок, результат того, про що йдеться в першій частині [Русская грамматика 1980, с. 598].

І. Основою синтаксичних фразеомоделей зразка *варто + іменник (дієслово), як... є ядро варто.., як*. Перше оточення оформлене субстантивною лексемою зі значенням суб'єкта у формі давального відмінка й інфінітивом доконаного виду. Напр.: *Варто Оксані розплющити очі, як знову бачила себе серед пшеничного поля (Є. Божик)*. Друге оточення виражене низкою лексем, а саме: а) особово-часовою формою дієслова, пор.: *Варто.., як приїжджає..; Варто.., як приїде..*; б) особово-часовою формою дієслова та інфінітивом, пор.: *Варто.., як починає говорити..; Варто.., як почав говорити..*; в) зв'язковим дієсловом та предикативним прислівником, пор.: *Варто.., як стає тяжко на серці*. Напр.: *Варто йому повідомити про проблему, як він зразу ж приїде (Ю. Андрухович)*; *Варто йому вказати на помилки, як починає сердитися (Розм.)*.

Наявність або відсутність субстантивного компонента в препозитивній частині уможливорює ви-

ділення двох різновидів синтаксичних фразеомоделей:

1) з вираженим суб'єктом дії у формі давального відмінка, напр.: Варто було місяцю зійти, як [стара Недолиха з донькою] знову вийшли на своє стернище з довгими полотняними торбами та й заходилися збирати колоски (К. Мотрич);

2) з невираженим суб'єктом дії у формі давального відмінка; він може бути встановлений з контексту, напр.: Але унтершарфюрер перед відступом німців з міста попередив Рубаса: варто лиш раз не виконати Гаркушине завдання – і деякі документи Рубаса потраплять до чекістів, а там з такими, як він, одна розмова... (Р. Самбук).

Суб'єкт дії, виражений графемою давального відмінка, має чітко фіксоване розташування. Така субстантивна лексема не може стояти відразу ж після інфінітива, якщо: а) після нього вжито займенникову лексема у формі давального відмінка в ролі об'єкта, напр.: Варто мені розповісти йому, як ..; б) правобічну позицію інфінітива займає займенникова лексема у формі знахідного відмінка, напр.: Варто батькові вдарити його, як ...

Для вираження раптовості чи несподіваності виконання дії у препозитивній частині уживають сполучниковий елемент варто тільки, варто лиш (лише), напр.: Варто йому тільки відвернутися, як за спиною продовжилися нашіптування (В. Козаченко). У постпозитивній частині можливе вживання прислівників скоро, відразу, раптом, що вказують на нульовий або мінімальний часовий інтервал, напр.: Та варто мені тільки опинитися в цьому знайомому будинку, як одразу ж потягнуло на вулицю (О. Досвітній).

У синтаксичних фразеомоделях умови видова ознака вможливує їхнє розмежування зі значенням одноактності і повторюваності, напр.: Варто йому було поїхати до Києва, як втратив роботу у фірмі (Галичина, 20.12.15); Варто мені перед сном вимкнути світло в маленькій кімнаті, як здається, що знову хтось ходить (Розм.). Одноактність дії увиразнює вживання в постпозитивній частині дієслова доконаного виду у формі минулого часу, а повторюваність дії – дієслова недоконаного виду у формі теперішнього або минулого часу.

На основні відношення умови нашаровується додаткова семантика, специфіку якої визначає лексичне наповнення другої частини. Можливі три основні види додаткової семантики.

1. Семантика раптовості. Сполучник як у структурі фразеосхеми формує значення – «настання результату, що закріплено в другій частині, зразу ж після виконання умови, зафіксованої в першій частині», напр.: Варто тільки тріснути крижині, як морозна ніч застогне і загуде (М. Стельмах).

2. Семантика результату. Єднальний сполучник і вказує на тісний зв'язок між умовою і результатом; фразеосхема має значення – «за умови виконання дії, названої в першій частині, постає результат, закріплений у другій частині». Напр.: Варто мені з'явитися на вулиці – і про це відразу донесуть Зоні (В. Врублевський);

3. Семантика умовно-наслідково-цільова. Підрядний сполучник щоб увиразнює значення фразеосхеми: «досягнення мети, одночасно й результату, можливе внаслідок виконання умови, визначеної в першій частині». Напр.: Варто вийти на вулицю, щоб зрозуміти, що всі оці двірники та прибиральниці живуть не так, як я (Л. Денисенко).

II. Синтаксичні фразеомоделі з ядром досить (достатньо)..., як (що, щоб, і (й)).

Українські лінгвісти виділяли синтаксично нечленовані побудови зразка Досить (було) + інфінітив, як (щоб, і) як речення фразеологічного типу серед складнопідрядних речень мети [Синтаксис 1994, с. 573].

Синтаксичні фразеомоделі з ядром досить (достатньо)..., як (що, щоб, і (й)) мають два оточення: препозитивна частина трикомпонентна – дієслово бути у формі минулого часу, субстантивна лексема на означення суб'єкта дії у формі давального відмінка або кількісно-іменникова сполука, займенникова, дієслівна, ад'єктивна чи адвербіальна лексема та інфінітив доконаного виду; постпозитивна частина різномісна: а) однокомпонентна, виражена дієсловом в особово-часовій формі; б) двокомпонентна – дієслово в особовій формі, інфінітив або безособове дієслово та прислівник. Напр.: Але досить було Степанові перехопити чийсь погляд, як лихі очі кидалися врозтіч, бралися байдужістю або й удаваним співчуттям (М. Стельмах); Досить йому було просидіти хвилин п'ять в темноті, як починало здаватися, що його ударять по носі (І. Йосипів).

Синтаксичні фразеомоделі з ядром досить (достатньо)..., як (що, щоб, і (й)) утворюють два семантично-структурні різновиди.

1. У першому різновиді значення препозитивної частини загалом впливає на реалізацію дії, названої в постпозитивній частині. Напр.: Досить прочитати листи К. Юнга, щоб зрозуміти унікальність його енциклопедичних знань (Експеримент, 05.16.17).

Правобічну позицію щодо постійного компонента досить (достатньо) заповнюють такі компоненти:

1) інфінітив, що вказує здебільшого на початок або закінчення дії, напр.: Досить Білашеві було

поглянути в її бік, як їхні очі зустрілися (О. Жовна). Характеристики інфінітива впливають на появу додаткового значення раптового чи швидкого слідування однієї дії за другою. Темпоральна семантика швидкого слідування буде нейтралізована, якщо інфінітив виражає значення постійної незавершеної чи тривалої дії, напр.: Достатньо знати, що тебе чекає попереду, щоб життя втратило будь-яку цікавість (Ю. Смолич).

Диференційною ознакою таких синтаксичних фразеомоделей є їхній модальний план. Дію в препозитивній частині сприймаємо як незавершену, однак бажану, напр.: Достатньо протягнути руку, щоб відчутти шовкову гриву коня (К. Москалець). Бажаність дії зумовлена перспективою реалізації дії в постпозитивній частині; вона близька до мети, для досягнення якої достатнім є здійснення дії в препозитивній частині. Модальний план підсилює напруженість і динамізм розповідності, що надає емоційно-експресивного забарвлення синтаксичній фразеомоделі і більшою мірою властиве діалогічному розмовному мовленню.

Наслідком фразеологізації синтаксично нечленованої побудови з дієслівною зв'язковою лексемою бути у формі минулого часу є те, що препозитивну частину характеризуємо за ознакою реальності / ірреальності дії як недиференційовану, напр.: Достатньо було уважно подивитися їй в очі, щоб зрозуміти, що все це говориться для самозаспокоєння (І. Йосипів).

У синтаксичних фразеомоделях, сформованих на основі схеми досить + інфінітив, як (що, щоб, і (й)).., поєднуються два модальні плани: препозитивна частина характеризується ствердною реальною модальністю, постпозитивна – ірреальною модальністю, пор.: Миколі досить було прийняти пропозицію директора, як його чекало б нове життя (В. Назаренко).

2. Іменниковий компонент або кількісно-іменникова сполука у формі генітива.

Іменниковий компонент може бути виражений: а) лексемами на зразок погляд, слово, усмішка та ін., що нерідко доповнені лексемами зі значенням кількісного обмеження для увиразнення однократності дії (пор.: одного погляду, одного слова, однієї усмішки) або якісного обмеження для вираження достатньої дії (пор.: цього погляду, такого погляду), напр.: Досить однієї згадки про напівлегендарну Трою і Карфаген, щоб переконатися, чим були війни для народів (О. Гончар); «На роботу теж приходив!» – крикнула сердито дівчина. Досить однієї розмови, щоб всі зрозуміли її ставлення до нього (Ю. Смолич); б) іменником зі значенням предмета чи істоти у формі генітива, що означає велику або надмірну кількість, що підлягає / не підлягає лічбі, напр.: Досить півкорця пшениці, щоб родина прожила до весни (В. Гжицький); в) іменником зі значенням конкретного чи невизначеного часового терміну або кількісно-іменною сполукою із часовим значенням, напр.: Досить було двох днів, щоб усі зібралися разом (В. Козаченко).

2. У другому різновиді в препозитивній частині виражено дію, ознаку чи якість, достатність якої визначає наслідок у постпозитивній частині. Правобічну позицію щодо частково граматизованого постійного компонента досить (достатньо) заповнюють дієслова з аспектуальною характеристикою активності: наслухатися, накричатися та ін. У цій позиції не можуть бути дієслова зі значенням фінітності. Напр.: Він достатньо наслухався цих історій, щоб сьогодні їх слухати ще раз (Я. Лижник).

Сполучникове ядро досить (достатньо).., як (що, щоб, і (й))... формує фразеокомплекс разом із такими компонентами:

1) із дієсловом, якому притаманна аспектуальна характеристика незавершеності. У препозиції до нього не вживають обмежувальних актуалізаторів на зразок навіть, тільки, уже та ін. Цільова семантика в нечленованих побудовах такого різновиду нейтралізована. Місце розташування препозитивної і постпозитивної частин є чітко фіксоване, інверсія неможлива. Один із постійних сполучникових компонентів досить (достатньо) займає контактну препозицію щодо поширювальної дієслівної лексеми, напр.: Він досить пояснив, щоб вибрати правильний варіант (Ю. Збанацький);

2) із прикметником (дієприкметником). Правобічну позицію сполучникового компонента досить (достатньо) заповнює ад'єктив зі значенням якісної ознаки, напр.: Його сусіди досить забезпечені, щоб самим доглядати за садом і клумбами (В. Назаренко);

3) із вказівним займенником той. Граматичною формою вираження вказівного займенника є форма родового відмінка однини, а семантика розкрита відокремленою чи підрядною частиною, що займає правобічну щодо займенникової лексеми позицію. Напр.: Досить того, перележавши дві неділі, Юрцьо подужав, щоб знову в кожусі прийти до школи (І. Франко);

4) із прислівниковою лексемою, що виражає якісну ознаку дії. У препозитивній частині ознака дії має високий ступінь вияву, що необхідно для здійснення дії в постпозитивній частині, напр.: В одній розмові він висловився досить ясно, щоб зрозуміти, що він підтримує німецьку владу (В. Козаченко).

Отже, синтаксичні фразеомоделі з відношеннями умови сформували два семантичні типи: з двомісним ядром варто.., як (щоб, і) та з двомісним ядром досить (достатньо).., як (щоб, і). Залежно

від специфіки другого сполучникового компонента ядра і граматичного вираження пре- та постпозитивного оточення на основу семантику умовності нашаровуються різні додаткові значення, що й уможлиблює виділення структурно-семантичних різновидів.

Експресивність синтаксичних умовних фразеомоделей підтримується їхнім входженням в певний експресивний контекст, детермінований іншими експресивними елементами. Семантична різноманітність синтаксичних фразеомоделей з відношеннями умови, поєднання постійних і змінних компонентів, злитість інформативних і конотативних значень стимулює до їхнього активного використання в художній літературі та публіцистиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вершинина, Е. В. (2010). Фразеологические разряды коммуникем английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка, 10.02.04 – германские языки. Ростов-наДону, 23 с.
2. Кулик, Б. М. (1965). Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. Київ, 283 с.
3. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис (1951) / за ред. Л. А. Булаховського. Т. 2. Київ, 407 с.
4. Личук, М. І. (2016). Фразеологізовані схеми нечленованих речень: нерозкладнокомплексна специфіка, узагальненозначеннева диференціація. [В] Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки». Вип. 245. Київ, с. 80–88.
5. (1980). Русская грамматика. Т. 2. Синтаксис / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва, 710 с.
6. Слинько, І. І., Гуйванюк, Н. В., Кобилянська, М. Ф. (1994). Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ, 670 с.
7. Чередниченко, І. Г. (1959). Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. Чернівці, 157 с.
8. Mel' uk, I. A. (1995). Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics. [In] Idioms : Structural and Psychological Perspectives. Hillsdale, New Jersey, p. 167–232.

УДК 811.161.2'373.612

Людмила Марчук
доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: lyudmylamarchuk60@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9022-2103

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: ОЦІННИЙ АСПЕКТ

У статті на фактичному матеріалі системно описано способи трансформації ФО з урахуванням нових теоретичних концепцій; з'ясовано особливості функціонування фразеологізмів-трансформерів в проєкції на стиль ЗМІ. Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до вибору методів дослідження: метод лінгвістичного опису мовних фактів із залученням прийомів структурно-семантичного і трансформаційного аналізу та використання комп'ютерних технологій для відбору й інтерпретації фактичного матеріалу; метод спостереження, орієнтований на осмислення й засвоєння сутності мовних явищ.

Ключові слова: трансформована фразеологічна одиниця, фразеологічний трансформер, фразеологізм-трансформер, фразеотрансформер.

Marchuk Lyudmyla. Transformation of phraseologisms: evaluation aspect

In the article on the actual material systematically describes the methods of transformation of FO taking into account new theoretical concepts; The peculiarities of the operation of phraseologisms-transformers in the projection of the style of the media are revealed. The specificity of the theme is determined by the complex approach to the choice of research methods: the method of linguistic description of linguistic facts involving methods of structural-semantic and transformational analysis (for the systematization of transformed phraseologisms, the manifestation of the common between the original and modified units, for the establishment of the initial unit of the phraseological transformer) and the use of comp' computer technologies for the selection and interpretation of actual material; the method of observation, focused on comprehension and assimilation of the essence of the investigated

speech phenomena, their commentary, generalization. The study allows to conclude that the scientific understanding of the problem of transformation of phraseological units requires the integration of the achievements of many theoretical works in the field of phraseology and media linguistics. In the scientific literature, the description of the transformed phraseological units used in media materials has a representative character. In view of this, the work outlines the main aspects of studying the types of phraseologisms-transformers in the language of the media. As a result of linguistic investigation of journalistic materials, it was found that active processes of updating the FO constitute one of the defining features of the language of newspapers. The operation of phraseologisms on newspaper pages is due to the constructive principles of the style of mass communication. The purpose of phraseologisms-transformers in the language of the media - socio-public, political updating of the depicted. The peculiarity of the use of transformed phraseologisms in the newspaper communication of the beginning of the XXI century can be considered wide use in the headings.

Key words: transformed phraseological unit, phraseological transformer, phraseologism-transformer, phrase-transformer.

Інтенсивні зміни в соціально-політичному житті України найяскравіше виявляються в мові засобів масової інформації (ЗМІ), яка відтворює лінгвокультурологічний код нації. Через Інтернет-видання, телебачення, друковані засоби мас-медіа впливають на повсякденну мову й водночас відображають її особливості. Оцінний імпліцитний зміст журналістських публікацій часто формулюється через ФО (особливо у заголовках статей), помітне місце серед яких посідають трансформовані фразеологізми.

У вітчизняній лінгвістичній науці упродовж останніх десятиріч окреслено такі аспекти вивчення фразеології: 1) з'ясування загальних теоретичних питань (див. праці Л. Г. Авксентьева, М. Ф. Алефіренка, П. О. Редіна, В. Д. Ужченка та ін.); 2) стилістичне використання фразеологічних одиниць (див. студії В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк, І. І. Браги, А. О. Капелюшного, М. М. Кохтева, О. Д. Пономарева та ін.); 3) видозміни фразеологізмів у художніх текстах (див. дослідження Л. Г. Авксентьева, В. Д. Ужченка, Ж. В. Колоїз, А. Ю. Пономаренко); 4) фразеологічні трансформації у сфері публіцистики (див. праці Н. О. Бойченко, А. М. Григораша, А. І. Мамалиги).

Мета роботи полягає в структуруванні типології трансформованих ФО в ЗМІ та аналізі оцінного лінгвокультурологічного кодування репрезентованих одиниць.

Фразеологізм (від фразы і грец. μ судження), фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема – нарізнооформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотв. взаємодії одиниць лексичного, морфол. та синтакс. рівнів [Алефіренко 2004].

О. Д. Пономарів на підставі генетичних, структурних та функційних ознак зараховує до фразеологізмів й інші одиниці, зокрема прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенцію, максимум, парадокс, літературну цитату, стійкі словосполучення нефразеологічного типу, що виконують номінативну функцію, термінологізовані фразеологізми, сталі дієслівно-іменні словосполучення [Пономарів 2000, с. 120-122]. У роботі ми керуватимемося широким розумінням поняття «фразеологізм» й аналізуватимемо процеси трансформації, що відбуваються в структурі власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок, афоризмів тощо.

Традиційно поділяють трансформацію на семантичну і структурно-семантичну.

Під семантичною трансформацією розуміємо власне семантичні трансформації, наприклад: підвести під монастир; під пень кашлять; в постолі вбути; пришвишити; за ніс водити – у значенні 'обманути' [Див. Дубровський 2017, с. 75].

До структурно-семантичних видозмін фразеологічних одиниць відносимо поширення фразеологічних одиниць, заміну компонента або компонентів, скорочення компонентного складу фразеологічних одиниць, натяк, контамінацію, напр.: Його виборцям, які ніколи не будуть задоволені своїм несправедливим життям, завжди треба когось ненавидіти, а від любові до ненависті, як відомо, шлях короткий (ВЗ, 25.04 – 01.05.2019). Афоризм приписується Аристотелю (IV ст. до н.е.) та звучить так: від любові до ненависті один крок. У мас-медійних роздумах автор статті (Н. Балюк) використала натяк при трансформації відомої фрази з метою спрогнозувати певні політичні події.

Наукове зацікавлення викликає трактування явища фразеологічних перетворень як відхилення від норми, що зумовлене різними причинами (авторські відхилення з певною стилістичною метою, недостатнє знання значень окремих фразеологізмів, намагання вжити питому лексику тощо).

Проблема класифікації трансформованих фразеологізмів є надзвичайно важливим аспектом дослідження, оскільки прийоми трансформації не застосовуються ізольовано, а накладаються один на одного, збігаються окремими аспектами, позначені синкретизмом. Виділяємо в мові ЗМІ різні види трансформованих фразеологізмів.

1. Зміна комунікативної настанови ФО, або синтаксична трансформація, унаслідок якої простежуємо видозміни синтаксичної організації фразеологізмів, співвідносних за будовою з реченням, зокрема: зміну комунікативної функції, характеру предикативних відношень, модального плану, інверсію тощо. Напр.: Зуби – на полицю (ВЗ. – 24.03.19). Далі йде уточнення: Їх не доведеться туди викладати, якщо діагностувати пародонтит на ранніх стадіях. У СУМ-і знаходимо тлумачення ФО: Покласти зуби на полицю — терплячи нестатки, обмежити себе в найнеобхіднішому [СУМ в 11-ти томах, т. 7, 1976, с. 28], тобто голодувати (зміна наповнення ФО спричинює структурне перетворення простого односкладного інфінітивного речення в односкладне неповне, оскільки пропущене дієслово потребує логічного пояснення).

Зміни компонентного складу фразеологічних одиниць, або структурно-семантична трансформація, результатом якої є модифікації граматичної форми компонентів чи лексичного складу сталих словосполучень зі збереженням або зміною звичної кількості компонентів ФО. Напр.: А, якщо почнуть прозрівати, «1+1» їм швидко мізки вправить (ВЗ – 8 – 15 травня 2019). Вправляти мозок (мізки) кому, за Фразеологічним словником – примушувати кого-небудь братися за розум, сварити [https://svitslova.com/idioms-dictionary/2285-vpravlyaty-mozok.html], а за СУМ-ом Вправляти (вправити) мозок (душу) кому, фам. — переконувати кого-небудь у неправильності його дій, поведінки [СУМ в 11-ти томах, т. 1, 1970, с. 754].

1) Лексична заміна компонентів, або субституція, передбачає цілеспрямовану заміну одного, кількох чи всіх компонентів ФО функційно схожими елементами. Лексичне наповнення заміненого компонента має свої особливості, урахування яких уможливорює виокремлення таких підвидів: а) заміна спільнокореневим словом, напр.: Нова мітла по-новому замітає; б) заміна контекстуальними антонімами, напр.: Чорний день календаря (УМ. - 14.10.10) Червоний день календаря; в) заміна синонімами, напр.: У грудні 2015-го я писав, що революція програла і варто готувати новий Майдан — у виборчих скриньках. Не міг передбачити, що електоральний Майдан у квітні 2019-го набуде таких форм. Потрапив пальцем у небо і тепер сміюся над собою. (ВЗ. 30.04.2019). Відомий фразеологізм: попасти пальцем в небо — сказати чи зробити що-небудь невлад. (Фразеологічний словник https://supermif.com/frazeologizm/ppp.html); г) заміна співзвучним (паронімічним) елементом, напр.: Без вина винні (УМ. 27.08.15) < Без вини винні; д) заміна лексевою іншого семантичного розряду, напр.: Нова мітла вже мете.

Ступінь охоплення узуальної ФО субституцією може бути: а) мінімальним (заміні підлягає один компонент ФО); б) помірним (змінюється два, три, рідше - чотири компоненти ФО); в) максимальним (заміні піддаються всі компоненти).

У випадку заміни кількох компонентів найбільш вдалою є трансформація лише в тому разі, коли поряд зі зміненою ФО читач неодмінно усвідомлює, упізнає традиційний зворот, напр.: Стара мітла по- старому мете (заміна двох компонентів).

Цікавими з лінгвістичного погляду є приклади абсолютної {максимальної} лексичної субституції. У таких випадках заміні підлягають усі компоненти ФО, при цьому структурна модель та фразеологічно цілісне значення зберігаються. Наприклад, фразеологічна модель „Бути чи не бути? ” (В. Шекспір, «Гамлет») у мові ЗМІ має інше лексичне наповнення: Кодуватися чи не кодуватися? (УМ. 05.11.12); Оподатковувати чи не оподатковувати? (УМ. 09.12.12) тощо. Слід відзначити, що такими конструкціями журналісти здебільшого послуговуються в заголовках.

3) Кількісні зміни компонентного складу, що передбачають розширення чи скорочення ФО. Такі трансформації зазвичай не спричинюють якісних змін фразеологізмів, чим і відрізняються від лексичних трансформацій.

Розширення компонентного складу фразеологізму, або експлікація, суть якої полягає у включенні до традиційної структури стійкої одиниці таких слів чи словосполучень, які конкретизують фразеологізм, наближаючи його до тієї ситуації, у якій він використаний.

За основу класифікації типів розширення переважно беруть відношення поширювача до членів речення, унаслідок чого виокремлюють атрибутивне, об'єктне та обставинне поширення або кваліфікують поширювач за його частиномовною належністю: іменниковий, прикметниковий, дієслівний тощо (за другим підходом можливе розширення й за рахунок аналітичних синтаксичних морфем – часток). Поширювальні компоненти вводять у текст, не змінюючи його структурного типу, напр.: Кожна нова мітла мете по-новому (означення). Нова мітла завжди мете по-новому (обставина). Нова міністерська мітла позмітає всі дрібні лікарняні заклади України (означення, додаток). Поширення може спричинити зміну вихідної одиниці в аспекті її ускладнення, але без зміни структурного типу, напр.: Нова мітла - міністр Тарасюк - по-новому мете (ускладнення відокремленою прикладкою). Нова мітла, як відомо, (самі знаєте, видать, зрозуміло) по-новому мете (ускладнення вставними одиницями), або змінює її структурний різновид, напр.: Нова мітла більше пилу піднімає, ніж мете (складнопідрядне однокомпаративне). Нова мітла мете по-новому, але стара мітла знає, де вона

залишила сміття (багатокомпонентне складне речення). Нова мітла, яка по-новому мете (складнопідрядне присустантивно-означальне, що виникло внаслідок переструктурування вихідної одиниці).

Скорочення компонентного складу ФО, або редукція, чи еліпсис, що являє собою звуження меж фразеологізму, усічення його окремих компонентів, зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, до усунення надлишкових із погляду конкретного факту комунікації компонентів.

Вважаємо за доцільне виокремлювати три різновиди трансформацій, що спричинюють скорочення фразеологізму: усічення, контамінація, фразеологічний натяк.

Усічення (редукція, еліпсис) – звуження меж фраземи, редукція його окремих компонентів, що зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, доповнених можливостями контексту, який усуває потребу наводити фразеологізми повністю, напр.: Нова мітла хоче мести.

2. Контамінація фразеологізмів – спосіб фразеологічної трансформації, суть якого полягає в поєднанні двох і більше ФО або їхніх компонентів, що спричинює виникнення нового фразеологізму, напр.: фразеологізм-трансформер. Популісти всіх країн. Після тез лідера соціалістів Кевіна Кюнєрта про колективізацію та націоналізацію спалахнула нова, абсурдна суперечка про соціалізм – лівий популізм. Ліберальне суспільство має відповісти на неї (Тиждень. – 17 – 23.05.19).

Фразеологічний натяк (алюзія), або використання образу фразеологізму, який полягає в розкладанні усталених висловів на окремі складові, унаслідок чого руйнується структурно-граматична єдність фразеологізму (пор. тлумачення фразеологічної алюзії як прийому мовної гри), напр.: Передчуття нової мітли. Нацбанк і нова мітла. Мітла замість керма тощо.

3. Контекстне обігрування всієї фразеологічної одиниці чи її окремих компонентів представлене нечисельними прикладами. У спеціально створеному мовному оточенні трансформаційних змін може зазнавати фразеологізм у цілому чи якийсь один його компонент. Проте якщо у фразеологічному контексті використано лише одне слово-прототип компонента традиційного фразеологізму, то іноді важко буває встановити, про яку фразеологічну одиницю йдеться. Коли ж використано слово-прототип кілька разів, першоваріант визначити легко. Випадок контекстного обігрування простежуємо в такій конструкції: Усі вірили Фукуямі й вважали, що з перемогою вільного ринку та лібералізму настав кінець буття за Гегелем: наче в раю (Тиждень. – 17 – 23.05.19).

Здійснене дослідження способів трансформації фразеологічних одиниць дає змогу підсумувати, що наукова інтерпретація фразеологічних трансформерів як специфічного лінгвістичного явища є складовою належного осмислення й удосконалення вчення про фразеологічний рівень мовної ієрархії.

Дослідження засвідчило, що наукова інтерпретація фразеологічних трансформерів як специфічного лінгвістичного явища є складовою належного осмислення сучасної української літературної мови як цілісної системи. У такий спосіб може бути вдосконалено вчення про фразеологічний рівень мовної ієрархії.

Здійснене дослідження дає змогу підсумувати, що наукове осмислення проблеми трансформації фразеологічних одиниць потребує інтеграції здобутків багатьох теоретичних праць у сфері фразеології та медіалінгвістики. У науковій літературі опис трансформованих фразеологічних одиниць, уживаних у медіаматеріалах, має репрезентативний характер. Зважаючи на це, у роботі окреслено основні аспекти вивчення типів фразеологізмів-трансформерів у мові ЗМІ.

Унаслідок лінгвообстеження журналістських матеріалів виявлено, що активні процеси оновлення ФО становлять одну з визначальних рис мови газет. Функціонування фразеологізмів на газетних шпальтах зумовлене конструктивними принципами стилю масової комунікації. Мета фразеологізмів-трансформерів у мові ЗМІ – суспільно-громадська, політична актуалізація зображуваного. Особливістю застосування трансформованих фразеологізмів у газетній комунікації початку ХХІ століття можна вважати широке їх використання в заголовках, що, безперечно, свідчить про свободу й розкутість мови ЗМІ цього періоду.

У роботі запропоновано дефініцію поняття “фразеологічний трансформер”, під яким розуміємо фразеологізм, що зазнав структурно-семантичних чи граматичних модифікацій. Для номінації окресленого поняття використовували й синонімічні лексеми: “трансформована фразеологічна одиниця”, “фразеотрансформер” та “фразеологізм-трансформер”.

Результати наукового пошуку уможливили виокремлення способів трансформації ФО: зміна комунікативної настанови стійкої одиниці, зміна компонентного складу фразеологізму та контекстне обігрування ФО чи її окремих компонентів. Зміни компонентного складу фразеологічних одиниць передбачають: заміну граматичної форми предиката, лексичну заміну компонентів (субституцію) та кількісні зміни компонентного складу, зокрема його розширення чи скорочення (останній різновид охоплює такі процеси: усічення, контамінацію, фразеологічний натяк). Лексична заміна

передбачає такі видозміни: заміну спільнокореневим словом, синонімом, антонімом, паронімом чи іншими лексемами. Ступінь охоплення фразеологічної одиниці субституцією може бути мінімальним (замінено один компонент), помірним (декілька компонентів) та максимальним (повна заміна).

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев, Л. Г., Ужченко, В.Д. (1979). Індивідуально-авторські видозміни у сфері фразеології. [В:] Українське мовознавство. Київ, 1979. Вип. 7. С. 55 - 64.
2. Алефіренко, М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків, 1987. 136 с.
3. Алефіренко, М.Ф. (2004). Фразеологізм [В:] Українська мова. Енциклопедія. [редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін.]. Київ, 2004 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um210.htm>.
4. Білоноженко, В. М. Гнатюк, І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. 154 с.
5. Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Н. О. Бойченко, Київський ун-т ім. Т. Шевченка. - К, 2002. -18 с.
6. Брага І. І. Фразеологічні одиниці як засіб утворення публіцистичного образу (на матеріалі газетних текстів 1990-х років). [В:] Проблеми семантики слова, речення та тексту. Київ, 1999. Вип. 2. С. 20-23.
7. Григораш А. М. Індивідуально-авторська інтерпретація фразеологізмів як джерело поповнення фразеології суспільно-політичного характеру (на матеріалі преси України 90-х років). [В:] Актуальні проблеми менталінгвістики. Черкаси, 2001. Ч. 2. С. 106-110.
8. Дубровський, В. (2017). Московсько-Українська Фразеологія. Словник стійких сполук. Київ, 2017. – 128 с.
9. Капелюшний А. О. Стилїстика. Редагування журналістських текстів: Практичні заняття. Львів, 2003. 544 с.
10. Колоїз Ж. Оказіональні фраземні деривати. [В:] Мандрівець. 2002. № 6. С. 42-47.
11. Кохтев Н.Н. Стилистическое использование фразеологических средств в языке газеты. [В:] Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. Москва, 1980. С. 35-51.
12. Мамалига А. І. До питання про структурно-семантичні зміни фразеологізмів у мові газет. [В:] Українське мовознавство. Київ, 1973. Вип. 1. С. 72- 80.
13. Пономаренко А. „Чи закинути кругле слівце...” (про фразеологізми в художніх текстах) [В:] Урок української. 2003. № 5/6. С. 31-32.
14. Пономарів, О. Д. (2000). Фразеологізми. Стилїстика сучасної української мови. Тернопіль, 2000. С. 120-131.
15. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові. [В:] Мовознавство. 1994. № 4-5. С. 50-52.
16. Фразеологічний словник. <https://supermif.com/frazeologizm/ppp.html>.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЗ – Високий замок, часопис.
УМ – Україна молода, часопис.

Зоряна Мацюк
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
філології та методики початкової освіти
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки,
(Луцьк, Україна)
e-mail: Zoriana_Matsiuk@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7915-742X

ВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ ДО КОНОТАЦІЇ: ШЛЯХ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОЇ ФРАЗЕМИ

У статті акцентовано увагу на стилістиці діалектного мовлення. Відомо, що фразеологізми – важливі компоненти стилістичної системи мови, функційно активні та вживані в усіх функційних і експресивних стилях. У дослідженні осмислено проблему стилістичних діалектних лакун. Розглянуто основні ознаки та наведено аналіз чинників, що впливають на виникнення безеквівалентних фразеологічних одиниць. Визначено способи трансформації стійких народних порівнянь, їх поширення та стилістичні видозміни в ареальному середовищі; а також основні виміри простору фразеосистеми – тематику значень фразеологізмів, характер образної основи та спосіб їх взаємозв'язку. Доведено необхідність дослідження не лише прямого значення виразів, а й їх місця та функцій у тій соціокультурній спільноті, де послуговуються говіркою як реальним засобом спілкування.

Ключові слова: фразема, конотація, стилістика, безеквівалентна лексика, діалектна стилістична фразеологія, фразеологічна трансформація.

Matsiuk Zoriana. FROM TRANSFORMATION TO A CONOTATION: WAY OF THE WESTERN POLISSIA PHRASEME

The article focuses on the stylistics of dialectal speech. It is known that phraseologisms are important components of the stylistic system of the language. They are functionally active and used in all functional and expressive styles. Like lexical units, phrasemes have certain stylistic colouring, and serve as the basis for emotionally saturated speech. Areal phrasemics enhances imagery, revives the narrative, creates the appropriate color, stylizes the spoken language, characterizes the native speakers, and so on. However, it is not always possible to clearly determine the stylistic colouring of a particular phraseological unit, since many of them have expanded the scope of their use, have changed the functional style yield, which is clearly reflected in the dialect continuum. It is worth noting that the phraseological units of the language reproduce the peculiarities of the worldview and the identity of the native speakers. In particular, in phrasemes the psychology of feelings, thoughts, domestic mood, ideas and internal experiences are embodied, which build an infinity of phraseostructures, microstructures and permeates not only the superficial level of spiritual life of people, but also penetrates into the depth of sensory sensations, in their mentality. Ability to see, adequately understand and evaluate verbal formulas accordingly is the way to knowledge of mentality, "the spirit of the nation" through its language. In the study the problem of stylistic dialect gaps is comprehended. The main features are considered and the analysis of factors influencing the occurrence of nonequivalent phraseological units are given. The ways of transformation of steady national comparisons, their distribution and stylistic modifications in the areal environment are determined; as well as the basic dimensions of the space of the phraseosystem – the theme of the values of phraseology, the nature of the figurative basis and the way of their interconnection. It is proved necessary to study not only the direct meaning of expressions, but also their place and functions in the sociocultural community, where they use the dialect as a real means of communication.

Key words: phraseme connotation, stylistics, nonequivalent vocabulary, dialect stylistic phraseology, phraseological transformation.

Постановка проблеми. Фразеологічний фонд мови становить неабиякий інтерес і впродовж останніх років активно вивчається. Виникнення та життя мовних реалій у фразеосистемі залежить не лише від суспільної необхідності, а й багатьох екстралінгвістичних чинників. Кожна фразема – елемент системи й виконує функцію опису реалій і явищ навколишньої дійсності. Фразеологічна картина світу специфічна для кожної конкретної мови, оскільки не кожне явище чи дія навколишнього світу отримує вираження в мові у вигляді стійких висловів [Хант 2014, с. 7], які зберігають залишки стародавніх родинних, календарних обрядів; відображають стихію народної духовної культури; утворюють «народну фразеологію» [Толстой 1995]. У сучасних дослідженнях простежуємо

комплексний підхід до з'ясування специфіки із залученням широких історико-культурних рецепцій, матеріалів етнографії, міфотворчості, релігії, фольклористики в їхньому словесно-змістовому вираженні [Кононенко 2000, с. 52].

Українська літературна мова поповнювалася та поповнюється говірковими елементами. Лінгвістичні умови взаємодії літературної мови та діалекту визначено типами самих систем, які перебувають у контакті; зокрема, істотні характеристики діалектних систем із погляду їхньої стійкості й спонтанних тенденцій розвитку, амплітуди віддаленості ареалів від літературно-нормативної на різних рівнях мовної структури. Для з'ясування самого «механізму» контактів важливо встановити риси кожної системи, релевантні з погляду іншої в ситуації контакту.

Ареальне мовлення, використання якого завжди обмежене певною територією, на якій проживає тільки частина народу, нації, теж можна вивчати стилістично, зафіксувавши його на письмі та з урахуванням функціонування тих чи тих елементів, одиниць, із яких воно сформувалося. Здебільшого таке мовлення вивчають фонетично (фонологічно), орфоепічно, акцентно (наголошування діалектних слів), морфемно, морфологічно, синтаксично, лексично, фразеологічно тощо. Однак такої галузі мовознавства, як стилістика діалектного мовлення, й дотепер не створено, хоча вона об'єктивно можлива та вмотивована. Діалектне мовлення в своєму природному вияві – мовлення усне. Писемна репрезентація ареального мовлення – це тільки його відображення, а не специфічний різновид усенародної мови.

Домінантна особливість сучасного мовознавства – виникнення й інтенсивний розвиток нових лінгвістичних напрямків, серед яких чи не найактуальніші ті, що передбачають дослідження стилістики діалектного фразеологічного мовлення. Закономірною у період становлення нового наукового напрямку видається неоднозначність у трактуванні його основних понять, різноманіття підходів до аналізу мовних явищ.

Фразеологізми – одні з найвагоміших компонентів стилістичної системи української мови, адже їх активно використовують в усіх функціональних і експресивних стилях. Подібно до лексичних одиниць, фразеологізми мають певне стилістичне забарвлення. Серед них прийнято виокремлювати а) нейтральні (або між стильові), що не мають емоційно-експресивного забарвлення і функціонують у всіх стилях української мови; б) стилістично забарвлені, використовувані в одному чи кількох стилях. Проте точно визначити стилістичне забарвлення окремо взятої фразеологічної одиниці можна не завжди, оскільки багато з них розширили сферу свого вживання та змінили функціонально-стильове навантаження. Вивчення стилістичного потенціалу фразеологізмів передбачає також поділ їх за джерелами виникнення на розмовно-побутові, фольклорні, книжні тощо [Мацько 2003].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню фразеологізмів присвятили свої праці багато науковців. Проблему взаємозв'язку фразеології з духовною культурою опрацьовано вітчизняними (В. Васильченко, В. Жайворонок, М. Жуйкова, А. Івченко, Л. Савченко, Л. Скрипник та ін.) і зарубіжними вченими (В. Коваль, В. Мокієнко, М. Рак, В. Телія, Є. Тредер, Л. Щерба та ін.). Важливий внесок у дослідження лексики та фразеології народного мовлення Г. Аркушина, Н. Вархол, М. Демського, А. Івченко, Г. Добролюжкої, В. Чабаненка, Г. Ступінської, Н. Кірілкової, Н. Коваленко, О. Потєбні, В. Ужченка, Д. Ужченка та ін., проте питання взаємозв'язку фразеології та стилістики діалектного мовлення залишається малодослідженим.

Матеріал і методи дослідження. Методологічними передумовами дослідження є етнопсихолінгвістичний підхід, метод фразеологічного аналізу, метод аналізу внутрішньої форми фразеологічних одиниць, метод компонентного аналізу, крім того використано зіставний метод.

Динамічні процеси у фразеології супроводжуються новими якісними змінами в семантиці та стилістичному перетворенні мовних одиниць. В актуалізації наявних стійких словосполук помітну роль відіграє трансформація. Трансформацію фразеологічних одиниць кваліфікуємо як видозміну компонентного складу фразеологічних одиниць, що спричиняє зрушення в їхній семантиці, унаслідок чого узувальна форма фразеологічної одиниці протиставляється її оказіональній формі [Кочукова 2005, с. 40].

Мета статті – розкрити зміст структурно-семантичної трансформації ареальних фразеологізмів, охарактеризувати стилістичні функції й емоційно-експресивний потенціал видозмінених виразів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фразеологічні скарби діалектного мовлення, їх розуміння, уживання – безсумнівний виразник культури емоційного мовлення. Стійкі вислови передають не тільки предметну, а й естетичну інформацію, тому необхідно виробляти навички вмілого вживання фразеологізмів у повсякденній мовній практиці, оскільки це багатий матеріал, який надає нашому мовленню образності, колоритності й оригінальності.

Окремі мовознавці вважають, що, подібно до літературної мови, діалект має свої стилі (функціональні різновиди) і, отже, свої виразально-зображальні засоби. Є вагомі підстави для твердження, що ці ознаки властиві не ареалу, а діалектному мовленню. Терміни «діалект» і «діалектне мовлен-

ня» не варто розглядати як синоніми, оскільки вони позначають неадекватні лінгвальні (мовні) реалії. У функції комунікативної системи виступає лише діалектне мовлення, а не ареал, отже, вони мають різний лінгвістичний зміст. Аналізованої думки дотримуються сучасні українські й російські мовознавці (І. Ковалик, Л. Скворцов та ін.) і стверджують, що існування мовних норм не обмежується сферою виключно літературної мови. а в діалектах, і в просторіччі є свої норми. Однак норми ареального мовлення не усвідомлюються як обов'язкові та реалізовані лише непрямыми засобами, супроводжуються негативною оцінкою «так не говорять», «ми так не скажемо» і тощо [Слилістика].

Стилістичне мовлення повинно виявлятися не тільки в літературно-нормативних формах, а також і в діалектних, бо за найрізноманітніших комунікативних ситуацій мовець свідомо чи інтуїтивно прагне до правильності, логічності, точності, образності, доречності висловлюваного. Пошук орієнтирів і спроб побудови на їхній основі ієрархічно структурної системи образів відбувається в площині об'єктивної та суб'єктивної реальності. Сприймаючи зовнішній світ, людина виокремлює основне та фіксує його у свідомості. Виконуючи роль експонентів культурних знаків, фразеологізми не лише зберігають пам'ять про образну вмотивованість, тобто значення разом із інформацією про мотиви вибору того чи того образу, а й передають відображене в їхніх культурних конотаціях світосприйняття носіям мови. Часто пояснення поєднано з прототипом фразеологічної одиниці, умов вживання, її стилістичною характеристикою, варіативністю, конотацією, походженням.

Відзначимо, що фразеологізми, будучи особливою одиницею мови, слугують не тільки засобом номінації явищ, понять, різних характеристик предметів, дій тощо, а й сховищем національної культури, своєрідним інтерпретаційним полем тих актуальних понять, які вважають основою практичної життєдіяльності народу. Однак, у діалектному мовленні частовживані безеквівалентні (лакунарні) фразеологічні одиниці, які передають особливості мовної картини світу тим чи тим народом (говором). Якщо еквівалентні фрази закріплюють загальнолюдські логіко-семіотичні моделі пізнання навколишньої дійсності, то безеквівалентна фразеологія відображає призму світобачення конкретного народу, ареалу. У науковій літературі, особливо в аспекті лінгвістики, терміни «безеквівалентний фразеологізм» і «лакунарна фразеологічна одиниця», «лакунарний фразеологізм» використовують як синоніми. Ми, розглянемо безеквівалентні (лакунарні) фразеологізми зі стилістичними особливостями, які поширені в західнополіському діалектному континуумі.

Під стилістично забарвленими фразеологізмами розуміємо, по-перше, їх стильову належність, закріплення за певними сферами мовленнєвого спілкування. Оскільки номінативні лакуни відображають відсутність номінації денотата (може бути відсутнім номінація предмета взагалі, а може бути відсутнім його емоційна або оцінна номінація), то стилістичні лакуни – це відсутність слова з певною стилістичною характеристикою (власне мовна характеристика лакуни). По-друге, зміст і значення лакунарних стилістичних одиниць можна зрозуміти лише з контексту. Такі вислови зафіксовано лише в окремих ареалах і їх семантика зрозуміла обмеженій кількості носіїв, наприклад: в од ного ко лоди пови лазили, а в д другого т іл ки почи найут л ізти 'про перехідний вік дітей' [Мацюк 2013]. У діалектному мовленні наявні лакуни, які важко пояснити, наприклад лексема «колода/колоди» зовсім не відповідає прямому значенню літературної мови. В ареальному оточенні знаходимо пояснення: «коли повилазять колоди, тобто відросте нове пір'я, то вважають, що птиця дорослішає». Фразеологізми посилюють образність, пожвавлюють виклад, створюють відповідний колорит, слугують засобом стилізації під усну розповідь, мовної характеристики носіїв: вст н те д че, хай с де смерд че 'про недоречний момент, невихованість' [Мацюк 2006, с. 27, 38] – від смердіти; с дн і пй тниц а, мой м ти пох тниц а 'про жінку, яка любить відвідувати сусідів' [Мацюк 2006, с. 7, 66, 92] – від ходити по хатах; де прац йут май т г сто, де гайн йут, то там п сто 'про працюючих і лінивих, результат їхньої роботи' [Мацюк 2006, с. 60] – від гаяти; угл ад вс а к сий, йак хвуст ни ст ло 'пізно сохвтитися' [Мацюк 2006, с. 83, 92] – від кусати. Визначаючи сферу вживання тієї чи тієї фразеологічної одиниці особливу увагу варто звертати на її конотативне значення, оскільки воно відіграє важливу роль для детермінації приналежності фразеологізмів до певної стилістичної групи та до відповідної сфери вживання в мові.

Говорячи про стилістичне використання фразем, не можна оминати питання їхньої трансформації – видозміни фразеологічних одиниць із певною стилістичною метою. Можливість видозміни ґрунтована на збереженні внутрішньої форми, нарізної оформленості, відносній стійкості.

Виокремлюємо наступні способи трансформації:

1. Поєднання в тексті фразеологізму та вільного словосполучення або вживання слова водночас у вільному та зв'язаному значенні для створення каламбуру, наприклад: не льотна погода – мітла не розкривається [ни л отна по года – м ітла не розкри вайец а] 'про недоречний момент' [Мацюк 2013]; якщо в голові вавка, то треба пити зеленку літрами [йак шо в голо в і вавка, то т реба пити зе лен ку л ітрами] 'про нерозумну людину' [Мацюк 2013]; з великої хмари дощу не буває, з великої любові нічо не буває [з ве|ликої х|мари дош|чу ни бу|вайе / з ве|ликої л|убов'і ни|чо ни бу|вайе] 'не-

виправданні очікування» [Мацюк 2013]; стидно як видно – стидно як видно, а ще більше – як немає що показати [с|тидно йак |видно] || [с|тидно ко|ли |видно] || [с|тидно йак |видно / а ше |б'їл ше – йак ни|ма що пока|зати] «про сором'язливу дівчину» [Мацюк 2013]. Усі наведені вище фразеологічні одиниці досить різноманітні за своїм значенням. Через наявність у мовленні оцінної лексики, негативної чи позитивної, жартівливої чи саркастичної, експресивної фразеології ми довідуємося про суперечливі погляди, зіткнення думок, що характеризують позицію мовців.

2. Створення оказіонального значення фразеологічної одиниці або пристосування його до конкретної ситуації, наприклад:

- пестливий вислів цюпуні-любуні [ц у|пун і-л у|бун і] [Мацюк 2013] характеризує романтичні стосунки та частовживаний місцевими жителями, коли йдеться про закоханих осіб, лестоці, гарні відносини;
- територіальний вислів хваста-маста баба Настя [х васта- маста баба Наст а] «про хвалькувату особу» [Мацюк 2013] відомий лише в одному населеному пункті, оскільки місцева жителька баба Настя любить хвалитися;
- у фразеологізмі поти та годи [п ти да г ди] «поки є ще час» [Мацюк 2013, с. 91] невідома семантика навіть і для місцевих жителів;
- на позначення нерозумної людини вживано вислів верцюх неотесаний [верц ух нео|тесани] [Мацюк 2013], у якому голову порівнюють із дерев яним макогоном;
- нерозумну людину часто порівнюють із старим взуттям, наприклад: дурна як треп [дур|на йак треп] «про нерозумну жінку» [Мацюк 2013];
- фразеологізм мандрони правити [манд|рони п|равити] уживають на позначення балакучого чоловіка, базіку [Аркушин 2003, с. 103]. Лексема мандрони не має чіткого відповідника в літературній мові, а в діалектному оточенні часто трапляються синонімічні відповідники: плести белеберду [пле|те б'ел еб'ер|ду] [Мацюк 2013]; плести кошелі [пли|те коши|л і] || [пл і|те куше|л і] [Мацюк 2013]; плести кошелут [пли|те кошец|лут] «говорити нісенітниця» [Мацюк 2013]; звудкі зводити [з|вудк'ї з|водити] «про жінку, яка не вміє зберігати таємницю, пліткарку» [Мацюк 2013]; справунки справляти [спара|вунк'ї справ|л ати] «про жінку, яка не вміє зберігати таємницю, пліткарку» [Мацюк 2013].
- ти мене не перенашей [ти ме не ни пирина|ш ей] «не пліткувати, не обговорювати» [Мацюк 2013] – семантика лакуни «пиринашей» незрозуміла навіть для місцевих жителів, хоча вислів є активно вживаним з чіткою семантикою.

Оказіональні вирази – важливе джерело емоційно-експресивної насиченості. Вони мають яскраве прагматико-стилістичне спрямування й виконують функції лаконізації, естетизації мовлення носіїв. Мовець із легкістю впізнає традиційне формулювання фразеологічним одиницям, а нове звучання, забезпечене оказіонально створеним контекстом, надає нового «дихання» узвичаєним виразам.

3. Створення антитез із двох фразеологізмів – контамінація. Оскільки, це «один із прийомів трансформації, зміст якого полягає в поєднанні двох чи кількох стійких сполучень слів на основі значеннєвої, граматичної та функційної спільності або без будь-якої спільності, що спричиняє утворення індивідуально-авторського сполучення слів... таке злиття породжує зміну семантики утвореного оказіонального виразу» [Жочукова 2005, с. 55], то одночасне використання додаткового компонента фразеологічної одиниці спричинило яскравий лінгвостилістичний ефект, унаслідок чого утворилась нова трансформована словосполука, наприклад: біле-небіле, аби воду бачило за рукавець, то й на тинець [б'їле – ни |б'їле / а|би |воду |бачило за рука|вець / то на ти|нец] «про погану господиню» [Мацюк 2013]; не дружить з головою: вона з нею була на ти, а не на віте [не д|ружит з гуло|вою: во|на з |нейу бу|ла на ти, а не на |в іте] «про нерозумну людину» [Мацюк 2013]; американська сім'я Санта Барбара: я себе, ти себе [амери|канс ка с ім|їа |Санта |Барбара: йа с е|б е, ти с е|б е] «жадібний» [Мацюк 2013]; не можна в дитину вкладати душу – дитину треба лупити як грушу [не |мона в ди|тину вкла|дати |душу – ди|тину т|реба лу|пити йак г|рушу] «про виховання дитини» [Мацюк 2013]; я тобі не Попелюшка, а ти мені не зла мачуха [їа то|б і не Попе|л ушка, а ти ме|н і не зла |мачуха] «багато завдань» [Мацюк 2013]; пустити мальок – залити фундамент [пус|тити ма|л ок, за|лити фун|дамент] «про інтимні стосунки» [Мацюк 2013]. Зазначенні фразеологізми близькі структурно та їхнє вивчення допомагає краще пізнати колоритність і красу наших говірок, менталітет самих мовців.

4. Додавання або заміна другої авторської частини, наприклад: краще пізно як нікому [п'їзно чим н і|кому] «про інтимні стосунки» [Мацюк 2013]; мати голову на плечах не для шапки [маїе голову на пле чах не для шапки] «про розумну людину» [Мацюк 2013]; блінів нажарити на дитині [бл і|нів на|жарити на ди|тин і] «приділяти надмірну увагу дитині» [Мацюк 2013]; синок скільки в селі свинок: була одна і та здохла [си|нок |к'їл ко в сие|л і све|нок // була йїд|на і та здохла] «про дівчат легкої поведінки» [Мацюк 2013]; як покійник в хаті двері не закривають [ши|р інку зак|ри / йак по|ко н ік в |хати д|вери ни зак|рива|ють] «втрата статевого потягу» [Мацюк 2013]; на фіга попу

баян, він і так веселий [на хв і|га по|пу ба|йан, в ін і так ве|селий] ‘про непотрібність чогось’ [Мацюк 2013]. Таким чином, часткову видозміну семантики фразеологізмів застосовують як прийом трансформації для уточнення предмета комунікативного акту, підсилення емоційно-стилістичного ефекту, а інтенція кодифікованого вислову залишається незмінною.

5. Створення нової фраземи за рахунок синонімічної або антонімічної заміни компонентного складу початкового виразу:

- на позначення невірнього чоловіка зафіксовано фразеологічну одиницю біля одної дірки і миша здиhaє [коло од|нейі |дирки і |миша зди|хайє] [Мацюк 2013]. Водночас простежуємо динаміку аналізованого вислову та у західнополіському континуумі нами зафіксовані наступні варіанти: навіть миш однієї дірки не тримається [нав'іт миш од|нойі |дирки ни три|майїц а] [Мацюк 2013] та хлоп не миш, два рази в одну диру лізти не хоче [хлоп не миш, два |рази в од|ну |диру |л ізти не хо|че]. Фразеологічні одиниці виявляють чітку настанову для мовців, передусім на досягнення стилістичного ефекту, надаючи жартівливого емоційно-експресивного забарвлення;

- варіативно представлена фразеологічна одиниця до білих халатів [ду |б'ілих ха|латів] ‘напитися, бути дуже п'яним’ [Мацюк 2013] – до білого коліна [ду |б'іли ко|ліна] [Мацюк 2013] – до білої гарячки [ду |б'ілойі га|р ачки] || [до |б'ілойі га|р ечки] ‘алкогольне сп'яніння’ [Мацюк 2013]. У мовленні жителів Західного Полісся такі словосполучення стають високоефективними виражальними засобами для попередження (застереження) однієї з проблем суспільства – надмірного вживання алкоголю;

- найпоширенішим типом фразеологічної трансформації є поєднання, зумовлене семантичною тотожністю стійких сполучень, які надають виразам жартівливого (іронічного) звучання, наприклад: ще копиця мишей не задушить [ше ко|пиц а ми|ше не за|душит] [Мацюк 2013]; ще не одна копиця миш не роздавила [ше ни од|на ку|пи-ц а миш ни рuzда|вила] ‘про інтимні стосунки повного чоловіка із худою меленькою жінкою’ [Мацюк 2013] – ще не один півень курку не задушив [ше ни о|дин |п'івен |курку ни заду|шив] ‘про великого чоловіка та маленьку жінку’ [Мацюк 2013]. Зазначені фраземи досить поширені в західнополіському континуумі, оскільки у них відтворено асоціативне бачення, реалій життя народу.

- духу много [духу м|н іго] [Мацюк 2013]; жару багато [жару ба|гато] ‘бути в інтимних стосунках із жінкою’ [Мацюк 2013] – модифікація наведених сталих висловів базована на урахуванні екстралінгвальних умов, чатково приховуючи пряме значення;

- краще камінь глидати, ніж дітей годувати / діти годувати як камінь глодати [к|рашче |кам'ін гли|дати / н іж д і|те гуду|вати] || [к|рашче |кам'ін гло|дати / йак д і|те гуду|вати] || [д іти году|вати йак |кам'ін гло|дати] ‘клопоти та проблеми під час виховання дітей’ [Мацюк 2013]. Як бачимо, найпоширенішим типом фразеологічної трансформації є поєднання, зумовлене семантичною тотожністю стійких сполучень слів.

6. Поширення фразеологічних одиниць із додаванням до них нових компонентів:

- кончити одну класу [кончив йід|ну к|ласу] ‘про неосвічену людину’ [Мацюк 2013]; кончити чотири класи і п'ятий коридор [кончив ш|тири к|ласи і п|йати кал і|дор] ‘про неосвіченого хлопця/чоловіка’ [Мацюк 2013]. Такі вирази часто використовують у розмовному мовленні для вираження негативних емоцій і висміюючи неосвіченість;

- в його завжди на дванадцять показує [в |його |завше на два|нацит по|казує] ‘сильний сексуальний потяг’ [Аркушин 2003, с. 87]; в одного на дванадцять показує, а в іншого на черевик дивиться [в од|ного на два|на цит по|казує / а в |геншого на чере|вик |дивиц а] ‘хороша потенція в чоловіків’ [Мацюк 2013]. Зауважимо, що широке вживання доповнених стійких словосполук в ареальному мовленні зумовлене формуванням сучасного мислення, пошуками адекватних засобів мовного вираження, мовною модою тощо.

Фразеологічні звороти становлять загальноживані найменування певних предметів і явищ дійсності, яким властиві додаткові відтінки значення, експресивність, емоційність. Більшість фразеологічних зворотів має стилістичні особливості та є основою образного, емоційно насиченого мовлення. Лакунарність існує практично у всіх мовах (ареалах), однак фіксуючи такі прогалини правильніше говорити про відсутність еквівалента у формі стійкого словосполучення цьому слову (або фразеологізму) іншої мови (говірки).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Фразеологічні трансформації в ареальному континуумі – багатий емоційно-інформаційний фонд. Контамінація стійких висловів в діалектному мовленні представлена обмежено. Це зумовлено тим, що прийом трансформації вимагає від носіїв глибокого знання фразеологічного фонду й уміння творчо використовувати його на практиці, імпровізувати. Такі вирази здебільшого розважального характеру, саме тому вони сприяють створенню гумористичного ефекту, іронічної інтонації, сарказму. Це – яскраві експресивні вислови, що за рахунок закладеної інтенції у фраземах є ефективним засобом впливу на слухача. Відповідні зміни в

традиційному лексико-семантичному складі фразем (часткова або повна видозміна семантики фразеологічних одиниць, створення оказіонального значення, пристосування стійких сполук до конкретної ситуації, додавання другої частини, синонімічна заміна компонентів, поширення фразеологізму) дають змогу якісно інформувати мовців. Отже, у трансформації відбувається «накладання» відомої фразеологічної інтенції та нової інформації щодо предмету опису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин, Г. Л. (2003). Сказав, як два зв'язав: Народні вислови із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін-Луцьк, 178 с.
2. Вархол Н. Д. і Івченко, А. І. (1990). Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава, 160 с.
3. Доброльожа, Г. М. (2010). Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир, 404 с.
4. Кононенко, В. (2000). Етнологічні засади вивчення української мови. Українська мова в освіті : збірн. наук. ст. Івано-Франківськ : Плай, С. 43–56.
5. Кочукова, Н. І. (2005). Трансформовані словосполучення в мові української преси: На матеріалі укр. преси кінця ХХ – початку ХХІ ст. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 165 с.
6. Мацько, Л. І. (2003). Стилістика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. К.: Вища шк., 462 с.
7. Мацюк, З. С. (2013). Що сільце, тонове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк, 476 с.
8. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навчальний посібник, (2011) / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 367 с.
9. Стилістика і конотація українських фразеологізмів. Режим доступу: <https://school.home-task.com/stilistika-i-konotaciya-ukraïnskix-frazeologizmiv/>
10. Стилістичне використання фразеологічних одиниць. Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/6266345/page:15/>
11. Толстой, Н. И. (1995). Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М. : Индрик, 509 с.
12. Ужченко, В. Д., Ужченко, Д. В. (2007). Фразеологія сучасної української мови. Київ, 494 с.
13. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини ХІХ століття, (2013). В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Н. О. Барвіна. Луганськ, 288 с.
14. Хант, Г. О. (2014). Національно-марковані концепти у німецькій фразеологічній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Львів, 21 с.

УДК 811.161.2'373.7

Роман Міняйло
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української лінгвістики, літератури
та методики навчання Харківської
гуманітарно-педагогічної академії
(Харків, Україна)
e-mail: roman298@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9392-594X

ВИТОКИ РИБАЛЬСЬКОЇ МЕТАФОРИ

У статті досліджено рибальські метафори, що сягають праслов'янської доби. Базою для метафоризації були назви живота *ervo, *kъlbuxъ, назва кормового весла *kъrma, також назви *duxъ (лізе як риба до продухи), *evagъ (шуварова сестра), *obvolkъ (оболоком риби ходять), дієслівна назва *stati (став як окунь проти води) тощо. Досліджені найменування є постійно відтворюваними етноуніверсалиями, складниками традиційного народно-поетичного осмислення явищ природи.

Ключові слова: праслов'янські рибальські реконструкції, ономазіологічна природа, семантичний розвиток, метафоризація, етносвідомість.

Minyailo Roman. The origins of the fishing metaphor

Restoring of elements of the Proto-Slavic phraseology by scientists is a relevant task of modern linguistics. In search of the origins of Ukrainian metaphorical fishing names, we rely on pre-Slavic words

inherited from the Indo-European law.

An enormous emotional and expressive potential is the Proto-Slavic names of the abdomen: *kъrma (the oar of the ship in our ancestors' times conceptually faced with the magic of feeding, catching of dangerous water elements, and stuffed fish snot was very similar to the fed stomach); че рево part of a fishing tackle < *ervo, ковбу ша a fishing tackle < *kъlbuxъ a trunk, черева нь, череву га/ череву ха a fish *Rhodeus amarus* < *ervo, ко вбен/ ко вбель a fish *Cyprinus gobio* < *kъlbъl the same thing. These names are characterized by onomasiological differences: for the names of guns this is the hollow of the abdomen, for the names of fish this is its bulge.

The Slavonic archetype *duxъ generates the name priduha – a specially prepared for fishing hole, cf. in the Middle Polissian dialects: going like a fish to priduha sluggish.

The old Ukrainian verb стати (<*stati) has been fixed in the metaphorical sense of resistance by G. Ilkevich in a stable comparison ставится, як окунь прот вод. Rootedness in the figuratively-metaphorical world of the Ukrainians in the image of perch, which stubbornly resists the flow, convincingly confirms the dialectal phraseology and works of writers.

In cognitive and linguistic-cultural aspects, we characterize the constantly reproducible links of phraseologisms with the structure of the ethno-consciousness, for example: оболком риби ходить community, the cloud, the ancient Ukrainian оболкъ cloud < *obvolkъ; шуварова сестра fish < *evargъ – Proto-Slavonic word, possibly of onomatopoeic origin, cf. also: «Очеретом-рогозою шарить, / Сімсот сорочок на собі носить = fish». Ethnocultural symbiosis of water and herbal space images has long been one of the characteristic features of metaphorical development of the world of the Ukrainians.

Consequently, appearing of metaphorical fishing nominations is connected with the traditional folk-poetic conception of the phenomena of nature. The basis for metaphorical transference is the names of the Balto-Slavic and Slavonic times.

Key words: pre-Slavic fishery reconstruction, onomasiological nature, semantic development, metaphor, ethno consciousness.

Зарубіжні і вітчизняні вчені досягли значних успіхів у реконструкції праслов'янської мови. Та смислова природа праслов'янської лексики і далі залишається предметом зацікавлення мовознавців. Привертають увагу дослідження «Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)» В. Шульгача (1998), «Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід)» Т. Черниш (2003), «Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан» О. Іліаді (2008), «Історія і типологія праслов'янських дєвербативів» І. Нечитайло (2011) тощо. Важливим є й відновлення науковцями елементів праслов'янської фразеології, подальша реконструкція якої залишається актуальним завданням сучасної лінгвістики.

Фразеологізми – мовні знаки вторинної номінації, семантично пов'язані стійкі сполучення слів. Тому в пошуку витоків українських метафоричних рибальських найменувань спираємося на висновки авторитетних мовознавців про основне ядро лексичної системи української мови, яке складають успадковані з індоєвропейської прамови праслов'янські слова, збережені без особливих змін або з деякими модифікаціями, та слова, що виникли на базі праїндоєвропейських коренів унаслідок словотворчої праці слов'ян [Історія 1983, с. 15].

О. Іліаді справедливо зазначає, що «будь яке дослідження в галузі мовної реконструкції залежить від кількості матеріалу, тому введення в обіг нових фактів часто доповнює, збагачує фактами картину мовної ситуації, яку раніше лише окреслювали, або вносить суттєві корективи в усталені погляди на різні проблеми» [Іліаді 2011, с. 66]. З розширенням нового емпіричного матеріалу і його опрацюванням, переконана Т. Черниш, збільшений словник праслов'янської мови постане «перед очима дослідників як повнокровне і самодостатнє утворення, організоване на кшталт живої природної мови». Дослідниця передбачає, що «в межах такої натуральної мови, зокрема на її лексико-семантичному й лексико-дериваційному рівнях мали відбуватися зміни й перетворення, подібні до історично засвідчених процесів у сучасних мовах» (тут і далі розрядка в цитуваннях наша – Р. М.) [Черниш 2008, с. 50]. Солідаризуємося з Т. Черниш у тому, що праслов'янська лексика була повноцінна в емоційно-експресивному плані, мала розвинену синонімію, антонімію, полісемію, надто за рахунок образних, метафоричних і метонімічних лексико-семантичних варіантів [Там само, с. 51].

Таку емоційно-експресивну смислову природу метафоричного перенесення спостерігаємо в праслов'янській реконструкції *kъrma (біл. діал. карма 'задня частина риболовецького приладу, рос. діал. корна 'мішок, мотня риболовецького знаряддя). Етимологи припускають метафоризацію значення на тій основі, що занурювання у воду кормового (найважливішого!) корабельного весла в наших предків понятійно стикалося з магією годування, задобрювання небезпечної водної стихії. Тому з мотиваційного зв'язку 'корма човна – 'мішок, мотня риболовецького знаряддя – 'живіт, утроба впливає те, що набита рибою мотня дуже схожа з угодованою утробою (ЭСЯ XIII, с. 221–

222).

Неабиякий емоційно-експресивний потенціал для метафоричного перенесення мають і самі праслов'янські назви живота. Так, слово *че рево* 'частина рибальського знаряддя сягає «типового продукту слов'янського словотворення» * *ervo* живіт, *черев* (ЕССЯ IV, с. 82–83), а діалектизм *ковбу ша* знаряддя для рибалення (Полтавщина) – праслов'янського архетипу **kъlvuxъ* (пор. з пол. *telbucъ* *черев*) (ЕССЯ XIII, с. 182). Прадавню метафоризацію назв живота бачимо в похідниках-іхтіонімах *черева нь*, *череву га/череву ха* *риба гірчак* < псл. * *ervo* *черев* (ЕСУМ VI, с. 300), *ко вбен/ко вбель* *риба піскар* < псл. вторинного **kъlvъ/*kъlvъ* тс. (ЕССЯ XIII, с. 182). Зауважимо також, що у праслов'янського архетипу * *ervo* етимологи виявили особливу (технічну) ономасіологічну природу, що відрізняє його від архетипу **br* *ух* (ЕССЯ IV, с. 82–83). Помітно, що ономасіологічні відмінності характерні й для метафоричних рибальських номінацій, у яких основою для перенесення стали різні ознаки тієї самої реалії: для назв знарядь – порожнистість *черева*, для назв *риб* – його опуклість.

Такий мотиваційний зв'язок простежуємо в іншій назві *гірчака пука* с. Балто-слов'янську прадавність назви цієї дрібної риби, у якій тріскається *черевце* під час видавлювання нутроців, засвідчує поширеність слова на східнослов'янських теренах і в Польщі (яка має вихід до Балтійського моря): укр. *пука* с *гірчак* *Rhodeus sericeus*, рос. *пука* с тс., біл. *пукас* тс., пол. *rukas* тс. (ЕСУМ IV, с. 629). Зв'язок іхтіоніма зі словом *пу* *кати* тріскатися підтверджує стійкий вислів у східнослов'янській говірці села *Красне Сорокинського р-ну* Луганської обл. *бубирів* *пукать* [бубир'іу |пукат ц'] *чистити рибу*, сильно стискаючи її в руці (Картотека автора).

У видатній праці «Лексіконъ славенор сскій и именъ Тлъкованіе» Памви Беринди натрапляємо на слово *е*, витлумачене укладачем як *остень*, чим воли поганяють (ЛС, с. 187). І. Нечитайло, виділяючи в південнослов'янському ареалі семантичний розвиток міжмовних праслов'янських діалектизмів, мотивованих дієслівними основами впливу й стану, наводить приклад праслов'янського *девербатива* **bodargъ* (< **bosti*, **bod*), якому в частині кашубсько-словінських діалектів відповідає назва *bodarze* 'вила, які застосовують під час рибалення', а в частині сербських і хорватських діалектів – бо *др* 'сітка, засіб ловити рибу' поруч із лексико-семантичним варіантом 'рогата худоба (самець), що б'ється', унаслідок чого внутрішня форма слова на позначення сітки постає як образ дірявого (проколотого) полотна [Нечитайло 2011, с. 16, с. 222].

Праслов'янського архетипу *duxъ* (< **dous*), пов'язаного чергуванням голосних з **dъxъ*, **dъxn* ті (< **d s*), *duxati* (< **d s*) (ЕСУМ II, с. 149), сягає назва *придуха*. У прип'ятських поліщуків *придуха* – спеціально підготовлена ополонка, до якої вставляли пастку-решето з «рукавом» («мару»). Щоб *подихати*, риба лізла до такої ополонки й потрапляла в пастку [Із звіту 2001, с. 463]. Пор.: *духа* ополонка; *продуховина*, прорубана в льоду річки, ставка тощо (щоб ловити рибу) (Лисенко, с. 71), на *духи* *лови ти рибу* 'ловити рибу, роблячи ополонку в кризі' (Кримський, с. 443), *дух* ширша частина *кошиці* – рибальської лозової снасті у формі лійки (Аркушин I, с. 148). Цей стародавній спосіб рибалення відображає діалектна фразеологія. Так, дослідниця середньополіських народних порівнянь Г. Добролюжа зафіксувала вислів, що відбиває цю реалію рибальського промислу, але вже зі зрушенням у семантиці: *лізе як риба до продухи* 'чванливий' (Добролюжа, с. 70).

У лексиці давньоукраїнської мови чітко окреслену семантичну групу утворюють успадковані з праслов'янської мови дієслова на позначення положення предмета, серед яких дієслово *стати* < **stati* 'стати; зупинитися, з'явитися перед кимось; протистояти'. У рибальській фразеології метафоричне значення 'протистояти' бачимо в зафіксованому українським фольклористом та етнографом Г. Ількевичем стійкому порівнянні ставиться, як *окунь прот вод* (Ількевич, с. 88), що його І. Франко витлумачив як 'ставить острій опір' (ГРНП III, с. 167).

Загалом в українській діалектній фразеології ознаки *рішучість* і *впертість* яскраво проявляються в образі *окуня*. Сему 'рішучість' виділяємо в значеннях східнословобожанського стійкого вислову (*стати*) як *окунь проти води* 'настійно, вперто, рішуче (про вчинки людини)' (УУ, с. 231) і західноволинського *кунем став те* 'рішуче заперечувати щось, протестувати' (Корзонюк, с. 175). Своєю чергою, еволюціонувавши до статусу архісеми, потенційна сема 'впертість' розвинула в семантичній структурі фразеологізму амбівалентні ознаки: *ср.поліс. став як окунь проти води* 'упертість' (Добролюжа, с. 50) і *волин. як окунь про ти води* 'упиратися' (до того ж конотованого відтінком *зневажливості*) (Кірілкова, с. 112).

Сучасні діалектні записи серед різних структурних перетворень цього фразеологізму дають змогу побачити найважливіше – зникнення давнього ядерного дієслівного складника *стати* й перенесення основного семантичного навантаження на іменниковий складник *окунь*. Таку трансформацію спостерігаємо на прикладі стійкого вислову з теренів Центральної Слобожанщини як *окунь проти річки* 'сміливо', внутрішню форму якого рибалки с. *Безруки Дергачівського р-ну* Харківської обл. (на річці *Лопань*) пояснюють тим, що *окуню* треба *нереститися вище за течією*, і тому він *пливе*

проти неї (Картотека автора).

Закоріненість в образно-метафоричний світ українців образу окуня, що вперто протистоїть течії, переконливо засвідчують твори письменників. У химерному романі Є. Гуцала «Позичений чоловік», у якому неповторність і в той же час органічність мови головного героя Хоми Прищепи значною мірою утворюють фразеологізми, аналізоване стійке порівняння зі значенням 'вперто протистояти заграло новим семантичним відтінком – протистояти, активно сперечаючись : «– Що ж ти, Мартохо, – зі сльозами дорікаю, – стала, як окунь проти води? Я тобі печене, а ти мені – смажене! Я тобі про цибулю, а ти мені про часник! Гайда на корабель, Мартохо, поки ще є хоч найменша змога» (Гуцало, с. 174). М. Дочинець у романі «Лис. Віднайдення загублених слідів», описуючи історію життя колишньої акушерки Єлизавети Петрівни, яка спромоглася нетривіально протистояти викликам долі, також використав цю стійку словосполучку зі значенням 'діяти всупереч встановлених правил : «А вона вже з другою ходкою [сухих каштанів як палива для старої чеської грубки, «власної програми енергозбереження» – Р. М.]. Ліза вона і є Ліза. Завжди щось вигадас. Вічно, як окунь, проти води...» (Дочинець, с. 59).

На сучасному етапі серед різних аспектів вивчення української фразеології мовознавці надають перевагу когнітивному та лінгвокультурологічному, завдяки яким можна характеризувати постійно відтворювані зв'язки фразеологізмів зі структурою етносвідомості, смислотворчими механізмами якої є не лише мислення, а й відчуття, почуття, образи, інтуїція [Сучасна 2010, с. 132]. Саме за таких підходів можна якнайглибше зануритись в етимологію фразеологічних одиниць, сягнути стародавнього язичницького світогляду автохтонців України, який ґрунтувався «на визнанні універсальної гармонії природи та суспільства» [Чмихов 2001, с. 391]. Специфіку ж рибальської фразеології якраз і визначає те, що її становлення з первнів нерозривно пов'язане з образно-чуттєвим сприйманням явищ природи, головним чином стану атмосфери: хмарності, дощу, вітру тощо. Так, у говірках української мови серед стійких словосполук на позначення зграйного руху риб виділяється занотований І. Франком у Нагуєвичих вислів оболочком риби ходить 'громадою, хмарою (ГРПП II, с. 464). Складником цього образного вислову є поширене в давньоукраїнській мові слово оболочъ 'хмара, своєю чергою успадковане з праслов'янського *obvolkъ [Історія 1983, с. 96–97]. На сучасному етапі слово оболочк кваліфікують як «застаріле поетичне» (СУМ V, с. 549). Саме стародавність образно-символічного сприймання хмарного неба сформувало в українській мові та її діалектах численні полісемантичні фразеологізми, у яких метафоризовано значення цього атмосферного явища: наприклад, хма ра хма рою 'дуже багато, надзвичайно велика кількість (у творі Г. Квітки-Основ'яненка), 'дуже сумний, похмурий, невеселий (у творі Марка Вовчка).

В. Німчук глибоко проаналізував внутрішню форму перифраза зі збірки М. Номиса (Симонова) шуварова сестра (пор. у складі загадки «Шуварова сестра шуваром ишла = риба» з локалізацією «Галиція»). Зафіксовану в пам'ятці XVIII ст. назву рослини шува р, що росте на вологих і болотистих місцях, мовознавець пов'язав зі старішою, закономірною українською діалектною формою шовар, яка виникла ще в ранній давньоукраїнській період унаслідок переходу е в о після м яких приголосних перед твердими, а перехід ненаголошеного о в у відбувся пізніше. Учений припустив, що від українських пастухів-«волохів» назва перекочувала до словацької мови, де uvar, uvarina 'різновид шурхотливої трави, осока. Загалом же дослідник дійшов висновку, що *evargъ – праслов'янське слово, можливо, звуконаслідувального походження [Німчук 2003, с. 24–26]. У діалектному континумі слово охоплює Галичину й Волинь: шува р осока (Carex) (ПГ, с. 230), шава р 'зарослі водяних рослин в озері, широколиста осока (Carex L.) (Корзонюк, с. 258; Аркушин II, с. 258). Реконструювавши серію ботанічних назв, етимологи пересвідчилися в тому, що праслов'янська мова мала свій власний суфікс збірності *-агъ, а через етимологічні словники польської, білоруської та української мов як складник германо-балто-слов'янської ізоглоси проходить форма wizar, wışar, wışar від wisz очереття, wış торішня трава та wış тс. [Індоевропейська 2013, с. 210, с. 214].

Таку саме мотивувальну основу (образ риби в шурхотливій прибережній траві) має українська загадка «Очеретом-рогозою шарить, / Сімсот сорочок на собі носить = риба». С. Єрмоленко розглядає загадки як мовно-естетичні знаки української культури, які вибудовують свій світ навколишньої природи, і наголошує на тому, що характерні для загадок принципи метафоричних номінацій визначають саме екстралінгвальні чинники [Єрмоленко 2009, с. 31]. «Ікру плітка відкладає звичайно на торішню болотно-лучну рослинність (осоку, комиш, рогіз, сусак, рдести тощо), на коріння очерету, осоки, півників, верби, вільхи, комишу, латаття, глечиків, на опале листя, старе гілля, кору, а також на кореневища та коріння відірваних від дна і піднятих на поверхню так званих плавів з рогозу, комишу, м'яти, череди, кропиви тощо, на цьогорічні, переважно злакові й осокові трави, м'яку водну рослинність – нитчатку, кушир, уруть, ряску, залиті кущі молоді верби й інших рослин...» [Фауна 1981, с. 59–60].

Етнокультурний симбіоз образів водного і трав'яного просторів здавна є однією з характерних

особливостей метафоричного освоєння світу українцями. Природне порівняння степової трави з хвилястим морем передав Д. Яворницький в «Історії запорозьких козаків» (хоч і з наданням переваги водному як більш властивому козакам): «Козаку, природному воину, искони в ковъ сподручн е было бороздить веслами высокоя волны р кь и морей, ч мъ р зать косою густую траву луговъ...» [Эварницкій 1892, с. 465].

Цей природний образ в українській картині світу сприяв подальшому семантичному розвитку значення 'риба, яка розкошує на вологих луках', що метафоризувалося в іншій відомій українській загадці:

Гуля щука в жнива в полі,
На широкому роздоллі;
А де вона повернеться –
Усе пада, усе гнеться = коса.

Вибір основи для перенесення (щука в жнива в полі) розкривається завдяки народному календареві: «Ловіння щук буває в жнива і коло другої Пречистої. В ту пору найліпше їх ловити, бо вони плавають тоді коло берега» [Крушельницький 1922, с. 82]; пор. також у польських говірках: Шчу ка йак у не рест, то виіхо діт' на траву і кача йец'а, виіхо дит' на одм'е л' (Лисенко, с. 58).

Д. Разаускас, проаналізувавши міфологічний складник слов'янської іхтіологічної термінології, навів приклади прямого отожднення лева коси зі щукою та вугрем в литовській традиції: Juoda lydeka n r, ali giri rak l «Чорна щука пірнула, зелений ліс підняла», Plieno ungurys kai mauna, vis giri pargriauna «Сталевий вугор як пройде, увесь ліс зігне». Виділяє дослідник у цьому контексті й такі слов'янські назви риб, як рос. коса рь 'чехонь' (букв. 'широкий скісний ніж, який часто робили з уламка коси), болг. костур 'вид риби' (букв. 'скісний ніж'), серб. косац, косач, косир, косијер 'чехонь' (букв. 'великий садовий ніж') [Разаускас 2009, с. 326-327].

Г. Галаш пов'язує українські загадки зі стародавніми ритуалами перевірки знання члена колективу, що дозволяє заглибитись у давнє фольклорне світобачення, з'ясувати головні семантичні аспекти, які в когнітивному вимірі має концепт РИБА в народній свідомості українців [Галаш 2013, с. 22]. Так, міцну закоріненість «косарсько-рибальського» образу в українській мовній картині світу ілюструють численні ремінісценції, зокрема «Пливе щука з Кременчука, / Куди гляне – трава в яне». Більший етнокультурний контекст «щуки з Кременчука» бачимо в народних піснях. 1846 року в Кам'янці-Подільському П. Чуйкевич записав в альбомі Т. Шевченка:

Пливе щука з Кременчука, тече собі стиха,
Хто не знає закохання, той не знає лиха;
Пливе щука з Кременчука, луска на ней сяє,
Хто не знає закохання, той щастя не знає;
Пливе щука з Кременчука, підстрелена з лука,
А все ж мені, серце моє, з тобою розлука (Енциклопедія).

В українській культурі фольклорно-пісенний образ щуки у воді традиційно актуалізує семантику нерозділеного кохання або важкої долі. Остап Вишня (П. Губенко) в усмішці «Щука» майстерно вплітає стародавню пісню в тканину твору, передаючи суперечку херсонських рибалок:

– Ти пісню знаєш? – сердито запитав дід Круча.
– Яку пісню?
– Що отаман Іван Сірко співав!
– А мало хіба Іван Сірко пісень співав?
– Та я про щуку питаю. Пісню про щуку? Оту:
Та щука-риба в морі
Гуляє по волі...
А мені молодому
Нема щастя-долі (Вишня, с. 258).

Отже, постання метафоричних рибальських номінацій, що сягають балто-слов'янської і праслов'янської доби, пов'язане з емоційно-експресивним осмисленням різних ознак тієї самої реалії або явища довкілля, а також традиційним народно-поетичним осмисленням явищ природи, унаслідок чого утворився комплекс пов'язаних з рибальством етнокультурних універсалій: водна стихія, хмарне небо, шурхотлива прибережна трава тощо.

Скорочення

біл. – білоруське
болг. – болгарське
волин. – волинське
діал. – діалектне

пол. – польське
рос. – російське
серб. – сербське
ср.поліс. – середньополіське

ЛІТЕРАТУРА

1. Галаш 2013 – Галаш Г. (2013) Еволюція концепту РИБА в українській мові від фольклорних текстів до «Фізіолога» [У:] Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Київ, Вип. 23. с. 20–28.
2. Эварницкій 1892 – Эварницкій, Д. И. История запорожскихъ козаковъ. Томъ первый. Съ 22 рисунками. С. Петербургъ, 1892.
3. Єрмоленко 2009 – Єрмоленко, С. Я. (2009). Мовно-естетичні знаки української культури : монографія / відп. ред. Г. П. Півторак. Київ, 352 с.
4. Из звіту 2001 – Из звіту етнографічної експедиції 1934 року. Передмова – Ніна Заглада (2001). [У:] Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXLII (Праці Секції етнографії і фольклористики). Львів, с. 443-498.
5. Іліаді 2011 – Іліаді, О. І. (2011). Архаїчна лексика українських діалектів Закарпаття й реконструкція праслов'янського словника. [У:] Мовознавство. № 1. с. 66–78.
6. Індоевропейська 2013 – Індоевропейська спадщина в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси (2013). В. П. Пономаренко (відп. ред.). Київ, 604 с.
7. Історія 1983 – Історія української мови: лексика і фразеологія (1983). В. М. Русанівський (відп. ред.). Київ, 743 с.
8. Крушельницький 1922 – Крушельницький, А. (1922). Третя читанка для третього року науки в Єдиній школі; для третьої класи молодшої основної школи; для третьої класи народної школи. Київ – Відень – Львів, 199 с.
9. Нечитайло 2011 – Нечитайло, І. М. (2011) Історія і типологія праслов'янських девербативів : монографія. Київ, 356 с.
10. Німчук 2003 – Німчук, В. (2003). Проблема карпатськоукраїнсько-південнослов'янських лексичних паралелей і збігів. [У:] Українська мова. № 3-4. с. 18–31.
11. Разаускас 2009 – Разаускас, Д. (2009) Мифологическая составляющая славянской ихтиологической терминологии [В:] Studia Mythologica Slavica. Ljubljana. № XII. С. 321-336.
12. Сучасна 2010 – Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підручник (2010). А.К. Мойсієнко, О.В. Бас Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ, 270 с.
13. Фауна 1981 – Фауна України (1981). В 40 тт. Т. 8: Риби. Вип. 2 (коропові). Ч. 1. Мовчан, Ю. В. і Смірнов, А. І. Київ, 428 с.
14. Черниш 2008 – Черниш, Т. (2008). Слов'янська лексика: витоки й еволюція [У:] Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика, Вип. 19. с. 50–51.
15. Чмихов 2001 – Чмихов, М. (2001). Від яйця-райця до ідеї Спасителя : монографія. Київ, 432 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок (2000). У 2 тт., Луцьк. Т. 1, XXIV + 354 с. Т. 2., 458 с.

Вишня – Вишня Остап (Губенко П. М.) (2001). Усмішки. Київ, 350 с.

ГРНП II – Галицько-руські народні приповідки. У 3 тт. (1908). Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Т. II, вип. 2: Кравець – Пять. [У:] Етнографічний збірник. Львів, Т. XXIV, с. 301–612.

ГРНП III – Галицько-руські народні приповідки. У 3 тт. (1909). Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Т. III, вип. 1: Рабунок – Час. [У:] Етнографічний збірник. Львів, Т. XXIV, с. 301–612.

Гуцало – Гуцало Є. П. (1982). Позичений чоловік. Приватне життя феномена: роман-диалог. Київ, 711 с.

Доброльожа – Доброльожа, Г. (2003). Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир, 160 с.

Дочинець 2013 – Дочинець, М. (2013). Лис. Віднайдення загублених слідів : роман. Мукачєво, 288 с.

Енциклопедія – Енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка. Джерело доступу: <https://www.t-shevchenko.name/uk/Folklore/28PlyveSchukaZKremenchuka.html>

ЭССЯ IV – Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд).

- Вып. 1–39 (1977). Под ред. О. Н. Трубачёва. Москва, Вып. 4, 235 с.
 ЭССЯ XIII – Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд).
 Вып. 1–39 (1987). Под ред. О. Н. Трубачёва. Москва, Вып. 13, 285 с.
 ЕСУМ II – Етимологічний словник української мови. У 7 тт. (1985). О.С. Мельничук (гол. ред.). Київ, Т. 2, 571 с.
 ЕСУМ IV – Етимологічний словник української мови. У 7 тт. (2003). О.С. Мельничук (гол. ред.). Київ, Т. 4, 656 с.
 ЕСУМ VI – Етимологічний словник української мови. У 7 тт. (2012). О.С. Мельничук (гол. ред.). Київ, Т. 6, 568 с.
 Илькевич – Галицкіи припов дки и загадки (1841). З брані Григорим Илькевичом. У В дни, 124 с.
 Кірілкова – Кірілкова, Н. В. (2013). Словник волинської фразеології. Острог-Рівне, 192 с.
 Корзонюк – Корзонюк, М.М. (1987). Матеріали до словника західноволинських говірок. [У:] Українська діалектна лексика : зб. наук. праць; редкол.: І.Г. Матвіяс та ін. Київ, с. 62–267.
 Кримський – Російсько-український словник. У 3 тт. (1932). А. Е. Кримський (гол. ред.). Київ, Т. 2, вип. 2, с. 393–724.
 Лисенко – Лисенко, П. С. (1974). Словник поліських говорів. Київ, 260 с.
 ЛС – Лексикон словенороський Памви Беринди (1961). Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука (Надруковано з видання 1627 р. фотомеханічним способом). Київ, 271 с. Джерело доступу: <http://litopys.org.ua/berlex/be.htm>
 ПГ – Піпаш, Ю.О., Галас, Б.К. (2005). Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
 СУМ – Словник української мови. В 11 т. (1974). Редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ, Т. 5, 840 с.
 УУ – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. (2005) Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. 5-е вид., перероб. і доп. Луганськ, 2005. 348 с.

УДК: 811.163.1'373.7

Оксана Мозолюк
старший викладач кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуті старослов'янські фразеологічні одиниці за семантичним поєднанням компонентів, зокрема фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення й фразеологічні вислови, а також за граматично-структурними особливостями, де значення стійких словосполучень співвіднесене з одним словом, або ж нагадує будову простого чи складного речень.

Матеріалом для дослідження послуговували тексти давніх писемних пам'яток старослов'янської мови.

Ключові слова: старослов'янська мова, фразеологічні вислови, фразеологічні єдності, фразеологічні зрощення, фразеологічні сполучення, фразеологічні одиниці, текст.

Mozolyuk Oksana. Phraseology units are in old Slavonic language

Scientific secret services from an old Slavonic language embrace the question of origin and development of the old Slavonic written language, archaeography working of sights, them folk basis, descriptive and comparative-historical phonetics and morphology, vocabulary in descriptive and etymologic aspects, stowage of explanatory, etymologic and reverse dictionaries. The phonological system and such till recently insufficiently knowndivisions are lately investigated, as phraseology, word-formation and syntax.

All modern Slavic people have the common most ancient spiritual and cultural acquisition created by the generations of our ancestors, are writing sights of Kyrylo- Methodius twenty-four hours, that pass the colour of past tenses, knowledge, spirit of the remoteness, sign of high style brightly and deeply. An old slavonic inheritance is an outstanding valuable source that filled up the lexical and phraseology fund of both literary Ukrainian and many other Slavic languages.

The aim of our research is to describe phraseology units in an old slavonic language after semantic and grammatically-structural combination of components on material of texts of old writing sights. By a spring base for writing of the article served original texts of writing sights, textbooks, manuals,

scientific and lexicographic works.

During research we used such methods, as an analysis of the texts of old slavonic language, supervision, classification and systematization.

Old slavonic interlingual ідіоматичність has the semantic and grammatically-structural signs. On semantic signs the old slavonic phraseological units are divided into phraseology unions phraseology to unity, phraseology connections (classification of V. V. Vynohradov) and phraseology expressions (classification of M. M. Shanskiy). After grammatically-structural features the value of phraseology units is correlated with one word, or reminds the structure of simple or difficult sentences.

The texts of old writing sights are filled with phraseology units, that serve to expression of spirituality, glorification of Creator, pass a grandeur and beauty of old slavonic language. Majority from them filled up phraseology composition of the modern literary Ukrainian and actively used in the verbal and writing broadcasting.

Key words: old slavonic language, phraseology expressions, phraseology unity, phraseology unions, phraseology connections, phraseology units, text.

h
слово бh q бога.
и богъ бh слово
[Біленька-Свистович,
Рибак 2000, с. 205].

Кожне слово, мовлене нами, має дату народження, своє забарвлення, особливе звучання, якусь незбагненну силу, таїну впливу на кожного з нас, енергію поколінь, що живить наш дух, наповнює душу теплом і відчуттям одності з родинним древом, із своїми пращурами.

У всіх сучасних слов'янських народів є спільне прадавнє духовне й культурне надбання – це найбільш ранні слов'янські пам'ятки X-XI століть, які глибинно, яскраво, мисленнєво-емоційно передають характерний колорит минулих часів. Таке твердження має підґрунтя, оскільки слов'янські першокниги – це неабияка коштовність для всіх наступних перекладів, а також написання нових оригінальних духовних творів; це величезний духовний спадок для багатьох небайдужих прийдешніх поколінь, які зможуть подолати чорноту світу цього, лише створивши нову світлість. Окрім того, це «богословська точність, гармонія, краса і простота висловів, надзвичайно смислова об'ємність основних принципів і понять християнства» [Біленька-Свистович, Рибак 2000, с. 329]. Старослов'янська спадщина – вагоме джерело, яке поповнило лексичний і фразеологічний фонд як української літературної мови, так і багатьох інших слов'янських мов, а отже, й зараз допомагає підвищувати мовну культуру, проникнутися бажанням розвивати яскраве, багате індивідуальне мовлення, формувати національну самосвідомість і духовність.

Вивченням фразеології старослов'янської мови займалися такі мовознавці, як А. С. Львов, В. В. Виноградов, М. М. Копиленко, Р. М. Цейтлін, М. Ф. Станівський, В. М. Мокієнко, К. Н. Дубровіна, С. Г. Шулешкова та інші. Незважаючи на те, що «Старослов'янська мова» як навчальна дисципліна дає фундаментальні теоретичні знання і практичні вміння, які допомагають зрозуміти й усвідомити історико-типологічні риси української мови, а також формують загальний лінгвістичний світогляд майбутніх філологів-україністів, жоден сучасний підручник із старослов'янської мови, на жаль, не описує старослов'янської фразеології.

Мета статті – схарактеризувати фразеологічні одиниці у старослов'янській мові за семантичним і граматично-структурним поєднанням компонентів на матеріалі текстів давніх писемних пам'яток.

Фразеологізми – це справжні перлини, витончене нанизання слів із емоційно-експресивним забарвленням, функцією оцінювання, у яких відбито світовідчуття і світосприймання наших предків, пориви їхньої душі, вікова мудрість, досвід поколінь. Вони вирізняються образністю, сконденсованістю, природністю, метафоричністю, магічною містичністю і надзвичайною інтонацією, пригнітальною лише «високому стилеві».

За своїм походженням фразеологічні одиниці в старослов'янських пам'ятках становлять дві групи: 1) залежні від ідіоматичності мови грецьких оригіналів (міжмовна ідіоматичність); 2) власне старослов'янські (внутрішньомовна ідіоматичність).

Міжмовну ідіоматичність структурного типу «перехідне дієслово + іменник у знахідному відмінку (при запереченні та в деяких інших випадках – у родовому відмінку)» на матеріалі старослов'янських, грецьких і готських євангельських текстів описав М. М. Копиленко [Копыленко 1969] і простежив, що в аналізованих ним текстах грецьким двослівним сполукам відповідають такі ж або й однослівні старослов'янські еквіваленти і, навпаки, одному грецькому слову – двослівні старослов'янські сполуки: – съхранити слово, ѿ – дати плодъ, – въз#ти въ заимъ і за>ти, ѿ – творити п@ть і ити.

З наведених прикладів випливає, що старослов'янські перекладачі не сліпо наслідували грецькі оригінали, а керувалися мовним чуттям і намагалися добирати влучні еквіваленти зі своєї рідної мови. Зважаючи на вплив грецьких текстів, та чи та особливість старослов'янської мови з погляду слов'янської мовної системи, звісно, допускалася, була цілком можливою і могла активізуватися. Проте в деяких випадках старослов'янські літописці не могли перебороти труднощів і вдавалися до буквального перекладу, внаслідок чого з грецької біблійної мови потрапляла певна кількість запозичень (грецизмів).

Старослов'янська внутрішньомовна ідіоматичність має свої семантичні та граматично-структурні ознаки.

За семантичними ознаками старослов'янські фразеологізми поділяються на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення (класифікація В. В. Виноградова) і фразеологічні вислови (класифікація М. М. Шанського).

Фразеологічні зрощення мають невмотивоване цілісне значення: бѣ\ште прѣси сво> [Зографское 1879] – б'ючи себе в груди, тобто запевняючи в чомусь або виражаючи розпач; положилъ ны еси въ прѣтъч\ въ >зыцѣхъ [Зографское 1879], де прѣтъчъ въ >зыцѣхъ – це загальний поговор, пересуд; въ есте соль земли [Зографское 1879], соль земли – найвидатніші представники народу чи якогось певного товариства; пилать..... чмы р@цѣ прѣдъ народомъ [Зографское 1879], чмыти р@цѣ – зняти з себе відповідальність.

Фразеологічні єдності мають цілісне значення, умотивоване значенням їх компонентів. Наприклад: гласъ въпи\штаго въ прѣстыни [Зографское 1879] – голос волаючого в пустелі, тобто просьба, заклик, на який ніхто не відгукується; қдобѣ есть вельб@дѣ. сквозѣ игълинѣ қши проити [Зографское 1879] – ... пройти крізь вушко голки, тобто вчинити щось неймовірно складне й важке; не остав#тъ камене на камени [Зографское 1879] – зруйнують, знищать дощенту; а сынъ чловѣчскы не иматъ къде главы подъклонити [Зографское 1879] – ... не має де голови прихилити (не має пригук).

Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями. «В них цілісне значення випливає з семантики окремих слів» [Сучасна 2005, с. 96]. Наприклад: вѣр@>ти – вѣрвати, бл@дѣ (сѣ)творити або бл@дѣ дѣ"ти – вести розпусний спосіб життя; нѣкътоже не възложи р@кы на нь [Зографское 1879] – ніхто не вдарив його; око за око, з@бѣ за з@бѣ [Зографское 1879] – не прощаючи, відплатити кривдникові тим самим.

У фразеологічних сполученнях синтаксичні зв'язки відповідають живим граматичним нормам і відтворюються у структурі готових закріплених узуальним вживанням фразеологічних одиниць [Сучасна 1997, с. 230].

Фразеологічні вислови – це стійкі звороти, які семантично не діляться і складаються зі слів із вільним значенням. Під час мовлення, звісно, відтворюються як сталі мовні одиниці. Вони становлять предикативні вислови, рівнозначні простому чи складному реченню, а також номінативні вислови, функціонально тотожні лише певній частині речення або й одному члену речення, вираженому словом-символом.

Інша важлива особливість старослов'янських фразеологічних висловів полягає в тому, що вони мають узагальнено-метафоричне значення і виконують певну пізнавальну функцію.

Багато фразеологічних висловів кирило-мефодіївської доби нагадує сучасні прислів'я та приказки: отъ плодъ ихъ познаете > [Зографское 1879] – за плодами їхніми пізнаєте їх; вчителя і дерево пізнають із плодів [Прислів'я 2000, с. 150]; слѣпѣ же аште слѣпѣца водить. оба въ ѣм@ въпадета с# [Зографское 1879] – якщо ж сліпий сліпого водить, обидва в яму впадуть; сліпий сліпому стежки не вкаже; сліпий сліпому не поводитир [Прислів'я 2000, с. 121]; идеже бо есть сѣкровиште ваше. тѣ есть и срьдѣце ваше [Зографское 1879] – бо де скарб ваш, там і серце ваше; що з серця походить, те й до серця доходить [Прислів'я 2000, с. 135]; добры чловѣкъ отъ добрааго сѣкровишта. износитъ добраа. и зълы чловѣкъ отъ злааго сѣкровишта износитъ зълаѣ [Зографское 1879] – добрий чоловік із доброго скарбу виносить добре, а поганий чоловік із поганого скарбу виносить погане; з розумним розуму наберешся, а з дурнем і останній загубиш [Прислів'я 2000, с. 152], або ж й ка м тка, так д'тки; йак й корч, так кал на, йак м ти, так дит на [Аркушин 2003, с. 27]; вожди с@тъ слѣпѣцѣмъ [Зографское 1879] – сліпі проводирі сліпих; к жна свин' м ѣе свой кур то [Аркушин 2003, с. 59], або ж чешися кінъ з конем, а віл з волем; ... свиня з свинею; пан з паном, а Иван з Иваном [Українські 1993, с. 87].

До фразеологічних висловів належать також крилаті вислови, які в старослов'янських євангельських текстах і в Апостолі засвідчені цитатами зі Старого Завіту, а в житіях, проповідях і требнику – переважно цитатами з Нового Завіту. За структурою вони становлять три групи: 1) окремі слова, які символізують щось або когось: голгофа – символ місця страти; дослівно Черепне Місце; узгір'я, розташоване на північний захід від Єрусалима, де розп'яли Ісуса Христа [Белей, Белей

2001, с. 304]; меси> – символ посланця Божого, котрий має з'явитися для врятування людства від зла; у Новому Завіті – Ісус Христос [Белей, Белей 2001, с. 106]; фарисеи – символ лицемірної людини, ханжі; иродъ – символ надзвичайно жорстокої людини, ката; 2) символічні словосполучення: лъжии пророци – фальшиві пророки; овъц# погыбъша> – вівці заблукані (про людей, котрі припинили стосунки з тим колом осіб, до якого раніше належали, або котрі збилися з правильного життєвого шляху); бл@дныи сынъ – символ молодої людини, котра після довгих блукань і розпусного життя з каяттям повертається до своєї родини; вѣнць тръновъ – символ великих страждань; одежда овъча – символ атрибута лицемірів, котрі під машкарою лагідності й доброзичливості приховують злі наміри; 3) прості й складні речення з метафорично-узагальненим значенням і фразеологічною абстракцією, наприклад: ѡко сынъ мої сь. мрътвъ бѣ і оживе. изгыблъ бѣ і обрѣте с# [Ачилова, Щербачук 2012, с. 210] – Бо це мій син був мертвий і ожив, пропав був і знайшовся; аште око твое л@каво есть. ѡко азъ благъ есмь..... [Селищев 2006, с. 307] – Чи око ж твоє лукаве з того, що я добрий?!; лицемѣри. добрѣ пророчествова о васъ исайѣ глагол#. приближа\тъ с# мнѣ людие сии рсты своими. и рстынами чѣт@тъ м#. а срьдце ихъ далече отъстоитъ отъ мене [Зографское 1879] – Лицеміри, добре пророкував про вас Ісаїя, кажучи: “Наближаються до мене ці люди, губами своїми й устами шанують мене, однак їхнє серце знаходиться від мене далеко”; не с@dите да не с@d#тъ вамъ. не ос@ждаите да не ос@d#тъ васъ. отъпчмаите и отъпчст#тъ вы [Ачилова, Щербачук 2012, с. 203].

За граматично-структурними особливостями старослов'янські фразеологічні одиниці поділяються на лексичні ідіоми, виражені стійкими словосполученнями, семантика яких співвіднесена з одним словом, і фрази, що мають будову простих або складних речень, наприклад: вѣр@ >ти – вѣрвати, жен@ по>ти – женити с#, наситити чрѣво сво~ – наситити с#; не дадите св#таго псом. ни помитаите бисеръ вашихъ прѣдъ свиниѣми [Зографское 1879] – Не давайте святого собакам і не кидайте перел своїх перед свиньми; благы бо чловѣкъ отъ благаго съкровима срьдца своего износитъ благое. і зълы чловѣкъ отъ злааго съкровима срьдца своего износитъ зълое. отъ избытка бо срьдца глагол#тъ рста его [Ачилова, Щербачук 2012, с. 204] – Добра людина з доброго скарбу серця лихе виносить, бо з переповненого серця говорять його уста.

Отже, старослов'янські фразеологічні одиниці багаті й розмаїті за семантичними й структурно-граматичними ознаками. Тексти давніх писемних пам'яток наповнені стійкими словосполученнями, які глибинно і надзвичайно виразно передають дух, велич і красу старослов'янської мови. Чимала кількість цих безцінних прадіамантів поповнила фразеологічну скарбничку й української літературної мови.

Безумовно, старослов'янська спадщина протягом століть була живильною силою багатьох письменників: фразеологічні одиниці, як виноградні грона, просочилися з глибини кирило-мефодіївського періоду й відшліфувалися віковим мовленням:

Споконвіку було Слово,
і з Богом було Слово,
і Слово було – Бог [Святе 2007, с. 110].

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин, Г. (2003). Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Київ, 768 с.
2. Ачилова, В. П. і Щербачук, Л. Ф. (2012). Старослов'янська мова: підручник. Модульний курс. Сімферополь, 275 с.
3. Белей, Л. і Белей, О. (2001). Старослов'янсько-український словник. Львів, 332 с.
4. Біленька-Свистович, Л. В. і Рибак, Н. Р. (2000). Церковнослов'янська мова: підручник зі словником для духов. навч. закл. Київ, 335 с.
5. Зографское Євангеліє изд. В. Ягичемъ. Berolini, 1879.
6. Копыленко, М. М. (1969). Опыт исследования идиоматических отношений между греческим, старославянским и готским языками. [В:] Типология и взаимодействие славянских и германских языков. Мінськ, 212 с.
7. Прислів'я та приказки (2000). М. Дмитренко (упоряд., передмова). Київ, 248 с.
8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту (2007). Отець Іван Хоменко (переклад тексту). Мінськ, 1478 с.
9. Селищев, А. М. (2006). Старославянский язык: учебник. Москва, 496 с.
10. Сучасна українська літературна мова: підручник (1997). А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька, І. М. Уздиган. Київ, 493 с.
11. Сучасна українська мова: підручник (2005). О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко. Київ, 488 с.

УДК: 811.161.2'28'373.23'373.7(477.81/.82)

Оксана Нестерчук
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри історії та культури української мови
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: nester-oks@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2676-7966

ОСОБОВІ ВЛАСНІ ІМЕНА ТА ЇХНІ ВАРІАНТИ У СТІЙКИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

У статті проаналізовано варіанти власних особових імен, вжиті у фразеологізмах Західного Полісся. Здійснено словотвірний аналіз цих варіантів імен. Встановлено, що більшість із них постали в результаті суфіксації від повної та усіченої основи офіційних імен, а також унаслідок усічення та усічено-суфіксальних способів. З'ясовано, що вживані у фразеологізмах усічені варіанти імен часто асоціюються із негативними вчинками або поведінкою людей.

Ключові слова: власні імена, варіанти, фразеологізми, стійкі словосполучення, способи словотвору.

Oksana Nesterchuk Personal Proper Names and Their Variants in Stable Word Combinations of the Western Polissia Region

The article analyzes the variants of personal proper names used in the phraseologisms of Western Polissia, the basic source of which is the material taken from the works by Z. Matsiuk "Every village has its new word", Y. Hromyko "The phraseologisms of Middle Polissian dialect of the village of Lypno in Kivertsi district of Volyn region".

The study of the actual material carried out in a synchronic aspect led to the use of the method of linguistic description and its main technique i. e. systematization of linguistic material. As far as linguistic techniques are concerned, a word-formation analysis was applied in the research.

The names and their variants on the territory of Western Polissia have been revealed and their statistics has been given. A word-formation analysis of the colloquial forms that arose as a result of suffixation from the full and clipped stems of official names with their various combinations has been carried out.

Consequently, 21 official male personal names and 8 female names have been registered. 8 male and 16 female names are recorded only in variants.

39 female and male variants of names, created by means of suffixes added both to full official names and to clipped underlying stems, have been analyzed. Derivatives of the clipped-suffixal method (apocope) are prevalent with commonly used suffixes, which are typical of the names variants, which are now in common use among the residents of Volyn Polissia, see "Atlas of Personal Proper Names of the Volyn Polissia Inhabitants".

Among word-formation variants having emotional coloring with hypocoristic suffixes quantitative prevalence is observed in the formation of male names variants with the formants -k-o, -ushk-a / -iushk-a, -ts', -s' and in female variants -k-a, -ochk-a, -s-ia: Zin'ko, Stets'ko, Ivas', Hves', Andriushka, Ivanushka, Stets', Hryts', Hantin'ka, Ksen'ka, Marynka, Pris'ka, Ulianka, Khves'ka, Odarochka, Fesia and others.

Thus, out of 29 official names, 43 variants of female and male names, most notably Andrii and Fedora, were certified. This indicates that such names have an expressive color, and namely, are associated with negative actions or behavior of people.

Key words: personal proper names, variants, phraseologisms, stable word combinations, word-formation methods.

Багатство фразеологічного фонду народу свідчить про невпинний розвиток мови. Особливе місце належить народній фразеології, що постійно збільшує репертуар фразеологічних одиниць (стійких словосполук, тобто готових одиниць мови), які ввійшли у широкий вжиток з окремих регіонів, а то й окремих населених пунктів. Це та частина лексики, у якій відображено становлення та розвиток менталітету українця, його вірування та звичаї, способи ведення побуту і т.д.

Серед усіх розділів ономастики антропоніміка привертає найбільшу увагу мовознавців. У складі багатьох стійких виразів функціонують власні особові імена та їхні варіанти. В. Мокієнко зазначає, що с ме фразеологізми, у яких є особові імена, відтворюють національну самобутність, спосіб мислення українців, а також народну міфологію [Мокієнко 2000, с. 58]. У XX ст. присвятили свої

дослідження із діалектної фразеології Б. Ларін, Н. Бабич, С. Бевзенко, Р. Міняйло, М. Олійник, Н. Романюк, Г. Ступінська. У цей період було висвітлено функціонування антропонімів у складі фразеологічних одиниць мовознавцями О. Потєбнею, Ф. Сумцовим, Ф. Буслаєвим, І. Вознесенським та ін. Дослідники відзначили, що колоритні імена служать для підвищення експресії всього вислову, а за їхніми варіантами можна встановити навіть історичний період їхнього виникнення, хоч часто буває, що їх використовують просто для римування.

У фіксаціях фразеологічних одиниць із Західного Полісся теж досить часто функціонують антропоніми, зокрема повні імена та їхні варіанти. Західнополіські фразеологізми досліджувала З. Мацюк, її кандидатська дисертація..., а також дослідниця видала словники «Із народу не викинеш» [Мацюк 2013], «Що сільце, то нове слівце» [Мацюк 2013]. Г. Аркушин зафіксував понад 60 стійких словосполучень [Аркушин 2003]. Ю. Громик описав фразеологізми одного населеного пункту [Громик 2002]. Частково матеріал з цього регіону проаналізований у статті О. Нестерчук «Варіанти імен у західнополіських фразеологізмах» [Нестерчук 2014а].

У новому дослідженні на більш широкому матеріалі спробуємо виявити імена та їхні варіанти у західнополіських фразеологізмах та проаналізуємо способи їх творення. Для аналізу використано словник З. Мацюк «Що сільце, то нове слівце» [Мацюк 2013] та публікацію Ю. Громика «Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області» [Громик 2002], де було виявлено 29 повних офіційних імен та 43 варіанти, серед яких 21 чоловіче ім'я та 8 жіночих.

Аналіз фактичного матеріалу здійснений у синхронії, що зумовило застосовування методу лінгвістичного опису та його основний прийом – систематизація мовного матеріалу. Із лінгвістичних прийомів дослідження у роботі застосовано прийом словотвірного аналізу.

Отже, аналіз іменника з цих праць і стало метою нашого дослідження.

Як показав матеріал, у стійких словосполученнях понад два рази вжито такі офіційні імена: Василь [Мацюк 2013, с. 75, 78; Громик 2002, с. 168] (якби не ті Василі, то не було б дітей на селі; Василева дріпо 'про жінку легкої поведінки'; у нид л у к л а кл бу гуткус ли Васил г бу), Іван [Громик 2002, с. 166; Мацюк 2013, с. 308] (р ск і Йів н 'представники радянської влади'; парочка – Іван і Одарочка), Максим [Мацюк 2013, с. 308, 309] (Макс м і Гуд рочка – г рна парочка; ходять як Максим з Настею молода пара, яка довго зустрічається), Марко [Мацюк 2013, с. 128, 406] (Марко боре; Марко сватає 'спати хочеться'; бігати як Марко в пеклі 'швидко хода'), Мартин [Громик 2002, с. 160; Мацюк 2013, с. 69] (крут, Март не, мо, м ти шо путк не; не бере Мартин цицьки – значить не голодний чогось не хотіти, не мати бажання, вуса як в Мартина Борулі 'про вусатого чоловіка'), Мик ла [Громик 2002, с. 153, 156] (Варв ра зав рит, а Мик ла загузд т; ду Вш с т а ни стри ж гув чк і, ду Мик ли ни с ій гр чк і), Сава [Громик 2002, с. 153, 169] (бул С ви ни с вит, Варв ри ни варв рит, Гандр си ни гандр сит, а куд л у кундр сит; кум С вци р дн і Хв дор), а також варіант Гриць [Мацюк 2013, с. 48, 65, 369] (тиць – бабин Гриць 'недоречно сказане'; без Гриця й вода не освятиться 'надмірна, нав'язлива присутність'; каж, Гр ц у, Бугур д іцу, а йа б ду Б жи слув).

Лише по одному разу зафіксовані такі повні імена: Артем [Мацюк 2013, с. 146] (піти до Артема огірки стерегти 'померти'), Гм ітр < Дмитро [Громик 2002, с. 156] (ду Гм тра д вка х тра, а пу Гм три хоч пр пик в три), Давид [Мацюк 2013, с. 244] (у нашого Давида ні вроди, ні виду У н шого Дав да н і ср ки, н і в да), Гул : < Ілля [Громик 2002, с. 170] (ше дал ко Гул :, в жну ж то і йа), Йосип [Мацюк 2013, с. 185] (нехай святий Йосип на добре переносить 'погані сні'), Левон [Мацюк 2013, с. 464] (піти до Левона померти), Пантелеймон [Мацюк 2013, с. 428], (святий Пантелеймон, куди ніч, туди й сон погані сні'), Петро [Громик 2002, с. 165] (пу Питр - пу типл), Роман [Мацюк 2013, с. 365] (плести як Роман лісу обманювати), Семен [Громик 2002, с. 165] (пру м не, Сим не), Харетин [Мацюк 2013, с. 49, 152] (дохопився до води як Харетин до паренини 'про спрагу), Хв дор [Громик 2002, с. 169] (кум С вци р дн і Хв дор), Хома [Мацюк 2013, с. 365] (як Хома лісу плете обманювати), Й рий < Юрій [Громик 2002, с. 168] (той ни д рин, кутр зв ц:а Й рий).

Крім цього, виявлено декілька чоловічих варіантів імен, утворені від одного повного імені:

1. Андрій > Андрешко [Мацюк 2013, с. 418] (Андрешко з вулиці про особу, яка вживає алкоголь), Андруш [Мацюк 2013, с. 26] (дурний Андруш об'ївся груш 'про нерозумного чоловіка'), Андрюшка [Мацюк 2013, с. 25] (Андрюшка, добра юшка 'примовляння при потребі'), Андрюха [Мацюк 2013, с. 455] (як зібралися два Андрюхи: один сліпий, другий глухий про подібність між собою, або ж мати інші відхилення), Гандр с [Громик 2002, с. 153] (бул С ви ни с вит, Варв ри ни варв рит, Гандр си ни гандр сит, а куд л у кундр сит).

2. Іван > Івасько [Мацюк 2013, с. 356] (Кричати на всю Іваську 'голосно кричати'), Йванице [Мацюк 2013, с. 209] (а тому Йваницу ціле тулубище велика кількість), Іванушка [Мацюк 2013, с. 345] (як Іванушка як Іванушка-дурачок 'про нерозумного чоловіка').

3. Степан > Стець [Мацюк 2013, с. 280] (бридкий як Стець про невідстриженого і неголеного

чоловіка), Стецько [Мацюк 2013, с. 260] (як Стецько ‘про повного чоловіка/хлопця’), Стюпка [Мацюк 2013, с. 404] (як Стюпка з трудовнями дуже швидко і без користі).

Рідкісними у фразеологізмах виявилися варіанти імен: Альоша [Мацюк 2013, с. 25, 51] (Альоша з водокачки ‘про нерозумного чоловіка’), Зинк [Громик 2002, с. 153] (вбір й Пинк, то бе за Зинк), Климчик [Мацюк 2013, с. 464] (піти до Климчика ‘померти’), Омелько [Мацюк 2013, с. 251, 342] (дурний Омелько про нерозумного чоловіка), Свущка [Громик 2002, с. 76] (ой ти Савущка ‘про сварливого’), Хвесь [Мацюк 2013, с. 214] (язикатий Хвесь ‘чоловік пліткар’).

Фіксовані чоловічі варіанти, утворені за допомогою суфіксації та усічення із суфіксацією: -к-а: Стюпка; -к-о: Зинк, Стецько; -чик: Климчик.

У варіанті Йванище, суфікс -ищ-е доданий до повного імені, як і варіант Свущка, утворений за допомогою суфікса -ущк-а.

Порівняйте використання формантів, що додані до усічених варіантів імен, які без цих суфіксів самостійно не вживані: -ешк-о: Андрешко < Андрій; -к-о: Омелько < Омельян; -сь: Івась, Хвесь < Федір; -юх-а: Андрюха; -уш: Андруш < Андрій; -ущк-а/юшк-а: Андрушка, Іванушка; -ць: Стець < Степан, Гриць.

Серед жіночих імен виявлено п’ять повних імен – Варвара, вживане чотири рази [Громик 2002, с. 153; Мацюк 2013, с. 353] (любопитна Варвара Любопитній Варварі носа відірвали цікавість малої дитини; Варвара заврит, а Микла загуздт; Варвара нчи ввурв ла, та дна притуч ла; бул Свини свит, Варври ни варврит, Гандр си ни гандр сит, а кудлу кундр сит), Майя [Мацюк 2013, с. 435] (як бджілка Майя про працювиту жінку), Текля [Громик 2002, с. 169] (Цкліна кустр а щось обіцяне, але не виконане), Федора вживане двічі [Громик 2002, с. 167; Мацюк 2013, с. 313] (з перибру в брав Хвидру з того перебору вибрати Федору з того перебору вибрати сліпу (глуху, криву) Федору хлопець, який з великої кількості дівчат не дібрав достойної).

По декілька разів ужиті такі жіночі варіанти імен:

- Галя [Мацюк 2013, с. 31, 249, 418]: місила Галя тісто – мука на заборі ‘неохайна дівчина/жінка’; Галя берега не бачить алкогольне сп’яніння.

- Лікера та Лікьора [Мацюк 2013, с. 251]: як баба Лікьора ‘про неохайно вдягнену, брудну жінку/дівчину’.

- Меланя [Мацюк 2013, с. 375] та Малаха [Мацюк 2013, с. 385]: скромняга як Меланя про сором’язливу дівчину; померла Малаха – я не твоя сваха не визнання родинних зв’язків, гордовита людина.

- Настя [Громик 2002, с. 163; Мацюк 2013, с. 309, 404]: Нсцагла Васил здсца; як швидка Настя швидкість у русі; ходять як Максим з Настею молода пара, яка довго зустрічається.

- Одарочка та Гудрочка [Мацюк 2013, с. 38]: парочка – Івані Одарочка молода пара, яка довго зустрічається; Максмі Гудрочка – грна парочка молода пара, яка довго зустрічається.

- Хвеська [Мацюк 2013, с. 27, 273], Феся [Мацюк 2013, с. 349], Феська [Мацюк 2013, с. 360]: хвалиться як баба Феська про хвалькувату жінку; баба Феся про балакучу жінку, базіку; язик як у Хвеськи Язик як у язикатой Хвеськи про жінку, яка не вміє зберігати таємниць.

Поодинокими офіційними жіночими іменами є: Гн:а [Громик 2002, с. 170] (шо Гн:а нажн, то Палкупа сплит), Єва [Мацюк 2013, с. 374] (встидлива як Єва Стидлива Єва про сором’язливу жінку), Катерна [Громик 2002, с. 161]; поодинокі варіанти: Вдар < Дарина [Громик 2002, с. 154] (глух йак Вдар), Гнка [Громик 2002, с. 164] (пришл Гнкі, дей хул дни рнки), Гантінька [Мацюк 2013, с. 23] (бистре як Гантінька на танцях швидка хода), Женька [Мацюк 2013, с. 416] (Женька Пестина ‘про жінку-п’яницю’), Зіньок [Мацюк 2013, с. 356], Зса [Громик 2002, с. 157], Катя [Мацюк 2013, с. 98] (загадла рубти, дурнувата Катя журавицька ‘про нерозумну жінку’), Кснка [Громик 2002, с. 155, 157] (гудй дитй – сийн скл кнеш, йак Кснка пудл вкуйу; згурбатла, йак Кснка), Марнка [Громик 2002, с. 166] (свуй внку злуж на Марнку), Марися [Мацюк 2013, с. 374] (встидливий як Марися про сором’язливого хлопця), Парса [Громик 2002, с. 157] (з Богом, Парсу, йакш л ди трапл йуц:а), Пестина [Мацюк 2013, с. 137] (піти як Пестина по муку ‘піти і довго не повертатися), Пріська [Мацюк 2013, с. 250] (у нашой Пріськи вся срака в тісті ‘про неохайну господиню’), Улянка [Мацюк 2013, с. 463] (занести до Улянки померти), ца < Луця < Лукія [Громик 2002, с. 162] (наварила ца, шо нийс т і ц ца), Хівря [Мацюк 2013, с. 245] (як та Хівря невродлива дівчина, жінка).

Ці варіанти утворені за допомогою усічення: Вдар < Дарина, Катя < Катерина, Настя < Анастасія, Меланя < Меланія, Лікера та Лікьора < Гликерія, Галя < Галина, Парса < Парасковія, Пестина < Лепестина, Хівря < Февронія. Інші імена утворені за допомогою суфіксації до повного імені або усічення з додаванням таких суфіксів: -ах-а: Малаха < Меланя < Меланія; -ис-я: Марися < Марія; -к-а: Гантінька, Кснка, Марнка, Пріська < Єфросинія, Улянка, Хвеська < Хвесьа < Феодосія; -ок: Зіньок; -очк-а: Одарочка < Дарина; -с-я: Феся.

Вживані у фразеологізмах усічені варіанти імен часто асоціюються із негативними вчинками або з неприйнятною поведінкою людей. Так, вислів як Андрешко з вулиці [Мацюк 2013, с. 365] іменує чоловіка, що вживає алкоголь, дурний Омелько [Мацюк 2013, с. 342] – нерозумного чоловіка, а баба Феся [Мацюк 2013, с. 349] або язиката Хвеська [Мацюк 2013, с. 360] – це жінка-пліткарка.

Виявлено, що в аналізованій групі фразеологізмів репрезентовано найрізноманітніші сфери буття народу: суспільні взаємини, родинні стосунки, фізичні властивості або стан здоров'я, характеристика особи тощо.

Отже, зафіксовано 21 офіційне особове чоловіче ім'я та 8 жіночих; 8 чоловічих та 17 жіночих імен фіксовані тільки у варіантах.

Проаналізовано 43 жіночі та чоловічі варіанти імен, що утворені за допомогою суфіксації, доданої як до повних офіційних імен так і до усічених твірних основ. Переважають деривати усічено-суфіксального способу (апокопа) із загальноновживаними суфіксами, що характерні для варіантів імен, які і зараз уживані серед жителів Волинського Полісся, див. «Атлас власних особових імен жителів Волинського Полісся» [Нестерчук 2014а].

Кількісно більше словотвірних варіантів, що мають емоційне забарвлення із зменшено-пестливими суфіксами в утворенні чоловічих варіантів з формантами -к-о, -ушк-а/-юшк-а, -ць, -сь та у жіночих варіантах -к-а, -очк-а, -с-я: Зинк, Стецько, Івась, Хвесь, Андрюшка, Іванушка, Стець, Гриць, Гантінька, Ксінка, Марінка, Пріська, Улянка, Хвеська, Одарочка, Феся та ін.

Отже, із 29 офіційних власних імен засвідчено 43 варіанти жіночих та чоловічих імен, найбільше від імені Андрій та Федора. Це свідчить, що такі імена мають емоційно-експресивну конотацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин, Г. Л. (2003). Сказав, як два зв'язав: Народні вислови із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін-Луцьк, 178 с.
2. Громик, Ю. В. (2002). Фразеологізми поліської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області. [У:] Волинь-Житомирщина : іст. філол. зб. з регіональних проблем, Вип. 8, Житомир, с. 152–170.
3. Мацюк, З. (2006). Із народу не викинеш: діалектний словник фразеологізмів. Луцьк, 136 с.
4. Мацюк, З. (2013). Що сільце, то нове слівце: слов. фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк, 476 с.
5. Мокієнко, В. М. (2000). Значення української пареміології для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв та приказок. [У:] Мовознавство, № 1, с. 9–20.
6. Нестерчук, О. (2014а). Варіанти імен у західнополіських фразеологізмах. [В:] Яровиця : наук.-метод. та просвітницький часопис. Луцьк, № 3, с. 22–23.
7. Нестерчук, О. (2014б). Атлас варіантів власних особових імен Волинського Полісся. Луцьк, 130 с.

УДК: 811.111.

Ірина Орел
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри романогерманської філології Рівненського
державного гуманітарного університету
(Рівне, Україна)
e-mail: Orel_i72@ukr.net
ORCID: 6 313 429

ОБРАЗНА ОСНОВА СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

У статті описується процес семантичної деривації фразеологічних одиниць. Розглянуто структурні зміни фразеологізмів та семантичні перетворення, викликані національно-специфічним баченням і переосмисленням ознак образу, покладеного в основу внутрішньої форми значення фразеологізмів. Виявлені стратегії семантичної деривації німецьких фразеологічних одиниць. З'ясовано причини та способи дефразеологізації німецьких усталених виразів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічне значення, семантична деривація, національно-культурна інформація, сема, семема, національно специфічний образ, внутрішня форма.

Орел Ирина. Образная основа семантической деривации немецких фразеологизмов

В статье описан процесс семантической деривации фразеологизмов. Рассмотрены не только

структурные изменения фразеологизмов, но и семантические трансформации, вызваны национально-специфическим видением и переосмыслением признаков образа, который находится в основе внутренней формы фразеологического значения. Выявлены стратегии семантической деривации немецких фразеологических единиц. Установлены причины и способы дефразеологизации немецких устойчивых выражений.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическое значение, семантическая деривация, национально-культурная информация, сема, семема, национально-специфический образ, внутренняя форма.

Iryna Orel. Figurative Basis of Semantic Derivation of German Phraseological Units

The article analyzes the process of semantic derivation of phraseological units. The object of the study is phraseology of folklore origin, with the motivational basis being beliefs, traditions, customs, superstitions, household practices, crafts, plays, folklore. The objective of the study is the description of processes of semantic derivation on the material of German phraseological units in the light of nationally specific image serving the basis of the inner form of the phraseological units. To achieve the goal, the following tasks should be carried out: to specify the concept of semantic derivation on the material of the phraseological units studied; to evidenciate the influence of nationally specific image, being the foundation of the inner form of the integral phraseological meaning, on the formation of new, phraseologically biased meaning of derivatives; to establish characteristics of nationally specific image of the inner form which are connected with semes being the basis of semantic derivation; to analyze derivatives in order to elicit the use of nuclear/peripheral semes of the initial phraseologisms being the basis of derivation; to determine the dynamics of semantic derivation of phraseologisms.

The goal being to carry out the research tasks, the following methods are applied in the paper: the method of phraseological identification, the descriptive method (observation, generalization, interpretation and classification – with the aim to describe the peculiarities of compositionality and structure of phraseological meaning), the analysis of semantic innovations on the phraseological level from the point of view of semasiology and onomasiology (with the aim to reveal the image, being the foundation of the inner form, and the influence of its characteristics on derivational processes), the componential analysis (to represent the meaning in semes and sememes), the linguocultural analysis (to reveal national and cultural specificity of phraseological meaning related to the image being the foundation of the inner form.)

The findings of the research demonstrate that the process of derivation on the phraseological level is accompanied by semantic changes determined by nationally specific reinterpretation of the image being the basis of the inner form of a phraseological unit. Either nuclear or peripheral seme is actualized; it verbalizes the characteristics of the image marked by the speakers. The analysis of the units under study has manifested that the process of semantic derivation on phraseological level is carried out due to reinterpretation of mostly peripheral semes.

The dynamics of the processes of semantic derivation of German phraseologisms is evident in dephraseologization which is represented by lexico-phraseological condensation, lexico-morphological changes, morphological and syntactic means of building derivative forms. It is established that all mentioned dephraseologization means are related to nationally specific interpretation of the image taken as the basis for the inner form of the phraseological units.

Key words: phraseological unit, phraseological meaning, semantic derivation, national and cultural information, seme, sememe, nationally specific image, inner form.

1. Вступ

У сучасному мовознавстві явище семантичної деривації розглядається як процес, що реалізує не лише семантико-стилістичні потенції змісту повідомлення, але й конотативні характеристики переданої інформації. На фразеологічному рівні семантична деривація є одним із способів вербалізації результату переосмислення національно-специфічних характеристик образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО.

Вивчення семантичної структури одиниць мови, семантичних зрушень (причин та результатів), лексико-семантичної активності процесів номінації, шляхів та способів передачі національно-культурної інформації сприяє підвищенню інтересу мовознавців до питань семантичної деривації.

Семантична деривація розглядається як процес утворення нових значень одиниць мови, що спонукає до перебудови їх семантичної структури. Крім того, на думку Н. П. Тропіної, семантична деривація відображає зміни у мовній картині світу [Тропіна 2004, с. 27], що ми розглядаємо як результат номінації національно-специфічних образів.

Низка науковців (М. Кочерган, В. Манакін, О. Стишов О. Тараненко, Н. Тропіна,) присвятили свої дослідження семантичній деривації як засобу поповнення словникового складу мови. До-

слідження проводилися у таких розрізах: спроби опису лексичної і стилістичної семантики (В. Г. Костомаров, О. А. Стишов, О. О. Тараненко), вивчення лексичної і граматичної семантики як засобу вираження змісту концептів (М. М. Болдирев, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін), опис функціональних властивостей одиниць мови на основі їх семантичних характеристик (О. С. Кубрякова, В. М. Телія), студіювання словотвірних процесів як одного із способів семантичної деривації (Т. В. Булигіна, О. С. Кубрякова, М. М. Шанський).

Сучасні дослідження у напрямі деривації ускладнених мовних знаків спрямовані на вивчення способів утворення нових фразеологізмів на основі вже існуючих у результаті варіювання лексичних компонентів структури ФО [Денисенко 1997]. При цьому вказано збільшення інтенсивності конотативного значення німецьких фразем. Причинами лексичного варіювання С.Н.Денисенко називала позамовні чинники [там само]. Чередничко В.О. репрезентує способи фразеологічної деривації, описуючи прогресивну, субститутивну, афіксальну фразеологічну деривацію та безафіксальний спосіб деривації [Чередничко]. В.Фляйшер зазначав, що фразеологічна деривація полягає у зміні структури ФО. Проте науковець розглядав дефразеологізацію як один із шляхів семантичної деривації [Fleischer 1982, с. 189].

Я.Тужич описує фразеологічну деривацію на матеріалі української, чеської, німецької та російської мов, проводить етнокультурний, когнітивний, лінгвокультурологічний аналіз ФО і виявляє процеси словотвору на основі ускладнених мовних знаків (утворення дієслів на основі ФО) [Tushych 2013].

Проаналізувавши дослідження у галузі фразеологічної деривації, бачимо, що у фокусі уваги дослідників знаходяться структурні зміни ФО. Тому ми вважаємо, що попри активне вивчення способів і засобів деривації у сучасному мовознавстві питання щодо семантичного способу творення нових значень усталених виразів, шляхи збереження фразеологічного значення у семантиці новоутворених знаків мови лишається дискусійним.

Мета нашої розвідки – відслідкувати та описати процеси семантичної деривації на матеріалі ФО німецької мови з урахуванням національно-специфічного образу, покладеного в основу внутрішньої форми фразеологічного значення (далі – ФЗ).

Об'єктом нашого дослідження обрано ФО народного походження, мотиваційною базою виникнення яких є вірування, традиції, звичаї, забобони, правила ведення господарства, народні промисли, народні ігри, фольклор (казки, легенди, пісні). Серед поставлених завдань для досягнення указаної мети зазначимо наступні: уточнити поняття семантичної деривації на матеріалі ФО; виявити вплив національно-специфічного образу, що знаходиться в основі внутрішньої форми цілісного ФЗ, на формування фразеологічно-обумовленого значення дериватів; встановити ознаки національно-специфічного образу внутрішньої форми, які пов'язані із семами, що послугували основою семантичної деривації; проаналізувати німецькі ФО-деривати на предмет використання ядерних/ периферійних сем вихідних ФО; з'ясувати динаміку семантичної деривації ФО німецької мови.

З метою виконання поставлених завдань використовуватимемо методи: фразеологічної ідентифікації (для формування корпусу досліджуваних ФО), описовий метод (опис будови ФО та структури ФЗ студійованих одиниць), компонентного аналізу (розподіл ФЗ на семи та семемі), лінгвокультурологічний аналіз (виявлення національно-культурної специфіки ФЗ), аналізу семантичних інновацій на фразеологічному рівні з позицій семасіології та ономасіології (виявлення образу, покладеного в основу внутрішньої форми, та впливу його ознак на дериваційні процеси).

2. Семантична деривація в аспекті досліджень фразеотворення.

Вперше лексико-семантичний спосіб словотворення було описано Л. М. Щербою. Згодом цю концепцію підтримав В. В. Виноградов, який зазначав, що крім морфологічних і синтаксичних способів словотворення варто виокремлювати також семантичні способи, які виявляються у результаті метафоричних та метонімічних переосмислень первинних значень [Виноградов 1977], що сприяє утворенню ФО.

У наукових дослідженнях панувала думка про те, що фразеотворення – це особливий процес, оскільки конкретний смисл ФО переживає узагальнення і абстрагування від компонентів змісту у процесі вживання. Відомо, що більшість ФО володіють образністю, мають виразну комунікативну цінність, тому ФЗ фіксується словосполученням/ реченням, які вже отримують більш узагальнений смисл. Абстрагування від конкретних ознак номінації, що супроводжується нейтралізацією інваріантного значення принаймні одного компонента, є умовою для фразеологізації смислу словосполучення [Єрченко 1986, с. 35]. Указаний процес відображає реальну дійсність у свідомості мовців, зокрема абстрагування, узагальнення, перехід від одиничного до загального, від конкретного до абстрактного [Єрченко 2009, с. 211].

На фразеологічному рівні деривацію вперше описав О.В. Кунін на матеріалі англійської мови. Для позначення процесів фразеологічної деривації дослідник використовує два терміни: фразеоло-

гічна деривація та фразеологічний словотвір. Під фразеологічною деривацією розуміється процес утворення нових ФО на основі існуючих вихідних; фразеологічний словотвір – утворення нових фразеологічно мотивованих смислів окремих лексичних одиниць [Кунін 1964, с. 25]. О. В. Кунін розглядає фразеологічну деривацію як процес вторинної фразеологізації, а саме конверсію, скорочення чи розширення компонентного складу ФО, утворення за аналогією, за контрастом як різновиди деривації, в результаті яких на базі існуючих ФО утворюються нові [там само].

Проте, як виявили наші попередні розвідки, не всі зазначені способи за О. В. Куніним приводять до семантичних змін нової ФО, тобто не завжди структурні модифікації приносять утворенню нового ФЗ. Наприклад: *da steppt / tanzt der B r* – ‘тут щось весело святкують’ (заміна дієслівного компонента на контекстуальний синонім не утворює нового ФЗ); *das Fell / den Pelz aufteilen / verteilen, bevor der B r erlegt ist* – ‘ділити шкіру невбитого ведмедя’ (замінна смислоутворюючого іменного компонента (Fell – Pelz) та дієслівного компонента (aufteilen – verteilen) формує новий лексичний склад ФО, проте не змінює ФЗ). ФО *Mein Name ist Hase, ich wei von nichts!* (‘моя хата скраю, я нічого не знаю’) часто вживається в усиченому вигляді – *Mein Name ist Hase!*. Проте зазначене О. В. Куніним скорочення ФО не викликає зміни ФЗ.

На думку В. Горпинич, акт семантичної деривації зводиться до переходу семітидини мови в окреме слово/ ФО [Горпинич 1999, с. 131]. Вирішальним чинником утворення похідної ФО, на думку дослідників, є суттєва зміна узагальненого смислу, зв'язаного одним семантичним лейтмотивом, стрижневим компонентом [Срченко 2009, с. 213]. О.В. Кунін зауважує, що новоутворена ФО починає жити самостійним життям, але її значення і тип переосмислення визначається семантикою вихідної ФО [Кунін 1972, с. 20]. Так заміна статичного дієслова динамічним з різним напрямом руху створила би ФО іншого змісту: *auf des Messers Schneide fallen* – ‘потрапити в критическое положение’; *von des Messers abfallen* – ‘вийти із критичного становища’; *auf des Messers R scken stehen* – ‘не бути в критичному становищі’.

3. Стратегії семантичної деривації ФО.

З метою виявлення шляхів переходу семітидини у окреме слово чи нову ФО застосуємо алгоритм опису значень (за Й. А. Стерніним) [Стернін 2013, с. 11–12]. Й. А. Стернін слушно звертає увагу дослідників, які використовують метод словникових дефініцій, на те, що: словникові дефініції не будуються за семним принципом, вони часто тавтологічні; компоненти словникових дефініцій потребують інтерпретації власне як семітидини, їм необхідно надати семного вигляду; у лексикографічному значенні фіксуються переважно ядерні семітидини, при тому не всі, а периферійні зазвичай не фіксуються зовсім. Це ж стосується конотативних і функціональних семітидин; словникові дефініції взаємодоповнюють одна одну [Стернін 2013, с. 10].

На фразеологічному рівні процес семантичної деривації залежить від лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Проте в деяких випадках екстралінгвальна дійсність виявляється вирішальною при утворенні ФО-дериватів [Денисенко 1997]. Тому в ході нашої розвідки вважаємо за необхідне брати до уваги національно-специфічне переосмислення образу, покладеного в основу ФЗ, оскільки саме він пов'язує мовне і позамовне у цілісному ФЗ, формуючи нове значення на основі актуалізованих ядерних чи периферійних семітидин, обраних мовцями для номінації предметів.

Проаналізуємо ФО *wie der Mops (sein)* – (розм., жарт.) 1) ‘бути бадьорим’; 2) ‘бути веселим’; 3) ‘почуватися дуже добре’; 4) (фам.) ‘товста людина невисокого зросту’; 5) ‘гроші’ [Wahrig 2009]. В основу внутрішньої форми ФО покладено образ мопса, дорогої породи собак, що набула популярності у Європі приблизно із XVIII ст., яку могли собі дозволити лише багаті дами. Мопси – собаки невеликого розміру, активні, рухливі, веселі, мають товсте тіло, дуже специфічну мордочку. Саме ці ознаки образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФЗ, зазнали метафоричного переосмислення і сприяли утворенню різних значень однієї мовної форми (ФО). Денотативне значення лексеми *Mops*, зафіксоване у словниках, – мопс (порода собак – денотативне значення на основі ядерної семітидини). У словникових статтях відсутній опис рис цієї породи (периферійні семітидини). Найдавніші значення ФО із компонентом *Mops*, зафіксовані у словниках, це ‘бути бадьорим’, ‘бути веселим’ [там само].

У формуванні ФЗ аналізованої ФО задіяні периферійні семітидини смислоутворюючої лексеми: фізична активність (переосмислено по відношенню до людини – бути бадьорим), рухливість (бути веселим, почуватися добре); зовнішні ознаки образу мопса (невеликий і товстий) сприяли використанню указаної ФО для характеристики зовнішності людини. Велика сума грошей асоціюється із товстим гаманцем. Тому товсте тіло дамської салонної (ще одна ознака заможності) собачки використано для метафоричної номінації великої суми грошей. Вираз мордочок мопсів завжди незадоволений, недружній, непривітний. Протиріччя між зовнішнім виглядом і вдачею собак сприяє утворенню жартишливого відтінку значення ФО, які номінують фізичний чи емоційний стан людини.

Отже, семантична деривація ФО *wie der Mops (sein)* можлива завдяки переосмисленню ознак образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФЗ. Оскільки ознаки образу відображаються у окре-

мих семемах, то актуалізація кожної з них дає поштовх для семантичного розвитку однієї мовної форми.

У ході нашої розвідки виявлено низку ФО, які можуть перетворюватися в семантично-стилістичному плані [Фразеологічна деривація 2011, с. 61]. Наприклад, ФО *rangehen wie Bl cher* – 1) ‘сміливо кинутися вперед’ (розм.); 2) ‘активно фліртувати/ залицятися’ (сучасне значення – жартівливе). Основою ономасіологічного портрету ФО є історичний факт. Генерал Блюхер відзначився мужністю у бою з армією Наполеона під Ватерлоо (1813 р.), завдяки чому німецька і англійська армії перемогли французів. Оскільки цей бій мав вирішальне значення у війні, то образ мужності через ім'я генерала Блюхера закарбовано у ФЗ (‘сміливо кинутися вперед’). У сучасному вживанні ФЗ отримало нову сему – ‘наполегливо залицятися’ – і жартівливий відтінок. Зазнала переосмислення ядерна сема лексеми *Bl cher*, образ якого покладеного у основу внутрішньої форми ФО. Переосмислення ядерної семи спричинило зміни ФЗ також і у стилістичному аспекті.

4. Стратегії дефразеологізації.

Активно досліджується у сучасній германістиці явище дефразеологізації, яке розуміють як процес утворення на базі ФО внаслідок структурно-семантичних змін нових слів (дефразеологічних дериватів), семантика яких визначається структурою значення базової ФО [Лазаренко 2009].

Серед основних способів дефразеологізації виокремлюють: спосіб лексико-фразеологічної конденсації, лексико-морфологічний спосіб, морфолого-синтаксичний спосіб [Аліференко 1993].

Процес лексико-фразеологічної конденсації полягає в тому, що в результаті смислової компресії ФО один із її компонентів конденсує в собі значення ФО в цілому і таким чином набуває лексичної самостійності, наприклад: *versalzen* – ‘насолити комусь’; ‘зіпсувати настрій комусь’, дієслово конденсує значення твірної ФО *jmdm. die Suppe versalzen*. Серед компонентів, що лексикалізувалися, виявлені не лише дієслова, але й іменники, наприклад: *das Gesicht zweites Gesicht*, від дієслівних ФО: *das Garn Garn spinnen*, від ад’єктивних, адвербіальних ФО та ФО зі структурою речення: *das (der) Karnickel Karnickel hat angefangen* [Лазаренко 2009, с. 313].

Основний принцип вибору компоненту ФО, що вичленовується, є його смислоутворюючий статус у семантичній структурі ФО. На цій підставі ми вважаємо, що зазначений спосіб дефразеологізації не є суто лінгвальним процесом. Він пов'язаний із образом внутрішньої форми ФО. Саме стержневий лексичний компонент ФО конденсує і транслює цілісне ФЗ завдяки збереженню ядерних сем і основних ознак національно-специфічного образу, що міститься у внутрішній формі ФО.

Лексико-морфологічний спосіб реалізується в тому, що один із компонентів ФО фокусує у собі значення ФО в цілому і стає базою для подальшого афіксального словотворення: *dachsen* із значенням твірної ФО *schlafen wie ein Dachs* ‘спати як бабак’. Лексико-морфологічний спосіб та лексико-фразеологічна конденсація можуть поєднуватися: *einen Bock schie en der Bock* (лексико-фразеологічна конденсація), *etw. verbocken* (лексико-морфологічний спосіб). Оскільки зазначений спосіб опирається на семантичну конденсацію, то ми вважаємо правомірним зауважити, що і при реалізації указанного способу дефразеологізації транслюється національно-специфічний образ через актуалізацію переосмислених сем.

Нашу увагу привернуло дієслово *jmd. mopst jmdm. etwas* – 1) ‘вкрасти щось (зі столу)’, ‘поцупити щось (якусь дрібницю)’ [Wahrig 2009]; 2) ‘сердити когось’; *sich mopsen* – (розм.) ‘нудьгувати’. У етимологічному словнику [W rterbuch f r Redensarten] знаходимо інформацію щодо значення ‘нудьгувати’. На думку авторів це значення утворилося на основі зовнішності мопсів – знудьгований вираз мордочки. Водночас специфічна анатомія нижньої та верхньої щелепи тварини справляє неприємне враження (сердитий вигляд). Цю характеристику зовнішності вважаємо основою для переосмислення, що сприяло утворенню значення ‘сердити когось’. Тобто, для формування указанного значення дієслова задіяна одна із периферійних сем іменника мопс, який вербалізує образ тварини, що зазнав національно-специфічного переосмислення і сприяв лексико-морфологічному способу деривації.

Хочемо зазначити, що аналіз ФЗ усталеного виразу *wie der Mops sein* (див. вище) не виявив ті периферійні семи, які актуалізувалися у процесі лексико-морфологічного способу деривації. Проте, як встановив етимологічний аналіз значення дієслова, утворення нового значення ґрунтується на національно-специфічному баченні/ розумінні/ переосмисленні рис/ ознак/ характеристик образу, покладеного в основу внутрішньої форми семантики деривату.

Сутність морфолого-синтаксичного способу полягає в тому, що смислоутворюючі компоненти ФО формують складну основу, до якої може приєднуватися словотвірний афікс: *blitzschnell* ‘блискавичний’, ‘миттєвий’ *schnell wie der Blitz* ‘блискавично’, ‘вмить’. При морфолого-синтаксичному способі значення твірної ФО не фокусується на одному з її компонентів, а виражається структурно-твірною інтеграцією декількох компонентів ФО. Утворення слів при морфолого-синтаксичному способі відбувається у результаті: основоскладання *der Frostkopf Frost im Kopf haben*; зсуву: *der*

Gottseibeius Gott sei bei uns! та зрощення: der D nnbrettbohrer das Brett bohren, wo es am d nnten ist [Лазаренко 2009, с. 315]. У результаті структурної інтеграції зберігається семантика ФО у новоствореному слові. Це відбувається, на нашу думку, завдяки актуалізації ядерних сем ФЗ, що уможливує збереження національно-специфічного образу в значенні модифікованої форми.

Дефразеологічні деривати німецької мови можуть утворюватися також внаслідок абрєвіації та контамінації. Однак, як зазначає О.О.Лазаренко, обидва способи є малопродуктивними [Лазаренко 2009, с. 313].

Отже, усі розглянуті способи дефразеологізації – це способи утворення нових смислів окремих лексичних одиниць, які обов'язково залишаються фразеологічно мотивованими.

Висновки.

У результаті нашої розвідки встановлено, що під фразеологічною деривацією розуміється процес утворення нових ФО на основі існуючих вихідних, що спричинює їх семантичну перебудову. У процесі деривації на фразеологічному рівні всі семантичні зміни відбуваються на основі національно-специфічного переосмислення образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО. Національно-специфічне бачення образу, виокремлення і оцінка його ознак, їх переосмислення слугує основою утворення дериватів. На семантичному рівні це відбувається у результаті актуалізації ядерної чи периферійної семи, яка вербалізує певні специфічні ознаки, виокремленні та переосмислені мовцями.

Аналіз корпусу досліджуваних одиниць виявив, що процес семантичної деривації на фразеологічному рівні супроводжується переосмисленням переважно периферійних сем.

Динаміка процесів семантичної деривації ФО німецької мови прослідковується у ході дефразеологізації, яка представлена лексико-фразеологічною конденсацією, лексико-морфологічними змінами, морфолого-синтаксичним способом утворення дериватів. З'ясовано, що всі указані способи дефразеологізації пов'язані із національно-специфічним баченням образу, покладеного у основу внутрішньої форми ФО.

У подальших дослідженнях плануємо детально розглянути питання лексико-морфологічних змін, як одного із способів дефразеологізації на матеріалі німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. (1993). Фразеология в системе современного русского языка. Волгоград, 149 с.
2. Виноградов В. В. (1977). Основные типы лексических значений слова. Москва, с. 162-189. – Режим доступу: <http://www.philology.ru/linguistics2/vinogradov-77a.htm>
3. Горпинич В. (1999). Сучасна українська літературна мова: Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Київ, с. 207
4. Денисенко С.Н. (1997). Варіювання і категорія інтенсивності семантичних ознак фразеологічних дериватів (на матеріалі німецької мови). Львів. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8732/97/>
5. Денисенко С. Н., Романчук О. В., Матвіяс О. В., Мартишук Т. П. Фразеологічна деривація: утворення і становлення фразеологічних одиниць з власним іменем, а також походження власних імен як їх складової частини (2011). Наукові записки. Серія “Філологічна”. Львів, – с. 57-62.
6. Єрченко П.Г. (1986). Критерії визначення фразеологічних словосполучень. Іноземна філологія. Випуск 83. Львів, с. 34-39.
7. Єрченко П.Г. (2009). Фразеологічна деривація як один з видів творення фразеологізмів (на матеріалі англійської мови). Наукові записки. Серія “Філологічна”. Львів, с. 210-219.
8. Кунин А.В. (1964). Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря: автореф. дис. д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови“. Москва, с. 57.
9. Кунин А.В. (1972). Фразеология современного английского языка. Москва, с. 288.
10. Лазаренко О. О. Словотвірний потенціал фразеологічних одиниць сучасної німецької мови. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/55007/128-Lazarenko.pdf?sequence=1>
11. Стернин И. А. (2013). Методы исследования семантики слова. Ярославль, с. 301.
12. Тропіна Н. П. (2004). Семантична деривація в сучасній російській мові: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.02 „Російська мова“. Київ, с. 36.
13. Чередниченко В.О. Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри). – Режим доступу: https://knowledge.allbest.ru/language/s/2c0a65635a2bc78b4d53a89521206c37_0.html
14. Fleischer W. (1982). Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, с. 248.
15. Tushych Yaroslava. (2013). Ethnokulturelle Elemente in der Phraseologie (Untersuchung anhand

folgender Sprachen: Ukrainisch, Tschechisch, Deutsch und Russisch). Greifswald. – Режим доступу: <https://d-nb.info/1067675175/34>

16. Wahrig (2009). Herkunftswörterbuch. Wissenmedia, S. 911. – Режим доступу: <https://www.wissen.de/wortherkunft/mopsen>

17. Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. – Режим доступу: <https://www.redensarten-index.de>

УДК 81'373.74

Людмила Островська
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української філології, теорії
та історії літератури Чорноморського
національного університету імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна)
e-mail: ostrovskaludmyla@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1394-6797

Юлія Кисленко
магістрант 5 курсу кафедри української філології,
теорії та історії літератури Чорноморського
національного університету імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна)
e-mail: jul78530@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1558-0792

СПРОБА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПОРІВНЯНО З БОЛГАРСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ

У статті подано спробу зіставного аналізу фразеологічних одиниць біблійного походження української мови порівняно з болгарською та англійською відповідно до запропонованого алгоритму. Установлено структурні моделі субстантивних, ад'єктивних, вербальних, адвербіальних фразеологічних одиниць біблійного походження в українській мові та структурні схеми фразеологічних одиниць, організованих за моделлю речень, та виявлено спільні й відмінні формальні риси відповідних фразеологічних одиниць в болгарській та англійській мовах. Охарактеризовано семантичні особливості фразеологічних одиниць біблійного походження в зіставляваних мовах. Особливу увагу приділено наявності / відсутності мовного еквівалента відповідної фразеологічної одиниці в зіставляваних мовах.

Ключові слова: фразеологічні одиниці біблійного походження; зіставний аналіз; структурні моделі фразеологічних одиниць; семантика фразеологічних одиниць; мовні еквіваленти.

Ostrovska Lyudmyla, Kyslenko Yuliya. Attempt of a comparative analysis of phraseological units of the biblical origin in the Ukrainian language in comparison with the Bulgarian and English

This article deals with comparative analysis of phraseological units of biblical origin in the Ukrainian language in comparison with Bulgarian and English according to the proposed algorithm. The main aim of the article is to characterize the semantic and structural specifics of phraseological units of biblical origin in the contrasted languages.

300 phraseological units of biblical origin in Ukrainian, Bulgarian and English (100 units of each language) have been analyzed. Structural models of substantive, adjectival, verbal, adverbial phraseological units of biblical origin in Ukrainian have been established and common and distinctive formal features of corresponding phraseological units in Bulgarian and English have been revealed. Above all the features based on typological peculiarities in the contrasted languages. In addition, the structural schemes of phraseological units of biblical origin, which organized by the model of the sentence are analyzed and common and distinctive features in the contrasted languages have been identified. The semantic peculiarities of phraseological units of biblical origin in the contrasted languages have been described, in particular the lexical-semantic groups of substantive, adjectival, verbal, adverbial phraseological units of biblical origin in the contrasted languages have been determined, synonymic and antonymic relations in the structure of phraseological units of biblical origin in the Ukrainian, Bulgarian

and English languages have been studied. It has been revealed that antonymic relations became less common among the analyzed phraseological units. The special attention is given to language equivalents and non equivalents of corresponding phraseological units in the contrasted languages. Phraseological units of biblical origin in the Ukrainian language, which have been characterized by an equivalent in only one language, mostly in the Bulgarian language, have been more observed. A smaller group consists of phraseological units, which semantic equivalents are used in all the analyzed languages. In the Ukrainian language phraseological units of biblical origin, which reflect the specific linguistic picture of the world of the Ukrainians and haven't been singled out in the contrasted languages, have been fixed.

Key words: phraseological units of biblical origin; comparative analysis; structural models of phraseological units; semantic of phraseological units; language equivalents.

Одним з актуальних напрямів сучасного мовознавства є дослідження біблійної фразеології, що виступає важливим елементом серед фразеологічного фонду, широко представленого в багатьох європейських мовах, зокрема в українській, болгарській та англійській.

В україністиці переважно вважається, що поняття біблеїзму об'єднує лексеми, фразеологізми (номінативні, номінативно-комунікативні й комунікативні) та цитати, що прямо або опосередковано походять із Біблії [Черкас 2002, с. 16]. Варто зазначити, що термін «біблеїзм» не обмежується фразеологічними одиницями біблійного походження, а об'єднує різнохарактерні лексеми: топоніми (гідроніми, ойконіми, ороніми), антропоніми, а також цитати, джерелом яких є Біблія. При цьому в сучасній лінгвістиці простежується певна термінологічна неусталеність щодо позначення фразеологічної одиниці біблійного походження, зокрема використовуються терміни: біблеїзм, біблійний фразеологізм, фразеологічний біблеїзм, фразеологізм біблійного походження, біблійний вираз, біблійна фраза, біблійний елемент, з біблійним компонентом.

Українські лінгвісти намагаються окреслити сферу вживання таких фразеологічних одиниць, зазначаючи їхню здатність вільно використовуватися в мовленні поза біблійним контекстом [Зорівчак 2006], [Коваль 2001].

В українському мовознавстві фразеологічні одиниці біблійного походження вивчаються останнім часом досить активно, зокрема досліджено способи реєстрації і тлумачення фразеологічних одиниць в історичній та сучасній фразеографії [Бабиц 2011], охарактеризовано концепт Бог в українських фразеологізмах біблійного походження [Шарманова 2012], з-поміж фразеологічних одиниць з компонентом душа виділено клас фразем, що вказують на стосунки людини з вірою [Каракуця 2002], проаналізовано особливості функціонування поняттєвого поля Бог у словниково-діахронному дискурсі [Мацьків 2008].

Доволі поширеним є вивчення фразеологічних одиниць біблійного походження в етнологічному аспекті, зокрема Н. Сологуб аналізує фразеологічну одиницю брат брата на вила підняв як своєрідну народну трансформацію біблійної оповіді про братів Каїна й Авеля чи антропонім Каїн як власну та загальну назву [Сологуб 2000, с. 180].

Наявні спроби аналізу фразеологічних одиниць біблійного походження в аспекті формування концептуальної мотивації з позиції когнітивної семантики, особливу увагу при цьому зосереджено на специфіці метафори і метонімії як когнітивних механізмів, що беруть участь в утворенні ідіоматичного значення [Андрейчук, Карамішева 2000, с. 56].

Останнім часом активізуються зіставне дослідження біблеїзмів у стилістичному та прагматичному аспектах, зокрема в цьому плані вивчається політичний дискурс [Добош 2017].

Найповніше фразеологічні одиниці біблійного походження як окремих клас в англійській мові вивчав Л. Сміт, який намагався встановити тематичні групи фразеологізмів, проте достатня увага не була приділена семантичній та етимологічній специфіці фразеологічних одиниць біблійного походження [Сміт 1959, с. 24].

Наразі в сучасній болгаристиці найбільш вивченим аспектом є зв'язок болгарської та російської фразеологічних систем, а також проблема перекладу таких фразеологізмів [Димитрова 2012]. Окрім цього, у болгаристиці одним із найгостріших і найсуперечливіших є питання співвідношення понять крилатого вислову і фразеологічної одиниці. Фразеологічною одиницею, на думку К. Нітчевої, є всі переосмислені крилаті вислови: авгиеви обори, пета колона, ті ж вислови, які не переосмислені семантично, фразеологічними одиницями не є: суета на суетите, мълчанието е знак на съгласие [Нитчева 1987, с. 45]. Фразеологічними одиницями біблійного походження вважаються лише ті, у яких відбувається процес семантичної трансформації, а ті одиниці, у яких «слова-компоненти» зберігають своє значення: човек това звучи гордо, виносяться за межі фразеології [Нитчева 1987, с. 24].

Отже, фразеологічні одиниці біблійного походження вивчаються в різних аспектах, але більшість досліджень фокусувалися на вивченні фразеологічного складу певної мови без виокремлення

специфічних рис порівняно його з фразеологічним фондом іншої мови, зокрема не виявлено праць, у яких би досліджувалася структурно-семантична специфіка фразеологічних одиниць біблійного походження української мови порівняно з болгарською та англійською.

Метою статті є охарактеризувати семантико-структурну специфіку фразеологічних одиниць біблійного походження української мови порівняно з болгарською та англійською.

Проаналізовано 300 фразеологічних одиниць біблійного походження в українській, болгарській та англійській мовах (по 100 одиниць кожної мови). Незважаючи на те, що фразеологічні одиниці, які належать до українського, болгарського чи англійського фразеологічного фонду мов походять з одного джерела – Біблії, вони характеризуються як структурними та семантичними особливостями.

Запропоновано такий алгоритм зіставного аналізу біблеїзмів української мови порівняно з болгарською та англійською.

Алгоритм дослідження

1. Виписати з фразеологічного словника фразеологічну одиницю біблійного походження.
2. Визначити вихідну мову фразеологічної одиниці біблійного походження.
3. Встановити структуру (словосполучення/ речення).
4. Охарактеризувати структурний тип фразеологічної одиниці біблійного походження.
5. З'ясувати семантику фразеологічної одиниці біблійного походження.
6. Визначити, до якого морфологічно-семантичного розряду належить фразеологічна одиниця біблійного походження.
7. Виписати (якщо є) мовні еквіваленти із зіставляваних мов.
8. Схарактеризувати структурну та семантичну специфіку фразеологічної одиниці біблійного походження.

Приклад аналізу

1. Вічне життя (СБ; с. 38)
2. Українська.
3. Словосполучення.
4. Іменниковий: Adj1 + N1.
5. 'Життя після смерті, незнищенність чогось'.
6. Субстантивний; метафорично називає предмети, явища та поняття.
7. Бол. вечен живот (РФБ, с. 50), англ. eternal life (АУФС; с. 306)
8. Фразеологічна одиниця біблійного походження є повним еквівалентом у порівнюваних мовах.

Отже, використовуючи алгоритм зіставного аналізу, пропонуємо розглядати фразеологічні одиниці біблійного походження у двох аспектах – структурному та семантичному.

Специфіку фразеологічних одиниць у структурному аспекті перш за все можна пояснити, посилаючись на типологічну класифікацію мов: українська, що належить до синтетичних, у якій граматичне значення синтезується з лексичним у межах слова, натомість, болгарська та англійська – аналітичні, які характеризуються тенденцією до окремого (аналітичного) вираження лексичних і граматичних значень: лексичне значення виражене повнозначними словами, а граматичне – службовими.

Структурна специфіка фразеологічних одиниць біблійного походження полягає у тому, що серед субстантивних найчисельнішу групу складають фразеологічні одиниці біблійного походження із структурою «N1 + N2»: поцілунок Іуди (ФСУМ; с. 684), Юдина целувка (УБФР, с. 253), Judas kiss, a (a kiss of Judas) (АУФС; с. 561) – зрада; суета сует (СБС; с. 119), суета на суетите (УБФР, с. 292), vanity of vanities (АУФС; с. 984) – дріб'язкові житейські турботи; марнота. У болгарській мові такі фразеологічні одиниці вживаються переважно разом з прийменником, що виражає значення відмінка, натомість в англійській такі фразеологічні одиниці або не представлені зовсім, але мають нетотожну структуру.

З-поміж вербальних найбільш чисельною є підгрупа інфінітивних фразеологічних одиниць, наприклад: структурою «Inf + N5»: побити камінням (СБС; с. 134) с камъни замерям някого (РФБ, с. 173), cast (або throw) the first stone at one, to (АУФС; с. 200) – осуджувати, ганити кого-небудь. Крім того, в болгарській мові відповідник вживається із структурою простого двоскладного речення, а у англійській «V + Prep + N», або зі структурою «Inf + prep + N2»: підноситися до небес (СБ; с. 110)

поліщувати чийось думку про кого-небудь, виря врат (РФБ, с. 56) – ставати непокірним. Відповідник в аналізованих мовах є неідентичним, оскільки в болгарській мові компонентний склад характеризується формулою «V + N». До цієї групи слід віднести фразеологічну одиницю нести на вівтар (ФСУМ; с. 113) – жертвувати чим-небудь, самовіддано працювати в ім'я чогось, яка вживається тільки в українській мові.

Фонд ад'єктивних фразеологічних одиниць представлений декількома фразеологізмами: не від

світу цього (СБ; с. 97), не от мира сего (УБФР, с. 202) – далекий від реальності, не пристосований до життя; сильні світу цього (СБС; с. 112), силните на света (УБФР, с. 275) ті, хто має владу. Ці фразеологічні одиниці, що вживаються переважно в українській та болгарській із структурою «*peg+Pprep+N2+Adj2*» для першої фразеологічної одиниці, та «*Adj1 + N2 + Pron2*».

Для адвербіальні фразеологічних одиниць біблійного походження характерною є модель: «*Pprep + N1 + (Pprep) + (N2)*» («*прийменник + іменник + (прийменник) + (іменник)*»): як манна з неба (з небес) падає, перев. з запереченням «не» (ФСУМ; с. 464) – раптово. Крім того, вони майже не актуалізовані в англійській мові.

З-поміж аналізованих конструкцій виявлено фразеологічні одиниці біблійного походження, які структурно організовані за моделями як простого, так і складного речень: жити не хлібом єдиним (одним) (ФСУМ; с. 294), не само за єдиния хляб човек живее (РФБ, с. 451) – мати, крім матеріальних, духовні інтереси.; душа відлетіла (душа відлітає з тіла) (ФСУМ; с. 123), отивам в'єв вечния си дом (РФБ, с. 100) помирати.

Досліджуючи специфічні риси фразеологічних одиниць, виокремлено такі структурні-семантичні типи: субстантивні, що функціонально співвідносяться з іменником, наприклад: заблукала (зблудла) вівця (ФСУМ; с. 113), блудна вівця (ФСУМ; с. 35), заблудена (загуена, изгубена) овца (РФБ, с. 255); місця, локації: вогненна геєнна (СБ; с. 40), геєна та огнена (РФБ, с. 69), Egyptian darkness (АУФС; с. 300); вербальні: любити ближнього свого (СБ; с. 85), обичай (в'єзлюби) ближния си (РФБ, с. 26), rise from the dead (або from the grave), to (АУФС; с. 821); ад'єктивні: не від світу цього (СБ; с. 97), не от мира сего (УБФР, с. 202), сильні світу цього (СБС; с. 112), силните на света (УБФР, с. 275); адвербіальні: як манна з неба (з небес) падає, перев. з запереченням «не» (ФСУМ; с. 464), като манна небесна (РФБ, с. 215), manna from Heaven (АД; с. 253).

Зважаючи на семантичні особливості функціонування фразеологічних одиниць біблійного походження, виділено такі лексико-семантичні групи: до іменникових входять такі групи, як назви людей: адамові діти (ФСУМ; с. 13), раб божий, раба божа (ФСУМ; с. 725), призначення – Господній посланець (СБ; с. 50), заблукала (зблудла) вівця (ФСУМ; с. 113), блудна вівця (ФСУМ; с. 35), заблудена (загуена, изгубена) овца (РФБ, с. 255); місця, локації: вогненна геєнна (СБ; с. 40), геєна та огнена (РФБ, с. 69), Egyptian darkness (АУФС; с. 300), From Dan to Beersheba (АУФС; с. 360).

Найчисельнішою групою іменникових фразеологізмів біблійного походження є ті, які метафорично називають: предмети, явища та поняття духовного життя, наведемо деякі з них: заборонений плід (СБ; с. 67), забраненият плод (РФБ, с. 292), forbidden (або stolen) fruit (АУФС; с. 349), Альфа і Омега (ФСУМ; с. 14), алфата и омегата, (УБФР, с. 33) Alpha and Omega (АУФС; с. 30); певну ситуацію: вавилонське стовпотворіння (ФСУМ; с. 65), вавилонско стълпотворение (РФБ, с. 392), babel of tongues (або voices) (АУФС; с. 56).

Ад'єктивні фразеологічні одиниці позначають ознаку, яка стосується передусім людей, і семантика якої створена на основі біблійного образу чи ситуації. Це стосується насамперед моральних рис людини не від світу цього (СБ; с. 97), не от мира сего (УБФР, с. 202), сильні світу цього (СБС; с. 112), силните на света (УБФР, с. 275). Ця лексико-семантична група містить у собі лише декілька одиниць.

Особливістю дієслівних фразеологічних одиниць є називати морально-релігійні формули віри: любити ближнього свого (СБ; с. 85), обичай (в'єзлюби) ближния си (РФБ, с. 26); визначати стан людини: покидати грішну землю (ФСУМ; с. 199) rise from the dead (або from the grave), to (АУФС; с. 821); описувати її поведінку: не кидайте бісеру (перлів) перед свиньми (СБС; с. 193); називати моральні цінності: побити камінням (СБС; с. 134), cast (або throw) the first stone at one, to (АУФС; с. 200).

Адвербіальні фразеологічні одиниці можуть бути якісно-означальними (як манна з неба (з небес) падає, переважно з запереченням «не» (ФСУМ; с. 464), като манна небесна (РФБ, с. 215), manna from Heaven (АД; с. 253); часу: час розкидати каміння і час каміння збирати (СБ; с. 165), від Адама (СБ; с. 31), от Адама (от дядя Адама) (РФБ; с. 20), since Adam was a boy (БАРФС; с. 32); міри: до божого (страшного) суду (ФСУМ; с. 878), до гроб (до гроба); до живот (УБФР, с. 108); місця: під сонцем (СБ; с. 111), под слънцето (УБФР, с. 241).

Найбільше виявлено фразеологічних одиниць біблійного походження, які характеризуються наявністю відповідника лише в одній мові, переважно болгарській: наріжний камінь (СБ, с. 98), root of the matter, the (АУФС, с. 172) – основа чого-небудь; притча во язицех (СБ; с. 122), притча во язицех (УБФР, с. 256) – щось, що набуло широкої популярності, про що всі говорять; агнець божий (ФСУМ; с. 13), агнец Божий (РФБ; с. 17). Меншу за чисельністю групу становлять такі фразеологічні одиниці, еквіваленти яких за семантикою використовуються в аналізованих мовах: хліб насущний (ФСУМ; с. 927), хляб насъщен (РФБ, с. 451), daily bread (АУФС; с. 257) необхідне для прожитку, існування; терновий вінок (ФСУМ; с. 131), трънен венец (РФБ, с. 47), fire and brimstone (АУФС; с.

334), millstone about (або round) one's neck (АУФС; с. 672) – муки, страждання .

Крім того, в українській мові наявні такі фразеологічні одиниці, які відображають суто мовну картину світу українців та не заактуалізовані в зіставлених мовах: Адамово ребро (ФСУМ; с. 13) – жінка; плоть і кров (РФБ; с. 17) – рідна дитина, дитя; Гетсиманський сад (СБ; с. 45) – місце останньої молитви перед стратою, останні години перед арештом і смертю; гірчице зерно (СБ; с. 46) – щось найменше за формою, але суттєве за змістом; неопалима купина (СБС; с. 61) – щось незнищенне, що відзначається святістю; замість хліба дати камінь (СБС, с. 195) – крайня межа бездушності; Божа пташка (ФСУМ; с. 71); продаватися за миску сочевиці (продаватися за сочевичну юшку) (СБ; с. 125) – спокуситися на нікчемні вигоди; скидати з себе ветхого Адама (ФСУМ; с. 76) – духовно оновитися; іти з димом (пустити з димом) (ФСУМ; с. 228); відрізнити божий дар від яєчні (ФСУМ; с. 126) – зневажл. розбиратися в чому-небудь .

Важливо схарактеризувати синонімічні та антонімічні відношення в системі фразеологічного фонду української, болгарської та англійської мов. Синонімічні відношення встановлюються серед таких фразеологічних одиниць: заблукала (заблудла) вівця (ФСУМ; с. 113), блудна вівця (ФСУМ; с. 35), заблудена (загуена, изгубена) овца (РФБ, с. 255), pet lamb, one's (АУФС; с. 754), lost sheep (АУФС; с. 630) – людина, що порвала стосунки з середовищем, до якого належала, або яка збилася з правильного життєвого шляху. Наведений фразеологізм в англійській мові має два відповідники: pet lamb, one's (АУФС; с. 754), lost sheep (АУФС; с. 630). Отже, синонімія встановлюється всередині мови. Золотий телець (ФСУМ; с. 344), златен телец (УБФР, с. 142), golden calf (АД; с. 56), mammon (або Mammon) of unrighteousness, the (АУФС; с. 658) – влада грошей .

Значення символ помсти актуалізується за допомогою двох рядів фразеологічних одиниць: око за око (ФСУМ; с. 585), зуб за зуб (ФСУМ; с. 347), според (за) мяра (УБФР, с. 225), eye for eye (an eye for an eye; an eye for an eye) and a tooth for a tooth; eye for eye, tooth for tooth; (АУФС; с. 311). Терновий вінок (ФСУМ; с. 131), трънен венец (РФБ, с. 47), fire and brimstone (АУФС; с. 334), millstone about (або round) one's neck (АУФС; с. 672) – муки, страждання. Наведений фразеологізм в англійській мові має два відповідники: fire and brimstone (АУФС; с. 334), millstone about (або round) one's neck (АУФС; с. 672).

Значення винагорода за зраду актуалізується за допомогою двох рядів фразеологічних одиниць: тридцять срібняків (СБ; с. 149) Іудині срібняки (ФСУМ; с. 356), за тридесет сребърника (РФБ, с. 388), юдино желязо (УБФР, с. 327), thirty pieces of silver, the (АУФС; с. 942).

Семантика вистраждати до кінця може виражатися такими фразеологічними одиницями: випити гірку чашу до дна (ФСУМ; с. 97), пия от чашата на някого (РФБ, с. 462), випити чашу лиха (ФСУМ; с. 945-946), изпия(изпивам) горчивата чаша (або изпия(изпивам) до дъно чашата на нещо) (УБФР, с. 56), лижа прах (РФБ, с. 302), drain (drink) the cup (of bitterness, humiliation, sorrow) (АУФС; с. 268), burden and the heat of the day, the (АУФС; с. 172), cup was full (або running over), one's (тж. one's cup was filled to the brim (АУФС; с. 249), fill up the measure of something, to (АУФС; с. 330).

Значення померти актуалізується за допомогою таких фразеологічних одиниць: душа відлетіла (душа відлітає з тіла) (ФСУМ; с. 123), покидати грішну землю (ФСУМ; с. 199), отивам във вечния си дом(РФБ, с. 100), издигам (издигна) до небесата (до облаците) (УБФР, с. 240), падам от меч (РФБ, с. 220), отивам на небето (РФБ, с. 238), golden bowl is broken, the(АУФС; с. 418).

У болгарській мові фразеологізм із значенням бути безнадійно хворим, близьким до смерті; помирати актуалізується за допомогою таких структур: мириша на пръст (на земя, на гроб); бера душа; държа тамяна под носа си (УБФР, с. 192). Крім того, у болгарській мові синонімічними є фразеологізми із значенням знищити, зруйнувати: изтрия (залича) от лицето на земята (УБФР, с. 139), не оставям камък върху на камък (УБФР, с. 206).

Антонімічні відношення серед аналізованих фразеологічних одиниць набули меншого поширення: вогненна геєнна (СБ; с. 40), геєна (та) огнена (РФБ, с. 69) – пекло та во (царствіє) небесне (Боже, вічне) (ФСУМ; с. 938), Небесно царство; царство му небесне (УБФР, с. 218), Kingdom {або kingdom) of God {або of heaven), the (АУФС; с. 576) – рай. Крім того, манна небесна (РФБ, с. 215), manna from Heaven (АД; с. 253) – щось, що дається без будь-яких зусиль а також камінь спотикання (ФСУМ; с. 363), камен преткновения (УБФР, с. 156), rock on which we split, the (АУФС; с. 822) – труднощі під час здолання чогось. Сіль землі (ФСУМ; с. 809), солта на земята (УБФР, с. 276) – щось найцінніше та катю капка вода в морет о (РФБ, с. 236) – щось мізерне. Любити ближнього свого (СБ; с. 85), обичай (възлюбю) ближния си (РФБ, с. 26) – любити когось, як і самого себе – антонімічним фразеологізмом до побити камінням (СБС; с. 134), храня с пелин някого (РФБ, с. 280), с камъни замерям някого (РФБ, с. 173), ask for bread and be given a stone, to (АУФС; с. 39), cast (або throw) the first stone at one, to (АУФС; с. 200) – осуджувати, ганити кого-небудь. Антонімічні відношення встановлюються між парою: от создание (сътворения) мира (сего) (РФБ, с. 223) – від самого початку та to the longest day one lived (АУФС; с. 959) – до кінця .

Отже, встановлено структурні моделі субстантивних, ад'єктивних, вербальних, адвербіальних фразеологічних одиниць біблійного походження в українській мові та виявлено спільні й відмінні формальні риси відповідних фразеологічних одиниць в болгарській та англійській мовах, які ґрунтуються перш за все на типологічних особливостях зіставляваних мов. Проаналізовано структурні схеми фразеологічних одиниць біблійного походження, організованих за моделлю речення, та виділено спільні та відмінні ознаки в зіставляваних мовах. Описано семантичні особливості фразеологічних одиниць біблійного походження в зіставляваних мовах, виділено лексико-семантичні групи субстантивних, ад'єктивних, адвербіальних фразеологічних одиниць біблійного походження, простежено синонімічні та антонімічні відношення в системі фразеологічних одиниць біблійного походження української, болгарської та англійської мов. З'ясовано, що антонімічні відношення серед аналізованих фразеологічних одиниць набули меншого поширення. Особливу увагу приділено наявності / відсутності мовного еквівалента відповідної фразеологічної одиниці в зіставляваних мовах. Найбільше виявлено фразеологічні одиниць української мови біблійного походження, які характеризуються наявністю відповідника лише в одній мові, переважно болгарській. Меншу групу становлять фразеологічні одиниці, еквіваленти яких за семантикою наявні в усіх аналізованих мовах. В українській мові зафіксовано такі фразеологічні одиниці біблійного походження, які відображають суто мовну картину світу українців та не заактуалізовані в зіставляваних мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчук, Н. І. і Карамішева, І. Д. (2000). Біблеїзми з точки зору когнітивної семантики. [У:] Вісник Державного університету «Львівська політехніка». № 381. Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики. Львів, с. 55–58.
2. Бабич, Н. Д. (2011). Способи реєстрації і тлумачення фразеологізмів в історичній та сучасній фразеографії. [У:] Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Київ, с. 86–98.
3. Димитрова, П. (2012). За някои трансформации на фразеологизмите с библейски произход в руски и български език. [У:] Сборник Паисиеви четения. Научни трудове на Пловдивския университет. Т. 50 (кн. 1, сб. В). Пловдив, с. 636–651.
4. Добош, О. (2017). Аналіз біблеїзмів: стилістична і прагматична функції (на матеріалі промов українського президента П. Порошенка та 44-го президента США Б. Обами). [У:] Людина. Комп'ютер. Комунікація. Зб. наукових праць. — Львів, с. 158–163.
5. Зорівчак, Р. П. (2006). Біблеїзми у нашому мовленні. [У:] Кримська Світлиця. № 38, с. 103.
6. Каракуця, О. М. (2002). Фразеологізми української мови з компонентом душа (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 19 с.
7. Коваль, А. П. (2001). Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ, 312 с.
8. Мацьків, П. В. (2008). Особливості функціонування поняттєвого поля Бог у словниково-діахронному дискурсі. [У:] Лінгвістика. Зб. наук. пр. № 3 (15), с. 117–123.
9. Ничева, К. (1987). Българска фразеология. София, 244 с.
10. Смит, Логан П. (1959). Фразеология английского языка [Перевод А.С. Игнатъева]. Москва, 207 с.
11. Сологуб, Н. (2000). Біблійні образи в етнологічному аспекті. [У:] Біблія і культура. Зб. наук. пр. Вип. 1. Чернівці, с. 179–182.
12. Черкас, Н. В. (2002) Структурно-семантична класифікація фразеологічних одиниць біблійного походження у романі Дж. Хеллера «Бог знає». [У:] Біблія і культура. Зб. наук. ст. Вип. 4. Чернівці, с. 243–247.
13. Шарманова, Н. М. (2012). Концепт Бог в українських фразеологізмах біблійного походження [У:] День української писемності і мови. Внесок преподобного Нестора-Літописця в історію української писемності. Зб. наук. пр. Кривий Ріг, с. 15.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

РБФ – Въттов, В. (2002). Библията в езика ни : речник на фразеологизмите с библейски произход. Велико Търново, 472 с.

УБФР Українсько-болгарський фразеологічний словник = Украинско-български фразеологичен речник (2011). К. Потапенко-Калоянова. Київ, 374 с.

ФСУМ Фразеологічний словник української мови (1993). Л. С. Паламарчук. Київ, 984 с.

СБС – Коваль, А. П. (2001). Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ, 312 с.

СБ – Колоїз, Ж. В. (2002). Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження.

Кривий Ріг, 96 с.

АУФС Англо-український фразеологічний словник (2005). К. Т. Баранцев. Київ, 1056 с.
AD – Robert, A. (2006) Allen's dictionary of English phrases. London, 1422 с.

УДК 811.161.2.276.1“18”

Тетяна Сукаленко
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри журналістики, української словесності
та культури Університету державної
фіскальної служби України
(Ірпінь, Україна)
e-mail: sukalenko78@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5107-9914

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ «МОСКАЛЬ-СОЛДАТ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТ.

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типу «москаль-солдат», зафіксованого в українському художньому дискурсі ХІХ століття з урахуванням його поняттєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик. У структурі типу «москаль-солдат» виокремлено основні фрейми: «Мовні характеристики», «Служба», «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики».

Ключові слова: художній дискурс, лінгвокультурний типаж «москаль-солдат», поняттєві, перцептивно-образні і ціннісні характеристики, фрейм.

В статті розроблена модель описання лінгвокультурного типу «москаль-солдат», зафіксованого в українському художньому дискурсі ХІХ століття з урахуванням його поняттєвих, образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик. В структурі типу «москаль-солдат» виокремлено основні фрейми: «Язикові характеристики», «Служба», «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики».

Ключевые слова: художественный дискурс, лингвокультурный типаж «москаль-солдат», понятийные, перцептивно-образные и ценностные характеристики, фрейм.

Sukalenko Tatyana. The linguistic and cultural type «moskal-soldier» in Ukrainian literature of the 19th century

The research introduces a new approach to linguistic modeling of national character through description of linguistic and cultural types as generalized recognizable images of representatives from certain social groups, whose conduct was preconditioned by common ethnical and cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine. The present report shows the intermediate results of analysis of the type «moskal-soldier» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of typified individuality of «moskal-soldier» in Ukrainian literature of the 19th century guided by the ideas suggested in several publications of prof. V.I. Karasyk, which are devoted to new trend in linguistic and cultural studies – the theory of linguistic and cultural types. Apart from those characteristics of the type «moskal-soldier» presented in dictionaries, it is important to consider perceptive and evaluative characteristics of the type «moskal-soldier», which could be traced in artistic discourse of the 19th century. They form typical images of appearance, age, behavior manners of the type «moskal-soldier». In the structure of type «moskal-soldier» the author of the article singles basic frames: «Speech characteristics», «Military service», «Internal moral characteristics», «External characteristics».

Key words: fiction discourse, linguistic and cultural type «moskal-soldier», conceptual, perceptual, figurative and evaluative characteristics, frame.

Активізація на рубежі ХХ – ХХІ ст. в лінгвістиці антропоцентричної парадигми у вивченні мов зумовила помітне збільшення досліджень глибинної і дискурсивної семантики, дискурсознавства, лінгвокультурології, етнолінгвістики тощо. Закономірно, це посилює інтерес до подальшого вивчення концептуальної будови людської свідомості, а отже, і до формування й розвитку нової дисципліни – лінгвоконцептології. Становлення лінгвоконцептології послугувало підставою для формування різних підходів до опису концептуального представлення дійсності. У межах лінгвоконцептології формується 5 основних напрямів: етнолінгвоконцептологія, зіставна етнолінгвоконцептологія, наукова концептологія; художня лінгвоконцептологія, лінгвоконцептографія. До зазначеного

переліку, поза всяким сумнівом, належить і шостий напрям, об'єктом дослідження якого є лінгвокультурні типажі – узагальнені образи представника певної соціальної групи в межах конкретної культури. Їхню впізнаваність зумовлюють специфічні характеристики вербальної та невербальної поведінки і ціннісні орієнтації (В. І. Карасик).

Доказом формування цього напрямку є велика кількість досліджень, пов'язаних з описом поняттєвих, образних та ціннісних характеристик специфічного мовного концепту, яким є типаж. Про плідність виділення поняття «лінгвокультурний типаж» (ЛТ) свідчить неабиякий досвід опису і моделювання конкретних лінгвокультурних типажів у російському мовознавстві. Широкий реєстр лінгвокультурних типажів представлений у працях дослідників, які розвивають наукові думки та підходи волгоградської наукової школи під керівництвом професора В. І. Карасика.

В українській лінгвокультурології типажам присвячено досить мало праць, переважна більшість з них описує типажі з іспанської, французької, британської, англійської, німецької дійсності (М. А. Суслова, К. О. Ахтирська, О. В. Дорошенко, О. Ю. Бондарчук, М. В. Стуліна, І. Б. Бордуляк, Є. М. Санченко, О. П. Дубчак, А. Ю. Леонова, О. П. Демиденко, А. В. Русакова, А. А. Марчишина та ін.). Опису власне українських типажів присвячено лиш окремі статті. Зокрема, Н. В. Коч дослідила один із культурологічно значущих ретротипажів українського національного дискурсу типаж [українського] козака. Це дає змогу стверджувати, що проблематика, пов'язана з описом лінгвокультурних типажів, в українському мовознавстві перебуває на етапі зародження.

Мета дослідження полягає у виділенні й описі лінгвокультурного типу ХІХ ст. «москаль-солдат» на тлі розкриття стереотипних уявлень, характерних для українського художнього дискурсу про соціальні, культурні, мовні реалії того часу.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: описати ЛТ «москаль-солдат» з урахуванням образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик.

Мета й завдання роботи зумовили вибір основних методів і прийомів дослідження, серед яких такі: метод суцільної вибірки (для добору текстового матеріалу), концептуальний аналіз (для опису лінгвокультурного типу як специфічного різновиду концептів), метод фреймового аналізу (для вивчення художнього дискурсу, пояснення мовних явищ з позиції когнітивного аналізу).

В українському ХД ХІХ ст. представлений ЛТ «москаль-солдат» у творах І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, С. В. Руданського, І. С. Нечуя-Левицького, І. К. Карпенка-Карого, Панаса Мирного, А. Я. Чайковського, М. П. Левицького.

У ХД ХІХ ст. ЛТ «москаль-солдат» зазнав значних змін, пов'язаних із статусом перших українських земель та їх належністю або до Польщі, або до Росії. Досить нечастотним є опозиційне протиставлення москалів-солдатів із козаками. Письменники ХІХ ст. подають позитивну оцінку козаків і виявляють негативне ставлення до москалів, що пов'язано з подіями 1654 року. Москалі в художніх творах часто зображені на рівні побутового конфлікту. Письменник зображує москалів з погляду українців, очима козаків (у халатах, смішні, недоречні): Козаки ... подалися до московських шатрів. Тоді вийшли і москалі та стали собі обопільно кланятись. Побачивши таких бородачів, Андрійко сміявся в кулак. Москалі у своїх халатах були неповороткі. До того вони держались з такою повагою, задерши голови вгору, наче б їх хто на коли настромив (А. Я. Чайковський. Віддячився, с. 380) – опис тяжіє до негативної оцінки автором зображуваних персонажів.

Протиставлення відбувається за ознакою «свій – чужий» та стосується лінії поведінки персонажів: За рікою пустилися в степ. Посли їхали на возах. Козаки їх супроводжували. Поки їхали в межах запорозьких, москалі ставилися до козаків увічливо. Та чим далі, вони ставали гордими, а козакам грубили, були непривітні, називали їх хахлами. Осавул ледве здержав своїх козаків, які збиралися при нагоді або вибити москалів, або лишити їх самих. – Коли ж воно годі видержати. На таку зневагу то аж рука свербить, так би йно хляснути по пиці. – Найкраще до них нічого не говорити та не відзиватись, – уговорював осавула. – Як не відзиватись, коли ця погань сама у вічі лізе. Ти йому подай це та те, послужи (А. Я. Чайковський. Віддячився, с. 387).

Наступний контекст актуалізує протиставлення козаків та москалів за внутрішньою моральною характеристикою (хоробрість): Козаки... ладились скакати у воду. А що зробити з москалями? Ледве чи вони знаються з водою, та чи дадуть собі раду. Москалі дуже налякалися (А. Я. Чайковський. Віддячився, с. 381).

У наведеному контексті автор актуалізує лексему кацап, яка теж виступає репрезентантом типу «москаль» та вербалізує відповідний елемент дійсності, відбитої у свідомості народу: – ...Хіба ж справді ми їх холопи, чи що? Напруження зростало з кожним днем. Один з московської челяді раз на нічліг став сваритися з козаком, а відтак вдарив його по обличчю. В ту ж мить козак ухопив кацапа за бороду та давай кулакувати по пиці. Інші теж кинулися до бійки і зчинилася така метушня, що Господи. Не можна було їх розірвати, що не робив осавул. Щастя, що до шабель не взялись, а таки так завели кулачно, перемогли москалів і здорово побили (А. Я. Чайковський. Віддячився,

с. 387-388).

Локально-групові цінності актуалізовано в такому мікроконтексті: Козаки зібралися зараз і врадили так: – Кошовий звелів їм пильнувати послів, щоби їм до лихого не сталося. Ми так будемо робити. Та ми не є на те, щоб їм служити. Ото ж, братці, ми тепер від москалів здалека. Ми собі, а вони собі. Наша річ сторожити, розвідувати дорогу, а вони хай самі про себе промишляють (А. Я. Чайковський. Віддячився, с. 388) – автор вибудовує опозиційні відношення свій – чужий, які виражені за допомогою синтаксичної конструкції Ми собі, а вони собі.

В іншому прикладі через протиставлення козаків та москалів акцентовано увагу на мовних характеристиках типажу «москаль»: Козаки стали сміятися. – Как он резко возражает! – говорили москалі. – Какая дьявольщина! – Не дивуйтесь, ваші милості, він не розібрав, як слід, вашої речі, – справдувався старшина (А. Я. Чайковський. Віддячився, с. 382).

Після входження України до Російської імперії «москаль» втрачає конотацію «той, хто прийшов з московських земель» і набуває іншого значення – військовослужбовець, який служить у царській армії.

У ЛТ «москаль-солдат» (військовослужбовець, який служить у царській армії) виокремлено такі фрейми: «Мовні характеристики», «Служба», «Внутрішні моральні характеристики», «Зовнішні характеристики».

Фрейм «Мовні характеристики».

Спілкування москаля-солдата зображується стереотипно. В українській літературі XIX ст. виділяються за мовою два типи солдатів: ті, які вживають винятково нормативну російську мову, й ті, мова яких макаронічна, але близька до нормативної. У ХД XIX ст. подано яскраві мовні характеристики Шельменка, що виявляються в уживанні росіянізмів, так званих військових професіоналізмів: [Шельменко:] Отак. Який я салдат? Був колись салдатом, як і усяк наш братчик воєнний, та знаєте, як я у службу пішов, будучи, охотою, так такий хвабрий був, що тільки де забачу турка, то так його, будучи, і азрубав, так за се мене і пожаловали чином, і вже я, стало бити, з простих вийшов, а став, будучи, капітанський денщик. От що! (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Шельменко-денщик, т. 1, с. 318) – характеристика персонажа хоробрий актуалізує позитивну оцінку цього образу; [Шельменко:] (один, выходит от дому и ищет между деревьями). ... А як я подивлюся, так усюди однаковісінько – і у волості, і у суді, і у службі. Салдат або писар, та й секретар діло зробить, усе до ладу приведе, а начальник і хваста: его миста зделалі. От і тут так: я зовсім усе діло налагодив, баришню вкрадемо, його благородіє оженився і худобу забере, а Шельменці коли скаже спасибі, то ще й гаразд; а коли тут же провинишся у чім, то зараз і палки. О, докучили мені отії палки! (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Шельменко-денщик, т. 1, с. 328) – простежується негативна авторська оцінка персонажа.

Подібне представлення мовного портрета москаля-солдата характерне й іншим письменникам XIX ст. Наприклад, у Панаса Мирного читаємо: – Ей, ти! как тебя зовут? – гукнув москаль на машталіра (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 203); Максим устав. За ним прокинулись деякі другі; почалась з товариством розмова. – ... Да так ... двадцать пять садрал! Зверь, брат, настоящий зверь! Говорит: кали дадите, братцы, четвертую, скажу ротному; а не дадите, – не смей и рта разинуть!.. – Старава, брат, варабья на мякине не изловишь! Он, братцы, знает досканальна всю ефту механику, – вияснив один з нар, посмоктуючи люльку і спльовуючи на стелю. – Да ведь пайми ты, Митрич: так ведь безбожно драть! Это ведь с сваго брата, а не с чужова! – Поди ... Станет он разбирать: где свой, где чужой... Ему – дай! – Ну, и не зверь ли?.. Зверь и есть. Отак розмовляли москалі, поки Максим умився, убрався (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 150–151) – мова персонажів у цьому уривку є найяскравішою їх характеристикою, оскільки вербалізує їхню систему цінностей, зумовлених суспільним становищем; – Ох... о-ох! – стогнала стара. – Сину мій... сину!.. – сльози градом котилися з очей. – Водіці іспейте, матушка! – умовляв москаль, підводячи кухоль до її рота. Стара сьорбнула, ледве ковтнула (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 203); – Везі, брат, домой! – одказав москаль. – Куди ж ти її повезеш? – Домой, известно (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 203); – Вот, брат, каковы бивают дела на свете! – промовив він [москаль] до насупленого часового. – Мати? – понуро спитав той. – Мать! – зідхнувши, відказав москаль і скрився за браму (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 204) – автор показує те, що москалі були російськомовними.

Яскраві мовні характеристики типажу «москаль-солдат» представлені у творах С. В. Руданського та Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, де також акцентовано увагу на макаронічності його мови: Стягнув собі [москаль]: «Пращай, бабка! Злом не памінай!» Стара баба у погоню: «Служба, почекай!» (С. В. Руданський. Москаль з полотном, т. 1, с. 141); «Пусть себе, – москаль говорить, – Баба паарьоть, Віть добраво чаловека Куля не вазьмьоть...» (С. В. Руданський. Москаль з полотном, т. 1, с. 141); Їде москаль серед зими Нашими волами: «Гей, вали, – кричить сердитий, – Чтоб чорт ездил вамі!» (С. В. Руданський. Москаль на волах, т. 1, с. 140); Сидить москаль коло лави, Порох насипае. Аж підходить стара баба: «А що то?» – питає. «А что ж! Икра солдацкая, – Став москаль брехати. – Віть с етаво

у нас, бабка, Виходять салдати!..» (С. В. Руданський. Москаль на волах, т. 1, с. 143); [Скорик:] Та я так – то у аднаво приятеля паживу... – до сватанне (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Сватання на Гончарівці, т. 2, с. 31); [Скорик:] Так ти усно у городе і живьош? Што ж я з табою нігде не пастречался? А у каком реместві? (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Сватання на Гончарівці, т. 2, с. 30).

Як підросійські, так і пiдавстрійські письменники ХІХ ст. акцентують увагу на тому, що москалі-солдати в побуті спілкувалися російською мовою:

[Солдат:] Ну, што и говорите! Вить вы – природные певцы. У нас пословица есть: хохлы никуда не годятся, да голос у них хорош (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 265); [Петро:] Співали московські пісні на наш голос, Климовський танцював з москалем. А що говорили, то трудно розібрати, бо сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 237); [Солдат:] Да спой-ка ты, хохлач, хотя одну русскую песню. Ну, спой!.. Э, брат, стал! [Михайло:] Вашу? А яку? Може, соколика або кукушечку?.. Може, лапушку або кумушку? Може, рукавичку або підпоясочку? Убирайся з своїми піснями!.. Правду сказати, есть що й переймати!.. Жінко, заспівай же ти по-своєму ту пісню, що москаль співав. (К солдату). Сядь та послухай, як вона співа (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 264) – використовуючи протиставлення свій – чужий, автор висловлює негативну оцінку типажу;

– Так точно, ваше высок[ородие], – забарабанив москаль, – их благородие правду говорят, что черти на замчище завелись. Мне сказывал десятник тоже. Городничий стоял и дивился то на десятника, то на квартального (Панас Мирний. [Родина Бородаїв], т. 4, с. 294–295) – долучення до мови персонажа негативних образів сакральної картини світу актуалізує негативну оцінку образу;

Коло входу стояв москаль. – Чево тібе, бабка? – спитав він. – А чи тут у вас, земляк, хворі лежать, новобранці, тії, “азіати”? – Тут. – Мені б довідатися... Мого постояльця сюди завезли... Шия прозивається... Га? – Доведатися? А ты зайди и дежурного фершала успроси. Варвара зайшла у підсіння, допиталася фершала (М. П. Левицький. Деда, с. 293).

У діалозі генерала і відставного москаля помітна зверхність генерала. Якщо генерал говорить російською мовою, то москаль-солдат – суржилом, завченими зворотами: – Был в кампании? – Точно так, ваш... превосходительство; під Горним Дубняком ранен у груди. – Как зовут? – Федор Шляховий [старий москаль]. – Гм... так, – протяг генерал, ніяк не можучи собі пригадати колишнього зводного. – Ну, что ж, брат, дело какое есть? – Явіть начальницьку отеческу милость, ваше превосходительство, – промовив старий, низенько кланяючись. – Пенсію поклопочіть мені... Немоцний став, не зароблю вже хліба... – і знов уклонився. – Пенсію?.. Гм... пенсію! Какою же, брат, пенсію? Из Александровского комитета о раненых... Ты ранен, говоришь?.. – У груди, навиліт, ваше превосходительство. – И не способен к труду? – Де вже способен! Задишка, дух запирае... (М. П. Левицький. Пенсія, с. 60–61) – автор вербалізує систему ієрархічних відношень між військовими-москалями та ціннісні орієнтири, зумовлені службою.

Фрейм «Служба». Найпоширенішим фреймом у розкритті ЛТ «москаль-солдат» є фрейм «Служба».

Слот «Муштра». Значний масив художніх текстів пов'язаний з побутом солдат – статутом та муштрою (муштра – «військове навчання, що ґрунтується на механічній дисципліні й несвідомому заучуванні правил військового шикунання») [СМТКО, т. 2, с. 162]: Йосип радий, землі під собою не чує, поспішає додому. І нужно ж – у ту саме мить москаль йому дорогу перерізує. Наче хто келепом ударив Йосипа по голові ... Ба! він сам невільний, він москаль! (Панас Мирний. Як ведеться, так і живеться, т. 1, с. 167); Минають місяці, рік Одно та й одно! «А бий тебе сила божа!» – думає Максим. – Хоч би вже повели куди-інде ... або ворог де вирискався!.. А то – муштра та й муштра! Та хоч би різна, а то: яка сьогодні, така й завтра, й позавтраму... Витягай ногу, кричи: «раз!.. два!..» Скидай ружжо на плече; скидай з плеча; приціляйся разів сто на день... а хоч би тобі раз сказали вистрелити!.. Я думав: що в тих москалях? аж воно одна тобі муштра... на ученні, й на смотру, й на параді під церквою... (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 148) – автор характеризує уклад життя москалів, через його одноманітність наділяє його негативною оцінкою конотацією;

Уперше зроду він зненавидів московщину і москалів, їх службу, їх муштру, їх тяжку неволю (Панас Мирний. Як ведеться, так і живеться, т. 1, с. 167); Уже вбогі ворухились, На труд поспішали, І москалі на розпуттях Уже моштрувались (Т. Г. Шевченко. Сон, т. 1, с. 276); Не хотілось би йти знов до війська, – казав Василь. – Не люблю мені бути москалем. Воно, бач, і робота москалям не казна яка! Одбудемо той муштер, та й гуляй, скільки схочеш (І. С. Нечуй-Левицький. Дві московки, т. 1, с. 48); Його [москаля] візьмуть, одірвуть від рідного краю, поженуть у чужу сторону, почнуть муштрувати... (Панас Мирний. Як ведеться, так і живеться, т. 1, с. 167) – актуалізована система сімейних цінностей та опозиційних протиставлень свій – чужий.

Слот «Підлеглисть / невільність». Це потрактуння ЛТ «москаль-солдат» – людина, яка повністю підлегла, не має можливості діяти за власним бажанням, є домінантним: – Тільки бог зна, чи

довго я хазяйнуватиму отут в своїй господі! – промовив Василь, підперши голову рукою. – Не тепер, то в четвер мене повернуть до війська, і я покину і хазяйство, і тебе, моя доле, і хто зна, коли мене бог поверне до своєї господи! (І. С. Нечуй-Левицький. Дві московки, т. 1, с. 47); – Да ты лошадей попукай, а не меня!.. Так вот видишь ли: у тебя товара многа, а у салдата – ничего... у салдата – сам знаешь – и душа казенная... Пажертвуй, что твоя милость, на салдатское житье-бытье! (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 153); – Как, ну?.. Ты знаешь, что такое салдат? Салдат за тебя, дурака, грудь свою под неприятельские пули подставляет... кровь свою проливает... Вот што – салдат! (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 155); Такі слова розжалобили усю п'яну беседу. – Тереха? а, Тереха! А правду ведь салдат говорит... У-ух! какую правду... Салдат – это, брат, – беда! Салдат... это, брат, казённый челаек, слуга царский... Это не то, что мы с тобой! Он, брат, свою грудь под неприятельские пули подставляет, кровь за нас проливает! (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 155) – наведені уривки актуалізують позитивну оцінку конотацію, автор співчуває непростому життю москалів.

В іншому епізоді відсутня детальна характеристика персонажа, але з контексту стає зрозуміло, що це москаль-солдат, який перебуває на службі (рушницю лагодив до стрілу, тяжке ступання): Микита станув. Два рази лягнуло щось, не дуже голосно, а прикро так: то москаль рушницю лагодив до стрілу. Далі почулося тяжке ступання москаля. Микита подався тихенько назад. – Стой! – гукнув ще раз москаль (М. П. Левицький. Пачкарь, с. 163).

Наступний фрагмент відображає розшарування серед москалів, тобто належність до різних станів: А з простими москаліками недобре поводитися: не тільки зобижав їх, як другі, а так же, як і всі старші, почав обрізувати та обкраювати ті злиденні московські достачі, які давалися ... А щоб чим-небудь хоч трохи одводити душу, обзавівся якоюсь повійницею та й гуляв іноді з нею... (Панас Мирний. Хіба ревуть воли як ясла повні?, т. 2, с. 158).

У стосунках з населенням москаль-солдат наголошує, що оскільки він перебуває на службі, то вищий за статусом від селян. Досить послідовно в ХД ХІХ ст. проявляється ознака пихатості в ставленні москалів-солдатів до простих людей: [Тетяна:] То-то, не суйся! Ми не знаємо, що ти за чоловік. Бачимо на тобі солдатський мундир – через його тебе і шануємо. Адже вас не на те роблять воєнними, щоб ви в своїм царстві нівечили людей, а на те, щоб... [Солдат:] Чтоб вас, мужиков, защищать от неприятелів, а вы должны нас уважать и ничего для нас не жалеть. [Тетяна:] Нас, мужиків? А ти великий пан? Адже і ти мужиком був, поки тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі. Якби я не жінкою була, може б, була луччим солдатом, як ти (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 256).

У Панаса Мирного ЛТ «москаль-солдат» одержує нову поведінкову характеристику: він виступає захисником державних устоїв, громадського порядку, здійснює каральні заходи щодо придушення селянських заворушень та отримує позитивну оцінку з боку простого люду: Угамувалися трохи люди, розійшлися. А тут дійшла звістка, що в Злодіївку москалів наслано грабіжників утихомирювати та пограбоване вертати (Панас Мирний. [У тюрмі], т. 5, с. 394).

У художній літературі письменники вдаються до народного позначення військовослужбовців, яке відбиває іншу реалію: вони виконують не військові дії, а каральні, що досить детально зображено в стосунках з населенням: Знов москалі одвели бурлак в тюрму. Їм забажалось лучче йти на Сибір, ніж вертаться у Вербівку до пана (І. С. Нечуй-Левицький. Микола Джеря, т. 1, с. 527); Два москалі з рушницями на плечах привели на суд десять вербівців (І. С. Нечуй-Левицький. Микола Джеря, т. 1, с. 525); Становий набіг на заводи з москалями, з доктором та з попом (І. С. Нечуй-Левицький. Микола Джеря, т. 1, с. 481).

В інших творах спостерігаємо яскравий зразок того, як москалів-солдатів використовували для придушення селянських бунтів, повстань: Москалів, кажуть, на ті бунти начальство нагонило, усмиреніє робити (М. П. Левицький. Негайна справа, с. 302); Ранком долітали до їх хати нестямні крики та гуки ... То окликалася московська розправа. – Господи! що тільки робиться на вигоні! – вскочивши в хату, замість привіту, прокричала сусіда. – Москалі стали кружком, обступили кріпаків – та кожного беруть та й б'ють... (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 259).

Невід'ємним компонентом контексту є те, що солдати ходять на побивку. У художніх творах широко представлені сцени короткочасного перебування солдатів вдома, поза казармою: Максим, докладуючи ротному, що москалі просяться «на побивку», – брав з них своє так само, як і покійник Федосійович. А як верталися москалі з «прокормлення», – вони заносили до Явдохи накрадене, награване добро, а вона вже сама знаходила йому ярміс... За те тітці Явдосі, як сховачу й переводчику, доставалася половина всього... (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 164–165).

У ХД закріпилася думка про те, що відставні солдати одержують риси позитивності, статечності, заможності: Дивуються піщани, що то московська служба з людьми діє, якими їх робить! Ішов

Максим у москалі розбишакою, волоцюгою, – сказано: Махамедом, а повернувся поважним чоловіком, з багатством, з заслугами ... Прості люди з заздністю дивляться на Максима Йвановича, поважають, шанують, хоч Максим Іванович геть-високо дере голову проти «нетесаного мужичья» (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 166).

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики».

«Москаль-солдат» зображується не на тлі бойових дій, а в романтичній манері. Яскравою ілюстрацією цієї думки є подання образу солдата в п'єсі Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Шельменко-денщик». Шельменко тут є носієм позитивних рис, йому властиві хвацькість, дотепність, водночас спостерігаємо досить широке вживання мовних засобів, які стосуються військової служби. Неважко помітити, що образ Шельменка значною мірою нагадує образ Фігаро – «типъ ловкаго, остроумнаго, въ своемъ родѣ талантливаго и нѣ сколько плутоватаго “человѣка на всѣ руки” неоднократно изображался и раньше Бомарше. Къ числу “предковъ Фигаро” могутъ быть отнесены, наприкладъ, т хитрые, превосходящія смышленностью своихъ господъ слуги, которые выступали въ иныхъ комедіяхъ и фарсахъ среднихъ вѣковъ и Возрожденія, наряду съ мольеровскимъ Сганарелемъ и сходными персонажами французскихъ комедій XVIII вѣка. Съ другой стороны, Фигаро и которыми чертами своего характера наминаетъ изворотливаго, ловкаго, иногда грубо циничнаго Панурга, одного изъ героевъ “Пантагрюэля” Раблэ, или Жиль-Блаза, который въ изображеніи Лесажа является челомкомъ многое испытавшимъ, хорошо изучившимъ слабости и недостатки людей, привыкшимъ выносить невзгоды жизни, иногда прибѣгающимъ къ хитростямъ и сделкамъ съ совестью» [Енциклопедический словарь 1902, т. 35, с. 644].

У ХД ХІХ ст. ЛТ «москаль-солдат» одержує детальну замальовку. І. П. Котляревський у п'єсі «Москаль-чарівник» зображує москаля-солдата розбитним, він може і надурити, і щось поцупити: [Тетяна:] Що таке? Москаль-постоялець. Не дуже лиш гомони, щоб не розбудив, недавно спати укладвся. [Михайло:] Може, сердитий дуже, крикливий? Давно ж він став у нас на квартиру? [Тетяна:] Сьогодні ввечері прийшов. Та тут був таку бучу збив, що я не знала, що і робити! Давай йому горілки, курей та вареників!

[Михайло:] Нагодувала ж ти його? [Тетяна:] Чим же я його нагодує? У мене нема нічого. Я одна, то для себе рідко коли варю. [Михайло:] Тим же він і сердитий. Добре, що іще й не потасовав тебе. Се диво, що москаль голодний заснув, не побивши хазяйки! Та і мені їсти хочеться. Чи нема чого? (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 259).

Письменники приписують москалеві й таку рису, як хитрість: [Солдат:] (трепет по плечу Татьяна). Ну, хозяйка, каков я чародей? [Тетяна:] Великий!.. Но більше хитрий, настоящий москаль (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 267); [Тетяна:] ...Москаль на хитрощі піднявся і удавав, мов він чарівник. От тобі вся правда; а ти знаєш, що я перед тобою не брешу і не обманю тебе (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 272–273); Кричить баба, репетує, Пукає в вікно, А москаль припав до плоту, Тягне полотно (С. В. Руданський. Москаль з полотном, т. 1, с. 141).

Іншою рисою ЛТ «москаль-солдат» у творах М. П. Левицького є нав'язливість: ...Карбованця взяв: причепиться москаль, – дам, а не побачить, – ще краще (М. П. Левицький. Пачкар, с. 161); – ...Москалі причепляться. Як коли то й стріляють, не питаючи. – Вони ж не мають права стріляти, коли не втікають, не ховаються. – Мають вони право на все... (М. П. Левицький. Страшна ніч, с. 257) – актуалізовано систему цінностей, зумовлених соціальним статусом.

Негативні оцінні характеристики ЛТ «москаль-солдат» відбиті в українських прислів'ях та приказках: нав'язливість: од чорта одхристися, а від москаля не одмолился / не одибьесся, не відхристися, не відмолился (Українські приказки, прислів'я і таке інше, с. 18); злодійкуватість: на вовка помовка, а москаль кобилу вкрав (Українські приказки, прислів'я і таке інше, с. 18).

Оцінку характеру та норм поведінки москаля-солдата подано в такому прикладі: Москаль на слзи не вдаря (Українські приказки, прислів'я і таке інше, с. 18).

Фрейм «Зовнішні характеристики».

Фрейм «Зовнішні характеристики» містить два слоти: «Вік» та «Одяг». Слот «Вік». Образ москаля-солдата має певні вікові характеристики: у художніх творах зображено молодих солдатів, які прибули на службу, а також і старших, більш досвідчених: Полюбила молодого [москаля-солдата]. В садочок ходила, Поки себе, свою долю там занастила (Т. Г. Шевченко. Катерина, т. 1, с. 92); Молоденький москаль, що поїв водицею, підбиг, узяв стару під руку (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), т. 1, с. 203); Молодий москаль стояв і проводив їх жалібним поглядом, аж поки повозка не скрилася з очей... (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 204); – Матушка! а, матушка! – обізвася молоденький москаль. – Напейтесь водіци (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 203); По дорозі йшов молодий москаль додому по білету (І. С. Нечуй-Левицький. Дві московки, т. 1, с. 32).

Вікові характеристики аналізованого ЛТ є асиметричними, оскільки представлено типи старшого віку: Так, мов старий москаль! Старі москалі дивувалися його дотепності та вихвалювали пе-

ред молодшими – неуками (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 148); [Ганна:] Ого! Він за двох з'їсть – старі москалі їдять, як з немочі, а не зроби й за малу дитину (І. К. Карпенко-Карий. Безталанна, т. 1, с. 288); Трапився Марині москаль, яких багато на світі, не поганий і не гарний, вже немолодий, і не сподобався їй. Пішла Марина світ за очі, як з мосту та в воду... (І. С. Нечуй-Левицький, Дві московки, т. 1, с. 49); –...Здравія желаю, ваше високоблагородіє! – привітав старий москаль, упізнавши свого колишнього ротного (М. П. Левицький. Пенсія, с. 60–61).

В оповіданні «В клуні» М. П. Левицького подано чітко визначену вікову характеристику москаля: Гуменний – старий москаль, 55 літ (М. П. Левицький. В клуні, с. 421).

Іноді ХД є інформативним щодо стану здоров'я москаля: ...Коло пустки на милиці Москаль шкандибає (Т. Г. Шевченко. В казематі, т. 2, с. 18); Москаль був хорий, болізнний, увесь у лишаях, плішивий (Панас Мирний. Палійка, т. 4, с. 74).

Слот «Одяг». В аналізованих художніх творах подано поодинокі описи вбрання москаля-солдата, до елементів якого належала шинель. Офіцери мали, подібну до солдатської, шинель сірого кольору – верхній формений одяг особливого крою, із складкою на спині і хлястиком: За плечима в його теліпався ранець та торбина з сухарями; через плече висіла сіра московська шинеля, скручена, як обід. Мабуть, здалека йшов москаль, бо підбився і насилу-насилу волік свої притомлені ноги (І. С. Нечуй-Левицький. Дві московки, т. 1, с. 32).

Також москалі носили мундир – військовий або цивільний формений парадний одяг, який мав золоте або срібне шиття: З Хомишиної хатини вийшов Василь і пішов по улиці до церкви. На йому був московський мундир з червоним коміром, козирок з червоною стрічкою навкруги. Мідні гудзики блищали на сонці, а на грудях теліпалось дві медалі (І. С. Нечуй-Левицький. Дві московки, т. 1, с. 37); Солоха зроду не бачила москалів. І коли увели його у хату, то вона злякалася, як страховища якогось. Потім трохи обвикла; любилася його мундиром, циновими гудзиками. – Що то? – питала вона у його, указуючи на гудзі. – Не трожь! Царская награда! – грізно вимовляв москаль (Панас Мирний. Палійка, т. 4, с. 74).

У художній літературі аналізованого періоду описано зовнішні характеристики ЛТ «москаль-солдат», подано опис його одягу (мундир, шинель), амуніції (ранець, каска, португеля): Трохи згодом нап'яли на його мундир, муницю – ранець, каску, притупею, – дали шинелю і ружжину. Як убрався Максим – москаль москалем. Рідна б мати не пізнала! Меткий, поворотний – на всі боки москаль! (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 148); – ... Москалі, як є москалі, з ружжами, у ранцях. – Солдати пришли? – обернувся він до дворецького, що стояв у порога (Панас Мирний. Голодна воля, т. 5, с. 206).

Отже, типаж «москаль-солдат» одержав детальне висвітлення в українському ХД ХІХ ст. Варто зауважити, що він зазнав значних змін, які пов'язані зі зміною статусу перших українських земель та їх належністю або до Польщі, або до Росії. Після входження України до Російської імперії «москаль» втрачає конотацію «той, хто прийшов з московських земель» і набуває іншого значення – військовослужбовець, який служить у царській армії. У ХД акцентовано увагу на зображенні особливостей служби москаля в царській армії, образно-перцептивних і зовнішніх характеристиках. Щодо мовних характеристик, то зображені солдати, які вживають винятково нормативну російську мову, а також ті, мова яких макаронічна, але близька до нормативної. ЛТ «москаль-солдат» представлений в українській літературі ХІХ ст. з урахуванням історичних реалій доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Энциклопедический словарь (1902) / издатели : Ф. А. Брокгаузъ (Лейпцигъ), И. А. Ефронъ (С.-Петербургъ). Санкт-Петербургъ : Типографыя Акц. общ. Брокгаузъ-Ефронъ, Томъ XXXV : Фенолы – Финляндія. 503 с.

УДК 81'373.7:[81:39]

Марія Фенко
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри філології та методики початкової
освіти, Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)
e-mail: maria_fenko@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2000-2348>

Maciej Tadeusz Kulak
magister Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych
(Warszawa, Polska)
e-mail: maciej.kulak@edufakty.pl
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3430-0645>

ФРАЗЕОЛОГІЯ В КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: СИНЕРГЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ

У статті висвітлено питання становлення синергетичного погляду в лінгвістиці, яке пов'язане з фундаментальними положеннями, що феномен мови і сама мова, – відкриті, дисипативні системи, здатні до самоорганізації. Як відомо, мова – це надсистема, яка має складну ієрархічну структуру, тому в полі лінгвосинергетичних досліджень центральну позицію повинна займати фразеологічна система мови. Фразеологізми розкривають насамперед зміст інтерпретаційного поля концепту, яке містить низку оцінок, стереотипів, суджень, тобто пропонують цілісне бачення концепту.

Ключові слова: синергетика, концепт, мовна картина світу, фразеологія, фразеологізм, семантика, символ.

Fenko Maria, Kulak Maciej Tadeusz . Phraseology in the conceptual picture of the world: the synergetic principles. The dominant feature of modern linguistics is the emergence and intensive development of new linguistic studies, among which perhaps the most relevant ones that are focused on studies of the folk specificity of the language, concepts, phraseology, etc. The formation of a synergetic view in linguistics is associated with the fundamental position that the phenomenon of language and the language itself are open, dissipative, nonlinear systems capable of self-organization and self-government at the moment of complete imbalance. As is known, a language is an over-system, which has a complex hierarchical structure and consists of simpler systems. In the field of linguistic synergetic studies, in our opinion, the phraseological system of the language should occupy a central position. Since phraseological units interpret the culturally determined sign representation of the internalized ethno consciousness of the world with its inherent categorization, subcategorization, differentiation and integration, as a cognitive form of information processing in the human mind.

We have outlined six basic synergetic principles for the development of a conceptual language system (represented by phraseological units). Conservative mechanisms and principles of being (existence) are due to the direction of the system towards stable functionality and maintaining the previous system and structure. The relatively stable functioning of the system in certain time frames is achieved with the help of ultrastability and hierarchy of the structure. However, when the system enters the phase of imbalance and chaos, innovative mechanisms, that decide the fate of the system become important. These mechanisms (nonlinearity, instability, openness, observation) are focused on the evolution of the system and the achievement of the ideal form of organization of a structure that is stable from the influence of factors of the external world. Phraseological units that verbalize national notions of “death” embody the peculiar understanding of those who speak of this phenomenon. Phrasemes embody figurative emotional and national-cultural characteristics in the structure of concepts, which for various reasons other means of the language cannot embody. It is important that oral folk art allows you to recreate the structure of concepts in retrospective, because it captures the development of value, its prerequisites, sources and extensions of semantic shades, manifesting those conceptual signs that were laid over various eras.

Key words: synergy, concept, language picture of the world, phraseology, phraseological unit, semantics, symbol.

Постановка проблеми. Домінантна особливість сучасної лінгвістики – виникнення й інтенсивний розвиток нових мовознавчих студій, серед яких чи не найактуальніші ті, які зорієнтовані на дослідження народної специфіки мови, концептів, фразеології тощо. Синергетика як феномен

постнекласичної картини світу дає впевненість у тому, що можна створити єдиний універсальний методологічний підхід для дослідження явищ навколишньої дійсності, адже становить точку перетину точних, природничих і гуманітарних дисциплін, акумулює в собі знання всіх наукових напрямів, саме тому її специфіка полягає в аналізі явищ природи як «єдності». У полі синергетичних досліджень перебувають відкриті, нелінійні, дисипативні, динамічні системи, що еволюціонують до більш досконалої форми організації. Варто зауважити, що Людина та Всесвіт наділені означеними характеристиками і мислимі як відкриті, зауважні системи, що перебувають у стані постійного розвитку, тому сфера досліджень синергетики містить об'єкти і природничих, і гуманітарних наук. Вагомий для синергетики той факт, що більшість систем, які оточують людину, є здатними постійно взаємодіяти й обмінюватися з зовнішнім світом енергією, інформацією, імпульсами тощо. За рахунок механізму дисипації досягається становлення нового й остаточне руйнування залишків старого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення синергетичного погляду в лінгвістиці пов'язано з фундаментальним положенням, що феномен мови і сама мова, – відкриті, дисипативні, нелінійні системи, здатні до самоорганізації та самокерування в момент цілковитої нерівноваги [Бронник 2011; Герман 2000; Synergetics 2002]. Як відомо, мова – це надсистема, яка має складну ієрархічну структуру і складається з простіших систем.

У полі лінгвосинергетичних досліджень центральну позицію, на нашу думку, повинна займати фразеологічна система мови. Оскільки фразеологізми інтерпретують як культурно зумовлену знакову репрезентацію інтеріоризованого етносвідомістю світу з притаманною їй категоризацією, субкатегоризацією, диференціацією й інтеграцією, як когнітивну форму оброблення інформації у свідомості людини. Матеріальне та духовне життя народу – це невичерпне джерело фразеотворення й водночас екстралінгвістичне тло, на якому об'ємніше проступають і мовні цінності. Стіжкі вислови, лаконічно й образно передаючи «великі мислені маси» (О.Потебня), утворюють фразеологічну картину світу [Фразеологія 2007, с. 298]. Фраземи відображають різні аспекти народного буття, акцентуючи на значимості вербалізованих ними подій, явищ, предметів. Фразеологія охоплює ті ділянки дійсності, що мислимі народом як найважливіші, і спрямовує фразеологізми на суб'єкт, тобто інтенцію мовця-творця, що хоче пояснити світ, оцінити його. Як бачимо, фразеологізми за рахунок механізму дисипації здатні постійно взаємодіяти й обмінюватися з зовнішнім світом енергією, інформацією, імпульсами тощо.

Фразеологія – відносно нова лінгвістична дисципліна, ґрунтована на етнографічних, етнолінгвістичних, етнокультурних розвідках О. Потебні, М. Сумцова, І. Франка, М. Костомарова і інших. Найвідоміші дослідники фразеосистеми української мови: Б. Ларін, Ю. Прадід, Л. Авксентьев, Л. Скрипник, Л. Удовиченко, В. Ужченко і інші. Аналіз мовознавчих студій свідчить про актуальність дослідження фразем як виразників національного духу та колориту з погляду новітніх наукових парадигм.

Матеріал і методи дослідження. Синергетика як теорія самоорганізації складних систем описує спільне в їх розвитку. Саме тому домінантним у нашому дослідженні є принцип поєднання новітніх лінгвістичних парадигм (зокрема, синергетики та лінгвістики), що дає змогу розглянути досліджуванний об'єкт із різних точок зору. Окрім того, важливо використати інформацію, яку надають підходи від слова як одиниці вербального рівня до концепту як одиниці концептуального рівня й від концепту до фраземи. На нашу думку, принциповим для виявлення інтерлінгвального та національного в концептосфері та символіці є системний аналіз.

Мета статті – обґрунтувати основні синергетичні принципи розвитку фразеологічної картини світу та довести синергетизм творення фразеологічної семантики як згустку різних інформаційних потоків. Джерельною базою слугуватимуть ареальні фразеологізми, що репрезентують концепт «смерть». Відомо, що концепт диференціюють на компоненти (концептуальні ознаки), тобто окремі ознаки об'єктивного чи суб'єктивного світу, відображені у свідомості [Маслова 2008, с. 60], які формують ядро (основні поняття) та периферію (те, що вносить культура, традиції, досвід) [Маслова 2008, с. 62]. Фразеологізми розкривають насамперед зміст інтерпретаційного поля концепту, яке містить низку оцінок і потрактувань, стереотипів і суджень, тобто пропонують цілісне бачення концепту [Попова, Стернин 2001, с. 129–130], який історично змінний під впливом зовнішніх чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Синергетика перебуває на етапі свого становлення та обґрунтування основоположних принципів [Аршинов, Буданов 2006; Войцехович 2003]. Відомо, що вихідні постулати синергетики було виокремлено її творцем Г. Хакеном. Учений сформулював десять законів згідно з якими відбувається розвиток будь-якої синергетичної системи: система містить кілька підсистем, що перебувають у постійній взаємозалежності між собою; нелінійність системи; відкритість системи; системи перебувають під впливом внутрішніх і зовнішніх відхилень; нестабільність системи; відбуваються якісні зміни в системі; у системі знаходимо емерджентні якості; виникають локальні, темпоральні, локально-темпоральні та функційні структури; система може

бути і впорядкована і хаотична; у багатьох випадках можлива математизація [Князева 2000, с. 55].

Ми поділяємо думку В. Аршинова, В. Буданова, В. Войцехович, які пропонують базові принципи синергетики дефініціювати на дві групи: буття (існування) і становлення. Спрямування системи до самозбереження, упорядкованості та стабільності реалізоване в двох принципах буття (існування): гомеостатичність та ієрархічність, адже їх взаємодія забезпечує відносно стабільний стан системи у певному часовому проміжку.

Гомеостатичність – тип динамічної рівноваги, притаманний складним системам для її збереження. Зауважимо, що забезпечення стабільної функційності системи полягає у породженні заперечних зв'язків, які нівелюють зовнішній вплив. У стані гомеостатичності та рівноваги система спрямована до атрактора – «кінцева мета». Атрактор – певний стан рівноваги, що притягує до себе різні траєкторії системи, тому в основі атрактора – образ (цент-символ), що визначає еволюційний напрям системи [Асланов 2001, с. 37–38].

У фразеологічній картині світу центром рівноваги, на нашу думку, доцільно вважати концепт. Концепт – відносно статичний, однак темпорально змінний під впливом зовнішніх факторів. Відомо, що національно-культурна інформація, утілена в фразеології, досить різноманітна, адже належить до різних рівнів (вербального, концептуального, національного тощо). Фразеологія – це вербалізовані стереотипні та прототипні уявлення й оцінки певного соціуму, знаково репрезентовані, і якими послуговується людина у процесі життєдіяльності (імовірніше, які керують людиною). Фраземи – це ключі до тлумачення усталених уявлень про певні об'єкти, явища, процеси тощо, а також їх утілення на вербальному рівні в специфічній системі символів. Національно-культурна інформація, репрезентована стійкими сполученнями (фразеологізмами), пов'язана з міфологічними уявленнями, традиціями, ритуалами, віруваннями (язичництвом і християнством), філософськими концепціями, характерними певній лінгвоспільноті.

Якщо роглянемо фразеологічну репрезентацію концепту «смерть» із погляду гомеостатичності, то зауважимо, що змінна лише вербальна форма вираження семантики, а глибинний зміст залишається, наприклад: піти до Артема огірки стерегти [п'і|шов до Ар|тема ог'ірк'і стерег|ти] 'померти' [Мацюк 2013, с. 147]; піти до Абрагам ві к зы п сті [Вархол, Івченко 1990, с. 18]; піти до батька молитися 'померти' [Фразеологічно-паремійний 2013, с. 53]; білі бебеки начепити 'померти' [Фразеологічно-паремійний 2013, с. 13]; з сивим дідом повинчатись 'померти' [Фразеологічно-паремійний 2013, с. 176].

У наведених фраземах, які представляють концепт «смерть», атрактором вважаємо – образ «смерті», тобто центр до якого спрямовані всі фраземи з семантикою завершення життєвого циклу людини. Проте «смерть» – це не фінал, а початок нового безтілесного життя душі. Зокрема, означене досить чітко відображено у фразеологізмах про потойбічний світ та існування душі або ж її реінкарнацію, наприклад: душа з тілом розстається [ду|ша з |т ілом розта|йец а] 'померти, потрапити в потойбіччя' [Мацюк 2013, с. 467]; Б гу д ха д ти 'померти' [Вархол, Івченко 1990, с. 21].

Отже, на прикладі фразем ми чітко простежуємо гомеостатичність як характерну ознаку синергетизму фразеосистеми української мови та як типу динамічної рівноваги, який необхідний для збереження складних систем.

Ієрархічність передбачає внутрішню рівневу організацію системи. Виокремлюють макрорівень (рівень елементів, які не сприймаються людиною); макрорівень (рівень елементів, які сприймаються людиною) і мегарівень (повільні, вічні зміни) [Буданов 2009, с. 159–160]. Поведінка окремих частин системи обумовлена особливими параметрами впорядкованості. Вони керують окремими частинами системи, які визначають характер поведінки цілої системи. Проектуючи синергетичну модель на площину сфери суспільства, то таким параметром порядку можна вважати стереотип (певну суспільну думку). Однак, можливо, що така точка зору не співпадає з думкою окремого суб'єкта колективу на макрорівні. Як стверджує Г. Хакен, варто говорити про існування параметрів порядку (стереотипів) на більш високому рівні, оскільки вони тоді будуть стабільними та довготривалими [Synergetics 2002, с. 89].

Ієрархічність концептуальної мовної картини світу (зокрема фразеологічного рівня мови) детермінує цілий комплекс факторів: географічний, історичний, культурний, релігійний тощо, під впливом яких формується національна психологія, національна мовна особистість, національний менталітет. У мові, зокрема фразеології, зафіксовано звичаї, традиції, вірування, ціннісні настанови та систему табу, які визначають поведінку людини на свідомому чи підсвідомому рівні. Етнокультурну інформацію зафіксовано у різноманітних текстах культури: від найменших – ідіом, до найбільших – епосів. Як ми зазначали, національно-культурна інформація пов'язана з архаїчними міфологічними уявленнями, звичаями, ритуалами, традиціями, філософськими концепціями тощо. Під час аналізу фразеологічних одиниць, національно-культурну інтерпретацію вважаємо домінантною, оскільки вона слугує ключем розуміння фразеологічної не лише семантики, а й ети-

мологічно-символічної інтерпретації. Сьогодні прийнято аналізувати не значення, а концепт, який умотивовує виникнення, існування та розвиток цілої системи.

Феномен «смерті» – основа будь-якої релігійної концепції. Концепт «стерть» та його фраземна реалізація становлять ієрархічно складну, однак часовозмінну систему, яка сформувалася під впливом вірувань та світогляду народу. Духовність українців ґрунтована на синкретизмі язичницьких вірувань і канонів візантійського православ'я. Язичництво було тим першим етапом в ієрархічній синергетичній системі концептуальної картини світу, оскільки мало вагомий вплив на людину та регулювало всі сфери її життєдіяльності. Язичництво – це духовна та культурна спадщина українського народу. Відомо, що у язичницьких віруваннях шанобливого ставлення надавали покійним предкам, хоча уявлення про смерть, потойбічний світ і про душу досить суперечливі. Слов'янська народна традиція зберегла низку язичницьких уявлень про смерть як форму переходу в «інший світ», про його структуру та локалізацію. Домінантним є твердження, що смерті (у нашому розумінні) немає. У язичників уявлення про смерть – це розповіді про дороги, які ведуть у потойбічний світ; про кордони між земним і «вічним світом»; про можливість перемоги над смертю, наприклад: перебратися (піти) у вишеньки 'померти' [Фразеологічно-паремійний 2013, с. 94]; п ти під зел ну мур вку 'померти' [Вархол, Івченко 1990, с. 87]; пуйт на др гый світ 'померти' [Вархол, Івченко 1990, с. 119]. Ідея перевтілення як процес повернення на землю душ людей, була популярною у слов'ян-язичників і у багатьох інших народів.

Своєрідною рисою українського язичництва вважаємо «оживлення» природних стихій: божественністю були наділені всі предмети та явища реальної дійсності. Саме це спровокувало суперечність між світобаченням і світовідчуттям: світобачення потребувало узагальнень, а світовідчуття – конкретних уособлень, що зумовило кризу язичництва [Андруцька 2012, с. 32].

Якісно новим чинником, який уплинув на формування людинознавчих концепцій і визначив їх подальший розвиток, стало прийняття християнства. Християнство слугувало наступним етапом розвитку ієрархічної структури концептуальної картини світу, адже змінились світоглядні та культурно ціннісні орієнтири. Християнізація – це не розрив із традицією народного язичництва, а, швидше, переорієнтація зі світу духів на світ людей. Християнство з вірою в єдиного Бога дало нашим предкам ідею моноістичного Всесвіту, що можна вважати прогресивним в еволюції світогляду народу та зміни життєвих орієнтирів. Говоримо про переорієнтацію поглядів на людину, адже якщо в міфоязичницькому світогляді ключовим уважали взаємозв'язок «людина – природа», то в християнстві акцентовано на відношенні «людина – Бог». У фраземах, об'єднаних концептом «смерть», простежуємо вищезначені опозиції, наприклад: на все Божа воля [на все |Божа |вол а] 'смерть' [Мацюк 2013, с. 462]; віднести [однести) до Бога 'померти' [Вархол, Івченко 1990, с. 65]; до Бога засвяти 'померти' [Вархол, Івченко 1990, с. 66].

Отже, спостерігаємо ієрархічність як ознаку синергетизму концептуальної фразеосистеми української мови, оскільки з'ясовано, що важливим джерелом людинознавчих концепцій давнього світу був міфоязичницький світогляд східних слов'ян, який, під впливом різних факторів, змінився на християнський і досі перебуває в стані еволюції.

Щодо групи принципів становлення, то вони представлені: нелінійністю, нестабільністю, незакритістю і спостережливістю. Означені принципи сприяють зміні й оновленню системи через утворення нової, більш досконалої організації [Буданов 2009, с. 162].

Нелінійність – альтернативний, еволюційний поступ системи. Принцип нелінійності передбачає наступне: по-перше, система містить внутрішньою складну організацію гетерогенного характеру; по-друге, не існує суперпозиції в системі; по-третє, не виокремлено абсолютних критеріїв і моделі розвитку системи; по-четверте, еволюція спрямована до оптимального стану системи серед інших [Асланов 2001]. Принцип нелінійності ефективний під час аналізу мови, оскільки мовна система не перебуває в стані стабільності, а постійно зазнає зовнішніх впливів і змін.

Концепт як багатомірне й багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості певної мовної спільноти «розсіяний» у змісті лексичних одиниць, корпусі фразеології, пареміологічному фонді, системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони [Фразеологія 2007, с. 298]. По-іншому, концепт отримує мовне вираження через засоби мови, зокрема через фразеологічні одиниці [Попова, Стернин 2001, с. 38]. Побутує думка, що «...мову культури можна охарактеризувати як сукупність знакових засобів вираження людської діяльності, узяті на етнокультурному рівні». Проте фразеологія містить не лише компоненти етнокультури, а й національної культури (спостереження, пов'язані з історією, мистецтвом, літературою, традиціями, віруваннями нації тощо, що вже створені власне нацією). Фразеологічні системи мають у своєму складі одиниці й етноспецифічні, і національноспецифічні. Етнічна специфіка, на наш погляд, пов'язана з ритуалами, звичаями народу, тобто відображає певний етап його розвитку.

Відкритість систем зумовлена їх постійною взаємодією з навколишнім світом за рахунок обміну

енергією, інформацією, імпульсами тощо. саме відкритість системи зорієнтована на самоорганізацію в умовах хаосу. Пропонують вирізняти таку характерну рису відкритості системи як ентропійність (міра неупорядкованості внутрішнього середовища, що пропонує низку різновекторних шляхів для досягнення мети). У відкритих динамічних системах (таких як мова) ентропія спрямовує зайву внутрішню енергію системи в зовнішній світ, взаємодіє з ним і еволюціонує разом із ним.

Нестабільність з погляду синергетики слугує основою виникнення нової структури та іншого порядку. Підвищення рівня зовнішнього впливу на систему стимулює зростання рівня ентропії, що зумовлює нестабільний стан системи (можна говорити про оказіональні фраземи та неофразеологізми). І. Пригожин зауважує, що саме в нестабільному стані система найбільш змінна. Це основоположна теза синергетики, оскільки нестабільність вважають домінантною умовою нової структури і нового порядку в системі, або ж нової системи загалом.

Принцип спостережливості – це антропоцентричний, суб'єктивний процес пізнання. Згідно з означеним принципом, саме людина створює науку, адже «люди змушені дивитись на Всесвіт із того центру, що знаходиться всередині нас, і описувати його за допомогою термінів людської мови. Для прикладу принципу спостережливості можемо провести аналогію між пізнанням зовнішнього світу (спостерігати за формами хмар) і мовленнєвим оформленням побаченого. Людина бачить те, що йому вже відоме і близьке; те, що особа може самостійно розпізнати й описати, а також її висловлювання буде залежати від інтересів, мовленнєвої компетентності, особливостей світосприйняття та творчого потенціалу.

Якщо поглянути на фразеологічні одиниці з окресленого погляду, то очевидно, що їх створено насправді на основі контрасту між нормою та станом речей. Фразеологізми як знаки ситуацій і взаємодії об'єктів сприяють активізації низки когнітивних елементів (ментальних репрезентацій), які втілюються в складних глибинних структурах – концептах. Сприймаючи фраземи, відбувається процес декодування концептуальних структур, що були залучені до процесу творення сталих зворотів через розкриття в їх структурі символів. Людська свідомість оцінює об'єкти, явища, процеси в різних аспектах, за різними критеріями: прагматичним, естетичним, моральним (який містить і релігійний). Фразеологія – аномальна мовна сфера, адже, на відміну від «традиційних» засобів мови, полягає в емоційній забарвленості її одиниць. Отже, особливістю фразеологічної репрезентації світу є те, що одиниці цього рівня мають здатність репрезентувати діяльнісний образ світу, відсилаючи до сцен та сценаріїв, до діяльності як сукупності дій чи процедур, створюючи світ прототипних (стереотипних) ситуацій. Фразеологія – це символічний світ, у якому різноманітні об'єкти, явища та процеси дістають символічні позначення та характеризований більшою архаїчністю, міфологізованістю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можемо окреслити шість основних синергетичних принципів розвитку концептуальної мовної системи (репрезентованої фразеологічними одиницями). Консервативні механізми та принципи буття (існування) зумовлені спрямуванням системи до стабільної функційності та підтримання попереднього ладу й структури. Відносно стабільне функціонування системи в певних часових межах досягається за допомогою гомеостатичності та ієрархічності структури. Однак під час входження системи в фазу нерівноваги та хаосу вагомими стають інноваційні механізми, які вирішують долю становлення системи. Ці механізми (нелінійність, нестабільність, відкритість, спостережливість) зорієнтовані на еволюцію системи та досягнення ідеальної форми організації структури, стійкої від впливів чинників зовнішнього світу. Фразеологічні одиниці, які вербалізують національні уявлення про «смерть», утілюють своєрідність розуміння й осмислення мовцями означеного феномену. Фраземи втілюють образно-емоційні та національно-культурні характеристики у структурі концептів, які з різних причин інші засоби мови втілити не можуть. Важливо, що усна народна творчість дає змогу відтворити структури концептів у ретроспективі, адже фіксує розвиток значення, його передумови, джерела та нарощування семантичних відтінків, виявляючи ті концептуальні ознаки, які закладені впродовж різних епох.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андруцька Я. В. (2012). Зміна світоглядних уявлень людей про життя та смерть: язичництво і християнство. [У:] Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Вип. 3. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2012_3_7.
2. Аршинов В. И. и Буданов В. Г. (2006). Синергетика на рубеже XX–XXI веков. Москва, 217 с.
3. Асланов Л. А. (2001). Культура и власть: философские заметки. Москва, 494 с.
4. Бронник Л. В. (2011). Самоорганизация концепта в дискурсе: кейс-стади. URL: <http://teoriapractica.ru/-l-2011/filologiya/bronnik.pdf>.
5. Буданов В. Г. (2009). Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. Москва, 240 с.
6. Вархол Н. Д. і Івченко, А. І. (1990). Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Сло-

ваччини. Братіслава, 160 с.

7. Войцехович В. Э. (2003). Синергетическая концепция фракталов. Москва, с. 141–156.
8. Герман И. А. (2000). Лингвосинергетика. Барнаул, 168 с.
9. Добролюжа Г. (2010). Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир, 404 с.
10. Маслова В. А. (2008). Когнитивная лингвистика. Москва, 272 с.
11. Мацюк З. С. (2013). Що сільце, тонове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк, 476 с.
12. Князева Е. Н. (2000). Синергетике 30 лет. Интервью с профессором Г. Хакеном. [В:] Вопросы философии. № 3. Москва, с. 53–62.
13. Попова З. и Стернин И. (2001). Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж, 192 с.
14. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття, (2013). В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Н. О. Барвіна. Луганськ, 288 с.
15. Ужченко В. і Ужченко Д. (2007). Фразеологія сучасної української мови. Київ, 494 с.
16. Synergetics – An Overview. Emergence in Complex, Cognitive, Social and Biological Systems. (2002). H. Haken, G. Minati, E. Pessa. New York.

REFERENCES

1. Andrutska Ya. V. (2012). Zmina svitohliadnykh uiavlen liudei pro zhyttia ta smert: yazychnytstvo i khrystyianstvo. [U:] Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury. Vyp. 3. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2012_3_7.
2. Arshinov V. I. i Budanov V. G. (2006). Sinergetika na rubezhe XX–XXI vekov. Moskva, 217 s.
3. Aslanov L. A. (2001). Kultura i vlast: filosofskie zametki. Moskva, 494 s.
4. Bronnik L. V. (2011). Samoorganizatsiya kontsepta v diskurse: keys-stadi. URL: <http://teoria-practica.ru/-l-2011/filologiya/bronnik.pdf>.
5. Budanov V. G. (2009). Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoy nauke i v obrazovanii. Moskva, 240 s.
6. Varkhol N. i Ivchenko A. (1990). Frazеологични словник лемківських говірок Східної Слобожанщини. Bratislava, 160 s.
7. Voytsehovich V. E. (2003). Sinergeticheskaya kontseptsiya fraktalov. Moskva, s. 141–156.
8. Herman I. A. (2000). Lыnhvosynerhetyka. Barnaul, 2000. – 168 s.
9. Dobrolozha H. M. (2000). Frazеологични словник говірок Зhytomyrshchyny. Zhytomyr, 404 s.
10. Maslova V. A. (2008). Kognitivnaya lingvistika. Moskva, 272 s.
11. Matsiuk Z. (2013). Shcho siltse, to nove slivtse : slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia. Lutsk, 476 s.
12. Knyazeva E. N. (2000). Sinergetike 30 let. Intervyu s professorom G. Hakenom. [V:] Voprosyi filosofii. # 3. Moskva, s. 53–62.
13. Popova Z. D. i Sternin I. A. (2001). Oчерки по когнитивной лингвистике. Voronezh, 192 s.
14. Frazеологично-паремійни словник Східної Слобожанщини XIX stolittia. (2013). V. D. Uzhchenko, D. V. Uzhchenko, N. O. Barvina. Luhansk, 288 s.
15. Uzhchenko V., Uzhchenko D. (2007). Frazеологія suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv, 494 s.
16. Synergetics – An Overview. Emergence in Complex, Cognitive, Social and Biological Systems. (2002). H. Haken, G. Minati, E. Pessa. New York.

УДК 811.112.2'373.7

Галина Фоміна
 кандидат філологічних наук, доцент, доцент
 кафедри журналістики та мовної комунікації
 Національного університету біоресурсів
 і природокористування України
 (Київ, Україна)
 e-mail: haljafo9629@gmail.com
 ORCID ID: 0000-0001-9829-9351

Тетяна Боднарчук
 кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
 кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського
 національного університету імені Івана Огієнка
 (Кам'янець-Подільський, Україна)
 e-mail: tvbodnarchuk@gmail.com
 ORCID ID: 0000-0001-7492-3172

DIACHRONISCHE ASPEKTE DES FUNKTIONIERENS DER DEUTSCHEN GEFLÜGELTEN WORTE

У статті розглядаються основні особливості функціонування крилатих виразів у сучасній німецькій мові у діахронічному аспекті. Названі основні причини виникнення крилатих виразів у будь-якій мові. Особлива увага присвячена розгляду проблеми дослідження фразеологізмів взагалі та крилатих виразів зокрема у мовознавстві.

Підкреслено необхідність оволодіння крилатими виразами для тих, хто вивчає німецьку мову як іноземну, оскільки вони сприяють формуванню соціокультурної компетентності, яка є необхідною складовою комунікативної компетентності.

Ключові слова: фразеологізми, крилаті вирази, сучасна німецька мова, соціокультурна компетентність, комунікативна компетентність.

The article deals with the main features of the winged expressions functioning in contemporary German in the diachronic aspect. These are the main causes of the occurrence of winged expressions in any language. Particular attention is paid to the consideration of the idioms research problem in general and popular expressions in particular in linguistics. It was discovered that in the Germanic studies, the interest of researchers in this problem study was particularly intensified in the years after the Second World War. However, the first attempts to study of proverbs and sayings functioning in the German language took place much earlier: in 1604 the first ancient collection of German proverbs and sayings appeared. Among the German linguists who made a special contribution to the study of this problem, it should be called B. von Klappenbach, Ch. Palme, W. Fleischer, G. Greciano, A. Buhofer, H. Burger and others.

The term “popular expressions” is understood by the overwhelming majority of scholars as the expressions of writers, statesmen, other well-known personalities who became known, gained popularity among the speakers of the language and are actively used in everyday communication, in scientific literature, and in artistic works.

The article analyzes the etymology and peculiarities of functioning in the language of popular expressions, gives a variety of examples, in particular citations from the work of J.W. Goethe “Faust”. The necessity of mastering the popular expressions for those who study German as a foreign language is emphasized as they promote the formation of sociocultural competence, which is a necessary component of communicative competence.

Key words: idioms, popular expressions, contemporary German language, sociocultural competence, communicative competence.

Die letzten Jahrzehnte haben bedeutende Ergebnisse auf dem Gebiet der Stilistik gebracht. In zahlreichen Lehrchern, Monographien und Beiträgen wurden grundlegende Prinzipien weiterentwickelt und im Einklang mit dem Fortschritt der Sprachwissenschaft umgewertet. Einer des Bereichs der Stilistik umfasst den Abschnitt, der „Feste Wortverbindungen“ genannt wird. Dieses Thema ist sehr interessant und umfangreich.

Die Aktualität dieses Themas besteht darin, dass aus der Vielzahl der dem Autor zur Verfügung stehenden Wörter er sich jene herausgreift, die ihm für seine Aussage am geeignetsten erscheinen und sie

zusammenfugt, sie verbindet; es entstehen Wortverbindungen. Doch setzt der Autor seine Aussage nicht immer nur aus Einzelwörtern zusammen. Vielmehr haben sich viele Wörter schon mit anderen so fest verbunden, sind mit anderen schon in eine feste Gemeinschaft eingegangen, in der sie sich gegenseitig stützen und ergänzen, dass sie dem Autor gemeinsam in den Sinn kommen.

Der Zweig der Linguistik, der sich mit dem „Vorgeformten“ der Sprache beschäftigt, nennt sich, Harald Burger zufolge, Phraseologie [14, S. 1]. Die Phraseologieforschung geht weit zurück. Die Phraseologie der germanischen und romanischen Sprachen fand für ungefähr ein halbes Jahrhundert kaum mehr Beachtung [15, S. 9]. In der Germanistik haben sich Forscher bis in die ersten Jahrzehnte nach dem Zweiten Weltkrieg mit Sprichwörtern und Redensarten beschäftigt. Dies hatte schon 1604 angefangen. Die älteste deutsche Sprichwortsammlung stammt aus diesem Jahr. Von der Nachkriegszeit an bis in die 1970er Jahre wurden Phraseologismen in der deutschen Sprache hauptsächlich von Forschern aus der ehemaligen DDR, so z. B. von Klappenbach, untersucht [22, S. 108].

Laut Christine Palm ist das Jahr 1982 durch das Erscheinen von abschließenden Untersuchungen, die die weiteren Diskussionen der Phraseologie bestimmen, ein entscheidendes Jahr für die Phraseologieforschung. „Forscher wie Harald Burger, Wolfgang Fleischer und Gertrud Greciano haben das phraseologische Material gesammelt“ [22, S. 110]. Auch das „Handbuch der Phraseologie“ [29] von Annelies Buhofer, Ambros Sialm und Harald Burger erschien in diesem Jahr. Wolfgang Fleischer trug im selben Jahr mit „Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache“ [17] zur Forschung in der Phraseologie bei. Auch nach dem Jahr 1982 haben sowohl Burger als auch Fleischer viel zur Phraseologieforschung beigetragen. 1995 hat Christine Palm das Buch „Phraseologie – eine Einführung“ [22] veröffentlicht, das „einen ersten Einblick in die vielfältigen Fragestellungen der heutigen Phraseologieforschung vermittelt“ [15, S. 9].

Phraseologie ist der größte Abschnitt von Lexikologie, die aus phraseologischen Einheiten, phraseologischen Verbindungen, lexikalischen Einheiten u.s.w. besteht, die wichtigsten in dieser Liste sind Sprichwörter, Satzredensarten und natürlich geflügelte Worte. Geflügelte Worte bilden den Teil von Phraseologie. Sie sind Aphorismen oder Zitate der berühmten oder historischen Personen. Unter geflügelten Worten versteht man treffende Ausdrücke oder Urteile von Schriftstellern, Staatsmännern, Feldherren und anderen prominenten Persönlichkeiten, die durch ihre Trefflichkeit die allgemeine Anerkennung fanden. Sie sind meistens international, denn ihre Quellen sind die Bibel, Geschichte, Kultur und Literatur von verschiedenen Ländern und Völkern [2]. Geflügelte Worte assoziieren sich mit irgendwelcher Literatur, irgendwelchem Autor oder seinen Prinzipien, z.B.: „Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust“ mit Faust, „Die Kunst geht nach Brot“ mit Lessing („Emilia Galotti“) [13, S. 123], „Man lebt nur einmal in der Welt“ mit Goethe („Clavigo“) [13, S. 160].

Die Sprache ist das Mittel der Dichtung, der Philosophie, der Wissenschaft und all dessen, wo im Geiste über Dinge gehandelt wird, die uns nicht unmittelbar betreffen. Die geflügelten Worte aller Type sind von sehr komplizierter Natur. Einerseits stellen sie bestimmte sprachliche Klischees dar, die gewöhnlichen Phraseologismen ähnlich sind, sich aber von diesen durch direkte und indirekte (bildhafte) Motivierung allgemeinen Sinnes unterscheiden; zum anderen sind das logische (genauer: logisch semiotische) Gebilde, das dieses oder jenes Verhältnis zwischen den Objekten modelliert; und drittens sind das Phänomen der Folklore, die in prägnanter künstlerischer Gestalt die Momente der Wirklichkeit widerspiegeln. Wie in jedem Genre der Folklore finden in geflügelten Worten alle sprachlichen, geographischen, geschichtlichen und anderen Eigentümlichkeiten des Volkes ihren Ausdruck. Zugleich aber gibt es zwischen den Sprossen verschiedener Völker sinnig ausnehmend viel Ähnliches. Die herkömmlichen Ergründungen dieses Phänomens durch ethnische oder sprachliche Verwandtschaft sowie durch internationale Kontakte und gleichartige geschichtliche und soziale Entwicklung sind nicht zureichend.

E. Schendels sind zahlreiche Sentenzen, Aphorismen und Aussprüche berühmter Dichter, Staatsmänner, Gelehrten als feste Elemente des Wortbestands in den allgemeinen Sprachgebrauch eingeflossen. Nach alter Tradition werden sie unter den Namen geflügelte Worte in die Phraseologie eingegliedert. Man nimmt den in der Fachliteratur gebrauchten Terminus an hauptsächlich deshalb, weil gerade die Expressivität des Gedankengehalts, die Appellwirkung und Eindringlichkeit der geflügelten Worte sie von Mund zu Mund „fliegen“ lassen. Ein Großteil dieser Gruppe ist durch wirksame Bildkraft (und insbesondere durch Symbolik) gekennzeichnet. Schiller, „An die Freude“: „Seid umschlungen, Millionen! Diesen Kuss der ganzen Welt!“. Zu den geflügelten Worten gehört auch eine Anzahl fester Wortverbindungen und Wortzusammensetzungen, die bloß einen Einzelbegriff ausdrücken. Dies trifft aber nur dann zu, wenn sie die obengenannten Bedingungen erfüllen: entstanden zu sein als Ausspruch bestimmter Personen, zitiert zu werden von mehr oder weniger breiten Massen. Dazu einige Beispiele: Der springende Punkt – nach Aristoteles: der Punkt, auf den alles ankommt! Eine beträchtliche Menge geflügelter Zitate liefern die Werke der deutschen Klassik; z.B. Goethe, „Faust“: „Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben, Der töglich sie erobern muss“ [20].

Geflügelte Worte sind ein ursprünglich homerischer Ausdruck (*epa pteronta*), in neuester Zeit auf Aussprüche geschichtlich berühmter Personen und Zitate aus dichterischen Werken angewendet, die als besonders treffend und charakteristisch allgemeinen Wiederhall finden und im Munde des Volkes als stehende Redensarten fortleben. Das Wort hat auch schon früher verschiedenen Schriften als Titel gedient. Man kann feststellen, dass die Sprichwörter, geflügelte Worte eine spezifische Kategorisierung der wahrgenommenen Realität ermöglichen, und zwar durch das Sortieren, Klassifizieren und Simplifizieren.

Andererseits haben viele geflügelte Worte lange Geschichte. Zum Beispiel „Das Schweigen des Sängers Heiligkeit“. Für diese Redensart gibt es verschiedene Quellen. Der Kehrreim eines um 1800 in Berlin erschienenen Liedes eines unbekanntem Verfassers hat die Form: „Das verschweigt des Sängers Heiligkeit“.

Ein 1812 von August Friedrich Langbein geschriebenes Gedicht mit dem Titel „Die Weissagung“ beginnt mit den Zeilen: „In einem Stadtlein, dessen Namen des Dichters Heiligkeit verschweigt“. Man verwendet die Redensart, um auszudrücken, dass man sich über eine bestimmte heikle oder peinliche Sache nicht äußern möchte. Sie kann jedoch auch der leicht vorwurfsvolle Kommentar zu jemandes Schweigen auf eine bestimmte Frage sein.

„Da geht er hin und singt nicht mehr!“ Das Zitat stammt aus der 1866 veröffentlichten zweiten Auflage des Liederspiels „Die Kunst, geliebt zu werden“ des Gesangspädagogen Ferdinand Gumbert. „Da geht er hin und singt nicht mehr! So isses und so war's. Der alte Mann kriegte seinen Hut wieder, und die Menge trollte von dannen!“ Es wird als scherzhafter Kommentar gebraucht, wenn jemand nach einem Misserfolg niedergeschlagen fortgeht oder seinen Posten aufgibt.

„Da lacht die Koralle“. Dieser Ausdruck geht zurück auf eine illustrierte namens „Koralle“ der 1930er Jahre aus dem Ullstein Verlag, deren Witzseite die beschriftet „Da lacht die Koralle“ trug.

„Das Brot der frühen Jahre“ ist der Titel einer 1955 erschienenen Erzählung von Heinrich Böll. In der Erzählung ist dem Heiden, der seine Jugend mit Entbehrung in der Nachkriegszeit verlebte, das Brot zum Symbol geworden und er beurteilt seine Mitmenschen danach, ob sie feige sind, ihr Brot mit anderen zu teilen.

„Das Glück ist eine leichte Dirne“. Dieses Zitat ist der erste Vers des Mottos, das dem zweiten Buch von Heinrich Heines Gedichtzyklus „Romanzero“ vorangestellt ist.

Im Goethes „Faust“ gibt es viele Sentenzen und geflügelte Worte. Das Thema der Liebe. „Mein Ruh ist hin, / Mein Herz ist schwer; / Ich finde sie nimmer / Und nimmermehr“ [20], „Mein schmerzfrülein, darf ich wagen, / Mein Arm und Geleit Ihr anzutragen?“ [20], „In deinem Nichts hoff ich das All zu finden“ [20], „Blut ist ein ganz besonderer Saft“ [20], „Werd ich zum Augenblicke sagen: / Verweile doch! du bist so schön! / Dann magst du mich in Fesseln schlagen, / Dann will ich gern zugrunde gehn!“ [20].

Viele geflügelte Worte haben lange Geschichte. Geflügelte Worte und Phraseologismen haben einen festen Platz im Wortschatz jeder Sprache erobert. Deshalb müssen sie sowohl beim Fremdspracherwerb, als auch bei der kognitiven Erfassung dieser Welt gebührend berücksichtigt werden.

ЛІТЕРАТУРА

2. Гінка Б. І. (2005) Лексикологія німецької мови: лекції та семінари. Навчальний посібник для студентів-германістів. Тернопіль. 220 с.
13. Borchert W. (1960) Drauf und vor der Tür. Leipzig. 699 S.
14. Burger H. Jaksche H. Idiomatik des Deutschen. Tübingen. 117 S.
15. Burger H. (2003) Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin, 224 S.
20. Goethe J. W. (2000) Faust: Part 2. Oxford World's Classics. 400 S
22. Palm Ch. (1995) Phraseologie: eine Einführung. Tübingen. 130 S.
29. Sialm A., Buhofer A., Burger H. (1982) Handbuch der Phraseologie. Berlin. 448 S.

Марина Шарапа
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Житомирського
державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна)
e-mail: marina12sharapa@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9140-0477

ДАВНІ МІФОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ ГОРОБИНА НІЧ (НА ПРИКЛАДІ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ КАЛЕНДАРНИХ ОБРЯДОВИХ ТЕКСТІВ)

У статті на прикладі середньополіських календарних обрядових текстів простежено давні міфологічні уявлення в семантиці фразеологізму «горобина ніч»; з'ясовано особливості функціонування цього фразеологізму в обрядовому тексті; підтверджено необхідність залучення відомостей про міфологічні мотиви постання різнопланових одиниць обрядових текстів під час цілісних досліджень мовних та культурних явищ, зокрема й фразеологізмів.

Ключові слова: міфологічні уявлення, фразеологізм, обрядовий текст, етнолінгвістика, явища традиційної народної духовної культури.

В статье на примере среднеполюских календарных обрядовых текстов прослежены давние мифологические представления в семантике фразеологизма «воробьиная ночь»; определены особенности функционирования этого фразеологизма в обрядовом тексте; подтверждена необходимость привлечения информации про мифологические мотивы происхождения разноплановых единиц обрядовых текстов в процессе целостных исследований языковых и культурных явлений, в том числе и фразеологизмов.

Ключевые слова: мифологические представления, фразеологизм, обрядовый текст, этнолингвистика, явления традиционной народной духовной культуры.

Sharapa Marina. Ancient mythological notions in the semantics of phraseology "The rowan night" (on the serednopolisky calendar ritual texts example)

Mutual determination of verbal and nonverbal elements of material and spiritual culture causes that the latest is a language research tools, while language (as an element and an instrument of culture) is an important source for the reconstruction of the ancient spiritual culture. The ethnolinguistic approach promote a deep and systematic learning of the lexical motivation of the ritual dialectal text, because the motives of the nomination of many ritual names are often associated with mythological notions.

The purpose of the article – to observe the ancient mythological notions in semantics of the phraseology "The rowan night" on the serednopolisky calendar ritual texts example.

Ahapkina T. and A. Toporkov in their article outline the relevance of this research in the language and beliefs of Eastern Slavs, using dialect and ethnographic sources. Objectives determined by these scientists is: on the one hand -full description of the dialectal forms of expression of this phraseology, their geography, semantics, folk etymological reflection; on the other hand - the definition of the circle of the most archaic beliefs associated with the denotation of phraseologies - the rowan night as a natural phenomenon - directly concerns the field of ethnolinguistics.

Scientists managed to analyze the mythological semantics of the phenomenon under study and to associate it with the idea of a peculiar heavenly battle; to establish that the interior form of «robiny» (in the scientists' interpretation 'pocky, motley') and the mythological semantics of the «rowan (robin) night» combines the connection of lines, flashing with the otherworldly motives, darkness, blindness, and death.

Semantics of the phraseology rowan night (with all its phonetic variations) in serednopolisky calendar ritual texts are expressed by sememe, which marked with temporal seasons feature - summer and the information about natural phenomenon - thunder, thunder, lightning, wind and so on. The sememe in which, temporal affinity for the holiday of Ivana Kupala and understanding of the fern's bloom pronounced, is important for understanding the mythological foundations phraseology.

Thus, the information, that in the medieval rituals the rowan night is often associated with the holiday of Ivan Kupala and the period of fern flowering, point out on the rudiments of ancient archaic notion in the cultural semantics of this phraseology, which confirms the need for integral research of linguistic and cultural phenomena, in particular, phraseology, to find out the mythological motives of the creation of verbal and nonverbal units of ritual texts for the further reconstruction of the ancient state of the phenomena of the Ukrainian traditional folk spiritual culture in general Slavic context.

Key word: mythological notions, phraseology, ritual texts, ethnolinguistics, phenomena of

traditional folk spiritual culture.

У сучасному слов'язнознавстві визначені загальні засади та конкретні методи дослідження традиційної культури загалом та вербального її компонента зокрема, якими послуговуються різні слов'янські етнолінгвістичні школи.

Сучасні слов'янські народні культурні діалекти, на думку М. Толстого, можна вважати єдиним джерелом для внутрішньої реконструкції давнього стану слов'янської духовної культури – вірувань, обрядів, символів, міфологічних персонажів, фольклорних мотивів тощо. На сучасному етапі вирішення актуальної проблеми реконструкції давньої слов'янської духовної культури незаперечно стає необхідність пошуку нових завдань та методів для здійснення досліджень у цьому напрямку [Толстой 1989, с. 7–22]. Взаємна детермінованість вербальних і невербальних елементів матеріальної й духовної культури зумовлює те, що останні є засобами дослідження мови, водночас мова (як елемент і знаряддя культури) є важливим джерелом для реконструкції давньої духовної культури [Конобродська 2007а, с. 25].

Визначаючи предметом етнолінгвістики (у широкому розумінні) вивчення плану змісту етнокультури, тобто давньої моделі світу, побудованої за міфологічними уявленнями, або з'ясування етимології явищ духовної культури, реалізованої в різних її формах, які становлять об'єкт етнолінгвістики [Конобродська 2007б, с. 10], основним аспектом етнолінгвістики учені вважають дослідження мови в її відношенні до культури, встановлення взаємозв'язків та взаємозумовленості елементів мови й народної культури.

В. Жайворонок зазначає, що слово є своєрідним духовним кодом етнокультури, оскільки за багатьма мовними одиницями стоять не самі лише реалії (предмети) об'єктивної дійсності як такі, а часто реалії з культурними смислами (зокрема й етнокультурними), тобто предмети, одухотворені людиною, її світобаченням. Деякі з них з часом стають у свідомості народу константами його культури, тобто усталеними її концептами, що виражаються не лише в матеріальному предметові, а й у слові через переосмислений образ першого [Жайворонок 2007, с. 155].

Етнолінгвістичний підхід сприяє ґрунтовному й системному вивченню лексичної мотивації обрядового діалектного тексту, адже мотиви номінації багатьох обрядових номенів часто пов'язані з міфологічними уявленнями й зумовлені актуалізацією відповідного смислового моменту в певному семантичному полі.

Незаперечною є думка про тісний зв'язок слів з позамовним світом, тому лише лінгвістичні дефініції зафіксованих лексем без опису реалій та контекстів їх уживання, зокрема й культурного, не дають бажаного результату. Адже, не лише мова зберігає культуру й служить джерелом культурної інформації, але й культура, культурні контексти можуть зберігати й розвивати зміст, втрачений мовою, і, відповідно, можуть бути джерелом семантичної реконструкції [Толстая 2008, с. 187].

Мета статті – на прикладі середньополіських календарних обрядових текстів простежити давні міфологічні уявлення в семантиці фразеологізму горобина ніч.

У статті «Воробьяная (рябиновая) ночь в языке и поверьях восточных славян» [Агапкина, Топорков 2008, с. 230–253] окреслено актуальність дослідження цих фразеологізмів у мові та повір'ях східних слов'ян, оскільки в попередніх наукових розвідках щодо їх історії (Ф. Філіна, О. Фінкеля, В. Німчука тощо) недостатньо використані діалектні та етнографічні джерела. Визначені науковцями завдання: з одного боку повний опис діалектних форм вираження, їх географії, семантики, народно-етимологічного осмислення; з іншого – визначення кола найбільш архаїчних повір'їв, пов'язаних з денотатом фразеологізмів – горобиною ніччю як природним явищем, – безпосередньо стосуються галузі етнолінгвістики.

Завдяки зіставленню давніх літописних свідчень (щодо паралелізму між битвою князівських дружин на землі та грозою на небі) з архаїчними білоруськими повір'ями (про цю ніч як період розгулу нечистої сили та період, коли буря й удари блискавки знищують чарівників та нечисту силу) науковцям вдалося проаналізувати міфологічну семантику досліджуваного явища й пов'язати з «рябиновой ночью» уявлення про своєрідну небесну битву. А також встановити, що внутрішню форму «рябинный» (у інтерпретації науковців 'рябий, строкатий') та міфологічну семантику «рябиной (рябиновой) ночи» поєднує зв'язок строкатості, мигання з мотивами потойбічного світу, мороку, сліпоти, смерті.

Досліджуваний фразеологізм відомий в українській, білоруській, російській літературних мовах (укр. горобина ніч, білор. рабінавая ноч, рос. воробьяная ночь) з основним значенням 'ніч із сильною грозою або блискавками' незалежно від конкретної форми вираження. Також у південно-російських говорах відоме його вторинне значення 'найкоротші літні ночі', яке виникло на основі двох факторів: зближення часу ночей з періодом літнього сонцестояння та впливу семи 'маленький', пов'язаної з образом горобця.

За народною етимологією, в українських та російських джерелах цю ніч називали горобиною

(рос. воробьиной), бо вона виганяла горобців зі своїх гнізд. Також назву горобина (рос. рябиновая) пов'язували з образом горобини (рос. рябины), бо темпоральною ознакою цього явища був період цвітіння горобини або період, коли дозрівали її ягоди, а за візуальними асоціаціями – горобина цвіте червоно, й на небі червоно. В. Жайворонок зазначає, що гілка го-робини символізує палицю Перуна (звідси гороби ні но чі, тобто грозові; їх спостерігаємо, коли цвіте горобина або коли визрівають її плоди, тобто в середині літа або на початку осені) (Жайворонок, с. 147).

На позначення фразеологізму горобина ніч у середньополіських обрядових текстах зафіксовано такі назви: – горо\б'іна ноч (н.п. 18, 19, 22, 24, 27, 42), горо\б'іна неич (н.п. 44); горо\бині \ноч'і (н.п. 24), горо\б'ін'і \ночіі (н.п. 29); –горо\б'інова ноч (н.п. 45), горо\б'інова ноуч (н.п. 38); гра\б'іна н`ч (н.п. 44); –ра\б'інова ноч (н.п. 28, 45), \раб'інова ноуч (н.п. 2), ра\б'іна ноч (н.п. 11), ра\бинова нич (н.п. 30), ра\б'іна ноч (н.п. 37); – вереи\б'інова ноуч (н.п. 38), вере\б'іна ноуч (н.п. 38); – воро\биіна ноч (н.п. 27); – громо\ва н`іч (н.п. 31), громо\ва ноч (н.п. 18), громо\ва н`іч \переид Ку\па лом (н.п. 31). У обрядових текстах зафіксовано також синоніми цих назв: страш\на ноч (н.п. 40), \вел`м'і страш\на неич (н.п. 44).

Назву ночі інформатори пояснюють тим, що цієї страшної ночі горобців витрушує з кубел(н.п. 44); а за асоціативним сприйняттям – це найкоротші літні ночі, коли сплять недовго, як горобці (н.п. 24).

Семантика фразеологізму горобина ніч (з усіма його фонетичними варіантами) у середньополіському обрядовому тексті представлена семемами, у яких виражена темпоральна ознака пори року – літа й відомості про явища природи – грім, грозу, блискавку, вітер тощо:

літня ніч з громом: \раб'інова ноуч – гром [літня ніч] (н.п. 2); ніч, коли гримить та блискає (у період Спасівки, Петрівки): ра\б'інов'іе \ночі – гре\м'іт` \моцно, \вел`миі б\л`іскає (н.п. 28); ра\бинова нич – б\лискає і греи\мит` (н.п. 30); ў С\пасоўку, ў П'ет\роўку – горо\б'ін'і \ночіі; гр`і\м'іт, бл`іс\кає (н.п. 29); ў С\пасоўку – горо\б'інова ноуч, вереи\б'інова; вере\б'іна [горобина]; б\л`іскає, гри\м'іт` (н.п. 38); горо\б'іна ноч – б\лискає, греи\м'іт` (н.п. 42); страшна літня ніч із вітром і блискавкою: горо\биіна ноч \л` том, ко\ли попа\де; ноч – ре\в`е, страш\на ноч, \дзихайе, ў\йетеир, \молн`іа (н.п. 40); найкоротша літня ніч: горо\бині \ноч'і – \сам'і ко\ротк'і \ноч'і \л`іта; спиш йак горо\бец` – неи ўс\тиг \л` агти, а ўже т\реба ўста\ват` (н.п. 24); ніч, коли сильна гроза, блискавка, вогонь по землі стелиться, хмарна погода: йек \с`іл`на гро\за да \молн`іе о\то аж по зим\л` – ў нас \кажут` горо\б'інова ноч; о\гон` с\телице по зим\л`, по\года х\марна, грозо\ва; ра\б'інова, \каже, ноч (н.п. 45).

Важливими для розуміння міфологічної основи фразеологізму є семемами, у яких, зокрема, виражені темпоральна приуроченості до свята Івана Купала й уявлення про цвіт папороті:

ніч, коли цвіте папороть, дуже блискає та гримить: ра\б'іна ноч – це ц`в`і\те \папорот`, \вел`ми жа\хайе, гри\м'іт (н.п. 11); громова (грозова) ніч, коли цвіте папороть: ц`в`т \папорот`і тог\д` на\ход`ат, йак громо\ва ноч – горо\б'іна ноч (н.п. 18); цв`і\те \папорот` уно\че, горо\б'іна ноч йак о\то \кажут` грим\н` ло (н.п. 19); \папорот` цв`і\те ў воро\биіну ноч; \дуже гро\за в`е\лика на горо\б'іну ноч (н.п. 27); грозова ніч на Івана Купала, коли зацвітає папороть: ка\зал`і, шо ко\лиіс` хо\д`іл`і ў л`с на І\вана Ку\пала, да \папорот` зац`в`і\тайе; ўс`у ноч г\роза – горо\б'іна ноч (н.п. 22); ніч, коли дуже гримить й цвіте папороть (на Івана Купала): \папорот` ц`в`і\те, \токо там ниех\то не \вис`ід`іт, назб`і\райут` це \папорот`і з\нахор`і; на Й\і\вана Ку\па ла, на ту ноч; гр`еім'іт` \саме; громо\ва н`іч \переид Ку\па лом; і\дут` у л`с – хто \с`іл`ни, \в`ісиедит` там, там \мошно гре\м'іт (н.п. 31); ніч, коли дуже блискає, гримить і цвіте папороть: ра\б'іна ноч – це ц`в`і\те \папорот`, \вел`ми жа\хайе, гри\м'іт (н.п. 37); дуже страшна ніч (вітер, дощ, гроза, град, грім, блискавка) у період Петрівки або на Івана Купала, коли цвіте папороть: горо\б'іна неич, гра\б'іна н`ч – \вел`м'і страш\на неич; горо\биіна н`еич у Пет\р`ўку, до \Петра; \даже гороб`іеў пов`іт\рушує іс`кубел; ў\й тиер, дошч, стра\шен:а гро\за, \ц\лу н`ч стра\х`іт`а, \боже, шо \роб`іц`а, перевер\тайец`а ўсе; \папорот` \тиіко ц`в`і\те, бу\вайе од\на неич, гра\б'іна, це на І\вана Ку\па ла; гра\б'іна н`ч – у ц`у н`ч, де \папорот` ц`в`еі\те, бу\вайе град, гр`ем, б\лискаўка (н.п. 44).

Отже, у середньополіській традиції уявлення про горобину ніч пов'язані з громом, блискавкою, грозою, вітром, дощем (найчастіше влітку); періодом найкоротших літніх ночей; повір'ями про цвіт папороті; купальським періодом; періодом Спасівки, Петрівки.

Хронологічна приуроченість цвітіння папороті до купальського свята зумовлена народними уявленнями про невичерпні можливості життєдайних сил природи в період її найбільшого розквіту, у час сонцестояння. На зв'язок явища цвітіння папороті з громом та сонцем указує той факт, що в хорватів папороть подекуди називають перуновим цвітом або сонцем [Климець 1990, с. 91–95]. Відомо, що Перун – бог наймогутніших сил неба і землі, блискавки та грому (Войтович, с. 363). На зв'язок із вогнем, громом та сонцем у семантиці папороті вказував також О. Потебня [Потебня 1989, с. 546–550].

Однією із складових семантичного змісту повір'їв про пошуки цвіту папороті є 'своєрідна бо-

ротьба людини з темними силами, нечистою силою'. Майже обов'язковий фрагмент цих повір'їв становлять уявлення про те, що під час цвітіння папороті активізується демонічна сила, яка переслідує людину, яка хоче здобути цвіт папороті, а також за допомогою різних хитрощів забирає цю квітку [Агапкина 2002, с. 548]. Так, крім мотивів сонця, рослинності, розквіту життєдайних сил природи, долі, життєвої вдачі, в основі постановня цих уявлень яскраво виражений і міфологічний мотив нечистої сили, яка, як відомо, активізується протягом усіх купальських свят [Потебня 1989, с. 547; Агапкина 2002, с. 548–549]. Підтвердження цьому знаходимо й у білоруських повір'ях про горобину ніч [Агапкина 1989, с. 242–243; Войтович 2002, с. 114], й у поліських (з Овруччини) – про рабінову ніч [Возняк 1996, с. 310].

Отже, відомості про те, що в середньополіській обрядовості горобину ніч часто пов'язують із купальськими святами та періодом цвітіння папороті, вказують на рудименти давніх архаїчних уявлень у культурній семантиці цього фразеологізму, що підтверджує необхідність з'ясування міфологічних мотивів постановня вербальних та невербальних одиниць обрядових текстів під час цілісних досліджень мовних та культурних явищ, зокрема й фразеологізмів, для подальшої реконструкції праслану явищ української традиційної народної духовної культури в загальнослов'янському контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапкина, Т. А. (2002). Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. Москва, 816 с.
2. Агапкина, Т. А. і Топорков, А. Л. Воробьиная (рябиновая) ночь в языке и поверьях восточных славян. [У:] Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры : источники и методы. Москва, 1989, с. 230–253.
3. Возняк, М. (1996). Народний календар із Овруччини 50 рр. ХІХ ст. в записі Михайла Пйотровського. [В:] Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. Львів, с. 291–336.
4. Жайворонок, В. В. (2007). Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ, 262 с.
5. Климець, Ю. Д. (1990). Купальська обрядовість на Україні. Київ, 142 с.
6. Конобродська, В. Л. (2007а). Поняття семантики в культурному контексті. [В:] Етнолінгвістичні студії. 1. Житомир, с. 23–37.
7. Конобродська, В. Л. (2007б). Українська етнолінгвістика на шляху пошуку (замість передмови) / В. Л. Конобродська // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир, с. 7–19.
8. Потебня, А. А. (1989). О купальских огнях и сродных с ними представлениях. [У:] Слово и миф. Москва, с. 530–552.
9. Толстая, С. М. (2008). Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва, 528 с.
10. Толстой, Н. И. (1989). Некоторые соображения о реконструкции славянской духовной культуры. [В:] Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры : источники и методы. Москва, с. 7–22.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Войтович – Войтович, В. (2002). Українська міфологія. Київ, 664 с.

Жайворонок – Жайворонок, В. В. (2006). Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ, 703 с.

Обстежені населені пункти

1. Яполоть Костопільський р-н Рівненська обл.
2. Берестя Дубровицький р-н ~.
3. Липки Гошанський р-н ~.
4. Чудель Сарненський р-н ~.
5. Борове Рокитнянський р-н ~.
6. Дроздинь Рокитнянський р-н ~.
7. Глинне Рокитнянський р-н ~.
8. Курчиця Новоград-Волинський р-н Житомирська обл.
9. Заровенка Ємільчинський р-н ~.
10. Комсомольськ Олевський р-н ~.
11. Кишин Олевський р-н ~.
12. Куліші Ємільчинський р-н ~.
13. Стовпинка Олевський р-н ~.
14. Хочино Олевський р-н ~.
15. Копище Олевський р-н ~.
16. Замисловичі Олевський р-н ~.
17. Рясне Ємільчинський р-н ~.
18. Рудня-Жеревці Лугинський р-н ~.
19. Охотівка Коростенський р-н ~.
20. Волошине Лугинський р-н ~.
21. Малахівка Лугинський р-н ~.
22. Совечне Овруцький р-н ~.
23. Мощаниця Лугинський р-н ~.
24. Рижани Володарськ-Волинський р-н ~.
25. Поліське Коростенський р-н ~.
26. Лісівщина Коростенський р-н ~.
27. Гошів Овруцький р-н ~.
28. Пішаниця Овруцький р-н ~.
29. Ігнатішль Овруцький р-н ~.
30. Стирти Черняхівський р-н ~.
31. Ходаки Коростенський р-н ~.
32. Мелені Коростенський р-н ~.
32. Чернігівка Овруцький р-н ~.
33. Чоповичі Малинський р-н ~.
34. Заньки Радомишльський р-н ~.
35. Піхоцьке Овруцький р-н ~.
36. Селець Народицький р-н ~.
37. Виступовичі Овруцький р-н ~.
38. Розсохівське Народицький р-н ~.
39. Старе Шарно Народицький р-н ~.
40. Лозниця Народиць-

кий р-н ~л. 41. Пірижки Малинський р-н ~. 42. Ноздрище Народицький р-н ~. 43. Межірчка Радомишльський р-н ~. 44. Черевач Чорнобильський р-н Київська обл. 45. Дитятки Чорнобильський р-н ~.

УДК 81'44

Юсубова Гюльхар
диссертант Бакинського славянського університета
e-mail: bitkovskaya@inbox.ru
(Баку, Азербайджан)
ORCID 0000-0003-3915-9433

К ВОПРОСУ О ВОЗНИКНОВЕНИИ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация. Юсубова Гюльхар. К вопросу о возникновении когнитивной лингвистики.

В статье рассматриваются предпосылки и научные основы формирования когнитивно-лингвистического направления в теоретической лингвистике, результаты западной лингвистической исследовательской деятельности в этом направлении, определение границ лингвокогнитивной лингвистики в когнитивных науках, критерии определения его основных параметров, современные проблемы когнитивной лингвистики и др. проблемы.

Ключевые слова: когнитивизм, сознание, лингвистика, прототип, категоризация, концептуализация.

Summary. Yusubova Gulhar. On the question about cognitive linguistics

The article examines the prerequisites and scientific foundations of the formation of cognitive-linguistic direction in theoretical linguistics, the results of Western linguistic research in this direction, the definition of the boundaries of linguistic cognitive linguistics in cognitive sciences, the criteria for determining its basic parameters, modern problems of cognitive linguistics, and other problems.

The purpose of the article is to examine the prerequisites and scientific foundations of the formation of a cognitive-linguistic direction in theoretical linguistics.

The basis of the research is the method of description, general scientific methods of analysis and synthesis, cognitive analysis, experimental method, contextual analysis, structural and semantic analysis, reception of transformation, comparative analysis.

The paper provides a comprehensive description of the interpretation of the concept of "concept". The relevance of the topic of the article is justified by the study of cognitive-linguistic and cultural approaches to the concepts of "cognitive science", "cognitive psychology", "linguistic semantics", "ethnolinguistics", etc. The article reflects the views of linguists and cultural studies on the essence of the concept. On the basis of generalization and comparative analysis of character, a conclusion is made on the formation and development of cognitive linguistics as a new language area. The research materials can be used in theoretical courses of linguistics, as well as in the development of special courses in cognitive linguistics, concept-sphere, etc.

Actuality of the article is determined by the approaches of cognitive linguistics and linguaculturology to "cognology", "cognitive psychology", "linguistic semantics", "ethnolinguistics", etc. Linguists' and culturologists' opinions about the essence of concept are presented in the article. Another field explored in the article is concept sphere. Main aspects of concept sphere having direct link to each nation's cultural and material heritage are also mentioned in the article.

During the analysis, attention was paid to the works of eminent representatives of cognitivism in the field of linguistics and their creative attitudes. The article concludes that cognitive linguistics is based on anthropocentric linguistics and has evolved more rapidly since the 1980s.

The cognitive linguistic trend has emerged in the United States under the name "cognitive grammar". For the first time this term was used by J. Lakoff and G. Thompson, and then the ideas in this article were developed by J. Fauconnier, R. Langacker, M. Conson, and others.

Keywords: cognitivism, consciousness, linguistics, prototype, categorization, conceptualization.

Постановка проблеми. Возникновение антропоцентризма в лингвистике означало формирование новой научной парадигмы. Главная особенность этой парадигмы характеризовалась подходом к языковым проблемам с человеческой точки зрения. Несомненно, это новое научное направление в лингвистике было характерно для его принципов и критериев.

Цель статьи – рассмотреть предпосылки и научные основы формирования когнитивно-лингвистического

тического направления в теоретической лингвистике.

Объект исследования – изучение когнитивной лингвистики в системе лингвистических наук. Предмет исследования – особенности парадигмы антропоцентризма в когнитивной лингвистике.

Анализ последних публикаций. При исследовании данной проблемы нами проанализирована работа Масловой В.А., Лакоффа Дж., Джонсона М., Петрова В.В. Развитие этой области науки было связано с научным поиском искусственного интеллекта. Основной целью этого является создание искусственного аналога функции, выполняемой человеческим мозгом [5, с.5], [4]. Дж.Лакофф говорил, что категоризация – сложный процесс мышления, восприятия и речи. Мы всегда корректируем то, как мы говорим и действуем при проведении категоризации, без которой наше общение невозможно [3].

Изложение основного материала исследования. На самом деле, во второй половине двадцатого века широкомасштабное развитие различных областей науки выявило проблемы, которые можно было бы объяснить на стыке нескольких наук. Естественно, лингвистическая наука также требовала, чтобы проблемы происхождения, восприятия речи, формирования детской речи, речевого акта рассматривались с точки зрения двух основных наук – лингвистики и психологии. В результате этого были сформированы такие научные области, как психология, нейролингвистика, когнитивная лингвистика. Формирование когнитивной лингвистики имело мощную научную базу. Их рассматриваем:

1. Развитие когнитологии: Когнитивные науки охватывают такие проблемы как понятие информации, структуру знаний, обработка и защита информации в памяти, при необходимости черпание из нее информации, представление информации и ее языковой формы в сознании человека. Один из источников возникновения когнитивной лингвистики связан с развитием наук когнитологии. Объект исследования этих наук – человеческое мышление и познавательная система; лингвистический аспект является одним его аспектом. Искусственный интеллект, возникновение исследования проблем моделирования интеллектуальных процессов в 60-70-е годы прошлого века как необходимость ставили перед когнитивной лингвистикой большие задачи.

С другой стороны, когнитивные науки ставили перед собой задачу таким образом, что культура формирует людей. Человек всегда находится под влиянием культуры. Изучение проблем языка и мышления в 70-х годах прошлого века явилось большим стимулом для развития когнитивной лингвистики. Таким образом, со второй половины XX века существующая научная база когнитивной лингвистики создала ее как самостоятельную науку.

2. Развитие когнитивной психологии. Здесь представлены молодые грамматисты XIX века, А.А.Потебня, Г.Штейнталь, В.Вундт и другие. Когнитивная лингвистика берет концептуальные и когнитивные модели из когнитивной психологии. Потому что она основана на психологическом механизме во время языковой активности. Например, невозможно объяснить такие вопросы, как сохранение знаний о мире и их классификацию, не изучая память из психологии. Однако лингвистика и психология различаются по методологическим данным. Примечательно, что лингвистика и психология столкнулись как наука в девятнадцатом веке благодаря молодым грамматистам, с появлением психолингвистики в двадцатом веке (на примере с Н.Хомским и др.) и в наши дни – с возникновением когнитивной лингвистики (Маслова Валентина Абраамовна. Введение в когнитивной лингвистике).

3. Лингвистическая семантика. Есть и те, которые признают когнитивную лингвистику как глубокую семантику. Они рассматривают семантику как более широкое понятие за лингвистической категорией. Одним из источников формирования когнитивной лингвистики является лингвистическая семантика. Когнитивная лингвистика работает в этом направлении, чтобы определить глубинную семантику и ее развитие. Когнитивная семантика является важным фактором, как понимание человеческой природы, лежащим в основе семантики языковой категории. Эти проблемы привели к лингвистике американский лингвист Л.Талми, Р.Лангкер и позже они привлекли многих сторонников к этой концепции. Например, Л.Талми изучает связь между семантической и формальной структурой языка. По мнению Р.Ланкагера, язык не является автономной системой, он ориентируется на языковые когнитивные процессы.

4. Развитие лингвистической типологии и этнолингвистики сыграло свою роль в формировании когнитивной лингвистики. Это могло показать универсальность в языке более четко.

5. Развитие нейролингвистики. Нейролингвисты изучали умственную деятельность человеческого мышления.

6. Формирование психолингвистики как науки. Когнитивная лингвистика является современным лингвистическим направлением. В его основе лежит когнитивный механизм языка, используемый при развитии информации. Формирование этого лингвистического метода начинается с формирования психолингвистики с 50-х годов 20-го века. Этот период характерен для возник-

новения генеративной лингвистики. Понятия «поверхностная структура» и «глубинная структура» Н. Хомского, формирование лингвистической прагматики, теории текста, формирование языковой семантики, формирование современной теории грамматики и другие явления сыграли роль научной базы в формировании когнитивной лингвистики. Психолингвистика, которая проявляется в психологическом направлении, направлена на такие проблемы как изучение образования, восприятия и формирования речи. Основной задачей психолингвистики является изучение психологических основ языковых явлений, основной задачей которых является моделирование речевой деятельности и разработка основ психофизиологической организации речи.

7. Развитие культурологии. Культурологический аспект концептов тесно связан с культурологией.

Формирование когнитивной лингвистики происходит постепенно, и ее можно определить по этапам:

Публикация статей Ч. Филлмора, книг «Дискурс, сознание и время» (1994) У. Чейфа, «Введение в когнитивную лингвистику» Ф. Унгерера и Й. Шмидта, «Когнитивные основы грамматики» Б. Хайне оказала большое влияние на определение важных параметров когнитивной лингвистики. Эти исследования в основном характеризуются особым подходом к когнитивным языковым проблемам [6].

В 70-х годах 20 века С. Лэмб, Д. Хадсон провели очень ценное исследование в области нейрокогнитивной лингвистики. Исследования Пиадженина по когнитивной психологии создали важный поворотный момент в психологии, и эта тенденция все еще продолжается. Большое влияние на когнитивную лингвистику оказали А. Злобин, Е. Кларк, Э. Бейтс, М. Бауэрман, Т. Ван Дейк, Дж. Хэйман, Т. Гивон, А. Голдберг.

Таким образом, становление когнитивной лингвистики как новой языковой области совпадает с концом прошлого века. XXI век – это период, когда были исследованы новые проблемы когнитивной лингвистики. Когнитивная лингвистика занимается внутренним описанием и анализом слушателя и говорящего. Говорящий и слушатель рассматриваются как работающие информационные системы. Основной целью когнитивной лингвистики является выявление важных принципов данной системы. Моделирование когнитивной структуры и процесса человеческого понимания основано на следующих концепциях:

1. Фрейм: М. Минский, Ч. Филлмор;
2. Идеализированная когнитивная модель: Дж. Лакофф;
3. Когнитивное пространство: Ж. Фоконье;
4. Цепочка: Л. Талми;
5. Конструктивная грамматика: Ч. Филлмор, П. Кэй;
6. Уровень знаний: А. Ноэль и другие.

Задачи когнитивной лингвистики охватывают следующие проблемы:

1. Ментальный механизм изучения языка и механизм его структуры;
2. Процедура: относятся ли процедура и восприятие к одной системе – имеют один механизм?

Возникает вопрос: происходит ли процедурный состав речи параллельно или последовательно с точки зрения процесса? То есть происходит восполнение сначала поверхностной структуры предложения, затем лексическим материалом, или оба происходят одновременно, но как это происходит?

1. В когнитивной лингвистике восприятие более активно, чем процедуры речи. Конечно, в таком случае возникает вопрос: какова природа структуризации лингвистического восприятия и регулятивной процедуры? Какие знания активируются этой процедурой? Что такое семантическая организация памяти, какова ее роль в восприятии речи? [6]. Как видим, перед когнитивной лингвистикой стоит много фундаментальных задач.

Давайте посмотрим творческие аспекты ряда специалистов, которые имеют заслугу в выполнении этих задач:

У. Чейф провел исследования по человеческому сознанию и его активации со специалистами в области компьютерного моделирования генерации и восприятия речи. Он дал когнитивную интерпретацию проблем, таких как структура памяти, определенность и неопределенность для изъятия языковой информации из памяти, которые привлекают внимание лингвистов. Например, определенность или неопределенность: у каждого из них есть модель мышления на языке носителя. На этих языках с артиклем в человеческом уме есть модели в зависимости от уровня владения им. Благодаря этой модели он понимает мир. Противоположная сторона также понимает информацию, предоставленную соответственно. Для говорящего и слушателя категорическая определенность и неопределенность происходят через активацию этих понятий в памяти. У каждого из них есть модель мышления на языке носителя.

Лингвистическая классификация разработана Дж. Лакоффом. Категоризация была исследо-

вана філософами древности и сегодня основана на соответствующих принципах в различных областях науки. Под категоризацией они подразумевают комбинацию предметов и событий в зависимости от их общих свойств в одной категории. Следовательно, общая характеристика в категоризации играет решающую роль. Фактически это была позиция теоретической, а не эмпирической философии. В современном мире развитие науки коренным образом изменило проблему. Проводимая экспериментальная работа была сосредоточена на категоризации. Эксперименты показали, что границ категорий нет, они имеют внутреннюю структуру; его элементы лучше представляют категорию, а не другие особенности. Есть множество категорий. Есть те, которые относятся к концептуальной базе категоризации. Она быстро и легко понимается детьми; то есть это касается концепций прототипа. Эту концепцию в аспекте семантической категории привел к лингвистике Э.Рош. В категоризации прототип и периферия должны быть дифференцированы. Прототип относится к категории, он быстро понимаемый, часто употребляемый и быстро идентифицируемый. Организация прототипичной структуры смысла ограничена человеческой памятью. Э.Рош показала, что категория относится к прототипам, тогда как другие перечисленные играют роль в процессе категоризации [1].

Таким образом, формирование когнитивной лингвистики как новой языковой области относится к концу прошлого века [2].

М. Минский, Р. Шенк, Р. Абельсон исследовали проблему фрейма и сценария в контексте искусственного интеллекта – отношение структуры понятия к языку. Ч.Филлмор разработал проблему когнитивной семантики. Под фреймом он подразумевает особую организацию знаний, или, точнее, структуру знаний в определенном фрагменте. По его словам, фрейм является фрагментом человеческой жизни и выражает модель пресуппозиции в человеке. Фрейм имеет стереотипный характер, это обобщенное знание о мире, сохраняемое в памяти.

Л.Талми исследовал проблему когнитивно-семантической суперкатегории, изучил образформирующую систему – иерархический каталог категории. Услуги вышеупомянутых когнитивистов также позволили достичь больших успехов в метафорах и метонимии. Эти исследования подтвердили, что существует общая метафорическая и метонимическая модель, которая ничем не различается во всех человеческих умах; это форма сознания. Когнитивная лингвистика нашла свое развитие в этом направлении, заняв широкое место в исследованиях Дж.Лакоффа, М.Джонсона, Ф.Варелы, Э.Рош и других. Их концепции имеют много сторонников и последователей в европейских странах.

В целом концептуальные взгляды на развитие когнитивной лингвистики можно обобщить следующим образом:

1. Развитие семантики Фрейма (Филлмор);
2. Теория метафоры и метонимии (Дж.Лакофф);
3. Когнитивная грамматика (Ланкагер);
4. Связь между семантической и формальной структурой языка (Талми);
5. Теория ментального пространства (Ж. Фоконье);
6. Нейросетевая модель языка (Дж. Элман, Б. Макуинни);
7. Когнитивно-социальная модель формирования языка ребенка (Э. Бейтс, М. Томаселло).

В современную эпоху на повестке дня три основные проблемы когнитивной лингвистики. Их можно обобщить следующим образом:

1. Типы и виды знаний, выраженные знаками. Сюда относятся: когнитивная теория, когнитивная семантика и прагматика;
2. Формирование и развитие знаков, правила, регулирующие их функционирования;
3. Отражение языковых знаков и культурной реальности в них.

Одной из основных проблем когнитивной лингвистики является категоризация человеческого опыта, связанная с памятью, познанием. Категоризация связана с упорядочением и сохранением человеческих знаний в памяти. Концептуализация связана с определением концептов; оно определяется как операционная единица блока сознания и значение языковых знаков.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Когнитивная лингвистика имеет свое место в других науках. В древние времена философы занимались гносеологией, в связи, с чем история изучения теории познания очень древняя. Дело в том, что этот вопрос звучит с точки зрения новых перспектив и ставит перед собой новые требования. Деятельность человека регулируется психологическими когнитивными процессами. Когнитивизм – это область науки, которая изучает мышление, познание, умственные процессы и другие аспекты человеческой деятельности. Когнезия – это процессы, связанные с информацией и знаниями. В наши дни когнитивная психология, культурная антропология, моделирование искусственного интеллекта, философия, нейролингвистика и др. – это когнитивные науки. Когнитивная лингвистика – одна из этих наук.

На современном этапе под когнитивизмом понимаются механизм человеческого мышления, разработка информации, получаемой человеком, подготовка ментальной модели мира, система

различных познавательных действий, разработка и представление идеи компьютерной программы на естественном языке, подготовка компьютерной программы с возможностью понимания текста, спектры психических процессов и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бенвенист, Э. (1974). Категории мысли и категории языка // Э. Бенвенист // Общая лингвистика. М., с. 104-114.
2. Демьянков, В.З., Кубрякова, Е.С. (1996). Когнитивная революция, когнитивный поворот // Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, с.72-73..
3. Лакофф, Дж., Джонсон, М. (1990). Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. М., с. 387-415.
4. Маслова, В.А. (2016). Введение в когнитивную лингвистику. Учебное пособие. 7-е издание. М.: ФЛИНТА, 296 с.
5. Петров, В.В. (1996). Язык и искусственный интеллект: рубеж 90-х годов // Язык и интеллект. М.: Прогресс, с. 5.
6. Иностранные языки и языкознание. [otherreferats.allbest.ru>Иностранные языки и языкознание>00448600_0.html](http://otherreferats.allbest.ru/Иностранные_языки_и_языкознание/00448600_0.html).

РЕЦЕНЗІЇ

УДК: 049.32+ 81'373.7

Олена Кульбабська
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна)
e-mail: olena.k@i.ua
ORCID: 0000-0002-1858-9269

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ МОВОСТИЛЮ БОГДАНА ЛЕПКОГО (РЕЦ. НА СЛОВНИК: ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ТВОРАХ БОГДАНА ЛЕПКОГО / ГОЛ. РЕД. ПАНЦЬО С. Є. – ТЕРНОПІЛЬ : ДЖУРА, 2018. – 432 С.)

Проблеми лексикографії завжди належали до центральних у лінгвістиці, оскільки кожен словник «був і залишається не лише вмістилищем різнопланової упорядкованої мовної інформації, а й імпульсом формулювання нових проблем, стимулом до наступних наукових пошуків» (П. Гриценко).

У цьому аспекті поява праць, у яких здійснено спроби наукового аналізу генези та специфіки індивідуально-авторського фразеовживання окремого письменника, є помітним явищем в україністиці. Словники авторської фразеології розкривають особливості буття мови як феномену української культури, оскільки «Фразеологізми є специфічними мовними формулами, картинками світу із закодованою інформацією про минуле наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінки всього сущого; вони акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації» (В. Ужченко).

Основні тенденції осмислення складного періоду історії нашої держави репрезентує велика й різножанрова творчість Богдана Лепкого (04.11.1872–21.07.1941), в особі якого, за Н. Білик, «перед нами постає українець цілком новітнього типу – справжній патріот-соборник, що мав перед собою виразний ідеал розбудування української культури й піднесення української національної свідомості». Мовна палітра поета, прозаїка, драматурга, перекладача, публіциста, критика, історика літератури, редактора, професора Ягеллонського університету в Кракові, педагога, видатного громадсько-культурного діяча кінця XIX – початку XX століття вражає активністю вживання та багатством емоційно-оцінних смислових навантажень фразеологізмів.

Стійкі сполучення слів (фразеологізми, фраземи) – складники ідіостилю, репрезентанти мовної картини світу Богдана Лепкого, подвижника національно-державного відродження України. Майстерність письменника полягає передусім у вмінні підпорядкувати розмаїття фраземних засобів української мови авторському задуму: влучно, емоційно та образно схарактеризувати зовнішність, психічний стан, вдачу, дії та вчинки персонажів; повчати й застерігати, висміювати і жартувати тощо. У цьому переконує нове ґрунтовне видання науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого», здійснене під керівництвом професора Стефанії Єлисеївни Панцьо. Рецензована лексикографічна праця є, без сумніву, науковим набутком в історії українського словникарства, оскільки вможливує розуміння особливостей доби, що її репрезентує мова талановитого письменника-естета, чию творчу колиску колисали «вітер рідного Поділля» і «звук підгірської трембіти».

У «Передмові» укладачі лексикографічної праці, яку присвячено 145-річчю від дня народження митця слова доби українського національного відродження XX століття, – професори С. Є. Панцьо та Т. П. Вільчинська, доценти І. М. Бабій, Н. І. Лісняк, Н. О. Свистун, Т. М. Миколенко, Н. Д. Парасін, канд. філол. наук Наливайко М. Я. – зазначають, що об'єктом пропонованого словника стали фразеологізми, наскрізно вибрані з художніх (прозових і поетичних) творів та публіцистики Богдана Лепкого, а метою – опис їхнього значення в мовознавчій парадигмі письменника та встановлення семантико-граматичної специфіки функціонування у його творах.

У другому виданні словника, підготовленому для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, для всіх, кого цікавить мова й культура рідного краю, охоплено всю творчість Б. С. Лепкого, який

«масштабом творчого ужитку поступався лише своєму вчителю І. Франку» (Ф. Погребенник). А це дванадцять одно- й двотомних видань творів письменника, опублікованих упродовж 1990–2007 рр., загальним обсягом 5105 сторінок.

Надійна джерельна база та шість академічних словників фразеологізмів української мови, що їх колектив укладачів залучив для тлумачення дібраного за допомогою наскрізного виписування фактичного матеріалу – 3000 тис. фразеологічних одиниць та їхніх варіантів, – уможлиблюють наукові студії щодо встановлення особливостей фраземовживання у творчості Богдана Лепкого, зокрема загальнонародних тенденцій, позначених етнопсихологічними особливостями (здебільшого в прозових текстах), а також індивідуальних рис, у яких відбито вузьколокальні, регіональні ознаки та особливості авторського перетворення фразем (зазвичай у поетичному мовленні під впливом ритмізації віршового тексту). Найпоширенішими прийомами трансформації фразеологізмів у текстах Лепкого є: субституція в компонентному складі; розширення компонентного складу; контамінація структури фраземи. За допомогою таких перетворень письменник досягає оновлення фразеологізму, посилює виразність, конкретизує висловлювання, індивідуалізує мовлення та характерні риси персонажів. Уважаємо, що індивідуально-авторські новотвори можуть доповнити словникові статті «Словника фразеологізмів української мови» (К., 2008) та розширити перелік їх варіантів.

Вишуканість образотворення, багатство авторського слова, глибина та оригінальність Лепкової думки, уяскравлена фразеологізмами, вражає актуальністю для сьогодення. Наприклад, наведемо зразки словникових статей:

АРМІЯ

на лицарській честі сила армії стоїть

Потрібно бути чесним, справедливим, щоб перемогти.

На лицарській честі сила армії стоїть, а ми вождів своїх ворогам у руки давали, щоб власні голови спасти, і яка тут тобі честь? (Полтава, с. 181).

ЛАД

знати світові лад

Розумітися на чомусь; знати точно, достеменно.

А хіба ж нам не все одно, хто над нами панує. Хлопові одна біда – говорять, бо дурні. Та ми, козацькі люди, знати світові лад (Батурин, с. 495).

ЛЮБИТИ

любити ближнього, як самого себе

Дуже любити, цінувати, поважати.

Основа Христової віри: «люби ближнього як самого себе» стала нині абсурдом. Треба багато праці, щоб цим ідеальним словам привернути їх реальне значіння (Вовки і вівці, с. 190).

МАТИ

раз мати родила, раз треба вмирати

Уживається для вираження відчайдушності, остаточного вирішення.

Раз мати родила, раз треба вмирати. Коли б лиш чесно, щоб без сорому предстати на страшному суді (Батурин, с. 349).

МИЛУВАННЯ

на милування нема силування

Про неможливість схилити когось до якихось дій.

Хай зрозуміють вже раз, що треба пошанувати волю одиниць і народів, що на милування нема силування, що краще мати доброго сусіда, як злого хлопа-раба, і що рабом український народ ніколи не стане (Голос до всіх, с. 227).

МИР

не от миру сего (не від миру сього)

Не такий, як усі; особливий, незвичайний, дивний і т. ін. (ФСУМ, с. 488).

Щира розмова – найкращий лік на смуток, на смуток не от миру сего (Над морем, с. 453).

МІСЦЕ

зриватися з місця

Раптово залишати місце перебування, кидати якусь роботу тощо.

Це лиш пани при першій тривозі зриваються з місця, як наполохана птиця, а селянин кріпко тримається землі (Полтава, с. 248).

НАГАЙ

жене нагай чужого пастуха

Підкорятися чужинцям.

Треба було раз підняти клич самостійної держави, без котрого народ дорешти пропаде, переміниться у велике стадо невільників-рабів, що з острахом звірячим послухно йдуть туди, куди їх жене

нагай чужого пастуха (Батурич, с. 299).

Навіть за наведеними мінімальними контекстами стає очевидним, що загальнонародна й оказіональна варіантність фразеологічних одиниць у мові творів Б. Лепкого істотно поглиблює розмовний колорит тексту, засвідчує вільне застосування усталеного фраземного корпусу української мови та створення трансформованих фразеологічних одиниць, презентує мовне чуття стилістичних відтінків і майстерність письменника в доборі мовних засобів. Отже, фразеологізм важливо розглядати не тільки як мовний знак вторинної номінації, але і як релевантний елемент художнього або публіцистичного текстів Богдана Лепкого.

У рецензованій праці звертає на себе увагу сумлінність опрацювання, спосіб наведення емпіричного матеріалу, чіткість структури словникової статті, чітке поліграфічне виконання. Зокрема, словникова стаття структурована такими компонентами: 1) заголовний компонент (опорне слово, надруковане великими напівжирними літерами) у вихідній (початковій) формі: для іменника – називний відмінок, однина; для прикметника й дієприкметника – називний відмінок, чоловічий рід, однина; для дієслова – інфінітив (див. наведені вище приклади); 2) реєстровий фразеологізм із його варіантами (малі напівжирні літери); 3) тлумачення сталого сполучення слів (шрифт – курсив); 4) цитати-ілюстрації; 6) паспортизація фразеологізму із зазначенням назви твору та сторінки, на якій виявлено фразему.

Оскільки укладачі опиралися на широке розуміння фразеології, то Словник охоплює українську ідіоматику, пареміологію, інтертекстуальні одиниці, усталені порівняння, традиційні побажання, клятви, прокльони тощо, ужиті в різножанрових творах письменника. Отож репертуар фразеологізмів як ідіостильових домінант видатного галичанина стануть у пригоді як у навчальному процесі під час викладання нормативних курсів «Сучасна українська мова. Фразеологія. Лексикографія. Синтаксис», а також вибіркового – «Українська ідіостилістика», «Лінгвістичний аналіз тексту», «Основи мовленнєвої діяльності», «Етнолінгвістика», «Комунікативна лінгвістика» тощо, а також у справі популяризації творчості Богдана Лепкого через лексикографічне джерело.

Заслуговує поцінування, що українське авторське словникарство збагатилося новою, самобутньою лексикографічною працею, авторам якої 2019 року вручено Всеукраїнську літературно-мистецьку премію імені братів Лепких. Укладачі своєю працею начебто уяскравили пророчі слова письменника: «Нарікання на важку долю, на те, що другі кривдять, це не є лік, лиш отруя. Відродження нації мусить початися з духу». Українського. І без зволікань.

**FRAZEOLOGICAL RESOURCES IN BOGDAN LEPKYI'S INDIVIDUAL STYLE
(Book's review : Frazology in Bogdan Lepkyi's works. Dictionary. Editor-in-chief
S. Ye. Pantsio. – Ternopil : Dzhura, 2018. – 432 p. (in Ukraine)).**

УДК: 811.161.2.276.1"18"

*Олена Кульбабська
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна)
e-mail: olena.k@i.ua
ORCID: 0000-0002-1858-9269*

**ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ ЯК ПЕРСОНІФІКОВАНИЙ ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПТ
(РЕЦ. НА МОНОГРАФІЮ: СУКАЛЕНКО Т. М. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТИПАЖІ
В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТ. : МОНОГРАФІЯ / НАУК. РЕД. :
В. М. БРІЦІН. КИЇВ : ВИД-ЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО, 2018. 676 С.)**

Сучасні мовознавчі дослідження тяжіють до міжпарадигмальності й міждисциплінарності, а отже, дають змогу встановити сутність об'єкта вивчення в новій площині. У цьому аспекті актуальним є студіювання літературних типажів, що донедавна були сферою зацікавлень дослідників найрізноманітніших галузей знань – соціології, етнографії, філософії, історії, культурології, літературознавства, а нині до їхньої парадигми долучилася й лінгвістика, що вможливило розгляд представленою в тому чи тому літературному творі типу як мовної особистості. Зокрема, моделюванню та комплексному аналізу лінгвокультурних типажів українського художнього дискурсу ХІХ ст. присвятила нову монографію Тетяна Сукаленко.

Ґрунтовне дослідження складається з передмови, трьох розділів, післямови, списку використаної літератури (516 позицій), списку лексикографічних джерел (53 позиції), списку джерел ілюстративного матеріалу (109 позицій) та двох додатків, кожний із яких унаочнює проаналізований емпіричний матеріал в 14 таблицях (Додаток А. «Лінгвокультурні типи підросійської України» і Додаток Б. «Лінгвокультурні типи підавстрійської України»).

Заслуговує поцінування те, що поняття «лінгвокультурний типаж» у рецензованому виданні вперше в українському мовознавстві досліджено комплексно – у колі базових понять лінгвокультурології. Авторська концепція та розпрацьований методологічний інструментарій дав Т. М. Сукаленко змогу досягти окресленої мети й розв'язати конкретні завдання. Зокрема, у монографії докладно схарактеризовано соціокультурну ситуацію в підросійській та підавстрійській Україні; визначено принципи системного моделювання типажів в українській художній літературі XIX ст.; змодельовано систему опозиційних протиставлень і поєднань типажів в українській лінгвокультурі; виокремлено спільні та відмінні риси концептуалізації типажів у свідомості носіїв культури підросійської та підавстрійської України XIX ст. («чиновник», «пан», «панич», «пані» (панія), «панна», «селянин», «робітник», «студент», «священик», «москаль-солдат», «козак», «лях / поляк», «жид», «циган») з оперттям на їхні понятійні, образно-перцептивні, аксіологічні та ціннісні характеристики; виявлено специфіку художнього дискурсу (далі – ХД) підросійської та підавстрійської України.

Надійною для висновків і узагальнень є матеріал дослідження: джерелом вивчення ХД підросійської України послуговували твори таких письменників, як І. П. Котляревський, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Є. П. Гребінка, Т. Г. Шевченко, І. С. Нечуй-Левицький, М. Л. Кропивницький, І. К. Карпенко-Карий, Панас Мирний, Б. Д. Грінченко, Леся Українка, Яковлева, П. П. Гулак-Артемовський, Марко Вовчок, С. В. Руданський, М. П. Старицький, Л. М. Кропивницький, П. А. Грабовський, П. О. Куліш. Художній дискурс підавстрійської України проаналізовано за творами А. П. Свидницького, І. Я. Франка, А. Я. Чайковського, О. Ю. Кобилянської, М. П. Левицького, М. М. Коцюбинського, В. С. Стефаника, Т. Г. Бордуляка, Ю. А. Федьковича, О. П. Стороженка, М. С. Шашкевича, А. Ф. Кащенко.

У рецензованій праці звертає на себе увагу сумлінність опрацювання наукової літератури й укладеної методом суцільного виписування картотеки ілюстративного матеріалу. У першому розділі монографії «Теоретичні засади лінгвокультурологічного опису типажів» подано короткий огляд етапів розвитку лінгвокультурології як науки; розглянуто художній дискурс як сферу актуалізації лінгвокультурних типажів, з'ясовано зміст, основні принципи й поняття базових характеристик лінгвокультурного типажу як концепту та мовної особистості; проаналізовано аксіологічні та ціннісні домінанти у вивченні лінгвокультурних типажів, їхню гендерну належність; проаналізовано поняття фрейм і опрацьовано методикку опису лінгвокультурних типажів.

У другому розділі «Суспільно-політичні та соціокультурні процеси на українських теренах російської та австро-угорської імперій у XIX ст.» Тетяна Миколаївна Сукаленко здійснила широку дослідницьку роботу, спрямовану на розкриття соціокультурної ситуації в підросійській та підавстрійській Україні XIX ст., проаналізувала дані переписів населення підросійської та підавстрійської України, звернувши особливу увагу на мовно-етнічні, релігійні, станові характеристики мешканців.

Не викликає заперечень висновок авторки монографії: ХД підросійської України XIX ст. став мовним середовищем для реалізації лінгвокультурних типажів, виокремлення яких вмотивовано частотністю вживання мовного матеріалу, що їх вербалізує. Симетричність функціонування однакових типажів із різним ступенем їх мовної репрезентації в літературі підросійської та підавстрійської України переконливо засвідчує їхнє значення для носіїв української лінгвокультури на українських землях російського та австро-угорського впливів.

Текстовий матеріал, який виформовує ХД підавстрійської України аналізованого періоду, відбив тогочасні реалії суспільно-культурного життя, що знайшло вираження в побутуванні 10 соціокультурних («чиновник», «пан», «панич», «пані» (панія), «панна», «селянин», «робітник», «студент», «священик», «москаль-солдат») і 4 етнокультурних типажів («козак», «лях / поляк», «жид», «циган»). Соціокультурні типи відбивають типові соціальні характеристики організації суспільного життя і дають уявлення про соціальну стратифікацію суспільства. Що ж до етнокультурних типажів, то їхньою провідною ознакою, за спостереженнями Т. Сукаленко, є вираження етнічних характеристик суспільства, тому всі виокремлені лінгвокультурні типи є значущими ціннісними константами українського соціокультурного простору.

У третьому розділі «Лінгвокультурні типи українського художнього дискурсу XIX ст. (підросійської та підавстрійської України)» визначено принципи системного моделювання типажів; розпрацьовано модель їх опису; змодельовано систему опозиційних протиставлень і поєднань ЛТ в українській лінгвокультурі; виокремлено спільні та відмінні риси концептуалізації типажів у сві-

домості носіїв культури підросійської та півдавстрійської України XIX ст.; виявлено специфіку ХД підросійської та півдавстрійської України.

У дослідженні застосовано фреймовий аналіз, у процесі якого змодельовано лінгвокультурні типи, у яких було виділено 23 фрейми і 30 слотів: «Зовнішні характеристики» (слоти: «Портретні характеристики», «Вік», «Одяг»), «Внутрішні моральні характеристики» (слоти: «Риси характеру», «Кохання», «Взаємини в родині», «Ставлення до жінки», «Асоціальна поведінка»), «Мовні характеристики», «Освітні характеристики», «Релігійні характеристики», «Соціальний стан і соціальна поведінка», «Місце проживання», «Воєнні дії» (слоти: «Дислокація», «Статусність», «Адміністративний устрій», «Битви», «Суперники козаків», «Військові утворення», «Життя на Січі», «Атрибути козака», «Битви», «Походи», «Суперники ляхів»), «Типові заняття» (слоти: «Шинкарство, корчмарство», «Дрібна торгівля», «Ворожіння», «Конярство», «Дрібна торгівля кіньми», «Ковальство», «Мистецьке чуття, музичність, співучість», «Нетипові заняття»), «Соціальні характеристики» (слот «Роботодавець»), «Громадська активність», «Сімейний стан», «Навчання», «Дозвілля», «Соціальні вподобання», «Уклад циганського життя», «Сфера діяльності», «Служба» (слоти: «Муштра», «Підлеглість / невільність»), «Місце проживання, побут, дозвілля», «Характерництво», «Побратимство», «Харчові вподобання», «Побутові характеристики».

Імпонує авторський підхід до аналізу фактичного матеріалу. Наприклад, усі лінгвокультурні типи в монографії описано за однією схемою: 1) характеристика соціально-історичних умов, у рамках яких видокремлено певний типаж; 2) перцептивно-образне уявлення про типаж, зокрема його зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце проживання, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності та дозвілля; 3) понятійні характеристики, побудовані на дефініціях, описах, тлумаченнях; 4) аксіологічні ознаки – оцінні висловлювання, що характеризують пріоритети певного типуажу. Крім того, в рецензованій книзі автор запропонувала додаткові критерії, релевантні для зіставлення та протиставлення типажів.

Ця методика дала змогу для зіставлень і встановлення системи опозиційних протиставлень і поєднань літературних типажів (ЛТ) в українській лінгвокультурі. У структурі 5-ти соціокультурних типажів виокремлено такі протиставлення:

ЛТ «селянин»: «селянин чиновник», «селянин селянин», «селянин пан»;

ЛТ «студент»: «студент панич», «студент студент»;

ЛТ «робітник»: «робітник робітник», «робітник пан підмайстер», «робітник жид», «робітник підприємець», «робітник пан»;

ЛТ «священик»: «священик священик», «священик дяк паламар», «священик дяк», «священик робітник»; «священик селянин», «священик циган»;

ЛТ «москаль-солдат»: «москаль-солдат козак», «москаль-солдат москаль-солдат», «москаль-солдат селянин», «москаль-солдат начальник».

Тетяна Сукаленко переконливо обґрунтувала необхідність наукового опису опозиційних протиставлень і для етнокультурних типажів, з-поміж яких:

ЛТ «козак»: «реєстрові козаки запорожці», «низові запорізькі козаки реєстрові козаки», «вольний козак реєстровий козак», «козак лях / поляк», «козак татарин», «козак гайдук»;

ЛТ «лях / поляк»: «лях / поляк козак», «лях / поляк запорожець», «лях / поляк татарин»;

ЛТ «жид»: «жид селянин», «жид робітник», «жид пан», «жид жид»;

ЛТ «циган»: «циган священик», «циган селянин», «циган жид», «циган циган».

Нам імпонує, що авторка звернула увагу на суттєву деталь у моделюванні ЛТ на їх мовну характеристику як із позиції автора, так і з погляду інших персонажів. Установлено, що найяскравіша мовна специфіка притаманна лінгвокультурним типажам «чиновник», «москаль-солдат», «священик», «робітник», тоді як мовну характеристику ЛТ «селянин», «студент», «пан», «пані», «панна» подано побіжно. Установлено, що лінгвокультурні типиажі вживали різні мови: українську («пан», «селянин», «робітник»); російську («пан», «пані» (особа привілейованого стану), «студент» (у побуті), «жид»; польську, французьку, німецьку мови – «пан» (особа привілейованого стану); французьку – «пані» (особа привілейованого стану); польську мови («лях / поляк» (пан / представник польського населення); ідиш («жид»).

У «Післямові» до монографії вичерпно підбито підсумки дослідження. Авторка констатувала, що відповідно до реалізованої в художньому творі літературно-естетичної концепції можна спостерігати своєрідність як «наборів» описуваних ситуацій, так і їх дійових учасників. На інтерпретацію письменником тих чи тих типажів впливають передовсім літературно-естетичні традиції етносу. Оскільки провідною темою для української літератури XIX ст. була сільська тематика, то, відповідно, типовими персонажами для ХД є селяни, сільські священики, містечкові пани, дрібна шляхта та чиновники. Пізніше, у кінці XIX ст., з'являються робітники, заробітчани, представники інтелігенції та ін. Прикметно, що в літературі XIX ст. знайшло місце і для деяких персонажів, відомих

у попередні часи.

Теоретично-прикладна цінність одержаних у ході дослідження результатів визначає можливість їхнього використання в лекційних та практичних курсах із сучасної української мови, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології, психолінгвістики, семантики, для укладання словників констант культури народу України.

Рецензоване дослідження Т. М. Сукаленко це помітний внесок у вивчення української лінгвоконцептології, авторська модель опису літературних типажів, зафіксованих в українському художньому дискурсі ХІХ ст., може бути застосована для дослідження типажів на ширшому текстовому матеріалі або на творах певного історичного періоду, а також для реалізації порівняльно-зіставного підходу до вивчення ЛТ у різних мовах і культурах.

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko national University
Philological Sciences

Issue 47

Computer version

U. M. Zarytska

«Aksioma» Publishing House,
30a, Symona Petliury street, Kamianets-Podilskyi, 32300.

Tel/Fax: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Printed in the PE «Aksioma» printing house

Certificate GC JM2I808 of 26.05.2004

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 47

Комп'ютерне верстання

У. М. Зарицька

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 20,29.
Тираж 300 пр. Зам. № 885.

Видавництво «Аксиома»,
вул. Симона Петлюри, 30а, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43.
E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Друк ПП «Аксиома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004 р.